ఓమ్

అథ యజుర్వేద భాష్యము

(౧౧-౧౫ అధ్యాయములు)

[ద్వితీయ భాగము]

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీ మద్దయానంద సరస్వతీ స్వామినా నిర్మితస్య

సంస్కృతార్య భాషాభ్యాం సమన్వితస్య

శ్రీ మత్పరోపకారిణీ సభయా ప్రకాశితస్య

యజుర్వేద భాష్యస్య

ఆంధ్రానువాదః

* *
*

అనువాదకుడు :

అన్నే వేదాచార్య శాస్త్రీ

ప్రకాశకులు :

శ్రీ మద్దయానంద వేదానుసంధాన సదనము

నారాయణగూడ-హైదరాబాదు-౨౯

ప్రథమ ముద్రణ ౧౦౦౦

ఆర్యశకము ౧౯౭౨.౨౯,౪౯,౦౭౩

శా. శ. ౧౮౮౪ శుభకృత్

వి. శ. ౨౦౧౯

ద. శ. ౧౩౮

క్రీ. శ ౧౯౭౩ ఫిబ్రవరి

మాఘము – ఋషిబోధ రాత్రి.

కంపోజు :

శ్రీ మద్దయానంద వేదానుసంధాన సదనములో

ప్రింటింగ్ :

అమరావతి ప్రెస్,

తిలక్ రోడ్,

బొగ్గులకుంట,

హైదరాబాదునందు.

వెల 15 రూపాయలు.

— సూ చ న —

ఇంతదనుక తెలుగులో వాడబడుచున్న "గ్ం" కు బదులు నాగరలిపిలో వాడబడు యమముల ꣳ. ꣴ రూపము లిందు వాడబడినవి. ప్రతిపదము మంత్రములో, పదపాఠములో, సంస్కృత పదార్థములో, అన్వయములో, తెలుగు పదార్థములో మొత్తము ౫ సార్లు గోచరించగలదు. కనుక పాఠకులు గమనించి పొరపాటు లున్న సవరించుకొనగలరని ఆశించుచున్నాము.

ల భిం చు స్థా న ము లు :

అన్నె కేశవార్యశాస్త్రి

శ్రీ మద్దయానంద వేదానుసంధాన సదనము

౩-౫-౧౦౦౩ – నారాయణగూడ

హైదరాబాదు–౨౯

పి. యస్. ఆచార్య

గురుకులము – కుందేరు పోస్టు

కృష్ణా జిల్లా

స్థి ర మ యి న వి లా స ము :

అన్నె మాధవరావు

ఆర్య గ్రంథాలయము

ముదునూరు పోస్టు – కృష్ణా జిల్లా

అథ యజుర్వేదభాష్యము

(ద్వితీయదశకము)

*అథైకాదశోఽధ్యాయః

పదునొకండవ అధ్యాయము ప్రారంభము.

ఓం విశ్వాని దేవ సవిత ర్దురితాని పరాసువ । యద్భద్రం తన్న ఆసువ ॥౧॥

౪౩౧ యుఞ్జాన ఇత్యస్య ప్రజాపతి ర్ఋషిః, సవితా దేవతా. విరాడార్షీనుష్టుప్ ఛన్దః.గాన్ధారః స్వరః

అథ యోగాభ్యాస భూగర్భవిద్యోపదేశ మాహ.

ఈ ప్రథమమంత్రమందు యోగాభ్యాసము భూగర్భవిద్య ఉపదేశించబడినవి.

యుఞ్జానః ప్రథమం మన స్తత్త్వాయ సవితా ధియః ।

అగ్నే ర్జ్యోతి ర్నిచాయ్య పృథివ్యా అధ్యాభరత్ ॥౧॥

యుఞ్జానః, ప్రథమమ్, మనః, తత్త్వాయ, సవితా. ధియః, అగ్నేః, జ్యోతిః, నిచాయ్యేతి ని + చాయ్య, పృథివ్యాః, అధి, ఆ, అభరత్ ॥౧॥

పదార్థః:—(యుఞ్జానః)యోగాభ్యాసం భూగర్భవిద్యాం చ కుర్వాణః(ప్రథమమ్)ఆదౌ(మనః) మననాత్మికా న్తఃకరణవృత్తీః (తత్త్వాయ) తేషాం పరమేశ్వరాదీనాం పదార్థానాం భావాయ (సవితా) ఐశ్వర్య మిచ్ఛుః(ధియః) ధారణాత్మికా అన్తఃకరణవృత్తీః (అగ్నేః) పృథివ్యాదిస్థాయా విద్యుతః (జ్యోతిః) ప్రకాశమ్ (నిచాయ్య) నిశ్చిత్య (పృథివ్యాః) భూమేః(అధి)ఉపరి(ఆ)సమన్తాత్(అభరత్) భరేత్ ॥౨॥ అన్వయః:—యః సవితా మనుష్య స్తత్త్వాయ ప్రథమం మనో ధియశ్చ యుంజా నోఽగ్నే ర్జ్యోతి ర్నిచాయ్య పృథివ్యా అధ్యాభరేత్ స యోగీ పదార్థ విద్యావిచ్చ జాయేత ॥౧॥ భావార్థః:—యో జనో యోగం భూగర్భవిద్యాం చ చికీర్షేత్ స యమాదిభిః క్రియాకౌశలై శ్చాన్తః కరణం పవిత్రీకృత్య తత్త్వానాం విజ్ఞానాయ ప్రజ్ఞాం సమజ్యైతాని గుణకర్మస్వభావతో విదిత్వోప యుంజీత పున ర్యత్ ప్రకాశమానానాం సూర్యాదీనాం ప్రకాశకం బ్రహ్మాస్తి. తద్విజ్ఞాయ స్వాత్మని నిశ్చిత్య సర్వాణి స్వపరప్రయోజనాని సాధ్నుయాత్ ॥౧॥

పదార్థము:—సవితా = ఐశ్వర్యము నభిలషించు నేమానవుడు, తత్త్వాయ = పరమేశ్వరాది పదార్థముల జ్ఞానమునకై, ప్రథమమ్ = ముందుగ, మనః = మననాత్మకమగు అంతఃకరణవృత్తులను, యుంజానః = యోగాభ్యాసభూగర్భవిద్యలందు సంలగ్నమొనర్చుచు, అగ్నేః = పృథివ్యాదులందుండు విద్యుత్తుయొక్క, జ్యోతిః = ప్రకాశమును, నిచాయ్య = నిశ్చయమొనర్చి, పృథివ్యాః అధి = భూమి

---

* ౧౯౮౦ వి. శ. [౧౯౨౩ క్రీ. శ. ౧౮౪౫ శా. శ. ౯౯ ద. శ. రుధిరోద్గారి]న ముద్రించబడిన అజ్మీరు ప్రతి దీనికి మూలము.

మీద, ఆభరత్ = చక్కగా ధారణమొనర్చునో యతడు యోగి, భూగర్భవిద్యావేత్తయునగును ॥౧॥

భావార్థము:—ఏమానవుడు యోగమును భూగర్భవిద్యను కోరునో అతను యమనియమాది యోగాంగములచేతను, క్రియాకౌశలములతోను అంతఃకరణమును [పవిత్రమొనర్చి] తత్త్వముల నెఱిగి, బుద్ధిని పొంది, వీనిని గుణకర్మ స్వభావాదులచే గ్రహించి యుపయోగించవలయును మరియు ప్రకాశవంతములైన సూర్యాదిపదార్థముల ప్రకాశకుడగు పరమేశ్వరుని తెలుసుకొని, స్వాత్మయందు నిశ్చయమొనర్చుకొని సకల స్వపరప్రయోజనములను సాధించవలయును. ॥౧॥ (౪౩౧)

---

౪౩౨ యుక్తేనేత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః. సవితా దేవతా, శంకుమతీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః
పున స్తమేవ విషయ మాహ, మరల విషయ మయ్యదియే.

యు॒క్తేన॒ మన॑సా వ॒యం దే॒వస్య॑ సవి॒తుః స॒వే । స్వ॒ర్గ్యా॑య॒ శక్త్యా॑ ॥౨॥

యు॒క్తేన॑, మన॑సా, వ॒యమ్, దే॒వస్య॑, స॒వి॒తుః, స॒వే, స్వ॒ర్గ్యా॒యేతి॒ స్వః+గ్యా॒య, శక్త్యా॑

పదార్థః:—(యుక్తేన) కృతయోగాభ్యాసేన (మనసా) విజ్ఞానేన (వయమ్) యోగినః (దేవస్య) సర్వద్యోతకస్య (సవితుః) అఖిలజగదుత్పాదకస్య జగదీశ్వరస్య (సవే) జగదాఖ్యే అస్మిన్నైశ్వర్యే (స్వర్గ్యాయ) స్వః సుఖం గచ్ఛతి యేన తద్భావాయ (శక్త్యా) సామర్థ్యేన ॥౨॥ అన్వయః: హే యోగం తత్త్వవిద్యాం చ జిజ్ఞాసవో మనుష్యాః! యథా వయం యుక్తేన మనసా శక్త్యా చ దేవస్య సవితుః సవే స్వర్గ్యాయ జ్యోతి రాభరేమ, తథా యూయ మప్యాభరత ॥౨॥ భావార్థః:—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః. యది మనుష్యాః పరమేశ్వరస్య సృష్టౌ సమాహితాః సన్తో యోగం తత్త్వవిద్యాం చ యథాశక్తి సేవేరం స్తేషు ప్రకాశితాత్మానః సన్తో యోగం పదార్థవిజ్ఞానం చాభ్యస్యేయు స్తర్హి సిద్ధీః కథం న ప్రాప్నుయుః. ॥౨॥

పదార్థము:—యోగమును తత్త్వవిద్యను నెరుగదలచిన మానవులారా! వయమ్ = యోగులమైన మేము, యుక్తేన మనసా = యోగాభ్యాసమొనర్చిన విజ్ఞానముచేతను, శక్త్యా = సామర్థ్యముచేతను, దేవస్య = సర్వద్యోతకుడు, సవితుః = నిఖిల జగదుత్పాదకుడునగు ఈశ్వరుని యొక్క, సవే = జగత్తను నీయైశ్వర్యమునందు, స్వర్గ్యాయ = సుఖప్రాప్తికొఱకు ప్రకాశాధిక్యముతో నెటుల ధారణమొనర్చెదమో, అటులనే మీరును ప్రకాశమును ధారణమొనర్చుడు. ॥౨॥

భావార్థము:—ఈ మంత్రమందు వాచకలుప్తోప మాలంకారము గలదు. మానవులు పరమేశ్వరునిసృష్టియందు సమాహితులై యోగమును తత్త్వవిద్యను యథాశక్తి సేవించుచో, వానియందు ప్రకాశితాత్ములై యోగమును పదార్థవిజ్ఞానమును అభ్యసించుచో నవశ్యముగ సిద్ధులను పొందగలరు.

---

౪౩౩ యుక్త్వాయేత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః; సవితా దేవతా; నిచృదనుష్టుప్ ఛందః; గాన్ధారః స్వరః
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

యు॒క్త్వాయ॑ సవి॒తా దే॒వాన్త్స్వ॑ర్యతో॒ ధి॒యా దివ॑మ్ ।
బృ॒హజ్జ్యోతిః॑ కరిష్య॒తః స॑వి॒తా ప్రసు॑వాతి॒ తాన్ ॥౩॥

యు॒క్త్వాయ॑, స॒వి॒తా, దే॒వాన్, స్వః, య॒తః, ధి॒యా

దివమ్, బృహత్, జ్యోతిః, కరిష్యతః. సవితా, ప్ర, సువాతి, తాన్ ॥౩॥

పదార్థః:—(యుక్త్వాయ) యుక్తం కృత్వా (సవితా) యోగపదార్థజ్ఞానస్య ప్రసవితా (దేవాన్) దివ్యాన్ గుణాన్ (స్వః)సుఖస్య (యతః) ప్రాపకాన్ (ధియా) ప్రజ్ఞయా (దివమ్) విద్యాప్రకాశమ్ (బృహత్)మహత్ (జ్యోతిః)విజ్ఞానమ్ (కరిష్యతః) యే కరిష్యన్తి తాన్ (సవితా) ప్రేరకః (ప్ర) (సువాతి) ఉత్పాదయేత్ (తాన్) ॥౩॥ అన్వయః:—యాన్ సవితా పరమాత్మని మనో యుక్త్వాయ ధియా దివం స్వర్యతో బృహజ్జ్యోతిః కరిష్యతో దేవాన్ ప్రసువాతి తానన్యోఽపి సవితా ప్రసువేత్ ॥౩॥ భావార్థః:—యే యోగపదార్థవిద్యే అభ్యస్యన్తి తేఽవిద్యాదిక్లేశానాం నివారకాన్ శుద్ధాన్ గుణాన్ జనితుం శక్నువన్తి. య ఉపదేశకాద్యోగం తత్త్వజ్ఞానం చ ప్రాప్యైవ మభ్యస్యేత్ సోఽప్యేతాన్ ప్రాప్నుయాత్ ॥౩॥

పదార్థము:—సవితా = యోగమునందును పదార్థములందును జ్ఞానముపుట్టి నడచువాడు పరమాత్మయందు మనస్సును, యుక్త్వాయ = జోడించి, ధియా = బుద్ధితో, దివమ్ = విద్యాప్రకాశమును, స్వః = సుఖమును, యతః = లభింపజేయునవియు, బృహత్ = గొప్ప, జ్యోతిః = విజ్ఞానమును,కరిష్యతః = కలిగించునవియునగు,దేవాన్ = ఏ దివ్యగుణములున్న వోవానిని, ప్రసువాతి = ప్రసవింపజేయును,తాన్ = వానిని,[సవితా =]ఇతరప్రేరకుడుకూడ ఉత్పన్నమొనర్చుదురుగాక।

భావార్థము:—యోగాభ్యాసమొనర్చువారు అవిద్యాదిక్లేశములను తొలగింపజేయు శుద్ధగుణములను కలిగించగలుగుచున్నారు. ఉపదేశకునినుండి యోగమును తత్త్వజ్ఞానమునుపొంది యిటుల నభ్యసించువాడును ఈగుణములను పొందగలడు. ॥౩॥ (౪౩౩)

---

౪౩౪ యుంజత ఇత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః; సవితా దేవతా; జగతీ ఛందః; నిషాదః స్వరః

యోగాభ్యాసం కృత్వా మనుష్యాః కిం కుర్యు రిత్యాహ. యోగాభ్యాసంబొనర్చి మానవుడేమిచేయవలెను

యుఞ్జతే మన ఉత యుఞ్జతే ధియో విప్రా విప్రస్య బృహతో విపశ్చితః। వి హోత్రా దధే వయునావిదేక ఇన్మహీ దేవస్య సవితుః పరిష్టుతిః ॥౪॥

యుఞ్జతే, మనః, ఉత, యుఞ్జతే, ధియః, విప్రాః, విప్రస్య, బృహతః విపశ్చిత ఇతి విపః + చితః, వి, హోత్రాః, దధే, వయునావిత్, వయునావిదితి వయున + విత్, ఏకః, ఇత్, మహీ, దేవస్య, సవితుః, పరిష్టుతిః, పరిస్తుతి రితి పరి + స్తుతిః, ॥౪॥

పదార్థః:—(యుంజతే) పరమాత్మని తత్త్వవిజ్ఞానే వా సమాదధతే (మనః) చిత్తమ్ (ఉత) అపి (యుంజతే) (ధియః) బుద్ధీః (విప్రాః) మేధావినః (విప్రస్య) సర్వశాస్త్రవిదో మేధావినః (బృహతః) మహతో గుణాన్ ప్రాప్తస్య (విపశ్చితః) అఖిలవిద్యాయుక్తస్యాప్తస్యేవ వర్తమానస్య (వి)(హోత్రాః)దాతుం గ్రహీతుం శీలాః (దధే) (వయునావిత్) యో వయునాని ప్రజ్ఞానాని వేత్తి సః.అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః. (ఏకః) అసహాయః (ఇత్)ఏవ (మహీ) మహతీ (దేవస్య) సర్వప్రకాశకస్య (సవితుః)సర్వస్య జగతః ప్రసవితు రీశ్వరస్య (పరిష్టుతిః) పరితః సర్వతః స్తువన్తి

యయా సా ॥౪॥ అన్వయః:—యే హోత్రా విప్రా యస్య బృహతో విపశ్చిత ఇవ వర్తమానస్య విప్రస్య సకాశాత్ ప్రాప్తవిద్యాః సన్తో యా సవితు ర్దేవస్య జగదీశ్వరస్య మహీ పరిష్టుతి రస్తి, తత్ర యథా మనో యుంజతే, ధియో యుంజతే తథా వయునావిదేకోఽహం విదధే ॥౪॥ భావార్థః:—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలఙ్కారః. యే యుక్తాహారవిహారా ఏకాన్తే దేశే పరమాత్మానం యుంజతే తే తత్త్వవిజ్ఞానం ప్రాప్య నిత్యం సుఖం యాన్తి. ॥౪॥

పదార్థము:—హోత్రాః = దానదాతలు ప్రతిగృహీతలు, విప్రాః = బుద్ధిమంతులు, బృహతః విపశ్చితః = గొప్పవిద్వాంసుడైన ఆప్తపురుషునివలె నున్నవాడును,విప్రస్య = సకలశాస్త్రవేత్తయగు మేధావినుండి విద్యలను పొందినవారు, విద్వాంసులనుండి విజ్ఞానయుక్తులైన యే పురుషులు, సవితుః = సకలజగత్తు నుత్పన్నమొనర్చువాడు, దేవస్య = సర్వప్రకాశకుడు జగదీశ్వరుడునైన దేవుని, మహీ పరిష్టుతిః = సర్వవిదముల ఏగొప్పస్తుతి యున్నదో ఆతత్త్వజ్ఞానవిషయమున, మనః = తమమనస్సును ఎటుల, యుంజతే = సమాధియొనర్చుచున్నారో మరియు, ధియః = స్వబుద్ధుల నెటులజోడించుచున్నారో యటులనే నేను,వయునావిత్ = ప్రకృష్టజ్ఞానవంతుడను, ఏకఃఇత్ = నిశ్చయముగ అన్యసహాయాపేక్షారహితుడనునై, విదధే = విధానమొనర్చుచున్నాను. ॥౪॥

భావార్థము:—ఈమంత్రమందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది.నియమముగ ఆహారవిహారములొనరించువారు,జితేంద్రియులునగు నేపురుషు లేకాంతమున పరమాత్మునితో తమయాత్మను సంయోగపఱచెదరో వారు తత్త్వవిజ్ఞానమును పొంది నిత్యము సుఖముల ననుభవించెదరు. ॥౪॥(౬౩౪)

౬౩౫ యుజే వామిత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః; సవితా దేవతా; విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః; ధైవతః స్వరః
మనుష్యా పరబ్రహ్మప్రాప్తిం కథం కుర్యు రిత్యుపదిశతి. మానవులీశ్వరునెటుల పొందగలరు?

యుజే వాం బ్రహ్మ పూర్వ్యం నమోభి ర్విశ్లోక ఏతు పథ్యేవ సూరేః।
శృణ్వన్తు విశ్వే అమృతస్య పుత్రా ఆ యే ధామాని దివ్యాని తస్థుః ॥౫॥

యుజే, వామ్, బ్రహ్మ, పూర్వ్యమ్, నమోభిరితి నమః + భిః, వి, శ్లోకః, ఏతు, పథ్యేవేతి పథ్యా + ఇవ, సూరేః శృణ్వన్తు, విశ్వే, అమృతస్య, పుత్రాః, ఆ, యే, ధామాని, దివ్యాని, తస్థుః ॥౫॥

పదార్థః:—(యుజే) ఆత్మని సమాదధే (వామ్) యువయో ర్యోగానుష్ఠాత్రుపదేశకయోః సకాశాచ్ఛ్రితవన్తౌ(బ్రహ్మ) బృహద్వ్యాపకమ్ (పూర్వ్యమ్) పూర్వై ర్యోగిభిః ప్రత్యక్షీకృతమ్.(నమోభిః)సత్కారైః(వి)వివిధేఽర్థే (శ్లోకః) సత్యవాక్సంయుక్తః(ఏతు) ప్రాప్నోతు (పథ్యేవ)-యథా పథి సాధ్వీ గతిః (సూరేః) విదుషః (శృణ్వన్తు)(విశ్వే) సర్వే (అమృతస్య) అవినాశినో జగదీశ్వరస్య (పుత్రాః) సుసంతానా ఆజ్ఞాపాలకా ఇవ (ఆ) (యే) (ధామాని) స్థానాని (దివ్యాని) దివి సుఖప్రకాశే భవాని (తస్థుః) ఆస్థితవన్తః ॥౫॥ అన్వయః:—హేయోగజిజ్ఞాసవో జనా!భవన్తో యథా శ్లోకోఽహం నమోభి ర్యత్పూర్వ్యం బ్రహ్మ యుజే తద్వాం సూరేః పథ్యేవ వ్యేతు. యథా విశ్వే పుత్రాః ప్రాప్తమోక్షా విద్వాంసోఽమృతస్య యోగేన దివ్యాని ధామాన్యాతస్థు స్తేభ్య ఏతాం యోగవిద్యాం శృణ్వన్తు ॥౫॥ భావార్థః:—అత్రోపమాలంకారః. యోగం జిజ్ఞాసుభి రాప్తా యోగారూఢా విద్వాం

సః సంగన్తవ్యః. తత్సంగేన యోగవిధిం విజ్ఞాయ బ్రహ్మోపాసనీయమ్. యథా విద్వత్ప్రకాశితో ధర్మ మార్గః సర్వాన్ సుఖేన ప్రాప్నోతి, తథైవ కృతయోగాభ్యాసానాం సంగాద్యోగవిధిః సహజతయా ప్రాప్నోతి. నహి కశ్చిదేతత్సంగ మకృత్వా బ్రహ్మజ్ఞానేన వినా పవిత్రో భూత్వా సర్వం సుఖ మశ్నుతే. తస్మాద్యోగవిధినా సహైవ సర్వే వయం బ్రహ్మోపాసతామ్. ॥౫॥

పదార్థము:—యోగశాస్త్రజ్ఞానాభిలాషులైన మానవులారా ! మీరు, శ్లోకః = సత్యవాక్యసంయుక్తుడనైన నేను ఎటుల, నమోభిః = సత్కారములచే, పూర్వ్యమ్ = పూర్వయోగులచే ప్రత్యక్షమొనర్పబడినవాడు, బ్రహ్మ = అన్నిటికంటె పెద్దవాడు, వ్యాపకుడునగు నీయీశ్వరుని, యుజే = నాఆత్మయందు కూర్చుకొనుచున్నానో, ఆయీశ్వరుడు, వామ్ = యోగానుష్ఠానమొనర్చువారు ఉపదేశించువారలునైన మీయిరువురకు, సూరేః = విద్వాంసుని [యొక్క], పథ్యేవ = బాగుగ నడచుటకై లభించుచుండువారివలె, వ్యేతు = అనేకవిధముల లభించుగాక! ఎటుల, విశ్వేపుత్రాః = సుసంతానములవలె ఆజ్ఞాకారులై మోక్షమును పొందిన విద్వాంసులు, అమృతస్య = అవినాశియైన యీశ్వరుని యోగముచే, దివ్యాని = సుఖముయొక్క ప్రకాశములోనున్న, ధామాని = స్థానములను, ఆతస్థుః = చక్కగా పొందుచున్నారో, [వారినుండి యీయోగవిద్యను, శృణ్వన్తు = వినుడు] అటులనే నేనును వారిని పొందుదునుగాక! ॥౫॥

భావార్థము:— ఈమంత్రమం దుపమాలంకారమున్నది. యోగాభ్యాసజ్ఞానము నపేక్షించు మానవులు యోగకుశలులైన విద్వాంసులతో సాంగత్యమొనరించవలెను. వారిసాంగత్యముచే యోగ విధి నెఱిగి బ్రహ్మజ్ఞానమును అధ్యసించవలయును. విద్వాంసుని ద్వారా ప్రకాశితమైన మార్గమెటుల అందరకు సులభ్యమగుచున్నదో యటులనే యోగాభ్యాసకుల సాంగత్యముచే యోగవిధి సహజము గనే పట్టువడును. వీరిసాంగత్యముచేయకను బ్రహ్మజ్ఞానములేకుండగను ఏజీవాత్మయు పవిత్రమై సకలసుఖములను పొందజాలదు. కావున నాయోగవిధితోపాటు సకలమానవులు పరబ్రహ్మ నుపాసించవలెను. ॥౫॥ (౪౩౫)

---

౪౩౬ [యస్య ప్రయాణేత్యస్య ప్రజాపతిరృషిః; సవితా దేవతా; విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛందః; ధైవతః స్వరః.]
మనుష్యాః కస్యోపాసనం కుర్యు రిత్యాహ. మానవు డెవనిని ఉపాసించవలయును?

యస్య ప్రయాణ మన్వన్య ఇద్యయు ర్దేవా దేవస్య మహిమాన మోజసా ।
యః పార్థివాని విమమే స ఏతశో రజాంసి దేవః సవితా మహిత్వనా ॥౬॥

యస్య, ప్రయాణమ్, ప్రయాణమితి ప్ర + యానమ్, అను, అన్యే, ఇత్, యయుః, దేవాః, దేవస్య, మహిమానమ్, ఓజసా, యః పార్థివాని, విమమ, ఇతి వి+మమే, సః, ఏతశః, రజాంసి, దేవః, సవితా, మహిత్వనేతి మహి+త్వనా।

పదార్థః:—(యస్య)పరమేశ్వరస్య (ప్రయాణమ్) ప్రయాన్తి సర్వాణి సుఖాని యేన తత్ ప్రకృష్టం ప్రాణమ్, (అను) పశ్చాత్ (అన్యే)జీవాదయః (ఇత్) ఏవ (యయుః) ప్రాప్నుయుః(దేవాః) విద్వాంసః(దేవస్య) సర్వసుఖప్రదాతుః (మహిమానమ్) స్తుతివిషయమ్(ఓజసా) పరాక్రమేణ(యః) పరమేశ్వరః (పార్థివాని) పృథివ్యాం విదితాని (విమమే) విమానయానవన్నిర్మిమీతే (సః) (ఏతశః) సర్వం జగదితః స్వవ్యాప్త్యా ప్రాప్తః. ఇణ స్తశసునౌ. ఉ.౩.౧౪౭. (రజాంసి) సర్వాన్ లోకాన్

(దేవః) దివ్యస్వరూపః (సవితా) సర్వస్య జగతో నిర్మాతా (మహిత్వనా) స్వమహిమ్నా. అత్ర బాహులకా దౌణాదిక ఇత్వనిః ప్రత్యయః ॥౬॥ అన్వయః:—హే యోగినో యుష్మాభి ర్యస్య దేవస్య మహిమానం ప్రయాణ మన్వన్యే దేవా యయుః.ఏతశః సవితా దేవో భగవాన్ మహిత్వనౌజసా పార్థివాని రజాంసి విమమే స ఇదేవ సతతముపాస్యో మన్తవ్యః ॥౬॥ భావార్థః:—యే విద్వాంసః సర్వస్య జగతో ఽన్తరిక్షేఽనన్తబలేన ధర్తారం నిర్మాతారం సుఖప్రదం శుద్ధం సర్వశక్తిమన్తం సర్వాన్తర్యామిణ మీశ్వర ముపాసతే త ఏవ సుఖయన్తి నేతరే, ॥౬॥

పదార్థము:—యోగులారా! యస్య దేవస్య = సర్వసుఖములనిచ్చు నేయీశ్వరుని, మహిమానమ్ = స్తుతివిషయమును, ప్రయాణమ్ = సమస్తసుఖములు లభించిన, అను = తర్వాత,అన్యే = జీవాదులు, దేవాః = విద్వాంసులు, యయుః = పొందుదురురో, యః ఏతశః = సకల జగత్తు నందు స్వవ్యాప్తిచే లభించువాడు, సవితా = సకలజగత్స్రష్ట, దేవః = శుద్ధస్వరూపుడునగు నేభగవంతుడు, మహిత్వనా = స్వమహిమచే. ఓజసా = పరాక్రమముచే. పార్థివాని రజాంసి = పృథివియందు ప్రసిద్ధములైన సకలలోకములను, విమమే = విమానాదియానములవలె రచించుచున్నాడో,స ఇత్ = అతడే, ఉపాసనీయుడని భావించవలయును. ॥౬॥

భావార్థము:—ఏ విద్వాంసులు సకల జగత్తును అంతరిక్షమున అనంతబలముచే ధరించువాడు నిర్మాత, సుఖప్రదుడు, శుద్ధుడు, సర్వశక్తిమంతుడు, అందజీహృదయములలో వ్యాపకుడునగు నీశ్వరుని నుపాసించెదరో వారే సుఖముల ననుభవించెదరు. ఇతరులు పొందజాలరు. ॥౬॥ (౪౩౬)

---

౪౩౭ దేవసవిత రిత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః; సవితా దేవతా; ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః; ధైవతః స్వరః

అథ కిమర్థం పరమేశ్వర ఉపాస్యః ప్రార్థనీయశ్చాస్తీత్యాహ.

పరమేశ్వరుని ప్రార్థనోపాసనల నెందుకు చేయవలయును?

దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువ యజ్ఞపతిం భగాయ । దివ్యో గన్ధర్వః కేతపూః కేతన్నః పునాతు వాచస్పతి ర్వాచం నః స్వదతు ॥౭॥

దేవ, సవితరితి సవితః, ప్ర, సువ, యజ్ఞమ్, ప్ర, సువ, యజ్ఞపతిమితి యజ్ఞ+పతిమ్, భగాయ, దివ్యః, గన్ధర్వః, కేతపూరితి కేత+పూః, కేతమ్, నః, పునాతు, వాచః, పతిః వాచమ్, నః, స్వదతు ॥౭॥

పదార్థః:—(దేవ)దివ్యవిజ్ఞానప్రద : (సవితః)సర్వసిద్ధ్యుత్పాదకః (ప్ర) (సువ) ఉత్పాదయ (యజ్ఞమ్) సుఖానాం సంగమకం వ్యవహారమ్ (ప్ర)(సువ) (యజ్ఞపతిమ్)ఏతస్య యజ్ఞస్య పాలకమ్ (భగాయ) అఖిలైశ్వర్యాయ (దివ్యః) దివి శుద్ధగుణకర్మసు సాధుః (గన్ధర్వః) యో గాం పృథివీం ధరతి సః (కేతపూః) యః కేతేన విజ్ఞానేన పునాతి (కేతమ్) విజ్ఞానమ్ (నః) అస్మాకమ్ (పునాతు) పవిత్రీకరోతు (వాచః) సత్యవిద్యాన్వితాయా వేదవాణ్యాః (పతిః) ప్రచారేణ రక్షకః (వాచమ్)వాణీమ్ (నః) అస్మాకమ్ (స్వదతు) స్వదతాం స్వదిష్ఠాం కరోతు. అత్ర వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ ॥౭॥

అన్వయః:—హేదేవః సత్యయోగవిద్యయోపాసనీయ సవిత ర్భగవంస్త్వం నో భగాయ యజ్ఞం ప్రసువ యజ్ఞపతిం ప్రసువ. గన్ధర్వో దివ్యః కేతపూ ర్భవాన్నోఽస్మాకం కేతం పునాతు. వాచస్పతి

స్వవాణ్యో వాచం స్వదన్తు. ॥౭॥ భావార్థః—యే మనుష్యాః సమగ్రైశ్వర్యయుక్తం శుద్ధం బ్రహ్మోపాసతే యోగప్రాప్తయే ప్రార్థయన్తే తేఽఖిలైశ్వర్యం ప్రాప్యాత్మశుద్ధిం యోగం చ ప్రాప్తుం శక్నువన్తి, యే జగదీశ్వరవాగ్వత్ స్వవాచం శున్ధన్తి తే సత్యవాచః సన్తః సర్వక్రియాఫలాన్యాప్నువన్తి. ॥౭॥

పదార్థము:—దేవ = సర్వోత్తమైన యోగవిద్యచే ఉపాసనీయుడవైన దేవా! సవితః = సకల సిద్ధుల నుత్పన్నమొనర్చు పరాత్పరా! నీవు, నః యజ్ఞమ్ = మాకై సుఖముల లభింపజేయు వ్యవహారమును, ప్రసువ = ఉత్పన్నమొనరింపుము, మరియు, యజ్ఞపతిమ్ = సుఖదాయకమగు నీ వ్యవహారమును రక్షించువానిని, ప్రసువ = ఉత్పన్నమొనర్పుము, గన్ధర్వః = పృథివిని ధరించు వాడవు. దివ్యః = శుద్ధగుణకర్మ స్వభావములందుత్తముడవు, కేతపూః = విజ్ఞానముచే పవిత్రమొనర్చు వాడవు నగు నీవు, నః కేతమ్ = మా విజ్ఞానమును. పునాతు = పవిత్రమొనర్పుము, వాచస్పతిః = సత్యవిద్యలచే కూడిన వేదవాణిని ప్రచారమొనర్చుటచే రక్షకుడవగు నీవు, నః వాచమ్ = మావాణిని స్వాదిష్టమైనదిగ, కోమలము మధురమునగుదానిగ నొనర్పుము ॥౭॥

భావార్థము:—ఏ పురుషులు సంపూర్ణైశ్వర్యవంతుడు శుద్ధుడునగు పరబ్రహ్మను ఉపాసించెదరో, యోగవిద్యాప్రాప్తికై ప్రార్థించెదరో, వారందరు ఐశ్వర్యమును పొంది, తమయాత్మలను శుద్ధములుగ నొనర్చుటకు, యోగవిద్యను పొందుటకు శక్తిమంతులగుచున్నారు. [ఎవరు జగదీశ్వరుని వాణివలె స్వవాక్కును పరిశుద్ధమొనర్చెదరో] వారు సత్యవాక్కుగలవారై సకలక్రియాఫలములను పొందుదురు. ॥౭॥ (౪౩౮)

---

౪౩౮ ఇమం న ఇత్యస్య ప్రజాపతి ఋషిః; సవితా దేవతా; శక్వరీ ఛన్దః; ధైవతః స్వరః

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

ఇమం నో దేవ సవిత ర్యజ్ఞం ప్రణయ దేవావ్యꣳ సఖివిదꣳ సత్రాజిత న్ధనజితꣳ స్వర్జితమ్ । ఋచా స్తోమꣳ సమర్ధయ గాయత్రేణ రథన్తరం బృహ ద్గాయత్ర వర్త్తని స్వాహా ॥౮॥

ఇమమ్ నః, దేవ, సవితః, యజ్ఞమ్, ప్ర, నయ, దేవావ్యమితి దేవ+అవ్యమ్, సఖివిదమితి సఖివిదమ్, సత్రాజితమితి సత్రా+జితమ్, ధనజితమితి ధన+జితమ్, స్వర్జితమితి స్వఃజి+తమ్, ఋచా, స్తోమమ్ సమ్, ఆర్ధయ గాయత్రేణ, రథన్తరమితి రథమ్+తరమ్, బృహత్, గాయత్రవర్త్తనీతి గాయత్ర+వర్త్తని, స్వాహా ॥౮॥

పదార్థః—(ఇమమ్) ఉక్తం వక్ష్యమాణం చ (నః) అస్మాకమ్ (దేవ) సత్యకామనాప్రద (సవితః) అన్తర్యామిరూపేణ ప్రేరక (యజ్ఞమ్) విద్యాధర్మసంగమయితారమ్ (ప్ర)(నయ) ప్రాపయ (దేవావ్యమ్) దేవాన్ దివ్యాన్ విదుషో గుణాన్ వాఽవన్తి యేన స దేవావీస్తామ్. అత్రౌణాదికఈః ప్రత్యయః (సఖివిదమ్) సఖీన్ సుహృదో విన్దతి యేన తమ్. (సత్రాజితమ్) సత్రా సత్యం జయత్యుత్కర్షతి యేన తమ్. (ధనజితమ్) ధనం జగత్యుత్కర్షతి యేన తమ్ (స్వర్జితమ్) స్వః సుఖం జయత్యుత్క-

హృష్టపుష్టముగను నొనర్పవలయును. శత్రువులతో యుద్ధ మొనర్పదలచినప్పుడు స్వరాజ్యమును ఉప ద్రవరహితముగ నొనర్చి యుక్తితోను బలముతోను శత్రుసంహార మొనర్పవలయును. సజ్జనులను రక్షించిసర్వత్ర సత్కీర్తిని వ్యాపింపజేయవలెను. ॥౧౫॥ ౪౪౫

---

౪౪౬ పృథివ్యా ఇత్యస్య శునఃశేప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః
మనుష్యైః కస్మాద్విద్యుత్ స్వీకార్యేత్యాహ.
మానవు లే పదార్థమునుండి విద్యుత్తును గ్రహించవలెను ?

పృథివ్యాః సధస్థాదగ్నిం పురీష్య మఙ్గిరస్వదాభరాగ్నిం పురీష్య మఙ్గిరస్వదచ్ఛేమోఽగ్నిం పురీష్య మఙ్గిరస్వద్భరిష్యామః ॥౧౬॥

పృథివ్యాః, సధస్థాదితి సధ+స్థాత్, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, అఙ్గిరస్వత్, ఆ,భర, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, అఙ్గిరస్వత్, అచ్ఛ, ఇమః, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, అఙ్గిరస్వత్, భరిష్యామః ॥౧౬॥

పదార్థః:— (పృథివ్యాః) భూమేరన్తరిక్షస్య వా (సధస్థాత్) సహస్థానాత్ (అగ్నిమ్) భూమిస్థం విద్యుతం వా (పురీష్యమ్) యః సుఖం పృణాతి స పురీష స్తత్ర సాధుమ్ (అఙ్గిరస్వత్) అఙ్గిరసా సూర్యేణ తుల్యమ్ (ఆ) (భర) ధర (అగ్నిమ్) అంతరిక్షేవాయ్వాదిస్థమ్ (పురీష్యమ్) (అఙ్గిరస్వత్) (అచ్ఛ) ఉత్తమరీత్యా (ఇమః) ప్రాప్నుమః (అగ్నిమ్) (పురీష్యమ్) (అఙ్గిరస్వత్) (భరిష్యామః) ధరిష్యామః ॥౧౬॥ అన్వయః:— హే విద్వన్ ! యథా వయం పృథివ్యాః సధస్థాదఙ్గిరస్వత్ పురీష్యమగ్ని మచ్ఛేమః, యథా చాఽఙ్గిరస్వత్పురీష్య మగ్నిం భరిష్యామ స్తథా త్వమప్యఙ్గిరస్వత్పురీష్య మగ్నిమాభర. ॥౧౬॥ భావార్థః:— అత్రోపమావాచక లుప్తోపమాలంకారః మనుష్యై ర్విదుషామేవాఽనుకరణం కర్తవ్యమ్. నాఽవిదుషామ్. సర్వదోత్సాహేనాగ్న్యాది పదార్థవిద్యాం గృహీత్వా సుఖం వర్ధనీయమ్. ॥౧౬॥

పదార్థము:— విద్వాంసుడా ! మే మెటుల, పృథివ్యాః = భూ మ్యంతరిక్షములలో, సధస్థాత్ ఒకే భూతలమునుండి, అంగిరస్వత్ = ప్రాణములవలె నున్నదియు, పురీష్యమ్ = మంచి సుఖము నిచ్చునదియు నగు. అగ్నిమ్ = భూమిస్థ విద్యుత్తును, అచ్ఛ = ఉత్తమరీతితో, ఇమః = పొందుదుమో, ఎటుల. అంగిరస్వత్ = ప్రాణతుల్యమైనదియు. పురీష్యమ్ = ఉత్తమ సుఖప్రదమును నగు, అగ్నిమ్ = అంతరిక్షస్థ విద్యుత్తును. భరిష్యామః = ధారణ మొనర్చెదమో అటులనే నీవు, అంగిరస్వత్ = సూర్యసదృశమైనదియు, పురీష్యమ్ = ఉత్తమసుఖము నిచ్చునదియు నగు, అగ్నిమ్ = భూమిమీద నున్న యగ్నిని, ఆభర = చక్కగా ధారణ మొనర్చుము. ॥౧౬॥

భావార్థము:— ఇందుపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. మానవులు విద్వాంసులనే అనుకరించవలయును, అవిద్వాంసుల ననుకరించకూడదు. నిరంతర ముత్సాహముతో నగ్న్యాది పదార్థవిద్యను గ్రహించి సుఖమును పెంపొందించవలయును ॥౧౬॥ (౪౪౬)

---

౪౪౭ అన్వగ్ని రిత్యస్య పురోధా ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః
విద్వాంసః కింవత్ కిం కుర్యు రిత్యుపదిశతి. విద్వాంసు లెవనివలె ఏమి చేయవలెను ?

అన్వగ్ని రుషసా మగ్రమఖ్యదహాని ప్రథమో జాతవేదాః ।
అను సూర్యస్య పురుత్రా చ రశ్మీననుద్యావాపృథివీ ఆతతన్థ ॥౧౭॥

అను, అగ్నిః, ఉషసామ్, అగ్రమ్, అఖ్యత్, అను, అహాని+ప్రథమః, జాత వేదా ఇతి జాత+వేదాః, అను, సూర్యస్య, పురుత్రేతి పురు+త్రా, చ, రశ్మీన్ అను ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఆ, తతన్థ ॥౧౭॥

పదార్థః-(అను) (అగ్నిః) పావకః (ఉషసామ్) (అగ్రమ్) పూర్వమ్ (అఖ్యత్) ప్రఖ్యాతో భవతి (అను) (అహాని) దినాని (ప్రథమః) (జాతవేదాః) యో జాతేషు విద్యతే స సూర్యః (అను) (సూర్యస్య) (పురుత్రా) బహూన్ (చ) (రశ్మీన్) (అను) (ద్యావా) (పృథివీ) (ఆ) (తతన్థ) తనోతి. ॥౧౭॥ అన్వయః:- హే విద్వన్ ! త్వం యథా ప్రథమో జాతవేదా అగ్నిరుషసా మగ్రమహాన్యన్వఖ్యత్. సూర్యస్యాగ్రం పురుత్రా రశ్మీ నన్వాతతన్థ ద్యావాపృథివీ చ తథా విద్యావ్యవహారానన్వాతనుహి.॥౧౭॥ భావార్థః.-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః. యథా కారణకార్యాఖ్యో విద్యుదగ్ని రనుపూర్వం సవితృఉషో దినాని కృత్వా పృథివ్యాదీని ప్రకాశయతి తథా విద్వద్భిః సుశిక్షాం కృత్వా బ్రహ్మచర్య విద్యాధర్మాఽనుష్ఠాన సుశీలాని సర్వత్ర ప్రచార్య సర్వే జ్ఞానానన్దాభ్యాం ప్రకాశనీయాః. ॥౧౭॥

పదార్థము:- విద్వాంసుడా ! ఎటుల, ప్రథమః జాతవేదాః = ఉత్పన్న పదార్థములలో ప్రప్రథమమునుండి విద్యమానమైయున్న సూర్యలోకము, మఱియు అగ్నిః = అగ్ని, ఉషసామ్ = ఉషఃకాలమునకు, అగ్రమ్ = పూర్వముననే, అహాని = దినములను, అన్వఖ్యత్ = ప్రసిద్ధమొనర్చుచున్నదో, సూర్యస్య అగ్రమ్ = సూర్యునికి ముందుగానే, పురుత్రా రశ్మీన్ = అసంఖ్యాకకిరణములను, అన్వాతతంథ = వ్యాపింపజేయుచున్నదో మరియు, ద్యావా పృథివీ = పృథివీ సూర్యలోకములను ప్రసిద్ధపఱచుచున్నదో అటులనే నీవు విద్యావ్యవహారములను ప్రవృత్తమొనర్చుము. ॥౧౭॥

భావార్థము.- ఇందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఎటుల కారణరూప విద్యుత్తు కార్యరూపమైన ప్రసిద్ధాగ్నిక్రమముగ సూర్యుని, ఉషస్సును, దినములను ఉత్పన్న మొనర్చి పృథివ్యాది పదార్థములను ప్రకాశితమొనర్చుచున్నవో అటులనే విద్వాంసులు సుందరశిక్ష గరపి, బ్రహ్మచర్య విద్యాధర్మానుష్ఠాన సుశీలములను సర్వత్ర ప్రచార మొనర్చి సకలమానవులను జ్ఞానానందములచే ప్రకాశిత మొనర్చవలయును. ॥౧౭॥ (౪౪౭)

---

౪౪౮ అగత్యేత్యస్య మయోభూ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః
అథ సభేశః కింవత్ కిం కుర్యాదిత్యాహ. సభాపతి రాజు ఎవనివలె నేమి చేయవలెను ?

ఆగత్య వాజ్యధ్వాన ꣳ సర్వా మృధో వి ధూనుతే । అగ్ని ꣳ సధస్థే మహతి చక్షుషా ని చికీషతే ॥౧౮॥

ఆగత్యేత్యా+గత్య, వాజీ, అధ్వానమ్, సర్వాః, మృధః, వి, ధూనుతే, అగ్నిమ్

సధస్థ ఇతి సధ+స్థే, మహతి, చక్షుషా, ని, చికీషతే, ॥౧౮॥

పదార్థః:— (ఆగత్య) (వాజీ) వేగవానశ్వః (అధ్వానమ్) మార్గమ్ (సర్వాః) (మృధః) సఙ్గ్రామాన్ (వి) (ధూనుతే) కమ్పయతి (అగ్నిమ్) (సధస్థే) సహస్థానే (మహతి)విశాలే (చక్షుషా) నేత్రేణ (ని) (చికీషతే) చేతుమిచ్ఛతి. ॥౧౮॥ అన్వయః:— హే విద్వన్రాజన్ ! భవాన్ యథా గృహస్థశ్చక్షుషా మహతి సధస్థేఽగ్నిం నిచికీషతే తథా సర్వాన్సంగ్రామాన్ విధూనోతు. గృహేగృహే విద్యానిచయం చ కరోతు. ॥౧౮॥ భావార్థః:— అత్ర వాచకలుప్తోపమాలఙ్కారః గృహస్థా అశ్వవద్గత్వాగత్య శత్రూన్ జిత్వాగ్నేయాస్త్రాది విద్యాం సంపాద్య బలాబలం పర్యాలోచ్య రాగ ద్వేషాదీన్ శమిత్వాఽధార్మికాన్ శత్రూన్ జయేయుః. ॥౧౮॥

పదార్థము:— రాజా ! వాజీ = వేగవంతమైన గుర్రము, అధ్వానమ్ = తన మార్గమును, సర్వాః మృధః = సంగ్రామములన్నిటిని, విధూనుతే = ఎటుల కంపింపజేయునో, గృహస్థు డెటుల, చక్షుషా = నేత్రములతో. మహతి సధస్థే = సుందరమగు నొక స్థానమున. అగ్నిమ్ = అగ్నిని, నిచికీషతే = చయన మొనర్చగోరునో అటులనే నీవు సకల సంగరములను కంపింపజేయుము. ఇంటింట విద్యాప్రచార మొనర్చుము. ॥౧౮॥

భావార్థము:— ఇందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది. గృహస్థు లశ్వముల వలె రాకపోక లొనర్చి, శత్రువులను జయించి, ఆగ్నేయాద్యస్త్ర విద్యల సాధించి, స్వబలాబలముల విచారించి, రాగద్వేషాది దోషముల శమింపజేసి అధర్మాత్ములగు శత్రువులను జయించవలెను. ॥౧౮॥ (౪౪౮)

---

౪౪౯ ఆక్రమ్యేత్యస్య మయోభూర్ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః
మనుష్యజన్మ ప్రాప్య విద్యా అధీత్యాతః కిం కర్తవ్య మిత్యాహ,
మానవజన్మను పొంది, విద్య నభ్యసించిన తర్వాత ఏమి చేయవలెను ?

ఆక్రమ్య వాజిన్పృథివీ మగ్ని మిచ్ఛ రుచా త్వమ్ ।
భూమ్యా వృత్వాయ నో బ్రూహి యతః ఖనేమ తం వయమ్ ॥౧౯॥

ఆక్రమ్యేత్యా+క్రమ్య, వాజిన్, పృథివీమ్, అగ్నిమ్,ఇచ్ఛ,రుచా,త్వమ్, భూమ్యాః, వృత్వాయ,నః,బ్రూహి, యతః,ఖనేమ,తమ్, వయమ్

పదార్థః:— (ఆక్రమ్య)(వాజిన్) ప్రశస్తవిజ్ఞానవన్ (పృథివీమ్) భూమిరాజ్యమ్ (అగ్నిమ్) అగ్నివిద్యామ్) (ఇచ్ఛ) (రుచా) ప్రీత్యా (త్వమ్) (భూమ్యాః) క్షితే ర్మధ్యే (వృత్వాయ) స్వీకృత్య. అత్ర క్త్వోయగితి యగాగమః (నః) అస్మాన్(బ్రూహి)భూగర్భాగ్నివిద్యా ముపదిశ(యతః)(ఖనేమ) (తమ్) భూగోలమ్ (వయమ్) ॥॥౧౯॥ అన్వయః:— హేవాజిన్ విద్వన్సభేశ రాజం స్త్వం రుచా శత్రూనాక్రమ్య పృథివీ మగ్నిం చేచ్ఛ భూమ్యా నో వృత్వాయ బ్రూహి. యతో వయం తం ఖనేమ. ॥౧౯॥ భావార్థః:— మనుష్యై ర్భూగర్భాగ్నివిద్యయా పార్థివాన్ పదార్థాన్ సుపరీక్ష్య సువర్ణాదీని రత్నాన్యుత్సాహేన ప్రాప్తవ్యాని, యే ఖనితారో భృత్యాః సన్తి తాన్ ప్రతి తద్విద్యోపదేష్టవ్యా. ॥౧౯॥

పదార్థము:— వాజిన్ = ప్రశంసిత జ్ఞానముగల సభాపతీ! విద్వాంసుడా! రాజా! త్వమ్ =

నీవు, రుచా = ప్రీతితో శత్రువులను, ఆక్రమ్య = పాదాక్రాంతులుగ నొనర్చి, పృథివీమ్ = భూమి రాజ్యమును మఱియు, అగ్నిమ్ ఇచ్ఛ = [అగ్ని] విద్య నభిలషించుము. భూమ్యాః = భూమిమధ్య, నః = మమ్ము, వ్యఖ్యాయ = స్వీకరించి మాకై, బ్రూహి = భూగర్భ విద్యను, అగ్ని విద్యను ఉప దేశించుము. యతః = ఎందుకనగా, వయమ్ = మేము, తమ్ = ఆ విద్యయందు, ఖనేమ = సుప రిచితులము కావలయును. ॥౧౯॥

భావార్థము:— మానవులు భూగర్భాగ్నివిద్యలచే పృథివీస్థపదార్థములను చక్కగ పరీక్షించి సువర్ణాది రత్నములను ఉత్సాహముతో పొందవలయును. భూమిని త్రవ్వు భృత్యులకు కూడ నా విద్యను ఉపదేశించ వలయును. ॥౧౯॥ (౪౪౯)

---

౪౫౦ ద్యౌస్త ఇత్యస్య మయోభూర్‌ఋషిః, క్షత్రపతిర్ దేవతా, నిచృదార్షీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః
మనుష్యాః కిం సాధ్నుయు రిత్యాహ. మానవు లేమి సాధించవలయును ?

ద్యౌస్తే పృష్ఠం పృథివీ సధస్థ మాత్మాన్తరిక్షꣳ సముద్రో యోనిః।
విఖ్యాయ చక్షుషా త్వమభితిష్ఠ పృతన్యతః ॥౨౦॥

ద్యౌః, తే, పృష్ఠమ్, పృథివీ, సధస్థమితి సధ + స్థమ్, ఆత్మా, అన్తరిక్షమ్, సముద్రః, యోనిః, విఖ్యాయేతి వి + ఖ్యాయ, చక్షుషా, త్వమ్, అభి, తిష్ఠ, పృతన్యతః॥

పదార్థః— (ద్యౌః) ప్రకాశఇవ వినయః (తే) తవ (పృష్ఠమ్) అర్వాగ్వ్యవహారః (పృథివీ) భూమిరివ (సధస్థమ్) సహస్థానమ్ (ఆత్మా) స్వస్వరూపం (అన్తరిక్షం) ఆకాశఇవాక్షయోఽక్షోభః (సముద్రః) సాగర ఇవ (యోనిః) నిమిత్తమ్ (విఖ్యాయ) ప్రసిద్ధీకృత్య (చక్షుషా) లోచనేన (త్వమ్) (అభి) ఆభిముఖ్యే (తిష్ఠ) (పృతన్యతః) ఆత్మనః పృతనా మిచ్ఛతో జనస్య. ॥౨౦॥ అన్వయః:— హేవిద్వన్ ! రాజన్ ! యస్య తే తవ ద్యౌః పృష్ఠం పృథివీ సధస్థమన్తరిక్షమాత్మా సముద్రో యోని రస్తి స త్వం చక్షుషా విఖ్యాయ పృతన్యతోఽభితిష్ఠ. ॥౨౦॥ భావార్థః:— అత్ర వాచకలుప్తో పమాలంకారః యో న్యాయపథానుగామీ దృఢోత్సాహస్థానాత్మా యస్య ప్రయోజనాని వివేకసాధ్యాని సన్తి తస్య వీరసేనా జాయతే, స ధ్రువం విజయం కర్తుం శక్నుయాత్. ॥౨౦॥

పదార్థము:- విద్వాంసుడా! రాజా! తే = ఏ నీకు, ద్యౌః = ప్రకాశ సదృశ వినయ [యుక్త మైన], పృష్ఠమ్ = ఇవతలి వ్యవహారము, పృథివీ = భూమివలె నున్న, సధస్థమ్ = తోటి స్థితి, అంతరిక్షమ్ = ఆకాశమువలె అవినాశియు స్థైర్యవంతమునగు, ఆత్మా = స్వస్వరూపము, సముద్రః = సముద్రమువలె, యోనిః = నిమిత్తముఉన్నదో.త్వమ్ = అట్టి నీవు, చక్షుషా = విచారశక్తితో, విఖ్యాయ = స్వకీయైశ్వర్యమును ప్రసిద్ధపరచి, పృతన్యతః = పోరాడుటకు తనసేనను దూకింప నుంకించు చున్న మానవునకు, అభి = సమ్ముఖుడవై; తిష్ఠ = నిలబడుము. ॥౨౦॥

భావార్థము:- ఈ మంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఎవడు న్యాయమార్గాను యాయియై దృఢములైన ఉత్సాహస్థానాత్మలను కలిగి యున్నాడో, ఎవని ప్రయోజనములు వివేక సాధ్యములో అతని సేన వీరత్వముగలది యగుచున్నది. అతడు నిశ్చయముగ విజయము పొందుటకు సమర్థుడగుచున్నాడు. ॥౨౦॥ (౪౫౦)

---

౪౫౧ ఉత్క్రామేత్యస్య మయోభూర్‌ఋషిః, ద్రవిణోదా దేవతా, ఆర్షీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః

మనుష్యై రిహ పరమపురుషార్థేనైశ్వర్యం జనితవ్య మిత్యాహ.
పరమపురుషార్థముతో ఐశ్వర్యమును సంపాదించుట మానవుల కర్తవ్యము.

ఉత్క్రామ మహతే సౌభగాయాస్మాదాస్థానాద్ ద్రవిణోదా వాజిన్ ।
వయꣳ స్యామ సుమతౌ పృథివ్యా అగ్నిం ఖనన్త ఉపస్థే అస్యాః ॥౨౧॥

ఉత్, క్రామ, మహతే, సౌభగాయ, అస్మాత్, ఆస్థానాదిత్యా + స్థానాత్, ద్రవిణోదా ఇతి ద్రవిణః+దాః, వాజిన్, వయమ్, స్యామ, సుమతావితి సు+మతౌ, పృథివ్యాః, అగ్నిమ్, ఖనన్తః, ఉపస్థ ఇత్యుప+స్థే, అస్యాః ॥౨౧॥

పదార్థః:- (ఉత్) (క్రామ) (మహతే) (సౌభగాయ) శోభనైశ్వర్యాయ (అస్మాత్) (ఆస్థానాత్) నివాసస్థానస్య సకాశాత్ (ద్రవిణోదాః) ధనప్రదః (వాజిన్) ప్రాప్తైశ్వర్య (వయమ్) (స్యామ్) (సుమతౌ) శోభనప్రజ్ఞాయామ్ (పృథివ్యాః) భూమేః (అగ్నిమ్) (ఖనన్తః) (ఉపస్థే) సామీప్యే (అస్యాః) ॥౧౨॥ అన్వయః- హే వాజిన్ ! విద్వన్ ! యథా ద్రవిణోదా అస్యాః ప్రథివ్యా అస్మాదాస్థానాదుపస్థేఽగ్నిం ఖనన్తో వయం మహతే సౌభగాయ సుమతౌ ప్రవృత్తాః స్యామ తథా త్వముత్క్రామ. ॥౨౧॥ భావార్థః:- మనుష్యా ఇహైశ్వర్యప్రాప్తయే సతతముత్తిష్ఠేరన్, పరస్పరం సమ్మత్యా పృథివ్యాదేః సకాశాద్రత్నాని ప్రాప్నుయుః. ॥౨౧॥

పదార్థము:- వాజిన్ = ఐశ్వర్యమునుపొందిన విద్వాంసుడా ! ద్రవిణోదాః = ధనదాత ! ఎటుల, అస్యాః పృథివ్యాః = ఈ భూమియొక్క, అస్మాత్ ఆస్థానాత్ = ఈ నివాసస్థానమునకు, ఉపస్థే = సమీపమున, అగ్నిమ్ = అగ్నివిద్యను, ఖనంతః = అన్వేషించు, వయమ్ = మేము, మహతే సౌభగాయ = గొప్ప సుందరైశ్వర్యముకొరకు, సుమతౌ = సుబుద్ధియందు ప్రవృత్తులము, స్యామ = అగుదుమో అటులనే, నీవును, ఉత్క్రామ = ఉన్నతిని పొందుము. ॥౨౧॥

భావార్థము:-మానవులైశ్వర్యప్రాప్తికై లోకమున సతతము ద్యమించవలయును.పరస్పరము కలసి మెలసి పృథివ్యాదులనుండి రత్నములను పొందవలయును, ॥౨౧॥ (౪౫౧)

---

౪౫౨ ఉదక్రమీదిత్యస్య మయోభూర్ఋషిః, ద్రవిణోదా దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛందః, ధైవతః స్వరః
మనుష్యా ఇహ కింవద్భూత్వా కిం ప్రాప్నుయు రిత్యాహ,
మానవుడీ లోకమున దేనివలెనై యేమి పొందవలెను ?

ఉదక్రమీద్ ద్రవిణోదా వాజ్యర్వాకః సులోకꣳ సుకృతం పృథివ్యామ్ ।
తతః ఖనేమ సుప్రతీక మగ్నిꣳ స్వో రుహాణా అధినాకముత్తమమ్ ౨౨॥

ఉత్, అక్రమీత్, ద్రవిణోదా ఇతి ద్రవిణః + దాః, వాజీ, అర్వా, అకరిత్యకః, సు, లోకమ్, సుకృతమితి సు + కృతమ్, పృథివ్యామ్, తతః, ఖనేమ, సుప్రతీకమితి సు+ప్రతీకమ్, అగ్నిమ్, స్వరితి స్వః, రుహాణాః, అధి, నాకమ్,

ఉత్తమమిత్యుత్+తమమ్ ॥౨౨॥

భావార్థః:- (ఉత్) (అక్రమీత్) ఉత్తమతయా క్రమణం కుర్యాత్ (ద్రవిణోదాః) ధనదాతా (వాజీ) వేగవాన్ (అర్వా) అశ్వఇవ (అకః) కుర్యాత్ (సు) (లోకమ్) ద్రష్టవ్యమ్ (సుకృతమ్) ధర్మాచరేణ ప్రాప్యమ్ (పృథివ్యామ్) (తతః) (ఖనేమ) (సుప్రతీకమ్) శోభనా ప్రీతి ర్యస్య తమ్ (అగ్నిమ్) వ్యాపకం విద్యుదాఖ్యమ్ (స్వః) సుఖమ్ (రుహాణాః) ప్రాదుర్భవ న్తః (అధి) (నాకమ్) అవిద్యమాన దుఃఖమ్ (ఉత్తమమ్) అతిశ్రేష్ఠమ్. ॥౨౨॥ అన్వయః:- హేభూగర్భవిద్యావిద్విద్వన్! ద్రవిణోదా భవాన్ యథా వాజ్యర్వా తథా పృథివ్యామధ్యుదక్రమీత్ సులోకం సుకృతము త్తమం నాక మకః సిద్ధం కుర్యాత్. తతః స్వో రుహాణా వయమస్యాం సుప్రతీకమగ్నిం ఖనేమ, ॥౨౨॥ భావార్థః:- అత్రవాచకలుప్తోపమాలంకారః. హే మనుష్యాః! సర్వే వయం మిలిత్వా యథా పృథివ్యామశ్వో విక్రమతే తథా పురుషార్థినో భూత్వా పృథివ్యాదివిద్యాం ప్రాప్య దుఃఖాన్యుత్క్రమ్య సర్వోత్తమం సుఖం ప్రాప్నుయామ. ॥౨౨॥

పదార్థము:- భూగర్భవిద్యావిదుడవైన విద్వాంసుడా! ద్రవిణోదాః = ధనదాతవైన నీవు, వాజీ = బలముగల. అర్వా = అశ్వము పైకెగురునటుల, పృథివ్యామ్ = భూలోకమున, ఉదక్రమీత్ = సర్వాధికోన్నతిని పొందుము. సుకృతమ్ = ధర్మాచరణమువలన పొందదగినది, సులోకమ్ = చూడదగినది, ఉత్తమమ్ = అతి శ్రేష్ఠమైనదియు నగు, నాకమ్ = సకలదుఃఖరహితమగు సుఖమును, అకః = సాధించుము, తతః = అతర్వాత, స్వః = సుఖపూర్వకముగ, రుహాణాః = ప్రకటితుల మగుచు నున్న మేము ఈ పృథివి మీద, సుప్రతీకమ్ = సుందరమైన ప్రీతికి విషయమగు, అగ్నిమ్ = వ్యాపకమైన విద్యుద్రూపాగ్నిని, ఖనేమ = అన్వేషించెదముగాక! ॥౨౨॥

భావార్థము;- ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోమాలంకార మున్నది. మానవులారా! అశ్వము లెటుల భూమిమీద సుందర చిత్రగతులతో విచరించునో; అటులనే మీరు మేము అందరము కలసి పురుషార్థులమై పృథివ్యాది పదార్థ విద్యను పొంది, సకల దుఃఖములను దూరమొనర్చి, సర్వోత్తమ సుఖమును పొందుదుము గాక! ॥౨౨॥ (౪౫౨)

---

౪౫౩ ఆత్వేత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, ప్రజాపతిర్ దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః

మనుష్యా వ్యాపినం వాయుం కేన జానీయు రిత్యాహ.

వ్యాపకమైన వాయువు నే సాధనముచే గ్రహించవలెను?

ఆ త్వా జిఘర్మి మనసా ఘృతేన ప్రతిక్షియన్తం భువనాని విశ్వా। పృథుం తిరశ్చా వయసా బృహన్తం వ్యచిష్ఠ మన్నై రభసం దృశానమ్ ॥౨౩॥

ఆ, త్వా, జిఘర్మి మనసా, ఘృతేన, ప్రతిక్షియన్తమితి ప్రతి+క్షియన్తమ్, భువనాని, విశ్వా, పృథుమ్, తిరశ్చా, వయసా, బృహన్తమ్, వ్యచిష్ఠమ్, అన్నైః రభసమ్, దృశానమ్ ॥౨౩॥

పదార్థః:- (ఆ) (త్వా) త్వామ్ (జిఘర్మి) (మనసా) (ఘృతేన) ఆజ్యేన (ప్రతిక్షియన్తమ్) ప్రత్యక్షం నివసన్తం (భువనాని) భవన్తి యేషు తాని వస్తూని, (విశ్వా) సర్వాణి (పృథుమ్) విస్తీర్ణమ్

(తిరశ్చా)యేన తిరోఽఞ్చతి తేన(వయసా)జీవనేన(బృహన్తమ్)మహాన్తమ్(వ్యచిష్ఠమ్)అతిశయేన విచితారం ప్రక్షేప్తారమ్. (అన్నైః) యవాదిభిః (రభసమ్) వేగవన్తమ్ (దృశానమ్)సంప్రేక్షణీయమ్ ॥౨౩॥ అన్వయః:- హే జిజ్ఞాసో! యథాఽహం మనసా ఘృతేన సహ విశ్వా భువనాని ప్రతిక్షియన్తం తిరశ్చా వయసా పృథుం బృహన్తమన్నైః సహ రభసం వ్యచిష్ఠం దృశానం వాయుమాజిఘర్మి తథా త్వామప్యేనం ధారయామి. ॥౨౩॥ భావార్థః :- అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యా అగ్నిద్వారా సుగన్ధ్యాదీని ద్రవ్యాణి వాయౌ ప్రక్షిప్య తేన యుక్తసుగంధేనారోగీకృత్య దీర్ఘం జీవనం ప్రాప్నువన్తు. ॥౨౩॥

పదార్థము :- జ్ఞానమునుగోరు పురుషా! ఎటుల నేను, మనసా = మనస్సుతోను మఱియు, ఘృతేన = నేతితోను, విశ్వా భువనాని = లోకములోనున్న సమస్తవస్తువులను, ప్రతిక్షియంతమ్ = ప్రత్యక్షముగ నివసింపజేయునది, నిశ్చయమొనరింపజేయునది,తిరశ్చా = వంకరగ నడుచునది, వయసా = జీవనముచే, పృథుమ్ = విస్తారయుక్తమైనది, బృహంతమ్ = గొప్పది, అన్నైః = యవాద్యన్నములచే, రభసమ్ = బలముగలది.వ్యచిష్ఠమ్ = అతిశయముగ విసరివేయగలది, దృశానమ్ = చూడదగినదియునగు వాయువుయొక్క గుణములను, ఆజిఘర్మి = చక్కగ ప్రకాశింపజేయుచున్నానో అటులనే, త్వామ్ = నిన్నును ఈ వాయుగుణములచే ధారణమొనరింపజేయుచున్నాను. ॥౨౩॥

భావార్థము :- వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. మానవులగ్నిద్వారా సుగంధాది ద్రవ్యములను వాయువునందు ప్రవేశింపజేసి, ఆ సుగంధముచే రోగములను దూరమొనర్చి దీర్ఘాయువును పొందవలయును. ॥౨౩॥ (౪౫౩)

---

౪౫౪ ఆవిశ్వత ఇత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఆర్షీపంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః

పునః కీదృశౌ వాయ్వగ్నీ స్త ఇత్యాహ. అగ్ని వాయువు లెటువంటి గుణములు గలవి ?

ఆ విశ్వతః ప్రత్యఞ్చం జిఘర్మ్యరక్షసా మనసా తజ్జుషేత । మర్యశ్రీః స్పృహయద్వర్ణో అగ్నిర్నాభిమృశే తన్వా జర్భురాణః ॥౨౪॥

ఆ, విశ్వతః, ప్రత్యఞ్చమ్, జిఘర్మి, అరక్షసా, మనసా, తత్, జుషేత, మర్యశ్రీరితి మర్య + శ్రీః, స్పృహయద్వర్ణ ఇతి స్పృహయత్ + వర్ణః, అగ్నిః, న, అభిమృశ ఇత్యభి + మృశే తన్వా, జర్భురాణః ॥౨౪॥

పదార్థః :- (ఆ) (విశ్వతః)సర్వతః (ప్రత్యఞ్చమ్) ప్రత్యగఞ్చతీతి శరీరస్థం వాయుమ్(జిఘర్మి) (అరక్షసా) రక్షోవద్దుష్టతా రహితేన(మనసా) చిత్తేన(తత్)తేజః(జుషేత)(మర్యశ్రీః)మర్త్యాణాం మనుష్యాణాం శ్రీరివ(స్పృహయద్వర్ణః)యః స్పృహయద్భిర్వర్ణ్యతే స్వీక్రియతే స ఇవ(అగ్నిః)శరీరస్థా విద్యుత్ (న)ఇవ(అభిమృశే)ఆభిముఖ్యేన మృశన్తి సహన్తే యేన తస్మై(తన్వా)శరీరేణ(జర్భురాణః)భృశం గాత్రాణి వినామయత్. అత్ర జృభీ ధాతో రౌణాదిక ఉరానన్ ప్రత్యయః. ॥౨౪॥ అన్వయః :- మనుష్య! న యథా విశ్వతోఽగ్నిర్వాయుశ్చాభిమృశేఽస్తి, యథా తన్వా జర్భురాణః స్పృహయద్వర్ణో మర్యశ్రీ రహం యం ప్రత్యఞ్చమరక్షసా మనసాఽఽజిఘర్మి తథా తజ్జుషేత. ॥౨౪॥ భావార్థః :- అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. హే మనుష్యాః! యూయం లక్ష్మీప్రాపకైరగ్న్యాదిపదార్థై ర్విదితైః కార్యేషు సంయుక్తైః శ్రీమన్తో భవత. ॥౨౪॥

పదార్థము :— మానవుడా ! న = ఎటుల, విశ్వతః = అన్నిదిశలనుండి, అగ్నిః = విద్యుత్తు ప్రాణవాయువులు శరీరమున వ్యాపకములై, అభిమృశే = సహించువానికి హితకరములై యున్నవో, ఎటుల, తన్వా = శరీరముతో, జర్భురాణః = శీఘ్రముగ హస్తపాదాద్యంగములను చాలన మొనర్చువాడను, స్పృహయద్వర్ణః = వాంఛించువారిచే స్వీకరించబడిన వానివంటివాడను, మర్త్యశ్రీః = మానవునిశోభతోతుల్యుడను,వాయువువలె వేగము గలవాడను నై నేను,ప్రత్యంచమ్ = శరీరములోని వాయువును నిరంతము చలింపజేయు నే విద్యుత్తును, అరక్షసా = రాక్షసుల దుష్టత్వ రహితమైన, మనసా = చిత్తముతో, ఆజిఘర్మి = ప్రకాశిత మొనర్చుచున్నానో అటులనే. తత్ = ఆ తేజస్సును, జుషేత = సేవించుము. ॥౨౪॥

భావార్థము :— ఇందుపమావాచక లుప్తోపమాలంకారములున్నవి. మానవులారా ! మీరు లక్ష్మిని లభింపజేయు నగ్న్యాది పదార్థముల నెఱిగి వానిని కార్యములందు సంయోగ మొనరించి ధనవంతులు గండు. ॥౨౪॥ (౪౫౪)

---

౪౫౫ పరివాజపతి రిత్యస్య సోమక ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః

పున ర్గృహస్థః కీదృశో భవే దిత్యాహ. మరల గృహస్థు డెటువంటివాడుగా నుండవలయును ?

పరి॒ వాజ॑పతిః క॒వి ర॒గ్ని ర్హ॒వ్యాన్య॑క్ర॒మీత్ । దధ॒ద్రత్నా॑ని దా॒శుషే॑ ॥౨౫॥

పరి॑, వాజ॑పతి॒ రితి॒ వాజ॑+పతిః క॒విః, అ॒గ్నిః, హ॒వ్యాని॑, అ॒క్ర॒మీ॒త్,

దధ॒త్, రత్నా॑ని, దా॒శుషే॑ ॥౨౫॥

పదార్థః :— (పరి)సర్వతః (వాజపతిః) అన్నాదిరక్షకో గృహస్థ ఇవ(కవిః) క్రాన్తదర్శనః (అగ్నిః)ప్రకాశమానః(హవ్యాని)హోతుం గృహీతుం యోగ్యాని వస్తూని(అక్రమీత్)క్రామతి(దధత్)ధరన్(రత్నాని)సువర్ణాదీని(దాశుషే)దాతుం యోగ్యాయ విదుషే. ॥౨౫॥ అన్వయః :— హే విద్వన్! యో వాజపతిః కవి ర్దాతా గృహస్థో దాశుషే రత్నాని దధ దివాగ్ని ర్హవ్యాని పర్యక్రామీత్తం త్వం జానీహి. ॥౨౫॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. విద్వానగ్నినా పృథివీస్థపదార్థేభ్యో ధనం ప్రాప్య సుమార్గే సత్పాత్రేభ్యో దత్త్వా విద్యాప్రచారేణ సర్వాన్ సుఖయేత్. ॥౨౫॥

పదార్థము :— విద్వాంసుడా! వాజపతిః = అన్నాదులను రక్షించు గృహస్థులవలె, కవిః = బహుదర్శియు దాతయునగు నే గృహస్థుడు, దాశుషే = దానమివ్వదగిన విద్వాంసునికై, రత్నాని = సువర్ణాద్యుత్తమ పదార్థములను, దధత్ = ధారణమొనర్చువానివలె, అగ్నిః = ప్రకాశవంతుడగు నే పురుషుడు, హవ్యాని = ఇవ్వదగిన వస్తువులను, పరి = అన్నిదిశలనుండి, అక్రమీత్ = పొందుచున్నాడో అతనిని నీవు తెలుసుకొనుము. ॥౨౫॥

భావార్థము :— ఇందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. అగ్నివిద్యా సహాయముచే, పృథివీస్థ పదార్థముల నుండి ధనమును పొంది సుమార్గమున వ్యయమొనర్చి, ధర్మాత్ములకు దానమిచ్చి విద్యాప్రచారముచే నందరికి సుఖము చేకూర్చుట విద్వాంసుని కర్తవ్యము. ॥౨౫॥ (౪౫౫)

---

౪౫౬ పరిత్వేత్యస్య పాయు ర్ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, అనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః

కీదృశః సేనాపతిః కార్య ఇత్యాహ. ఎటువంటి వానిని సేనాపతిగ నొనర్చ వలయును ?

పరి త్వాగ్నే పురం వయం విప్రం సహస్య ధీమహి। ధృషద్వర్ణం దివే దివే హన్తారం భఙ్గురావతామ్ ॥౨౬॥

పరి, త్వా, అగ్నే, పురమ్, వయమ్, విప్రమ్, సహస్య, ధీమహి, ధృషద్వర్ణమితి ధృషత్+వర్ణమ్, దివేదివ ఇతి దివే+దివే, హన్తారమ్, భఙ్గురావతామ్, భఙ్గురవతామితి భఙ్గుర+వతామ్, ॥౨౬॥

పదార్థః :- (పరి)(త్వా) త్వామ్(అగ్నే) విద్యయా ప్రకాశమానః (పురమ్)యేన సర్వాన్ పిపర్తి తత్(వయమ్)(విప్రమ్)విద్వాంసమ్(సహస్య)య ఆత్మనః సహో బలమిచ్ఛతి తత్సంబుద్ధౌ (ధీమహి)ధరేమ. అత్ర డుధాఞ్ ధాతోర్లిఙి ఆర్ధధాతుకత్వాచ్ఛబభావః(ధృషద్వర్ణమ్)ధృషద్ ప్రగల్భో దృఢో వర్ణో యస్య తమ్(దివేదివే)ప్రతిదినమ్(హన్తారమ్)(భఙ్గురావతామ్)కుత్సితా భఙ్గురాః ప్రహతాః ప్రకృతయో విద్యన్తే యేషాం తేషామ్. ॥౨౬॥ హే సహస్యాగ్నే! యథా వయం దివేదివే భఙ్గురావతాం పురమగ్నిమివ హన్తారం ధృషద్వర్ణం విప్రం త్వా పరిధీమహి తథా త్వమస్మాన్ధర. ॥౨౬॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. రాజప్రజాజనైర్న్యాయేన ప్రజారక్షకోఽగ్నివచ్ఛత్రుహన్తా సర్వదా సుఖప్రదః సేనేశో విధేయః. ॥౨౬॥

పదార్థము:- సహస్య = తనకై బలమును కోరువాడా! అగ్నే = అగ్నివలె విద్యచే ప్రకాశమానుడవగు విద్వాంసుడా! ఎటుల, వయమ్ = మేము, దివే దివే = ప్రతిదినము, భంగురావతామ్ = కుటిలస్వభావము గలవారల, పురమ్ = నగరమునకు అగ్నివంటివాడవు, హంతారమ్ = చంపువాడవు, ధృషద్వర్ణమ్ = దృఢమైన సుందర వర్ణము గలవాడవు, విప్రమ్ = విద్వాంసుడవునగు, త్వా = నిన్ను, పరి = అన్ని విధముల, ధీమహి = ధారణమొనర్చెదమో అటులనే నీవు మమ్ము ధారణ మొనర్చుము. ॥౨౬॥

భావార్థము:- వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. రాజు ప్రజలు "న్యాయముగ ప్రజల రక్షణ యొనర్చువాడు, అగ్నివలె శత్రుసంహారకుడు, అన్నికాలములందు సుఖము నిచ్చువాడునగు పురుషుని సేనాపతిగ" నొనర్చవలెను. ॥౨౬॥ (౪౫౬)

---

౪౫౭ త్వమగ్నే ఇత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, పంక్తిశ్ఛందః. పఞ్చమః స్వరః
పునః సభేశః కీదృశో భవేదిత్యాహ. సభాధ్యక్షు డెటువంటివాడు గావలయును ?

త్వమగ్నే ద్యుభి స్త్వమాశుశుక్షణి స్త్వమద్భ్యస్త్వ మశ్మనస్పరి। త్వం వనేభ్య స్త్వమోషధీభ్యస్త్వం నృణాం నృపతే జాయసే శుచిః ॥౨౭॥

త్వమ్, అగ్నే ద్యుభిరితి ద్యు+భిః, త్వమ్, ఆశుశుక్షణిః, త్వమ్, అద్భ్య ఇత్యత్+భ్యః, త్వమ్, అశ్మనః, పరి, త్వమ్, వనేభ్యః, త్వమ్, ఓషధీభ్యః, త్వమ్, నృణామ్, నృపత ఇతి నృ+పతే, జాయసే, శుచిః ॥౨౭॥

పదార్థః :- (త్వమ్)(అగ్నే) అగ్నివత్ప్రకాశమానః న్యాయాధీశ! రాజన్ (ద్యుభిః) దినైరివ

ప్రకాశమానై ర్న్యాయాది గుణైః(త్వమ్)(ఆశుశుక్షణిః) శీఘ్రం శీఘ్రం దుష్టాన్ క్షిణోతి హినస్తీవ (త్వమ్)(అద్భ్యః) వాయుభ్యో జలేభ్యో వా(త్వమ్) (అశ్మనః) మేఘాత్పాషాణాద్వా. అశ్మేతి మేఘ నా. నిఘం ౧.౧౦ (పరి) సర్వతోభావే(త్వమ్)(వనేభ్యః) జఙ్గలేభ్యో రశ్మిభ్యో వా(త్వమ్) (ఓషధీభ్యః) సోమలతాదిభ్యః(త్వమ్)(నృణామ్) మనుష్యాణామ్(నృపతే)నృణాం పాలక(జాయసే) ప్రాదుర్భవసి (శుచిః)పవిత్రః. ॥౨౭॥

ఇమం మంత్రం యాస్కముని రేవం వ్యాచష్టే. త్వమగ్నే ద్యుభి రహోభి స్త్వమాశుశుక్షణి రాశు ఇతి చ శు ఇతి చ క్షిప్రనామనీ భవతః క్షణి రుత్తరః. క్షణోతే రాశు శుచా క్షణోతీతి వా సనోతీ వా శుక్ శోచతేః పఞ్చమ్యర్థే వా ప్రథమా.తథాహి వాక్యసంయోగ ఆ ఇత్యాకార ఉపసర్గః పురస్తాచ్చికీర్షితేఽను త్తర ఆశు శోచయిషు రితి శుచిః శోచతే ర్జ్వలతికర్మణోఽయ మపీతరః.శుచిరేత స్మాదేవ నిష్షిక్త మస్మాత్పాపక మితి నై రుక్తాః. నిరు ౬.౧.

అన్వయః :- హే నృపతే అగ్నే సభాధ్యక్ష రాజన్! య స్త్వం ద్యుభిః సూర్య ఇవ త్వమాశుశుక్షణి స్త్వమద్భ్య స్త్వమశ్మన స్త్వం వనేభ్య స్త్వ మోషధీభ్య స్త్వం నృణాం మధ్యే శుచిః పరిజాయసే. తస్మా త్త్వామాశ్రిత్య వయ మప్యేవం భూతా భవేమ. ॥౨౭॥ భావార్థః:- యో రాజా సభ్యః ప్రజా జనో వా సర్వేభ్యః పదార్థేభ్యో గుణగ్రహణం విద్యాక్రియాకౌశలాభ్యాముపకారాన్ గ్రహీతుం శక్నోతి ధర్మాచరణేన పవిత్రః శీఘ్రకారీ చ భవతి, స సర్వాణి సుఖాని ప్రాప్నోతి నేతరోఽలసః. ॥౨౭॥

పదార్థః:- నృపతే = మానవపాలకా! అగ్నే = అగ్నివలె ప్రకాశించు న్యాయాధీశుడా! రాజా! త్వమ్ = నీవు, ద్యుభిః = దినములవలె ప్రకాశమానుడవు, ; న్యాయాదిగుణములచే సూర్య సదృశుడవునగు, త్వమ్ = నీవు, ఆశుశుక్షణిః = అతిత్వరితముగ దుష్టులను సంహరించు వాడవగు, త్వమ్ = నీవు, అద్భ్యః = వాయువుచే లేక జలములవలన, త్వమ్ = నీవు, అశ్మనః = మేఘమువలన లేక పాషాణాదులవలన, త్వమ్ = నీవు, వనేభ్యః = అడవులవలన లేక కిరణములవలన, త్వమ్ = నీవు, ఓషధిభ్యః = సోమలతాద్యోషధులవలన, త్వమ్ = నీవు, నృణామ్ = మానవులమధ్య, శుచిః = పవిత్రుడవు, పరి = అన్నివిధముల, జాయసే = ప్రసిద్ధుడవు నగుచున్నావు. కనుక నీయాశ్రయము పొంది మేమును ఇటువంటివారమే అయ్యెదము గాక! ॥౨౭॥

భావార్థః:- రాజు లేక సభాసదుడైనవాడెవడు సకల పదార్థములనుండి గుణగ్రహణము, విద్యాక్రియాకౌశలములచే ఉపకారగ్రహణమొనరర్చుటకు సమర్థుడో, ధర్మాచరణముచే పవిత్రుడు, శీఘ్రకారియు నగునో, అతడు సకల సుఖములనుపొందును. సోమరులైన యితరులు పొందజాలరు. ॥౨౭

౨౮ దేవస్య త్వేత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిక్ పఙ్క్తిశ్ఛందః, ధైవతః స్వరః
మనుష్యాః కిం కృత్వా కస్మాద్విద్యుతం గృహ్ణీయు రిత్యాహ.
మానవులేమి యొనర్చి ఏ పదార్థమునుండి విద్యుత్తును గ్రహించ వలెను ?

దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినో ర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామ్ । పృథివ్యాః సధస్థాదగ్నిం పురీష్యమఙ్గిరస్వత్ ఖనామి । జ్యోతిష్మన్తం త్వాగ్నే సుప్రతీకమజస్రేణ భానునా దీద్యతమ్। శివం ప్రజాభ్యోఽహింసన్తం పృథివ్యాః సధస్థాదగ్నిం పురీష్యమఙ్గిరస్వత్ ఖనామః ॥౨౮॥

దేవస్య, త్వా, సవితుః ప్రసవ ఇతి ప్ర+సవే, అశ్వినోః, బాహుభ్యామ్, పూష్ణః హస్తాభ్యామ్, పృథివ్యాః, సధస్థాదితిసధ+స్థాత్, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్ అఙ్గిరస్వత్, ఖనామి, జ్యోతిష్మన్తమ్, త్వా, అగ్నే, సుప్రతీకమితి సు+ప్రతీకమ్, అజస్రేణ భానునా, దీద్యతమ్, శివమ్, ప్రజాభ్య ఇతి ప్ర+జాభ్యః, అహిꣳసన్తమ్, పృథివ్యాః, సధస్థాదితి సధ+స్థాత్, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, అఙ్గిరస్వత్ ఖనామః ॥౨౮॥

పదార్థః:- (దేవస్య)ప్రకాశమానస్య (త్వా)త్వామ్ (సవితుః)సర్వస్యోత్పాదకస్యేశ్వరస్య(ప్రసవే) ప్రసూతేఽస్మిన్ సంసారే(అశ్వినోః)ద్యావాపృథివ్యోరాకర్షణధారణాభ్యామివ(బాహుభ్యామ్)(పూష్ణః) ప్రాణస్య బలపరాక్రమాభ్యా మివ(హస్తాభ్యామ్)(పృథివ్యాః)(సధస్థాత్)సహస్థానాత్(అగ్నిమ్) విద్యుతమ్(పురీష్యమ్)సుఖైః పూరకేషు భవమ్(అఙ్గిరస్వత్)వాయువద్వర్తమానమ్(ఖనామి)నిష్పాదయామి,(జ్యోతిష్మన్తమ్)బహూని జ్యోతీంషి విద్యన్తే యస్మింస్తమ్ (త్వా)త్వామ్ (అగ్నే) భూగర్భాది విద్యావిద్విద్వన్(సుప్రతీకమ్)సుష్ఠుప్రతియన్తి సుఖాని యస్మాత్తమ్(అజస్రేణ)నిరంతరేణ(భానునా) దీప్త్యా(దీద్యతమ్)దేదీప్యమానమ్(శివమ్)మఙ్గలమయమ్, (ప్రజాభ్యః) ప్రసూతాభ్యః (అహింసన్తమ్) అతాడయన్తమ్(పృథివ్యాః)అన్తరిక్షాత్(సధస్థాత్)సహస్థానాత్(అగ్నిమ్)వాయుస్థం విద్యుతమ్ (పురీష్యమ్)పాలకేషు సాధనేషు సాధుమ్(అఙ్గిరస్వత్)సూత్రాత్మ వాయువద్వర్తమానమ్(ఖనామ)విలిఖామః. ॥౨౮॥ అన్వయః:- హే అగ్నే! శిల్పవిద్యావిద్విద్వన్! యథాఽహం సవితుర్దేవస్య ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం త్వా పురస్కృత్య పృథివ్యాః సధస్థాత్పురీష్యం జ్యోతిష్మన్తమజస్రేణ భానునా దీద్యతం పురీష్యమగ్నిమఙ్గిరస్వత్ ఖనామి. తథా త్వా మాశ్రితా వయం పృథివ్యాః సధస్థాదఙ్గిరస్వదహింసన్తం పురీష్యం ప్రజాభ్యః శివమగ్నిం ఖనామ స్తథా సర్వ ఆచరన్తు॥౨౮॥భావార్థః:-యే రాజప్రజాజనాః సర్వత్రస్థితం విద్యుద్రూపమగ్నిం సర్వేభ్యః పదార్థేభ్యః సాధనోపసాధనైః ప్రసిద్ధీకృత్య కార్యేషు ప్రయుఞ్జతే తే శంకరమైశ్వర్యం లభన్తే. నహి కించిదపి ప్రజాతం వస్తు విద్యుద్వ్యాప్త్యా వినా వర్తత ఇతి విజానన్తు. ॥౨౮॥

పదార్థః:- అగ్నే = శిల్పవిద్యావిదుడవగు విద్వాంసుడా! ఎటుల నేను, సవితుః = సకలజగదుత్పాదకుడు, దేవస్య = ప్రకాశమానుడునగు నీశ్వరుడు, ప్రసవే = ఉత్పన్నమొనర్చిన లోకమున, అశ్వినోః = ఆకాశపృథువులయొక్క, బాహుభ్యామ్ = ఆకర్షణధారణ రూప బాహుద్వయమువలె, పూష్ణః = ప్రాణముయొక్క,హస్తాభ్యామ్ = బలపరాక్రమముల వలె,త్వా = నిన్ను ముందుంచి, పృథివ్యాః = భూమియొక్క, సధస్థాత్ = ఒకస్థానమునుండి, పురీష్యమ్ = పూర్ణసుఖమునిచ్చునది, జ్యోతిష్మంతమ్ = అధికజ్యోతిగలది, అజస్రేణ = నిరంతరము, భానునా = దీప్తితో, దీద్యతమ్ = అత్యంతప్రకాశమానము, పురీష్యమ్ = సుందరముగ రక్షించునది, అగ్నిమ్ = వాయువునందుండునదియునగు విద్యుత్తును, అంగిరస్వత్ = వాయువువలె, ఖనామి = సిద్ధింపజేయుచున్నానో, మఱియునెటుల, త్వా = నీ యాశ్రయము పొంది మేము, పృథివ్యాః = అంతరిక్షముయొక్క, సధస్థాత్ = ఒకప్రదేశమునుండి, అంగిరస్వత్ = సూత్రాత్మవాయువువలె నున్నది, అహింసంతమ్ = హింసించనిది, పురీష్యమ్ = పాలించుపదార్థములలో నుత్తమమైనది, ప్రజాభ్యః = ప్రజలకై, శివమ్ = మంగలకారక

మునగు, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, జనామః = ప్రకటించుచున్నామో. అటులనే యందఱు నొనర్చవల యును. ॥౨౮॥

భావార్థః:— ఏ రాజు ప్రజలు అగ్నిరూపులందున్న విద్యుద్రూపాగ్నిని సకల పదార్థములనుండి సాధనోపసాధనములద్వారా ప్రసిద్ధపఱచి కార్యములందు వినియోగించుదురో, వారు కల్యాణకర మగు నైశ్వర్యమును పొందుదురు. ఉత్పన్న వస్తువెద్దియు విద్యుత్తు వ్యాపించకుండా భాగా లేదని మీ రెఱుగుడు. ॥౨౮॥ (౨౭౩౮)

అపాం పృష్ఠమిత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, స్వరాట్పంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః పున ర్మనుష్యాః కీదృశం గృహ్ణీయు రిత్యాహ. మానవు లెటువంటి విద్యుత్తును గ్రహించవలెను?

అపాం పృష్ఠమసి యోని రగ్నేః సముద్రమభితః పిన్వమానమ్। వర్ధమానో మహాఁ౨ ఆ చ పుష్కరే దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథస్వ ॥౨౯॥

అపామ్, పృష్ఠమ్, అసి, యోనిః, అగ్నేః, సముద్రమ్, అభితః, పిన్వమానమ్ వర్ధమానః, మహాన్, ఆ, చ, పుష్కరే, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథస్వ ॥౨౯॥

పదార్థః:— (అపామ్) జలానామ్ (పృష్ఠమ్) ఆధారః (అసి) (యోనిః) సంయోగవిభాగవిత్ (అగ్నేః) సర్వతోఽభివ్యాప్తస్య విద్యుద్రూపస్య సకాశాత్ ప్రకటమ్ (సముద్రమ్) సమ్యగూర్ధ్వం ద్రవన్త్యాపో యస్మాత్సాగరాత్తమ్ (అభితః) సర్వతః (పిన్వమానమ్) సిఞ్చన్తమ్ (వర్ధమానః) యో విద్యయా క్రియాకౌశలేన నిత్యం వర్ధతే (మహాన్) పూజ్యః (ఆ) (చ) సర్వసమూహత్రద్రవ్యసముచ్చయే (పుష్కరే) అన్తరిక్షే వర్తమానాయాః. పుష్కరమిత్యన్తరిక్షనామ నిఘ. ౧.౩. (దివః) దీప్తేః (మాత్రయా) విభాగేన (వరిమ్ణా) ఉరో ర్బహో ర్భావేన (ప్రథస్వ) విస్తృతసుఖో భవ. ॥౨౯॥ అన్వయః:— హే విద్వన్! యతోఽగ్నే ర్యోనిర్మహాన్ వర్ధమాన స్త్వమసి. అస్మా దభితః పిన్వమాన మపాం పృష్ఠం పుష్కరే దివో మాత్రయా వర్ధమానం సముద్రం తత్స్థా పదార్థాంశ్చ విదిత్వావరిమ్ణాఽప్రథస్వ. ॥౨౯॥

భావార్థః:— హే మనుష్యా! యూయం యథా మూర్తేషు పృథివ్యాదిషు పదార్థేషు విద్యుద్ వర్తతే తథాఽప్స్వపి మత్వా తాముపకృత్య విస్తృతాని సుఖాని సంపాదయత. ॥౨౯॥

పదార్థము :— విద్వాంసుడా! అగ్నేః = సర్వత్ర అభివ్యాప్తమగు విద్యుద్రూపాగ్నియొక్క, యోనిః = సంయోగవియోగముల నెఱిగినవాడవు. మహాన్ = పూజనీయుడవు; వర్ధమానః = విద్యా క్రియా కౌశల్యములచే నిత్య మభివృద్ధినొందువాడవు నై. అసి = ఉన్నావు కనుక, అభితః = అన్ని వైపుల నుండి, పిన్వమానమ్ = జలమును వర్షింప జేయునది, అపామ్ = జలములయొక్క. పృష్ఠమ్ = ఆధారభూతమైనది, పుష్కరే = అంతరిక్షమున నున్నది. దివః = దీప్తియొక్క, మాత్రయా = విభాగముచే వృద్ధిజెందినదియు, సముద్రమ్ = చక్కగ జలములు దేనినుండి పైకిద్రవించునో, లేచునో, అట్టిదియు నగు సముద్రమును. చ = మఱియు నచ్చటి సకల పదార్థములనెఱిగి, వరిమ్ణా = అధికాధికముగ. ఆప్రథస్వ = చక్కగ సుఖములను విస్తరింపజేయువాడవు కమ్ము. ॥౨౯॥

భావార్థము :— మానవులారా! మీరు పృథివ్యాదిస్థూల పదార్థములందెటుల విద్యుత్తువ్యాప్తమై యున్నదో అటులనే జలములందును ఉన్నది. యని గ్రహించి దానిచే నుపకారము పొంది గొప్ప గొప్ప విస్తృత సుఖములను సాధించుడు. ॥౨౯॥ (౨౭౩౯)

౪౬౦ శర్మ చేత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, దమ్పతీ దేవతే, విరాడార్షనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
అథ స్త్రీపురుషాభ్యాం గృహే స్థిత్వా కిం సాధనీయ మిత్యాహ.
స్త్రీ పురుషులు గృహము నందుండి ఏ మేమి సాధించవలయును ?

శర్మ చ స్థో వర్మ చ స్థోఽఛిద్రే బహులే ఉభే।
వ్యచస్వతీ సంవసాథాం భృతమగ్నిం పురీష్యం ॥౩౦॥

శర్మ। చ। స్థః। వర్మ। చ। స్థః। అఛిద్రే ఇత్యఛిద్రే। బహులే ఇతి బహులే। ఉభే ఇత్యుభే। వ్యచస్వతీ ఇతి వ్యచస్వతీ। సం। వసాథామ్। భృతమ్। అగ్నిమ్। పురీష్యం ॥౩౦॥

పదార్థః :- (శర్మ) గృహమ్ (చ) తత్సామగ్రీమ్ (స్థః) భవథః (వర్మ) సర్వతో రక్షణమ్ (చ) తత్సహాయాన్ (స్థః) (అఛిద్రే) అదోషే (బహులే) బహూనర్థాన్ లాన్తి యాభ్యాం తే(ఉభే) ద్వే (వ్యచస్వతీ)సుఖవ్యాప్తియుక్తే(సమ్) (వసాథామ్)ఆచ్ఛాదయతమ్(భృతమ్)ధృతమ్ (అగ్నిమ్) (పురీష్యమ్) పాలనేషు సాధుమ్. ॥౩౦॥ అన్వయః - హే స్త్రీపురుషౌ యువాం శర్మ చ ప్రాప్తౌ స్థః. వర్మ చోభే బహులే వ్యచస్వతీ అఛిద్రే విద్యుదన్తరిక్ష ఇవ స్థః. తత్ర గృహే భృతం పురీష్య మగ్నిం గృహీత్వా సంవసాథామ్. ॥౩౦॥ భావార్థః :- గృహస్థైః బ్రహ్మచర్యేణ సత్కారోపకారక్రియాకుశలాం విద్యాం సంగృహ్య బహుద్వారాణి సర్వర్తుసుఖప్రదాని సర్వతోఽభిరక్షితాన్యగ్న్యాది సాధనోపేతాని గృహాణి నిర్మాయ, తత్ర సుఖేన వసితవ్యమ్. ॥౩౦॥

పదార్థము :- స్త్రీ పురుషులారా ! మీ రిరువురు. శర్మ = గృహస్థాశ్రమము, చ = మఱియు దాని సామాగ్రిని పొంది. స్థః = ఉన్నారు.వర్మ = అన్నివైపులనుండి [రక్షణమును,]చ = మఱియు దాని సహాయకములగు పదార్థములను [పొంది యున్నారు]ఉభే = రెండు, బహులే = బహ్వర్థములను గ్రహించునవి. వ్యచస్వతీ = సుఖవ్యాప్తితో కూడినవి, అఛిద్రే = నిర్దోషములునగు విద్యుదంతరిక్షముల వలె మున్నవియు నగు ధర్మార్థ కార్యములు ఏ గృహమునందు, స్థః = ఉన్నవో ఆ గృహమునందు,భృతమ్ = పోషించునది. పురీష్యమ్ = రక్షించుటలో నుత్తమమునగు, అగ్నిమ్ = అగ్నిని గ్రహించి, సంవసాథామ్ = చక్కగ నాచ్ఛాదనమొనర్చి వసించుడు. ॥౩౦॥

భావార్థము :- గృహస్థులు బ్రహ్మచర్యముతోపాటు సత్కారమును, ఉపకారమును, క్రియా కుశలతను. విద్యను గ్రహించి బహుద్వారములతో కూడియున్నవియు, సర్వర్తువులందు సుఖదాయకములును, అన్ని వైపులనుండి రక్షించునవియు, అగ్న్యాదిసాధనములతో గూడినవియునగు గృహములను నిర్మించి యందు సుఖపూర్వకముగ నివసించవలయును. ॥౩౦॥ (౪౬౫)

---

౪౬౧ సంవసాథా మిత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, జాయాపతీ దేవతే, నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మదియే.

సం వసాథాꣳ స్వర్విదా సమీచీ ఉరసాత్మనా। అగ్నిమన్తర్భరిష్యన్తీ
జ్యోతిష్మన్త మజస్రమిత్ ॥౩౧॥

సమ్, వసాథామ్. స్వర్విద్. సమీచీ ఉరసా. త్మనా. అగ్నిమ్. అన్తః. భరిష్యన్తీ ఇతి భరిష్యన్తీ. జ్యోతిష్మన్తమ్. అజస్రమ్ ఇత్॥

పదార్థః :- (సమ్) సమ్యక్ (వసాథామ్) ఆచ్ఛాదయతమ్ (స్వర్విదా) యౌ సుఖం విన్దత స్తౌ (సమీచీ) యౌ సమ్యగఞ్చతో విజానీత స్తౌ (ఉరసా) అంతఃకరణేన (త్మనా) ఆత్మనా (అగ్నిమ్) విద్యుతమ్ (అన్తః) సర్వేషాం మధ్యే వర్తమానమ్. (భరిష్యన్తీ) సర్వాన్ పాలయన్తౌ (జ్యోతిష్మన్తమ్) ప్రశస్తజ్యోతిర్యుక్తమ్ (అజస్రమ్) నిరన్తరమ్ (ఇత్) ఏవ ॥౬౧॥ అన్వయః :- హే స్త్రీ పురుషౌ యువాం యది సమీచీ భరిష్యన్తీ స్వర్విదా సన్తౌ జ్యోతిష్మన్తమన్తరగ్నిమురసా త్మనా జస్రం సంవసాథాం తర్హి శ్రియ మప్నువాతామ్. ॥౬౧॥ భావార్థః :- యే మనుష్యా విద్యుత ముత్పాద్య స్వీకర్తుం శక్నువన్తి, న తే వ్యవహారే దరిద్రా భవన్తి. ॥౬౧॥

పదార్థము :- స్త్రీ పురుషులారా ! మీరిరువురు. సమీచీ = చక్కగ పదార్థముల నెరుగువారలై, భరిష్యన్తీ = అందరిని పాలించువారలై స్వర్విదా = సుఖములను పొందువారలై, జ్యోతిష్మన్తమ్ = ప్రశస్తమైనజ్యోతి కలిగియున్నది, అంతః = సకల పదార్థములందును నున్నదియునగు. అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును, ఇత్ = నిశ్చయముగ, త్మనా ఉరసా = స్వాంతఃకరణముచే, అజస్రమ్ = నిరంతరము, సంవసాథామ్ = బాగుగ ఆచ్ఛాదన మొనర్చుచో, సంపదల భోగించగలరు. ॥౬౧॥

భావార్థము :- విద్యుత్తు నుత్పన్న మొనర్చి, గ్రహించగలుగు గృహస్థు లెన్నటికి దరిద్రులు కాజాలరు. ॥౬౧॥ (౬౬౧)

౬౨—పురీష్య ఇత్యస్య భారద్వాజ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః

విద్వాన్ విద్యుతం కథ ముత్పాదయే దిత్యాహ.

విద్వాంసుడు విద్యుత్తును ఎటుల ఉత్పన్న మొనర్చవలెను ?

పురీష్యోఽసి విశ్వభరా అథర్వా త్వా ప్రథమో నిరమన్థదగ్నే ।
త్వామగ్నే పుష్కరాదధ్యథర్వా నిరమన్థత । మూర్ధ్నో విశ్వస్య వాఘతః ॥౬౨॥

పురీష్యః, అసి, విశ్వభరా ఇతి విశ్వ-భరాః, అథర్వా, త్వా, ప్రథమః, నిః, అమన్థత్ అగ్నే, త్వామ్, అగ్నే. పుష్కరాత్, అధి, అథర్వా, నిః, అమన్థత, మూర్ధ్నః, విశ్వస్య, వాఘతః ॥౬౨॥

పదార్థః :- (పురీష్యః) పురీషేషు కర్మసు సాధుః (అసి) (విశ్వభరాః) యో విశ్వం బిభర్తి సః (అథర్వా) అహింసకో విద్వాన్ (త్వా) త్వామ్ (ప్రథమః) ఆద్యః (నిః)నితరామ్(అమన్థత్)(అగ్నే) సంపాదిత క్రియాకౌశల ! (త్వామ్) (అగ్నే) విద్వన్ (పుష్కరాత్) అన్తరిక్షాత్ (అధి) (అథర్వా) హింసాదిదోషరహితః (నిః)(అమన్థత)(మూర్ధ్నః) మూర్ధేవ వర్తమానస్య విశ్వస్య సమగ్రస్య సంసారస్య (వాఘతః) మేధావీ. వాఘత ఇతి మేధావి నా. నిఘం. ౩. ౧౫ ॥౬౨॥

అన్వయః :- హే అగ్నే విద్వన్ ! యో వాఘతో భవాన్ పురీష్యోఽసి, తం త్వాఽథర్వా ప్రథమో విశ్వభరా విశ్వస్య మూర్ధ్నో వర్తమానాత్ పుష్కరా దధ్యగ్నిం నిరమన్థత్స ఐశ్వర్య

మాప్నోతి. ॥౩౨॥ భావార్థః :- యేఽస్మిన్జగతి విద్వాంసో భవేయు స్తే స్వవిచారపురుషార్థాభ్యా మగ్న్యాదివిద్యాం ప్రసిద్ధీకృత్య సర్వేభ్యః శిక్షేరన్. ॥౩౨॥

పదార్థము :- అగ్నే = క్రియా కుశలతను వ్యక్తపఱచు విద్వాంసుడా ! నీవు, వాఘతః = శాస్త్రవిదుడవు, పురీష్యః అసి = పశువులకు సుఖము నొసగువాడవు, త్వా = అట్టి నీకు, అథర్వా = రక్షకుడు, ప్రథమః = ఉత్తముడు, విశ్వంభరాః = సర్వపోషకుడునగు నేవిద్వాంసుడు, విశ్వస్యమూర్ధ్నః = సకల సంసారమునకు పైన ఉన్న, పుష్కరాత్ = అంతరిక్షమునుండి, అధి = సమీపాగ్నిని, నిరమంథత్ = నిత్యము మంథనమొనర్చి గ్రహించుచున్నాడో, అతడు ఐశ్వర్యమును పొందగలడు. ॥౩౨॥

భావార్థము :- ఈ జగత్తునందు విద్వాంసులైనవారు స్వకీయవిచారములతోను, పురుషార్థముతోను అగ్న్యాది పదార్థవిద్యను ప్రసిద్ధపరచ వలయును. ॥౩౨॥ (౪౩౨)

---

౪౭౩ తముత్వేత్యస్య భారద్వాజ ఋషిః; అగ్నిర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః

పున స్తమేవ విషయ మాహ. విషయ మయ్యాదియే.

తము త్వా దధ్యఙ్ఙృషిః పుత్ర ఈధే అథర్వణః । వృత్రహణం పురన్దరమ్ ॥

తమ్, ఊఁ ఇత్యూం, త్వా, దధ్యఙ్, ఋషిః, పుత్రః ఈధే, అథర్వణః, వృత్రహణమ్, వృత్రహనమితి వృత్ర+హనమ్, పురన్దరమితి పురమ్+దరమ్ ॥౩౩॥

పదార్థః :- (తమ్) (ఉ) వితర్కే (త్వా) త్వామ్ (దధ్యఙ్) యో దధీన్ సుఖధారకా నగ్న్యాది పదార్థానఞ్చతి సః (ఋషిః) వేదార్థవిత్ (పుత్రః) పవిత్రః శిష్యః (ఈధే) ప్రదీపయేత్. అత్ర లోప స్త ఆత్మనేపదేష్వితి తకారలోపః (అథర్వణః) అహింసకస్య విదుషః (వృత్రహణమ్) యథా సూర్యో వృత్రం హన్తి తథా శత్రుహన్తారమ్ (పురందరమ్) యః శత్రూణాం పురాణి దృణాతి తమ్. ॥౩౩॥ అన్వయః :- హే రాజన్ యథాఽథర్వణః పుత్రో దధ్యఙ్ఋషి రు సకలవిద్యావిద్వృత్రహణం పురన్దర మీధే తథైవం సర్వే విద్వాంసో విద్యావినయాభ్యాం వర్ధయన్తు. ॥౩౩॥ భావార్థః :- యే యాశ్చ సాఙ్గోపాఙ్గాన్ వేదానధీత్య విద్వాంసో విదుష్యశ్చ భవేయు స్తే తాశ్చ రాజపుత్రాదీన్ రాజకన్యాదీంశ్చ విదుషో విదుషీశ్చ సంపాద్య తాభి ర్ధర్మేణ రాజప్రజావ్యవహారాన్ కారయేయుః. ॥౩౩॥

పదార్థము :- రాజా ! ఎటుల, అథర్వణఃపుత్రః = రక్షించు విద్వాంసుని పవిత్ర శిష్యుడు, దధ్యఙ్ = సుఖదాయకములగు నగ్న్యాది పదార్థములను పొందినవాడు, ఋషిః = వేదార్థము నెఱిగినవాడు, ఉ = తర్కవితర్కము లొనర్చి సంపూర్ణ విద్యలనెఱిగినవాడు. వృత్రహణమ్ = సూర్యునివలె శత్రుసంహారకుడవు, పురందరమ్ = శత్రునగరములను నాశనమొనర్చువాడవునగు నిన్ను, ఈధే = తేజస్విగ నొనర్చుచున్నాడో యటులనే ఆ నిన్ను సకల విద్వాంసులు విద్యావినయములతో నున్నతి పరచుదురు గాక ! ॥౩౩॥

భావార్థము :- ఏ పురుషుడు లేక స్త్రీ సాంగోపాంగముగ వేదముల నర్థ సహితముగ చదివి విద్వాంసుడుగ, విదుషిగ నగుదురో, వారు రాజపుత్రులను రాజపుత్రికలను విద్వాంసులుగ విదుషులుగ నొనర్చి వారిచే ధర్మానుకూలముగ రాజ్య ప్రజావ్యవహారముల నొనరింప జేయవలయును. ॥౩౩॥

---

౪౭౪ భారద్వాజ తము త్వేత్యస్య భారద్వాజ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నా విషయమే.

తము త్వా పాథ్యో వృషా సమీధే దస్యుహన్తమమ్। ధనఞ్జయꣳరణేరణే

తమ్, ఊఁ ఇత్యూఁ, త్వా, పాథ్యః, వృషా, సమ్ ఈధే దస్యుహన్తమమితి

దస్యు హన్+తమమ్, ధనఞ్జయమితి ధనమ్+జయమ్, రణేరణ ఇతి రణే-రణే॥

పదార్థః:— (తమ్)పూర్వోక్తం పదార్థవిద్యావిదమ్(ఉ)(త్వా) త్వామ్(పాథ్యః) పాథస్సు జలాన్నాదిపదార్థేషు సాధుః(వృషా)వీర్యవాన్(సమ్)(ఈధే) రాజధర్మశిక్షయా ప్రదీప్యేతామ్ (దస్యుహన్తమమ్) అతిశయేన దస్యూనాం హన్తారమ్ (ధనంజయమ్) యః శత్రుభ్యో ధనం జయతి తమ్ (రణేరణే) యుద్ధే యుద్ధే. ॥౩౪॥ అన్వయః - హే వీర ! యస్త్వం పాథ్యో వృషా రణేరణే విద్వాన్ శౌర్యాదిగుణయుక్తోఽసి తం ధనంజయ ము దస్యుహన్తమం త్వా త్వాం వీరసేనయా సమీధే. ॥౩౪॥ భావార్థః - రాజాదయో రాజపురుషా ఆప్తేభ్యో విద్వద్భ్యో వినయం యుద్ధవిద్యాం ప్రాప్య ప్రజారక్షాయై చోరాన్ హత్వా శత్రూన్ విజిత్య పరమైశ్వర్య మున్నయేయుః॥౩౪॥

పదార్థము:-వీరపురుషుడా!ఏ నీవు,పాథ్యః = అన్నజలాదిపదార్థముల సిద్ధియందు కుశలుడవు, [రణేరణే = ప్రతియుద్ధమునందు] వృషా = పరాక్రమవంతుడవు, శూరుడవు విద్వాంసుడవు నైయున్నావో, తమ్ = పూర్వోక్త పదార్థవిద్యను నెఱుగువాడవు, ధనంజయమ్ = శత్రువుల ధనమును జయించువాడవు, దస్యుహంతమమ్ = అతిశయముగ బందిపోటు దొంగలను సంహరించువాడవు నగు, త్వా = ఆ నిన్ను,వీరసేనచేతను రాజధర్మశిక్షచేతను, సమీధే = ప్రదీప్తమొనర్చెదను గాక॥౩౪॥

భావార్థము:— రాజు రాజపురుషులు, ఆప్తులు, ధర్మాత్ములనగు విద్వాంసులనుండి వినయమును, యుద్ధ విద్యను పొంది ప్రజారక్షణమునకై చోరులను సంహరించి, శత్రువులను జయించి పరమైశ్వర్యమును ఉన్నతి పఱచవలయును, ॥౩౪॥ (౪౬౪)

సీదేత్యస్య దేవశ్రవా దేవవాతావృషీ, హోతా దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

పున ర్విదుషః కిం కృత్య మస్తీత్యాహ ? విద్వాంసుని కార్య మేమిటి ?

సీద హోతః స్వ ఉ లోకే చికిత్వాన్త్సాదయా యజ్ఞꣳ సుకృతస్య యోనౌ ।

దేవావీర్దేవాన్ హవిషా యజాస్యగ్నే బృహద్యజమానే వయోధాః ॥౩౫॥

సీద, హోతరితి హోతః, స్వే, ఊఁ ఇత్యూఁ, లోకే, చికిత్వాన్, సాదయ, యజ్ఞమ్, సుకృతస్యేతి సు+కృతస్య, యోనౌ, దేవావీరితి దేవ+అవీః, దేవాన్, హవిషా, యజాసి, అగ్నే, బృహత్, యజమానే, వయః, ధాః ॥౩౫॥

పదార్థః :— (సీద) అవస్థితో భవ (హోతః) దాతర్గ్రహీతః (స్వే) సుఖే (ఉ) (లోకే)లోకనీయే(చికిత్వాన్)విజ్ఞానయుక్తః(సాదయ)గమయ. అత్ర అన్యేషా మపీతి దీర్ఘః (యజ్ఞమ్) ధర్మ్యం రాజప్రజావ్యవహారమ్ (సుకృతస్య) సుష్ఠు కృతస్య ధార్మికస్య(యోనౌ) కారణే(దేవావీః)దేవై రక్షితః శిక్షితశ్చ(దేవాన్)విదుషో దివ్యగుణాన్వా దానగ్రహణయోగ్యేన న్యాయేన(యజాసి)యాజయేః(అగ్నే) విద్వన్(బృహత్) మహత్ (యజమానే)రాజాదౌ జనే చిరంజీవినమ్ (వయః) దీర్ఘం జీవనమ్(ధాః) ధేహి. ॥౩౫॥ అన్వయః :— హే అగ్నే హోత శ్చికిత్వాꣳస్త్వం స్వే లోకే సీద. సుకృ

తస్య యోనౌ యజ్ఞం సాదయ. దేవావీః సంస్త్వం హవిషా దేవాన్ యజాసి యజమానే వయోధాః. ॥౩౫॥ భావార్థః - విద్వద్భిరస్మిన్ జగతి ద్వే కర్మణీ సతతం కార్యే. ఆద్యం బ్రహ్మచర్యజితేన్ద్రియత్వాదిశిక్షయా శరీరారోగ్యబలాదియుక్తం చిరంజీవన ముత్తరం విద్యాక్రియాకౌశల గ్రహణేనాత్మబలం చ సంసాధ్యమ్ యతః సర్వే మనుష్యాః శరీరాత్మబలయుక్తాః సన్తః సర్వదాఽఽనన్దేయుః ॥౩౫॥

పదార్థము:— అగ్నే = తేజస్వీ! విద్వాంసుడా! హోతః = దానదాతా! చికిత్వాన్ = విజ్ఞానవంతుడవగు నీవు, లోకే సుఖే = దర్శనీయమగు సుఖమునందు. సీద = స్థితుడవు కమ్ము. సుకృతస్య = చేయతగిన సుకర్మలనాచరించువాని. యోనౌ = కారణమునందు, యజ్ఞమ్ = ధర్మయుక్త రాజ్య ప్రజావ్యవహారములను, సాదయ = ప్రాప్తింపజేయుము. [దేవావీః = విద్వాంసులచే శిక్షితుడవు రక్షితుడవునై] హవిషా = ఇచ్చిపుచ్చుకొనదగు న్యాయముతో. దేవాన్ = విద్వాంసులను లేక దివ్య గుణములను, యజాసి = సత్కారిసేవ లొనర్చుము. సంయోగపఱచుము. యజమానే = రాజాది మానవులందు, వయః = దీర్ఘాయువును. ధాః = ధారణ మొనర్చుము. ॥౩౫॥

భావార్థము:- విద్వాంసులు జగత్తులో రెండు కార్యములను నిరంతర మొనర్చవలయును. మొదటిది:- బ్రహ్మచర్యముచేతను, జితేంద్రియత్వాదిసుశిక్షచేతను శరీరమునురోగరహితముగను, బలయుక్తముగను, పూర్ణాయుష్మంతముగను నొనర్చుకొనవలయును. రెండవది:- విద్యాక్రియా కౌశల్యములను గ్రహించి ఆత్మబలమును వృద్ధి జేయవలెను. ఇటుల మానవులందరు శరీరాత్మబలయుక్తులై సర్వకాలములందు ఆనందము ననుభవించవలెను. ॥౩౫॥ (౪౮౫)

---

౪౮౬ నిహోతేత్యస్య గృత్సమద ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, త్రిష్టుప్ఛందః.

పున ర్మనుష్యకృత్య మాహ. మరల మానవ కృత్యము చెప్పబడినది.

నిహోతా హోతృసదనే విదాన స్త్వేషో దీదివాꣳ అసదత్సుదక్షః ।
అదబ్ధవ్రతప్రమతి ర్వసిష్ఠః సహస్రంభరః శుచిజిహ్వో అగ్నిః ॥౩౬॥

ని, హోతా, హోతృషదనే, హోతృసదన ఇతి హోతృ+సదనే విదానః, త్వేషః, దీదివానితి దీది+వాన్, అసదత్, సుదక్ష ఇతి సు+దక్షః, అదబ్ధవ్రతప్రమతిరిత్యదబ్ధవ్రత+ప్రమతిః, వసిష్ఠః. సహస్రంభర ఇతి సహస్రమ్+భరః, శుచిజిహ్వ ఇతి శుచి+జిహ్వః, అగ్నిః ॥౩౬॥

పదార్థః :- (ని) నితరామ్ (హోతా) శుభగుణగ్రహీతా (హోతృషదనే) దాతౄణాం విదుషాం స్థానే (విదానః) వివిదిషుః సన్ (త్వేషః) శుభగుణై ర్దీప్యమానః (దీదివాన్) ధర్మ్యం వ్యవహారం చికీర్షుః (అసదత్) సీదేత్ (సుదక్షః) సుష్ఠు దక్షో బలం యస్య సః (అదబ్ధవ్రతప్రమతిః) అదబ్ధై రహింసనీయై ర్వ్రతై ర్ధర్మాచరణైః ప్రకృష్టా మతి ర్మేధా యస్య సః (వసిష్ఠః) అతిశయేన వసితా (సహస్రంభరః) సహస్రమసంఖ్యం శుభగుణసమూహం బిభర్తి సః (శుచిజిహ్వః) శుచిః పవిత్రా సత్యభాషణేన జిహ్వా వాగ్ యస్య సః (అగ్నిః) పావక ఇవ వర్తమానః. ॥౩౬॥ అన్వయః :- యది నరో మనుష్యజన్మ ప్రాప్య హోతృషదనే దీదివాన్ త్వేషో విదానః శుచిజిహ్వః సుదక్షోఽ

దబ్ధవ్రత ప్రమతిర్వసిష్ఠః సహస్రంభరో హోతా సతతం న్యసదత్ స సమగ్రం సుఖం ప్రాప్ను యాత్. ॥౩౬॥ భావార్థః :— యదా మాతాపితరః స్వపుత్రాన్ కన్యాశ్చ సుశిక్ష్య పునర్విదుషో విదుష్యశ్చ సమీపే చిరం సంస్థాప్యాధ్యాపయేయు స్తదా తాః కస్మై ఇవ కులదీపకాః స్యుః ॥౩౬॥

పదార్థము:— మానవుడు మనుష్య జన్మపొంది. హోతృషదనే = దానశీలురైన విద్వాంసుల మధ్య, దీదివాన్ = ధర్మయుక్త వ్యవహారి మభిలషించువాడు. త్వేషః = శుభగుణ ప్రకాశమానుడు, విదానః = జ్ఞానాభివృద్ధిని కోరువాడు, శుచిజిహ్వః = సత్యభాషణముచే పవిత్రమైన వాణి గలవాడు, సుదక్షః = మంచిబలముగలవాడు. అదబ్ధవ్రతప్రమతిః = అహింసనీయములు, రక్షణీయములు నగు వ్రతములచే, ధర్మాచరణముచే సు ప్రకృష్టబుద్ధిగలవాడు, వసిష్ఠః = అత్యంతముగ వసించువాడు, సహస్రంభరః = అసంఖ్యాకమైన శుభగుణములనుధారణమొనర్చువాడు హోతా = శుభగుణగ్రాహకుడునగుచు న్యసదత్ = పురుషుడుండుచో సకల సంపూర్ణసుఖములు పొందగలడు. ॥౩౬॥

భావార్థము — మాతాపితరులు స్వపుత్రులకు కన్యలకు సుశిక్షగరపి విద్వాంసుల వద్ద విదుషీ మణులవద్ద చాలకాల ముంచి చదివించి నప్పుడే ఆ బాలురు కన్యలు సూర్యునివలె కులదీపకులు, దేశదీపకులు కాగలుగుదురు ॥౩౬॥ (౭౬౮)

ఇతి సంసీదస్వేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.
అథాధ్యాపకః కీదృశః స్యాదిత్యాహ. అధ్యాపకులెట్లుండవలయును ?

సంసీదస్వ మహాఁ౨ అసి శోచస్వ దేవవీతమః ।
విధూమమగ్నే అరుషం మియేధ్య సృజ ప్రశస్త దర్శతమ్ ॥౩౭॥

సమ్, సీదస్వ, మహాన్, అసి, శోచస్వ, దేవవీతమ ఇతి దేవ—వీతమః, వి, ధూమమ్, అగ్నే, అరుషమ్, మియేధ్య, సృజ, ప్రశస్తేతి ప్ర—శస్త, దర్శతమ్ ॥

పదార్థః :— (సమ్)(సీదస్వ)అధ్యాపనే ఆస్స్వ(మహాన్)మహాగుణ విశిష్టః (అసి) (శోచస్వ) పవిత్రో భవ (దేవవీతమః) దేవైర్విద్వద్భిః కమనీయతమః (విధూమమ్) విగతమలమ్ (అగ్నే) విద్యుత్తమ (అరుషమ్) శోభన స్వరూపమ్. అరుష ఇతి రూప నా. నిఘం. ౩. ౭. (మియేధ్య) మినోతి ప్రక్షిపతి దుష్టాన్ తత్సంబుద్ధౌ. అత్ర బాహులకాదౌణాదిక ఏధ్య ప్రత్యయః కిచ్చ (సృజ) నిష్పద్యస్వ (ప్రశస్త) శ్లాఘ్య (దర్శతమ్) ద్రష్టవ్యమ్. ॥౩౭॥ అన్వయః:— హే ప్రశస్త మియేధ్యాగ్నే దేవవీతమస్త్వం విధూమం దర్శత మరుషం సృజ శోచస్వ చ యతస్త్వం మహాన్ విద్వానసి తస్మాదధ్యాపనే సంసీదస్వ ॥౩౭॥ భావార్థః :— యో మనుష్యో విదుషాం ప్రియతమః సురూప గుణలావణ్యసంపన్నః పవిత్రోపచితో మహానాప్తో విద్వాన్ భవేత్స ఏవ శాస్త్రాణ్యధ్యాపయితుం శక్నోతి. ॥౩౭॥

పదార్థము:— ప్రశస్త = ప్రశంశనీయా! మియేధ్య = దుష్టులను దూరమొనర్చువాడా! అగ్నే = తేజస్వీ! విద్వాంసుడా! దేవవీతమః = విద్వాంసులకు ప్రియతముడవైన నీవు, విధూమమ్ = నిర్మలము, దర్శతమ్ = చూడదగినదియు నగు, అరుషమ్ = సుందర రూపమును, సృజ = సిద్ధింపజేయుము శోచస్వ = పవిత్రుడవుకమ్ము. నీవు, మహాన్ అసి = గొప్పగొప్ప గుణములు గల విద్వాంసుడవు కనుక ఆచార్య పీఠమును, సంసీదస్వ = అధిష్ఠించుము. ॥౩౭॥

భావార్థము:-ఏమానవుడు విద్వాంసుల కత్యంత ప్రియుడు. సురూప గుణ లావణ్యసంపన్నుడు, పవిత్రుడు, ఆప్తుడు, విద్వాంసుడు, ధర్మాత్ముడు నగునో, అతడే శాస్త్రముల నధ్యాపన మొనరించుటకు తగిన సమర్థుడు. ॥౩౭॥ (౪౬౭)

---

౪౬౮ ఆపోదేవీ రిత్యస్య సింధుద్వీప ఋషిః, ఆపో దేవతాః, న్యంకుసారిణీబృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

అథ జలాది పదార్థశోధనేన ప్రజాసు కిం జాయత ఇత్యాహ.

జలాది పదార్థముల శోధనముచే ప్రజల యందేమి జరుగును?

ఆపో దేవీ రుపసృజ మధుమతీ రయక్ష్మాయ ప్రజాభ్యః ।
తాసామాస్థానా దుజ్జిహతా మోషధయః సుపిప్పలాః ॥౩౮॥

అపః, దేవీః, ఉప, సృజ, మధుమతీ రితి మధు+మతీః, అయక్ష్మాయ, ప్రజాభ్యఇతి ప్ర+జాభ్యః. తాసామ్ ఆస్థానాదిత్యాఽస్థానాత్, ఉత్, జిహతామ్ ఓషధయః, సుపిప్పలా ఇతి సు+పిప్పలాః ॥౩౮॥

పదార్థము:-(అపః)జలాని(దేవీః)దివ్యాని పవిత్రాని (ఉప) (సృజ) నిష్పాదయ (మధుమతీః) ప్రశస్తా మధవో మధురాదయో గుణా విద్యంతే యాసు తాః(అయక్ష్మాయ)యక్ష్మాదిరోగ నివారణాయ (ప్రజాభ్యః)పాలనీయాభ్యః(తాసామ్)అపామ్(ఆస్థానాత్)ఆస్థాయాః(ఉత్) (జిహతామ్)ప్రాప్నువన్తు (ఓషధయః) సోమాదయః (సుపిప్పలాః) శోభనాని పిప్పలాని ఫలాని యాసాం తాః ॥౩౮॥

అన్వయః :- హే సద్వైద్య త్వం మధుమతీ ర్దేవీ రప ఉపసృజ. యత స్తాసా మాస్థానాత్ సుపిప్పలా ఓషధయః ప్రజాభ్యో ఽయక్ష్మాయోజ్జిహతామ్. ॥౩౮॥ భావార్థః:- రాజ్ఞా ద్వివిధా వైద్యాః సంరక్షణీయాః.ఏకే సుగన్ధాది హోమేన వాయువృష్ట్యోషధీః శుద్ధాః సంపాదయేయుః. అపరే సన్తో భిషజో విద్వాంసో నిదానాది ద్వారా సర్వాన్ ప్రాణినో ఽరోగాన సతతం రక్షయేయుః. నైతత్కర్మణా వినా సమష్టిసుఖం కదాచిత్స పద్యతే. ॥౩౮॥

పదార్థము:-శ్రేష్ఠవైద్యుడా ! నీవు, మధుమతీః = ప్రశంసితమధురాది గుణయుక్తములు, దేవీః = పవిత్రములు నగు,అపః = జలములను. ఉప సృజ = ఉత్పన్న మొనర్పుము. ఎందుకనగా:- తాసామ్ ఆస్థానాత్ = ఆజలముల ఆశ్రియముచే. సుపిప్పలాః = సుందరమైన ఫలములు గల, ఓషధయః = సోమలతాద్యోషధులను, ప్రజాభ్యః = రక్షణీయ ప్రాణులకై, అయక్ష్మాయ = యక్ష్మాదిరోగముల నివృత్తికై, ఉజ్జిహతామ్ = పొందవలయును, ॥౩౮॥

భావార్థము:- రాజు రెండురకముల వైద్యుల నుంచవలయును. ఒకడు సుగంధ్యాది పదార్థముల హోమముచే వాయువును, వర్షాజలమును శుద్ధ మొనర్చవలయును. రెండవవాడు శ్రేష్ఠ విద్వాంసుడు వైద్యుడునై నిదానాదుల ద్వారా సకలప్రాణులను రోగరహితములుగ నొనర్చవలయును. ఈ కర్మలేనిదే లోకమున సార్వజనిక సుఖము లభించనేరదు. ॥౮౩॥ (౪౬౮)

---

౪౬౯ సన్త ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, వాయుర్దేవతా, విరాట్త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అథ స్త్రీపురుషయోః కర్తవ్య కర్మాహ. స్త్రీపురుషుల కర్తవ్యకర్మ చెప్పబడినది.

సన్తే వాయు ర్మాతరిశ్వా దదాతూత్తానాయా హృదయం యద్వికస్తమ్ ।

యో దేవానాం చరసి ప్రాణథేన కస్మై దేవ వషడస్తు తుభ్యమ్ ॥౩౯॥

సమ్, తే వాయుః. మాతరిశ్వా. దధాతు,ఉత్తానాయాః,హృదయమ్, యత్, వికస్తమ్ ఇతి వి+కస్తమ్, యః, దేవానామ్ చరసి, ప్రాణథేన, కస్మై, దేవ, వషట్, అస్తు, తుభ్యమ్ ॥౩౯॥

పదార్థః :— (సమ్)(తే)తవ(వాయుః)పవనః (మాతరిశ్వా) యో మాతర్యన్తరిక్షే శ్వసితి సః (దధాతు)ధరతు పుష్ణాతు వా (ఉత్తానాయాః) ఉత్కృష్టస్తానః శుభలక్షణ విస్తారో యస్యాః రాజ్ఞ్యాస్తస్యాః (హృదయమ్) అంతఃకరణమ్. (యత్) (వికస్తమ్) వివిధతయా కస్యతే శిష్యతే యత్ తత్ (యః) విద్వాన్ (దేవానామ్) ధార్మికాణాం విదుషామ్ (చరసి) గచ్ఛసి ప్రాప్తోఽసి. (ప్రాణథేన) యేన ప్రాణంతి సుఖయన్తి లేన (కస్మై) సుఖస్వరూపాయ (దేవ) దివ్యసుఖప్రద (వషట్) క్రియాకౌశలమ్ (అస్తు) (తుభ్యమ్) అన్వయః :— హే పత్ని! ఉత్తానాయాస్తే యద్వికస్తం హృదయం తద్యజ్ఞశోధితో మాతరిశ్వా వాయుః సందధాతు. హే దేవపతే! స్వామిన్ యస్త్వం ప్రాణథేన దేవానాం యద్ వికస్తం హృదయం చరసి తస్మై కస్మై తుభ్యం మత్తో వషడస్తు ॥౩౯॥

భావార్థము :— పూర్ణయువా పురుషో బ్రహ్మచారిణ్యా సహ వివాహం కుర్యాత్తస్యా అప్రియం కదాచిన్నాచరేత్. యా స్త్రీ కన్యా బ్రహ్మచారిణా సహోద్వాహం కుర్యాత్తస్యానిష్టం మనసాపి న చిన్తయేత్. ఏవం ప్రముదితౌ సన్తౌ పరస్పరం సంప్రీత్యా గృహకృత్యాని సంసాధయేతామ్. ॥౩౯॥

పదార్థము :— పత్నీ! రాణీ! ఉత్తానాయాః = గొప్ప శుభలక్షణములు గలిగిన,తే = నీయొక్క, యత్ వికస్తమ్ = అనేకవిధముల శిక్ష పొందియున్న, హృదయమ్ = హృదయమేది యున్నదో దానిని యజ్ఞముచే శుద్ధమైన, మాతరిశ్వా వాయుః = ఆకాశమున సంచరించు పవనము,సందధాతు = మంచిగ పుష్టి మొనర్చును గాక ! దేవ = చక్కని సుఖము నిచ్చు నో పతీ! యః = విద్వాంసుడవైన ఏ నీవు, ప్రాణథేన = సుఖహేతువగు ప్రాణవాయువుచే, దేవానామ్ = ధర్మాత్ములగు విద్వాంసుల అనేక విధముల సుశిక్షితమైన హృదయమును, చరసి = పొందుచున్నావో, కస్మై = అట్టి సుఖస్వరూపుడవగు, తుభ్యమ్ = నీకు నానుండి, వషట్ = క్రియాకౌశల్యము, అస్తు = లభించు గాక ! ౩౯

భావార్థము :— పూర్ణయువకుడైన బ్రహ్మచారి బ్రహ్మచారిణియైన కన్యతో వివాహమాడవలయును. ఆమె కెన్నడు అప్రియాచరణ మాచరించకూడదు. పూర్ణ యువతియు బ్రహ్మచారిణియు నైన కన్యయు వివాహమాడిన బ్రహ్మచారికి నెన్నడు మనస్సులో కూడ అనిష్టచింతన మొనర్చకూడదు. ఇట్లు ప్రముదితులై పరస్పరప్రేమతో గృహకృత్యములను సమకూర్చవలయును. ॥౩౯॥ (౪౬౯)

---

౪౭౦ సుజాత ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

సుజాతో జ్యోతిషా సహ శర్మ వరూథమాసదత్స్వః ।
వాసో అగ్నే విశ్వరూపꣳ సంవ్యయస్వ విభావసో ॥౪౦॥

సుజాత ఇతి సు+జాతః, జ్యోతిషా, సహ, శర్మ, వరూథమ్, ఆ, అసదత్,

స్వరితి స్వః, వాసః, అగ్నే, విశ్వరూపమితి విశ్వ + రూపమ్, సమ్,వ్యయస్వ, విభావసో ఇతి విభా + వసో ॥౪౦॥

పదార్థః :— (సుజాతః) సుష్ఠుప్రసిద్ధ (జ్యోతిషా) విద్యాప్రకాశేన (సహ) (శర్మ) గృహమ్ (వరూథమ్) వరమ్ (ఆ) (అసదత్) సీద (స్వః) సుఖమ్ (వాసః) వస్త్రమ్(అగ్నే)అగ్నిరివ ప్రకాశమాన (విశ్వరూపమ్) వివిధస్వరూపమ్ (సమ్) (వ్యయస్వ) ధరస్వ (విభావసో) వివిధయా భయా దీప్త్యా సహితం వసు ధనం యస్య తత్సంబుద్ధౌ. ॥౪౦॥ అన్వయః:- హే విభావసోఽగ్నే జ్యోతిషా సహ సుజాతస్త్వం స్వర్వరూథం శర్మా సదత్సీద విశ్వరూపం వాసో సంవ్యయస్వ. ॥౪౦॥భావార్థః:- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః.వివాహితౌ స్త్రీపురుషౌ యథా సూర్యో భాస్వరతయా సర్వం ప్రకాశతే తథా సువస్త్రాలంకారై రుజ్జ్వలౌ భూత్వా గృహాదీని వస్తూని సదా పవిత్రాణి రక్షేతామ్.॥౪౦॥

పదార్థము :- విభావసో = దీప్తివంతమైన ధనముగలవాడా ! అగ్నే = అగ్నివంటి తేజస్సు గలవాడా! జ్యోతిషా సుజాతః = విద్యాప్రకాశముచే సుప్రసిద్ధుడవైన నీవు, స్వః = సుఖదాయకము, వరూథమ్ = శ్రేష్ఠమునగు, శర్మ = గృహమును, ఆసదత్ = చక్కగ పొందుము. విశ్వరూపమ్ = చిత్ర విచిత్ర రూపములుగల, వాసః = వస్త్రమును, సంవ్యయస్వ = ధారణమొనర్చుము. ॥౪౦॥

భావార్థము :- వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. వివాహిత స్త్రీ పురుషులు, సూర్యుడు స్వప్రకాశముచే జగత్తంతటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నటుల సుందరవస్త్రాభూషణములచే శోభాయమానులగుచు గృహిణులను సదా పవిత్రముగ నుంచవలయును. ॥౪౦॥ (౪౯౦)

---

౪౭౧ ఉదు తిష్ఠేత్యస్య విశ్వమనా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పున ర్విద్వ త్కృత్య మాహ. విద్వాంసుల కృత్యములు.

ఉదు తిష్ఠ స్వధ్వరావా నో దేవ్యా ధియా। దృశే చ భాసా బృహతా సుశుక్వని రాగ్నే యాహి సుశస్తిభిః ॥౪౧॥

ఉత్, ఊఀఇత్యూఀ, తిష్ఠ, స్వధ్వరేతి సు+అధ్వర, అవ, నః, దేవ్యా, ధియా, దృశే చ, భాసా, బృహతా, సుశుక్వనిరితి సు + శుక్వనిః, ఆ, అగ్నే, యాహి, సుశస్తిభిరితి సుశస్తి + భిః ॥౪౧॥

పదార్థః:— (ఉత్) (ఉ) (తిష్ఠ) (స్వధ్వర) శోభనా అధ్వరా అహింసనీయా మాననీయా వ్యవహారా యస్య తత్సంబుద్ధౌ (అవ) రక్ష. అత్ర ద్వ్యచోత స్తిజ ఇతి దీర్ఘః(నః)అస్మాన్(దేవ్యా) శుద్ధ విద్యాశిక్షాసన్నయా (ధియా) ప్రజ్ఞయా క్రియయా వా (దృశే) ద్రష్టుమ్ (చ) (భాసా)ప్రకాశేన (బృహతా) మహతా (సుశుక్వనిః) సుష్ఠు శుచాం పవిత్రాణాం వనిః సంభక్తా (ఆ)(అగ్నే) విద్వన్ (యాహి) ప్రాప్నుహి (సుశస్తిభిః) శోభనైః ప్రశంసితై ర్గుణైః. ॥౪౧॥ అన్వయః:- హే స్వధ్వర సజ్జన విద్వన్!గృహస్థ!త్వం సతత ముత్తిష్ఠ సర్వదా ప్రయతస్వ.దేవ్యా ధియా నోఽవ. హే అగ్నే ! అగ్ని వత్ప్రకాశమాన ! సుశుక్వని స్త్వము దృశే బృహతా భాసా సూర్య ఇవ సుశస్తిభిః సర్వా విద్యా యాహి. అస్మాఀశ్చ ప్రాపయ. ॥౪౧॥ భావార్థః:- అత్రవాచక

లుప్తోపమాలఙ్కారః విద్వద్భిః శుద్ధవిద్యా ప్రజ్ఞాదానేన సర్వే సతతం సంరక్ష్యాః, నహి సుశిక్షా మన్తరా మనుష్యాణాం సుఖాయాన్యత్ కిఞ్చిచ్ఛరణ మస్తి. తస్మాదాలస్యకపటాదీని కుకర్మాణి విహాయ విద్యాప్రచారాయ సదా ప్రయతితవ్యమ్. ॥౪౧॥

పదార్థము :- స్వధ్వర = చక్కని మాననీయములు అహింసాత్మకములు నగు వ్యవహారములనొనర్చువాడా ! సజ్జన విద్వాంసుడా ! గృహస్థా ! నీవు నిరంతరము, ఉత్తిష్ఠ = పురుషార్థముతో నున్నతిని పొంది యితరులకు కూడ సదా లభింపజేయుము. దేవ్యా ధియా = శుద్ధవిద్యాశిక్షలచే కూడిన బుద్ధితో లేక క్రియతో, నః = మమ్ము. అవ = రక్షించుము. అగ్నే = అగ్నివలె ప్రకాశించువాడా ! సుశుక్వనిః = మంచి పవిత్ర పదార్థముల విభజించువాడవైన నీవు, ఉ = తర్కముతో, దృశే = చూచుటకు. బృహతా భాసా = గొప్ప ప్రకాశవంతుడైన సూర్యునివలె, సుశస్తిభిః = సుందరప్రశంసిత గుణములతో సకల విద్యలను, యాహి = పొందుము. మరియు మాకును లభింపజేయుము.౹౧

భావార్థము :- వాచక లుప్తోపమాలంకారమిందున్నది. విద్వాంసులు శుద్ధవిద్యాబుద్ధులను దాన మొనర్చి సకల మానవులను నిరంతరము రక్షించవలయును. ఏలయన మానవులకు సుఖప్రాప్తికై సుశిక్ష తప్ప మఱి యొక ఆశ్రయము లేదు. కనుక అందఱు ఆలస్య కపటాది కుకర్మలను త్యజించి విద్యాప్రచారమునకై సర్వదా ప్రయత్నించ వలయును. ॥౪౧॥ (౪౨౧)

---

౪౨౨ ఊర్ధ్వ ఇత్యస్య కణ్వ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, ఉపరిష్టాద్ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పున ర్విద్వత్కృత్య మాహ. మరల విద్వాంసుని కృత్యములు.

ఊర్ధ్వ ఊషుణ ఊతయే తిష్ఠా దేవో న సవితా । ఊర్ధ్వో వాజస్య సనితా యదఞ్జిభి ర్వాఘద్భి ర్విహ్వయా మహే ॥౪౨॥

ఊర్ధ్వః, ఊ ఇత్యూఁ, సు, నః, ఊతయే, తిష్ఠ, దేవః, న, సవితా, ఊర్ధ్వః, వాజస్య, సనితా, యత్, అఞ్జిభిరిత్య ఞ్జి + భిః, వాఘద్భి రితి వాఘత్ + భిః, వి హ్వయామహ ఇతి విహ్వయామహే ॥౪౨॥

పదార్థః:- (ఊర్ధ్వః) ఉపరిస్థః (ఉ) (సు) (నః) అస్మాకమ్ (ఊతయే) రక్షణాద్యాయ (తిష్ఠ) ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (దేవః) ద్యోతకః (న) ఇవ(సవితా)భాస్కరః(ఊర్ధ్వః)ఉత్కృష్టః (వాజస్య) విజ్ఞానస్య (సనితా) సంభాజకః (యత్) యః (అఞ్జిభిః) వ్యక్తికారకైః కిరణైః(వాఘద్భిః) యుద్ధవిద్యాకుశలై ర్మేధావిభిః (విహ్వయామహే)విశేషేణ స్పర్ధామహే. ॥౪౨॥

అన్వయః :- హే విద్వన్నధ్యాపక ! త్వమూర్ధ్వః సవితా దేవో న న ఊతయే సుతిష్ఠ సుస్థిరో భవ. యద్యస్త్వమఞ్జిభి ర్వాఘద్భిః సహ వాజస్య సనితా భవ తము వయం విహ్వయామహే.॥౪౨॥

భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః. అధ్యాపకోపదేశకా జనా యథా సవితా భూమిచన్ద్రాదిభ్య ఉపరిస్థః సన్ స్వజ్యోతిషా సర్వం సంరక్ష్య ప్రకాశయతి, తథోత్కృష్టగుణై ర్విద్యాన్యాయం ప్రకాశ్య సర్వా ప్రజాః సదా సుశోభయేయుః. ॥౪౨॥

పదార్థము :- అధ్యాపకా ! విద్వాంసుడా ! నీవు, ఊర్ధ్వః = పైన ఆకాశములో నున్నవాడు, దేవః = ప్రకాశకుడునైన, సవితా న = సూర్యునితో సమానుడవు, నః ఊతయే = మా రక్షాదులకై,

సుతిష్ఠ = చక్కగా నాసీను[సుస్థిరు]డవగుము. యత్ = ఏ నీవు, అంజిభిః = ప్రకటింపజేయు కిర ణములతోను, వాఘద్భిః = యుద్ధవిద్యయందు కుశలులైన బుద్ధిమంతులతోను. వాజస్య = విజ్ఞాన మును, సవితా = సేవించువాడవో, ఉ = ఆ నిన్నే మేము, విహ్వయా మహే = విశేషించి యాహ్వా నించుచున్నాము. ॥౪౨॥

భావార్థము :- వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. విద్వాంసులైన యధ్యాపకోపదేశకులు సూర్యుడెటుల భూమి చంద్రాదిలోకములకంటె పైన యుండి స్వకిరణములచే సర్వ జగత్తును సంర క్షించి ప్రకాశింపజేయుచున్నాడో యటులనే యుత్తమ గుణములతో విద్యాన్యాయముల ప్రకాశింప జేసి సకల ప్రజలను సుశోభిత మొనర్పవలయును. ॥౪౨॥ (౪౨౨)

౪౨౩ సజాత ఇత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాట్‌త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
అథ జనకాపత్య వ్యవహార మాహ. పితాపుత్రుల వ్యవహారము.

సజాతో గర్భో అసి రోదస్యో రగ్నే చారు ర్విభృత ఓషధీషు ।
చిత్రః శిశుః పరి తమాం స్యక్తూన్ ప్రమాతృభ్యో అధి కనిక్రదద్‌గాః ॥౪౩॥

సః జాతః, గర్భః, అసి, రోదస్యోః, అగ్నే, చారుః, విభృత ఇతి వి+భృతః ఓషధీషు, చిత్రః, శిశుః, పరి, తమాంసి అక్తూన్, ప్ర, మాతృభ్య ఇతి మాతృ భ్యః, అధి, కనిక్రదత్, గాః ॥౪౩॥

పదార్థః :- (సః) (జాతః) ప్రసిద్ధః(గర్భః)యో గీర్యతే స్వీక్రియతే సః (అసి) (రోదస్యోః) ద్యావాపృథివ్యోః (అగ్నే) విద్వన్ (చారుః) సుందరః (విభృతః) విశేషేణ ధృతః పోషితో వా(ఓష ధీషు) సోమాదిషు (చిత్రః) అద్భుతః(శిశుః)బాలకః (పరి)(తమాంసి)రాత్రీః (అక్తూన్) అన్ధకారాన్ (ప్ర) (మాతృభ్యః) మాన్యకర్త్రీభ్యః (అధి) (కనిక్రదత్) గచ్ఛన్ (గాః) గచ్ఛతి. అత్రాఽడభావః. ॥౪౩॥ అన్వయః:- హే అగ్నే ! యస్త్వం యథా రోదస్యో ర్జాత శ్చారు రోషధీషు విభృత శ్చిత్రో గర్భోఽర్కో మాతృభ్య స్తమాంస్యక్తూన్ పర్యధికనిక్రదత్సన్ గా గచ్ఛతి.తథా భూతః శిశు ర్గా విద్యాః ప్రాప్నుహి. ॥౪౩॥ భావార్థః :- యథా బ్రహ్మచర్యాది సునియమై ర్జనితః పుత్రో విద్యా అధీత్య పితరౌ సుఖయతి. తథైవ జనకౌ ప్రజాః సుఖయేతామ్. ॥౪౩॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా ! ఏ నీవు, రోదస్యోః = ఆకాశ పృథువులందు, జాతః = ప్రసిద్ధము, చారుః = సుందరము, ఓషధీషు = సోమలతాది ఓషధులలో, విభృతః = విశేషించి ధరించబడినది, పోషించబడినదియు, చిత్రః = ఆశ్చర్యరూపమునగు, గర్భః = స్వీకరించదగిన సూర్యలోకము ఎటుల,మాతృభ్యః = మాన్యమొనరించు తల్లివలన అనగా కిరణములవలన, తమాంసి = రాత్రులను.అక్తూన్ = అంధకారములను,పర్యధికనిక్రదత్ = అన్ని వైపులనుండిఅధిగమించుచు, గాః = నడపించుచున్నదో, అటులనే, మాతృభ్యః = తల్లినుండి శిశుః = బాలకుడు, గాః = విద్య లను పొందుగాక ! ॥౪౩॥

భావార్థము :- బ్రహ్మచర్యాది నియమములద్వారా ఉత్పన్నమైన పుత్రుడు విద్యనభ్యసించి తల్లి దండ్రులకు సుఖము చేకూర్చును అటులనే మాతాపితరులు కూడ సంతానమునకు సుఖము కలిగించ వలయును. ॥౪౩॥ (౪౨౩)

౪౪ స్థిరో భవేత్యస్య శ్రిత ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

అథ పితరౌ స్వాపత్యాని కథం శిక్షేయాతా మిత్యుపదిశ్యతే.

జననీ జనకులు స్వసంతానమునకు నెటుల శిక్ష గరపవలెను ?

స్థిరో భవ వీడ్వఙ్గ ఆశుర్భవ వాజ్యర్వన్ ।
పృథుర్భవ సుషదస్త్వమగ్నేః పురీషవాహణః ॥౪౪॥

స్థిరః, భవ, వీడ్వఙ్గ ఇతి వీడు+అఙ్గః, ఆశుః భవ, వాజీ, అర్వన్, పృథుః, భవ, సుషదః, సుసద ఇతి సుసదః, త్వమ్, అగ్నేః, పురీష+వాహణః, పురీషవాహన ఇతి పురీష+వాహనః ॥౪౪॥

(స్థిరః) నిశ్చలః (భవ) (వీడ్వఙ్గః) వీడూని దృఢాని బలిష్ఠాన్యఙ్గాని యస్య సః (ఆశుః) శీఘ్రకారీ (భవ) (వాజీ) ప్రాప్తనీతిః (అర్వన్) విజ్ఞానయుక్త (పృథుః) విస్తృతసుఖః (భవ) (సుషదః) యః శోభనేషు వ్యవహారేషు సీదతి సః (త్వమ్) (అగ్నేః) పావకస్య (పురీషవాహణః) య పురీషాణి పాలనాదీని కర్మాణి వాహయతి సః ॥౪౪॥ అన్వయః — హే అర్వన్ పుత్ర త్వం విద్యాగ్రహణాయ స్థిరో భవ వాజీ వీడ్వఙ్గ ఆశు ర్భవ. త్వమగ్నేః సుషదః పురీషవాహణః పృథు ర్భవ ॥౪౪॥

భావార్థః :— హే సుసంతానా ! యుష్మాభి ర్బ్రహ్మచర్యేణ శరీరబలం విద్యాసుశిక్షాభ్యా మాత్మబలం పూర్ణం దృఢం కృత్వా స్థిరతయా రక్షా విధేయా. ఆగ్నేయాఽస్త్రాదినా శత్రువినాశశ్చేతి మాతాపితరః స్వసంతానాన్ సుశిక్షేయుః. ॥౪౪॥

పదార్థము :— అర్వన్ = విజ్ఞానవంతుడవైన పుత్రుడా ! నీవు విద్యాగ్రహణమునకై, స్థిరః భవ = దృఢుడవు కమ్ము, వాజీ = నీతిమంతుడవు, వీడ్వఙ్గః = దృఢమైన అంగములుగలవాడవు, ఆశుః = శీఘ్రముగ కార్యమొనర్చువాడవు. భవ = కమ్ము. నీవు, అగ్నేః = అగ్నిసంబంధమైన సుందర వ్యవహారములలో, సుషదః = స్థితుడవు, మఱియు, పురీషవాహణః = పాలనాది శుభ కర్మలను వహించువాడవు, పృథుః = సుఖమును విస్తరింపజేయువాడవు, భవ = కమ్ము. ॥౪౪॥

భావార్థము - సుసంతానమా ! మీరు బ్రహ్మచర్యమును సేవించి శరీరమును విద్యా సుశిక్షలచే నాత్మబలమును పూర్ణదృఢముగ నొనర్చి స్థిరముగ రక్షణమొనర్చుడు. ఆగ్నేయాద్యస్త్ర విద్యలచే శత్రువులను వినాశమొనర్చుడు అని తల్లిదండ్రులు సంతానమునకు శిక్ష గరపవలయును. ॥౪౪॥

---

౪౫ శివ ఇత్యస్య చిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాట్పథ్యా బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తైః ప్రజాసు కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ. వారెటుల ప్రజలలో మెలగవలయును ?

శివో భవ ప్రజాభ్యో మానుషీభ్యస్త్వమఙ్గిరః ।
మా ద్యావాపృథివీ అభి శోచీర్మాన్తరిక్షం మా వనస్పతీన్ ॥౪౫॥

శివః, భవ, ప్రజాభ్య ఇతి ప్రజా+భ్యః, మానుషీభ్యః, త్వమ్, అఙ్గిరః, మా, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, అభి, శోచీః, మా, అన్తరిక్షమ్, మా, వనస్పతీన్

పదార్థః— (శివః) కల్యాణకరో మఙ్గలమయః(భవ)(ప్రజాభ్యః)ప్రసిద్ధాభ్యః (మానుషీభ్యః) (త్వమ్) (అఙ్గిరః) ప్రాణ ఇవ ప్రియ (మా) నిషేధే (ద్యావాపృథివీ)విద్యుద్భూమీ (అభి)ఆభ్యన్తరే (శోచీః) శోకం కుర్యాః (మా) (అన్తరిక్షమ్) అవకాశమ్ (మా) (వనస్పతీన్) వటాదీన్. ॥౪౫॥ అన్వయః:- హే అఙ్గిరస్త్వం మానుషీభ్యః ప్రజాభ్యః శివో భవ ద్యావాపృథివీ మాభిశోచీ రన్తరిక్షం మాభిశోచీ ర్వనస్ప తీన్మాభిశోచీః. ॥౪౫॥ భావార్థః :- సన్తానైః ప్రజాః ప్రతి మఙ్గలాచరణేన భూత్వా ప్రథివ్యాదీనాం మధ్యే నిశ్శోకైః స్థాతవ్యమ్. కింత్వేతేషాం రక్షాం విధాయోపకారాయోత్సాహతయా ప్రయతితవ్యమ్. ॥౪౫॥

పదార్థము :- అఙ్గిరః = ప్రాణప్రియమైన సంతానమా ! నీవు, మానుషీభ్యః = మనుష్యాదులకు. ప్రజాభ్యః = ప్రసిద్ధప్రజలకు, శివః = కల్యాణకరుడవు మంగళమయుడవు, భవ = కమ్ము, ద్యావాపృథివీ = విద్యుద్భూములకై, మా అభిశోచీః = అధికముగ శోకించకుము, అంతరిక్షమ్ = ఆకాశ విషయమునకూడ శోకించకుము,వనస్పతీన్ = వటాదివనస్పతులను గుఱించి శోకించకుము

భావార్థము :- సంతానము ప్రజల పట్ల మంగలాచారవంతమై పృథివ్యాదుల విషయమై శోకరహితముగ నుండవలయును. అయినను ఈ పదార్థముల నన్నిటిని రక్షించుట కేర్పాటు లొనర్చి యుపకారమునకై యుత్సాహముతో ప్రయత్నించ వలయును. ॥౪౫॥ (౪౭౪)

౪౬ ప్రైతు వాజీత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పునః స ఏవ విషయ ఉపదిశ్యతే. మరల విషయ మయ్యదియే.

ప్రైతు వాజీ కనిక్రదన్నానదద్రాసభః పత్వా । భరన్నగ్నిం పురీష్యం మా పాద్యాయుషః పురా । వృషాగ్నిం వృషణం భరన్నపాం గర్భꣳసముద్రియమ్ । అగ్న ఆయాహి వీతయే ॥౪౬॥

ప్ర, ఏతు, వాజీ, కనిక్రదత్, నానదత్, రాసభః, పత్వా, భరన్, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, మా, పాది, ఆయుషః, పురా, వృషా, అగ్నిమ్, వృషణమ్, భరన్, అపామ్, గర్భమ్, సముద్రియమ్, అగ్నే, ఆ, యాహి, వీతయే ॥౪౬॥

పదార్థః :— (ప్ర) (ఏతు) గచ్ఛతు (వాజీ) అశ్వః (కనిక్రదత్) గచ్ఛన్ (నానదత్) భృశం శబ్దం కుర్వన్ (రాసభః) దాతుం యోగ్యః (పత్వా) పతతి గచ్ఛతీతి (భరన్) ధరన్ (అగ్నిమ్) విద్యుతమ్ (పురీష్యమ్) పురీషేషు పాలనేషు సాధుమ్. (మా) (పాది) గచ్ఛ (ఆయుషః) నియత వర్షాజీవనాత్ (పురా) పూర్వమ్ (వృషా). బలిష్ఠః (అగ్నిమ్) సూర్యాఖ్యమ్ (వృషణమ్) వర్షయితారమ్ (భరన్) (అపామ్) జలానామ్ (గర్భమ్) (సముద్రియమ్) సముద్రే భవమ్ (అగ్నే) విద్వన్ (ఆ) (యాహి) ప్రాప్నుహి (వీతయే) వివిధసుఖానాం వ్యాప్తయే. ॥౪౫॥ అన్వయః :— హే అగ్నే ! సుసంతాన భవాన్ కనిక్రదన్నానదద్రాసభః పత్వా వాజీవాయుషః పురా మా ప్రైతు. పురీష్య మగ్నిం భరన్మా పాది. ఇతస్తతో మాగచ్ఛ వృషాపాం గర్భం సముద్రియం వృషణమగ్నిం భరన్ వీతయ ఆయాహి. ॥౪౬॥ భావార్థః :— మనుష్యా విషయలోలుపతాత్యాగేన బ్రహ్మచర్యేణ పూర్ణజీవనం ధృత్వాఽగ్న్యాది పదార్థ విజ్ఞానాద్ధర్మ్యం వ్యవహార మున్నయేయుః ॥౪౬॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వావంతమగు నుత్తమ సంతానమా ! నీవు, కనిక్రదత్ = నడచు నది, నానదత్ = శీఘ్రముగ శబ్దమొనరించునది, రాసభః = ఇవ్వదగినది, పర్వా = నడచునదియునగు, వాజీ = అశ్వమువలె, ఆయుషః = నియత వయస్సుకు, పురా = పూర్వము, మా ప్రైతు = మర ణించకుము. పురీష్యమ్ = రక్షణకు హేతువులైనపదార్థము లందుత్తమమగు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును, భరన్ = ధరించుచు, మా పాది = ఇటునటు అంగలార్చకుము. వృషా = అతి బలవంతుడు, అపామ్ = జలములయొక్క, సముద్రియమ్ = సముద్రములలో కలుగునది, గర్భమ్ = స్వీకరించ దగి నది. వృషణమ్ = వర్షింపజేయునదియునగు, అగ్నిమ్ = సూర్యాగ్నిని. భరన్ = ధారణమొన ర్చుచు. వీతయే = సుఖముల వ్యాప్తికై, ఆయాహి = బాగుగ లభించుము. ౪౬

భావార్థము :- రాజాది మానవులు తమ సంతానమును విషయలోలుపత్వమునుండి తప్పించి, బ్రహ్మచర్యముచే పూర్ణాయువును పొంది, అగ్న్యాది పదార్థ విజ్ఞానముచే ధర్మయుక్త వ్యవహారముల నున్నతి పరచవలయును. ౪౬ (౪౩౬)

౪౩౭ ఋతమిత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
మనుష్యైః కిం కిమాచరణీయం కిం కిం చ త్యక్తవ్య మిత్యాహ.
మానవు లేమి ఆచరించవలయును ? ఏమి త్యజించ వలయును ?

ఋతꣳ సత్యమృతꣳ సత్యమగ్నిం పురీష్యమఙ్గిరస్వద్ భరామః ఓషధయః ప్రతి మోదధ్వమగ్నిమేతꣳ శివమాయన్తమభ్యత్ర యుష్మాః । వ్యస్యన్ విశ్వా అనిరా అమీవా నిషీదన్నో అప దుర్మతిం జహి ॥౪౭॥

ఋతమ్, సత్యమ్, ఋతమ్, సత్యమ్, అగ్నిమ్, పురీష్యమ్, అఙ్గిరస్వత్, భరామః, ఓషధయః, ప్రతి మోదధ్వమ్, అగ్నిమ్, ఏతమ్, శివమ్, ఆయన్తమిత్యా+యన్తమ్, అభి, అత్ర, యుష్మాః, వ్యస్యన్నితి వి+అస్యన్, విశ్వాః అనిరాః, అమీవాః, నిషీదన్ నిసీదన్నితి ని+సీదన్, నః, అపదుర్మతిమితి దుః+మతిమ్, జహి

పదార్థః :- (ఋతమ్) యథార్థమ్ (సత్యమ్) అవినశ్వరమ్ (ఋతమ్) అవ్యభిచారీ (సత్యమ్) సత్సు పురుషేషు సాధు సత్యం మానం భాషణం కర్మ చ (అగ్నిమ్) విద్యుతమ్ (పురీష్యమ్) పాలన సాధనేషు భవమ్ (అఙ్గిరస్వత్) వాయువత్ (భరామః) ధరామః (ఓషధయః) యవాదయః (ప్రతి) (మోదధ్వమ్) సుఖయత (అగ్నిమ్) (ఏతమ్) పూర్వోక్తమ్ (శివమ్) మంగళకారిణమ్ (ఆయన్తమ్) ప్రాప్నువన్తమ్ (అభి) ఆభిముఖ్యే (అత్ర) (యుష్మాః) యుష్మాన్. అత్ర వాచ్ఛన్దసీతి శసో నా దేశాభావః (వ్యస్యన్) వివిధతయా ప్రక్షిపన్ (విశ్వాః) సర్వాః (అనిరాః) నితరాం దాతుమయోగ్యాః (అమీవాః) రోగపీడాః (నిషీదన్) అవస్థితః సన్ (నః) అస్మాకమ్ (అప) దూరీకరణే (దుర్మతిమ్) దుష్టాం మతిమ్ (జహి) నాశయ. ॥౪౭॥ అన్వయః :- హే సన్తానా యథా వయమృతం సత్య మృతం సత్యం పురీష్యమగ్ని మఙ్గిరస్వద్భరామః. తథా ఏతమాయన్తం శివమగ్నిం భృత్వా యూయ మప్యభిమోదధ్వమ్. యా ఓషధయో యుష్మాః ప్రతి ప్రాప్నువన్తి తా వయం భరామః. హే వైద్యః త్వం విశ్వా అనిరా అమీవా వ్యస్యన్నత్ర నిషీదన్నో దుర్మతి మపజహి దూరీకుర్వి త్యేనం ప్రార్థయత.

భావార్థః :- మనుష్యా ఋతం సత్యం పరం సత్యం కారణం బ్రహ్మపరమృతం సత్యమవ్యక్తం జీవాఖ్యం సత్యభాషణాదికం ప్రకృతిజమ గ్న్యోషధిసమూహం చ విద్యయా శరీరస్య జ్వరాది రోగా నాత్మనోఽవిద్యాదీంశ్చ నిరస్య మాదకద్రవ్యత్యాగేన సుమతిం సంపాద్య సుఖం ప్రాప్య నిత్యం మోదన్తాం మా కదాచిదేతద్విపరీతాచరణేన సుఖం హిత్వా దుఃఖసాగరే పతన్తు. ॥౪౭॥

పదార్థము :- సుసంతానమా ! ఎటుల మేము, ఋతమ్ సత్యమ్ = యదార్థమైన నాశరహిత మును, ఋతమ్ సత్యమ్ = సత్పురుషులలో అవ్యభిచార మగు శ్రేష్ఠ సత్యభావమును సత్యభాషణ మును,సత్యక్రియలను, పురీష్యమ్ = రక్షాసాధనములందుత్తమమైన,అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును, అంగిర స్వత్ = వాయుతుల్యముగ, భరామః = ధారణమొనరించుచున్నామో [అటులనే], ఏతమ్ = ఈ పూర్వోక్తము, ఆయంతమ్ = పొందబడినది, శివమ్ = మంగళకరమునగు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును పొంది మీరును, అభిమోదధ్వమ్ = ఆనందితులు గండు. ఓషధయః = ఏయవాద్యోషధులు, యుష్మాః ప్రతి = మీకు లభించునో వానిని మేము ధారణ మొనరించుచున్నాము. మీరును అటులొనర్చుడు, వైద్యుడా ! నీవు, విశ్వాః = సమస్తములైన, అనిరాః = నిరంతరము పెట్టరాని [పడరాని],అమీవాః = రోగపీడలను, వ్యస్యన్ = అనేక విధముల దూరమొనర్చుచు, అత్ర = ఈ ఆయుర్వేద విద్య యందు, నిషీదన్ = స్థితుడవై, నః = మాయొక్క, దుర్మతిమ్ = దుష్టబుద్ధిని, అపజహి = అన్ని విధముల దూరమొనర్చుము అని యావైద్యుని ప్రార్థించుడు. ॥౪౭॥

భావార్థము;- మానవులారా ! మీరు యథార్థము అవినాశి పర [కారణ] మునగు బ్రహ్మను; రెండవకారణమైన, యదార్థము అవినాశి అవ్యక్తమునగు జీవమును, సత్యభాషణమొదలైన వానిని, ప్రకృతినుండి పుట్టిన అగ్ని ఓషధ్యాది పదార్థములను ధారణ మొనర్చి విద్యచేతను శారీరిక జ్వరాది రోగములను, ఆత్మయొక్క అ విద్యాది దోషములను దూరమొనర్చి, మాదక ద్రవ్యముల విసర్జించి, సుమతిని పొంది, సుఖము ననుభవించుచు నిత్యానందితులు గండు. ఎన్నడు దీనికి విపరీతముగ సంచరించి సుఖమును త్యజించి దుఃఖసాగరమున పడకడు. ॥౪౭॥ (౪౨౭)

---

౪౭ ఓషధయ ఇత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

స్త్రియోఽపి కిం కిమాచరేయు రిత్యాహ. స్త్రీ రేమేమి ఆచరించ వలయును ?

ఓష॑ధయః॒ ప్రతి॑గృభ్ణీత॒ పుష్ప॑వతీః సుపిప్పలాః । అ॒యం వో॒ గర్భ॑ ఋ॒త్వి॒యః॑ ప్ర॒త్నꣳ స॒ధస్థ॒మాస॑దత్ ॥౪౮॥

ఓష॑ధయః, ప్రతి॑, గృ॒భ్ణీ॒త॒, పుష్ప॑వతీ॒రితి॒ పుష్ప॑ + వ॒తీః॒, సు॒పి॒ప్ప॒లా ఇతి॑ సు+పి॒ప్ప॒లాః॒, అ॒యమ్, వః॒, గర్భః॑, ఋ॒త్వి॒యః॑, ప్ర॒త్నమ్, స॒ధస్థ॒మితి॑ స॒ధ+స్థ॒మ్, ఆ, అ॒స॒ద॒త్ ॥౪౮॥

పదార్థః :- (ఓషధయః) సోమాదయః (ప్రతి) (గృభ్ణీత) గృహ్ణీత (పుష్పవతీః) శ్రేష్ఠాని పుష్పాణి యాసాం తాః (సుపిప్పలాః) శోభనఫలాః (అయమ్) (వః) యుష్మాకమ్ (గర్భః) (ఋత్వియః) ఋతుః ప్రాప్తోఽస్య సః (ప్రత్నమ్) పురాతనమ్ (సధస్థమ్) సహస్థానమ్ (ఆ) (అసదత్) ప్రాప్నుయాత్. ॥౪౮॥ అన్వయః :- హే స్త్రియో యూయం యా ఓషధయః సన్తి

యాభ్యోఽయమృత్వియో గర్భో వః ప్రత్నం సధస్థం గర్భాశయమానశత్తాః పుష్పవతీః సుపిప్పలా ఓషధీః ప్రతి గృభ్ణీత. ॥౪౮॥ భావార్థః :— మాతాపితృభ్యాం కన్యాభ్యో వ్యాకరణాదిక మధ్యాప్య వైద్యక శాస్త్రమధ్యాపనీయమ్. యత ఇమా ఆరోగ్యకారికా గర్భసంపాదినీ రోషధీ ర్విజ్ఞాయ సుసంతానాన్యుత్పాద్య సతతం ప్రమోదేరన్. ॥౪౮॥

పదార్థము:— స్త్రీ లారా! మీ రందరు, ఓషధయః = సోమలతాద్యోషధులేవి యున్నవో, వేనిచే, అయమ్ ఋత్వియః గర్భః = సరిగా ఋతుకాలమును పొందిన యీ గర్భము, వః = మీయొక్క, ప్రత్నమ్ = ప్రాచీనమును, సధస్థమ్ = నియతస్థానమునైన గర్భాశయమును పొందునో, పుష్పవతీః = శ్రేష్ఠపుష్పములతో గూడిన, సుపిప్పలాః = సుందరఫల యుక్తములైన యా యోషధులను, ప్రతి గృభ్ణీత = నిశ్చయముగ గ్రహింపుడు. ॥౪౮॥

భావార్థము:—తల్లిదండ్రులు తమకన్యలకు వ్యాకరణాది శాస్త్రముల జదివించి వైద్యక శాస్త్రమును జదివించవలయును. దానిచే నీ కన్యలు రోగనాశకములు, గర్భ స్థాపకములు నగు నోషధుల నెఱిగి సుసంతానమును గని నిరంతరము ఆనంద మనుభవించగలరు ॥౪౮॥ (౪౩౮)

---

౪౯ విపాజసేత్యస్యోత్సీల ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

వివాహసమయే స్త్రీ పురుషౌ కిం కిం ప్రతిజానీయాతా మిత్యుపదిశ్యతే.

వివాహసమయమున స్త్రీ పురుషు లేమి ప్రతిజ్ఞ యొనర్చవలెను?

విపాజసా పృథునా శోశుచానో బాధస్వ ద్విషో రక్షసో అమీవాః ।
సుశర్మణో బృహతః శర్మణి స్యామగ్నేరహꣳ సుహవస్య ప్రణీతౌ ॥౪౯॥

వి, పాజసా. పృథునా, శోశుచానః, బాధస్వ, ద్విషః, రక్షసః, అమీవాః, సుశర్మణ ఇతి సు+శర్మణః. బృహతః, శర్మణి, స్యామ్. అగ్నేః, అహమ్, సుహవస్యేతి సు+హవస్య ప్రణీతౌ, ప్రణీతా వితి ప్ర+నీతౌ ॥౪౯॥

పదార్థః:— (వి) వివిధేన (పాజసా) బలేన. పాతే ర్బలే జుట్ చ. ఉ. ౪ ౹౨౦౩ ఇత్యసున్. పాజ ఇతి బల నామ——నిఘం ౨.౯. (పృథునా) విస్తీర్ణేన (శోశుచానః) భృశం శుచిః సన్ (బాధస్వ) (ద్విషః) శత్రుభూతా వ్యభిచారిణీ ర్వ్యభిచారిణః (రక్షసః) దుష్టాః (అమీవాః) రోగ ఇవ ప్రాణినాం పీడకాః (సుశర్మణః) సుశోభిత గృహస్య (బృహతః) మహతః (శర్మణి) సుఖకారకే గృహే (స్యామ్) వర్తేయ (అగ్నేః) అగ్నివద్వర్తమానస్య (అహమ్) పత్నీ (సుహవస్య) శోభనో హావో గ్రహణం దానం వా యస్య తస్య (ప్రణీతౌ) ప్రకృష్టాయాం ధర్మ్యాయాం నీతౌ. ॥౪౯॥ అన్వయః:— హే పతే! యది త్వం పృథునా విపాజసా బలేన సహ శోశుచానః సన్ వర్తేథా అమీవా రక్షసో ద్విషో బాధస్వ తర్హి బృహతః సుశర్మణః సుహవస్యాగ్నేస్తే శర్మణి ప్రణీతౌ చాహం పత్నీ స్యామ్, ॥౪౯॥ భావార్థః :— వివాహసమయే పురుషేణ స్త్రియా చ వ్యభిచారత్యాగస్య ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా వ్యభిచారిణీనాం స్త్రీణాం లమ్పటానాం పురుషాణాం చ సర్వథా సంగం త్యక్త్వా పరస్పర మప్యతి విషయాసక్తిం విహాయ ఋతుగామినౌ భూత్వాఽన్యోఽన్యం ప్రీత్యా వీర్యవత్యపత్యా న్యుత్పాదయేతామ్. నహి వ్యభిచారేణ తుల్యం స్త్రియాః పురుషస్య చాప్రియమనాయుష్య మకీర్తికరం కర్మ విద్యతే తస్మాదేత త్సర్వథా త్యక్త్వా ధర్మాచారిణౌ భూత్వా దీర్ఘాయుషౌ స్యాతామ్. ॥౪౯॥

పదార్థము :- పతీ ! నీవు, పృథునా = విస్తృతము, వి = వివిధప్రకారమునగు, పాజసా = బలముతో, శోశుచానః = అత్యంతశుచిమంతుడవగుచో పత్నియు. అమీవాః = రోగములవలె ప్రాణులను పీడించువారు, రక్షసః = దుష్టులైన. ద్విషః = శత్రురూపములో నున్న వ్యభిచారిణి స్త్రీలను,బాధస్వ = తాడించుచోనేను,బృహతః = గొప్పగ, సుశర్మణః = చక్కగశోభాయమానుడవు, సుహవస్య = శోభనములగు గృహిణదానము రాసర్చు వాడవు, అగ్నేః = అగ్నివలె ప్రకాశమానుడవునగు నీ యొక్క.శర్మణి = సుఖకారకమగు గృహమునందును, ప్రణీతౌ = ఉత్తమ ధర్మయుక్త నీతియందును నీకు పత్నిగ, స్యామ్ = ఉందును. ॥౪౯॥

భావార్థము:- స్త్రీ పురుషులు వివాహ సమయమున వ్యభిచార త్యాగమునకై ప్రతిజ్ఞ యొనర్చి వ్యభిచారిణియైన స్త్రీని - లంపటుడైన పురుషుని సాంగత్యమును అన్ని విధముల త్యజించి, పరస్పరము అతివిషయాసక్తిని విసర్జించి, ఋతుగాములై పరస్పర ప్రేమతో పరాక్రమవంతమైన సంతానమును గన వలెను. ఏలయన స్త్రీకె గాని పురుషునికి గాని అప్రియము, ఆయువు నాశన మొనర్చునది, నింద నీయము నగు కర్మ వ్యభిచారముతో సాటియైన దెద్దియు లేదు. కనుక నీ వ్యభిచార కర్మ నన్నివిధ ముల త్యజించి ధర్మాచరణ మొనరించువారలై దీర్ఘాయుష్మంతులై సుఖ మనుభవించవలయును॥౪౯॥

౫౦ ఆపోహిష్ఠేత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, ఆపో దేవతాః గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
అథ కృతవివాహాః స్త్రీ పురుషా అన్యోఽన్యం కథం వర్త్తేరన్నిత్యాహ.
వివాహితులైన స్త్రీ పురుషులు పరస్పర మెటుల ప్రవర్తించవలయును?

ఆపో హిష్ఠా మయోభువ స్తా న ఊర్జే దధాతన । మహే రణాయ చక్షసే ॥

ఆపః, హి, స్థ, మయోభువ ఇతి మయః + భువః, తాః, నః, ఊర్జే, దధాతన, మహే, రణాయ, చక్షసే ॥౫౦॥

పదార్థః:-(ఆపః)ఆప ఇవ శుభగుణవ్యాపికాః(హి)ఖలు(స్థ)భవత. అత్రాన్యేషా మపీతి దీర్ఘః (మయోభువః)సుఖం భావుకాః(తాః)(నః)అస్మాకమ్(ఊర్జే)బలయుక్తాయ(దధాతన) ధరత (మహే) మహతే(రణాయ)సంగ్రామాయ(చక్షసే)ఖ్యాతుం యోగ్యాయ.౫౦॥అన్వయః:- హే జలవద్వర్తమానా ఆప ఇవ యాః స్త్రియో యూయం మయోభువః స్త.తా ఊర్జే మహే రణాయ చక్షసే నో దధాతన॥౫౦॥
భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోప మాలంకారః. యథా స్త్రియః స్వపతీన్ ప్రీణయేయు స్తథైవ పతయః స్వస్య స్త్రియః సదా సుఖయన్తు. ఏతే యుద్ధ కర్మణ్యపి పృథఙ్ న వసేయు ర్గార్హస్థ్యేవ సదా వ రేరన్. ॥౫౦॥

పదార్థము:-ఆపః = జలములవలె శుభగుణములందు వ్యాప్తురాండ్రగు నో శ్రేష్ఠమహిళలారా! ఏమీరు, మయోభువః స్థ = సుఖభోగినులో, ఆ మీరు, ఊర్జే = బలయుక్తము, పరాక్రమవంతము, మహే = గొప్పది, చక్షసే = చెప్పదగినదియునగు, రణాయ = సంగ్రామమునకై, నః = మమ్ము, హ = నిశ్చయముగ, దధాతన = దారణ మొనర్చుడు. ॥౫౦॥

భావార్థము:- వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. స్త్రీ లెటుల పతుల నుంచెదరో, పతియు నటులనే స్త్రీలను సదా సుఖ పెట్టవలయును. ఈ యిరువురు యుద్ధ కర్మయందును వేర్వేరుగ నుండ గూడదు. అనగా కలసి మెలసియే ఎల్లప్పుడు మెలగవలయును . ॥౫౦॥ (౪౮౦)

౫౧. యో వ ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, ఆపో దేవతాః, గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

యో వః శివతమో రసస్తస్య భాజయతేహ నః । ఉశతీరివ మాతరః ॥౫౧॥

యః, వః, శివతమ ఇతి శివ-తమః, రసః. తస్య. భాజయత, ఇహ. నః, ఉశతీరివేత్యుశతీః+ఇవ, మాతరః ॥౫౧॥

పదార్థః :- (యః) (వః) యుష్మాకమ్ (శివతమః) అతిశయేన సుఖకారీ (రసః) ఆనన్దః (తస్య) (భాజయత) సేవయత (ఇహ) అస్మిన్ గృహాశ్రమే (నః) అస్మాక మస్మాన్వా (ఉశతీరివ) యథా కామయమానాః (మాతరః) జనన్యః ॥౫౧॥ అన్వయః :- హే స్త్రియో ! వో య ఇహ యః శివతమో రసోఽస్తి తస్య మాతర ఉశతీరివ నో భాజయత. ॥౫౧॥ భావార్థః :- స్త్రీభి ర్యథా మాతాపితరౌ పుత్రా నివ స్వం స్వం పతిం స్వా స్వా పత్నీ ప్రీత్యా సేవేతామ్. ఏవమేవ స్వాం స్వాం స్త్రియం పతిశ్చ. యథా జలాని తృషాతురాన్ ప్రాణినస్తర్పయన్తి తథైవ సుశీలయానన్దేన తృప్తాః సన్తు.

పదార్థము - స్త్రీలారా ! ఇహ = ఈ గృహాశ్రమమున, వః = మీదియు. నః = మాదియు నగు. శివతమః = అత్యంత సుఖకరమైన రసః = ఆనందమేది యున్నదో దానిని. మాతరః ఉశతీరివ = కామయమానురాలైన తల్లి తన సంతానమును సేవించుచున్నటుల, భాజయత = సేవించుడు.

భావార్థము :- మాతా పితరులు తమ సంతానమున కెటుల సేవ యొనర్చుదురో యటులనే తమ తమ పతులను స్త్రీలు ప్రీతి పూర్వకముగ సేవించవలయును. అటులనే పతులును తమ పత్నులకు సేవ యొనర్చవలయును. దప్పిక గొన్న ప్రాణుల నెటుల జలము తృప్తపరచునో అటులనే సుస్వభావముచే ఆనందముచే స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము ప్రసన్నులుగ నుండవలయును. ॥౫౧॥ (౪౮౧)

౫౨. తస్మా ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః. ఆపో దేవతాః. గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

తస్మా అరఙ్గమామ వో యస్య క్షయాయ జిన్వథ । ఆపో జనయథా చ నః ॥

తస్మై. అరమ్, గమామ. వః యస్య. క్షయాయ. జిన్వథ. ఆపః. జనయథ, చః. నః ॥౫౨॥

పదార్థః :- (తస్మై)పత్యుఃఖాజాయ(అరమ్)అలమ్. అత్ర కపిలకాదిత్వా ల్లత్వమ్.(గమామ) గచ్ఛేమ (వః) యుష్మాన్ (యస్య) జనస్య (క్షయాయ) నివాసార్థాయ గృహాయ (జిన్వథ) ప్రీణయత (ఆపః) జలానీవ (జనయథ) ఉత్పాదయత. అత్ర న్యేషా మపీతి దీర్ఘః. (చ)సుఖాదీనాం సముచ్చయే (నః) అస్మాకమ్. ॥౫౨॥ అన్వయః :- హే ఆపో జల వద్వర్తమానాః యా యూయం నః క్షయాయ జిన్వథ జనయథ చ తా వో యుష్మాన్వయ మపరం గమామ యస్య ప్రతిజ్ఞాతస్య ధర్మ్య వ్యవహారస్య పాలికా భవత తస్మైవ వయ మపి భవేమ ॥౫౨॥ భావార్థః.- పురుషో యస్యాః స్త్రియః పతి ర్యస్య పురుషస్య యా స్త్రీ పత్నీ భవేత్స సా చ పరస్పరస్యానిష్టం కదాపి న కుర్యాత్, ఏవం సుఖసంతానై రలంకృతౌ భూత్వా ధర్మేణ గృహకృత్యాని కుర్యాతామ్. ॥౫౨॥

పదార్థము:-ఆపః = జలములవలె శాంత స్వభావముగల మహిళలారా ! ఏ మీరు, నః =

మా, క్షయాయ = నివాసస్థానమునకై, జిన్వథ = తృప్త మొనర్చెదరో, జనయథ = సుసంతానమును గనెదరో, వః = అట్టి మిమ్ములను, అరమ్ = సామర్థ్యముతో, గమామ = పొందుదుము గాక: ఏ ధర్మ్యవ్యవహారమునకై ప్రతిజ్ఞయొనర్చెదరో దానిని తప్పక పాలించు వారలు గండు. మఱియు మేమును దానినే పాలించువారల మగుదుము. ॥౧౨॥

భావార్థము :— భార్యాభర్తలైన పతిపత్నులు పరస్పర మెన్నటికి అనిష్టచింతన మొనర్చ గూడదు. ఇటుల సుఖముచేతను సంతానముచేత నలంకృతులై ధర్మముతో గృహకృత్యముల నొన ర్చ వలయును. ॥౨౨॥ (౪౫౨)

౫౫౩ మిత్రః ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, మిత్రో దేవతా, ఉపరిష్టాద్ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. విషయ మయ్యాదియే.

మిత్రః సꣳసృజ్య పృథివీం భూమిం చ జ్యోతిషా సహ ।
సుజాతం జాతవేదస మయక్ష్మాయ త్వా సꣳసృజామి ప్రజాభ్యః ॥౫౩॥

మిత్రః, సꣳసృజ్యేతి సమ్+సృజ్య, పృథివీమ్, భూమిమ్, చ, జ్యోతిషా, సహ, సుజాతమితి సు+జాతమ్, జాతవేదసమితి జాత+వేదసమ్, అయక్ష్మాయ, త్వా, సమ్, సృజామి, ప్రజాభ్య ఇతి ప్ర+జాభ్యః ॥౫౩॥

పదార్థః :- (మిత్రః) సర్వేషాం సుహృత్సన్ (సంసృజ్య) సంసర్గీ భూత్వా(పృథివిమ్)అన్తరిక్షమ్ (భూమిమ్)క్షితిమ్ (చ) (జ్యోతిషా)విద్యా న్యాయ సుశిక్షాప్రకాశేన (సహ)(సుజాతమ్) సుష్ఠుప్రసిద్ధమ్ (జాతవేదసమ్)ఉత్పన్నం వేదవిజ్ఞానమ్ (అయక్ష్మాయ) ఆరోగ్యాయ(త్వా) త్వామ్ (సమ్) (సృజామి) నిష్పాదయామి (ప్రజాభ్యః) పాలనీయాభ్యః ॥౫౩॥ అన్వయః :— హే పతే ! య స్త్వం మిత్రః ప్రజాభ్యో ఽయక్ష్మాయ జ్యోతిషా సహ పృథివీం భూమిం చ సంసృజ్య మాం సుఖయసి. తం సుజాతం జాతవేదసం త్వాఽహమప్యేతదర్థం సంసృజామి ॥౫౩॥ భావార్థః:-స్త్రీపురుషాభ్యాం సదుణవిద్వదాసంగాచ్ఛ్రేష్ఠాచారం కృత్వాశరీరాత్మనో రారోగ్యం సంపాద్య సుప్రజా ఉత్పాదనీయాః॥౫౩

పదార్థము :— ఓ పతీ ! ఏ నీవు, మిత్రః = అందఱికి మిత్రుడవై, ప్రజాభ్యః = పాలించదగు ప్రజలకై, అయక్ష్మాయ = ఆరోగ్యమునకై, జ్యోతిషా సహ = విద్యాన్యాయసుశిక్షల ప్రకాశముతో, పృథివీమ్ = అంతరిక్షమును, చ = మఱియు, భూమిమ్ = పుడమిని, సంసృజ్య = సంబంధమొనరించి నాకు సుఖమిచ్చుచున్నావో అట్టి, సుజాతమ్ = చక్కగ ప్రసిద్ధుడవు, జాతవేదసమ్ = వేదములనెఱిగినవాడవునగు, త్వా = నిన్ను నేను, సంసృజామి = ప్రసిద్ధమొనర్చుచున్నాను. ॥౫౩॥

భావార్థము :- స్త్రీ పురుషులు శ్రేష్ఠగుణవంతులైన విద్వాంసుల సాంగత్యమున శుద్ధాచారమును గ్రహించి శరీరాత్మల యారోగ్యమును పొంది సుసంతానమును బడయవలయును ॥౫౩॥౫౫౩

౫౫౪ రుద్రాః ఇత్యస్య సింధుద్వీప ఋషిః, రుద్రా దేవతాః, అనుష్టుప్ ఛన్దః గాన్ధారః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యాదియే.

రుద్రాః సꣳసృజ్య పృథివీం బృహజ్జ్యోతిః సమీధిరే ।

తేషాం భానురజస్ర ఇచ్ఛుక్రో దేవేషు రోచతే ॥౫౪॥

రుద్రాః, సమ్సృజ్యేతి సమ్+సృజ్య, పృథివీమ్, బృహత్, జ్యోతిః, సమ్, ఈధిరే, తేషామ్, భానుః, అజస్రః, ఇత్, శుక్రః, దేవేషు, రోచతే ॥౫౪॥

పదార్థః :- (రుద్రాః) యథా ప్రాణరూపా వాయవః (సంసృజ్య)సూర్యముత్పాద్య (పృథివీమ్) (బృహత్)మహత్ (జ్యోతిః) ప్రకాశమ్ (సమ్)(ఈధిరే)దీపయన్తి (తేషామ్) వాయూనాం సకాశాదుత్పాద్య (భానుః) సూర్యః (అజస్రః) బహురజస్రం ప్రకాశో నిరన్తరః విద్యతే యస్మిన్ సః,అత్ర అర్శ ఆదిత్వాదచ్ (ఇత్) ఇవ(శుక్రః)భాస్వరః(దేవేషు)దివ్యేషు పృథివ్యాదిషు (రోచతే) ప్రకాశతే. ॥౫౪॥ అన్వయః :- హే స్త్రీపురుషా యథా రుద్రాః సూర్యం సంసృజ్య పృథివీం బృహజ్జ్యోతిః సమీధిరే తేషాం సకాశాదుత్పన్నః శుక్రో భాను ర్దేవే ష్వజస్రో రోచత ఇదివ విద్యా న్యాయార్కముత్పాద్య ప్రజాజనాన్ ప్రకాశయతే తేభ్యః ప్రజాసు దివ్యాని సుఖాని ప్రచారయత. ॥౫౪॥
భావార్థః :- అత్రోపమాలంకారః. యథా వాయుః సూర్యస్య సూర్యః ప్రకాశస్య ప్రకాశ శ్చాక్షుష వ్యవహారస్య చ కారణ మస్తి, తథైవ స్త్రీపురుషాః పరస్పరస్య సుఖస్య సాధనోపసాధన కారిణో భూత్వా సుఖాని సాధయేయుః. ॥౫౪॥

పదార్థము :- స్త్రీ పురుషులారా ! ఇత్ = ఎటుల, రుద్రాః = ప్రాణవాయువున కవయవములైన సమానాదివాయువులు, సంసృజ్య = సూర్యుని సృజించి, పృథివిమ్ = భూమిని, బృహత్ జ్యోతిః = గొప్పప్రకాశముతో, సమీధిరే = ప్రకాశింపజేయుచున్నవో, తేషామ్ = వాని నుండి పుట్టిన, శుక్రః = కాంతిమంతుడైన, భానుః = సూర్యుడు, దేవేషు = దివ్యపృథివ్యాదులందు, అజస్రః = నిరంతరము, రోచతే = ప్రకాశమొనర్చు చున్నాడు. అటులనే విద్యాన్యాయరూపసూర్యుని నుత్పన్నమొనర్చి ప్రజలను ప్రకాశిత మొనర్చి మఱియు వానిచే ప్రజలందు సుఖమును వ్యాపింపజేయుము ౫౪

భావార్థము :- ఉపమాలంకార మొందున్నది. వాయువు సూర్యునకు, సూర్యుడు ప్రకాశమునకు, ప్రకాశము నేత్రములతో చూచు వ్యవహారమునకు కారణమై యున్నటుల స్త్రీ పురుషులు పరస్పర సుఖపు సాధనోపసాధనముల సమకూర్చుకొనువారై సుఖములను సాధించ వలయును. ॥౫౪॥

---

౫౫ సంసృష్టా మిత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, సినీవాలీ దేవతా, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
స్త్రీభిః కిం భూతాః సేవితా రక్షణీయా ఇత్యాహ. స్త్రీలు ఎటువంటి దాసిని ఉంచవలయును?

సంసృష్టాం వసుభీ రుద్రైర్ధీరైః కర్మణ్యాం మృదమ్ ।
హస్తాభ్యాం మృద్వీం కృత్వా సినీవాలీ కృణోతు తామ్ ॥౫౫॥

సంసృష్టామితి సమ్+సృష్టామ్, వసుభిరితి వసు+భిః, రుద్రైః, ధీరైః, కర్మణ్యామ్, మృదమ్, హస్తాభ్యామ్, మృద్వీమ్, కృత్వా, సినీవాలీ, కృణోతు, తామ్

పదార్థః :- (సంసృష్టామ్) సమ్యక్ సుశిక్షయా నిష్పాదితామ్ (వసుభిః) కృతేన చతుర్వింశతి వర్ష బ్రహ్మచర్యేణ ప్రాప్తవిద్యైః (రుద్రైః) సేవితేన చతుశ్చత్వారింశద్వర్ష బ్రహ్మచర్యేణ విద్యాబలయుక్తైః (ధీరైః)సుసంయమైః (కర్మణ్యామ్) యా కర్మభిః సంపద్యతే తామ్. అత్ర కర్మవేషా

ద్యత్. అ. ౫. ౧. ౧౦౦ ఇతి కర్మశబ్దాత్ సంపాదిన్యర్థే యత్(మృదమ్)కోమలాఙ్గీమ్(హస్తాభ్యామ్) (మృద్వీమ్) మృదుగుణ స్వభావామ్ (కృత్వా) (సినీవాలీ) యా సినీః ప్రేమబద్ధాః కన్యా బలయతి సా (కృణోతు) కరోతు (తామ్) ॥౫౫॥ అన్వయః :- హే పతే ! భవాన్ శిల్పీ హస్తాభ్యాం కర్మణ్యాం మృదమివ ధీరైర్వసుభీ రుద్రైర్విద్యా శిక్షయా సంసృష్టాం మృద్వీం కృణోతు యా సినీవాలీ వర్త్తతే తాం స్త్రియం కృత్వా సుఖయతు. ॥౫౫॥ భావార్థః:- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః, యథా కులాలాదిభిః శిల్పిభిర్జలేన మృత్తికాం కోమలాం కృత్వా తత్సంభూతాన్ ఘటాదీన్ రచయిత్వా సుఖకార్యాణి సాధ్నువన్తి. తథైవ విద్వద్భిర్మాతాపితృభిః శిక్షితా హృద్యాః కన్యాః బ్రహ్మచారిణో వివాహాయ సంగృహ్య గృహకృత్యాని సాధ్నువన్తు. ॥౫౫॥

పదార్థము :- పతీ ! నీవు, శిల్పి ఎటుల. హస్తాభ్యామ్ = చేతులతో. కర్మణ్యామ్ = క్రియచే సిద్ధమొనర్చబడిన. మృదమ్ = మట్టిని యోగ్యమైన దానిగాచేయుచున్నాడో అటుల. ధీరైః = మంచి సంయమము గలవారు,వసుభిః = ఇరువదినాలుగువత్సరములు బ్రహ్మచర్యమును సేవించి విద్యను పొందినవారు, రుద్రైః = నలుబదినాలుగు వత్సరములు బ్రహ్మచర్యవ్రతమును సేవించి విద్యాబలములను పొందినవారునైన వారిచే, సంసృష్టామ్ = సుశిక్షను పొందిన బ్రహ్మచారిణియైన యువతిని. మృద్వీమ్ = కోమలగుణ స్వభావములుగలదానిగ, కృణోతు = చేయుము. ఏ స్త్రీ, సినీవాలీ = ప్రేమ బద్ధలైన కన్యలను బలవంతురాండ్రుగ జేయుచున్నదో. తామ్ = ఆబిడను స్వస్త్రీగా నొనర్చు కొని సుఖపడుడు. ॥౫౫॥

భావార్థము :- వాచక లుప్తోపమాలంకారమిందున్నది. కుంభకారాది శిల్పులు జలమును మట్టిని కోమలముగనొనర్చి దానిచే ఘటాది పదార్థముల నొనర్చి సుఖకార్యములను సాధించుచున్నటులవిద్వాంసులైన మాతాపితలచే శిక్షణపొందినవారు హృదయాకర్షకలు, హృద్యులు బ్రహ్మచారిణులునైన కన్యలను వివాహమాడి పురుషులు సర్వకార్యములను సాధించెదరు గాక. ॥౫౫॥ (౪౭౫)

---

౫౬ సినీవాలీత్యస్య సింధుద్వీప ఋషిః అదితిర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తమేవాహ. పూర్వోక్త విషయమే.

సినీవాలీ సుకపర్దా సుకురీరా స్వౌపశా । సా తుభ్యమదితే
మహ్యోఖాం దధాతు హస్తయోః ॥౫౬॥

సినీవాలీ, సుకపర్దేతి సు+కపర్దా, సుకురీరేతి సు+కురీరా, స్వౌపశేతి సు+ఔపశా, సా, తుభ్యమ్, అదితే, మహి. ఆ, ఉఖామ్, దధాతుహస్తయో ॥౫౬॥

పదార్థః :- (సినీవాలీ) ప్రేమాస్పదాఢ్యా (సుకపర్దా) సుకేశీ (సుకురీరా) శోభనాని కురీరాణ్యలంకృతా న్యాభూషణాని యయా సా. కృఞ ఉచ్చ. ఉ. ౪. ౩౪. ఇతి ఈరన్ ప్రత్యయః (స్వౌపశా) ఉప సమీపే శ్యతి తనూకరోతి యయా పాకక్రియయా సోపశా తస్యా ఇదం కర్మ ఔపశం తచ్ఛోభనం విద్యతే యస్యాః సా (సా) (తుభ్యమ్) (అదితే) అఖండితానన్దే (మహి) పూజ్యే (ఆ) (ఉఖామ్) సూపాది సాధనీం స్థాలీమ్ (దధాతు) (హస్తయోః) ॥౫౬॥ అన్వయః :- హే మహ్యదితే యా సుకపర్దా సుకురీరా స్వౌపశా యస్యై తుభ్యం హస్తయో రుఖాం దధాతు, సా త్వయా సంసేవ్యా. ॥౫౬॥ భావార్థః :- సతీభిః స్త్రీభిః సుశిక్షితా శ్చతురాః పరిచారికా రక్షణీయాః యతః సర్వాః

పాకాది సేవా యథాకాలం స్యుః ॥౫౬॥

పదార్థము - మహీ = సత్కారమునకు యోగ్యురాలా। అదితే = అఖండానందమును భోగింపుదానా : సినీవాలీ = ప్రేమబద్ధురాలు, సుకపర్దా = సుకేశవతి, సుకురీరా = సుందరశ్రేష్ఠకార్యముల నాచరించునది. స్వౌపసా = మంచిగ స్వాదిష్టపదార్థములు తయారుచేయునదియు నగు నే స్త్రీ.తుభ్యమ్ = ఏ నీకొరకు, హస్తయోః = చేతులందు, ఉఖామ్ = పచ్చిమొదలైన వానినివండుపాత్రను, దధాతు = ధారణమొనర్చునో. సా = ఆమెను నీవు చక్కగ సేవించుము. ॥౫౬॥

భావార్థము .- శ్రేష్ఠ స్త్రీలు శిక్షితరాండ్రు చతురలు నగు దాసీలను పాకాదులు సరిగా సకాలములో జరుగునటుల నియమించవలయును. ॥౫౬॥ (౪౭౬)

---

౫౭. ఉఖామిత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, అదితి ర్దేవతా, భురిగ్బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. విషయ మయ్యాదిమే.

ఉఖాం కృణోతు శక్త్యా బాహుభ్యా మదితి ర్ధియా। మాతా పుత్రం
యథోపస్థే సాగ్నిం బిభర్తు గర్భ ఆ మఖస్య శిరోఽసి ॥౫౭॥

ఉఖామ్, కృణోతు, శక్త్యా, బాహుభ్యామితి బాహుభ్యామ్, అదితిః, ధియా, మాతా, పుత్రమ్, యథా, ఉపస్థ ఇత్యుపస్థే, సా, అగ్నిమ్, బిభర్తు, గర్భే, ఆ, మఖస్య, శిరః, అసి ॥౫౭॥

పదార్థః .- (ఉఖామ్) పాకస్థాలీమ్ (కృణోతు) (శక్త్యా) పాకవిద్యా సామర్థ్యేన (బాహుభ్యామ్)(అదితిః)జననీ (ధియా) ప్రజ్ఞయా కర్మణా వా (మాతా) (పుత్రమ్)(యథా) (ఉపస్థే) స్వాఙ్గే (సా) పత్నీ(అగ్నిమ్) అగ్నిమివ వర్తమానం వీర్యమ్ (బిభర్తు) (గర్భే) కుక్షౌ (ఆ) (మఖస్య) యజ్ఞస్య(శిరః) ఉత్తమాఙ్గవద్ వర్తమానః(అసి) ॥౫౭॥ అన్వయః :- హే గృహస్థ యతస్త్వం మఖస్య శిరోఽసి తస్మాద్భవాన్ ధియా శక్త్యా బాహుభ్యా ముఖాం కృణోతు. హే ఽదితిస్తే స్త్రీ వర్తతే సా గర్భే యథా మాతోపస్థే పుత్రం ధరతి, తథాఽగ్నిమా బిభర్తు. ॥౫౭॥ భావార్థః:- అత్రోపమాలంకారః. కుమారాః కన్యాశ్చ బ్రహ్మచర్యేణ విద్యాసుశిక్షే పూర్ణే కృత్వా బలబుద్ధి పరాక్రమయుక్తి సంతానోత్పాదనాయ వివాహం కృత్వా వైద్యకశాస్త్రరీత్యా మహౌషధిజం పాకం విధాయ విధివద్గర్భాధానం కృత్వోత్తరపథ్యం విదధ్యాతామ్. పరస్పరం సుహృత్తయా వర్తిత్వాఽప త్యస్య గర్భాధానాది కర్మాణి కుర్యాతామ్. ॥౫౭॥

పదార్థము:- గృహస్థుడా ! నీవు, మఖస్య శిరః అసి = యజ్ఞముయొక్క ఉత్తమాంగముతో సమానుడవు. కావున నీవు, ధియా = బుద్ధితోను లేక కర్మతోను, శక్త్యా = పాకవిద్యాసామర్థ్యముతోను. మరియు, బాహుభ్యామ్ = ఉభయ బాహువులచే, ఉఖామ్ = వంటపాత్రను, కృణోతు = సిద్ధ మొనర్చుము. అదితిః = జననియైన ఏ స్త్రీ యున్నదో.సా = ఆమె, గర్భే = స్వగర్భమునందు యథా = ఏటుల తల్లి, ఉపస్థే = తనయొడిలో, పుత్రమ్ = పుత్రుని సుఖపూర్వకముగ కూర్చొనబెట్టుకొనునో,అటులనే,అగ్నిమ్ = అగ్నితో సమానము తేజోవంతమునైన వీర్యమును,ఆబిభర్తు = ధారణమొనర్చును గాక ! ॥౫౭॥

భావార్థము :-ఉపమాలంకారమిందున్నది. పెండ్లికాని కన్యలు పురుషులు బ్రహ్మచర్యముతో విద్యానుశిక్షలను పూర్తిజేసి, బలబుద్ధి పరాక్రమములుగల సంతానమును గనుటకై వైద్యకశాస్త్ర పద్ధతితో గొప్పగొప్ప యోషధులను పాకమొనర్చి విధివతుగ గర్భాధాన మొనరించిన తర్వాత పథ్యముగ నుండవలయును. మఱియు పరస్పరము సౌహార్దముగ నుండి సంతానముల గర్భాధానాదికర్మలను జఱిపించ వలయును. ॥౫౭॥ (౪౮౭)

౪౮౮ వసవ స్త్వేత్యస్య సింధుద్వీప ఋషిః, వసురుద్రాదిత్య విశ్వేదేవా దేవతాః, పూర్వార్ధస్యోత్తరార్ధస్య చోత్కృతీ ఛన్దసీ, షడ్జః స్వరః.

పున ర్దమ్పతీ కిం కృత్వా కిం కుర్యాతా మిత్యుపదిశ్యతే. స్త్రీ పురుషు లేమి చేసి యేమి యొనర్చవలెను?

వసవస్త్వా కృణ్వన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వద్ధ్రువాసి పృథివ్యసిధారయా మయి ప్రజాꣳరాయస్పోషఙ్గౌపత్యꣳసు వీర్యꣳసజాతాన్ యజమానాయ రుద్రాస్త్వా కృణ్వన్తు త్రైష్టుభేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వద్ధ్రువాస్యన్తరిక్ష మసి ధారయా మయి ప్రజాꣳరాయస్పోషఙ్గౌపత్యꣳసువీర్యꣳసజాతాన్ యజమానాయాఽఽదిత్యా స్త్వా కృణ్వన్తు జాగతేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువాసి ద్యౌరసి ధారయా మయి ప్రజాꣳరాయస్పోషఙ్గౌపత్యꣳసువీర్యꣳసజాతాన్ యజమానాయ విశ్వే త్వా దేవా వైశ్వానరాః కృణ్వన్త్వానుష్టుభేన ఛన్దసాఙ్గి రస్వద్ధ్రువాసి దిశోఽసి ధారయా మయి ప్రజాꣳరాయస్పోషఙ్గౌపత్యꣳ సువీర్యꣳ సజాతాన్ యజమానాయ ॥౫౮॥

వసవః త్వా, కృణ్వన్తు, గాయత్రేణ, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, అసి, పృథివీ, అసి, ధారయ, మయి ప్రజామితిప్ర+జామ్, రాయః. పోషమ్, గౌపత్యమ్, సువీర్య మితి సు+వీర్యమ్, సజాతానితి స+జాతాన్, యజమానాయ, రుద్రాః, త్వా, కృణ్వన్తు, త్రైష్టుభేన, త్రైష్టుభేనేతి త్రై+స్తుభేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, అసి.అన్తరిక్షమ్, అసి। ధారయ,మయి, ప్రజామితి ప్ర+జామ్, రాయః, పోషమ్, గౌపత్యమ్, సువీర్యమితి సు+వీర్యమ్ సజాతానితి స+జాతాన్, యజమానాయ,ఆదిత్యాః. త్వా కృణ్వన్తు, జాగతేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, అసి, ద్యౌః, అసి ధారయ, మయి ప్రజామితి ప్ర+జామ్. రాయః, పోషమ్, గౌపత్యమ్। సువీర్యమితి సు+వీర్యమ్। సజాతానితి స+జాతాన్। యజమానాయ। విశ్వే। త్వా। దేవాః।

వైశ్వానరాః, కృణ్వన్తు, ఆనుష్టుభేన, ఆనుష్టుభేనేత్యాను-స్తుభేన. ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, అసి, దిశః, అసి, ధారయ, మయి, ప్రజామితి ప్ర+జామ్, రాయః. పోషమ్, గౌపత్యమ్, సువీర్యమితి సు+వీర్యమ్, సజాతానితి స+జాతాన్ యజమానాయ ॥౫౮॥

పదార్థః :– (వసవః) వసుసంజ్ఞకా విద్వాంసః (త్వా) త్వామ్ (కృణ్వన్తు) (గాయత్రేణ) వేదవిహితేన (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) ధనంజయ ప్రాణవత్ (ధ్రువా) నిశ్చలా (అసి) (పృథివీ) పృథుసుఖకారిణీ (అసి) (ధారయ) స్థాపయ, అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః (మయి) పత్యౌ స్త్రియాం పత్న్యాం (ప్రజామ్) సుసంతానమ్ (రాయః) ధనస్య (పోషమ్) పుష్టిమ్ (గౌపత్యమ్) గోర్వేదవాణ్యాః పృథివ్యా వాచో వా పతి స్తస్య భావమ్ (సువీర్యమ్) బోధనం చ తద్వీర్యం చ తత్ (సజాతాన్) సమానాత్ప్రాదుర్భావాదుత్పన్నాన్ (యజమానాయ) విద్యాసంగమయిత్రే ఆచార్యాయ (రుద్రాః) రుద్రసంజ్ఞకా విద్వాంసః (త్వా) (కృణ్వంతు) (త్రైష్టుభేన) (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) ఆకాశవత్ (ధ్రువా) అక్షుద్ధా (అసి) (అన్తరిక్షమ్) అక్షయప్రేమయుక్తా (అసి) (ధారయ) (మయి) (ప్రజామ్) సత్యబలవర్మయుక్తామ్ (రాయః) రాజశ్రియః (పోషమ్) (గౌపత్యమ్) అధ్యాపకత్వమ్ (సువీర్యమ్) సుష్ఠుపరాక్రమమ్ (సజాతాన్) (యజమానాయ) సాఙ్గోపాఙ్గవేదాధ్యాపకాయ (ఆదిత్యాః) పూర్ణవిద్యాబలప్రాప్త్యా విపశ్చితః (త్వా) (కృణ్వన్తు) (జాగతేన) (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) (ధ్రువా) నిష్కమ్పా (అసి) (ద్యౌః) సూర్య ఇవ వర్తమానః (అసి) (ధారయ) (మయి) (ప్రజామ్) సుప్రజాతామ్ (రాయః) చక్రవర్తి రాజ్యలక్ష్మ్యాః (పోషమ్) (గౌపత్యమ్) సకల విద్యాధిస్వామిత్వమ్ (సువీర్యమ్) (సజాతాన్) (యజమానాయ) క్రియాకౌశలసహితానాం సర్వాసాం విద్యానాం ప్రవక్త్రే (విశ్వే) సర్వే (త్వా) (దేవాః) ఉపదేశకా విద్వాంసః (వైశ్వానరాః) యే విశ్వేషు నాయకేషు రాజన్తే (కృణ్వన్తు) ఆనుష్టుభేన ఛందసా (అఙ్గిరస్వత్) సూత్రాత్మప్రాణవత్ (ధ్రువా) సుస్థిరా (అసి) (దిశః) సర్వాసు దిక్షు వ్యాప్తకీర్తిః (అసి) ధారయ) (మయి) (ప్రజామ్) (రాయః) సమగ్రైశ్వర్యస్య (పోషమ్) (గౌపత్యమ్) వాక్చాతుర్యమ్ (సువీర్యమ్) (సజాతాన్) (యజమానాయ) సత్యోపదేశకాయ. ॥౫౮॥ అన్వయః :– హే బ్రహ్మచారిణి కుమారికే ! యా త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువాసి పృథివ్యసి తాం త్వా గాయత్రేణ ఛన్దసా వసవో మమ స్త్రియం కృణ్వన్తు. హే కుమార బ్రహ్మచారిన్ ! య స్త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువోఽసి భూమివత్ క్షమావానసి యం త్వా వసవో గాయత్రేణ ఛన్దసా మమ పతిం కృణ్వన్తు స త్వం మయి ప్రజాం రాయస్పోషం గౌపత్యం సువీర్యం చ ధారయ. ఆవాం సజాతాన్ సంతానాన్ సర్వాన్ యజమానాయ విద్యాగ్రహణార్థం సమర్పయేవ, హే స్త్రి ! యా త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువాస్యన్తరిక్షమసి తాం త్వా రుద్రాస్త్రైష్టుభేన ఛన్దసా మమ పత్నీం కృణ్వన్తు. హే వీర! య స్త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువోఽస్యన్తరిక్షమసి యం త్వా రుద్రాస్త్రైష్టుభేన ఛందసా మమ స్వామినం కృణ్వన్తు. స త్వం మయి ప్రజాం రాయస్పోషం గౌపత్యం సువీర్యం చ ధారయ. ఆవాం సజాతాన్ సుశిక్ష్య వేదశిక్షాధ్యయనాయ యజమానాయ ప్రదద్యావ. హే విదుషి! యా త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువాఽసి ద్యౌరసి తాం త్వాదిత్యా జాగతేన ఛన్దసా మమ భార్యాం కృణ్వన్తు. హే విద్వన్ య స్త్వమంగిరస్వద్ ధ్రువోఽసి ద్యౌరసి యం త్వాదిత్యా జాగతేన ఛందసామమాధిష్ఠాతార కృణ్వన్తు. స త్వం మయిప్రజాం రాయస్పోషంగౌపత్యంసువీర్యంచధారయ. ఆవాం సజాతాన్ జన్మతః సూపదిశ్య సర్వవిద్యా గ్రహణార్థం యజమానాయ సమర్పయేవ. హే సుభగే !

యా త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువాసి దిశోఽసి తాం త్వా వైశ్వానరా విశ్వేదేవా ఆనుష్టుభేన ఛన్దసా మనధీనాం కృణ్వంతు. హే పురుష ! యస్త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువోఽసి దిశోఽసి యం త్వా వైశ్వానరా విశ్వేదేవా మదధీనం కృణ్వన్తు. స త్వం మయి ప్రజాం రాయస్పోషం గౌపత్యం సువీర్యం చ ధారయ. ఆవాం సూపదేశార్థం సజాతాన్ యజమానాయ సమర్పయేవ. ॥౫౭॥ భావార్థః :- అత్రోపమాలంకారః. యదా స్త్రీ పురుషౌ పరస్పరం పరీక్షాం కృత్వాఽన్యోన్యం దృఢప్రీతౌ స్యాతామ్. తదా వేదవిధినా యజ్ఞం ప్రతత్య వేదోక్తనియమాన్ స్వీకృత్య వివాహం విధాయ ధర్మేణ సంతానాన్యుత్పాద్య యావదష్టవార్షికాః పుత్రాః పుత్ర్యశ్చ భవేయుస్తావన్మాతాపితరౌ తాన్ సుశిక్షయేతామత ఊర్ధ్వం బ్రహ్మచర్యం గ్రాహయిత్వా విద్యాధ్యయనాయ స్వగృహాదతిదూరే ఆప్తానాః విదుషాం విదుషీణాం చ పాఠశాలాసు ప్రేషయేతామ్. అత్ర యావతో ధనస్య వ్యయః కర్తుం యోగ్యోఽస్తి తావన్తం కుర్యాతామ్, నహి సన్తానానాం విద్యాదానమన్తరా కశ్చిదుపకారో ధర్మశ్చాస్తి తస్మాదేతత్ సతతం సమాచరేతామ్. ॥౫౮॥

పదార్థము :- బ్రహ్మచారిణీ ! కుమారీ! ఏనీవు, అఙ్గిరస్వత్ = ధనంజయప్రాణవాయుతుల్యురాలవుగ, ధ్రువా అసి = నిశ్చలురాలవుగనున్నావో, మఱియు, పృథివ్యసి = విస్తృతసుఖమొనర్చుదానవై యున్నావో, త్వా = ఆనిన్ను, గాయత్రేణ ఛందసా = వేదమునందు విధానమొనర్చబడినగాయత్ర్యాది ఛందస్సులతో, వసవః = ఇరువదినాలుగు సంవత్సరములు బ్రహ్మచర్యముతోనున్న విద్వాంసులు నాకు స్త్రీగ, కృణ్వంతు = ఒనర్చెదరు గాక !

బ్రహ్మచారియైన కుమారుడా ! ఏ నీవు, అంగిరస్వత్ = ప్రాణవాయువువలె నిశ్చలుడవో, పృథివీ అసి = పృథివివలె క్షమాయుక్తుడవో, త్వా = ఏ నిన్ను, వసవః = పైజెప్పబడిన వసుసంజ్ఞగల విద్వాంసులు, గాయత్రేణ ఛందసా = వేదములో ప్రతిపాదించిన గాయత్ర్యాది ఛందస్సులతో నాభర్తగ, కృణ్వంతు = ఒనర్చెదరో, ఆ నీవు. మయి = నీప్రియ పత్నియైన నాయందు, ప్రజామ్ = సుందర సంతానమును. రాయః = ధనమును, పోషమ్ = పుష్టిని, గౌపత్యమ్ = గోస్వామిత్వమును పృథివీపతిత్వమును, వాక్పతిత్వమును, మఱియు, సువీర్యమ్ = సుందరపరాక్రమమును, ధారయ = స్థాపనమొనర్చుము. నేను నీవు ఇరువురము, సజాతాన్ = ఏకగర్భాశయమున పుట్టిన సంతానమంతటిని, యజమానాయ = విద్యగఅపునాచార్యునికి విద్యాగ్రహణమునకై సమర్పించుదము.

ఓ స్త్రీ ! ఏ నీవు, అంగిరస్వత్ = ఆకాశమువలె, ధ్రువా అసి = నిశ్చలురాలవైయున్నావో మఱియు, అంతరిక్షమ్ అసి = అవినాశియైన ప్రేమయుక్తురాలవో, త్వా = ఆ నిన్ను, రుద్రాః = రుద్రసంజ్ఞకులైన నలుబదినాలుగు సంవత్సరముల బ్రహ్మచర్యమును సేవించు విద్వాంసులు, త్రైష్టుభేన ఛందసా = వేదములో చెప్పబడిన త్రిష్టుప్ఛందస్సుతో నాభార్యగ, కృణ్వంతు = చేయుదురుగాక!

ఓ వీరుడా ! ఏ నీవు ఆకాశమువలె నిశ్చలుడవో, దృఢప్రేమగలవాడవో, ఏ నిన్ను నలుబదినాలుగు సంవత్సరములు బ్రహ్మచర్యమును పాలించిన విద్వాంసులు వేద ప్రతిపాదితమైనత్రిష్టుప్ఛందస్సుతో నాకు భర్తగ నొనర్చెదరో; ఆనీవు, మయి = నీ ప్రియపత్నియగు నాయందు, ప్రజామ్ = బలసత్యధర్మములతో కూడిన సంతానమును, రాయః = రాజ్యలక్ష్మిని, పోషమ్ = పుష్టిని, గౌపత్యమ్ = చదివించు అధిష్ఠాతృత్వమును, సువీర్యమ్ = మంచి పరాక్రమమును, ధారయ = ధారణమొనర్చుము. నేను నీవు ఇరువురము, సజాతాన్ = ఒకేగర్భమునుండి జనించిన సంతానమంతటికి సుశిక్షనొసగి, వేదవిద్యాశిక్ష గఱచుటకై, యజమానాయ = సాంగోపాంగముగ వేదమునుచదివించునధ్యాపకు

నికి సమర్పించుదము.

విదుషీ స్త్రీ ! ఏ నీవు, అంగిరస్వత్ = ఆకాశమువలె, ధ్రువా అసి = నిశ్చలురాలవో. ద్యౌః అసి = సూర్యునివలె ప్రకాశమానురాలవో, త్వా = ఆనిన్ను, ఆదిత్యాః = నలుబదియెనిమిది సంవత్సరములు బ్రహ్మచర్యమొనరించి పూర్ణవిద్యాబలముల పొందిన, ఆప్తులు సత్యవాదులు ధర్మాత్ములునగు విద్వాంసులు, జాగతేన ఛందసా = వేదములో చెప్పబడ్డ జగతీ ఛందస్సుతో నాకు భార్యగ,కృణ్వంతు = ఒనర్చెదరు గాక !

విద్వాంసుడా! ఏ నీవు ఆకాశమువలె దృఢుడవో, సూర్యునివలె తేజస్వివో ఆ నిన్ను నలుబది యెనిమిది సంవత్సరములు బ్రహ్మచర్యము సేవించి పూర్ణవిద్యాయుక్తులు ధర్మాత్ములు నగు విద్వాంసులు వేదోక్తజగతీ ఛందస్సుతో నాకు భర్తగ నొనర్చెదరో ఆ నీవు. మయి = నీ ప్రియభార్యయైన నాయందు. ప్రజామ్ = శుభగుణయుక్త సంతానమును, రాయః = చక్రవర్తియైన రాజ్యలక్ష్మిని, పోషమ్ = పుష్టిని, గౌపత్యమ్ = సంపూర్ణ విద్యాపతిత్వమును, సువీర్యమ్ = సుందరపరాక్రమమును, ధారయ = ధారణమొనరించుము. నేను నీవు ఇరువురము, సజాతాన్ = స్వసంతానమును జన్మతో ఉపదేశమొనర్చి, సకల విద్యాగ్రహణమునకై , యజమానాయ = క్రియాకౌశలముతో సకలవిద్యలను చదివించు నాచార్యునికి సమర్పించుదము.

సుందరైశ్వర్యము గలిగిన పత్నీ ! ఏ నీవు, అంగిరస్వత్ = సూత్రాత్మయైన ప్రాణవాయువు వలె, ధ్రువా అసి = నిశ్చలురాలవో మఱియు, దిశః అసి = సకలదిశలందు కీర్తిగలదానవై యున్నావో, ఆ నిన్ను, వైశ్వానరాః = సకల మానవులందు శోభాయమానులైన. విశ్వేదేవాః = సకలోపదేశక విద్వాంసులు, అనుష్టుభేన ఛందసా = వేదములో చెప్పబడిన అనుష్టుప్ఛందస్సుతో నాయధీనముగ,కృణ్వంతు = ఒనర్చెదరు గాక! ఓ పురుషుడా: ఏ నీవు సూత్రాత్మయగు వాయువువలె నున్నావో దిశః అసి = సకల దిశలయందు లబ్ధప్రతిష్ఠుడవో, త్వా = ఏ నిన్ను సకల ప్రజలలో శోభాయమానులగు విద్వాంసులందరు నాకధీనమొనర్చెదరో, ఆ నీవు, మయి = నాయందు, ప్రజామ్ = శుభలక్షణాన్విల సంతానమును, రాయః = సకలైశ్వర్యముయొక్క, పోషమ్ = పుష్టిని, గౌపత్యమ్ = వాక్చాతుర్యమును, సువీర్యమ్ = సుందర పరాక్రమమును, ధారయ = ధారణమొనర్చుము. నేను నీవు ఇరువురము మంచి యుపదేశ మబ్బుటకై ,సజాతాన్ = స్వసంతానమును, యజమానాయ = సత్యోపదేశమొనర్చు నధ్యాపకుని సన్నిధిలో సమర్పించుదము. ॥౫౮॥

భావార్థము:- ఇందుపమాలంకార మున్నది. స్త్రీ పురుషులొకరి నొకరు పరీక్షించుకొని పరస్పరము దృఢప్రీతి గలవారై నప్పుడు, వేదోక్తరీతిగ యజ్ఞమును విస్తరింపజేసి, వేదోక్తనియమములను స్వీకరించి, వివాహమాడి ధర్మముతో సంతానమును బడయవలెను. పుత్రిక లేక పుత్రుడెనిమిదివత్సరముల యీడు వచ్చువరకు మాతాపితరులు వారికి సుశిక్షగఱపవలెను.తదనంతరము బ్రహ్మచర్యమును ధారణ మొనరింపజేసి విద్యనభ్యసింపజేయుటకై వారిని తనయింటి నుండి చాలా దూరము ఆప్తవిద్వాంసుల, ఆప్తవిదుషీమణుల పాఠశాలలకు పంపవలయును. అట పాఠశాలలో శక్తిననుసరించి తగినంత ధనమునే వ్యయపఱచవలయును.ఏలయన సంతానమునకు విద్యాదానముతప్ప మఱే యుపకారము గాని ధర్మము గాని ఉండజాలదు. కనుక దీనిని నిరంతర మనుష్ఠింపవలెను. ॥౫౮॥ (౪౮౫)

౬౦ అదిత్యా ఇత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః అదితి ర్దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నదే విషయము చెప్పబడెను.

అదిత్యై రాస్నాస్యదితి ష్టే బిలం గృభ్ణాతు। కృత్వాయ సా మహీముఖామ్మృ
న్మయీం యోనిమగ్నయే। పుత్రేభ్యః ప్రాయచ్ఛదదితిః శ్రపయానితి ॥౫౯॥

అదిత్యై, రాస్నా, అసి, అదితిః, తే, బిలమ్, గృభ్ణాతు, కృత్వాయ, సా, మహీమ్, ఉఖామ్, మృన్మయీమితి మృత్+మయీమ్, యోనిమ్, అగ్నయే, పుత్రేభ్యః, ప్ర, అయచ్ఛత్, అదితిః, శ్రపయాన్, ఇతి ॥౫౯॥

పదార్థః :- (అదిత్యై) దివే విద్యాప్రకాశాయ (రాస్నా) దాత్రీ (అసి) (అదితిః)పుత్రః పుత్రీ చ (తే) తవ సకాశాత్ (బిలమ్) భరణం ధారణమ్. బిలం భరం భవతి బిభర్తేః. నిరు. ౨. ౧౭. (గృభ్ణాతు) గృహ్ణాతు (కృత్వాయ) (సా) (మహీమ్) మహతీమ్ (ఉఖామ్) పాకస్థాలీమ్ (మృన్మయీమ్) మృద్వికారామ్ (యోనిమ్) మిశ్రితామ్ (అగ్నయే) అగ్నిసమ్బన్ధే స్థాపనాయ (పుత్రేభ్యః) సన్తానేభ్యః (ప్ర) (అయచ్ఛత్) దద్యాత్ (అదితిః) మాతా (శ్రపయాన్) శ్రపయన్తు పరిపాచయన్తు (ఇతి) అనేన ప్రకారేణ. ॥౫౯॥ అన్వయః :- హే అధ్యాపికే విదుషి! యత్త్వమదిత్యై రాస్నాసి తస్మాత్తే తవ సకాశాద్ బిలం బ్రహ్మచర్యధారణం కృత్వాయాదితి ర్విద్యా గృభ్ణాతు. సాఽదితి ర్భవతీ మృన్మయీం యోనిం మహీ ముఖా మగ్నయే పుత్రేభ్యశ్చ ప్రాయచ్ఛత్.విద్యాసుశిక్షాభ్యాం యుక్తా భూత్వోఖామితి శ్రపయా నన్నాదిపాకం కుర్వన్తు. ॥౫౯॥ భావార్థః :- కుమారాః పురుషశాలాం కుమార్యశ్చ స్త్రీశాలాం గత్వా బ్రహ్మచర్యం విధాయ సుశీలతయా విద్యాః పాకవిధిం చ గృహ్ణీయుః. ఆహారవిహారానపి సునియమేన సేవయేయుః. న కదాచిద్విషయకథాం శృణుయుః. మద్యమాంసాలస్యాతినిద్రాం విహాయాధ్యాపకసేవానుకూలతాభ్యాం వర్తిత్వా సువ్రతాని ధరేయుః. ౫౯

పదార్థము :- అధ్యాపికా ! నీవు, అదిత్యై = విద్యాప్రకాశమునకై. రాస్నా అసి = దానశీలురాలవు, కనుక,తే = నీ నుండి, బిలమ్ కృత్వాయ = బ్రహ్మచర్యమును ధారణమొనర్చి, అదితిః = పుత్రుడు పుత్రికయు విద్యను, గృభ్ణాతు = గ్రహించవలయును, అదితిఃసా = తల్లియైన. ఆ నీవు, మృన్మయీమ్ యోనిమ్ = మట్టితోతయారైన మఱియు వేరుగ నున్న, మహీమ్ = పెద్ద, ఉఖామ్ = వంటపాత్రను, అగ్నయే = అగ్నిదగ్గఱ నుంచుటకు, పుత్రేభ్యః = పుత్రులకు సంతానమునకు, ప్రాయచ్ఛత్ = ఇవ్వవలయును. వారు విద్యాసుశిక్షలచే యుక్తులై పాత్రలో, ఇతి = ఈ విధముగ, శ్రపయాన్ = అన్నాది పదార్థములను వండవలయును. ॥౫౯॥

భావార్థము :- బాలురు పురుషుల పాఠశాలకు, బాలికలు మహిళల పాఠశాలకుబోయి బ్రహ్మచర్యమునను ష్ఠించి సుశీలతతో విద్యలను, పాకవిధిని నేర్చుకొనవలయును. ఆహారవిహారములను మంచి నియమములతో గరపవలెను. ఎన్నడు విషయ కథలను వినకూడదు. మద్యమాంసములను, ఆలస్యమును, అత్యంత నిద్రను త్యజించి, అధ్యాపకుని సేవయొనరించి, వారి యనుకూలముగ ప్రవర్తించి మంచి నియమములను జేపట్టవలయును. ॥౫౯॥ (౬౨౯)

౬౦ం వసవస్త్వేత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, వస్వాదయో మన్త్రోక్తా దేవతాః,స్వరాట్ సంకృతి శ్ఛన్దః,గాన్ధారః స్వరః
పున ర్విద్వాంసోఽధ్యేతౄనుపదేశ్యా న్మనుష్యాన్ కథం కథం శోధయేయు రిత్యాహ.
విద్వాంసులు చదువువారిని, ఉపదేశము పొందేవారిని ఎటుల శుదపఱచ వలయును?

వసవస్త్వా ధూపయన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసాఙ్గిరస్వద్ రుద్రాస్త్వా ధూపయన్తు త్రైష్టుభేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వదాదిత్యాస్త్వా ధూపయన్తు జాగతేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వత్। విశ్వే త్వా దేవా వైశ్వానరా ధూపయన్త్వానుష్టుభేన ఛన్దసాఙ్గిరస్వదిన్ద్రస్త్వా ధూపయతు వరుణస్త్వా ధూపయతు విష్ణుస్త్వా ధూపయతు ॥౬౦॥

వసవః, త్వా, ధూపయన్తు, గాయత్రేణ, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్. రుద్రాః, త్వా, ధూపయన్తు, త్రైష్టుభేన, త్రైష్టుభేనేతి త్రైః-స్తుభేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ఆదిత్యాః, త్వా, ధూపయన్తు, జాగతేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్. విశ్వే, త్వా, దేవాః, వైశ్వానరాః, ధూపయన్తు, ఆనుష్టుభేన, ఆనుష్టుభేనేత్యాను-స్తుభేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ఇన్ద్రః, త్వా, ధూపయతు, వరుణః, త్వా, ధూపయతు, విష్ణుః, త్వా, ధూపయతు

పదార్థః :- (వసవః) ఆదిమా విద్వాంసః (త్వా) త్వామ్ (ధూపయన్తు) సుగంధాన్నాదిభిః సంస్కుర్వన్తు (గాయత్రేణ) వేదస్థేన (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) ప్రాణై స్తుల్యమ్. (రుద్రాః) మధ్యమా విపశ్చితః (త్వా) (ధూపయన్తు) విద్యాసుశిక్షాభ్యాం సంస్కుర్వన్తు (త్రైష్టుభేన) (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) విజ్ఞానవత్ (ఆదిత్యాః) ఉత్తమా విద్వాంసోఽధ్యాపకాః (త్వా) (ధూపయన్తు) సత్యవ్యవహారగ్రహణేన సంస్కుర్వంతు (జాగతేన) (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) బ్రహ్మాణ్డస్థ శుద్ధవాయువత్ (విశ్వే) సర్వే (త్వా) (దేవాః) సత్యోపదేశకా విద్వాంసః (వైశ్వానరాః) సర్వేషు మనుష్యేష్విమే సత్యధర్మవిద్యాప్రకాశకాః (ధూపయన్తు) సత్యోపదేశేన సంస్కుర్వన్తు (ఆనుష్టుభేన) (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) విద్యుద్వత్ (ఇన్ద్రః) పరమైశ్వర్యవాన్ రాజా (త్వా) (ధూపయతు) రాజవిద్యయా సంస్కరోతు (వరుణః) వరో న్యాయాధీశః (త్వా) ధూపయతు) రాజనీత్యా సంస్కరోతు (విష్ణుః) సకల విద్యాయోగాంగవ్యాపీ యోగిరాజః (త్వా) (ధూపయంతు) యోగవిద్యాంగైః సంస్కరోతు. ॥౬౦॥ అన్వయః :- హే బ్రహ్మచారిన్! హే బ్రహ్మచారిణి! వా యే వసవో గాయత్రేణ ఛన్దసా త్వాఙ్గిరస్వద్ ధూపయన్తు. రుద్రాస్త్రైష్టుభేన ఛన్దసా త్వాఙ్గిరస్వద్ ధూపయన్తు. ఆదిత్యా జాగతేన ఛన్దసా త్వాఙ్గిరస్వద్ ధూపయన్తు. వైశ్వానరా విశ్వే దేవా అనుష్టుభేన ఛన్దసా త్వాఙ్గిరస్వద్ ధూపయన్తు. ఇన్ద్రస్త్వా ధూపయతు, వరుణ స్త్వా ధూపయతు విష్ణుస్త్వా ధూపయత్వేతాం స్త్వం సతతం సేవస్వ. ॥౬౦॥ భావార్థః :- సర్వేఽధ్యాపకా అఖిలా అధ్యాపికాశ్చ సర్వాభిః సత్క్రియాభి ర్బ్రహ్మచారిణో బ్రహ్మచారిణీశ్చ విద్యాసుశిక్షాభ్యాం యుక్తాః సద్యః సంపాదయేయుః యత ఏతే కృతపూర్ణ బ్రహ్మచర్యా గ్రహాశ్రమాదీన్ యథా కాలమాచరేయుః. ॥౬౦॥

పదార్థము :- [బ్రహ్మచారీ!] బ్రహ్మచారిణీ ! వసవః = ఏ ప్రథమ విద్వాంసులు, గాయత్రేణ ఛన్దసా = వేదపు గాయత్రీ ఛందస్సుతో, త్వా = నిన్ను, అఙ్గిరస్వత్ = ప్రాణతుల్యమైన సుగంధితములగు నన్నాది పదార్థములవలె, ధూపయంతు = సంస్కారయుక్తముగ నొనర్చెదరో, రుద్రాః -మధ్యమ విద్వాంసులు, త్రైష్టుభేన ఛందసా = వేదోక్తత్రిష్టుప్ఛందస్సుతో, అంగిరస్వత్ = విజ్ఞానము వలె, త్వా = నిన్ను, ధూపయంతు = విద్యాసుశిక్షలచే సంస్కారమొనర్చెదరో. ఆదిత్యాః = సర్వో

త్తమాధ్యాపకులైన విద్వాంసులు, జాగతేన ఛందసా = వేదోక్తమైన జగతీ ఛందస్సుతో, అంగిరస్వత్ = బ్రహ్మాండపు శుద్ధవాయువువలె, త్వా = నిన్ను. ధూపయంతు = ధర్మయుక్త వ్యవహారస్వీకృతిచే సంస్కారమొనర్చెదరో. వైశ్వానరాః = సకల మనుష్యులందు సత్యధర్మవిద్యాప్రకాశముల నొనర్చువారు. విశ్వే దేవాః = సత్యోపదేష్టలైన సకల విద్వాంసులు, ఆనుష్టుభేన ఛన్దసా = వేదోక్తమైన అనుష్టుపు ఛందస్సుతో, అంగిరస్వత్ = విద్యుత్తువలె, త్వా = నిన్ను, ధూపయన్తు = సత్యోపదేశముతో సంస్కరించెదరో! ఇంద్రః = పరమైశ్వర్యయుక్తుడైన రాజు. త్వా = నిన్ను, ధూపయతు = రాజనీతి విద్యచే సంస్కరించునో! వరుణః = శ్రేష్ఠన్యాయాధీశుడు. నిన్ను.ధూపయతు = న్యాయక్రియాయుక్తునిగ నొనర్చునో, విష్ణుః = సకల విద్యలను, యోగాంగముల నెఱిగిన యోగి. త్వా = నిన్ను,ధూపయతు = యోగవిద్యచే సంస్కరించునో అట్టి వారందఱికి నీవు సేవ యొనర్చుము. ॥౬౦॥

భావార్థము :— సకలాధ్యాపకులు సమస్తాధ్యాపికలు సకల సత్క్రియలచే బహ్మచారులను బ్రహ్మచారిణులను విద్యాసుశిక్షాయుతులుగ శీఘ్రముగ నొనర్చవలయును. దానిచే వారు పూర్ణబ్రహ్మచర్యమునే యనుష్ఠించి యథోక్తసమయమున గృహస్థాశ్రమాదులను స్వీకరించగలరు. ॥౬౦॥౪౬౦

---

౪౬౧ అదితి ష్ట్వేత్యస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిః, ఆదిత్యాదయో లింగోక్తా దేవతాః, భురిక్కృతిశ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః, ఉఖే వరూత్రిత్యుత్తరస్య ప్రకృతి శ్ఛన్దః ధైవతః స్వరః.

విదుష్యః స్త్రియః కన్యాః సుశిక్ష్య ధార్మికీ ర్విదుషీః కృత్వైహికపారలౌకిక సుఖే ప్రాపయేయు రిత్యాహ. విదుషీమణులు కన్యలకు సుశిక్షగఱపి, ధార్మిక విదుషీమణులుగ నొనర్చి ఐహిక పారలౌకిక సుఖములను లభింపజేయవలెను.

అదితిష్ట్వా దేవీ విశ్వదేవ్యావతీ పృథివ్యాః సధస్థే అఙ్గిరస్వత్ఖనత్వవట దేవానాం త్వా పత్నీ ర్దేవీ ర్విశ్వదేవ్యావతీః పృథివ్యాః సధస్థే అఙ్గిరస్వద్దధతూఖే । ధిషణాస్త్వా దేవీర్విశ్వదేవ్యావతీః పృథివ్యాః సధస్థే అఙ్గిరస్వదభీ న్ధతాముఖే వరూత్రీష్ట్వా దేవీ ర్విశ్వదేవ్యావతీః పృథివ్యాః సధస్థే అఙ్గిరస్వచ్ఛ్రపయన్తూఖే గ్నాస్త్వా దేవీ ర్విశ్వదేవ్యావతీః పృథివ్యాః సధస్థే అంగిరస్వత్ పచన్తూఖే జనయస్త్వాఽఛిన్నపత్రా దేవీ ర్విశ్వదేవ్యావతీః పృథివ్యాః సధస్థే అఙ్గిరస్వత్పచన్తూఖే ॥౬౧॥

అదితిః, త్వా, దేవీ, విశ్వదేవ్యావతీ, విశ్వదేవ్యవతీతి విశ్వదేవ్య + వతీ, పృథివ్యాః, సదస్థ ఇతి సధ + స్థే, అఙ్గిరస్వత్, ఖనతు, అవట, దేవానామ్, త్వా, పత్నీః, దేవీః, విశ్వదేవ్యావతీః, విశ్వదేవ్యవతీరితి విశ్వదేవ్య+వతీః, పృథివ్యాః, సధస్థ ఇతి సధ+స్థే, అంగిరస్వత్, దధతు, ఉఖే, ధిషణాః, త్వా, దేవీః, విశ్వదేవ్యావతీః, విశ్వదేవ్యవతీరితి విశ్వదేవ్య+వతీః, పృథివ్యాః, సధస్థే ఇతి సధ+స్థే, అఙ్గిరస్వత్, అభి, ఇన్ధతామ్, ఉఖే, వరూత్రీః, త్వా, దేవీః, విశ్వదేవ్యావతీః,

విశ్వదేవ్యవతీరితి విశ్వదేవ్య+వతీః, పృథివ్యాః, సధస్థే ఇతి సధస్థే, అంగిరస్వత్, శ్రపయన్తు, ఉఖే, గ్నాః, త్వా దేవీః, విశ్వదేవ్యావతీః, విశ్వదేవ్యవతీరితి విశ్వ దేవ్య+వతీః, పృథివ్యాః, సధస్థే ఇతి సధస్థే, అంగిరస్వత్, పచన్తు, ఉఖే, జన యః, త్వా, అచ్ఛిన్నపత్రా ఇత్యచ్ఛిన్న+పత్రాః, దేవీః, విశ్వదేవ్యావతీః, విశ్వ దేవ్యావతీరితి విశ్వదేవ్య+వతీః, పృథివ్యాః, సధస్థే ఇతి సధ+స్థే, అంగిరస్వత్, పచన్తు, ఉఖే ॥౬౧॥

పదార్థః :- (అదితిః) అధ్యాపికా (త్వా) త్వామ్ (దేవీ) విదుషీ (విశ్వదేవ్యావతీ) విశ్వేషు దేవేషు విద్వత్సు భవం విజ్ఞానం ప్రశస్తం విద్యతే యస్యాం సా. అత్ర సోమాశ్వేన్ద్రియ విశ్వదేవ్య స్య మతౌ. అ. ౬.౩.౧౩౧ ఇతి దీర్ఘత్వమ్ (పృథివ్యాః) భూమేః (సధస్థే) సహస్థానే (అఙ్గిరస్వత్) అగ్నివత్ (ఖనతు) భూమిం ఖనిత్వా కూపజలవద్ విద్యాయుక్తాన్నిష్పాదయతు (అవట) అపరిభాషి తానిందిత (దేవానామ్) విదుషామ్ (త్వా) (పత్నీః) స్త్రీః (దేవీః) విదుషీః (విశ్వదేవ్యావతీః) (పృథి వ్యాః) (సధస్థే) (అంగిరస్వత్) ప్రాణవత్ (దధతు) (ఉఖే) జ్ఞానయుక్తే (ధిషణాః) ప్రశంసిత వాగ్యుక్తా ధియః (త్వా) (దేవీః) విద్యాయుక్తాః (విశ్వదేవ్యావతీః) (పృథివ్యాః) (సధస్థే)(అంగిర స్వత్) (అభి) అభిముఖ్యే (ఇన్ధతామ్) ప్రదీపయంతు (ఉఖే) విజ్ఞానమిచ్ఛుకే (వరూత్రీః) వరాః (త్వా) (దేవీః) కమనీయాః (విశ్వదేవ్యావతీః) (పృథివ్యాః) (సధస్థే) (అంగిరస్వత్) ఆదిత్యవత్ (శ్రపయన్తు) పాచయన్తు (ఉఖే) అన్నాధారా స్థాలీవ విద్యాధారే (గ్నాః) వేదవాచః గ్నా ఇతి వాఙ్ నా. నిఘం. ౧.౧౧ (త్వా) (దేవీః) దివ్యవిద్యాసమ్పన్నాః (విశ్వదేవ్యావతీః) (పృథివ్యాః) అన్త రిక్షస్య (సధస్థే) (అంగిరస్వత్) విద్యుద్వత్ (పచన్తు) పరిపక్వాం కుర్వన్తు (ఉఖే) జ్ఞానయుక్తే (జన యః) శుభగుణైః ప్రసిద్ధాః (త్వా) (అచ్ఛిన్నపత్రాః) అఖండితాని పత్రాణి వస్త్రాణి యానాని వా యాసాం తాః (దేవీః) దివ్యగుణప్రదాః (విశ్వదేవ్యావతీః)(పృథివ్యాః)(సధస్థే) (అంగిరస్వత్) ఓష ధిరసవత్ (పచన్తు) (ఉఖే) జిజ్ఞాసో. ॥౬౧॥ అన్వయః :- హే అవట ! శిశో ! విశ్వదే వ్యావత్యదితి ర్దేవీ పృథివ్యాః సధస్థే త్వాఽఙ్గిరస్వత్ ఖనతు. హే ఉఖే! కన్యే దేవానాం పత్నీ ర్విశ్వ దేవ్యావతీ ర్దేవీః పృథివ్యాః సధస్థే త్వాంగిరస్వద్దధతు. హే ఉఖే ! విశ్వదేవ్యావతీ ర్ధిషణా దేవీః పృథి వ్యాః సధస్థే త్వాఙ్గిరస్వదభీన్ధతామ్. హే ఉఖే విశ్వదేవ్యావతీ ర్వరూత్రీ ర్దేవీః పృథివ్యాః సధస్థే త్వాంగిరస్వచ్ఛ్రపయన్తు. హే ఉఖే! విశ్వదేవ్యావతీ ర్దేవీ ర్గ్నాః పృథివ్యాః సధస్థే త్వాంగిరస్వత్ పచ న్తు. హే ఉఖే! విశ్వదేవ్యావతీ రచ్ఛిన్న పత్రా జనయో దేవీః పృథివ్యాః సధస్థే త్వాంగిరస్వత్ పచన్తు హే ఉఖే! త్వమేతాభ్యః సర్వాభ్యో బ్రహ్మచర్యేణ విద్యాం గృహాణ. ॥౬౧॥ భావార్థః :- మాతా పిత్రాచార్యాతిథిభి ర్యథా చతురాః పాచకాః స్థాల్యాదిష్వన్నాదీని సంస్కృత్యోత్తమాని సంపాద్యన్తే తథైవ బాల్యావస్థామారభ్య వివాహాత్ పూర్వం కుమారాః కుమార్యశ్చాత్యుత్తమా భావయన్తు. ॥౬౧॥

పదార్థము:—అవట = నిందాదోషాదులులేని బాలకా! విశ్వదేవ్యావతీ = సకల విద్వాంసులందు ప్రశంసనీయమైన జ్ఞానముగలది, అదితిః = సమస్త విద్యలను గఱపునదియునగు, దేవీ = విదుషీ మణి, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమియొక్క ఒక శుభస్థానమున, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = అగ్ని

వలె, ఖనతు = భూమినిత్రవ్వికూపజలమును నిష్పన్న మొనర్చునటుల విద్యాయుక్తనిగ నొనర్చు గాత! ఉఖే = జ్ఞానవంతురాలైన కుమారీ! దేవానాం పత్నీః = విద్వాంసుల స్త్రీలు, విశ్వదేవ్యావతీః = సకల విద్వాంసులలో నధిక విద్యగలవారు, దేవీః = విదుషీమణులు, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమియొక్క ఒక స్థానమున, అంగిరస్వత్ = ప్రాణమువలె, త్వా = నిన్ను, దధతు = ధారణమొనర్చెదరు గాక! ఉఖే = విజ్ఞానేచ్ఛురాలా! విశ్వదేవ్యావతీః = సకల విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠురాండ్రు, ధిషణాః = ప్రశంసితవాణీయుతురాండ్రు, బుద్ధిమతులు, దేవీః = విదుషీమణులునైన మహిళలు, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమియొక్క ఒక స్థానమున, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = ప్రాణమువలె, అభీన్ధతామ్ = ప్రదీప్త మొనర్చెదరు గాక! ఉఖే = అన్నాదులవంట పాత్రవలె విద్యను ధారణ మొనర్చుకన్యా! విశ్వదేవ్యావతీః = ఉత్తమవిదుషీమణి, వరూత్రీః = విద్యాగ్రహణమునకై స్వీకరించతగినవారు, దేవీః = రూపవతులునైనస్త్రీలు, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమియొక్క ఒకశుద్ధ స్థానమున, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = సూర్యునివలె, శ్రపయంతు = శుద్ధతేజస్వినిగనొనర్చెదరు గాక! ఉఖే = జ్ఞానాభిలాషిణీ కన్యా!విశ్వదేవ్యావతీః = సకల విద్వాంసులలో నుత్తమరాండ్రు, దేవీః = శుద్ధవిద్యాయుతలు, గ్నాః = వేదవాణినెఱిగిన మహిళలు, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమిమీద ఒకయుత్తమస్థానమున, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = విద్యుత్తువలె, పచంతు = దృఢమైన బలమును ధరించుదానవుగ నొనర్చెదరు గాక!ఉఖే = జ్ఞానేచ్ఛురాలవైన బాలికా!విశ్వదేవ్యావతీః = ఉత్తమ విద్య నభ్యసించినవారు, అచ్ఛిన్నపత్రాః = అఖండితమైన కొత్తశుద్ధ వస్త్రములను ధరించువారు లేక యానములం దధిష్ఠితలగువారు, జనయః = శుభగుణములందు ప్రసిద్ధురాండ్రు, దేవీః = దివ్యగుణముల ప్రసాదించుస్త్రీలు, పృథివ్యాః సధస్థే = భూమియొక్క యుత్తమ ప్రదేశమున, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = ఓషధుల రసమువలె, పచంతు = సంస్కారవతినిగ నొనర్చెదరు గాక! కుమారీ! కన్యారత్నమా! నీవీ పూర్వోక్త స్త్రీ లందరినుండి బ్రహ్మచర్యముతో విద్యను గ్రహించుము. ||౬౦||

భావార్థము :- వంటవాడు వంటపాత్రలో నన్నమును సంస్కరించి ఉత్తమమైనదానిగ సిద్ధ మొనర్చుచున్నటులనే, తల్లిదండ్రులు, ఆచార్యుడు,అతిథి యన భ్రమణ శీలుడైన విరక్తమానవుడు బాల్యావస్థ మొదలుకొని వివాహమునకు పూర్వమే బాలబాలికలకు ఉత్తమ విద్యాసుశిక్షలతో సంపన్నులుగ నొనర్చవలయును. ||౬౦|| (౪౯౦)

---

౪౯౧ మిత్రస్యేత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః మిత్రో దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

యా యస్య స్త్రీ భవేత్సా తస్యైశ్వర్యం సతతం రక్షేదిత్యాహ

ఎవతె ఏ పురుషునికి స్త్రీ యగునో ఆమె అతని ఐశ్వర్యమును నిరంతరము రక్షించవలెను,

మిత్రస్య చర్షణీధృతోఽవో దేవస్య సానసి। ద్యుమ్నం చిత్రశ్రవస్తమమ్ ॥

మిత్రస్య, చర్షణీధృత ఇతి చర్షణి+ధృతః. అవః, దేవస్య, సానసి, ద్యుమ్నమ్, చిత్రశ్రవస్తమమితి చిత్రశ్రవః+తమమ్ ||౬౧||

పదార్థః :- (మిత్రస్య) సుహృదః (చర్షణీధృతః) సుశిక్షయా మనుష్యాణాం ధర్తుః (అవః) రక్ష (దేవస్య) కమనీయస్య పత్యుః (సానసి) సంభక్తవ్యం పురాణమ్ (ద్యుమ్నమ్) ధనమ్ (చిత్రశ్రవస్తమమ్) చిత్రాణ్యాశ్చర్యభూతాని శ్రవాంస్యన్నాదీని యస్మాత్ తమ్. ||౬౧|| అన్వయః:- హే స్త్రి త్వం చర్షణీధృతో మిత్రస్య దేవస్య పత్యుశ్చిత్రశ్రవస్తమం సానసి ద్యుమ్నమవః ||౬౧||

భావార్థః :- గృహకృత్యకుశలయా స్త్రియా సర్వాణ్యన్తర్గృహకృత్యాని స్వాధీనాని రక్షిత్వా యథావదున్నేయాని. ॥౬౨॥

పదార్థము:- ఓ స్త్రీ ! నీవు, చర్షణీధృతః = పరీక్షచే మానవులను ధరించువాడు, మిత్రస్య = మిత్రుడు, దేవస్య = కమనీయుడునగు భర్తయొక్క, చిత్రశ్రవస్తమమ్ = ఆశ్చర్యరూపములగు నన్నాది పదార్థములను గలిగించునది. సానసి = సేవ్యము ప్రాచీనమునగు, ద్యుమ్నమ్ = ధనమును, అవః = రక్షించుము. ॥౬౨॥

భావార్థము :- గృహకార్యములందు కుశలురాలైన స్త్రీ గృహములోని సర్వకార్యములను స్వాధీనము నందుంచుకొని సరిగ నభివృద్ధిపఱచ వలయును. ॥౬౨॥ (౪౯౭)

---

౪౯౮ దేవస్త్వేత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, సవితా దేవతా, భురిగ్ బ్రహతీఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మన్నదియే.

దే॒వస్త్వా॑ సవి॒తోద్వ॑పతు సుపా॒ణిః స్వ॑ఙ్గు॒రిః సు॑బా॒హురు॒త శ॒క్త్యా ।
అవ్య॑థమానా పృథి॒వ్యా మాశా॒ దిశ॒ ఆపృ॑ణ ॥౬౩॥

దే॒వః, త్వా॒, స॒వి॒తా, ఉత్, వ॒ప॒తు, సు॒పా॒ణి రితి సు + పాణిః, స్వ॒ఙ్గు॒రి రితి సు+అఙ్గురిః, సు॒బా॒హురితి సు+బాహుః, ఉ॒త, శ॒క్త్యా, అవ్య॑థమానా, పృ॒థి॒వ్యామ్, ఆశాః, దిశః, ఆ, పృ॒ణ ॥౬౩॥

పదార్థః :- (దేవః) దివ్యగుణకర్మస్వభావః పతిః (త్వా) త్వామ్ (సవితా) సూర్య ఇవైశ్వర్యప్రదః (ఉత్) ఉత్కృష్టతయా (వపతు) బీజవత్ సంతనోతు (సుపాణిః) ప్రశస్తహస్తః (స్వఙ్గురిః) శోభనా అఙ్గులయో యస్య సః. కపిలకాదిత్వాల్లత్వమ్ (సుబాహుః) శోభనభుజః (ఉత) అపి (శక్త్యా) సామర్థ్యేన సహ వర్తమానో వర్తమానా వా (అవ్యథమానా) అభీతాఽచలితా సతీ (పృథివ్యామ్) పృథివీస్థాయామ్ (ఆశాః) ఇచ్ఛాః (దిశః) కాష్ఠాః (ఆ) (పృణ) పిపూర్ధి. ॥౬౩॥ అన్వయః:- హే స్త్రీ ! సుబాహుః సుపాణిః స్వఙ్గురిః సవితేవ దేవః పతిః శక్త్యా పృథివ్యాంత్వోద్వపతు శక్త్యాఽవ్యథమానా సతీ త్వం పత్యుః సేవనేన స్వకీయా ఆశా యశసా దిశశ్చ ఆపృణ. ॥౬౩॥ భావార్థము :- స్త్రీ పురుషౌ పరస్పరం ప్రీతౌ హృద్యౌ సుపరీక్షితౌ స్వేచ్ఛయా స్వయమ్వరం వివాహం కృత్వాఽతి విషయాసక్తిం విహాయ ఋతుగామినౌ సన్తౌ సామర్థ్యహానిం కదాచిన్న కుర్యాతామ్. నహి జితేంద్రియయోః స్త్రీ పురుషయో రోగప్రాదుర్భావో బలహానిశ్చ జాయతే. తస్మాదేతదనుతిష్ఠేతామ్. ॥౬౩॥

పదార్థము :- ఓ స్త్రీ ! సుబాహుః = మంచిబాహువులు గలవాడు, సుపాణిః = సుందరమైన హస్తము గలవాడు, స్వఙ్గురిః = శోభాయుక్తములగు వ్రేళ్లు గలవాడు, సవితా = సూర్యునివలె నైశ్వర్యదాత, దేవః = దివ్యగుణకర్మ స్వభావములు గలవాడునగు పతి, శక్త్యా = స్వసామర్థ్యముచే, పృథివ్యామ్ = భూమిమీదనున్న, త్వా = నిన్ను, ఉద్వపతు = వృద్ధితో గర్భవతిగ నొనర్చు గాక: మఱియు నీవును స్వసామర్థ్యముతో, అవ్యథమానా = నిర్భయురాలవై పతి సేవచే, ఆశాః = స్వకీయకామనలను సాధించుము. మఱియు కీర్తిచే, దిశః = సకల దిక్కులను ఆపృణ = పూరించుము. ॥౬౩॥

భావార్థము :- స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము ప్రీతిగలవారై, ఒకరి నొకరు మనసార ప్రేమించు

వారై, చక్కగ పరీక్షించుకొని తమ తమ ఇష్టానుసారము స్వయంవర వివాహమాడి, అత్యంత విష యాసక్తిని వీడి, ఋతుగాములై యుండుచు స్వసామర్థ్యము నెన్నడు హ్రాసమొనర్చగూడదు. ఏలయన ఈ పద్ధతివలననే జితేంద్రియులగు స్త్రీ పురుషుల శరీరమందు నే రోగము జనించదు,బలమును క్షీణించదు. కావున దీని ననుష్ఠించ వలయును. ॥౬౩॥ (౪౯౩)

౪౯౪ ఉత్థాయేత్యస్య[. . .] విశ్వామిత్ర ఋషిః, అనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
పునః సా కీదృశీత్యుపదిశ్యతే. ఆమె ఏటువంటిదై ఉండవలయును ?

ఉ॒త్థాయ బృహ॒తీ భ॒వో॑దు తి॒ష్ఠ ధ్రు॒వా త్వమ్ ।
మిత్రై॒తాం త ఉ॒ఖాం పరి॑ దదా॒మ్యభి॑త్యా ఏ॒షా మా భే॑ది ॥౬౪॥

ఉ॒త్థాయ, బృ॒హ॒తీ, భ॒వ, ఉత్, ఊఀఇత్యూఀ, తి॒ష్ఠ, ధ్రు॒వా, త్వమ్ మిత్ర॑,
ఏ॒తామ్, తే॒, ఉ॒ఖామ్, పరి॑, ద॒దా॒మి, అభి॑త్యై, ఏ॒షా, మా ॥౬౪॥

పదార్థః :- (ఉత్థాయ) ఆలస్యం విహాయ(బృహతీ)మహాపురుషార్థ యుక్తా(భవ)(ఉత్)(ఉ) (తిష్ఠ) (ధ్రువా) మంగలకార్యేషు కృతనిశ్చయా (త్వమ్) (మిత్ర) సుహృత్ (ఏతామ్) (తే) తుభ్యమ్ (ఉఖామ్) ప్రాప్తవ్యాం కన్యామ్ (పరి) సర్వతః (దదామి) (అభిత్త్యై) భయరాహిత్యాయ (ఏషా) ప్రత్యక్షప్రాప్తా పత్నీ (మా) నిషేధే (భేది) భిద్యతామ్. ॥౬౪॥ అన్వయః :-హే విదుషి కన్యే త్వం ధ్రువా బృహతీ భవ వివాహాయోత్తిష్ఠ. ఉత్థాయైతం పతిం స్వీకురు. హే మిత్ర త ఏతాముఖామభిత్త్యై పరిదదామి. ఉ త్వయైషా మా భేది. ॥౬౪॥ భావార్థః:— కన్యా వరశ్చ స్వప్రియం పురుషం స్వకాన్తాం కన్యాం చ స్వయం పరీక్ష్య స్వీకర్తు మిచ్ఛేత్. యదా ద్వయో ర్వివాహకరణే నిశ్చయః స్యాత్ తదైవ మాతాపిత్రాచార్యాదయ ఏతయో ర్వివాహం కుర్యు రేతౌ పరస్పరం భేదభావం వ్యభిచారం చ కదాచిన్న కుర్యాతామ్. కిం తు స్వస్త్రీవ్రతః పుమాన్ స్వపతివ్రతా స్త్రీ చ సంగతౌ స్యాతామ్. ॥౬౪॥

పదార్థము :- విదుషీ ! కన్యా ! నీవు,ధ్రువా = మంగళ కార్యములందు నిశ్చితబుద్ధిగలదానవు, బృహతీ,భవ = గొప్ప పురుషార్థపరురాలవు కమ్ము. పెండ్లిచేసుకొనుటకై, ఉత్తిష్ఠ = ఉద్యతురాలవు కమ్ము. ఉత్థాయ = ఆలస్యమునువీడి యీ పతిని స్వీకరించుము.మిత్ర = మిత్రమా! తే = నీకొఱకు, ఏతామ్ ఉఖామ్ = పొందదగిన యీ కన్యను, అభిత్త్యై = భయరహితముగనుండుటకై, పరిదదామి = అన్ని విధముల నిచ్చుచున్నాను. ఉ = కనుక నీవు, ఏషా = లభించిన ప్రత్యక్షముగ నున్న యీ స్త్రీని, మా భేది = విముఖ మొనర్చకుము. ॥౬౪॥

భావార్థము :- కన్యావరు లిరువురు పరస్పర ప్రసన్నతతో కన్య పురుషుని,పురుషుడు కన్యను తామే నిరీక్షించుకొని గ్రహించవలయును. ఇద్దరికి వివాహమాడ నిశ్చయము కలిగినప్పుడే మాతా పితరులు ఆచార్యాదులు వారిరువురికి వివాహమొనర్చ వలయును. ఈ యిరువురెన్నడు పరస్పర భేదము గాని వ్యభిచారము గాని యొనర్చకూడదు. ఇంతియగాక స్వ స్త్రీ వ్రతుడై పురుషుడును, పతివ్రతయై స్త్రీయును కలసిమెలసి యుండవలయును. ॥౬౪॥ (౪౯౪)

౪౯౫ వసవస్త్వేత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, వస్వాదయో లిఙ్గోక్తా దేవతాః, ధృతిశ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పున స్తౌ స్త్రీ పురుషౌ ప్రతి విద్వాంసః కిం కుర్యు రిత్యాహ.

ఆ స్త్రీ పురుషుల ప్రతి విద్వాంసులేమి చేయవలయును?

వసవస్త్వా ఛృన్దన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వద్రుద్రాస్త్వా ఛృన్దన్తు త్రైష్టుభేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వదాదిత్యాస్త్వా ఛృన్దన్తు జాగతేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వద్విశ్వే త్వా దేవా వైశ్వానరా ఆఛృన్దన్త్వానుష్టుభేన ఛన్దసాఽఙ్గిరస్వత్ ॥౬౫॥

వసవః, త్వా, ఆ, ఛృన్దన్తు, గాయత్రేణ, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, రుద్రాః, త్వా, ఆ, ఛృన్దన్తు, త్రైష్టుభేన, త్రైస్తుభేనేతి త్రై + స్తుభేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్, ఆదిత్యాః, త్వా, ఆ, ఛృన్దన్తు, జాగతేన, ఛన్దసా అఙ్గిరస్వత్, విశ్వే, త్వా, దేవాః, వైశ్వానరాః, ఆ ఛృన్దన్తు, ఆనుష్టుభేన, ఆనుస్తుభేనేతి ఆను + స్తుభేన, ఛన్దసా, అఙ్గిరస్వత్ ॥౬౫॥

పదార్థః :- (వసవః) ఆదిమా విద్వాంసః (త్వా) త్వాం పుమాంసం స్త్రియం చ (ఆ) సమన్తాత్ (ఛృన్దన్తు) ప్రదీప్యన్తామ్ (గాయత్రేణ) గాయన్తి సద్విద్యా యేన తేన వేదస్థవిభక్తేన స్తోత్రేణ (ఛన్దసా) (అఙ్గిరస్వత్) అగ్నివత్ (రుద్రాః) మధ్యమా విద్వాంసః (త్వా) (ఆ) (ఛృన్దన్తు)(త్రైష్టుభేన) త్రీణి కర్మోపాసనాజ్ఞానాని స్తోభన్తే స్థిరీకుర్వన్తి యేన (ఛన్దసా) (అంగిరస్వత్) ప్రాణవత్ (ఆదిత్యాః) ఉత్తమా విపశ్చితః (త్వా) (ఆ)(ఛృన్దన్తు) (జాగతేన) జగద్విద్యాప్రకాశకేన (ఛన్దసా) (అంగిరస్వత్) సూర్యవత్ (విశ్వే) సర్వే (త్వా) (దేవాః) సదుపదేశప్రదాతారః (వైశ్వానరాః) సర్వేషు నరేషు రాజన్తః (ఆ) (ఛృందంతు) (ఆనుష్టుభేన) విద్యాం గృహీత్వా పశ్చాద్దుఃఖవిస్తభ్నువన్తి యేన తేన (ఛన్దసా) (అంగిరస్వత్) సమస్తౌషధిరసవత్. ॥౬౫॥ అన్వయః :- హే స్త్రీ ! పురుష ! వా వసవో గాయత్రేణ ఛన్దసా యాం యం త్వాఽఙ్గిరస్వదాఛృన్దన్తు. రుద్రాస్త్రైష్టుభేన ఛన్దసా త్వాఽఙ్గిరస్వదాఛృన్దన్తు. ఆదిత్యా జాగతేన ఛన్దసా త్వాఽఙ్గిరస్వ దాఛృన్దన్తు. వైశ్వానరా విశ్వేదేవా ఆనుష్టుభేన ఛన్దసా త్వాఽఙ్గిరస్వదాఛృన్దన్తు. ॥౬౫॥ భావార్థః :- అత్రోపమాలంకారః. హే స్త్రీ పురుషౌ! యువాం యే యాశ్చ విద్వాంసః విదుష్యశ్చ శరీరాత్మబలకారోపదేశేన సుశోభయేయుస్తేషామేవ సేవాసఙ్గౌ సతతం కుర్యాతామ్. నేతరేషాం క్షుద్రాణామ్. ॥౬౫॥

పదార్థము :- ఓ స్త్రీ ! లేక ఓ పురుషుడా ! వసవః = ఉత్తమ విద్వాంసులు, గాయత్రేణ = శ్రేష్ఠవిద్యలు గాన మొనరించబడిన వేదవిభాగస్తోత్రమైన, ఛందసా = గాయత్రీ ఛందస్సుతో, త్వా = ఏ నిన్ను, అంగిరస్వత్ = అగ్నివలె. ఆచ్ఛృందంతు = ప్రకాశమానముగ నొనర్చెదరో, రుద్రాః = మధ్యమ విద్వాంసులు, త్రైష్టుభేన = కర్మోపాసనాజ్ఞానములు స్థిరముగ గలిసియున్న. ఛందసా = వేదస్తోత్రభాగముతో, అంగిరస్వత్ = ప్రాణమువలె, త్వా = ఆ నిన్ను, ఆచ్ఛృందంతు = ప్రజ్వలిత మొనర్చుదురు గాక ! ఆదిత్యాః = ఉత్తమ విద్వాంసులు. జాగతేన = జగద్విద్యను ప్రకాశ మొనర్చు, ఛందసా = వేదస్తోత్రభాగముతో, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = సూర్యునివలె తేజోధారిగ, ఆచ్ఛృందంతు = శుద్ధమొనర్చుదురు గాక ! వైశ్వానరాః = సకల మానవులందు శోభాయమానులు, దేవాః = సత్యోపదేశకులు, విశ్వే = సకల విద్వాంసులు, ఆనుష్టుభేన = విద్యాగ్రహణానంత

రము దుఃఖములను విసర్జింపజేయు, ఛందసా = వేదభాగముతో, త్వా = నిన్ను, అంగిరస్వత్ = సకలౌషధులరసమువలె, ఆచ్ఛృందంతు = శుద్ధముగ సంపన్న మొనర్చెదరు గాక ! ॥౬౫॥

భావార్థము :- ఉపమాలంకార మిందున్నది. స్త్రీ పురుషులారా ! మీ రిరువురు ఏ విద్వాంసులు విదుషీమణులు శరీరాత్మబలముల చేకూర్చు నుపదేశముంతో సుశోభిత మొనర్చెదరో వారి సేవాసాంగత్యములు నిరంతర మొనర్చుడు. తుచ్ఛబుద్ధిగల ఇతర పురుషులతో గాని స్త్రీలతోగాని సాంగత్య మొనర్చకుడు. ॥౬౫॥ (౪౬౫)

---

౪౬౬ ఆకూతి మిత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్న్యాదయో మంత్రోక్తా దేవతాః, విరాడ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తే స్త్రీ పురుషః కిం కుర్యు రిత్యాహ. ఆ స్త్రీ పురుషు లేమి చేయవలయును ?

ఆకూతి మగ్ని మ్ప్రయుజఀ స్వాహా మనో మేధామగ్ని మ్ప్రయుజఀ స్వాహా చిత్తం విజ్ఞాత మగ్నిం ప్రయుజఀ స్వాహా వాచో విధృతి మగ్ని మ్ప్రయుజఀ స్వాహా । ప్రజాపతయే మనవే స్వాహాఽగ్నయే వైశ్వానరాయ స్వాహా ॥౬౬॥

ఆకూతిమిత్యా+కూతిమ్, అగ్నిమ్, ప్రయుజమితి ప్ర+యుజమ్ స్వాహా, మనః, మేధామ్, అగ్నిమ్, ప్రయుజమితి ప్ర+యుజమ్ స్వాహా, చిత్తమ్, విజ్ఞాతమితి వి+జ్ఞాతమ్, అగ్నిమ్, ప్రయుజమితి ప్ర+యుజమ్, స్వాహా, వాచః, విధృతిమితి వి+ధృతిమ్, అగ్నిమ్, ప్రయుజమితి ప్ర+యుజమ్, స్వాహా, ప్రజాపతయ ఇతి ప్రజా+పతయే, మనవే, స్వాహా, అగ్నయే, వైశ్వానరాయ, స్వాహా

పదార్థః :- (ఆకూతిమ్) ఉత్సాహకారికాం క్రియామ్ (అగ్నిమ్) ప్రసిద్ధం పావకం (ప్రయుజమ్) యఃసర్వాన్ యునక్తి తమ్(స్వాహా)సత్యయా క్రియయా (మనః) ఇచ్ఛాసాధనమ్ (మేధామ్) ప్రజ్ఞామ్ (అగ్నిమ్) విద్యుతమ్ (ప్రయుజమ్) (స్వాహా) సత్యయా వాచా (చిత్తమ్) చేతతి యేన తత్ (విజ్ఞాతమ్) (అగ్నిమ్) అగ్నిమివ భాస్వరమ్ (ప్రయుజమ్) వ్యవహారేషు ప్రయుక్తమ్ (స్వాహా) సత్యేన వ్యవహారేణ (వాచః) వాణ్యాః (విధృతిమ్) వివిధం ధారణమ్ (అగ్నిమ్)యోగాభ్యాసజనితాం విద్యుతమ్ (ప్రయుజమ్) సంప్రయుక్తమ్(స్వాహా) క్రియాయోగరీత్యా (ప్రజాపతయే) ప్రజాస్వామినే (మనవే) మననశీలాయ (స్వాహా) సత్యాం వాణీమ్ (అగ్నయే) విజ్ఞాన స్వరూపాయ (వైశ్వానరాయ) విశ్వేషు రాజమానాయ జగదీశ్వరాయ (స్వాహా) ధర్మ్యాం క్రియామ్. ॥౬౬॥

అన్వయః :- హే స్త్రీ పురుషా భవన్తో వేదస్థే గాయత్ర్యాదిభి శ్ఛన్దోభిః స్వాహా ఆకూతిం ప్రయుజమగ్నిం స్వాహా, మనో మేధాం ప్రయుజ మగ్నిం స్వాహా చిత్తం విజ్ఞాతం ప్రయుజమగ్నిం మనవే ప్రజాపతయే స్వాహాఽగ్నయే వైశ్వానరాయ స్వాహా చ ప్రాపయ్య సతతమాఛృన్దన్తు. ॥౬౬॥

భావార్థః :- అత్రాఽఽఛృందన్త్వితి పదం పూర్వమంత్రాదనువర్తతే. మనుష్యాః పురుషార్థేన వేదాది శాస్త్రాణ్యధీత్యోత్సాహాదీనున్నీయ వ్యవహారపరమార్థ క్రియా ప్రయోగేణాభ్యుదయిక నిఃశ్రేయసే సమాప్నువన్తు. ॥౬౬॥

పదార్థము :— స్త్రీ పురుషులారా ! మీ రిరువురు. వేదముయొక్క గాయత్ర్యాది మంత్రములతోను, స్వాహా = సత్యక్రియతోను, ఆకూతిమ్ ప్రయుజమ్ = ఉత్సాహమొసగునది యైన క్రియను ప్రేరేపించునది యగు, అగ్నిమ్ = ప్రసిద్ధాగ్నిని; స్వాహా = సత్యవాణితో, మనః = ఇచ్ఛాసాధనమును, మేధామ్ = బుద్ధిని, ప్రయుజమ్ = సంబంధమొనర్చు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును; స్వాహా = సత్యవ్యవహారములతో, విజ్ఞాతమ్ ప్రయుజమ్ = ఎఱిగిన విషయములను వ్యవహారమునందు ప్రయోగించునదియు, అగ్నిమ్ = అగ్నివలె ప్రకాశించునదియునగు. చిత్తమ్ = చిత్తమును; స్వాహా = యోగక్రియారీతితో, వాచః = వాణులయొక్క, విధృతమ్ = వివిధ ప్రకారములధారణను, ప్రయుజమ్ = సంప్రయోగమొనర్చిన, అగ్నిమ్ = యోగాభ్యాసముచే జనించిన విద్యుత్తును;ప్రజాపతయే = ప్రజలస్వామియు,మనవే = మననశీలుడునగుపురుషునకై,స్వాహా = సత్యవాణిని మఱియు,అగ్నయే = విజ్ఞాన స్వరూపుడును, వైశ్వానరాయ = సర్వమానవులందు ప్రకాశమానుడునగు జగదీశ్వరునకు, స్వాహా = ధర్మయుక్తక్రియను జతపఱచి నిరంతరము, అచ్ఛందంతు = చక్కగశుద్ధియొనర్చుడు.

భావార్థము :— ఇట పూర్వమంత్రమునుండి (అచ్ఛందంతు) అనుపదము అనువృత్తమైనది. మానవులు పురుషార్థముతో వేదాది శాస్త్రముల నభ్యసించి, ఉత్సాహాదుల పెంపొందించి, వ్యావహారిక క్రియలను. పారమార్థిక క్రియల ననుష్ఠించి ఇహపరలోకముల సుఖములను పొందవలయును.॥౬౬॥

---

౭౯౩ విశ్వో దేవస్యేత్యస్యాత్రేయ ఋషిః, సవితా దేవతా, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పున ర్గృహస్థైః కిం కార్య మిత్యాహ. గృహస్థు లేమి యొనర్ప వలయును ?

విశ్వో దేవస్య నేతు ర్మర్తో బురీత సఖ్యమ్ ।

విశ్వో రాయ ఇషుధ్యతి ద్యుమ్నం వృణీత పుష్యసే స్వాహా ॥౬౭॥

విశ్వః, దేవస్య, నేతుః, మర్తః, బురీత సఖ్యమ్, విశ్వః, రాయే, ఇషుధ్యతి, ద్యుమ్నమ్, వృణీత, పుష్యసే, స్వాహా ॥౬౭॥

పదార్థః :— (విశ్వః) సర్వః (దేవస్య) సర్వజగత్ప్రకాశకస్య పరమేశ్వరస్య (నేతుః) సర్వనాయకస్య (మర్తః) మనుష్యః (బురీత) స్వీకుర్యాత్ (సఖ్యమ్) సఖ్యుర్భావం కర్మ వా (విశ్వః) అఖిలః (రాయే) శ్రియై (ఇషుధ్యతి) శరాదీని శస్త్రాణి ధరేత్. లేట్ప్రయోగోఽయమ్ (ద్యుమ్నమ్) ప్రకాశయుక్తం యశోఽన్నం వా. ద్యుమ్నం ద్యోతతే ర్యశోఽన్నం వా. నిరు ౫.౫. (వృణీత్) స్వీకుర్యాత్ (పుష్యసే) పుష్టో భవేః (స్వాహా) సత్యాం వాచమ్. ॥౬౭॥ అన్వయః :— యథా విద్వాంస్తథా విశ్వో మర్తో నేతు ర్దేవస్య సఖ్యం బురీత విశ్వో మనుష్యో రాయ ఇషుధ్యతి. స్వాహా ద్యుమ్నం వృణీత యథా చైతేన త్వం పుష్యసే తథా వయమపి భవేమ. ॥౬౭॥ భావార్థః:— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః.గృహస్థై ర్మనుష్యైః పరమేశ్వరేణ సహ మైత్రీం కృత్వా సత్యేన వ్యవహారేణ శ్రియం ప్రాప్య యశస్వీని కర్మాణి నిత్యం కార్యాణి. ॥౬౭॥

పదార్థము :— విద్వాంసులు స్వీకరించినటుల. విశ్వః మర్తః = సర్వ మానవులు, నేతుః = ఉన్నేత, దేవస్య = సకల జగత్ప్రకాశకుడునగు పరమేశ్వరుని యొక్క, సఖ్యమ్ = మిత్రత్వమును, బురీత = స్వీకరించవలయును. విశ్వః = సకల మానవులు, రాయే = శోభకై లక్ష్మికై ఇషుధ్యతి = బాణాద్యాయుధముల ధరించవలయును. స్వాహా = సత్యవాణిని, ద్యుమ్నమ్ = ప్రకాశ

యు_క్తయశస్సును లేక అన్నమును, వృణీత = గ్రహించవలెను ఎటులీకర్మచే నీవు, పుష్యసే = పుష్టుడవగుచున్నావో అటులనే మేమును అగుదుము గాక ! ॥౬౭॥

భావార్థము :— వాచకలుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. గృహస్థమానవులకు పరమేశ్వరునితో మిత్రత్వమొనర్చి, సత్యవ్యవహారముతో ధనమును గడించి, కీ_ర్తినొసగు కర్మలను నిత్యమాచరించు చుండ వలయును. ॥౬౭॥ (౪౯౭)

---

౬౮ మాస్వీత్యస్య ఆత్రేయ ఋషిః, అమ్బా దేవతా, గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

పున ర్మాతాపితరౌ ప్రతి పుత్రాదయః కిం కిం బ్రూయు రిత్యాహ.

తల్లిదండ్రులతో పుత్రాదు లేమి పలుక వలయును ?

మా సు భిత్థా మా సు రిషోఽమ్బ ధృష్ణు వీరయస్వ సు । అగ్నిశ్చేదం కరిష్యథః

మా, సు, భిత్థాః, మా, సు, రిషః, అమ్బ, ధృష్ణు, వీరయస్వ, సు,

అగ్నిః. చ, ఇదమ్, కరిష్యథః [68]

పదార్థః :— (మా) (సు) (భిత్థాః) భేదం కుర్యాః (మా) (సు) (రిషః) హింస్యాః (అమ్బ) మాతః (ధృష్ణు) దార్ఢ్యమ్ (వీరయస్వ) ఆరబ్ధస్వ కర్మణః సమాప్తి మాచర. (సు) (అగ్నిః) పావక ఇవ (చ) (ఇదమ్) (కరిష్యథః) కరిష్యమాణం సాధయిష్యథః. ॥౬౮॥ అన్వయః :— హే అమ్బ త్వమస్మాన్ విద్యాతో మా సు భిత్థా మా సురిషో ధృష్ణు సువీరయస్వ చైవ కుర్వన్తౌ యువాం మాతాపుత్రావగ్నిరివేదం కరిష్యథః. ॥౬౮॥ భావార్థః :— మాతా సుసన్తానాన్ సుశిక్షేత, యత ఇమే పరస్పరం ప్రీతా భవేయు ర్వీరాశ్చ యత్క_ర్తవ్యం తత్కుర్యు రక_ర్తవ్యం చ నాచరేయుః. ౬౮

పదార్థము :— అమ్బ = తల్లీ! నీవు మమ్ము విద్యనుండి, మా సుభిత్థాః = బొత్తిగ వేరుచేయ కుము. మా సురిషః = దుఃఖము కలిగించకుము, ధృష్ణు = దృఢత్వముతో, సువీరయస్వ = ఆరంభిం చిన సుందర కర్మను సమా_ప్తమొనర్చుము. ఇటులొనర్చుచు మాతా పుత్రులైన మీ రిరువురు, అగ్నిః = అగ్నివలె, చ ఇదమ్ = చేయదగిన యీ కర్మనంతటిని, కరిష్యథః = ఆచరించుడు. ॥౬౮॥

భావార్థము :— తల్లి స్వ సంతానమునకు వారుపరస్పర ప్రీతిమంతులు వీరులు కాగలుగునటు లను, చేయదగినదే చేయునటులను, చేయగూడనిది చేయకుండునటులను సుశిక్ష గఱప వలయును. ॥

౬౯ దృంహస్వేత్యస్యాత్రేయ ఋషిః, అమ్బా దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునః పతిః స్వపత్నీం ప్రతి కిం కిం వదే దిత్యాహ. పతి తన పత్నితో నేమేమి పలుక వలయును ?

దృꣳహస్వ దేవి పృథివి స్వస్తయ ఆసురీ మాయా స్వధయా కృతాసి ।

జుష్టం దేవేభ్య ఇదమస్తు హవ్యమరిష్టా త్వముదిహి యజ్ఞే అస్మిన్ ॥౬౯॥

దృꣳహస్వ, దేవి, పృథివి, స్వస్తయే, ఆసురీ, మాయా, స్వధయా, కృతా, అసి,

జుష్టమ్, దేవేభ్యః, ఇదమ్, అస్తు, హవ్యమ్, అరిష్టా, త్వమ్, ఉత్, ఇహి,

యజ్ఞే, అస్మిన్ [69]

పదార్థః :- (దృంహస్వ) వర్ధస్వ (దేవి) విద్యాయుక్తే (పృథివి) భూమిరివ పృథువిద్యే (స్వస్తయే) సుఖాయ (అసురీ) యేఽసుషు ప్రాణేషు రమన్తే తేషాం స్వా (మాయా) ప్రజ్ఞా (స్వధయా) ఉదకేనాన్నేన వా (కృతా) నిష్పాదితా (అసి) (జుష్టమ్) సేవితమ్ (దేవేభ్యః) విద్వద్భ్యో దివ్యేభ్యో గుణేభ్యో వా (ఇదమ్) (అస్తు) (హవ్యమ్) దాతుం యోగ్యం విజ్ఞానమ్ (అరిష్టా) అహింసితా (త్వమ్) (ఉత్) (ఇహి) ప్రాప్నుహి (యజ్ఞే) సంగతవ్యే గృహాశ్రమే (అస్మిన్) వర్తమానే.

అన్వయః :- హే పృథివి ! దేవి ! పత్ని ! త్వయా స్వస్తయే స్వధయా యాఽఽసురీ మాయాఽస్తి సా కృతాఽసి. తయా త్వం మాం పతిం దృంహస్వాఽరిష్టా సత్యస్మిన్ యజ్ఞ ఉదిహి. యత్ త్వయేదం జుష్టం కృతమస్తి. తద్దేవేభ్యోఽస్తు. ॥౬౯॥ భావార్థః :- యా స్త్రీ పతిం ప్రాప్య గృహే వర్తతే. తయా సుబుద్ధ్యా సుఖాయ ప్రయత్నో విధేయః. సుసంస్కృతం సర్వమన్నాది ప్రీతికరం సంపాదనీయమ్. న కదాచిత్కస్యచిద్ధింసా వైరబుద్ధిర్వా క్వచిత్కార్యా. ॥౬౯॥

పదార్థము :- పృథివి = భూమివలె విద్యావిస్తారమును పొందినదానా ! దేవి = విదుషీమణీ ! పత్ని ! నీవు,స్వస్తయే = సుఖమునకై ,స్వధయా = అన్నములేకజలముంతో. అసురీ = ప్రాణపోషకులైనపురుషుల.మాయా = ఏ బుద్ధియున్నదోదానిని, కృతాఅసి = సాధించియున్నావు.దానితో పతియైన నన్ను, దృంహస్వ = ఉన్నతి పఱచుము. అరిష్టా = హింసారహితురాలవై, అస్మిన్ యజ్ఞే = సంగమొనర్చదగిన యీ గృహాశ్రమమునందు, ఉదిహి = ప్రకాశమును పొందుము. నీచే,జుష్టమ్ ఇదమ్ హవ్యమ్ = సేవింపబడినది అదాని ప్రదానయోగ్యమునగు నే యీ పదార్థమున్నదో అయ్యది, దేవేభ్యః = విద్వాంసులకొఱకు లేక ఉత్తమ గుణములకొఱకు, అస్తు = అగుగాక! ॥౬౯॥

భావార్థము :- ఏ స్త్రీ పతిని బడసి యింటిలో నుండుచున్నదో, ఆమె బుద్ధితో సుఖమునకై ప్రయత్నమొనర్చవలయును. అన్నాదిఖాద్యపేయ పదార్థములన్నిటిని రుచికరములుగ తయారుచేయవలెను లేదా చేయించవలెను. ఎవనికి దుఃఖము కలిగించకూడదు. ఎవనితోను వైరబుద్ధియుంచుటయు నెన్నడు చేయగూడదు. ॥౬౯॥ (౪౯౯)

౫౦౦ ద్రవన్న ఇత్యస్య సోమాహుతి ఋషిః అగ్నిర్దేవతా, విరాడ్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునః సా స్వభర్తారం ప్రతి కథం కథం సంవదేతేత్యాహ. ఆ స్త్రీ స్వపతితో నేమేమి పలుకవలయును?

ద్రవన్నః సర్పిరాసుతిః ప్రత్నో హోతా వరేణ్యః। సహసస్పుత్రో అద్భుతః॥౭౦

ద్రవన్నః ఇతి ద్రు+అన్నః, సర్పిరాసుతి రితి సర్పిః+ఆసుతిః,
ప్రత్నః, హోతా, వరేణ్యః సహసః, పుత్రః, అద్భుతః [70]

పదార్థః :- (ద్రవన్నః) ద్రవో వృక్షాదయ ఓషధయోఽన్నాని వా యస్య సః (సర్పిరాసుతిః) సర్పిషో ఘృతాదే రాసుతిః సవనం యస్య సః (ప్రత్నః) పురాతనః (హోతా) దాతా గృహీతా (వరేణ్యః) స్వీకర్తుమర్హః (సహసః) బలవతః (పుత్రః) అపత్యమ్ (అద్భుతః) ఆశ్చర్య గుణకర్మ స్వభావః. ॥౭౦॥ అన్వయః :- హే పతే ద్రవన్నః సర్పిరాసుతిః ప్రత్నో హోతా వరేణ్యః సహసస్పుత్రోఽద్భుత స్త్వం స్వస్తయేఽస్మిన్ యజ్ఞ ఉదిహి ఉదితో భవ. ॥౭౦॥ భావార్థః :- అత్ర స్వస్తయే అస్మిన్ యజ్ఞ ఉదిహీతి పద చతుష్టయం పూర్వతోఽనువర్తతే. కన్యయా యస్య పితా కృతబ్రహ్మచర్యో బలవాన్ భవేద్యః పురుషార్థేన బహూన్యన్నాదీన్యర్జయితుం శక్నుయాత్.

పవిత్రస్వభావః పురుషో భవేత్తేన సాకం వివాహం కృత్వా సతతం సుఖం భోక్తవ్యమ్. ॥౩౦॥

పదార్థము :— పతీ ! ద్వన్నః = వృక్షాద్యోషధులు అన్నముగా గలవాడవు, సర్పిరాసుతిః = ఘృతాది పదార్థములను శోధించువాడవు, ప్రత్నః = సనాతనుడవు, హోతా = ఇచ్చిపుచ్చుకొను వాడవు, వరేణ్యః = స్వీకరించ దగినవాడవు, సహసః పుత్రః = బలవంతుని పుత్రుడవు, అద్భుతః = ఆశ్చర్యగుణకర్మ స్వభావము గలవాడవునైన నీవు సుఖప్రాప్తికై యీ గృహాశ్రమమున శోభాయమానుడవు కమ్ము. ॥౩౦॥

భావార్థము:— పూర్వ మంత్రమునుండి "స్వస్తయే, అస్మిన్, యజ్ఞే, ఉదిహి" అను నాలుగు పదములు అనువృత్తములైనవి. ఎవని తండ్రి బ్రహ్మచర్యముచే బలవంతుడో, ఎవడు పురుషార్థముచే బహ్వన్నముల నార్జించుశక్తి గలవాడో, పవిత్రస్వభావముగలవాడో అట్టి పురుషునితో వివాహమాడి కన్య సతతము సుఖము ననుభవించ వలయును. ॥౩౦॥ (౫౦౦)

౫౦౧ పరస్యా ఇత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడ్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునః పతిః స్వపత్నీం ప్రతి కిం కి ముపదిశే దిత్యాహ.
మరల పతి తన స్త్రీకి ఏ మేమి ఉపదేశించ వలయును?

పరస్యా అధి సంవతోఽవరాం౨ అభ్యాతర । యత్రాహమస్మి తాం౨॥ అవ ॥

పరస్యాః, అధి, సంవత ఇతి సమ్+వతః, అవరాన్, అభి, ఆ, తర, యత్ర, అహమ్। అస్మి। తాన్। అవ ॥౩౧॥

పదార్థః :— (పరస్యాః) ప్రకృష్టాయాః కన్యాయాః (అధి) (సంవతః) సంవిభక్తాన్ (అవరాన్) నీచాననుత్కృష్టగుణ స్వభావాన్ (అభి) (ఆ) (తర) ప్లవ (యత్ర) (అహమ్) (అస్మి) (తాన్) (అవ). ॥౩౧॥ అన్వయః :— హే కన్యే!యస్యాః పరస్యాస్తవాహమధిష్ఠాతా భవితు మిచ్ఛామి. సా త్వం సంవతోఽవరానభ్యాతర.యత్ర కులేఽహ మస్మి తానవ. ॥౩౧॥ భావార్థః :— కన్యయా స్వస్యా ఉత్కృష్టస్తుల్యో వా వరః స్వీకార్యః న నీచః. యస్య పాణిగ్రహణం కుర్యాత్తస్య సమ్బంధినో మిత్రాణి చ సర్వదా సంతోషణీయాని. ॥౩౧॥

పదార్థము:—కన్యా! పరస్యాఃఅధి = ఉత్తమకన్యయైన యే నీకు నేను భర్తనుకాగోరుచున్నానో ఆ నీవు, సంవతః = సంవిభాగమును పొందిన, అవరాన్ = నీచస్వభావములను అనుత్కృష్ట గుణములను. అభ్యాతర = ఉల్లంఘించుము. యత్ర = ఏ కులములో,అహమ్ అస్మి = నేనున్నానో, తాన్ ఆ కులపు ఉత్తమ మానవులను, అవ = రక్షించుము. ॥౩౧॥

భావార్థము :— కన్య తనకంటె నధికబలము విద్య గలవానిని లేదా సమానుని పతిగ స్వీకరించవలయును. కాని చిన్న వానిని తక్కువవానిని వరించకూడదు. వివాహము చేసుకొనినవాని సంబంధీకులను మిత్రులను ఎల్లప్పుడు సంతోషపెట్ట వలయును. ॥౩౧॥ (౫౦౧)

౫౦౨ పరమస్యా ఇత్యస్య వారుణి ఋషిః. అగ్నిర్దేవతా, భురిగుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
పునః సా స్వస్వామినం ప్రతి కిం కిమాదిశేదిత్యాహ. ఆ స్త్రీ స్వపతితో నేమేమి పలుక వలయును ?

పరమస్యాః పరావతో రోహిదశ్వ ఇహా గహి ।

పురీ ష్యః పురుప్రియోఽగ్నే త్వం తరా మృధః　　　॥౭౨॥

పరమస్యాః, పరావత ఇతి పరా+వతః, రోహిదశ్వ ఇతి రోహిత్+అశ్వః, ఇహ, ఆ, గహి, పురీష్యః, పురుప్రియఇతి పురు + ప్రియః, అగ్నే, త్వమ్, తర, మృధః

పదార్థః :- (పరమస్యాః) అనుత్తమగుణరూపశీలాయాః (పరావతః) దూరదేశాత్ (రోహిదశ్వః) రోహితోఽగ్న్యాదయోఽశ్వా వాహనాని యస్య సః(ఇహ)(ఆ)(గహి) అగచ్ఛ (పురీష్యః) పురీషేషు పాలనేషు సాధుః (పురుప్రియః) పురూణాం బహూనాం జనానాం మధ్యే ప్రియః ప్రీతః (అగ్నే) అగ్నిప్రకాశవద్విజ్ఞానయుక్త (త్వమ్) (తర) ఉల్లంఘ. అత్ర ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (మృధః) సపదార్థాభికాంక్షిణః శత్రూన్. ॥౭౨॥ అన్వయః- హే అగ్నే! పావక ఇవ తేజస్విన్! స్వామిన్ రోహిదశ్వః పురీష్యః పురుప్రియ స్త్వమిహ పరావతో దేశాత్ పరమస్యాః కన్యాయాః కీర్తిం శ్రుత్వాఽఽగహి. తయా ప్రాప్తయా సహ మృధ స్తర. ॥౭౨॥ భావార్థః:- మనుష్యైః స్వస్యాః కన్యాయాః పుత్రస్య వా సమీపదేశే వివాహః కదాచిన్నైవ కార్యః. యావద్దూరే వివాహః క్రియతే తావ దేవాఽధికం సుఖం జాయతే. నికటే కలహ ఏవ.　　　॥౭౨॥

పదార్థము :- అగ్నే = పావకునివలె తేజస్వీ! విజ్ఞానవంతుడవైన పతీ! రోహిదశ్వః = అగ్న్యాది పదార్థములతో కూడిన వాహనములు గలవాడవు, పురీష్యః = పాలించుటలో శ్రేష్ఠుడవు, పురుప్రియః = బహుజనములకు ప్రియుడవునగు, త్వమ్ = నీవు, ఇహ = ఈ గృహాశ్రమమున, పరావతః = దూరదేశమునుండి, పరమస్యాః = అత్యుత్తమ గుణరూప స్వభావముగల కన్యయొక్క. కీర్తిని విని, ఆగహి = రమ్ము. మఱియు ఆమెతో కలసి, మృధః = ఇతరుల పదార్థముల కాంక్షించు శత్రువులను, తర = తిరస్కరించుము.　　　॥౭౨॥

భావార్థము :- మానవులు తమకన్యల పుత్రుల వివాహము సమీపమున నెన్నటికి చేయవలదు ఎంతదూరములో వివాహ మొనర్చ గలిగిన అంతయే యధికసుఖము కలుగగలదు. దగ్గఱ చేయుటచే కలహమే జరుగును.　　　॥౭౨ (౩౧౨)॥

---

౫౧౩ యదగ్నే ఇత్యస్య జమదగ్ని ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
పునః స్త్రీపురుషౌ ప్రతి సమ్బన్ధినః కిం కిం ప్రతిజానీ రన్నిత్యాహ.
స్త్రీపురుషులపట్ల సంబంధీకు లేమి ప్రతిజ్ఞల నొనరించవలెను?

యదగ్నే కాని కాని చిదా తే దారుణి దధ్మసి ।
సర్వం తదస్తు తే ఘృతం తజ్జుషస్వ యవిష్ఠ్య॥　　　॥౭౩॥

యత్, అగ్నే, కాని, కాని, చిత్, ఆ, తే, దారుణి దధ్మసి, సర్వమ్ తత్, అస్తు, తే, ఘృతమ్, తత్, జుషస్వ, యవిష్ఠ్య　　　॥౭౩॥

పదార్థః:- (యత్) (అగ్నే) అగ్నిరివ వర్తమాన(కాని)(కాని)(చిత్) అపి (ఆ)(తే) తుభ్యం తవ వా (దారుణి) కాష్ఠే (దధ్మసి) ధరామః (సర్వమ్) (తత్)(అస్తు) (తే) తవ (ఘృతమ్) ఆజ్యమ్ (తత్) (జుషస్వ) (యవిష్ఠ్య) అతిశయేన యువా యవిష్ఠః స ఏవ తత్సమ్బుద్ధౌ. ॥౭౩॥ పదార్థః:-

హేయవిష్ఠ్యాగ్నే విద్వాన్‌పతే స్త్రీ వా యథాకాని కాని చిద్వస్తూని తే స న్తి తద్వద్వయందారుణ్యాదధ్మసి. యదస్మాకం వ స్త్వస్తి తత్సర్వం తేఽస్తు, యదస్మాకం ఘృతం త త్త్వం జుషస్వ. య త్తే వ స్త్వస్తి తత్సర్వమస్మాకమస్తు. య త్తే ఘృతాదికం వ స్త్వ స్తి తద్వయం గృహ్ణీమః. ॥౭౩॥ భావార్థః:- బ్రహ్మచర్యాదిభి ర్మనుష్యైః స్వకీయాః సర్వే పదార్థాః సర్వార్థా నిధాతవ్యాః. న కదాచిదీర్ష్యయా పర స్పరం భేత్తవ్యం,యతః సర్వేషాం సర్వాణి సుఖాని వర్ధేరన్,విఘ్నాశ్చ నో త్తిష్ఠేర న్నేవం స్త్రీపురుషావపి పరస్పరం వర్త్తేయాతామ్. ॥౭౩॥

పదార్థము :-యవిష్ఠ్య = అత్యంత యువావస్థను పొందినవాడా! అగ్నే = అగ్నివలె తేజస్వీ! విద్వాంసుడా! లేక ఓ విదుషీ! నీవు, కాని కాని చిత్ = ఏ యే వస్తువులు, తే = నీవియై యున్న వో వానిని మేము ఎటుల, దారుణి = కాష్ఠపాత్రయందు, దధ్మసి = ధారణ మొనర్చెదమో; యత్ = మా యే వస్తువున్నదో, ఉత్ సర్వమ్ = అదియంతయు, తే అస్తు = నీది యగుగాక! ఘృతమ్ = మా యే ఘృతాద్యుత్తమ పదార్థము లున్న వో,తత్ = వానిని నీవు,జుషస్వ = సేవించుము.నీయేవస్తువులున్న వో అవియన్నియు మావి. నీఘృతాదిపదార్థము లేవి యున్నవో వానిని మేము గ్రహించెదముగాక!

భావార్థము :- బ్రహ్మచారి మొదలైన వారందరు తమ పదార్థముల నన్నిటిని అందఱి యుప కారార్థము వినియోగించవలయును. ఈర్ష్యచే నెన్నడు పరస్పరము భేదభావ ముంచగూడదు. ఇటు లొనర్చుచో నందఱికి అన్నిసుఖములు వృద్ధియగును. విఘ్నములు సంభవించవు. ఇదే విధముగ స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము ప్రవర్తించ వలయును. ॥౭౩॥ (౫౦౩)

---

౫౦౪ యదత్తీత్యస్య జమదగ్ని రృషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

యదత్త్యుపజిహ్వికా యద్వ్రమో అతిసర్పతి।
సర్వం తదస్తు తే ఘృతం తజ్జుషస్వ యవిష్ఠ్య॥ ॥౭౪॥

యత్, అత్తి, ఉపజిహ్వికేత్యు ప+జిహ్వికా, యత్, వ్రమః,అతిసర్పతీత్యతి +సర్పతి, సర్వమ్, తత్, అస్తు, తే, ఘృతమ్, తత్ జుషస్వ, యవిష్ఠ్య ॥౭౪॥

పదార్థః:- (యత్) (అత్తి) భుఙ్క్తే (ఉపజిహ్వికా) ఉపగతాఽనుకూలా జిహ్వా యస్యాః పత్న్యాః సా (యత్) (వ్రమః) ఉద్గలితోదానః (అతిసర్పతి) అతిశయేన గచ్ఛతి (సర్వమ్) (తత్) (అస్తు) (తే) (ఘృతమ్) (తత్) (జుషస్వ) (యవిష్ఠ్య). ॥౭౪॥ అన్వయః :- హేయవిష్ఠ్య త్వముపజిహ్వికా చ యదత్తి వ్రమో యదతి సర్పతి తత్సర్వం తేఽస్తు య త్తే ఘృతమ స్తి త త్త్వం జుషస్వ. ॥౭౪॥ భావార్థః :- యత్ప్రీతి పతిః ప్రవర్తతే స్త్రీ వా తదనుకూలా దమ్పతీ స్యాతామ్. య త్స్త్రియాః స్వం తత్పురుషస్య,యత్పురుషస్య త త్స్త్రియా భవతు. నాత్ర కథంచిద్ ద్వేషో విధేయః కింతు పరస్పరం మిలిత్వా ఽఽనన్దం భుంజీయాతామ్. ॥౭౪॥

పదార్థము :- యవిష్ఠ్య = అత్యంత యువావస్థను పొందిన పతీ! నీవు, ఉపజిహ్వికా = జిహ్వను జయించిన జితేంద్రియయైన స్త్రీ, యత్ = ఏమి, అత్తి = తినునో; యత్ వ్రమః = నోటి నుండి వెలువడిన యే ప్రాణవాయువు, అతిసర్పతి = అత్యంత వేగముగ నడచునో,తత్ సర్వమ్ =

అదియంతయు, తే అస్తు = నీది అగుగాక! ఘృతమ్ = నీయొక్క ఏ ఉత్తమపదార్థ మున్నదో, తత్ = దానిని, జుషస్వ = సేవించుము. ॥౨౪॥

భావార్థము :- ఏ వ్యక్తివలన పతియొక్క లేక స్త్రీ యొక్కవ్యవహారము సిద్ధించునో అతని కనుకూలురై స్త్రీ పురుషులిరువురు ప్రవర్తించ వలయును. స్త్రీకున్న పదార్థము పురుషునికి, పురుషున కున్న పదార్థము స్త్రీకిని సంక్రమించవలెను. ఈవిషయములో ద్వేషించగూడదు. మణేమనిన పర స్పరము కలసి ఆనందించవలయును. ॥౨౪ (౫౦౪)॥

---

౫౦౫ అహరహరిత్యస్య నాభానేది ర్ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాట్ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః పునర్గృహస్థాః పరస్పరం కథం వర్తేర న్నిత్యాహ. గృహస్థులు పరస్పర మెటుల ప్రవర్తించవలెను?

అహరహ॒ర॑ప్రయావం॒ భర॒న్తోఽశ్వా॑యేవ॒ తిష్ఠ॑తే ఘా॒సమ॑స్మై ।

రా॒యస్పోషే॑ణ॒ సమి॒షా మద॒న్తోఽగ్నే॒ మా తే॒ ప్రతి॑వేశా రిషామ ॥౨౫॥

అహ॑రహ॒రిత్యహః + అహః, అ॒ప్రయావ॒మిత్య॒ప్ర+యావమ్, భర॑న్తః,

అశ్వా॑యే॒వేత్యశ్వా॑య+ఇవ, తిష్ఠ॑తే, ఘా॒సమ్, అ॒స్మై, రా॒యః, పోషే॑ణ, సమ్,

ఇ॒షా, మద॑న్తః, అగ్నే॑, మా, తే॒, ప్రతి॑వే॒శా ఇతి॒ ప్రతి+వే॑శాః, రి॒షా॒మ ॥౨౫॥

పదార్థః :- (అహరహః) ప్రతిదినమ్ (అప్రయావమ్) ప్రయువత్యన్యాయం యస్మిన్ స ప్రయావో. న విద్యతే ప్రయావో యస్మిన్ గృహాశ్రమే తమ్ (భరన్తః) ధరన్తః (అశ్వాయేవ) యథా శ్వాయ (తిష్ఠతే) వర్తమానాయ(ఘాసమ్)భక్ష్యమ్(అస్మై)గృహాశ్రమాయ(రాయః)ధనస్య(పోషేణ) పుష్ట్యా (సమ్) (ఇషా) అన్నాదినా (మదన్తః) హర్షన్తః (అగ్నే) విద్వన్ (మా) (తే) తవ (ప్రతి వేశాః) ప్రతీతా వేశా ధర్మప్రవేశా తేషాం తే (రిషామ) హింస్యామ్. అత్ర లిజర్థే లుఙ్. ॥౨౫॥ అన్వయః :- హేఅగ్నేఽహరహ స్తిష్ఠతేఽశ్వాయేవాస్మా అప్రయావం ఘాసం భరంతో రాయ స్పోషేణేషా సంమదన్తః ప్రతివేశాః సన్తో వయం త ఐశ్వర్యం మారి షామ ॥౨౫॥ భావార్థః:- అత్రోపమాలంకారః. గృహస్థా యథా అశ్వాదిపశూనాం భోజనార్థం యవదుగ్ధాదిక మశ్వపాలకాః నిత్యం సంచిన్వన్తి తథైశ్వర్యం సమున్నీయ సుఖయేయుః. ధనమదేన కేనచిత్సహేర్ష్యా కదాచిన్నా కుర్యుః పరస్యోత్కర్షం శ్రుత్వా దృష్ట్వా చ సదా హృష్యేయుః. ॥౨౫॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! అహరహః = నిత్యము, తిష్ఠతే = వర్తమానమైన, అశ్వాయేవ = గుఱ్ఱమున కెటుల గడ్డి, మొదలైన తిండి,దానా మందుంచుదురో అటులనే, అస్మై = ఈ గృహస్థునకై, అప్రయావమ్ = అన్యాయార్జితములు కానివి, గృహాశ్రమయోగ్యములునైన, ఘాసమ్ = భోగించదగిన పదార్థములను, భరంతః = ధారణమొనర్చుచు; రాయః = ధనముయొక్క, పోషేణ = పుష్టిచేతను, ఇషా = అన్నాదులచేతను, సంమదన్తః = చక్కగ ఆనందమునుపొందుచు; ప్రతివేశాః = ధర్మవిషయక ప్రవేశమునకై నిశ్చితులమైన మేము, తే = నీ ఐశ్వర్యమును, మా రిషామ = ఎన్నడు నష్టపఱచ కుందుముగాక! ॥౨౫॥

భావార్థము :-ఉపమాలంకార మిందున్నది. అశ్వాది పశువులు తినుటకై అశ్వపాలకులెటుల యవదుగ్ధాదులను నిత్యము సంచయ మొనర్చెదరో అటులనే గృహస్థులు స్వీయైశ్వర్యమును అభి

వృద్ధి యొనర్చి సుఖింపజేయ వలయును. ధనమదముచే నెవరితోను ఈర్ష్య యెన్నటికి నొనర్చ కూడదు. పరోత్కర్షమును చూచియు, వినియు సదా హర్షితులు గావలయును. ॥౨౫॥ (౫౦౫)

---

౫౦౬ నాభేత్యస్య నాభానే దిరృషిః, అగ్నిర్దేవతా, స్వరాడార్షీత్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునరేతే పరస్పరం కథం సంవదేర న్నిత్యాహ. మానవులు పరస్పరమెటులసంవాదమొనర్చవలెను?

నాభా పృథివ్యాః సమిధానే అగ్నౌ రాయస్పోషాయ బృహతే హవామహే।
ఇరమ్మదం బృహదుక్థం యజత్రం జేతారమగ్నిం పృతనాసు సాసహిమ్ ॥౨౬॥

నాభా, పృథివ్యాః, సమిధాన ఇతి సమ్+ఇధానే, అగ్నౌ, రాయః, పోషాయ, బృహతే, హవామహే ఇరమ్మదమితీరమ్+మదమ్, బృహదుక్థమితి బృహత్+ఉక్థమ్, యజత్రమ్, జేతారమ్, అగ్నిమ్, పృతనాసు, సాసహిమ్, సాసహిమితి సాసహిమ్ ॥౨౬॥

పదార్థః:- (నాభా) నాభౌ మధ్యే (పృథివ్యాః) (సమిధానే) సమ్యక్ ప్రదీప్తే (అగ్నౌ) వహ్నౌ (రాయః) శ్రియః (పోషాయ) పోషణకరాయ (బృహతే) మహతే (హవామహే) స్పర్ధామహే (ఇరమ్మదమ్)య ఇరయాఽన్నేన మాద్యతి హృష్యతి తమ్. ఉగ్రం పశ్యేరమ్మద పాణిన్ధమాశ్చ అ.౩.౨.౩౭. ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయాన్తో నిపాతః (బృహదుక్థమ్) బృహన్మహదుక్థం ప్రశంసనం యస్య తమ్, (యజత్రమ్) సంగతవ్యమ్. (జేతారమ్) జయశీలమ్ (అగ్నిమ్) విద్యుద్వద్వర్తమానమ్ (పృతనాసు) సేనాసు (సాసహిమ్) అతిశయేన సోఢారమ్. ॥౨౬॥ అన్వయః :- హే గృహిణోయథా వయం బృహతే రాయస్పోషాయ పృథివ్యా నాభా సమిధానేఽగ్నౌ పృతనాసు సాసహి మిరమ్మదం బృహదుక్థం యజత్ర మగ్నిమివ జేతారం సేనాపతిం హవామహే తథా యూయమప్యాహ్వయత. ॥౨౬॥
భావార్థః:- భూమిరాజ్యం కుర్వద్భి ర్జనైః శస్త్రాస్త్రాణి సంచిత్య పూర్ణబుద్ధివిద్యాశరీరాత్మబలసహితం పురుషం సేనాపతిం విధాయ నిర్భయతయా ప్రవర్తంతామ్. ॥౨౬॥

పదార్థము :- గృహస్థులారా! ఎటుల మేము, బృహతే = గొప్ప, రాయః పోషాయ = లక్ష్మిని పుష్టపఱచు పురుషునికొఱకు, పృథివ్యాః నాభా = పృథివియొక్కమధ్య, సమిధానే అగ్నౌ = బాగుగ ప్రజ్వలితమైన అగ్నియందును, పృతనాసు = సేనలయందును, సాసహిమ్ = అత్యంత సహనశీలుడు, ఇరమ్మదమ్ = అన్నముతో నానందించువాడు, బృహదుక్థమ్ = గొప్పప్రశంసాయుతుడు, యజత్రమ్ = సంగ్రామమొనర్చ యోగ్యుడు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తువలె శీఘ్రత్వ మొనరించువాడు. జేతారమ్ = విజయశీలుడు నగు సేనాపతిని, హవామహే = ఆహ్వానించుచున్నామో, అటులనే మీరును ఇతని నాహ్వానించుడు. ॥౨౬॥

భావార్థము :- పృథ్వీరాజ్య మొనర్చుచు మానవులు ఆగ్నేయాద్యస్త్రములు, ఖడ్గాదిశస్త్రములు సంచయమొనర్చి, పూర్ణబుద్ధి శరీరబలములను కలిగియున్న పురుషుని సేనాపతిగ నొనర్చి నిర్భయముగ మెలగవలయును. ॥౨౬ ౫౦౬॥

౫౦౭ యాః సేనా ఇత్యస్య నాభానేదిరృషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః గాన్ధారః స్వరః.

పునః పున రేతే చోరాదీన్ ప్రయత్నేన నివర్తయేయు రిత్యాహ.
రాజపురుషులు మాటిమాటికి ప్రయత్నపూర్వకముగ చోరాదిదుష్టులను నివారించవలయును.

యాః సేనా అభీత్వరీ రావ్యాధినీ రుగణా ఉత।
యే స్తేనా యే చ తస్కరా స్తాంస్తే అగ్నేఽపి దధామ్యాస్యే ॥౭౭॥

యాః, సేనాః, అభీత్వరీ రిత్యభి+ఇత్వరీః, ఆవ్యాధినీ రిత్యా + వ్యాధినీః, ఉగణాః, ఉత, యే స్తేనాః, యే, చ, తస్కరాః, తాన్, తే, అగ్నే, అపి, దధామి ఆస్యే ॥౭౭॥

పదార్థః :— (యాః)(సేనాః) (అభీత్వరీః) ఆభిముఖ్యం రాజవిరోధం కుర్వరీః (ఆవ్యాధినీః) సమన్తాద్ బహురోగయుక్తాస్తాడితుం శీలా వా (ఉగణాః) ఉద్యతాయుధసమూహాః.పృషోదరాదిర్వాద భీష్టసిద్ధిః (ఉత) అపి (యే) (స్తేనాః) సురఙ్గం దత్వా పరపదార్థాపహారిణః (యే) (చ)దస్యవః(తస్కరాః) ద్యూతాది కాపట్యేన పరపదార్థాపహర్తారః (తాన్) (తే) అస్య. అత్ర వ్యత్యయః (అగ్నే)పావకస్య (అపి) (దధామి) ప్రక్షిపామి (ఆస్యే) ప్రజ్వలితే జ్వాలాసమూహేఽగ్నౌ. ॥౭౭॥ అన్వయః:— హే సేనాసభాపతే! యథాఽహం యా అభీత్వరీరావ్యాధినీ రుగణాః సేనాః సన్తి తా ఉత యే స్తేనా యే తస్కరాశ్చ సన్తి. తాంస్తేఽస్యాగ్నేః పావకస్యాస్యేఽపి దధామి తథా త్వమేతా నిదధేహి, ॥౭౭॥
భావార్థః:— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. ధార్మికై రాజపురుషై ర్యా అనుకూలాః సేనాః ప్రజాశ్చ సన్తి తాః సతతం సంపూజ్య, యా విరోధిన్యో యే చ దస్యవాదయశ్చోరా దుష్టవాచోఽనృతవాదినో వ్యభిచారిణో మనుష్యా భవేయు స్తానగ్నిదాహాదుద్వేజనకరై ర్దణ్డై ర్భృశం తాడయిత్వా వశం నేయాః ॥౭౭॥

పదార్థము :— సేనాపతీ! సభాపతీ! ఎటులనేను, యాః అభీత్వరీః = సమ్ముఖమై యుద్ధమొనర్చునవి, ఆవ్యాధినీః = అనేకరోగములచే యుక్తములు లేక తాడించునవి. ఉగణాః = శస్త్రములను తీసుకొని విరోధమున నిలబడినవియు నగు, సేనాః = ఏ సేనలున్నవో, ఉత = మఱియు, యే స్తేనాః = సొరంగము వేసి యితరులపదార్థముల నుహరించువారు,చ = మఱియు,యే తస్కరాః = ద్యూతాది కపట వ్యవహారములచే పరపదార్థములను తీసుకొనువారు ఎవరున్నారో,వారిని, తే అగ్నే ఆస్యే = ప్రజ్వలించుచున్న యీయగ్నిజ్వాలలో, అపి దధామి = పడద్రోయుచున్నానో అటులనే వీరినిందులో పడద్రోయుము. ॥౭౭॥

భావార్థము :— వాచక లుప్తోపమాలంకార మిందున్నది. రాజపురుషులు తమ కనుకూలముగనున్న సేనను, ప్రజలను నిరంతరము సత్కరించవలెను. మఱియు నే సేన.ప్రజ విరోధముగనుండునో, మఱియు బందిపోటుకొంద్రు చోరులు, దుర్భాషలాడువారు, మిథ్యావాదులు, వ్యభిచారులునగు నేమనుష్యులున్నారో వారలను అగ్నిచేకాల్చుట మొదలగు భయంకర దండనములచే శీఘ్రముగ దండించి వశము నందుంచవలయును. ॥౭౭ (౫౦౭)॥

౫౦౮ దంష్ట్రాభ్యామిత్యస్య నాభానేది ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, భురిగుష్ణిక్ఛన్దః, ఋషభః స్వరః
పున స్తాన్ కథం తాడయేయు రిత్యాహ. వారిని ఎటుల దండించవలయును?

దంష్ట్రాభ్యాం మలిమ్లూన్జమ్భ్యై స్తస్కరాఀ౨॥ ఉత।
హనుభ్యాఀ స్తేనాన్భగవస్తాఀ స్త్వం ఖాద సుఖాదితాన్॥ ॥౭౮॥

దంష్ట్రాభ్యామ్, మలిమ్లూన్, జమ్భ్యైః, తస్కరాన్, ఉత, హనుభ్యామితి హను+భ్యామ్, స్తేనాన్, భగవ ఇతి భగ+వః, తాన్, త్వమ్, ఖాద, సుఖాదితానితి సు+ఖాదితాన్ ॥౭౮॥

పదార్థః:- (దంష్ట్రాభ్యామ్) తీక్ష్ణాగ్రాభ్యాం దన్తాభ్యా (మలిమ్లూన్) మలినాచారాన్ సింహాదీన్ (జమ్భ్యైః)జమ్భేషు సుఖేషు భవై ర్జిహ్వాదిభిః (తస్కరాన్) చోర ఇవ వర్తమానాన్ (ఉత) అపి (హనుభ్యామ్) ఓష్ఠమూలాభ్యామ్ (స్తేనాన్) పరపదార్థాపహర్తౄన్(భగవః)ఐశ్వర్యసంపన్న!రాజన్ (తాన్)(త్వమ్)(ఖాద) వినాశయ (సుఖాదితాన్) అన్యాయేన పరపదార్థానాం భోక్తౄన్॥౭౮॥ అన్వయః:- హేభగవః!సభా సేనేశ! యథా త్వం జమ్భ్యై ర్దంష్ట్రాభ్యాం యాన్ మలిమ్లూన్ తస్కరాన్ హనుభ్యాం సుఖాదితాన్ స్తేనాన్ ఖాద, వినాశయే స్తాన్ వయ ముత వినాశయేమ.॥౭౮॥ భావార్థః:- రాజపురుషై ర్యే గవాదిహింసకాః పశవః పురుషాశ్చ, యే చ స్తేనాస్తే వివిధేన బంధనేన తాడనేన నాశనేన వా వశం నేయాః. ॥౭౮॥

పదార్థము:- భగవః = ఐశ్వర్యవంతుడవైనసభాధ్యక్ష, సేనాధ్యక్ష!ఎటుల,త్వమ్ = నీవు, జంభ్యైః = ముఖమునందున్న జిహ్వాద్యవయవములచేతను, దంష్ట్రాభ్యామ్ = తీక్ష్ణదంష్ట్రలచేతను, మలిమ్లూన్ = మలినాచరణములుగల సింహాదులను, హనుభ్యామ్ = చిగుళ్లచే, తస్కరాన్ = దొంగల వలె నున్నవారిని, సుఖాదితాన్ = అన్యాయముచే నితరులపదార్థముల ననుభవించువారిని, స్తేనాన్ = రాత్రులందు గోడలకు కన్నమువేసి పరద్రవ్యములను కాజేయువారిని, ఖాద = దుంపనాశనమొనర్చెదవో, అటులనే, తాన్ = వారిని మేమందరము, ఉత = కూడనాశన మొనరించెదము. ॥౭౮॥

భావార్థము :- రాజపురుషులు గవాదిబహుదుపకారక జంతువులను చంపు సింహాదులను లేక మానవులను, చోరాదులను అనేకవిధముల బంధనములతో బంధించి, శిక్షించి, నాశనమొనరించి వశపఱచుకొనవలయును. ॥౭౮ (౫౦౮)॥

---

౫౦౯. యే జనేష్విత్యస్య నాభానేదిరృషిః, సేనాపతి ర్దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః. పున రేతే కాఀస్కాన్ నివర్తయేయు రిత్యాహ. ఈ రాజపురుషులు ఎవరెవరిని నివారించవలెను.

యే జనేషు మలిమ్లవ స్తేనాస స్తస్కరా వనే।
యే కక్షేష్వఘాయవ స్తాంస్తే దధామి జమ్భయోః ॥ ॥౭౯॥

యే, జనేషు, మలిమ్లవః, స్తేనాసః, తస్కరాః, వనే, యే, కక్షేషు, అఘాయవః, అఘయవ ఇత్యఘ + యవః, తాన్, తే, దధామి, జమ్భయోః ॥౭౯॥

పదార్థః :- (యే) (జనేషు) మనుష్యేషు (మలిమ్లవః) యే మలినః సన్తో మ్లోచన్తి గచ్ఛన్తి తే (స్తేనాసః)గుప్తశ్చోరాః (తస్కరాః) ప్రసిద్ధాః (వనే) అరణ్యే (యే) (కక్షేషు) సాధనేషు (అఘా

యవః) ఆత్మనోఽఘేన పాపేనాయు రిచ్ఛవః (తాన్)(తే) తవ (దధామి)(జమ్భ్యయోః) బంధనే ముఖ మధ్యే గ్రాసమివ. ॥౭౯॥ అన్వయః :- హే సభేశ! సేనాపతి రహం యే జనేషు మలిమ్లవః స్తేనాసో యే వనే తస్కరా యే కక్షేష్వఘాయవః సన్తి, తాంస్తే జమ్భ్యయో ర్గ్రాసమివ దధామి॥౭౯॥ భావార్థః:- సేనాపత్యాది రాజపురుషాణా మిదమేవ కర్తవ్యమస్తి యద్ గ్రామారణ్యస్థాః ప్రసిద్ధా అప్రసిద్ధాశ్చోరాః పాపాచారాశ్చ పురుషాః సన్తి తేషాం రాజాధీనత్వం కుర్యురితి. ॥౭౯॥

పదార్థము :- సభాపతీ! సేనాధ్యక్షుడనగు నేను, జనేషు = మానవులలో, యే మలిమ్లవః = మలినస్వభావముతో వచ్చుచు పోవుచునుండువారు, స్తేనాసః = గుప్తచోరులు ఎవరున్నారో. వనే = వనమునందు, తస్కరాః = ఏప్రసిద్ధచోరులు బందిపోటుకాండ్రుఉన్నారో, కక్షేషు = ఇరుగు పొరుగున, యే అఘాయవః = పాపములొనర్చుచు జీవించదలచువారెవరున్నారో, తాన్ = వారినందఱిని, తే జమ్భ్యయోః = తెఱచుకొనియున్న నీముఖమునందు గ్రాసములవలె, దధామి = ఉంచుచున్నాను. ॥౭౯॥

భావార్థము :- గ్రామాదులలో వనములలో నున్న ప్రసిద్ధులైన తస్కరులను, స్తేనులను పట్టుకొని రాజువశమునందుంచుట సేనాపతికి, రాజపురుషులకు గొప్పముఖ్యకర్తవ్యము. ॥౭౯ (౫౦౯)॥

---

౫౧౦ యో అస్మభ్యమిత్యస్య నాభానేదిరృషిః, అధ్యాపకోపదేశకౌ దేవతే, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే,

యో అస్మభ్య మరాతీయాద్యశ్చ నో ద్వేషతే జనః ।
నిన్దాద్యో అస్మాన్ ధిప్సాచ్చ సర్వం తం భస్మసా కురు ॥ ॥౮౦॥

యః, అస్మభ్యమ్, అరాతీయాత్, అరాతీయాదిత్యరాతి+యాత్, యః, చ, నః, ద్వేషతే, జనః, నిందాత్, యః, అస్మాన్, ధిప్సాత్, చ, సర్వమ్, తమ్, భస్మసా, కురు ॥౮౦॥

పదార్థః- (యః) మనుష్యః (అస్మభ్యమ్) ధార్మికేభ్యః (అరాతీయాత్) శత్రుత్వమాచరేత్ (యః) (చ) (నః)అస్మాన్(ద్వేషతే) అప్రీతయతి, అత్ర బహులం ఛన్దసీతి శపో లుగభావః(జనః) (నిన్దాత్) నిందేత్ (యః) (అస్మాన్) (ధిప్సాత్) దమ్భితుమిచ్ఛేత్(చ) (సర్వమ్) (తమ్)(భస్మసా) కృత్స్నం భస్మేతి భస్మసా. అత్ర ఛాన్దసో వర్ణలోప ఇతి తలోపః (కురు) సంపాదయ ॥౮౦॥ అన్వయః :- హే సభా సేనేశ త్వం యో జనోఽస్మభ్య మరాతీయాద్యో నో ద్వేషతే నిన్దాచ్చ యోఽస్మాన్ ధిప్సాచ్ఛేచ్చ తం సర్వం భస్మసా కురు.॥౮౦॥ భావార్థః:-అధ్యాపకోపదేశకరాజపురుషాణామిదం యోగ్యమస్తి యదధ్యాపనేన శిక్షయోపదేశేన దణ్డేన చ విరోధస్య సతతం వినాశకరణమితి.

పదార్థము :- సభాధ్యక్షా! సేనాపతీ! నీవు, యః జనః = ఏమానవుడు, అస్మభ్యమ్ = ధర్మాత్ములమైన మాపట్ల, అరాతీయాత్ = శత్రుత్వమువహించునో, యః = ఎవడు, నః = మాతో, ద్వేషతే = దుష్టత్వమొనర్చునో, చ = మఱియు, నిందాత్ = నిందించునో, యః అస్మాన్ ధిప్సాత్ = ఎవడు మాతో దంభముగ ప్రవర్తించునో మోసపుచ్చునో, తమ్ సర్వమ్ = వారి నందఱిని, భస్మసా = కాల్చి పూర్తిగ భస్మము, కురు = చేయుము. ॥౮౦॥

భావార్థము :- అధ్యాపకుడు, ఉపదేశకుడు, రాజపురుషులు అధ్యాపనోపదేశ దండనములచే

విరోధమును ఎల్లప్పుడు వినాశమొనరించవలెను. ॥౮౦ (౫౧౦)॥

---

౫౧౧ సంశిత మిత్యస్య నాభానేది ౠషిః, పురోహితయజమానౌ దేవతే, నిచృదార్షీ పంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః

అథ పురోహితో యజమానాదిభ్యః కిం కిమేచ్ఛే త్కుర్యాచ్చేత్యాహ.

పురోహితుడు యజమానాదుల నుండి ఏపదార్థములను వాంఛించ వలయును ?

సꣳశితం మే బ్రహ్మ సꣳశితం వీర్యం బలమ్ ।

సꣳశితం క్షత్రం జిష్ణు యస్యాహమస్మి పురోహితః ॥౮౧॥

సꣳశితమితి సమ్+శితమ్, మే, బ్రహ్మ సꣳశితమితి సమ్+శితమ్, వీర్యమ్, బలమ్, సꣳశితమితి సమ్+శితమ్, క్షత్రమ్, జిష్ణు, యస్య, అహమ్, అస్మి, పురోహిత ఇతి పురః హితః ॥౮౧॥

పదార్థః - (సంశితమ్) ప్రశంసనీయమ్ (మే)మమ యజమానస్య (బ్రహ్మ)వేదవిజ్ఞానమ్(సంశితమ్) (వీర్యమ్) పరాక్రమః (బలమ్) (సంశితమ్) (క్షత్రమ్) క్షత్రియకులమ్ (జిష్ణు) జయశీలమ్ (యస్య) జనస్య(అహమ్)(అస్మి) (పురోహితః) యం యజమానః పురః పూర్వం దధాతి సః.పురోహితః పుర ఏనం దధతి. నిరు ౨.౧౨. ॥౮౧॥ అన్వయః :- అహం యస్య పురోహితోఽస్మి తస్య మే మమ తస్య చ సంశితం బ్రహ మే తస్య చ సంశితం వీర్యం సంశితం బలం సంశితం జిష్ణు క్షత్రం చాస్తు ॥౮౧॥ భావార్థః:- యో యస్య పురోహితో యజమానస్య బదేత్తావన్యోఽన్యస్య యయా విద్యయా యోగబలేన ధర్మాచరణేన చాత్మోన్నతి ర్బ్రహ్మచర్యేణ జితేన్ద్రియత్వేనారోగ్యేణ చ శరీరస్య బలం వర్ధేత తదేవ కర్మ సతతం కుర్యాతామ్, ॥౮౧॥

పదార్థము :- అహమ్ = నేను, యస్య = ఏయజమానునికి, పురోహితఃఅస్మి = మున్ముందు ధారణమొనరించబడువాడనై ఉన్నానో అతనికి, మే = నాకును, సంశితం బహ్మ = ప్రశంసితమైన వేదవిజ్ఞానము కలుగుగాక: అతనికి నాకు, సంశితమ్ = ప్రశంసనీయమైన, వీర్యమ్ = పరాక్రమము, బలమ్ = ప్రశంసితబలము, మఱియు ప్రశంసాయోగ్యమైన, జిష్ణు = జయస్వభావముగల; క్షత్రమ్ క్షత్రియకులము కలుగుగాక: ॥౮౧॥

భావార్థము :- ఎవడు ఎవనికి పురోహితుడో, ఎవరు ఎవనికి యజమానుడో వారిరువురు పరస్పరము ఎట్టి విద్యచేతను,ఎట్టి యోగబలముచేతను,ఎట్టి ధర్మాచరణముచేతను ఆత్మోన్నతి కలుగునో; ఎట్టి బ్రహ్మచర్యముచేతను; ఎట్టి జితేంద్రియత్వముతోను, ఎట్టి ఆరోగ్యముతోను శరీరబలము వృద్ధిజెందునో అట్టికర్మనే నిరంతర మొనరించుచుండవలెను. ॥౮౧ (౫౧౧)॥

---

౫౧౨ ఉదేషామిత్యస్య నాభానేది ౠషిః, సభాపతి ర్యజమానో దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పున ర్యజమానః పురోహితం ప్రతి కథం వ ర్తతేత్యాహ.

యజమానుడు పురోహితుని పట్ల ఎటుల ప్రవ ర్తించవలయును ?

ఉదేషాం బాహూ అతిరముద్వర్చో అథో బలమ్ ।

క్షిణోమి బ్రహ్మణామిత్రానున్నయామి స్వాꣳ౨॥ అహమ్ ॥౮౨॥

ఉత్, ఏషామ్, బాహూ ఇతి బాహూ, అతిరమ్, ఉత్, వర్చః, అథో ఇత్యథో, బలమ్, క్షిణోమి, బ్రహ్మణా, అమిత్రాన్, ఉత్, నయామి, స్వాన్, అహమ్ ॥

పదార్థః :- (ఉత్) (ఏషామ్) పూర్వోక్తానాం చోరాదీనాం దుష్టకర్మకారిణామ్ (బాహూ) బలవీర్యే (అతిరమ్) సంతరేయ ముల్లంఘేయమ్ (ఉత్) (వర్చః) తేజః (అథో) ఆనన్తర్యే (బలమ్) సామర్థ్యమ్ (క్షిణోమి) హినస్మి (బ్రహ్మణా) వేదేశ్వరవిజ్ఞానప్రదానేన (అమిత్రాన్) శత్రూన్ (ఉత్) (నయామి) ఊర్ధ్వం ప్రాపయామి (స్వాన్) స్వకీయాన్ (అహమ్) ॥౮౨॥ అన్వయః :- అహం యజమానః పురోహితో వా బ్రహ్మణైషాం బాహూ ఉదతిరమ్. వర్చో బలమమిత్రాంశ్చ క్షిణోమ్యథో స్వాన్ సుహృదో వర్చో బలం చోన్నయామి ప్రాపయామి. ॥౮౨॥ భావార్థః:- రాజాదిభిర్యజమానైః పురోహితాదిభిశ్చ పాపినాం సర్వస్వ క్షయో ధర్మాత్మనాం సర్వస్వ వృద్ధిశ్చ సర్వథా కార్యా॥

పదార్థము:- అహమ్ = యజమానుడనైన లేక పురోహితుడనైన నేను, బ్రహ్మణా = వేదము చేతను, ఈశ్వరుని జ్ఞానమొసగుటచేతను. ఏషామ్ = ఈ పూర్వోక్తచోరాదిదుష్టుల, బాహూ = బల పరాక్రమములను, ఉదతిరమ్ = చక్కగ ఉల్లంఘన మొనరించెదను, వర్చః = [ఈదుష్టుల] తేజస్సును బలమ్ = సామర్థ్యమును, అమిత్రాన్ = శత్రువులను, ఉత్ క్షిణోమి = చంపుచున్నాను. అథో = తద నంతరము. స్వాన్ = స్వమిత్రుల తేజస్సును సామర్థ్యమును, ఉన్నయామి = వృద్ధిపఱచెదను.

భావార్థము :- రాజు, యజమానుడు, పురోహితుడు [వీరందఱు] పాపాత్ముల సకలపదార్థ ములను నష్ట మొనర్చవలయును. ధర్మాత్ముల సకలపదార్థములను నిరంతరము అన్నివిధముల పెంపొంద జేయవలయును. ॥౮౨॥ (౫౧౨)

౫౧౩ అన్నపత ఇత్యస్య నాభానేదిష్ఠ ఋషిః, యజమానపురోహితౌ దేవతే, ఉపరిష్టాద్బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

అథ మనుష్యైః కథం కథం వర్తితవ్య మిత్యుపదిశ్యతే.

మానవు లెట్లు లోకములో ప్రవర్తించవలయును ?

అన్నపతేఽన్నస్య నో దేహ్యనమీవస్య శుష్మిణః ।
ప్రప్ర దాతారం తారిష ఊర్జం నో ధేహి ద్విపదే చతుష్పదే ॥౮౩॥

అన్నపత ఇత్యన్న+పతే, అన్నస్య, నః, దేహి, అనమీవస్య, శుష్మిణః, ప్రప్రేతి ప్ర+ప్ర, దాతారమ్, తారిషః, ఊర్జమ్, నః, ధేహి, ద్విపద ఇతి ద్వి+పదే, చతుష్పదే చతుఃపద ఇతి చతుః+పదే ॥౮౩॥

పదార్థః - (అన్నపతే) అన్నానాం పాలక (అన్నస్య) (నః) అస్మభ్యమ్ (దేహి) (అనమీవస్య) రోగరహితస్య సుఖకరస్య (శుష్మిణః) బహు శుష్మం బలం భవతి యస్మాత్తస్య (ప్రప్ర) అతిప్రకృష్టతయా (దాతారమ్) (తారిషః) సంతర (ఊర్జమ్) పరాక్రమమ్ (నః) అస్మాకమ్ (ధేహి) (ద్విపదే) ద్వౌ పాదౌ యస్య మనుష్యాదేస్తస్మై (చతుష్పదే) చత్వారః పాదా యస్య గవాదేస్తస్మై. ॥౮౩॥ అన్వయః:- హే అన్నపతే! యజమాన! పురోహిత! వా త్వం నోఽనమీవస్య శుష్మిణోఽన్నస్య ప్రప్ర దేహి. అస్యాఽన్నస్య దాతారం తారిష. నోఽస్మాకం ద్విపదే చతుష్పదే ఊర్జం ధేహి ॥౮౩॥

భావార్థః:- మనుష్యైః సదైవారోగ్యబలకారక మన్నం స్వైర్భోక్తవ్య మన్యేభ్యః ప్రదాతవ్యం చ మనుష్యాణాం పశూనాం చ సుఖబలే సంవర్ధనీయే యత ఈశ్వరసృష్టిక్రమానుకూలాచరణేన సర్వేషాం సుఖోన్నతిః సదా వర్ధేత. ॥౮౩॥

పదార్థము :- అన్నపతే = ఓషధులను అన్నములను పాలించునో యజమానుడా! లేక పురోహితుడా! నీవు, నః = మాకు, అనమీవస్య = రోగముల నాశనమొనర్చి సుఖమును వృద్ధిజేయునది, శుష్మిణః = బహు బలకారియునగు, అన్నస్య = అన్నమును, ప్రప్ర దేహి = అతిప్రకర్షముతో నిమ్ము. మఱియు, దాతారమ్ = అన్న మొసగువానిని, తారిషః = తృప్తపఱచుము, మఱియు, నః = మా యొక్క, ద్విపదే = రెండుకాళ్లుకలిగిన మనుష్యాదులకు, చతుష్పదే = నాలుగుకాళ్లుగలిగిన గవాదిపశువులకు, ఊర్జమ్ = పరాక్రమమును, ధేహి = ధారణ మొనర్చుము. ॥౮౬॥

భావార్థము :- మానవులు ఎల్లప్పుడు బలదాయకము ఆరోగ్యకరమునగు నన్నమును తాము సేవించవలయును. మఱియు నితరులకు నొసగవలయును. మానవుల-పశువుల సుఖమును పెంపొందించవలయును. ఇటుల ఈశ్వరునిసృష్టి క్రమానుకులాచరణ మొనర్చుటచే సర్వులసుఖములు సదా వృద్ధిపొందగలవు. ॥౮౩ (౫౭౩)॥

అత్ర గృహస్థ రాజ పురోహిత సభా సేనాధీశ ప్రజాజన కర్తవ్యకర్మాది వర్ణనాదేతదధ్యాయోక్తార్థస్య పూర్వాధ్యాయోక్తార్థేన సహ సంగతి రస్తీ త్యవగన్తవ్యమ్ ॥

ఈయధ్యాయమునందు గృహస్థుడు, రాజపురోహితుడు, సభాపతి, సేనాపతి, ప్రజలు చేయదగిన కర్మాదుల వర్ణనచే నీయధ్యాయోక్తార్థమునకు పూర్వాధ్యాయోక్తార్థముతో సంగతిగలదని గ్రహించవలయును.

యజుర్వేద భాష్యములోని పదునొకండవ యధ్యాయము సమాప్తము. ॥౧౧॥

ఇతి శ్రీమద్విద్వద్వర పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ విరజానన్దసరస్వతీ
స్వామినాం శిష్యేణ శ్రీమద్విద్వద్వర దయానన్ద సరస్వతీ స్వామినా
నిర్మితే సంస్కృతార్యభాషాభ్యాం విభూషితే
సుప్రమాణయుక్తే యజుర్వేదభాష్యే
ఏకాదశో ఽధ్యాయః
పూర్తి మగమత్.

* *
*

ఓమ్

అథ ద్వాదశాధ్యాయారమ్భః

పది రెండవ అధ్యాయము ఆరంభము,

విశ్వాని దేవ సవిత ర్దురితాని పరాసువ। యద్భద్రం తన్న ఆసువ ॥౧॥

౧౨।౧ దృశాన ఇత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిక్పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
తత్రాదౌ విద్వద్గుణమాహ, విద్వాంసుల గుణములను ఉపదేశించెను.

దృశానో రుక్మ ఉర్వ్యా వ్యద్యౌద్దుర్మర్షమాయుః శ్రియే రుచానః।
అగ్ని రమృతో అభవద్వయోభి ర్యదేనం ద్యౌ రజనయత్సురేతాః ॥౧॥

దృశానః. రుక్మః, ఉర్వ్యా, వి, అద్యౌత్, దుర్మర్షమితి దుః — మర్షమ్, ఆయుః శ్రియే, రుచానః, అగ్నిః, అమృతః, అభవత్, వయోభిరితి వయః + భిః, యత్ ఏనమ్, ద్యౌః, అజనయత్, సురేతా ఇతి సు+రేతాః ॥౧॥

పదార్థః :— (దృశానః) దర్శకః (రుక్మః) దీప్తిమాన (ఉర్వ్యా) మహత్యా పృథివ్యా సహ (వి) (అద్యౌత్) ద్యోతయతి (దుర్మర్షమ్) దుఃఖేన మర్షితుం సోఢుం శీలమ్ (ఆయుః) అన్నమ్. ఆయుర్న్న నా——నిఘం ౨,౭. (శ్రియే) శోభాయై (రుచానః) రోచకః (అగ్నిః) కాలాఖ్యః పావకః (అమృతః) నాశరహితః (అభవత్) భవతి (వయోభిః) యావజ్జీవనైః (యత్) యమ్ (ఏనమ్) (ద్యౌః) విజ్ఞానాదిభిః ప్రకాశమానః (అజనయత్) జనయతి (సురేతాః) శోభనాని రేతాంసి వీర్యాణి యస్య సః. ॥౧॥ అన్వయః :— హే మనుష్యా యథా దృశానో ద్యౌరగ్నిః సూర్య ఉర్వ్యా సహ సర్వాన్మూర్త్తాన్ పదార్థాన్ వ్యద్యోత్తథా యః శ్రియే రుచానో రుక్మో జనోఽభవద్యశ్చ సురేతా అమృతో దుర్మర్షమాయురజనయద్వయోభిః సహ యమేనం విద్వాంసమజనయత్తం యూయం సతతం సేవధ్వమ్, ॥౧॥ భావార్థః :— అత్ర వాచకలుప్తోపమాలఙ్కారః. యథాఽస్మిన్ జగతి సూర్యాదయః సర్వే పదార్థాః స్వదృష్టాన్తైః పరమేశ్వరం నిశ్చాయయన్తి, తథా మనుష్యా అపి భవేయుః. ॥౧॥

పదార్థము :— మానవులారా! ఎటుల, దృశానః = చూపించునది, ద్యౌః = స్వయంప్రకాశ స్వరూపము, అగ్నిః = సూర్యరూపమునగు నగ్ని, ఉర్వ్యా = అతిస్థూల భూమితోపాటు సకలమూర్తిమంతములగు పదార్థములను, వ్యద్యౌత్ = వివిధ విధములుగ ప్రకాశిత మొనర్చుచున్నదో, అటులె ఎవడు, శ్రియే రుచానః = సౌభాగ్యలక్ష్మికై రోచకుడు. రుక్మః = సుశోభితుడు, అభవత్ = అగునో, మఱియు నెవడు, సురేతాః = ఉత్తమవీర్యయుక్తుడు. అమృతః = నాశరహితుడునై, దుర్మర్షమ్ = శత్రువుల దుఃఖము నుండి నివారించు సమర్థమగు. ఆయుః = జీవనమును, అజనయత్ = ప్రకటించుచున్నాడో, వయోభిః = ఆయుస్సులతో, ఏనమ్ = ఏ యీ విద్వాంసుని ప్రకటించు చున్నాడో, అతనిని నీవు సదా సేవించుము. ॥౧॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రము నందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. ఈ జగత్తు నందెటుల సూర్యాది సకల పదార్థములు తమతమ దృష్టాంతములతో పరమేశ్వరుని నిశ్చయమొనర్చు చున్నవో అటులనే మనుష్యులను కావలయును. ॥౧॥ (౫౧౪)

౫౧౫ నక్తోషాసేత్యస్య కుత్స ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, భురిగార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః
పున స్తమేవ విషయ మాహ. విషయ మయ్యదియే.

నక్తోషాసా సమనసా విరూపే ధాపయేతే శిశుమేకꣳ సమీచీ।
ద్యావాక్షామా రుక్మో అన్తర్విభాతి దేవా అగ్నిం ధారయన్ద్రవిణోదాః ॥౨॥

నక్తోషాసా, నక్తోషసేతి నక్తోషసా, సమనసేతి స+మనసా, విరూపే ఇతి వి+రూపే, ధాపయేతే ఇతి ధాపయేతే, శిశుమ్, ఏకమ్, సమీచీ ఇతి సమ్+ఈచీ, ద్యావాక్షామా, రుక్మః, అన్తః, వి, భాతి, దేవాః, అగ్నిమ్, ధారయన్, ద్రవిణోదా ఇతి ద్రవిణః+దాః ॥౨॥

పదార్థః :- (నక్తోషాసా) నక్తం రాత్రిం చోషా దినం చ తే (సమనసా) సమానం మనో విజ్ఞానం యయో స్తే (విరూపే) తమః ప్రకాశాభ్యాం విరుద్ధరూపే (ధాపయేతే) పాయయతః (శిశుమ్) బాలకమ్ (ఏకమ్) అసహాయం (సమీచీ) యే సమ్యగఞ్చతః సర్వాన్ ప్రాప్నుత స్తే (ద్యావాక్షామా) ప్రకాశభూమీ. అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః (రుక్మః) రుచికరః (అన్తః) అభ్యన్తరే(వి)(భాతి) ప్రకాశతే (దేవాః) దివ్యాః ప్రాణాః (అగ్నిమ్)విద్యుతమ్(ధారయన్)ధారయేయుః(ద్రవిణోదాః) యేద్రవిణం బలం దదతి తే,ద్రవిణోదాః కస్మాద్ధనం ద్రవిణముచ్యతే.యదేనదభిద్రవన్తి బలం వా ద్రవిణం యదేనేనాభిద్రవంతి తస్య దాతాద్రవిణోదాః నిరు. ౮.౧. ॥౨॥ అన్వయః:- హే మనుష్యాః యమగ్నిం ద్రవిణోదా దేవా ధారయన్ యో రుక్మః సన్న న్తర్విభాతి, యః సమనసా విరూపే సమీచీ ద్యావాక్షామా నక్తోషాసా యథైకం శిశుం ద్వే మాతరౌ ధాపయేతే తథా వర్తమానం తం విజానన్తు ॥౨॥
భావార్థః:- అత్రవాచక లుప్తోమాలంకారః. యథా జననీ ధాత్రీ చ బాలకం పాలయత స్తథాహోరాత్రౌ సర్వాన్ పాలయతః. యశ్చ విద్యుద్రూపేణాభివ్యాప్తోఽస్తి సోఽగ్నిః సూర్యాదేః కారణ మస్తీతి సర్వే నిశ్చిన్వంతు ॥౨॥

పదార్థము :- మానవులారా! అగ్నిమ్ = ఏ విద్యుత్తును, ద్రవిణోదా = బలప్రదాతలైన దేవాః = దివ్యప్రాణములు,ధారయన్ = ధారణమొనర్చునో, ఏది, రుక్మః = రుచికారకమై,అన్తః = అంతఃకరణమందు, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నదో, ఏది, సమనసా = ఒకేవిచారముగలవి, విరూపే = అంధకార ప్రకాశములచే విరుద్ధరూపయుక్తములు, సమీచీ = అన్ని విధముల నందఱికి లభించునవియునగు, ద్యావాక్షామా = ప్రకాశము భూమి వలె,మఱియు, నక్తోషాసా = రాత్రిందివములవలె, ఏకమ్ శిశుమ్ = ఒకశిశువుకు, ధాపయేతే = మాత లిరువురు పాలు త్రాగించు చున్నటుల నున్నదో ఆ విద్యుత్తును మీరెఱుగుడు. ॥౨॥

భావార్థము :- ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. జననియగు మాతయు దాదియు బాలకునకు పాలు ద్రావించు చున్నటుల దివారాత్రములు సకలమును రక్షించు చున్నవి. ఏది

విద్యుద్రూపమున సర్వత్ర వ్యాప్తమై యున్నదో అయ్యగ్ని సూర్యాదులకు కారణమని అందరు నిశ్చయించుకొనెదరు గాక ! ॥౨॥

౫౧౬ విశ్వారూపాణీత్యస్య శ్యావాశ్వ ఋషిః, సవితా దేవతా, విరాట్ జగతీ ఛన్దః; నిషాదః స్వరః.
అథాగ్రే పరమాత్మనః కృత్య ముపదిశ్యతే. పరమేశ్వరుని కర్తవ్య ముపదేశించబడినది.

విశ్వా రూపాణి ప్రతిముఞ్చతే కవిః ప్రాసావీద్ భద్రం ద్విపదే చతుష్పదే
వినాకమఖ్యత్సవితా వరేణ్యోఽనుప్రయాణ ముషసో విరాజతి ॥౩॥

విశ్వా, రూపాణి, ప్రతి, ముఞ్చతే, కవిః ప్ర, అసావీత్, భద్రమ్, ద్విపద ఇతి ద్విః+పదే, చతుష్పదే చతుఃపద ఇతి చతుః+పదే, వి, నాకమ్, అఖ్యాత్, సవితా, వరేణ్యః, అను, ప్రయాణమ్, ప్రయానమితిప్ర+యానమ్ ఉషసః,వి, రాజతి

పదార్థః :- (విశ్వా) సర్వాణి (రూపాణి) (ప్రతి) (ముఞ్చతే) (కవిః) క్రాన్తదర్శనః క్రాన్తప్రజ్ఞః సర్వజ్ఞో వా (ప్ర) (అసావీత్) ఉత్పాదయతి (భద్రమ్)జననీయం సుఖమ్(ద్విపదే) మనుష్యాద్యాయ (చతుష్పదే) గవాద్యాయ (వి) (నాకమ్) సర్వదుఃఖరహితమ్ (అఖ్యత్)ప్రకాశయతి(సవితా) సకలజగత్ప్రసవితా జగదీశ్వరః సూర్యో వా (వరేణ్యః) స్వీకర్తుమర్హః (అను)(ప్రయాణమ్)ప్రకృష్టం ప్రాపణమ్ (ఉషసః) ప్రభాతస్య (వి) (రాజతి) ప్రకాశతే. ॥౩॥ అన్వయః:- హే మనుష్యా! యో వరేణ్యః కవిః సవితోషసః ప్రయాణ మను విరాజతి విశ్వా రూపాణి ప్రతిముఞ్చతే. ద్విపదే చతుష్పదే నాకం వ్యఖ్యాత్ భద్రం ప్రాసావీత్త మిదృశ ముత్పాదకం సూర్యం పరమేశ్వరం విజానీత ॥౩॥ భావార్థః :- అత్ర శ్లేషాలంకారః. యేన జగదీశ్వరేణ సకలరూప ప్రకాశకః ప్రాణినాం సుఖహేతుః ప్రకాశమానః సూర్యో రచిత స్తస్యైవ భక్తిం సర్వే మనుష్యాః కుర్వన్త్వితి

పదార్థము :- మానవులారా ! వరేణ్యః = గ్రహించ యోగ్యుడు, కవిః = సర్వత్ర దృష్టి బుద్ధులు గలవాడు, సర్వజ్ఞుడు,సవితా = సకల జగదుత్పాదకుడునగు నే జగదీశ్వరుడు లేక సూర్యుడు, ఉషసః = ప్రాతఃకాల సమయమున, ప్రయాణమ్ = లభించుటకు, అనువిరాజతి = ప్రకాశితుడగుచున్నాడో, విశ్వా రూపాణి = సమస్త పదార్థముల స్వరూపమును, ప్రతిముంచతే = ప్రసిద్ధ మొనర్చుచున్నాడో, మఱియు, ద్విపదే = పాదద్వయము గలమనుష్యాదులకు, చతుష్పదే = గవాదిచతుష్పాదప్రాణులకు, నాకమ్ = సకలదుఃఖరహితమును, భద్రమ్ = సేవించయోగ్యమును నగు సుఖమును, వ్యఖ్యతే = ప్రకాశిత మొనర్చుచున్నాడో, మఱియు, ప్రాసావీత్ = ఉన్నతి యొనర్చుచున్నాడో అట్టి, సూర్యుని సూర్యలోకోత్పాదకుడగు పరమాత్మను మీ రెఱుగుడు. ॥౩॥

భావార్థము :-ఇందు శ్లేషాలంకారమున్నది. సకలరూపప్రకాశకుడు,ప్రాణులకు సుఖహేతువు, ప్రకాశవంతమునగు సూర్యుని రచించినట్టి జగదీశ్వరునినే సకలమానవులు భజించవలయును, ॥౩॥

౫౧౭ సుపర్ణోఽసీత్యస్య శ్యావాశ్వ ఋషిః, గరుత్మాన్ దేవతా, ధృతిశ్ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
పునర్విద్వద్గుణా ఉపదిశ్యన్తే. విద్వద్గుణములు చెప్పబడినవి.

సుపర్ణోఽసి గరుత్మాఀస్త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం చక్షు ర్బృహద్రథన్తరే పక్షౌ

స్తోమ ఆత్మా ఛన్దాꣳస్యఙ్గాని యజూꣳషి నామ సామ। తే తనూర్వామదేవ్యం యజ్ఞాయజ్ఞియం పుచ్ఛం ధిష్ణ్యాః శఫాః। సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్దివం గచ్ఛ స్వః పత॥౪

సుపర్ణ ఇతి సు+పర్ణః, అసి, గరుత్మాన్, త్రివృదితి త్రి+వృత్, తే, శిరః, గాయత్రమ్, చక్షుః, బృహద్రథన్తరే ఇతి బృహత్+రథన్తరే, పక్షౌ, స్తోమః, ఆత్మా, ఛన్దాꣳసి, అఙ్గాని, యజూꣳషి, నామ, సామ, తే. తనూః, వామదేవ్యమితి వామ+దేవ్యమ్, యజ్ఞాయజ్ఞియమితి యజ్ఞా+యజ్ఞియమ్, పుచ్ఛమ్. ధిష్ణ్యాః, శఫాః, సుపర్ణ ఇతి సు+పర్ణాః, అసి, గరుత్మాన్, దివమ్, గచ్ఛ, స్వరితి స్వః, పత ॥౪॥

పదార్థము :— (సుపర్ణః) శోభనాని పర్ణాని లక్షణాని యస్య సః (అసి) (గరుత్మాన్)గుర్వాత్మా (త్రివృత్) త్రీణి కర్మోపాసనా జ్ఞానాని వర్తన్తే యస్మిన్ తత్(తే)తవ (శిరః) శృణాతి హినస్తి దుఃఖాని యేన తత్(గాయత్రమ్)గాయత్ర్యా విహితం విజ్ఞానమ్(చక్షుః)నేత్రమివ(బృహద్రథన్తరే)బృహద్భీ రథైః స్తరన్తి దుఃఖాని యాభ్యాం సామభ్యాం తే (క్షౌప)పార్శ్వావివ(స్తోమః)స్తోతుమర్హః ఋగ్వేదః (ఆత్మా) స్వరూపమ్ (ఛన్దాంసి) ఉష్ణిగాదీని (అఙ్గాని) శ్రోత్రాదీని (యజూంషి) యజుఃశ్రుతయః (నామ) ఆఖ్యా (సామ) తృతీయో వేదః (తే) తవ (తనూః) శరీరమ్ వామదేవేన దృష్టం విజ్ఞాతం విజ్ఞాపితం వా (యజ్ఞాయజ్ఞియమ్) యజ్ఞాః సంగతవ్యా వ్యవహారా అయజ్ఞాస్త్యక్తవ్యాశ్చ తాన్ యదర్హతి తత్ (పుచ్ఛమ్) పుచ్ఛమివాన్త్యోఽవయవః (ధిష్ణ్యాః) దిధిషతి శబ్దయన్తి యైస్తే ధిషణాః ఖురోపరిభాగాస్తేషు సాధవః (శఫాః) ఖురాః (సుపర్ణః) శోభనపతనశీలః (అసి) అస్తి (గరుత్మాన్) గరుతః శద్దా విద్యన్తే యస్య సః (దివమ్) దివ్యం విజ్ఞానమ్(గచ్ఛ)ప్రాప్నుహి (స్వః) సుఖమ్ (పత) గృహాణ. ॥౪॥ అన్వయః :— హే విద్వన్ యతస్తే తవ త్రివృత్ శిరో గాయత్రం చక్షురబృహద్రథన్తరే పక్షౌ స్తోమ ఆత్మా ఛన్దాస్యఙ్గాని యజూంషి నామ యజ్ఞాయజ్ఞియం వామదేవ్యం సామ తే తనూశ్చాస్తి తస్మాత్ త్వం గరుత్మాన్ సుపర్ణోఽస్యస్తి స ఇవ త్వం దివం గచ్ఛ స్వః పత. ॥౪॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః, యథా సున్దరశాఖాపత్ర పుష్పఫలమూలా వృక్షాః శోభన్తే తథా వేదాదిశాస్త్రాఽధ్యేతారోఽధ్యాపకాః, సురోచన్తే యథా పశవః పుచ్ఛాద్యవయవైః స్వకార్యాణి సాధ్నువన్తి. యథా చ పక్షీ పక్షాభ్యా మాకాశమార్గేణ గత్వాఽగత్య చ మోదతే తథా మనుష్యా విద్యాసుశిక్షాః ప్రాప్య పురుషార్థేన సుఖాన్యాప్నువన్తు. ॥౪॥

పదార్థము :— విద్వాంసుడా! తే = నీకు. త్రివృతే = జ్ఞానకర్మోపాసనలతోకూడిన, శిరః = దుఃఖములను శీర్ణమొనర్చు శిరస్సున్నది. గాయత్రమ్ = గాయత్రీ ఛందస్సుచే చెప్పబడిన విజ్ఞానరూపార్థము, చక్షుః = నేత్రమువలె నున్నది. బృహద్రథంతరే = పెద్దపెద్దరథములచే దుఃఖములను తరింపజేయు సామద్వయము. పక్షౌ = పార్శ్వావయవములవలె నున్నది. స్తోమః = స్తుతికినర్హమగు ఋగ్వేదము, ఆత్మా = స్వస్వరూపము; ఛందాసి = ఉష్ణిగాది ఛందస్సులు, అఙ్గాని = కర్ణాద్యవయవములు; యజూంషి = యజుర్వేద మంత్రములు. నామ = పేరు; యజ్ఞాయజ్ఞియమ్ = గ్రహించదగిన త్యజించదగిన వ్యవహారములకు యోగ్యమగు, వామదేవ్యమ్ = వామదేవఋషి యెరిగిన లేక చదివించిన, సామ = మూడవదగు సామవేదము, తే తనూః = నీశరీరము; కనుక నీవు, గరుత్మాన్ =

మహాత్ముడవు; సుపర్ణః అసి = సుందర సంపూర్ణ లక్షణములచే యుక్తుడవునై యున్నావు. ధిష్ణ్యాః = శబ్దమొనరించు హేతువులకు తగిన, శఫాః = డెక్కలు, మఱియు, పుచ్ఛమ్ = పెద్దతోకవలె అంగ్యావయవముగలది, గరుత్మాన్ = ప్రశంసితశబ్దోచ్చారణము. సుపర్ణః = సుందరముగ నెగురుచున్నదియునగునే పక్షి యున్నదో అట్టి పక్షి వలె, నీవు, దివమ్ = దివ్యజ్ఞానమును, గచ్ఛ = పొందుము. మఱియు, స్వః = సుఖమును, పత = గ్రహించుము. ॥౪॥

భావార్థము :- ఇందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. సుందరశాఖా పత్రపుష్పఫలమూలములుగల వృక్షము లెటుల శోభించునో, అటులనే వేదాదిశాస్త్రాధ్యేతలు, అధ్యాపకులు చక్కగరోచిష్ణులగుదురు. పశువులు పుచ్ఛాద్యవయవములచే స్వకార్యముల నెటుల సాధించుకొనునో, మఱియు నెటులపక్షి పక్షద్వయముచే ఆకాశమార్గమున గమనాగమన మొనర్చి ప్రముదితమగుచున్నదో, అటులనే మానవులు విద్యాసుశిక్షలను పొంది పురుషార్థముచే సుఖముల పొందుదురు.

౫౧లా విష్ణోః క్రమ ఇత్యస్య శ్యావాశ్వ ఋషిః, విష్ణుర్దేవతా, భురిగుత్కృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునా రాజధర్మ మాహ. మరల రాజధర్మ ముపదేశించబడినది.

విష్ణోః క్రమోఽసి సపత్నహా గాయత్రం ఛన్ద ఆరోహ పృథివీ మను విక్రమస్వ విష్ణోః క్రమోఽస్యభిమాతిహా త్రైష్టుభం ఛన్ద ఆరోహాన్తరిక్షమను విక్రమస్వ । విష్ణోః క్రమోఽస్యరాతీయతో హన్తా జాగతం ఛన్ద ఆరోహ దివ మను విక్రమస్వ విష్ణోః క్రమోఽసి శత్రూయతో హన్తాఽఽనుష్టుభం ఛన్ద ఆరోహ దిశోఽను విక్రమస్వ॥ ॥౫॥

విష్ణోః, క్రమః, అసి, సపత్నహేతి సపత్న+హా, గాయత్రమ్, ఛన్దః, ఆ, రోహ, పృథివీమ్, అను, వి, క్రమస్వ, విష్ణోః, క్రమః, అసి, అభిమాతిహేత్యభిమాతి+హా, త్రైష్టుభమ్, త్రైస్తుభమితి త్రైః + స్తుభమ్, ఛన్దః, ఆ, రోహ, అన్తరిక్షమ్, అను, వి, క్రమస్వ, విష్ణోః, క్రమః, అసి, అరాతీయతః అరాతీయత ఇత్యరాతి+యతః, హన్తా, జాగతమ్, ఛన్దః, ఆ, రోహ, దివమ్, అను, వి, క్రమస్వ, విష్ణోః, క్రమః, అసి, శత్రూయతః శత్రుయత ఇతి శత్రు+యతః, హన్తా, ఆనుష్టుభమ్ అనుస్తుభమిత్యాను+స్తుభమ్, ఛన్దః, ఆ, రోహ, దిశః, అను, వి, క్రమస్వ ॥౫॥

పదార్థః :— (విష్ణోః) వ్యాపకస్య జగదీశ్వరస్య (క్రమః) వ్యవహారః (అసి) (సపత్నహా) యః సపత్నానరీన్ హన్తి సః (గాయత్రమ్) గాయత్రీనిష్పన్నమర్థమ్ (ఛన్దః) స్వచ్ఛమ్ (ఆ) (రోహ) ఆరూఢో భవ (పృథివీమ్) పృథివ్యాదికమ్ (అను) (వి) (క్రమస్వ) వ్యవహర (విష్ణోః) వ్యాపకస్య

కారణస్య (క్రమః) అవస్థాన్తరమ్ (అసి)(అభిమాతిహా)యోఽభిమాతీనభిమానయుక్తాన్ హన్తి(త్రైష్టుభమ్) త్రిభిః సుఖైః సంబద్ధమ్ (ఛన్దః) బలప్రదమ్ (ఆ) (రోహ) (అన్తరిక్షమ్) ఆకాశమ్ (అను) (వి) (క్రమస్వ) (విష్ణోః) వ్యాప్తుం శీలస్య విద్యుద్రూపాగ్నేః (క్రమః) (అసి)(అరాతీయతః)విద్యాదిదానం కర్తుమనిచ్ఛతః (హన్తా) నాశకః (జాగతమ్) జగజ్జానాతి యేన తత్ (ఛన్దః) సృష్టివిద్యాబలకరం (ఆ) (రోహ) (దివమ్) సూర్యాద్యగ్నిమ్ (అను) (వి) (క్రమస్వ) (విష్ణోః) హిరణ్యగర్భస్య వాయోః (క్రమః) (అసి) (శత్రూయతః) ఆత్మనః శత్రుమాచరతః (హన్తా) (ఆనుష్టుభమ్) ఆనుకూలతయా స్తోభతే సుఖం బధ్నాతి యేన తత్ (ఛన్దః) ఆనన్దకరమ్ (ఆ) (రోహ)(దిశః) పూర్వాదీన్ (అను) (వి) (క్రమస్వ) ప్రయతస్వ. ॥౫॥ అన్వయః:- హే విద్వన్ యతస్త్వం విష్ణోః క్రమః సపత్నహాఽసి. తస్మాద్ గాయత్రం ఛన్ద ఆరోహ. పృథివీమనువిక్రమస్వ. యతస్త్వం విష్ణోః క్రమోఽభిమాతిహాసి తస్మాత్త్వం త్రైష్టుభం ఛన్ద ఆరోహాన్తరిక్ష మనువిక్రమస్వ యతస్త్వం విష్ణోః క్రమోఽరాతీయహన్తాఽసి. తస్మాజ్జాగతం ఛన్ద ఆరోహ దివ మనువిక్రమస్వ యస్త్వం విష్ణోః క్రమః శత్రూయతో హన్తాఽసి స త్వమానుష్టుభం ఛన్ద ఆరోహ దిశోఽనువిక్రమస్వ. ॥౫॥
భావార్థః :- మనుష్యైర్వేదవిద్యయా భూగర్భాదివిద్యా నిశ్చిత్య పరాక్రమేణోన్నీయ రోగాః శత్రవశ్చ నిహన్తవ్యాః. ॥౫॥

పదార్థము :- విద్వాంసుడా! నీవు, విష్ణోః = వ్యాపక జగదీశ్వరుని యొక్క, క్రమః = వ్యవహారముతో శోధకుడవు, సపత్నహా = శత్రుసంహారకుడవు, అసి = అయియున్నావు కనుక, గాయత్రమ్ = గాయత్రీమంత్రమునుండి వెలువడిన, ఛన్దః = పద్ధార్థముమీద, ఆరోహ = ఆరూఢుడవగుము, పృథివీమ్ = పృథివ్యాది పదార్థములతో, అనువిక్రమస్వ = స్వానుకూల కార్యముల సాధించుము, మఱియు నీవు, విష్ణోః = వ్యాపకకారణము యొక్క, క్రమః = కార్యరూపమవు, అభిమాతిహా అసి = అభిమానులను హత మొనర్చువాడవు, కావున, త్రైష్టుభమ్ = మూడువిధముల సుఖములతో కూడియున్న. ఛన్దః = బలదాయకమగు వేదార్థమును, ఆరోహ = గ్రహించుము, మఱియు, అన్తరిక్షమ్ = ఆకాశమును, అనువిక్రమస్వ = అనుకూల వ్యవహారమునందు యుక్తమొనర్చుము. నీవు, విష్ణోః = వ్యాపనశీలవిద్యుద్రూపాగ్నిని, క్రమః = ఎఱిగినవాడవు, అరాతీయతః హన్తా అసి = విద్యాదానాదుల విరోధించుపురుషుని నాశనమొనర్చు వాడవు కనుక నీవు, జాగతమ్ = జగత్తునెఱుగుటకు హేతువును, ఛన్దః = సృష్టివిద్యను బలయుక్తమొనర్చు నదియునగు విజ్ఞానమును, ఆరోహ = పొందుము. మఱియు, దివమ్ = సూర్యాద్యగ్నిని, అనువిక్రమస్వ = అనుక్రమముగ నుపయుక్తపఱచుము. నీవు, విష్ణోః = హిరణ్యగర్భవాయువుయొక్క, క్రమః = జ్ఞాపకుడవు. మఱియు, శత్రూయతః = శత్రువువలె ఆచరించు పురుషులను, హన్తా అసి = మారణ మొనర్చువాడవు, ఆ నీవు ఆనుష్టుభమ్ = అనుకూలముతోపాటు సుఖసంబంధమునకు హేతువు, ఛన్దః = ఆనందకారకమునగు వేదభాగమును. ఆరోహ = ఉపయుక్త మొనర్చుము. మఱియు. దిశః = పూర్వాది దిశలకు, అనువిక్రమస్వ = అనుకూల ప్రయత్నము లొనర్చుము. ॥౫॥

భావార్థము :- వేదవిద్యచే భూగర్భ విద్యలను నిశ్చయించి. పరాక్రమముచే వాని నభివృద్ధి యొనర్చి రోగములను. శత్రువులను దునుమాడుట మానవుల కర్తవ్యము. ॥౫॥

౬॥ ఆక్రన్దదిత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నయ్యదియే విషయము

అక్రన్దదగ్ని స్తనయన్నివ ద్యౌః క్షామా రేరిహద్వీరుధః సమఞ్జన్। సద్యో జజ్ఞానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునా భాత్యన్తః ॥ ॥౬॥

అక్రన్దత్, అగ్నిః, స్తనయన్నివేతి స్తనయన్ + ఇవ, ద్యౌః, క్షామా, రేరిహత్, వీరుధః, సమఞ్జన్నితి సమ్+అఞ్జన్, సద్యః, జజ్ఞానః, వి, హి, ఈమ్, ఇద్ధః, అఖ్యత్, ఆ, రోదసీ ఇతి రోదసీ, భానునా, భాతి, అన్తరిత్యన్తః ॥౬॥

పదార్థః :– (అక్రన్దత్)ప్రాప్నోతి (అగ్నిః) విద్యుత్ (స్తనయన్నివ) యథా దివ్యం శబ్దం కుర్వన్(ద్యౌః)సూర్యప్రకాశః(క్షామా) క్షామా పృథివీ. క్షమేతి పృథివీ నా. నిఘం.౧.౧. అత్రాన్యేషామపీత్యుపధాదీర్ఘః, (రేరిహత్) భృశం ఫలాని దదాతి (వీరుధః) వృక్షాన్ (సమంజన్) సమ్యక్ ప్రకాశయన్(సద్యః) సమానేఽహ్ని (జజ్ఞానః) ప్రాదుర్భూతః సన్ (వి) (హి) ఖలు (ఈమ్) సర్వతః(ఇద్ధః)ప్రదీప్తః(అఖ్యత్)ప్రకాశయతి(ఆ)(రోదసీ)ద్యావాపృథివ్యౌ (భానునా)స్వదీప్త్యా(భాతి) ప్రకాశతే(అన్తః)మధ్యే వర్తమానః సన్ ॥౬॥ అన్వయః :– హేమనుష్యాః యః సభేశః సద్యో జజ్ఞానో ద్యౌరగ్నిః స్తనయన్నివారీనాక్రన్దద్యథా క్షామా వీరుధస్తథా ప్రజాభ్యః సుఖాని రేరిహత్ యథా సవితేద్ధః సమంజన్ రోదసీ వ్యఖ్యద్భానునాఽన్తరాభాతి తథా యః శుభగుణకర్మ స్వభావైః ప్రకాశతే తం హి రాజకర్మసు ప్రయుఙ్ధ్వమ్. ॥౬॥ భావార్థః :– అత్రోపమా వాచకలుప్తోపమాలఙ్కారౌ. హే మనుష్యాః యథా సూర్యః సర్వలోకమధ్యస్థః సర్వాన్ ప్రకాశ్యాకర్షతి, యథా పృథివీ బహుఫలదా వర్తతే తథాభూతః పురుషః రాజ్యకార్యేషు సమ్యగుపయోక్తవ్యః. ॥౬॥

పదార్థము :– మానవులారా! ఏ సభాపతి, సద్యః = ఒకేదినమందు, జజ్ఞానః = ప్రసిద్ధుడయ్యెనో, ద్యౌః = సూర్యప్రకాశస్వరూపుడు, అగ్నిః = విద్యుదగ్నితుల్యుడునై, స్తనయన్నివ = శబ్దమొనర్చుచు శత్రువులను, అక్రన్దత్ = పొందుచున్నాడో, ఎటుల, క్షామా = పృథివి, వీరుధః = వృక్షములను పుష్పఫలవంతములుగ నొనర్చుచున్నదో, అటులనే ప్రజలకు సుఖములను, రేరిహత్ = మంచి చెడు కర్మల ఫలితమును శీఘ్రముగ నొసగుచున్నాడో, ఎటుల సూర్యుడు, ఇద్ధః = ప్రదీప్తుడై మఱియు, సమంజన్ = పదార్థములను చక్కగాప్రకాశితమొనర్చుచు, రోదసీ = ఆకాశమును పృథివిని, వ్యఖ్యత్ = ప్రసిద్ధమొనర్చుచున్నాడో, మఱియు, భానునా = స్వదీప్తితోపాటు, అన్తః = సకలలోకముల మధ్య, ఆభాతి = ప్రకాశితుడగుచున్నాడో, అటులనే ఏ సభాపతి శుభగుణ కర్మలచే ప్రకాశితుడగుచున్నాడో, అట్టి వానినే మీరు రాజకార్యములందు ప్రయుక్తమొనర్చుడు. ॥౬॥

భావార్థము :– ఈ మంత్రమందుపమా-వాచకలుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. మానవులారా! సూర్యుడెటుల సర్వలోకములమధ్య స్థితుడై అన్నిటిని ప్రకాశితము ఆకర్షణము నొనర్చుచున్నాడో, మఱియు నెటుల పృథ్వి బహుఫలముల నిచ్చుచున్నదో, అటులనే మానవులను రాజ్యకార్యము లందు చక్కగా ఉపయుక్త పఱచుడు. ॥౬॥

౭.౨ం అగ్న ఇత్యస్య వత్సప్రీఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్ష్యనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః

పున ర్విద్వద్గుణా నుపదిశతి. మరల విద్వాంసుల గుణముల నుపదేశించుచున్నాడు.

అగ్నేఽభ్యావర్తిన్నభి మా ని వర్తస్వాయుషా వర్చసా ప్రజయా ధనేన। సన్యా

మే॒ధయా॑ ర॒య్యా॑ పోషే॑ణ॥ ॥౭॥

అగ్నే॑, అ॒భ్యావ॒ర్తిన్నిత్య॑భి + ఆవ॒ర్తి॒న్, అ॒భి॑, మా॒, ని॒, వ॒ర్త॒స్వ॒, ఆయు॑షా, వర్చ॑సా, ప్ర॒జయే॒తి ప్ర॒+జయా॑, ధనే॑న, స॒న్యా, మే॒ధయా॑, ర॒య్యా, పో॑షే॑ణ॥ ౭

పదార్థః :- (అగ్నే) విద్వన్ (అభ్యావర్తిన్) ఆభిముఖ్యేన వర్తితుం శీలమస్య తత్సంబుద్ధౌ (అభి) (మా) మామ్ (ని) నితరామ్ (వర్తస్వ) (ఆయుషా) చిరంజీవనేన (వర్చసా) అన్నాధ్యయనాదినా (ప్రజయా) సన్తానేన (ధనేన) (సన్యా) సర్వాసాం విద్యానాం సంవిభాగ కర్త్ర్యా (మేధయా) ప్రజ్ఞయా (రయ్యా) విద్యా శ్రియా (పోషేణ) పుష్ట్యా ॥౭॥ అన్వయః :- హే అభ్యావర్తిన్నగ్నే! పురుషార్థిన్! విద్వంస్త్వ మాయుషా వర్చసా ప్రజయా ధనేన సన్యా మేధయా రయ్యా పోషేణ చ సహాభినివర్తస్వ మాం చైతైః సంయోజయ. ॥౭॥ భావార్థః :- మనుష్యై ర్భూగర్భాదివిద్యయా వినైశ్వర్యం ప్రాప్తుం నైవ శక్యేత. న ప్రజ్ఞయా వినా విద్యా భవితుం శక్యా. ॥౭॥

పదార్థము :- అభ్యావర్తిన్ = ఎట్టయెదుటనే ప్రవర్తించువాడా! అగ్నే = తేజస్వీ! పురుషార్థుడా! విద్వాంసుడా! నీవు, ఆయుషా = ఆయస్సుచేతను, వర్చసా = అన్నముచేతను, అధ్యయనము చేతను, ప్రజయా = సంతానముచేతను, ధనేన = ధనముచేతను, సన్యా మేధయా = సకల విద్యలను విభజించుబుద్ధిచేతను, రయ్యా = విద్యాశోభచేతను, పోషేణ = పుష్టిచేతను, అభినివర్తస్వ = నిరంతరము విరాజిల్లుము. మఱియు, మా = నన్నును పదార్థములుగలవానిగ నొనర్చుము ॥౭॥

భావార్థము :- మానవులు భూగర్భాది విద్యలు లేనిదే ఐశ్వర్యమును పొంద జాలరు. ప్రజ్ఞ లేనిచో విద్యయు లభించ జాలదు. ॥౭॥

౮.౨౧ అగ్నే అంగిర ఇత్యస్య వత్సప్రీఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, నిషాదః స్వరః.

పున ర్విద్యాభ్యాస మాహ. విద్యాభ్యాస మొనర్చవలయును.

అగ్నే॒ అఙ్గి॑రః శ॒తం తే॑ స॒న్త్వావృతః॑ స॒హస్రం॑ త॒ ఉ॒పావృతః॑। అధా॒ పోష॑స్య పోషే॑ణ పున॑ర్నో న॒ష్టమా కృ॑ధి॒ పున॑ర్నో ర॒యిమా కృ॑ధి॥ ॥౮॥

అగ్నే॑, అ॒జ్గిర॒ః, శ॒తమ్, తే॒, స॒న్తు॒, ఆ॒వృత॒ ఇత్యా॒వృత॑ః, స॒హస్ర॒మ్, తే॒, ఉ॒పావృ॒త॒ ఇత్యు॒ప+ఆ॒వృత॑ః, అధ, పోష॑స్య, పోషే॑ణ, పున॑ః, న॒ః, న॒ష్టమ్, ఆ, కృ॒ధి॒, పున॑ః, న॒ః, ర॒యిమ్, ఆ, కృ॒ధి॒ ॥ ॥౮॥

పదార్థః :- (అగ్నే) పదార్థ విద్యావిత్ (అఙ్గిరః) విద్యారసయుక్త (శతమ్) (తే) తవ (సన్తు) (ఆవృతః) ఆవృత్తిరూపాః క్రియాః (సహస్రమ్) (తే) (ఉపావృతః) యే భోగా ఉపావర్తన్తే (అధ) అథ నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః (పోషస్య) పోషకస్య జనస్య (పోషేణ) పాలనేన (పునః) (నః) అస్మభ్యమ్ (నష్టమ్) అదృష్టం విజ్ఞానమ్ (అ) సమన్తాత్ (కృధి) కురు (పునః) (నః) అస్మభ్యమ్ (రయిమ్) ప్రశస్తాం శ్రియం (అ) (కృధి) కురు. ॥౮॥ అన్వయః :- హే అగ్నే ఽఙ్గిరో! విద్వన్! యస్య పురుషార్థినస్తే తవా ఽగ్నే రివ శత మావృతః సహస్రం తే తవోపావృతః సన్తు. అధ త్వమేతైః పోషస్య పోషేణ నష్టమపి నః

పునరాకృధి రయిం పునరాకృధి. ॥౮॥ భావార్థః :— మనుష్యై ర్విద్యాసు శతశ ఆవృత్తీః కృత్వా శిల్పవిద్యాసు సహస్ర ముపావృత్తీశ్చ గుప్తాగుప్తా విద్యాః ప్రకాశ్య సర్వేషాం శ్రీసుఖం జననీయమ్.

పదార్థము :— అగ్నే = పదార్థవిద్యను ఎఱిగినవాడా! అఙ్గిరః = విద్యారసికుడా! విద్వాంసుడా! పురుషార్థుడవగు, తే = నీకు అగ్నివలె, శతమ్ ఆవృతః = ఆవృత్తిరూపక్రియ శతపర్యాయములు, తే ఉపావృతసహస్రమ్ = ఆవృత్తిరూపసుఖభోగములు వేలకొలదిగ, సన్తు = కలుగుగాక! అథ = తద నంతరము నీవు వీనిచే, పోషస్య పోషేణ = పోషకుని పోషణచేత, నష్టమ్ = అస్పష్టము పరోక్షము నగు విజ్ఞానమును, నః = మాకై, పునః = మఱల, ఆకృధి = చక్కగ సరిదిద్దుము. అటులనే కాంతిపోయిన, రయిమ్ = ప్రశంసితశోభను, పునః = మఱల, నః = మాకై, ఆకృధి = బాగుగ శోభింపజేయుము, ॥౮॥

భావార్థము :— విద్యలందు వందలకొలది ఆవృత్తు లొనర్చియు, శిల్పవిద్యలందు వేలకొలది విధములుగ వృత్తు లొనర్చియు గుప్తాగుప్తములైన విద్యల నన్నిటిని ప్రకటించి సకలప్రాణులకులక్ష్మిని సుఖమును సమకూర్చుట మానవులకు యోగ్యము. ౮॥

౩౨౨ పునః ఇత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదార్షీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పున రధ్యాపక కృత్య మాహ. అధ్యాపకుని కర్తవ్య మేమిటి?

పునరూర్జా నివర్తస్వ పునరగ్న ఇషాయుషా। పున ర్నః పాహ్యంహసః ॥౯॥

పునః, ఊర్జా, ని, వర్తస్వ, పునః, అగ్నే, ఇషా, ఆయుషా, పునః, నః, పాహి, అంహసః ॥ ॥౯॥

పదార్థః :—(పునః)(ఊర్జా)పరాక్రమయుక్తాని కర్మాణి(ని)(వర్తస్వ)(పునః)(అగ్నే)విద్వన్ (ఇషా) ఇచ్ఛయా(ఆయుషా)అన్నేన(పునః)(నః) అస్మాన్ (పాహి)రక్ష(అంహసః) పాపాత్. ॥౯॥ అన్వయః :— హే అగ్నే త్వం నోఽస్మానంహసః పున ర్నివర్తస్వ పునరస్మాన్ పాహి. పునరిషాఽఽయుషోర్జా ప్రాపయ.॥౯॥ భావార్థః :— విద్వాంసః సర్వానుపదేశ్యాన్ మనుష్యాన్ పాపాత్సతతం నివర్త్య శరీరాత్మబలయుక్తాన్ సంపాదయన్తు. స్వయం చ పాపాన్నివృత్తాః పరమపురుషార్థినః స్యుః.

పదార్థము :— అగ్నే = అగ్నివలె తేజస్వియైన అధ్యాపకుడా! విద్వాంసుడా! నీవు, నః = మమ్ములను, అంహసః = పాపములనుండి, పునః = మాటిమాటికి,నివర్తస్వ = రక్షించుము, తప్పింపజేయుము. పునః పాహి = మఱల మమ్ము రక్షించుము, పునః = మఱల, ఇషా = ఇచ్ఛచేతను, ఆయుషా = అన్నము చేతను, ఊర్జా = పరాక్రమయుక్త కర్మలను లభింపజేయుము. ॥౯॥

భావార్థము :— విద్వాంసులు ఉపదేశమును పొందయోగ్యులగు మానవు లందఱిని పాపముల నుండి నిరతము నివృత్తపఱచి, శారీరి కాత్మిక బలయుక్తులుగ నొనర్చవలయును. తాము పాపము నుండి నివృత్తులై పరమపురుషార్థులు గావలయును. ౯. (౩౨౨)

---

౩౨౩ సహ రయ్యేత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మద్యదియే.

సహ రయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్వ ధారయా। విశ్వప్స్న్యా విశ్వతస్పరి ॥౧౦॥

సహ, రయ్యా, ని వర్తస్వ, అగ్నే. పిన్వస్వ,ధారయా, విశ్వప్స్న్యేతి విశ్వఽప్స్న్యా, విశ్వతః, పరి ॥ ॥౧౧॥

పదార్థః :- (సహ)(రయ్యా)ధనేన(ని)(వర్తస్వ)(అగ్నే)విద్వన్(పిన్వస్వ)సేవస్వ(ధారయా) ధరతి సకలా విద్యా యయా సా వాక్ తయా.ధారేతి వాఙ్నా. నిఘం.౧.౧౧ (విశ్వప్స్న్యా) విశ్వం సర్వం భోగ్యం వస్తు ప్సాయతే భక్ష్యతే యయా (విశ్వతః)సర్వతః (పరి) ॥౧౧॥
అన్వయః :- హే అగ్నే విద్వంస్త్వం దుష్టాద్ వ్యవహారాన్నివర్తస్వ విశ్వప్స్న్యా ధారయా రయ్యా చ సహ విశ్వతః పరిపిన్వస్వ సర్వదా సుఖాని సేవస్వ ॥౧౧॥ భావార్థః :- న ఖలు విద్వాంసః కదాచిదప్యధర్మమాచరేయుః. న చాన్యానుపదిశేయుః, ఏవం సకలశాస్త్రవిద్యయా విరాజమానాః సన్తః, ప్రశంసితాః స్యుః ॥౧౧॥

పదార్థము:_ అగ్నే = తేజస్వియైన విద్వాంసుడా! నీవు దుష్టవ్యవహారములనుండి, నివర్తస్వ = నివృత్తుడవగుము, విశ్వప్స్న్యా = భోగయోగ్య సకల పదార్థములను భోగింపజేయునదియు, ధారయా = సకల విద్యలను ధరించుటకు హేతువుననగు వాణిచేతను, రయ్యా సహ = ధనముతోడను, విశ్వతః = సర్వదిశలనుండి, పరి = అన్నివిధముల, పిన్వస్వ = సుఖములను సేవించుము, ॥౧౧॥
భావార్థము :- ఎన్నటికి విద్వాంసులు అధర్మమును ఆచరించ కూడదు, ఇతరులకు కూడ అటు లుపదేశించ కూడదు. ఇటుల సకల శాస్త్రవిద్యలచే విరాజమానులై ప్రశంసితులు కావలయును.

౧౨-౨౪ ఆ త్వేత్యస్య ధ్రువ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, ఆర్ష్యనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునః ప్రజాకర్మాహ. రాజుయొక్కయు ప్రజలయొక్కయు కర్తవ్యములు చెప్పబడినవి.

ఆ త్వాహార్ష మన్తరభూ ర్ధ్రువ స్తిష్ఠావిచాచలిః । విశస్త్వా సర్వా వాఞ్ఛన్తు మా త్వద్రాష్ట్ర మధి భ్రశత్॥ ॥౧౧॥

ఆ, త్వా, అహార్షమ్. అన్తః, అభూః, ధ్రువః, తిష్ఠ, అవిచాచలి రిత్యవి+చాచలిః, విశః, త్వా, సర్వాః,వాఞ్ఛన్తు, మా, త్వత్, రాష్ట్రమ్,అధి,భ్రశత్॥౧౧

పదార్థః :- (ఆ)(త్వా)త్వాం రాజానమ్ (అహార్షమ్)హరేయమ్ (అన్తః)సభామధ్యే (అభూః) భవేః(ధ్రువః) న్యాయేన రాజ్యపాలనే నిశ్చితః(తిష్ఠ) స్థిరో భవ (అవిచాచలిః) సర్వథా నిశ్చలః(విశః) ప్రజాః (త్వా) త్వామ్(సర్వాః)అఖిలాః (వాఞ్ఛన్తు) అభిలషన్తు(మా)న (త్వత్)(రాష్ట్రమ్) రాజ్యమ్ (అధి) (భ్రశత్)నష్టం స్యాత్ ॥౧౧॥ అన్వయః :- హే శుభగుణలక్షణ!సభేశ!రాజన్!త్వా రాజ్యపాలనాయాహమన్తరాహార్షమ్. త్వమన్తరభూః. అవిచాచలి ర్ధ్రువస్తిష్ఠ.సర్వా విశస్త్వా వాఞ్ఛన్తు త్వత్ తవ సకాశాద్రాష్ట్రం మాఽధి భ్రశత్ ॥౧౧॥ భావార్థః :- ఉత్తమాః ప్రజాజనాః సర్వోత్తమం పురుషం సభాధ్యక్షం రాజానం కృత్వాఽనూపదిశన్తు. త్వం జితేన్ద్రియః సన్ సర్వదా ధర్మాత్మా పురుషార్థీ భవేః. న తవానాచారాద్రాష్ట్రం కదాచిన్నష్టం భవేదృతః సర్వాః ప్రజాస్త్వదనుకూలాః స్యుః ॥౧౧॥

పదార్థము :- శుభగుణ లక్షణాన్వితసభేశా! రాజా! త్వా = నిన్ను రాజ్యపాలనార్థము నేను,

అన్తః = సభామధ్యమున, అహార్షమ్ = చక్కగ గ్రహించెదను. నీవు సభయందు, అధ్రువః = విరాజమానుడవుగమ్ము. అవిచాచలిః = అన్నివిధముల నిశ్చలివివై, ధ్రువః = న్యాయముగ రాజ్యపాలనమందు నిశ్చితబుద్ధిగలవాడవై, తిష్ఠ = స్థిరుడవుకమ్ము. సర్వాః విశః = సకలప్రజలు, త్వా = నిన్ను వాఞ్ఛన్తు = వాంఛించెదరు గాక. త్వత్ = నీపాలనవలన, రాష్ట్రమ్ = రాజ్యము, మాఽధిభ్రశత్ = నష్టభ్రష్టము కాకుండుగాక! ॥౧౧॥

భావార్థము;- ఉత్తమప్రజలు సర్వోత్తముడగు పురుషుని సభాధ్యక్షునిగ రాజుగనొనర్చి యిటు లుపదేశించవలెను;-నీవు జితేంద్రియుడవై ఎల్లప్పుడు ధర్మాత్ముడవు పురుషార్థివికమ్ము: నీ యనాచారములనుండి రాష్ట్రమెన్నటికి నశించకుండుగాక ! ఇటులొనర్చుటచే సకలప్రజలు త్వదనుకూలురుగ నుందురు గాక! ॥౧౧॥ (౫౪)

౫౨ ఉదుత్తమమిత్యస్య శునఃశేప ఋషిః, వరుణో దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. విషయ మయ్యాదియే.

ఉదుత్తమం వరుణ పాశమస్మదవాధమం వి మధ్యమం శ్రథాయ ।
అథావయ మాదిత్య వ్రతే తవానాగసో అదితయే స్యామ ॥౧౨॥

ఉత్, ఉత్తమమిత్యుత్+తమమ్, వరుణ, పాశమ్, అస్మత్అవ, అధమమ్, వి, మధ్యమమ్, శ్రథాయ, శ్రథయేతి శ్రథయ, అథ, వయమ్, ఆదిత్య, వ్రతే, తవ, అనాగసః, అదితయే, స్యామ. ॥౧౨॥

పదార్థః :- (ఉత్) (ఉత్తమమ్)(వరుణ)శత్రూణాం బన్ధక(పాశమ్)బన్ధనమ్(అస్మత్)అస్మాకం సకాశాత్ (అవ) (అధమమ్)నికృష్టమ్(వి)(మధ్యమమ్)మధ్యస్థమ్(శ్రథాయ)విమోచయ(అథ) పశ్చాత్, అత్ర నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః (వయమ్) ప్రజాస్థాః (ఆదిత్య) అవినాశి స్వరూప! సూర్య ఇవ సత్యన్యాయప్రకాశక! (వ్రతే) సత్యన్యాయపాలన నియమే (తవ) (అనాగసః) అనపరాధినః (అదితయే) పృథివీరాజ్యాయ. అదితి రితి పృథివీ నా.. నిఘం, ౧.౧. (స్యామ) భవేమ॥౧౨॥
అన్వయః:- హే వరుణాదిత్య! త్వమస్మదధమం మధ్యమముత్తమం పాశముదవ విశ్రథాయాథ వయమదితయే తవ వ్రతేఽనాగసః స్యామ. ॥౧౨॥ భావార్థః :- యథేశ్వరస్య గుణకర్మ స్వభావానుకూలా ధార్మికా జనాః సత్యాచరణే వర్తమానాః సన్తః పాపబన్ధాన్ముక్తా సుఖినో భవన్తి తథైవోత్తమం రాజానం ప్రాప్య ప్రజాజనా ఆనన్దితా జాయన్తే. ॥౧౨॥

పదార్థము :- వరుణ = శత్రువులను బంధించువాడా ! ఆదిత్య = స్వరూపముచే అవినాశీ! సూర్యునివలె సత్యన్యాయముల ప్రకాశింపచేయువాడా! సభాపతీ! విద్వాంసుడా! నీవు, అస్మత్ = మానుండి, అధమమ్ = నికృష్టము, మధ్యమమ్ = మధ్యస్థము, మఱియు; ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమగు, పాశమ్ = బంధనమును, ఉదవ విశ్రథాయ = వివిధములుగ విడిపించుము. అథ = తదనంతరము, వయమ్ = మేము ప్రజలము, అదితయే = భూగోళమందలి యఖండ రాజ్యమునకై, తవ = నీయొక్క, వ్రతే = సత్యన్యాయపాలన రూపనియమమునందు, అనాగసః = అపరాధరహితులమై, స్యామ = ఉండెదము గాక! ॥౧౨॥

భావార్థము:— ఈశ్వరుని గుణకర్మ స్వభావములకు అనుకూలురై, సత్యము నాచరించు ధర్మాత్ములు పాపబంధనములనుండి విడివడి సుఖులగుచున్నారు. అటులనే ఉత్తమరాజును పొంది ప్రజలు ఆనందితులగుచున్నారు. ॥౧౨॥ [౩-౨౫]

౩-౨౬ అగ్రే బృహన్నిత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నవ్విషయమే.

అగ్రే బృహన్నుషసా మూర్ధ్వో అస్థాన్నిర్జగన్వాన్ తమసో జ్యోతిషాగాత్ ।
అగ్ని ర్భానునా రుశతా స్వఙ్గ ఆజాతో విశ్వా సద్మాన్యప్రాః ॥ ॥౧౩॥

అగ్రే, బృహన్, ఉషసామ్, ఊర్ధ్వః, అస్థాత్, నిర్జగన్వానితి నిః + జగన్వాన్, తమసః, జ్యోతిషా, ఆ, అగాత్, అగ్నిః, భానునా, రుశతా, స్వఙ్గ ఇతి సు+ అఙ్గః, ఆ, జాతః, విశ్వా, సద్మాని, అప్రాః ॥ ॥౧౩॥

పదార్థః :— (అగ్రే) ప్రథమతః (బృహన్) మహాన్ (ఉషసామ్) ప్రభాతానామ్ (ఊర్ధ్వః) ఉపర్యాకాశస్థః (అస్థాత్) తిష్ఠతి (నిర్జగన్వాన్) నిర్గతః సన్ (తమసః) అన్ధకారాత్ (జ్యోతిషా) ప్రకాశేన (ఆ) (అగాత్) ప్రాప్నోతి (అగ్నిః) పావకః (భానునా) దీప్త్యా (రుశతా) సురూపేణ (స్వఙ్గః) శోభనాన్యఙ్గాని యస్య సః (ఆ) (జాతః) నిష్పన్నః (విశ్వా) (సద్మాని) సాకారాణి స్థానాని (అప్రాః) వ్యాప్నోతి. ॥౧౩॥ అన్వయః:-హే రాజన్! య స్త్వమగ్రే యథా సూర్యః స్వఙ్గ ఆజాతో బృహన్నుషసామూర్ధ్వోఽస్థాదుశతా భానునా జ్యోతిషా తమసో నిర్జగన్వాన్సన్నాగాద్విశ్వా సద్మాన్యప్రా స్తథా త్వం ప్రజాయాం భవ ॥౧౩॥ భావార్థః:- యః సూర్యవత్ సద్గుణై ర్మహాన్ సత్పురుషాణాం శిక్షయోత్కృష్టో దుర్వ్యసనేభ్యః పృథగ్వర్తమానః సత్యన్యాయప్రకాశితః సున్దరాఙ్గః ప్రసిద్ధః సర్వైః సత్కర్తుం యోగ్యో విదితవేదితవ్యో దూతైః సర్వజనహృదయాశయావిచ్ఛుభన్యాయేన ప్రజా వ్యాప్నోతి స ఏవ రాజా భవితుం యోగ్యః. ॥౧౩॥

పదార్థము:— రాజా! నీవు. అగ్రే = పూర్వమునుండి, ఎటుల సూర్యుడు, స్వఙ్గః = సుందరాంగయుతుడై, బృహన్ = గొప్పవాడై, ఉషసామ్ ఊర్ధ్వః = ప్రభాతములకు పైన ఆకాశములో, అస్థాత్ = స్థిరుడగుచున్నాడో మఱియు, రుశతా = సుందరమగు, భానునా = దీప్తిచేతను మఱియు జ్యోతిషా = ప్రకాశముచేతను, తమసః = అంధకారమును. నిర్జగన్వాన్ = నిరంతరము వేరుచేయుచు అగాత్ = లోకలోకాంతరములనెటుల పొందుచున్నాడో, విశ్వా సద్మాని = సమస్తస్థూలస్థానములను అప్రాః = పొందుచున్నాడో, అటు లతనివలెనే ప్రజలమధ్య నీవును కమ్ము. ॥౧౩॥

భావార్థము:— ఎవడు సూర్యునివలె శ్రేష్ఠగుణములచే ప్రకాశితుడు, సత్పురుషుల శిక్షచే నుత్కృష్టుడు, దుర్వ్యసనములకు దూరముగనున్నవాడు, సత్యన్యాయము లచే ప్రకాశితుడు, సుందరాంగుడు, ప్రసిద్ధుడు, అందఱికి సత్కారార్హుడు; విదితవేదితవ్యుడు, చారులచే సర్వజనుల హృదయాశయములను ఎఱుగువాడు, శుద్ధన్యాయముచే ప్రజలయందు ప్రవేశించువాడై యుండునో అతడే రాజగుటకు యోగ్యుడగుచున్నాడు. ॥౧౩॥ (౩-౨౬)

౩-౨౭ హంస ఇత్యస్య త్రిత ఋషిః, జీవేశ్వరౌ దేవతే, స్వరాడ్ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

అథాత్మలక్షణా న్యాహ, ఆత్మపరమాత్మల లక్షణములు చెప్పబడు చున్నవి.

హ౹్ంసః శుచిషద్వసుర న్తరిక్షసద్ధోతా వేదిషదతిథి ర్దురోణసత్ ।
నృషద్వరసదృత సద్ వ్యోమసదబ్జా గోజాఋతజా అద్రిజా ఋతం బృహత్॥

హ౹్ంసః, శుచిషత్, శుచిసదితి శుచి+సత్, వసుః, అన్తరిక్షసదిత్యన్తరిక్ష+సత్, హోతా, వేదిషత్, వేదిసదితి వేది+సత్ అతిథిః, దురోణసదితి దురోణ+సత్, నృషత్, నృసదితి నృ+సత్, వరసదితి వర+సత్, ఋతసదిత్యృత+సత్, వ్యోమసదితి వ్యోమ+సత్, అబ్జా ఇత్యప్+జాః, గోజా ఇతి గో౽జాః, ఋతజా ఇత్యృత+జాః, అద్రిజా ఇత్యద్రి+జాః, ఋతమ్ బృహత్ ॥౧౪॥

పదార్థః :—(హంసః) దుష్టకర్మహన్తా (శుచిషత్) శుచిషు పవిత్రేషు వ్యవహారేషు వర్తమానః (వసుః) సజ్జనేషు నివస్తా తేషాం నివాసయితా వా(అన్తరిక్షసత్)యోధర్మావకాశే సీదతి(హోతా) సత్యస్య గ్రహీతా గ్రాహయితా వా (వేదిషత్) యో వేద్యాం జగత్యాం యజ్ఞశాలాయాం వా సీదతి (అతిథిః) అవిద్యమానా తిథి ర్యస్య స రాజ్యరక్షణాయ యథాసమయం భ్రమణకర్తా (దురోణసత్) యో దురోణే సర్వర్తుసుఖప్రాపకే గృహే సీదతి సః (నృషత్) యో నాయకేషు సీదతి సః (వరసత్) య ఉత్తమేషు విద్వత్సు సీదతి (ఋతసత్) య ఋతే సత్యే సంస్థితః (వ్యోమసత్) యో వ్యోమ సద్ వ్యాపకే పరమేశ్వరే సీదతి(అబ్జాః)యో౽పః ప్రాణాన్ జనయతి(గోజాః)యో గావ ఇన్ద్రియాణి పశూన్ వా జనయతి (ఋతజాః) యః ఋతం సత్యం జ్ఞానం జనయతి సః (అద్రిజాః) యో౽ద్రీన్ మేఘాన్ జనయతి (ఋతమ్) సత్యమ్ (బృహత్) మహత్ ॥౧౪॥ అన్వయః:— హే ప్రజాజనా! యూయం యో హంసః శుచిష ద్వసుర న్తరిక్షసద్ధోతా వేదిషదతిథి ర్దురోణసన్నృష ద్వరసదృతసద్ వ్యోమసదబ్జా గోజా ఋతజా అద్రిజా ఋతం బృహద్ బ్రహ్మ జీవశ్చాస్తి య స్తాం జానీయాత్ తం సభాధీశం రాజానం కృత్వా సతత మానందత ॥౧౪॥ భావార్థః:— య ఈశ్వర వత్ప్రజాః పాలయితుం సుఖయితుం శక్నుయాత్స ఏవ రాజా భవితుం యోగ్యః స్యాన్న రాజ్ఞా వినా ప్రజాః సుఖిన్యో భవితు మర్హన్తి ॥౧౪॥

పదార్థము:— ప్రజలారా! మీరు, హంసః = దుష్టకర్మల నాశకుడు, శుచిషత్ = పవిత్ర వ్యవహారములందు వర్తమానుడు, వసుః = సజ్జనులందు వసించువాడు, వారిని వసింపజేయువాడు, అంతరిక్షసత్ = ధర్మావకాశమున స్థితుడు, హోతా = సత్యమునుగ్రహించువాడు, గ్రహింపజేయువాడు, వేదిషత్ = పృథివియందు లేకయజ్ఞస్థానమున స్థితుడు, అతిథిః = పూజనీయుడు, రాజ్యరక్షణమునకై యథోచితసమయమున భ్రమణమొనర్చువాడు, దురోణసత్ = ఋతువులందు సుఖదాయకుడు, ఆకాశమునందు వ్యాప్తుడు లేక గృహమునందుండువాడు; నృషత్ = సేనాదినాయకుల కధిష్ఠాత, వరసత్ = ఉత్తమ విద్వాంసుల యాజ్ఞలందు స్థితుడు, ఋతసత్ = సత్యాచరణములందారూఢుడు, వ్యోమసత్ = ఆకాశమువలె సర్వవ్యాపకుడగు ఈశ్వరుడు లేక జీవస్థితుడు, అబ్జాః = ప్రాణములను ప్రకటించువాడు, గోజాః = ఇన్ద్రియములను పశువులను ప్రసిద్ధమొనర్చువాడు, ఋతజాః = సత్య విజ్ఞానమును ఉత్పన్నమొనర్చువాడు, అద్రిజాః = మేఘములచే వర్షింపజేయువాడు, ఋతమ్ = సత్య

స్వరూపుడు, బృహత్ = అనంతబ్రహ్మను, జీవమును ఎఱుగువాడును నై ఎవడుండునో అట్టివానిని సభాధిపతియగు రాజుగ నొనర్చి నిరంతరము ఆనందమున నుండుడు. ॥౧౪॥ (౫-౨౭)

భావార్థము :- ఏ పురుషుడు ఈశ్వరుని వలె ప్రజలను పాలించుటకు, సుఖము చేకూర్చుటకు సమర్థుడో, అతడే రాజగుటకు యోగ్యుడు మఱియు నటువంటి రాజు లేకుండ ప్రజలకు సుఖ మెన్నటికి చేకూరదు. ॥౧౪॥ (౫-౨౭)

౫-౨౮ సీద త్వమిత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాట్ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున ర్మాతృ కృత్య మాహ మాతృక ర్తవ్యములు చెప్పబడుచున్నవి.

సీద త్వం మాతు రస్యా ఉపస్థే విశ్వాన్యగ్నే వయునాని విద్వాన్ । మైనాం తపసా మార్చిషాఽభిశోచీ రన్తరస్యాᳶశుక్రజ్యో తి ర్వి భాహి॥ ॥౧౫॥

సీద, త్వమ్, మాతుః, అస్యాః, ఉపస్థ ఇత్యుప+స్థే, విశ్వాని, అగ్నే, వయునాని విద్వాన్, మా, ఏనామ్, తపసా, మా, అర్చిషా అభి, శోచీః, అన్తః అస్యామ్, శుక్రజ్యోతి రితి శుక్రజ్యోతిః, వి, భాహి ॥౧౫॥

పదార్థః :- (సీద) తిష్ఠ (త్వమ్) (మాతుః) జనన్యాః (అస్యాః) ప్రత్యక్షాయా భూమే రివ (ఉపస్థే) సమీపే (విశ్వాని) సర్వాణి (అగ్నే) విద్యామభీప్సో (వయునాని) ప్రజ్ఞానాని (విద్వాన్) యో వేత్తి సః (మా) (ఏనామ్) (తపసా) సన్తాపేన (మా) అర్చిషా) తేజసా (అభి) శోచీః) శోకయుక్తాం కుర్యాః (అన్తః) ఆభ్యన్తరే (అస్యామ్) మాతరి (శుక్రజ్యోతిః) శుక్రం శుద్ధాచరణం జ్యోతిః ప్రకాశో యస్య సః (వి) (భాహి) ప్రకాశయ. [౧౪] అన్వయః :- హే అగ్నే త్వమస్యాం మాతరి సత్యాం విభాహి ప్రకాశితో భవాస్యా భూమే రివ శుక్రజ్యోతి ర్విద్వాన్ మాతు రుపస్థే సీద. అస్యాః సకాశాద్విశ్వాని వయునాని ప్రాప్నుహి. ఏనా మన్త ర్మా తపసార్చిషా మాభి శోచీః కి న్త్వేతచ్ఛిక్షాం ప్రాప్య విభాహి ॥౧౫॥ భావార్థః :- యో విదుష్యా మాత్రా విద్యా సుశిక్షాం ప్రాపితో మాతృ సేవకో జననీవత్ ప్రజాః పాలయేత్ స రాజైశ్వర్యేణ ప్రకాశేత ॥౧౫॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్య నభిలషించు పురుషుడా! త్వమ్ = నీవు, అస్యామ్ = ఈ తల్లి జీవించి యుండగనే, విభాహి = ప్రకాశితుడవు కమ్ము, శుక్రజ్యోతిః = శుద్ధాచరణ ప్రకాశముచే నొప్పు వాడవు, విద్వాన్ = విద్వాంసుడవు, భూమివలె ఆధారుడవు, మాతుః = ఈ తల్లి యొక్క, ఉపస్థే = ఒడిలో, సీద = ఆసీనుడవు కమ్ము. ఈ తల్లినుండి, విశ్వాని వయునాని = సకల విధముల బుద్ధులను పొందుము, ఈ తల్లిని, అన్తః = అన్తఃకరణము నందు, మా తపసా = సంతాపము పొందనీయకుము, అర్చిషా = తేజస్సుచే, మా అభిశోకః = శోకయుక్త మొనర్చ వలదు, కాక ఈ తల్లి నుండి శిక్షను పొంది ప్రకాశితుడవగుము. ॥౧౫॥

భావార్థము :- విదుషియగు మాతచే విద్యాసుశిక్షలు లభింప జేయబడినవాడై మాతృ సేవకుడై జననీ సదృశముగ ప్రజలను పాలించువాడే రాజైశ్వర్యముచే ప్రకాశించు వాడగును.

౫-౨౯ అన్తరగ్న ఇత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునా రాజకర్మాహ. మరల రాజు ఏమి చేయవలెనో చెప్పబడినది.

అన్తరగ్నే రుచా త్వముషాయాః సదనే స్వే।
తస్యాస్త్వం హరసా తపఞ్జాతవేదః శివో భవ॥ ॥౧౬॥

అన్తః, అగ్నే, రుచా, త్వమ్, ఉషాయాః, సదనే, స్వే, తస్యాః, త్వమ్, హరసా, తపన్, జాతవేద ఇతి జాత+వేదః శివః, భవ ॥౧౬॥

పదార్థః :- (అన్తః) మధ్యే (అగ్నే) విద్వన్ (రుచా) ప్రీత్యా(త్వమ్)(ఉషాయాః)ప్రాప్తాయాః ప్రజాయాః (సదనే) అధ్యయనస్థానే (స్వే) స్వకీయే (తస్యాః) (త్వమ్) (హరసా) జ్వలనేన హర ఇతి జ్వలతో నా..,౧.౧౭ (తపన్) శత్రూన్ సన్తాపయన్(జాతవేదః) జాతా విదితా వేదా యస్య తత్సం బుద్ధౌ (శివః) మఙ్గలకారీ భవ ॥౧౬॥ అన్వయః :- హే జాతవేదోఽగ్నే యస్త్వం యస్యా ఉషాయా అధోఽగ్నిరివ స్వే సదనే తపన్ సన్నన్తా రుచా వర్తేథా స్తస్యా హరసా సన్తపన్త్స్త్వం శివో భవ ॥౧౬॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా సభాధ్యక్షో రాజా న్యాయా సనే స్థిత్వా పరమరుచ్యా రాజ్యపాలనకృత్యాని కుర్యాత్తథా ప్రజా రాజానం సుఖయన్తీ సతీ దుష్టాన్ సంతాపయేతు. ॥౧౬॥

పదార్థము :- జాతవేదః = వేదములజ్ఞాతా! అగ్నే = తేజస్వియైనవిద్వాంసుడా! ఉషాయాః = ప్రాప్తించిన ప్రజలక్రిందనుండి అగ్నివలె, స్వే సదనే = స్వకీయ..రనస్థలము నుండి, తపన్ = శత్రువులకు సంతాపమును కలిగించుచు,అన్తః = మధ్య,రుచా = ప్రీతితోప్రవర్తించుము. తస్యాః = ఆ ప్రజలయొక్క, హరసా = ప్రజ్వలిత తేజస్సుతో శత్రువులను నివారించుము, శివః = మంగళ కారివి, భవ = కమ్ము. ॥౧౬॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది, సభాధ్యక్షుడగు రాజెటుల న్యాయాసనమున కూర్చొని పరమప్రీతితో రాజ్యపాలన కార్యముల నొనర్చునో అటులనే ప్రజలు కూడ రాజునకు సుఖము చేకూర్చుచు దుష్టులను దండించ వలయును, ౧౬. (౫౨౯)

---

౫౩౦ శివో భూత్వేత్యస్య త్రిత ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ, మఙల నవ్విషయమే.

శివో భూత్వా మహ్య మగ్నే అథో సీద శివ స్త్వమ్।
శివాః కృత్వా దిశః సర్వాః స్వం యోని మిహాసదః॥ ॥౧౭॥

శివః, భూత్వా, మహ్యమ్, అగ్నే, అథో ఇత్యథో, సీద, శివః, త్వమ్, శివాః, కృత్వా, దిశః, సర్వాః, స్వమ్, యోనిమ్, ఇహ, ఆ, అసదః ॥౧౭॥

పదార్థః:-(శివః)స్వయం మఙ్గలాచారీ(భూత్వా)(మహ్యమ్)ప్రజాజనాయ(అగ్నే)శత్రువిదారక (అథో) (సీద) (శివః) మఙ్గలకారీ (త్వమ్)(శివాః)మఙ్గలచారిణీః(కృత్వా)(దిశః)యాదివ్యన్త ఉప దిశ్యన్తే దిగ్భిః సహచరితా స్తాః ప్రజాః(సర్వాః)(స్వమ్)(యోనిమ్)రాజధర్మాసనమ్(ఇహ) అస్మిన్ జగతి(ఆ)(అసదః)ఆస్వ ॥౧౭॥ అన్వయః :- హే అగ్నే త్వం మహ్యం శివో భూత్వేహ శివఃసన్

సర్వా దిశః శివాః కృత్వా స్వం యోని మాసదోఽధో రాజధర్మే సీద. ॥౧౭॥ భావార్థః:-రాజా స్వయం ధార్మికో భూత్వా ప్రజాజనానపి ధార్మికాన్ సంపాద్య న్యాయాసన మధిష్ఠాయ సతతంన్యాయంకుర్యాత్.

పదార్థము :- అగ్నే = అగ్నివలె శత్రువులను దహింపజేయు విద్వాంసుడా! త్వమ్ = నీవు, మహ్యామ్ = ప్రజలైన మాకు,శివఃభూత్వా = మంగలాచరణ మొనర్చువాడవై, ఇహ = ఈలోకమున, శివః = కల్యాణకరుడవై, సర్వాః దిశః = సకలదిక్కులందున్న ప్రజలను,శివాః కృత్వా = మంగలాచరణయుక్తులగ నొనర్చి, స్వమ్ యోనిమ్ = స్వకీయ రాజధర్మాసనమున, ఆసదః = ఆసీనుడవు కమ్ము. మఱియు, అధో = దీనితర్వాత రాజధర్మమునందు, సీద = స్థిరుడవు కమ్ము. ॥౧౭॥

భావార్థము :- స్వయముగ ధర్మాత్ములై ప్రజలను కూడ ధర్మాత్ములుగ నొనర్చి, న్యాయాసన మధిష్ఠించి, నిరంతరము న్యాయమొనరించుట రాజునకు కర్తవ్యము. ౧౭. (౫౩౦)

---

౫౩౧ దివస్పరీత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునా రాజవిషయ మాహ. మరల రాజధర్మమును చెప్పుచున్నాడు.

దివస్పరి ప్రథమం జజ్ఞే అగ్ని రస్మద్ ద్వితీయం పరి జాతవేదాః ।
తృతీయమప్సు నృమణా అజస్రమిన్ధాన ఏనం జరతే స్వాధీః ॥౧౮॥

దివః, పరి, ప్రథమమ్, జజ్ఞే, అగ్నిః, అస్మత్, ద్వితీయమ్, పరి, జాతవేదా ఇతి జాత+వేదాః, తృతీయమ్, అప్స్విత్యప్+సు, నృమణా, నృమనా ఇతి నృ+మనాః, అజస్రమ్, ఇన్ధానః, ఏనమ్, జరతే, స్వాధీరితి సు+ఆధీః ॥౧౮॥

పదార్థః:-(దివః)విద్యుతః(పరి)ఉపరి(ప్రథమమ్)(జజ్ఞే)జాయతే(అగ్నిః)(అస్మత్)అస్మాకం సకాశాత్(ద్వితీయమ్)(పరి)(జాతవేదాః)జాతప్రజ్ఞానః (తృతీయమ్) (అప్సు)ప్రాణేషు జలేషు వా (నృమణాః)నృషు నాయకేషు మనో యస్య సః (అజస్రమ్) నిరన్తరమ్(ఇన్ధానః)ప్రదీపయన్(ఏనమ్) (జరతే)స్తౌతి(స్వాధీః) శోభనాధ్యానయుక్తాః ప్రజాః ॥౧౮॥ అన్వయః:- హే సభేశ! యోఽగ్నిరివ త్వం దివస్పరి జజ్ఞేతమేనం ప్రథమం యో జాతవేదాస్త్వమస్మజ్జజ్ఞే తమేనం ద్వితీయంయోనృమణాస్త్వమప్సు జజ్ఞేతమేనం తృతీయమస్రమిన్ధానో విద్వాన్ పరిజరతే స త్వం స్వాధీః ప్రజాః స్తుహి. ॥౧౮॥ భావార్థః:- మనుష్యై రాదౌ బ్రహ్మచర్యేణ విద్యాసుశిక్షా, ద్వితీయేన గృహాశ్రమేణైశ్వర్యం తృతీయేన వానప్రస్థేన తపశ్చరణం, చతుర్థేన సంన్యాసాశ్రమేణ నిత్యం వేదవిద్యాధర్మే ప్రకాశనం చ కర్తవ్యమ్. ॥౧౮॥

పదార్థము :- ఓ సభాపతీ! రాజా! అగ్నిః = అగ్నివలె నున్న ఏ నీవు, అస్మత్ = మానుండి, దివః పరి = విద్యుత్తునకు పైన, జజ్ఞే = ప్రకటితమగుచున్నావో, ఏనమ్ = ఆ నిన్ను, ప్రథమమ్ = మొదటివానిగా, జాతవేదాః = బుద్ధిమంతులలో ప్రసిద్ధుడవైన నిన్ను, ద్వితీయమ్ = ద్వితీయునిగాను, నృమణాః = మానవులలో విచారశీలుడవైన నిన్ను, తృతీయమ్ = మూడవవానిగ, అప్సు = ప్రాణము లేక జలక్రియలందు విదితుడవగు నిన్ను, అజస్రమ్ = నిరంతరము, ఇన్ధానః = ప్రకాశింపజేయుచు విద్వాంసుడు, జరతే = అన్నివిధములస్తుతి మొనర్చుచున్నాడు. అట్టి నీవు, స్వాధీః = సుందరధ్యానయుక్తులగు ప్రజలను ప్రకాశింపజేయుము. ॥౧౮॥

భావార్థము :—మానవులు ప్రథమమున బ్రహ్మచర్యాశ్రమముతోపాటు విద్యాశిక్షలను గ్రహించవలయును. రెండవదగు గృహాశ్రమమున ధనమును సంచయమొనర్చవలయును. మూడవదగు వానప్రస్థాశ్రమమున తపమాచరించ వలయును. నాలుగవదగు సంన్యాసమును గ్రహించి వేదవిద్యను ధర్మమును నిత్యము ప్రకాశింపజేయవలయును. ౧౮. (౫౬౧)

---

౫౬౨ విద్మా త ఇత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నా విషయమే.

విద్మా తే అగ్నే త్రేధా త్రయాణి విద్మా తే ధామ విభృతా పురుత్రా ।
విద్మా తే నామ పరమం గుహా యద్విద్మా తముత్సం యత ఆజగన్థ ॥౧౯॥

విద్మ, తే, అగ్నే, త్రేధా, త్రయాణి, విద్మ, తే, ధామ విభృతేతి వి+భృతా పురుత్రేతి పురు + త్రా, విద్మ, తే, నామ పరమమ్, గుహా, యత్, విద్మ, తమ్ ఉత్సమ్, యతః, ఆజగన్థేత్యా +జగన్థ ॥౧౯॥

పదార్థః :— (విద్మ) జానీయామ. అత్ర చతుస్సృషు క్రియాసు సంహితాయాం ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః. విదో లటో వేతి ణలాదయ ఆదేశాః(తే)తవ(అగ్నే)విద్వన్(త్రేధా) త్రిభిః ప్రకారైః (త్రయాణి) త్రీణి (విద్మ)(తే)తవ (ధామ) ధామాని (విభృతా) విశేషేణ ధర్తుం యోగ్యాని(పురుత్రా)పురూణి బహూని (విద్మ) (తే) (నామ) (పరమమ్) (గుహా) గుహాయాం స్థితం గుప్తమ్(యత్)(విద్మ)(తమ్)(ఉత్సమ్)కూప ఇవార్ద్రీకరమ్. ఉత్స ఇతి కూప నా—నిఘ ౩.౨౩. (యతః)యస్మాత్ (ఆజగన్థ) ఆగచ్ఛేః ॥౧౯॥ అన్వయః:— హేఅగ్నే! తే తవ యాని త్రేధా త్రయాణి కర్మాణి సన్తి, తాని వయం విద్మ. హే స్థానేశ తే యాని విభృతా పురుత్రా ధామ సన్తి తాని వయం విద్మ. హే విద్వꣳస్తే తవ యద్గుహా పరమం నామాఽస్తి తద్వయం విద్మ. యతస్త్వమాజగన్థ తం త్వాముత్సమివ విద్మ విజానీమః ॥౧౯॥ భావార్థః :- ప్రజాస్థైర్జనై రాజ్ఞా చ రాజనీతి కర్మాణి స్థానాని సర్వేషాం నామాని చ విజ్ఞేయాని. యథా కృషీవలాః కూపాజ్జలముత్కృష్య క్షేత్రాదీని తర్పయన్తి తథైవ ప్రజాస్థైర్ధనాదిభీ రాజా తర్పణీయో రాజ్ఞా ప్రజాశ్చ తర్పణీయాః. ॥౧౯॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! తే త్రేధా త్రయాణి = నీయొక్క మూడు విధములైన మూడు కర్మలేవియున్నవో వానిని మేము,విద్మ = ఎఱిగెదము గాక!ఓ స్థానాధిపతీ! తే = నీయొక్క, విభృత = విశేషించి ధరించయోగ్యములగు, పురుత్రా ధామ = బహు నామ జన్మ స్థాన రూపము లేవి యున్నవో వానిని మేము. విద్మ = గ్రహించెదము గాక! ఓ విద్వాంసుడా! తే యత్ గుహా పరమమ్ నామ = నీ బుద్ధియందు స్థితమైన గుప్తమగు నే శ్రేష్ఠనామ మున్నదో దానిని మేము, విద్మ = ఎఱుగుదుము గాక! యతః = ఎందుకనగా - నీవు, ఆజగన్థ = బాగుగ లభించవలెను. ఉత్సమ్ = కూపమువలె ఆర్ద్రిమొనర్చునట్టి ఆ నిన్ను, విద్మ = మేమెఱుగవలెను, ॥౧౯॥

భావార్థము :- ప్రజలు, రాజు రాజనీతికార్యములను, స్థానములను, సకల పదార్థముల నామములను ఎఱుగవలయును,నూతినుండి నీటిని తోడి కృషీవలులు క్షేత్రాదులను తృప్తమొనర్చునటుల ధనాది పదార్థములతో ప్రజ రాజును, రాజు ప్రజలను తృప్తపఱచవలయును, ౧౯. (౫౬౨)

౫౩౩ సముద్రే ఇత్యస్య వత్సప్రీ అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునా రాజప్రజా సమ్బంధ మాహ. రాజుల ప్రజల ధర్మమిందు చెప్పబడినది.

సముద్రే త్వా నృమణా అప్స్వన్త ర్నృచక్షా ఈధే దివో అగ్న ఊధన్ ।
తృతీయే త్వా రజసి తస్థివాంసమపాముపస్థే మహిషా అవర్ధన్ ॥ ॥౨౦॥

సముద్రే, త్వా, నృమణాః, నృమన ఇతి నృ+మనాః, అప్స్విత్యప్ + సు అన్తః, నృచక్షా ఇతి నృచ + క్షాః, ఈధే, దివః, అగ్నే, ఊధన్, తృతీయే త్వా, రజసి, తస్థివాంసమితి తస్థివాంసమ్, [అపామ్,] ఉపస్థ ఇత్యుప + స్థే, మహిషాః, అవర్ధన్ ॥ ॥౨౦॥

పదార్థః :- (సముద్రే)అన్తరిక్షే(త్వా)త్వామ్(నృమణాః)నాయకేషు మనో యస్య సః(అప్సు) అన్నేషు జలేషు వా (అన్తః) మధ్యే (నృచక్షాః)నృషు మనుష్యేషు చక్షో దర్శనం యస్య సః(ఈధే) ప్రదీపయే(దివః)సూర్యప్రకాశస్య(అగ్నే)విద్వాన్(ఊధన్)ఊధని ఉషసి. ఊధ ఇత్యుషసో నా— నిఘం ౧.౮ (తృతీయ)త్రయాణాం పూరకే (త్వా) త్వామ్ (రజసి) లోకే (తస్థివాంసమ్) తిష్ఠన్తమ్ (అపామ్)జలానామ్(ఉపస్థే)సమీపే (మహిషాః) మహాన్తో విద్వాంసః. మహిష ఇతి మహన్నా. నిఘం ౩.౩ (అవర్ధన్) వర్ధేరన్. ॥౨౦॥ అన్వయః :- హే అగ్నే నృమణా అహం యం త్వా సముద్రేఽగ్నిమివేధే నృచక్షా అహమప్స్వన్తరీధే దివ ఊధన్నీధే తృతీయే రజసి తస్థివాంసం సూర్యమివ యం త్వామపాముపస్థే మహిషా అవర్ధన్ స త్వమస్మాన్ సతతం వర్ధయ. ॥౨౦॥

భావార్థః :- ప్రజాసు వర్తమానాః సర్వే ప్రధానపురుషా రాజవర్గం నిత్యం వర్ధయేయుః, రాజపురుషాః ప్రజాపురుషాంశ్చ. ॥౨౦॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! నృమణాః = నాయకులందు విచారణ మొనర్చునట్టి నేను,త్వా = ఏ నిన్ను,సముద్రే = ఆకాశమున అగ్నిసమానముగ,ఇంధే = ప్రదీప్తమొనర్చుచున్నానో నృచక్షః = బహుమానవులను చూచువాడనైన నేను. అప్సు = అన్నములేక జలములయొక్క, అన్తః = మధ్య ప్రకాశన మొనర్చు చున్నానో దివః = సూర్యప్రకాశముయొక్క, ఊధన్ = ప్రాతః కాలముననే ప్రకాశితపఱచుచున్నానో. తృతీయే రజసి = మూడవలోకమున, తస్థివాంసమ్ = స్థితుడగు సూర్యునివలె నున్న ఏ నిన్ను, అపామ్ ఉపస్థే = జలముల సమీపమున. మహిషః = మహాత్ములు విద్వాంసులు, అవర్ధన్ = ఉన్నతి పఱచెదరో అట్టి నీవు మమ్ము నిరంతరమును ఉన్నతి పఱచుము.

భావార్థము :- ప్రజలలో నున్న సర్వశ్రేష్ఠమానవులందరు రాజకార్యమును, రాజపురుషులును, ప్రజలను నిత్యము వర్ధింపజేయవలెను. ॥౨౦॥ (౫౩౩)

---

౫౩౪ అక్రన్దదిత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః ధైవతః స్వరః.
అథ మనుష్యాః కీదృశా భవేయు రిత్యుపదిశ్యతే. మానవు లెటులుండవలయును?

అక్రన్దదగ్నిస్తనయన్నివ ద్యౌః క్షామా రేరిహద్వీరుధః సమఞ్జన్ ।
సద్యో జజ్ఞానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునా భాత్యన్తః ॥ ॥౨౧॥

అక్రన్దత్, అగ్నిః, స్తనయన్నివేతి స్తనయన్+ఇవ, ద్యౌః, క్షామా, రేరిహత్ వీరుధః, సమఞ్జన్నితి సమ్+అఞ్జన్, సద్యః, జజ్ఞానః, వి, హి, ఈమ్ ఇద్ధః, అఖ్యత్, ఆ, రోదసి ఇతి రోదసీ, భానునా, భాతి, అన్తరితి అన్తః॥ ॥౨౧॥

పదార్థః :- (అక్రన్దత్) గమయతి (అగ్నిః) విద్యుత్ (స్తనయన్నివ)యథా శబ్దయన్(ద్యౌః) సూర్యః(క్షామా)పృథివీమ్. అత్రాన్యేషామపీత్యుపధాదీర్ఘః. సుపామితి విభక్తిలోపః (రేరిహత్) తాడయతి(వీరుధః)ఓషధీః. వీరుధ ఓషధయో భవన్తి విరోహణాత్. నిరు. ౬.౩. (సమఞ్జన్) ప్రకటయన్(సద్యః)శీఘ్రమ్ (జజ్ఞానః) జాయమానః (వి)(హి) ప్రసిద్ధౌ (ఈమ్) సర్వతః (ఇద్ధః) ప్రదీప్యమానః (అఖ్యత్) ఖ్యాతి (ఆ) (రోదసీ) ప్రకాశభూమీ (భానునా) కిరణసమూహేన (భాతి) రాజతి (అన్తః)మధ్యే. ॥౨౧॥ అన్వయః:- హే మనుష్యాః యూయం యథా ద్యౌః సూర్యోఽగ్నిస్తనయన్నివ వీరుధః సమఞ్జన్ సన్ సద్యో హ్యక్రన్దత్, క్షామా రేరిహదయం జజ్ఞాన ఇద్ధః సః భానునా రోదసీ ఈం వ్యఖ్యత్. బ్రహ్మాణ్డస్యాన్తరా భాతీతి తథా భవత. ॥౨౧॥ భావార్థః:- ఈశ్వరేణ యదర్థః సూర్య ఉత్పాదితః స విద్యుదివ సర్వాన్ లోకానాకృష్య సంప్రకాశ్యౌషధ్యాదివృద్ధిహేతుః సన్ సర్వభూగోలానాం మధ్యే యథా విరాజతే తథా రాజాదిభిర్భవితవ్యమ్. ॥౨౧॥

పదార్థము :- మానవులారా! ఎటుల, ద్యౌః = సూర్యలోకము, అగ్నిః = విద్యుదగ్ని, స్తనయన్నివ = శబ్దమొనర్చుచున్నటుల,వీరుధః = ఔషధులను, సమఞ్జన్ = ప్రకటించుచు,సద్యః హి = శీఘ్రముగనే, అక్రన్దత్ = పదార్థములను ఇటునటుల కదలించునో, క్షామా = పృథివిని, రేరిహత్ = కంపింపజేయునో, మఱియు నిది, జజ్ఞానః = ప్రసిద్ధమయ్యెనో, ఇద్ధః = ప్రకాశమానమై, భానునా = కిరణములతోపాటు, రోదసీ = ప్రకాశమును భూమిని, ఈమ్ = అన్నివైపులనుండి, వ్యఖ్యత్ = విఖ్యాతమొనర్చుచున్నదో, మఱియు, అన్తః = బ్రహ్మాండమధ్యమున, ఆభాతి = బాగుగా శోభాయమాన మగుచున్నదో అటులనే మీరును ఒనర్చుడు. ॥౨౧॥

భావార్థము :- ఈశ్వరుడు సూర్యలోకమును ఎందులకై రచించెనో అటులనే అదియు విద్యుత్తువలె సకలలోకములను ఆకర్షించి, ప్రకాశింపజేసి,ఐశ్వర్యాదివృద్ధులకు హేతువై, సకలభూగోళముల మధ్య విరాజిల్లుచున్నది, అటులనే రాజాదులును మెలగవలయును. ॥౨౧॥ (౫౭౪)

---

౫౭౫ శ్రీణామిత్యస్య వత్సప్రీ, ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అత్ర రాజకర్మణి కీదృగ్జనోఽభిషేచనీయ ఇత్యాహ.

ఈ రాజకార్యములకై ఎటువంటి పురుషుని అభిషేకించవలయును?

శ్రీణాముదారో ధరుణో రయీణాం మనీషాణాం ప్రార్పణః సోమగోపాః ।
వసుః సూనుః సహసో అప్సు రాజా విభాత్యగ్ర ఉషసామిధానః॥ [౨౨]

శ్రీణామ్, ఉదార ఇత్యుత్ + ఆరః, ధరుణః, రయీణామ్, మనీషాణామ్ ప్రార్పణ ఇతి ప్ర+అర్పణః, సోమగోపా ఇతి సోమ+గోపాః,వసుః,సూనుః, సహసః, అప్స్విత్యప్+సు, రాజా, వి, భాతి, అగ్రే, ఉషసామ్, ఇధానః ॥౨౨॥

పదార్థః :- (శ్రీణామ్) లక్ష్మీణాం మధ్యే (ఉదారః) య ఉత్కృష్టం పరీక్ష్య బుచ్ఛతి దదాతి (ధరుణః)ధర్తాఽఽధారభూతః. (రయీణామ్)ధనానామ్(మనీషాణామ్)ప్రజ్ఞానామ్. యాభి ర్మన్యన్తే జానన్తి తా మనీషాః ప్రజ్ఞాస్తాసామ్(ప్రార్పణః) ప్రాపకః (సోమగోపాః) సోమానామోషధీనామైశ్వ ర్యాణాం వా రక్షకః(వసుః) కృతబ్రహ్మచర్యః (సూనుః) సుతః (సహసః) బలవతః పితుః(అప్సు) ప్రాణేషు(రాజా) ప్రకాశమానః(వి) (భాతి) ప్రదీప్యతే (అగ్రే) సంముఖే (ఉషసామ్) ప్రభాతానామ్ (ఇధానః)ప్రదీప్యమానః ॥౨౨॥ అన్వయః :- హే మనుష్యా యూయం యో జన ఉషసామగ్ర ఇధానః సూర్య ఇవ శ్రీణాముదారో రయీణాం ధరుణో మనీషాణాం ప్రార్పణః సోమగోపాః సహసః సూను ర్వసుః సన్నప్సు రాజా విభాతి తం సర్వాధ్యక్షం కురుత.॥౨౨॥ భావార్థః:- మనుష్యై ర్యః సుపాత్రేభ్యో దాతా ధనస్య వ్యర్థవ్యయస్యాకర్తా సర్వేషాం విద్యాబుద్ధిప్రదః కృత బ్రహ్మచర్యస్య జితేన్ద్రియస్య తనయో యోగాఙ్గానుష్ఠానేన ప్రకాశమానః సూర్యవచ్ శత్రుగుణకర్మ స్వభావానాం మధ్యే దేదీప్యమానో పితృవత్ ప్రజాపాలకో ఽనో ఽస్తి స రాజ్యకరణాయాభి షేచనీయః. ॥౨౨॥

పదార్థము:- ఓమానవులారా! మీరు, ఉషసామ్ అగ్రే = ప్రభాతకాలారంభములో,ఇధానః = ప్రదీప్యమానుడగు సూర్యునితోసమానుడు. శ్రీణామ్ = సకలోత్తమ లక్ష్మల మధ్య,ఉదారః = పరీక్షిత పదార్థముల నిచ్చువాడు, రయీణామ్ = ధనములయొక్క, ధరుణః = ధరించువాడు మనీషాణామ్ = బుద్ధుల,ప్రార్పణః = లభింపజేయువాడు, సోమగోపాః = ఔషధులను ఐశ్వర్యములను రక్షించువాడు, సహసః = బ్రహ్మచారి జితేంద్రియుడు బలవంతుడునగు తండ్రికి, సూనుః = పుత్రుడు, వసుః = బ్రహ్మచర్యాశ్రమము పాలించుచు,అప్సు = ప్రాణములందు, రాజా = ప్రకాశయుక్తుడును నై ఎవడు, విభాతి = శుభగుణములను ప్రకాశించుచున్నాడో అతనిని అందఱికి అధ్యక్షునిగ నొనర్చుడు. ॥౨౨॥

భావార్థము:- ఎవడు సుపాత్రులకు దానమిచ్చువాడు, ధనమును వ్యర్థముగ వ్యయమొనరించని వాడు, సర్వులకు విద్యాబుద్ధుల నొసగువాడు, బ్రహ్మచర్యమును పాలించి జితేంద్రియుడైనవాని తన యుడు, యోగాంగానుష్ఠానముచే ప్రకాశించువాడు, శత్రుగుణకర్మస్వభావములందు సూర్యునివలె ప్రకాశమానుడు, పితృవత్ప్రజాపాలకుడు నై ఉన్నాడో, అతడు రాజ్యపాలనమొనరించుటకు ప్రజలంద ఱికి అభిషేచనీయుడు. ॥౨౨॥ (౫౩౫)

---

౫౩౬ విశ్వస్యేత్యస్య వత్సప్రీ, ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నవ్విషయమే.

విశ్వస్య కేతు ర్భువనస్య గర్భ ఆ రోదసీ అపృణాజ్జాయమానః ।
వీడుం చిదద్రిమభినత్ పరాయన్ జనా యదగ్ని మయజన్త పఞ్చ॥ [౨౩]

విశ్వస్య, కేతుః, భువనస్య, గర్భః, ఆ, రోదసీ ఇతి రోదసీ, అపృణాత్, జాయమానః, వీడుమ్, చిత్, అద్రిమ్ అభినత్, పరాయన్నితి పరా + యన్, జనాః, యత్, అగ్నిమ్, అయజన్త, పఞ్చ॥ ॥౨౩॥

పదార్థః :- (విశ్వస్య) (కేతుః) (భువనస్య) భవన్తి భూతాని యస్మిఀస్తస్య లోకమాత్రస్య

(గర్భః)అన్తఃస్థః(ఆ)(రోదసీ)ప్రకాశభూమీ(అపృణాత్) ప్రపూర్యాత్(జాయమానః) ఉత్పద్యమానః (వీడుమ్) దృఢబలమ్ (చిత్) ఇవ (అద్రిమ్) మేఘమ్ (అభినత్) భిన్ద్యాత్ (పరాయన్) పరేతః సన్ (జనాః) (యత్) యః (అగ్నిమ్) విద్యుతమ్ (అయజన్త) సంగమయన్తి (పఞ్చ) ప్రాణాః ॥౨౩॥
అన్వయః:- హేమనుష్యా యద్యో విద్వాన్ విశ్వస్య భువనస్య కేతుర్గర్భో జాయమానః పరాయన్ రోదసీ ఆపృణాద్వీడు మద్రి మభినత్.పఞ్చజనా అగ్నిమయజన్త చిదివ విద్యాదిశుభగుణాన్ ప్రకాశయేత్తం న్యాయాధీశం మన్యధ్వమ్ ॥౨౩॥ భావార్థః :- అత్రోపమా లంకారః. యథా భువనస్య మధ్యే సూర్య ఆకర్షణేన సర్వవిద్యాప్రాపకో రాజ్యధర్తా శత్రూచ్ఛేదకః సుఖానాం జనయితా గర్భస్య మాతేవ ప్రజాపాలకో విద్వాన్ భవేత్ తం రాజ్యాధికారిణం కుర్యాత్. ॥౨౩॥

పదార్థము :- మానవులారా! మీరు, యత్ = ఎవడు,విశ్వస్య భువనస్య = సకలలోకములకు, కేతుః = తంద్రివలె రక్షకుడు ప్రకాశకుడు, గర్భః = వానిమధ్యనుండువాడు,జాయమానః = ఉత్పన్నమగువాడు, పరాయన్ = శత్రువులను పొందినవాడును నై, రోదసీ = ప్రకాశమును భూమిని, ఆపృణాత్ = పూరణమొనరించుచున్నాడో, వీడుమ్ = అత్యంతబలవంతమగు. అద్రిమ్ = మేఘమును, అభినత్ = ఛినాభిన్న మొనర్చుచున్నాడో, పంచ జనాః = పంచప్రాణములు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును, అయజన్త చిత్ = సంయుక్తమొనర్చుచున్నటుల విద్యాదిశుభగుణముల ప్రకాశమొనర్చునో అతనిని న్యాయాధీశుడగు రాజుగ నొనర్చుడు. ॥౨౩॥

భావార్థము:- ఈ మంత్రమందుపమాల్ంకార మున్నది. ఎటుల బ్రహ్మాణ్డమధ్యమున సూర్యలోకము స్వకీయాకర్షణముచే నన్నిటిని ధరించునది, మేఘమును ఛేదించునది, ప్రాణములతో ప్రసిద్ధమైనటుల సకలవిద్యలను స్పష్టపరచునదై యున్నదో, ఎటుల తల్లి గర్భమును రక్షించునో అటులనే ప్రజాపాలనమొనర్చునో అట్టి విద్వాంసునికే రాజ్యాధికారమీయవలయును. ॥౨౩॥ (౫౩౮)

---

౫౩౯ ఉశిగిత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున ర్మనుష్యైః కిం కర్తవ్య మిత్యాహ. మరల మానవుల కర్తవ్యమేమిటి ?

ఉశిక్ పావకో అరతిః సుమేధా మర్త్యేష్వగ్నిరమృతో నిధాయి ।
ఇయర్తి ధూమమరుషమ్భరిభ్రదుచ్ఛుక్రేణ శోచిషా ద్యామినక్షన్ ॥౨౪॥

ఉశిక్, పావకః, అరతిః, సుమేధా ఇతి సు+మేధాః, మర్త్యేసు, అగ్నిః, అమృతః, ని, ధాయి, ఇయర్తి, ధూమమ్, అరుషమ్, భరిభ్రత్, ఉత్, శుక్రేణ, శోచిషా, ద్యామ్, ఇనక్షన్॥ ॥౨౪॥

పదార్థః:- (ఉశిక్)కామయమానః(పావకః) పవిత్రకర్తా (అరతిః) జ్ఞాతా (సుమేధాః)శోభనప్రజ్ఞః (మర్త్యేషు) (అగ్నిః) కారణాఖ్యః (అమృతః) అవినాశీ (ని) (ధాయి) నిధీయతే (ఇయర్తి) ప్రాప్నోతి(ధూమమ్)(అరుషమ్)రూపమ్(భరిభ్రత్)అత్యన్తం భరన్ పుష్యన్(ఉత్) (శుక్రేణ)ఆశుకరేణ(శోచిషా)దీప్త్యా(ద్యామ్)సూర్యమ్(ఇనక్షన్)వ్యాప్నువన్. ఇనక్షతీతి వ్యాప్తికర్మ. నిఘం ౨.౧౮
అన్వయః :- హేమనుష్యా యూయమశ్శుక్రేణ మర్త్యేషు య ఉశిక్ పావకోఽరతిః సుమేధాఽమృతోఽగ్ని ర్నిధాయి యః శుక్రేణ శోచిషా ద్యామినక్షన్ ధూమమరుషం భరిభ్రదుదియర్తి తమీ

శ్వర ముపాధ్వ ముపకురుత వా. ॥౨౪॥ భావార్థః :— మనుష్యై రీశ్వరసృష్టానాం పదార్థా నాం కారణకార్యపురస్సరం విజ్ఞానం కృత్వా ప్రజ్ఞోన్నేయా. ॥౨౪॥

పదార్థము:— మానవులారా! మీరు, మర్త్యేషు = మానవులలో, ఉశిక్ = స్వీకరించదగినదిగ, పావకః = పవిత్రమొనర్చునదిగ, అరతిః = జ్ఞానవంతముగ, సుమేధాః = మంచిమేధావి, అమృతః = మరణధర్మరహితముగ, అగ్నిః = ఆకారజ్ఞానమును ప్రకాశించునదిగ ఈశ్వరునిచే, నిధాయి = స్థాపితమై యేదియున్నదో, మఱియు నేది, శుక్రేణ = శీఘ్రకరణముచేతను, శోచిషా = ప్రకాశము చేతను, ద్యామ్ = సూర్యలోకమున, ఇనక్షన్ = వ్యాప్తమగుచు, ధూమమ్ అరుషమ్ = ధూమరూప మును, భరిభ్రత్ = అత్యంతముగ ధారణమొనర్చుచు, పుష్టియొనర్చుచు. ఉదియర్తి = లభించు చున్నదో, ఆయగ్నిచే నుపకారమును పొందుడు. ఆ ఈశ్వరునే ఉపాసించుడు. ॥౨౪॥

భావార్థము:— కార్యకారణముల ననుసరించి యీశ్వరునిచే రచించబడిన సకల పదార్థము లను మనుష్యులు చక్కగ నెఱిగి ప్రజ్ఞను పెంచుకొనవలయును. ॥౨౪॥ (౫౩౭)

౫౩౮ దృశాన ఇత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, భురిక్పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పున ర్నరైః కిం కిం వేద్య మిత్యాహ. మరల నరు లేమేమి తెలుసుకొనవలయును?

దృశానో రుక్మ ఉర్వ్యావ్యద్యౌద్దుర్మర్షమాయుః శ్రియే రుచానః అగ్ని రమృతో అభవద్వయోభి ర్యదేనం ద్యౌ రజనయ త్సురేతాః ॥౨౫॥

దృశానః, రుక్మః, ఉర్వ్యా, వి, అద్యౌత్, దుర్మర్షమితి దుః+మర్షమ్, ఆయుః, శ్రియే, రుచానః, అగ్నిః, అమృతః, అభవత్, వయోభి రితి వయః+భిః, యత్, ఏనమ్, ద్యౌః, అజనయత్, సురేతా ఇతి సు+రేతాః ॥౨౫॥

పదార్థః :— (దృశానః) దర్శకః (రుక్మః) (ఉర్వ్యా) పృథివ్యా సహ (వి) (అద్యౌత్) ప్రకాశ యతి (దుర్మర్షమ్) దుర్గతో మర్షః సేచనం యస్మాత్తత్ (ఆయుః) జీవనమ్ (శ్రియే) శోభాయై (రుచానః) ప్రదీపకః (అగ్నిః) తేజః (అమృతః) నాశరహితః (అభవత్) (వయోభిః) వ్యాపకై ర్గుణైః (యత్) యస్మాత్ (ఏనమ్) (ద్యౌః) స్వప్రకాశః (అజనయత్) జనయతి (సురేతాః) శోభనాని రేతాంసి వీర్యాణి యస్య సః. ॥౨౫॥ అన్వయః:— హే మనుష్యా యూయం యద్యో దృశానో రుక్మః శ్రియే రుచానోఽమృతో దుర్మర్షమాయుః కుర్వన్నమృతోఽగ్ని రుర్వ్యా సహ వ్యద్యౌద్ వయోభిః సహా భవత్, తద్ ద్యౌః సురేతా జగదీశ్వరో యదేన మజనయత్తం తత్తాం చ విజానీత. ॥౨౫॥ భావార్థః:— హే మనుష్యా! జగత్స్రష్టారమనాది మీశ్వర మనాదిజగత్కారణం గుణకర్మస్వభావైః సహ విజ్ఞాయో పాసత, ఉపయుఞ్జతే చ తే దీర్ఘాయుషః శ్రీమన్తో జాయన్తే. ॥౨౫॥

పదార్థము :— మానవులారా! మీరు, యత్ = ఏ కారణముచే, దృశానః = చూపించునది, రుక్మః = రుచికి హేతువు, శ్రియే రుచానః = శోభను ప్రకాశింపజేయునది, దుర్మర్షమ్ = సకల దుఃఖములచే రహితము, ఆయుః = జీవనము, అమృతః = నాశరహితము, అగ్నిః = తేజస్స్వరూప ము వై [యేది], ఉర్వ్యా = భూమితోపాటు, వ్యద్యౌత్ = ప్రకాశితమగుచున్నదో, వయోభిః = వ్యాపకగుణములతో, అభవత్ = ఉత్పన్న మగుచున్నదో. మఱియు, ద్యౌః = ప్రకాశకుడు, సురేతాః =

సుందరపరాక్రమవంతుడునగు జగదీశ్వరుడు, యత్ = దేనికై, ఏనమ్ = ఈయగ్నిని, అజనయత్ = ఉత్పన్నమొనర్చుచున్నాడో, ఆ ఈశ్వరుని. ఆయువును, విద్యుదూర్మిపాగ్నిని తెలుసుకొనుడు. ॥౨౪॥

భావార్థము :_ ఓ మానవులారా! జగత్స్రష్ట, అనాదియు నగు ఈశ్వరుని. గుణకర్మ స్వభావ ములతో సహితముగ నెఱిగి, మఱియు అనాది యగు జగత్కారణమును చక్కగా నెఱిగి ఉపాసించు వారును, ఉపయోగపఱచుకొనువారును చిరంజీవులై లక్ష్మిని పొందుచున్నారు. ॥౨౫॥ (౫౭౮)

---

౫౭౯ యస్త ఇత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పున ర్విద్వద్భిః కీదృశః పాచకః స్వీకార్యః?

విద్వాంసు లెటువంటి పాచకుని స్వీకరించవలెను.

యస్తే అద్య కృణవద్భద్రశోచేఽపూపం దేవ ఘృతవన్తమగ్నే।
ప్ర తం నయ ప్రతరం వస్యో అచ్ఛాభి సుమ్నం దేవభక్తం యవిష్ఠ ॥౨౬॥

యః, తే, అద్య, కృణవత్, భద్రశోచేతి భద్ర+శోచే, అపూపమ్, దేవ, ఘృతవన్తమితి ఘృత+వన్తమ్, అగ్నే, ప్ర, తమ్, నయ, ప్రతరమితి ప్ర+తరమ్, వస్యః, అచ్ఛ, అభి, సుమ్నమ్, దేవభక్తమితి దేవ+భక్తమ్, యవిష్ఠ ॥౨౬॥

పదార్థః :_ (యః) (తే) తవ (అద్య) (కృణవత్) కుర్యాత్ (భద్రశోచే) భద్రా భజనీయా శోచిర్దీప్తి ర్యస్య తత్సమ్బుద్ధౌ (అపూపమ్) (దేవ) దివ్యభోగప్రద (ఘృతవన్తమ్) బహు ఘృతం విద్యతే యస్మిన్ తమ్ (అగ్నే) విద్వన్ (ప్ర) (తమ్) (నయ) ప్రాప్నుహి, (ప్రతరమ్) పాకస్య సంతారకమ్ (వస్యః) అతిశయేన వసు తత్ (అచ్ఛ) (అభి) (సుమ్నమ్) సుఖస్వరూపమ్ (దేవభక్తమ్) దేవై ర్విద్వద్భిః సేవితమ్ (యవిష్ఠ) అతిశయేన యువన్ ॥౨౬॥ అన్వయః:_ హే! భద్రశోచే యవిష్ఠ దేవాగ్నే! యస్తే తవ ఘృతవన్తమభిసుమ్నం వస్యో దేవభక్తమపూపమచ్ఛ కృణవత్తం ప్రతరం పాచకమద్య త్వమస్య ప్రణయ.॥౨౬॥ భావార్థః:_ మనుష్యై ర్విద్వత్సు శిక్షితో ఉత్యుత్తమానాం వ్యఞ్జనానాం సుస్వాదిష్ఠానా మన్నానాం రుచికరాణాం నిర్మాతా పాకకర్తా సంగ్రాహ్యః.॥౨౬॥

పదార్థము :_ భద్రశోచే = సేవించదగిన దీప్తిగలవాడా! యవిష్ఠ = తరుణవయస్కుడా! దేవ = దివ్యభోగప్రదాతా! అగ్నే = విద్వాంసుడా! యః = ఎవడు, తే = నీకు, ఘృతవంతమ్ = మంచినేతివంటలను, అభి = అన్నివిధములసుమ్నమ్ = సుఖస్వరూపము. దేవభక్తమ్ = విద్వాంసులకు సేవించలగినదియునగు. అపూపమ్ = భోజనయోగ్యపదార్థమును. వస్యః = అతిశయభోగ్యమును, అచ్ఛ = మంచిమంచి పదార్థములను, కృణవత్ = చేయునో, తమ్ ప్రతరమ్ = అట్టిపాచకుని నీవు, అద్య = నేడు, ప్రణయ = పొందుము. ॥౨౬॥

భావార్థము :_ మనుష్యులు విద్వాంసులచే సుశిక్షితుడు, అత్యుత్తమ వ్యంజనములను, పిండి వంటలను, శాకాదులను స్వాదిష్టములుగ రుచికరములుగ నిర్మించుచువాడునగు పాచకుని గ్రహించ వలయును. ॥౨౬॥ (౫౭౯)

---

౫౮౦ అతమిత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నవ్విషయమే.

తం భజ సౌశ్రవసేష్వగ్న ఉక్త ఉక్థ ఆ భజ శస్యమానే।
ప్రియః సూర్యే ప్రియో అగ్నా భవాత్యుజ్జాతేన భినదదుజ్జనిత్వైః ॥౨౦॥

ఆ, తమ్, భజ, సౌశ్రవసేషు, అగ్నే, ఉక్తఉక్థ ఇత్యుక్తే + ఉక్థే, ఆ, భజ, శస్యమానే, ప్రియః, సూర్యే, ప్రియః. అగ్నా, భవాతి, ఉత్, జాతేన, భినదత్, ఉత్. జనిత్వైరితి జని+త్వైః ॥౨౦॥

పదార్థః :- (ఆ) (తమ్) (భజ) సేవస్వ (సౌశ్రవసేషు) (అగ్నే) విద్వన్ (ఉక్తఉక్థే) వక్తుం యోగ్యే యోగ్యే వ్యవహారే(ఆ)(భజ) (శస్యమానే) స్తూయమానే (ప్రియః) కాన్తః(సూర్యే)సూరిషు స్తోతృషు భవే (ప్రియః) సేవనీయః (అగ్నా) అగ్నౌ (భవాతి) భవేత్ (ఉత్) (జాతేన) (భినదత్) భిన్ద్యాత్ (ఉత్) (జనిత్వైః) జనిష్యమాణైః. ॥౨౦॥ అన్వయః:- హే అగ్నే! విద్వం స్త్వం యః సౌశ్రవసేషు వర్తమానస్తమాభజ. యః శస్యమాన ఉక్తఉక్థే ప్రియః సూర్యేఽగ్నౌ చ ప్రియో జాతేన జనిత్వైః సహోద్భవాత్యుద్భినదత్తం త్వమాభజ ॥౨౦॥ భావార్థః:- మనుష్యైర్యః పాకకరణే సాధుః సర్వస్య ప్రియోఽన్నవ్యఞ్జనానాం భేదకః పాచకో భవేత్స స్వీకర్తవ్యః ॥౨౦॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! నీవు, సౌశ్రవసేషు = ఎవడు సుందరంధనవంతులలో మెలగునో. తమ్ = అతనిని. ఆభజ = సేవించుము. శస్యమానే = స్తుతియోగ్యము. ఉక్తేఉక్తే = అత్యంతముగ చెప్పదగు వ్యవహారమునందు, ప్రియః = ప్రీతియుంచునో, సూర్యే = స్తుతికారకులగు పురుషులందు జరుగువ్యవహారమునందు,అగ్నా = అగ్నివిద్యయందు.ప్రియః = సేవనీయుడో,జాతేన = పుట్టినవానితోను, జనిత్వైః = పుట్టబోవువారితోను, ఉద్భవాతి = ఉత్పన్నమగునో మఱియు శత్రువులను, ఉద్భినదత్ = ఛిన్నభిన్నమొనర్చునో, తమ్ = అతనిని నీవు, ఆభజ = సేవించుము.

భావార్థము :- పాకవిద్యయందు నేర్పరి, అందరికి హితకారి, అన్నమును వ్యంజనములను చక్కగా చేయువాడునగు పాచకుని మానవులు తప్పక స్వీకరించవలయును. ॥౨౦॥ (౩౪౦)

౩౪౧ త్వామగ్న ఇత్యస్య వత్సప్రీఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః
పునర్మనుష్యై ర్విద్యాః కథం వర్ధనీయా ఇత్యాహ.
మానవులు విద్యల నెటుల నభివృద్ధి పఱచవలయును ?

త్వామగ్నే యజమానా అను ద్యూన్ విశ్వా వసు దధిరే వార్యాణి।
త్వయా సహ ద్రవిణ మిచ్ఛమానా వ్రజం గోమన్త ముశిజో వివవ్రుః ॥౨౧॥

త్వామ్, అగ్నే, యజమానాః, అను, ద్యూన్, విశ్వా, వసు. దధిరే, వార్యాణి, త్వయా, సహ, ద్రవిణమ్, ఇచ్ఛమానాః, వ్రజమ్, గోమన్తమితి గో + మన్తమ్, ఉశిజః, వి, వవ్రుః ॥౨౧॥

పదార్థః :- (త్వామ్) (అగ్నే) విద్వన్ (యజమానాః) సంగన్తారః (అను) (ద్యూన్) దినాని

(విశ్వా) సర్వాణి (వసు) వసూని ద్రవ్యాణి (దధిరే) దరేయుః (వార్యాణి) స్వీకర్తుమర్హాణి (త్వయా) (సహ) సాకమ్ (ద్రవిణమ్) ధనమ్ (ఇచ్ఛమానాః)వ్యత్యయేనాఽత్రాత్మనేపదమ్(వ్రజమ్) మేఘమ్ (గోమన్తమ్)ప్రశస్తా గావః కిరణా యస్మింస్తమ్(ఉశిజః)మేధావినః. ఉశిగితి మేధావి నా — నిఘం ౩.౧౫. (వి)(వవ్రుః) వృణుయుః ॥ ౨౮ ॥ అన్వయః:— హే అగ్నే విద్వన్! యస్త్వామాశ్రిత్యోశిజో యజమానాస్త్వయా సహ యానసుద్యూన్ విశ్వా వార్యాణి వసు దధిరే ద్రవిణమిచ్ఛమానా గోమన్తం వ్రజం వివవ్రుస్తథాభూతా వయమపి భవేమ. ॥ ౨౮ ॥ భావార్థః :— మనుష్యైః ప్రయతమానానాం విదుషాం సంగాత్ పురుషార్థేన ప్రతిదినం విద్యాసుఖే వర్ధనీయే. ॥ ౨౮ ॥

పదార్థము :— అగ్నే = విద్వాంసుడా ! త్వామ్ = నిన్ను ఆశ్రయము పొంది. ఉశిజః = బుద్ధిమంతులగు, యజమానాః = సంగతికారకులు, త్వయా సహ = నీతోపాటు. విశ్వా వార్యాణి = గ్రహించదగిన, వసు = ద్రవ్యములను, అనుద్యూన్ = దినములందు,దధిరే = ధారణమొనర్చెదరో, ద్రవిణమ్ = ధనమును, ఇచ్ఛమానాః = అభిలషించువారు. గోమన్తమ్ = సుందరకిరణములతో కూడిన, వ్రజమ్ = మేఘమును లేక గోస్థానమును. వివవ్రుః = వివిధ విధములుగ గ్రహించెదరో. అటులనే మేమును గ్రహించెదముగాక ! ॥ ౨౮ ॥

భావార్థము :— ప్రయత్నశీలురగు విద్వాంసుల సాంగత్యమున మానవులు పురుషార్థముతో విద్యాసుఖములను నిత్యము అభివృద్ధిపఱచుచు పోవలయును. ॥ ౨౮ ॥ (౩౪౧)

---

౨౯. అస్తావీత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునస్తత్సంగేన కిం భవతీత్యాహ, విద్వాంసుల సాంగత్యమున కలుగున దేమనగా:

అస్తావ్యగ్నిర్నరాం సుశేవో వైశ్వానర ఋషిభిః సోమగోపాః ।
అద్వేషే ద్యావాపృథివీ హువేమ దేవా ధత్త రయిమస్మే సువీరమ్ ॥ ౨౯ ॥

, అగ్నిః, నరామ్, సుశేవ ఇతి సు+శేవః. వైశ్వానరః, ఋషిభిరిత్యృషి+భిః, సోమగోపా ఇతి సోమ+గోపాః, అద్వేష ఇత్యద్వేషే, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, హువేమ, దేవాః, ధత్త, రయిమ్, అస్మే ఇత్యస్మే, సువీరమితి సు+వీరమ్ ॥ ౨౯ ॥

పదార్థః:— (అస్తావి) స్తూయతే (అగ్నిః) పరమేశ్వరః (నరామ్) నాయకానాం విదుషామ్ (సుశేవః) సుష్ఠు సుఖః. శేవ ఇతి సుఖ నా...నిఘం. ౩.౬.(వైశ్వానరః)విశ్వే సర్వే నరా యస్మిన్ స ఏవ (ఋషిభిః) వేదవిద్భి ర్విద్వద్భిః (సోమగోపాః) ఐశ్వర్యపాలకాః (అద్వేషే)ద్వేష్టుమనర్హే ప్రీతివిషయే (ద్యావాపృథివీ) రాజనీతిభూరాజ్యే (హువేమ) స్వీకుర్యామ (దేవాః) శత్రూన్ విజిగీషమాణాః (ధత్త) ధరత (రయిమ్) రాజ్యశ్రియమ్ (అస్మే) అస్మభ్యమ్ (సువీరమ్) శోభనా వీరా యస్మాత్తమ్. ॥ ౨౯ ॥ అన్వయః ;— హే దేవా! యై ర్యుష్మాభిరృషిభి ర్యో నరాం సుశేవో వైశ్వానరోఽగ్నిరస్తావి, యే యూయ మస్మే సువీరం రయిం ధత్త. తదాశ్రితాః సోమగోపా వయమద్వేషే ద్యావాపృథివీ హువేమ. ॥ ౨౯ ॥ భావార్థః;— యే సచ్చిదానన్ద స్వరూపేశ్వర సేవకా ధార్మికా విద్వాంసః సన్తి తే పరోపకారకత్వాదాప్తా భవన్తి. నహీదృశానాం సంగమన్తరా సుస్థిరే విద్యా

రాజ్యే కర్తుం శక్నువన్తి. ॥౨౯॥

పదార్థము :- దేవాః = శత్రువులను జయించ వాంఛగలిగిన విద్వాంసులారా ! ఋషిభిః = ఋషులగు సేనీచేత.నరామ్ = నాయకవిద్వాంసులందు. ఒశేవః = సుంపరసుఖయుక్తుడు. వైశ్వానరః = సకలమానవుల కాధారుడునగు, అగ్నిః = పరమేశ్వరుడు, అస్తావి = స్తుతించబడెనో, ఏ మీరు, అస్మే = మా కొరకు; సువీరమ్ = సుందరపురుషులు కలిగియున్నట్టి,రయిమ్ = రాజ్యలక్ష్మిని, ధత్త = ధరించెదరో, దానిని ఆశ్రయించి యున్న, సోమగోపాః = ఐశ్వర్యరక్షకులమగు మేము, అద్వేషే = ద్వేషించతగని ప్రీతివిషయమున, ద్యావాపృథివీ = ప్రకాశరూపరాజనీతిని. ఓరిమి పృథివిరాజ్యమును. హువేమ = గ్రహించెదము గాక ! ॥౨౯॥

భావార్థము :- సచ్చిదానంద స్వరూపుడగు నీశ్వరుని సేవకులు, ధర్మాత్ములు, విద్వాంసులునై సదా పరోపకారులగుటచే ఆప్తులు యథార్థవక్తలుకాగిలుగుదురు.ఇటువంటి పురుషులతో సత్సంగ మొనర్చనిదే స్థిరవిద్యను రాజ్యమును ఎవరు పొందజాలరు. ॥౨౯॥ (౨౪౨)

౩౬౩ సమిధాగ్ని మిత్యస్య విరూపాక్ష ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పున ర్మనుష్యాణాం కే సేవనీయాః స న్తీత్యాహ. మానవు లెవనిని సేవించవలయును?

సమిధాగ్నిం దువస్యత ఘృతైర్బోధయతాతిథిమ్ । అస్మిన్ హవ్యా జుహోతన ॥

సమిధేతి సమ్+ఇధా, అగ్నిమ్, దువస్యత, ఘృతైః, బోధయత, అతిథిమ్, ఆ, అస్మిన్, హవ్యా, జుహోతన ॥౩౦॥

పదార్థః:- (సమిధా) సమ్యగగ్నిసంస్కృతేనాన్నాదినా (అగ్నిమ్) ఉపదేశకం విద్వాంసమ్ (దువస్యత) సేవధ్వమ్ (ఘృతైః) ఘృతాదిభిః (బోధయత)చే,తయత(అతిథిమ్)అనియతతిథి ముపదేశకమ్(ఆ)(అస్మిన్)(హవ్యా) దాతుమర్హాణి (జుహోతన) దత్త.॥౩౦॥ అన్వయః;-హే గృహస్థా యూయం సమిధాగ్నిమివాన్నాదినోపదేశకం దువస్యత ఘృతై రతిథిం బోధయత, అస్మిన్ హవ్యా జుహోతన. ॥౩౦॥ భావార్థః :- మనుష్యైః సత్పురుషాణామేవ సేవా కార్యా సత్పాత్రేభ్య ఏవ దానం చ దేయమ్, యథాఽగ్నౌ ఘృతాదికం హుత్వా సంసారోపకారం జనయన్తి తథైవ విద్వత్సూత్తమాని దానాని సంస్థాప్యైతై ర్జగతి విద్యాసుశిక్షే వర్ధనీయే. ॥౩౦॥

పదార్థము :- గృహస్థులారా ! మీ రెటుల, సమిధా = మంచిగ ఇంధనములచే, అగ్నిమ్ = అగ్నిని ప్రకాశితమొనర్చుచున్నారో అటులనే ఉపదేశమొనర్చు విద్వాంసుని, దువస్యత = సేవించుడు. ఎటుల సుసంస్కృతాన్నమును, ఘృతైః = ఘృతాది పదార్థములను అగ్నియందు హోమమొనర్చి జగత్తున కుపకారమొనర్చుచున్నారో అటులనే,అతిథిమ్ = రాకపోకలకు సమయనియమముండనట్టి ఉపదేశకుని, బోధయత = స్వాగతోత్సాహాదులచే చైతన్యవంతునిగ నొనర్చుడు. అస్మిన్ = ఈ జగత్తునందు, హవ్యా = ఈయ దగు పదార్థములను,ఆ జుహోతన = బాగుగ నిచ్చుచుండుడు.

భావార్థము :- మానవులు సత్పురుషులకే సేవయొనర్చవలెను. సత్పాత్రులకే దానమొసగవలయును. ఘృతాదులను అగ్నియందువ్రేల్చి సంసారమున కుపకారము కలిగింపజేయుచున్నటులనే విద్వాంసులందుత్తమ దానముల నిక్షేపింపజేసి జగత్తునందు విద్యాసుశిక్షలను వర్ధింప[జేసి విశ్వమును సుఖమయముగ] జేయవలయును. ॥౩౦॥ (౨౪౩)

౫౪౪ ఉదుత్వేత్యస్య తాపస ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః. గాన్ధారః స్వరః.
విద్వాన్ స్వతుల్యానన్యాన్ విదుషః కుర్యాత్. విద్వాంసు లితర జనులను స్వసదృశులుగ నొనర్చవలెను

ఉదు త్వా విశ్వే దేవా అగ్నే భరన్తు చిత్తిభిః ।
స నో భవ శివ స్త్వꣳ సుప్రతీకో విభావసుః॥ ॥౩౧॥

ఉత్, ఊꣳఇత్యూꣳ, త్వా, విశ్వే, దేవాః, అగ్నే, భరన్తు, చిత్తిభిరితి చిత్తి+భిః, సః, నః, భవ, శివః, త్వమ్. సుప్రతీక ఇతి సు+ప్రతీకః, విభావసురితి, విభా వసుః

పదార్థః:- (ఉత్)(ఉ)(త్వా) (విశ్వే) సర్వే(దేవాః) విద్వాంసః (అగ్నే) విద్వన్ (భరన్తు) పుష్యన్తు (చిత్తిభిః) సమ్యగ్ విజ్ఞానైస్సహ (సః) (నః) అస్మభ్యమ్ (భవ) (శివః) మఙ్గలోపదేష్టా (త్వమ్) (సుప్రతీకః) శోభనాని ప్రతీకాని లక్షణాని యస్య సః (విభావసుః) యేన వివిధా జా విద్యాదీప్తి ర్వాస్యతే. ॥౩౧॥ అన్వయః :- హే అగ్నే విద్వన్!యం త్వా విశ్వే దేవా శ్చిత్తిభి రుదుభరన్తు స విభావసుః సుప్రతీక స్త్వం నః శివో భవ ॥౩౧॥ భావార్థః :- యో యథా విద్వద్భ్యో విద్యాం సంచినోతి తథైవాన్యాన్ విద్యాసంచితాన్ సంపాదయేత్. ॥౩౧॥

పదార్థము:- అగ్నే = విద్వాంసుడా! త్వా = ఏ నిన్ను, విశ్వే దేవాః = సమస్తవిద్వాంసులు, చిత్తిభిః = మంచివిజ్ఞానముతో అగ్నివలె, ఉదుభరన్తు = బలపఱచుచురో. సః = ఆ నీవు. విభావసుః = వివిధవిధములైన శోభలను, విద్యలను ప్రకాశితపఱచువాడవు, సుప్రతీకః = సుందర లక్షణ సమన్వితుడవునగు,త్వమ్ = నీవు, నః = మాకు, శివః భవ = మంగళమయవచనము ఉపదేశించువాడవు కమ్ము. ॥౩౧॥

భావార్థము :- ఎవడు విద్వాంసులనుండి యెటుల విద్యాసంచయ మొనర్చుచున్నాడో అటులనే యతడు ఇతరులకై విద్యాప్రచార మొనర్చవలయును. ॥౪౧॥ (౫౪౪)

---

౫౪౫ ప్రేదగ్న ఇత్యస్య తాపసఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునా రాజా కిం కృత్వా కింప్రాప్నుయా దిత్యాహ, రాజేమి చేసి దేనిని పొందవలయును?

ప్రేదగ్నే జ్యోతిష్మాన్ యాహి శివేభి రర్చిభి ష్ట్వమ్ ।
బృహద్భి ర్భానుభి ర్భాసన్ । మాహిꣳసీ స్తన్వా ప్రజాః॥ ॥౩౨॥

ప్ర, ఇత్, అగ్నే, జ్యోతిష్మాన్, యాహి, శివేభిః, అర్చిభిరిత్యర్చి+భిః, త్వమ్, బృహద్భిరితి బృహత్+భిః, భానుభి రితి భాను+భిః, భాసన్, మా, హిꣳసీః, తన్వా, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః ॥౩౨॥

పదార్థః:- (ప్ర) (ఇత్) (అగ్నే) విద్యాప్రకాశక (జ్యోతిష్మాన్) బహూని జ్యోతీంషి విజ్ఞానాని విద్యన్తే యస్య సః (యాహి) ప్రాప్నుహి (శివేభిః) మఙ్గలకారకైః (అర్చిభిః) పూజితైః (త్వమ్) (బృహద్భిః) మహద్భిః (భానుభిః) విద్యాప్రకాశకై ర్గుణైః (భాసన్) ప్రకాశకః సన్(మా) (హింసీః) హింస్యాః (తన్వా) శరీరేణ (ప్రజాః) పాలనీయాః ॥౩౨॥ అన్వయః:- హే అగ్నే!

విద్వం స్త్వం యథా జ్యోతిష్మాన్ సూర్యః శివేభిరర్చిభిర్బృహద్భి ర్భానుభి రిదేవ భాసన్ ప్రవర్తతే తథా ప్రయాహి తన్వా ప్రజా మా హింసీః ॥౩౨॥ భావార్థః:- అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః హే సరాజపురుష! రాజం స్త్వం శరీరేణానపరాధినః కస్యాపి ప్రాణినో హింసా మకృత్వా విద్యాన్యాయ ప్రకాశేన ప్రజాః పాలయన్ జీవన్నభ్యుదయం మృత్వా ముక్తిసుఖం ప్రాప్నుయాః ॥౩౨॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్యాప్రకాశయుక్తుడవగు విద్వాంసుడా! త్వమ్ = నీవు ఎటుల, జ్యోతిష్మాన్ = సూర్యజ్యోతులచే యుక్తుడవు, శివేభిః = మంగళకరములు, అర్చిభిః = సత్కారింప దగు ములు, బృహద్భిః = పెద్దపెద్దవియునగు, భానుభిః ఇత్ = ప్రకాశగుణములచేతనే నిశ్చయముగ, భాసన్ = ప్రకాశమానుడవై యున్నావో అటులనే, ప్రయాహి = సుఖములను పొందుము. మఱియు, తన్వా = శరీరముచే, ప్రజాః = పాలింపదగు ప్రాణులను, మా హింసీః = హింసించకుము. ॥౩౨॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. సేనాపత్యాది రాజ పురుషులతోగూడిన రాజా! నీవు స్వశరీరముచే నే యనపరాధిప్రాణుల హింసించక, విద్యా న్యాయ ముల ప్రకాశముచే ప్రజలను పాలించుచు, జీవించుచు అభ్యుదయసుఖములను, శరీరమును విసర్జించిన తదుపరి మోక్షసుఖమును పొందుము. ॥౩౨॥ (౫౪౫)

---

౫౪౬ అక్రన్దదిత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః. అగ్ని ర్దేవతా, నిచృదార్షీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
రాజ్యప్రబంధః కథం కార్య ఇత్యుపదిశ్యతే. రాజ్యప్రబంధ మెటుల చేయవలెను?

అక్రన్దదగ్ని స్తనయన్నివ ద్యౌః క్షామా రేరిహద్వీరుధః సమఞ్జన్ ।
సద్యో జజ్ఞానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునా భాత్యన్తః ॥౩౩॥

అక్రన్దత్. అగ్నిః, స్తనయన్నివేతి స్తనయన్+ఇవ, ద్యౌః, క్షామా, రేరిహత్, వీరుధః, సమఞ్జన్నితి సమ్+అఞ్జన్, సద్యః, జజ్ఞానః, వి, హి, ఈమ్, ఇద్ధః, అఖ్యత్. ఆ, రోదసీ ఇతి రోదసీ, భానునా, భాతి, అన్తరిత్యన్తః ॥౩౩॥

పదార్థః:- (అక్రన్దత్) విజానాతి (అగ్నిః) శత్రుదాహకో విద్వాన్ (స్తనయన్నివ) విద్యు ద్వద్గర్జయన (ద్యౌః) విద్యాన్యాయప్రకాశకః (క్షామా) భూమిమ్ (రేరిహత్) భృశం యుధ్యస్వ (వీరుధః) వనస్థాన్ వృక్షాన్ (సమఞ్జన్) సమ్యక్ రక్షన్ (సద్యః) తూర్ణమ్ (జజ్ఞానః) రాజనీత్యా ప్రాదుర్భూతః (వి) (హి) ఖలు (ఈమ్) సర్వతః (ఇద్ధః) శుభలక్షణైః ప్రకాశితః (అఖ్యత్) ధర్మానుపదేశాన్ ప్రకథయేః (ఆ) (రోదసీ) అగ్నిభూమి (భానునా) పురుషార్థప్రకాశేన (భాతి) (అన్తః) రాజధర్మమధ్యే స్థితః ॥౩౩॥ అన్వయః :- హే ప్రజాజనా! యుష్మాభి ర్యథా ద్యౌరగ్నిః స్తనయ న్నివాక్రన్దద్వీరుధః సమంజన్ క్షామా రేరిహత్ జజ్ఞాన ఇద్ధః సద్యో వ్యఖ్యత్ భానునా హి రోదసీ ఆన్తరాభాతి తథా స రాజా భవితుం యోగ్యోఽస్తీతి వేద్యమ్. ॥౩౩॥

భావార్థః:- అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. నహి వనవృక్ష రక్షణేన వృష్టిబాహుల్య మారో గ్యం తడిద్వ్యవహారవద్దూరసమాచారగ్రహణేన శత్రువినాశనేన రాజ్యే విద్యాన్యాయప్రకాశేన చ వినా సురాజ్యం చ జాయతే. ॥౩౩॥

పదార్థము:- ఓ ప్రజలారా! ఎటుల, ద్యౌః = సూర్యుడు ప్రకాశకర్తయో అటులనే విద్యా

న్యాయముల ప్రకాశమొనర్చువాడు, అగ్నిః = పావకునివలె శత్రువులను నశింపజేయువాడు, స్తన యన్నివ అక్రన్దత్ = విద్యుత్తువలె ఘోషించువాడు, వీరుధః = వన్యవృక్షములను, సమఞ్జన్ = చక్కగా రక్షించువాడు, క్షామా = భూమిమీద, రేరిహత్ = యుద్ధమొనర్చువాడు, జజ్ఞానః = రాజ నీతిచే ప్రసిద్ధుడు, ఇద్ధః = శుభలక్షణములచే ప్రకాశితుడు, సద్యః = శీఘ్రముగ, వ్యఖ్యత్ = ధర్మ యుక్త ఉపదేశమొనర్చువాడు, భానునా హి = పురుషార్థపు ప్రకాశము చేతనే, రోదసీ = అగ్నిని భూమిని, అన్తః = రాజధర్మమందు స్థిరమొనర్చుచు, ఆభాతి = ప్రకాశితుడగువాడుగ నెవడున్నాడో వాడు రాజగుటకు తగిన వాడని మీరు నిశ్చయముగ నెఱుగుడు. ॥౩౩॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమందు ఉపమా వాచక లుప్తోపమలు గలవు. వన్యవృక్షములను రక్షించనిదే వర్షము,రోగముల తగ్గుదల కలుగ నేరదు. విద్యుద్వ్యవహారమువలె దూరపుసమాచారము లను గ్రహించనిదే, శత్రువినాశమొనర్చనిదే, రాజ్యమునందు విద్యాన్యాయప్రకాశము లొనర్చనిదే సురాజ్యము, మంచి స్థిరమైన రాజ్యము ఏర్పడజాలదు. ॥౩౩॥ (౮౪౬)

౩౪ః ప్రప్రాయమిత్యస్య వసిష్ఠ ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునః కీదృశం జనం రాజవ్యవహారే నియుఞ్జీర న్నిత్యాహ.
ఎటువంటి వానిని రాజ్యవ్యవహారమున నియమించ వలయును ?

ప్రప్రాయమగ్ని ర్భరతస్య శృణ్వే వి యత్సూర్యో న రోచతే బృహద్భాః।
అభి యః పూరుం పృతనాసు తస్థౌ దీదాయ దైవ్యో అతిథిః శివో నః ॥౩౪॥

ప్రప్రేతి ప్ర+ప్ర, అయమ్, అగ్నిః, భరతస్య, శృణ్వే, వి, యత్, సూర్యః, న, రోచతే, బృహత్. భాః, అభి,యః, పూరుమ్, పృతనాసు, తస్థౌ,దీదాయ, దైవ్యః, అతిథిః, శివః, నః॥ [౩౪]

పదార్థః :- (ప్రప్ర) అతిప్రకర్షేణ (అయమ్) (అగ్నిః) సేనేశః (భరతస్య) పాలితవ్యస్య రాజస్య (శృణ్వే) (వి) (యత్) యః (సూర్యః) సవితా (న) ఇవ (రోచతే) ప్రకాశతే (బృహద్భాః) మహాప్రకాశః (అభి) (యః) (పూరుమ్) పూర్ణబలం సేనాధ్యక్షమ్. పూరవ ఇతి మనుష్య నా. నిఘం. ౨.౩. (పృతనాసు) సేనాసు (తస్థౌ) తిష్ఠేత్ (దీదాయ) ధర్మం ప్రకాశయేత్ (దైవ్యః) దేవేషు విద్వత్సు పీరితః (అతిథిః) నిత్యం భ్రమణకర్తా విద్వాన్ (శివః) మఙ్గలప్రదః (నః) అస్మాన్ ॥౩౪॥
అన్వయః:- హేరాజ ప్రజాజనా! యూయం యద్యోఽయమగ్నిః సూర్యో న బృహద్భాః ప్రప్ర రోచతే.యో నః పృతనాసు పూరుమభి తస్థౌ దైవ్యోఽతిథిః శివో విద్యా దీదాయ.యత్తే విజయో విద్యా చర్యాేత స లబ్ధలక్షః కులీనః సేనాయా యోధయితాఽధిక ర్తవ్యః. ॥౩౪॥ భావార్థః:- అత్రో పమాలంకారః యస్య పుణ్యకీర్తేః పురుషస్య శత్రుషు విజయో విద్యాప్రచారశ్చ శ్రూయతే స కులీ నః సేనాయా యోధయితాఽధిక ర్తవ్యః ॥౩౪॥

పదార్థము :- ఓ రాజా! ప్రజలారా! మీరు, యత్ అయమ్ = ఏయీ, అగ్నిః = సేనాపతి, సూర్యః న = సూర్యునివలె, బృహద్భాః = అత్యంత ప్రకాశయుక్తుడై .ప్రప్ర రోచతే = అత్యంత ప్రక ర్షముగ ప్రకాశితుడగుచున్నాడో, యః = ఎవడు, నః = మా యొక్క, పృతనాసు = సేనలందు.

పూరుమ్ = పూర్ణబలయుక్తుడగు సేనాధ్యక్షుని సమీపమున, అఖిలస్థౌ = అన్ని విధముల స్థితుడగునో, దైవ్యః = విద్వాంసులకు ప్రియుడు, అతిధిః = నిత్యము భ్రమణమొనర్చు అతిథి. శివః = మంగళ మొనర్చువిద్వాంసుడు, దీదాయ = విద్యాధర్మములను ప్రకాశమొనర్చునో, ఆవనిని నేను, భరతస్య = సేవించదగిన రాజ్యపు రక్షకునిగ. శృణ్వే = వినుచున్నానో. అతనిని సేనాధిపతిగ నొనర్చుడు.॥౩౪॥

భావార్థము :— ఈమంత్రమున ఉపమాలంకారము గలదు పుణ్యకీర్తిగల ఏ పురుషుని యొక్క శత్రువులయందు విజయము, విద్యాప్రచారము వినబడునో అట్టి కులీనుడగు వానినే సేనను పోరాడించు అధికారిగ మానవులొనర్చవలయును. ॥౩౪॥ (౫౭)

---

౫౪౮ ఆప ఇత్యస్య వశిష్ఠ ఋషిః, ఆపో దేవతాః, ఆర్చీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అథ సర్వై ర్మనుష్యైః స్వయంవరో వివాహః కార్య ఇత్యాహ.

మానవులందరు, స్వయంవర వివాహ మొనర్పవలెను.

ఆపో దేవీః ప్రతిగృభ్ణీత భస్మైతత్ స్యోనే కృణుధ్వꣳసురభా ఉ లోకే।

తస్మై నమన్తాం జనయః సుపత్నీర్మాతేవ పుత్రం బిభృతాప్స్వేనత్ ॥౩౫॥

ఆపః, దేవీః, ప్రతి, గృభ్ణీత, భస్మ. ఏతత్. స్యోనే, కృణుధ్వమ్, సురభౌ, ఉం ఇత్యూం, లోకే, తస్మై, నమన్తామ్, జనయః, సుపత్నీరితి సు+పత్నీః, మాతేవేతి మాతా+ఇవ, పుత్రమ్, బిభృత, అప్స్విత్యప్ + సు, ఏనత్ [౩౫]

పదార్థః :— (ఆపః) పవిత్రజలానీవ సకలశుభగుణవ్యాపికాః కన్యాః(దేవీః)దివ్యరూపసుశీలాః (ప్రతి) (గృభ్ణీత) స్వీకుర్వీత (భస్మ) ప్రదీపకం తేజః (ఏతత్)(స్యోనే)సుసుఖకారికే(కృణుధ్వమ్) (సురభౌ) ఐశ్వర్యప్రకాశకే.అత్రపుర ఐశ్వర్యదీప్త్యో రిత్యస్మాత్బాహులకాదౌణాదికో౽చ్ ప్రత్యయః (ఉ)(లోకే)ద్రష్టవ్యే (తస్మై)(నమన్తామ్) నమ్రాః సన్తు(జనయః) విద్యా సుశిక్షయా ప్రాదుర్భూతాః (సుపత్నీః)శోభనాశ్చ తాః పత్న్యశ్చ తాః (మాతేవ) (పుత్రమ్) (బిభృత) ధరత (అప్సు) ప్రాణేషు (ఏనత్) అపత్యమ్ ॥౩౫॥ అన్వయః :— హే విద్వాంసో! మనుష్యా! యా ఆపో దేవీః సురభౌ లోకే పతీన్ సుఖినః కుర్వన్తి తాః ప్రతిగృభ్ణీతైతాః సుఖినీః కృణుధ్వమ్. యదేతద్భస్మాస్తి తస్మై యాః సుపత్నీ ర్జనయో నమన్తి తాః ప్రతిభవన్తో౽పి నమన్తా ముభయే మిలిత్వా పుత్రం మాతేవాప్స్వే నాద్బిభృత. ॥౩౫॥ భావార్థః:— అత్రోపమా లంకారః.మనుష్యైః పరస్పరం ప్రసన్నతయా స్వయం వరం వివాహం విధాయ ధర్మేణ సన్తానానుత్పాద్యైతాన్విదుషః కృత్వా గృహాశ్రమైశ్వర్యమున్నేయమ్.

పదార్థము :— విద్వాంసులారా! ఆపః = పవిత్రజలముఁలవలె సంపూర్ణశుభగుణములందు విద్య లందు వ్యాప్తమైన బుద్ధిగలవారు.దేవీః = సుందరరూప స్వభావములు గల వారునునగు నే కన్యలు సుర భౌ = ఐశ్వర్యప్రకాశకమగు. లోకే = చూడదగిన లోకమునందు తమపతులను ప్రసన్నులుగ నొనర్చు గలరో,వారిని, ప్రతిగృభ్ణీత = స్వీకరించుడు. మరియు వారిని సుఖయుక్తులుగ, కృణుధ్వమ్ = ఒన ర్చుడు. ఏతత్ = ఏయీ, భస్మ = ప్రదీపించు తేజస్సు ఉన్నదో,తస్మై = దానికై,సుపత్నీః = సుంద రులు, జనయః = విద్యాసుశిక్షలచే ప్రసిద్ధురాండ్రునగు నే స్త్రీలు వినమ్రరాండ్రై మెలగుదురో,వారిట్లు మీరును. నమన్తామ్ = నమ్రులగుడు, ఉ = మరియు స్త్రీపురుషులగు మీరిరువురు కలసి, పుత్రమ్ = పుత్రుని, మాతేవ = తల్లివలె, అప్సు ఏనత్ = ప్రాణములందీ పుత్రుని, బిభృత = ధారణమొనర్చుడు.

భావార్థము :— ఈ మంత్రము నందు ఉపమాలంకారమున్నది. మానవులు పరస్పర ప్రసన్న ముతో స్వయంవర వివాహము లొనర్చుకొని, ధర్మానుసారముగ పుత్రుల గని, వారిని విద్వాంసులుగ నొనర్చి, గృహాశ్రమైశ్వర్యమును ఉన్నతపఱచుడు, ॥౩౫॥ (౫౪౫)

---

౫౪౬ అప్స్వగ్న ఇత్యస్య విరూప ఋషిః అగ్ని, ర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
అథ జీవాః కథం పునర్జన్మ ప్రాప్నువన్తీత్యాహ. జీవులే యే విధముగ పునర్జన్మను పొందుచున్నవి?

అప్స్వ॑గ్నే॒ సధి॒ష్టవ॒ సౌష॑ధీ॒రను॑రుధ్యసే। గర్భే॒ సన్ జా॑యసే॒ పునః॑ ॥౩౬॥

అప్స్వి॒త్యప్ఽసు, అ॒గ్నే॒, సధిః॑, తవ॑, సః, ఓష॑ధీః, అను॑, రు॒ధ్య॒సే॒, గర్భే॑, సన్, జా॒య॒సే॒. పున॒రితి॒ పునః॑. [౩౬]

పదార్థః .— (అప్సు) జలేషు (అగ్నే) అగ్నివద్వర్తమాన విద్వన్ (సధిః) యోధా. అత్ర వర్ణవ్యత్యయేన హస్య ధః. ఇఞ్చ ప్రత్యయః (తవ) (సః) సోఽచిలోప చేత్పాదపూరణ మితి సన్ధిః (ఓషధీః) సోమాదీన్ (అను) (రుధ్యసే) (గర్భే) కుక్షౌ (సన్) (జాయసే) (పునః) ॥౩౬॥
అన్వయః .— హే అగ్నే! అగ్నిరివ జీవః సధి ర్య స్త్వమప్సు గర్భే ఓషధీరనురుధ్యసే స త్వం గర్భే స్థితః సన్ పున ర్జాయసే. ఇమావేకక్రమానుక్రమౌ తవ స్త ఇతి జానీహి. ॥౩౬॥ భావార్థః :— యే జీవాః శరీరం త్యజన్తి తే వాయ్వాపోషధ్యాదిషు చ భ్రాన్త్వా గర్భం ప్రాప్య యథాసమయం సశరీరా భూత్వా పున ర్జాయన్తే. ॥౩౬॥

పదార్థము :— అగ్నే = అగ్నితుల్యుడవైన విద్వాంసుడా! జీవుడా! ఏ నీవు, సధిః = సహన శీలుడవు, అప్సు = జలములందు, ఓషధీః = సోమలతాద్యోషధులను, అనురుధ్యసే = పొందు చున్నావో, సః = అట్టినీవు.గర్భేసన్ = గర్భమందుచొచ్చి, పునః = మరలమరల[జన్మించుచున్నావు] ఈజన్మమరణములు [క్రమానుక్రమముగ], తవ = నీవియై యున్నవని గ్రహించుము. ॥౩౬॥

భావార్థము :- శరీరము వదిలిన జీవములు వాయువునందు, ఓషధ్యాది పదార్థములందు భ్రమణ మొనర్చుచు గర్భాశయమును పొంది నియతసమయమునకు శరీరమును ధారణమొనర్చి పునరననము పొందుచున్నవి. ॥౩౬॥ (౫౪౬)

౦ గర్భోఽసీత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, భురిగార్ష్యుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
పునర్జీవస్య క్వ క్వ గతి ర్భవతీత్యాహ. జీవమెచ్చటెచ్చటకు పోవుచున్నది !

గర్భో॑ అ॒స్యోష॑ధీనాం॒ గర్భో॒ వన॒స్పతీ॑నామ్।

గర్భో॒ విశ్వ॑స్య భూ॒తస్యాగ్నే॒ గర్భో॑ అ॒పామ॑సి॥ ॥౩౭॥

గర్భః॑, అ॒సి॒, ఓష॑ధీనామ్, గర్భః॑, వన॒స్పతీ॑నామ్, గర్భః॑ విశ్వ॑స్య, భూ॒తస్య॑, అగ్నే॑, గర్భః॑, అ॒పామ్, అ॒సి. [౩౭]

పదార్థః:- (గర్భః) యోఽనర్థాన్ గిరతి వినాశయతి సః. గర్భో గృభేర్గృణాత్యర్థే గిరత్యనర్థా నితి యదా హి స్త్రీ గుణాన్ గృహ్ణాతి గుణాశ్చాస్యా గృహ్యంతేఽథ గర్భో భవతి. నిరు, ౧౦. ౨౩. (అసి) (ఓషధీనామ్) సోమయవాదీనామ్ (గర్భః) (వనస్పతీనామ్) అశ్వత్థాదీనామ్ (గర్భః)

(విశ్వస్య) సర్వస్య (భూతస్య) ఉత్పన్నస్య (అగ్నే) దేహాన్తప్రాపక జీవ (గర్భః) (అపామ్) ప్రాణానాం జలానాం వా (అసి) ॥౩౭॥ అన్వయః :- హే అగ్నే! అగ్నితుల్యజీవ! యతస్త్వమగ్ని రివౌషధీనాం గర్భో వనస్పతీనాం గర్భః. విశ్వస్య భూతస్య గర్భోఽపాం గర్భశ్చాసి తస్మాత్త్వమజోఽసి. ॥౩౭॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. హే మనుష్యా యే విద్యుద్వత్సర్వాన్తర్గతా జీవా జన్మవన్తః సన్తి తాన్ జానన్త్వితి. ॥౩౭॥

పదార్థము :- అగ్నే = రెండవశరీరమును పొందు జీవమా! అగ్నితుల్యుడవైన నీవు, ఓషధీనామ్ = సోమలతా యవాద్యోషధులయొక్క, గర్భః = దోషముల మధ్యస్థుడవు, వనస్పతీనామ్ = రావి మొదలగు వనస్పతులమధ్య, గర్భః = శోధకుడవు. విశ్వస్య భూతస్య = ఉత్పన్నమైన సకల లోకముల మధ్య, గర్భః = గ్రహించువాడవు. అపామ్ = ప్రాణముల జలములయొక్క, గర్భః = గర్భరూపముగ లోపల నుండువాడవు నై. అసి = ఉన్నావు, కనుక నీవు అజుడవు అనగా స్వయముగ జన్మరహితుడవు. ॥౩౭॥

భావార్థము:- ఈమంత్రము నందు వాచకలుప్తోపమాలంకారము న్నది. మానవులారా! విద్యుత్తువలె సర్వాంతర్గతములైన యే జీవములు జన్మించునవియై యున్నవో. వానిని ఎరుగుడు.॥౩౭॥(౫౦౮)

౫౦౯ ప్రసద్యేత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్ష్యనుష్టుప్ఛందః, ధైవతః స్వరః.
మరణాన్తే శరీరస్య కా గతిః కార్యేత్యాహ. మరణాన్తమున శరీర మేమి కావలయును?

ప్రసద్య భస్మనా యోని మపశ్చ పృథివీమగ్నే।
సꣳసృజ్య మాతృభిష్ట్వం జ్యోతిష్మాన్పునరాసదః॥ [౩౮]

ప్రసద్యేతి ప్ర + సద్య భస్మనా, యోనిమ్, అపః, చ, పృథివీమ్, అగ్నే, సꣳసృజ్యేతి సమ్+సృజ్య, మాతృభిరితి మాతృ+భిః, త్వమ్, జ్యోతిష్మాన్, పునః, ఆ, అసదః. [౩౮]

పదార్థః :- (ప్రసద్య) ప్రగత్య (భస్మనా) దగ్ధేన (యోనిమ్) దేహధారణకారిణమ్ (అపః) (చ) అగ్న్యాదికమ్(పృథివీమ్)(అగ్నే)ప్రకాశమాన(సంసృజ్య)సంసర్గీభూత్వా (మాతృభిః) (త్వమ్) (జ్యోతిష్మాన్)ప్రశస్తప్రకాశయుక్తః(పునః)పశ్చాత్ (ఆ)(అసదః) ప్రాప్నోషి.॥౩౮॥ అన్వయః:- హేఅగ్నే!సూర్య ఇవ జ్యోతిష్మాన్ స్త్వం భస్మనా పృథివీం చాపశ్చ యోనిం ప్రసద్య మాతృభిః సహ సంసృజ్య పునరాసదః.॥౩౮॥ భావార్థః:- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః, హేజీవా! భవన్తో యదా శరీరం త్యజత తదైతద్భస్మీభూతం సత్పృథివ్యాదినా సహ సంయుక్తం యూయ మాత్మానశ్చామ్బా శరీరేషు గర్భాశయం ప్రవిశ్య పునః సశరీరాః సన్తో విద్యమానా భవన్త్వితి. ॥౩౮॥

పదార్థము:- అగ్నే = ప్రకాశమానుడవగు పురుషుడా! జ్యోతిష్మాన్ = సూర్యుని వలె, ప్రశంసిత ప్రకాశముగల జీవమా! నీవు, భస్మనా = శరీరదాహానంతరము, పృథివీమ్ = పృథివి మధ్య, చ = అగ్న్యాదులమధ్య, అపః = జలములమధ్య, యోనిమ్ = దేహధారణమునకు కారణమును, ప్రసద్య = పొంది మఱియు, మాతృభిః = తల్లుల ఉదరములందు వాసమొనర్చి, పునః = మరల, ఆసదః = శరీరమును పొందుచున్నావు. ॥౩౮॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమున వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఓ జీవులారా! మీరు శరీ

రములను వదలినప్పుడు ఈశరీరములను బూడిదగ జేసి పృథివ్యాది పంచభూతములతో సంయుక్త మొనర్చుడు. మీరు మి యాత్మలు మాతృశరీరములందున్ను గర్భాశయములందు జేరి మరల శరీరమును పొందినవారలై విద్యమానులగుడు. ॥౩౮॥ (౫౧౧)

౫౧౨ పునరా సద్యేత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః.
అథ మాతాపిత్రపత్యాని పరస్పరం కథం వర్తేరన్నిత్యాహ.
మాతా పితా పుత్రులు పరస్పర మెటుల ప్రవర్తించవలయును?

పునరాసద్య సదన మపశ్చ పృథివీ మగ్నే।
శేషే మాతు ర్యథోపస్థేఽన్తరస్యాఀ శివతమః॥ ॥౩౯॥

పునః, ఆసద్యేత్యాఽసద్య, సదనమ్, అపః, చ, పృథివీమ్, అగ్నే శేషే, మాతుః, యథా, ఉపస్థ ఇత్యుపఽస్థే, అన్తః, అస్యామ్, శివతమ ఇతి శివఽతమః.

పదార్థః :- (పునః) (ఆసద్య) ఆగత్య (సదనమ్) గర్భస్థానమ్ (అపః) (చ) భోజనాదికమ్ (పృథివీమ్) భూమితలమ్ (అగ్నే) ఇచ్ఛాదిగుణప్రకాశిత (శేషే) స్వపిషి (మాతుః) జనన్యాః (యథా) (ఉపస్థే) ఉత్సంగే (అన్తః) అభ్యన్తరే (అస్యామ్) మాతరి (శివతమః) అతిశయేన మఙ్గలకారీ. ॥౩౯॥ అన్వయః :- హే అగ్నే! యతస్త్వమపః పృథివీం చ సదనం పునరాసద్యాస్యామన్తః శివతమః సన్ యథా బాలో మాతురుపస్థే శేషే తస్మాదస్యాం శివతమో భవ. ॥౩౯॥
భావార్థః :- పుత్రై ర్యథా మాతరః స్వాపత్యాని సుఖయన్తి తథైవానుకూలయా సేవయా, స్వమాతరః సతతమానన్దయితవ్యాః, న కదాచిన్మాతాపితృభ్యాం విరోధః సమాచరణీయః. న చ మాతాపితృభ్యామేతేఽధర్మ కుశిక్షా యుక్తాః కదాచిత్కార్యాః. ॥౩౯॥

పదార్థము :- అగ్నే = ఇచ్ఛాదిగుణములచే ప్రకాశితుడా! నీవు, [అపః = జలములను, పృథివీమ్ = భూమిని, సదనమ్ = గర్భస్థానమును] పునః = మాటిమాటికి, ఆసద్య = పొంది. అస్యామ్ = ఈతల్లియొక్క, అన్తః = గర్భాశయమునందు. శివతమః = మంగళకారివియై, యథా = బాలుడెటుల మాతుః ఉపస్థే శేషే = తల్లియొడిలో నిద్రించునో, అటులనే మాతృసేవయందు మంగళకారివి కమ్ము.

భావార్థము :- తల్లులెటుల స్వపుత్రులను సుఖపెట్టుదురో అటులనే పుత్రులును అనుకూల సేవల ద్వారా స్వమాతలను సతత మానంద పఱచవలయును. ఎన్నటికి తల్లిదండ్రులను విరోధించ కూడదు. తల్లిదండ్రులును వారి నెన్నటికి అధర్మ కుశిక్షాయుతులుగ నొనర్చ గూడదు. ॥౩౯॥ (౫౧౨)

౫౧౩ పునరూర్జేత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీగాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పున ర్జనక జనన్యాం పరస్పరం వర్తమానం యోగ్యం కార్య మిత్యాహ.
తల్లిదండ్రుల విషయమున పుత్రులు పరస్పరము వర్తమానమగు యోగ్యకార్య మొనర్చవలయును.

పునరూర్జా నివర్తస్వ పునరగ్న ఇషాయుషా। పునర్నః పాహ్యంహసః॥ ౪౦॥

పునః, ఊర్జా, ని, వర్తస్వ, పునః, అగ్నే, ఇషా, ఆయుషా పునః, నః, పాహి, అంహసః,

పదార్థః :— (పునః) (ఊర్జా) పరాక్రమేణ (ని) (వర్తస్వ) (పునః) (అగ్నే)(ఇషా)అన్నేన (ఆయుషా) జీవనేన (పునః) (నః) అస్మభ్యమ్ (పాహి) (అంహసః) పాపాచరణాత్. ॥౪౦॥ అన్వయః :— హే! అగ్నే! మాతః పితశ్చ త్వమిషాయుషా సహ నో వర్ధయ. పున రంహసః పాహి, హే పుత్ర! త్వమూర్జా సహ నివర్తస్వ. పున ర్నోఽస్మానంహసః పాహి. ॥౪౦॥ భావార్థః:— యథా విద్వాంసో మాతాపితరః స్వసన్తానాన్ విద్యయా సుశిక్షయా దుష్టాచారాత్ పృథగ్రక్షేయు స్తథా ఽపత్యాన్యప్యేతాన్ పాపాచరణాత్ సతతం పృథగ్రక్షేయుః. నైవం వినా సర్వే ధర్మాచారిణో భవితుం శక్నువన్తి. ॥౪౦॥

పదార్థము:—అగ్నే = తేజస్వులగు నోతల్లితండ్రులారా! మీరు, ఇషాయుషా = అన్నముతోను జీవనముతోను, నః = మమ్ము వర్ధిల్లజేయుడు. పునః = మాటిమాటికి, అంహసః = దుష్టాచరణముల నుండి, పాహి = రక్షించుడు, ఓ పుత్రా! నీవు, ఊర్జా = పరాక్రమముతో పాపములనుండి. నివర్తస్వ = వేరుగ నుండుము.పునః = మఱల మమ్ముకూడ పాపములనుండి వేఱుపఱచుము ॥౪౦॥౯౫౩ భావార్థము:—విద్వాంసులగు మాతాపితురులెటుల స్వసంతానములను విద్యాసుశిక్షలచే దుష్టాచరణముల నుండి వేరుగా నుంచి రక్షించుదురో అటులనే అపత్యులుకూడ వారిని పాపాచరణముల నుండి సతతము దూరపరచవలెను. ఇటుల కానిదే అందరు ధర్మాచరణులు కాజాలరు. ॥౪౦॥ (౫౫౩)

---

౫౫౪ సహ రయ్యేత్యస్య వత్సప్రీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
విద్వద్భిః కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ. విద్వాంసు లెటుల ప్రవర్తించవలయును?

సహ రయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్వ ధారయా విశ్వప్స్న్యా విశ్వతస్పరి ॥౪౧॥
సహ, రయ్యా, ని, వర్తస్వ, అగ్నే, పిన్వస్వ, ధారయా, విశ్వప్స్న్యేతి విశ్వ+ప్స్న్యా, విశ్వతః, పరి. [౪౧]

పదార్థః :— (సహ) (రయ్యా) శ్రీప్రాపికయా (ని)(వర్తస్వ) (అగ్నే) విద్వన్ (పిన్వస్వ) సేవస్వ (ధారయా) సుసంస్కృతయా వాచా (విశ్వప్స్న్యా) విశ్వాన్ సర్వాన్ భోగాన్ యయా ప్సాతి తయా (విశ్వతః) సర్వస్య జగతః (పరి) మధ్యే. ॥౪౧॥ అన్వయః:— హేఅగ్నే! త్వం విశ్వప్స్న్యా రయ్యా ధారయా సహ విశ్వతస్పరి నివర్తస్వాస్మాన్ పిన్వస్వ చ ॥౪౧॥ భావార్థః :— విద్వద్భి ర్మనుష్యైరస్మిన్ జగతి సుబుద్ధ్యా పురుషార్థేన శ్రీమన్తో భూత్వాఽన్యేపి ధనవన్తః సంపాదనీయాః, ॥౪౧॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! నీవు, విశ్వప్స్న్యా = సకలపదార్థములను భోగించదగిన సాధనములగు, ధారయా = మంచిసంస్కృతవాణులతో,సహ = పాటు, విశ్వతస్పరి = సమస్త భూగోళమంతటిలో, ని = నిరంతరము, వర్తస్వ = వర్తమానుడవు కమ్ము, మఱియు మమ్ము, పిన్వస్వ = సేవించుము. ॥౪౧॥

భావార్థము ;— విద్వాంసులగు మానవులీ జగత్తునందు సుబుద్ధిచేతను, పురుషార్థముచేతను శ్రీమంతులై, ఇతరులనుకూడ ధనవంతులుగ నొనర్చవలయును. ॥౪౧॥ (౫౫౪)

౫౫౫బోధా మ ఇత్యస్య దీర్ఘతమా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
మనుష్యాః పరస్పర మధ్యయనాధ్యాపనం కథం కుర్యు రిత్యాహ.

మానవులెటుల పరస్పరము చదువవలయును. చదివించవలయును?

బోధా మే అస్య వచసో యవిష్ఠ మంహిష్ఠస్య ప్రభృతస్య స్వధావః।
పీయతి త్వో అను త్వో గృణాతి వన్దారుష్టే తన్వం వన్దే అగ్నే ॥౪౨॥

బోధ, మే, అస్య, వచసః, యవిష్ఠ, మంహిష్ఠస్య, ప్రభృతస్యేతి ప్ర+భృతస్య, స్వధావ ఇతి స్వధా+వః, పీయతి, త్వః, అను, త్వః, గృణాతి, వన్దారుః తే, తన్వమ్, వన్దే, అగ్నే [౪౨]

పదార్థః :- (బోధ) అవగచ్ఛ. అత్రోద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (మే) మమ (అస్య) వర్తమానస్య(వచసః) (యవిష్ఠ) అతిశయేన యువన్ (మంహిష్ఠస్య)అతిశయేన భాషితుం యోగ్యస్య మహతః (ప్రభృతస్య) ప్రకర్షేణ ధారకస్య పోషకస్య వా (స్వధావః) ప్రశస్తా స్వధా బహూన్యన్నాని విద్యన్తే యస్య సః (పీయతి) నిన్దేత్. అత్రానేకార్థా అపి ధాతవో భవన్తీతి నిన్దార్థః. (త్వః) కశ్చిత్ నిన్దకః (అను) పశ్చాత్ (త్వః) కశ్చిత్ (గృణాతి) స్తుయాత్ (వన్దారుః) అభివాదనశీలః (తే) తవ (తన్వమ్) శరీరమ్ (వన్దే)స్తువే (అగ్నే) శ్రోతః. ॥౪౨॥ అన్వయః:-హే యవిష్ఠ! స్వధావోఽగ్నే! త్వం మే మమ ప్రభృతస్య మంహిష్ఠస్యాస్య వచసోఽభిప్రాయం బోధ. యది త్వో యం త్వాం పీయతి నిందేత్త్వోఽనుగృణాతి స్తుయాత్, తస్య తే తవ తన్వం వన్దారు రహం వన్దే. ॥౪౨॥ భావార్థః :- యదా కశ్చిత్ కంచిదధ్యాపయే దుపదిశేద్వా తదాఽధ్యేతా శ్రోతా చ ధ్యానం దత్వా ఽధీయీత శృణుయాచ్చ. యదా సత్యాసత్యయో ర్నిర్ణయః స్యాత్తదా సత్యం గృహ్ణీయా దసత్యం త్యజేదేవం కృతే సతి కశ్చిన్నిన్ద్యాత్ కశ్చిత్స్తుయాత్తథాపి కదాచిత్సత్యం న త్యజేదనృతం చ న భజే దిదమేవ మనుష్యస్యాసాధారణో గుణః. ॥౪౨॥

పదార్థము :- యవిష్ఠ = అత్యంతయువకుడా ! స్వధావః = ప్రశంసితాన్నములు కలవాడా ! అగ్నే = ఉపదేశమునకు యోగ్యుడవైన శ్రోతా! నీవు, మే = నాయొక్క, ప్రభృతస్య = చక్కగా ధారణపోషణమొనర్చునవి, మంహిష్ఠస్య = చక్కగాచెప్పదగినయు నగు మాటల అభిప్రాయమును తెలుసుకొనుము, త్వః = నిందకుడెవడైనా,పియతి = నిన్నునిందించినను,త్వః = ఎవడైనా,అను = పరోక్షమున, గృణాతి = స్తుతించినను, తే = ఆ నీయొక్క, తన్వమ్ = శరీరమును, వందారుః = అభివాదనశీలుడనగు నేను స్తుతించుచున్నాను. ॥౪౨॥

భావార్థము :- ఎప్పుడైనా ఎవరైనా ఎవరికైనా చదువు చెప్పినను లేక ఉపదేశించినను అప్పుడా అధ్యేత లేక శ్రోత మనసుంచి చదువవలయును వినవలయును, ఎప్పుడైనా సత్యాసత్యముల నిర్ణయము జరుగుచో అప్పుడు సత్యమును గ్రహించవలయును. అసత్యమును త్యజించవలయును, ఇటులొనర్చినప్పుడు ఎవడు నిందించినను, ఎవడు స్తుతించినను సత్యమును ఎన్నటికి త్యజించగూడదు. అసత్యమును ఎన్నటికి భజించగూడదు. ఇదియే మనుష్యుల కున్న అసాధారణగుణము. ౪౨ (౫౪౪)

---

౫౪౫ స బోధీత్యస్య సోమాహుతి ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా,ఆర్చీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పంచమః, స్వరః.
మనుష్యాః కిం కృత్వా కిం ప్రాప్నుయు రిత్యాహ. మానవు లేమి చేసి ఏమి పొందవలయును?

సబోధి సూరి ర్మఘవా వసుపతే వసుదావన్ ।

యుయోధ్యస్మద్ ద్వేషాంసి విశ్వకర్మణే స్వాహా॥ ॥౪౩॥

సః, బోధి, సూరిః, మఘవేతి మఘ + వా, వసుపత ఇతి వసు+పతే, వసు దావన్నితి వసు+దావన్, యుయోధి, అస్మత్, ద్వేషాంసి, విశ్వకర్మణ ఇతి విశ్వ+కర్మణే, స్వాహా [౪౩]

పదార్థః :– (సః) శ్రోతా వక్తా చ (బోధి) బుధ్యేత (సూరిః) మేధావీ (మఘవా) పూజితవిద్యాయుక్తః (వసుపతే) వసూనాం ధనానాం పాలక (వసుదావన్) వసూని ధనాని సుపాత్రేభ్యో దదాతి తత్సంబుద్ధౌ (యుయోధి) వియోజయ (అస్మత్) అస్మాకం సకాశాత్ (ద్వేషాంసి) ద్వేషయుక్తాని కర్మాణి (విశ్వకర్మణే) అఖిల శుభకర్మానుష్ఠానాయ (స్వాహా) సత్యాం వాణీమ్.॥౪౩॥ అన్వయః:- హే వసుపతే! వసుదావన్! యో మఘవా సూరి ర్భవాన్సత్యం బోధి. స విశ్వకర్మణే స్వాహోపదిశన్ సం స్త్వమస్మద్ ద్వేషాంసి వియుయోధి సతతం దూరీకురు. ॥౪౩॥ భావార్థః :- యే మనుష్యా బ్రహ్మచర్యేణ జితేన్ద్రియా భూత్వా ద్వేషం విహాయ ధర్మేణోపదిశ్య శ్రుత్వా చ ప్రయతన్తే త ఏవ ధార్మికా విద్వాంసోఽఖిలం సత్యాసత్యం జ్ఞాతు ముపదేష్టుం చార్హన్తి నేతరే హఠాభిమానయుక్తాః క్షుద్రాశయాః. ॥౪౩॥

పదార్థము:– వసుపతే = ధనముల పాలకుడా! వసుదావన్ = సుపాత్రులకై ధనమిచ్చువాడా! మఘవా = ప్రశంసితవిద్వాంసుడవు, సూరిః = బుద్ధిమంతుడవు నగు ఏ నీవు సత్యమును, బోధి = ఎరుగుదువో, సః = ఆ నీవు, విశ్వకర్మణే = సంపూర్ణశుభకర్మముల అనుష్ఠానమునకై, స్వాహా = సత్యవాణిని ఉపదేశించుచున్నవాడవై, అస్మత్ = మానుండి, ద్వేషాంసి = ద్వేషయుక్త కర్మలను, వియుయోధి = తొలగించుము. ॥౪౩॥

భావార్థము :- ఏ మనుష్యులు బ్రహ్మచర్యముతోపాటు జితేంద్రియులై ధర్మానుసార ముపదేశించి, విని ప్రయత్నించుచున్నారో, ఆ ధార్మిక విద్వాంసులే సంపూర్ణసత్యాసత్యములను ఎరుగుటకు ఉపదేశించుటకు యోగ్యులగుచున్నారు. హఠాభిమానులు క్షుద్రాశయులునగునితరులు కాజాలరు.

---

౪౪ పునస్త్వేత్యస్య సోమాహుతి ర్ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, స్వరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః ధైవతః స్వరః.
కీదృశా మనుష్యాః సత్యసంకల్పా భవన్తీత్యుపదిశ్యతే.
ఎటువంటి మానవుల సంకల్పములు సిద్ధించును?

పునస్త్వాఽఽదిత్యా రుద్రా వసవః సమిన్ధతాం పునర్బ్రహ్మాణో వసునీథ యజ్ఞైః।
ఘృతేన త్వం తన్వం వర్ధయస్వ సత్యాః సన్తు యజమానస్య కామాః ॥౪౪॥

పునరితి పునః+ త్వా, ఆదిత్యాః, రుద్రాః, వసవః, సమ్, ఇన్ధతామ్, పునః, బ్రహ్మాణః, వసునీథేతి వసు + నీథ, యజ్ఞైః, ఘృతేన, త్వమ్, తన్వమ్, వర్ధయస్వ, సత్యాః, సన్తు, యజమానస్య, కామాః. [౪౪]

పదార్థః :— (పునః) అధ్యయనాధ్యాపనాభ్యాం పశ్చాత్ (త్వా) త్వామ్ (ఆదిత్యాః) పూర్ణవిద్యా బలయుక్తాః (రుద్రాః) మధ్యస్థాః (వసవః) ప్రథమే చ (విద్వాంసః (సమ్) (ఇన్ధతామ్) ప్రకాశ యన్తు (పునః) (బ్రాహ్మణః) చతుర్వేదాధ్యయనేన బ్రాహ్మ ఇతి సంజ్ఞాం ప్రాప్తాః (వసునీథ) వేదా దిశాస్త్రబోధాఖ్యం సువర్ణాదిధనం చ యో నయతి తత్సంబుద్ధౌ(యజ్ఞైః)అధ్యయనాధ్యాపనాది క్రియా మయైః (ఘృతేన) సుసంస్కృతేనాజ్యాదినా జలేన వా (త్వమ్) అధ్యాపకః శ్రోతా వా (తన్వమ్) శరీరమ్ (వర్ధయస్వ) (సత్యాః) సత్సు ధర్మేషు సాధవః (సన్తు) భవన్తు (యజమానస్య) యష్టుం సంగంతుం విదుషః పూజితుం చ శీలం యస్య తస్య (కామాః) అభిలాషాః ॥౪౮॥ అన్వయః:— హే వసునీథ! త్వం యజ్ఞైర్ఘృతేన చ తన్వం శరీరం నిత్యం వర్ధయస్వ పునస్త్వామాదిత్యా రుద్రా వసవో బ్రహ్మణః సమిన్ధతామ్. ఏవమనుష్ఠానాద్యజమానస్య కామాః సత్యాః సన్తు. ॥౪౮॥ భావార్థః:— యే ప్రయత్నేన సర్వా విద్యా అధీత్యాధ్యాప్య చ పునః పునః సత్సంగం కుర్వంతి. కుపథ్యవిషయ త్యాగేన శరీరాత్మనో రారోగ్యం వర్ధయిత్వా నిత్యం పురుషార్థ మనుతిష్ఠంతి, తేషామేవ సంకల్పాః సత్యాః భవన్తి నేతరేషామ్. ॥౪౪॥

పదార్థము:— వసునీథ = వేదాదిశాస్త్రములబోధయను సువర్ణాదిధనమును లభింపజేయువాడా! నీవు, యజ్ఞైః = అధ్యయనాధ్యాపనములను క్రియారూపయజ్ఞములచేతను, ఘృతేన = సుసంస్కృత ములైనఘృతాదుల చేతను, లేక జలము చేతను, తన్వమ్ = శరీరమును నిత్యము వర్ధింపజేయుము. పునః = అధ్యయనాధ్యాపనములతర్వాత, త్వా = నిన్ను; ఆదిత్యాః = పూర్ణవిద్యాబలయుక్తులు, రుద్రాః = మధ్యస్థవిద్వాంసులు, మరియు, వసవః = ప్రథమవిద్వాంసులు, బ్రాహ్మణః = నాలుగు వేదముల జదివి బ్రాహ్మపదవిని పొందినవారు, సమింధతామ్ = చక్కగా ప్రకాశింపజేయుదురు గాక! ఈవిధ మైన అనుష్ఠానముచే, యజమానస్య = యజ్ఞసత్సంగము, విద్వాంసుల సత్కారమొనర్చు పురుషుని యొక్క, కామాః = కామనలు, సత్యాః సంతు = సత్యములగు గాక! ॥౪౪॥

భావార్థము:— ఎవరు ప్రయత్నముతో సకలవిద్యలను చదివి, చదివించియు, పదేపదే సత్సం గమొనర్చెదరో, కుపథ్యమును విషయములను త్యజించి శరీరాత్మల ఆరోగ్యమును పెంపొందించి నిత్యము పురుషార్థమును ఆచరించెదరో, అట్టివారి సంకల్పములే సత్యములగును. ఇతరులవి కాజాలవు. ॥౪౪॥ (౫౫౭)

౫౫౮ అపేతేత్యస్య సోమాహుతి ఋషిః, పితరో దేవతాః, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అథ జన్యజనకాః కిం కిం కర్మాచరేయు రిత్యాహ.

మాతాపితృ సంతానము లేమేమి కర్మలాచరించవలయును?

అపేత వీత వి చ సర్పతాతో యేఽత్ర స్థ పురాణా యే చ నూతనాః।

అదాద్యమోఽవసానం పృథివ్యా అక్రన్నిమం పితరో లోకమస్మై ॥౪౫॥

అప, ఇత, వి, ఇత, వి, చ, సర్పత, అతః, యే అత్ర, స్థ, పురాణాః, యే, చ, నూతనాః అదాత్, యమః, అవసానమిత్యవ+సానమ్, పృథివ్యాః, అక్రన్, ఇమమ్, పితరః లోకమ్, అస్మై. [౪౫]

పదార్థః :— (అప) (ఇత) త్యజత (వి) (ఇత) వివిధతయా ప్రాప్నుత (వి) (చ)(సర్పత) గచ్ఛత (అతః) కారణాత్ (యే) (అత్ర) అస్మిన్సమయే (స్థ) భవథ (పురాణాః) ప్రాగధీతవిద్యాః (యే) (చ) (నూతనాః) సంప్రతిగృహీతవిద్యాః (అదాత్) దద్యాత్(యమః) ఉపరతః పరీక్షకః (అవసానమ్) అవకాశ మధికారం వా (పృథివ్యాః)భూమేర్మధ్యే వర్తమానాః (అక్రన్) కుర్వన్తు (ఇమమ్) ప్రత్యక్షమ్ (పితరః) జనకా అధ్యాపకా ఉపదేశకాః పరీక్షకా వా (లోకమ్) ఆర్షం దర్శనమ్ (అస్మై) సత్యసంకల్పాయ. ॥౪౫॥ అన్వయః:— హే విద్వాంసో యేఽత్ర పృథివ్యా మధ్యే పురాణా యే చ నూతనాః పితరః స్థ లేఽస్మై ఇమం లోక మక్రన్. యాన్ యుష్మాన్ యమోఽవసానమాదాత్తే యూయమతోఽధర్మాదపేతధర్మం వీతాత్రైవ చ విసర్పత. ॥౪౫॥ భావార్థః:— అయమేవ మాతాపిత్రాచార్యాణాం పరమో ధర్మోఽస్తి యత్సన్తానేభ్యో విద్యాసుశిక్షా ప్రాప్తికార[illegible] యేఽధర్మాన్ముక్తా ధర్మేణ యుక్తాః పరోపకారప్రియా వృద్ధా యువానశ్చ విద్వాంసః సన్తి తే [illegible] తం సత్యోపదేశేనావిద్యాం నివర్త్య విద్యాం జనయిత్వా కృతకృత్యా భవన్తు. ॥ [illegible]॥

పదార్థము :— విద్వాంసులారా! యే = ఎవరు, అత్ర = ఈ సమయమున, పృథివ్యాః = భ[illegible] మీదనున్నవారు, పురాణాః = ప్రథమముగ విద్యనభ్యసించినవారు, చ = మఱియు, యే = ఎవరు, నూతనాః = ఇప్పుడు విద్యాభ్యాసమొనర్చువారు, పితరః = పితరులు, చదివించువారు, ఉపదేశించువారు,పరీక్షించువారు, స్థ = ఉన్నారో. లే = వారు, అస్మై = ఈ సత్యసంకల్పియైన మానవునకై, ఇమమ్ లోకమ్ = ప్రత్యక్షముగనున్న ఈవైదిక జ్ఞానమును, సిద్ధలోకమును, అక్రన్ = సిద్ధమొనర్చెదరుగాక! ఏ మిమ్ములను, యమః = పొందిన పరీక్షకుడు, అవసానమ్ = అవకాశమును, అధికారమును, అదాత్ = ఇచ్చునో, ఆ మీరు, అతః = ఈ అధర్మమునుండి, అపేత = వేఱుగానుండుడు, మఱియు, ధర్మమును, వీత = విశేషించి పొందుడు, అత్ర = మఱియు నిందులోనే, విసర్పత = విశేషించి గమన మొనర్చుడు. [ముందుకు సాగుడు.], ॥౪౫॥

భావార్థము :— తల్లిదండ్రి-ఆచార్యుల పరమధర్మమియ్యది:— వారు సంతానమునకు విద్యా సుశిక్షల లభింపజేయ వలయును. అధర్మయుక్తులు, ధర్మయుక్తులు, పరోపకారప్రియులు, వృద్ధులు యువకులు నగునే విద్వాంసులున్నారో, వారు సత్యోపదేశముచే అవిద్యనుతొలగించి, విద్యను కలిగింపజేసి కృతకృత్యులయ్యెదరు గాక! ॥౪౫॥ (౩౫౦)

---

౪౬ సంజ్ఞానమిత్యస్య సోమాహుతి ర్ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్షీత్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

అధ్యేత్రధ్యాపకాః కిం కృత్వా సుఖినః స్యు రిత్యాహ.

చదువువారు, చదివించువారు ఏమి చేసి సుఖులు కావలయును?

సంజ్ఞాన మసి కామధరణమ్మయి తే కామధరణ మ్భూయాత్ ।

అగ్నే ర్భస్మాస్యగ్నేః పురీషమసి చితస్థ పరిచిత ఊర్ధ్వచితః శ్రయధ్వమ్॥౪౬

సంజ్ఞానమితి సమ్+జ్ఞానమ్, అసి, కామధరణమితి కామ+ధరణమ్, మయి, తే, కామధరణమితి కామ+ధరణమ్. భూయాత్, అగ్నేః, భస్మ, అసి,అగ్నేః, పురీషమ్, అసి, చితః, స్థ, పరిచిత ఇతి పరి+చితః, ఊర్ధ్వచిత ఇత్యూర్ధ్వ చితః, శ్రయధ్వమ్. [౪౬]

పదార్థః :- (సంజ్ఞానమ్) సమ్యగ్విజ్ఞానమ్ (అసి) (కామధరణమ్) సంకల్పానా మాధరణమ్ (మయి) (తే) తవ (కామధరణమ్) (భూయాత్) (అగ్నేః) పావకస్య (భస్మ) దగ్ధదోషః (అసి) (అగ్నేః) విద్యుతః (పురీషమ్) పూర్ణం బలమ్ (అసి) (చితః) సంచితాః (స్థ) భవత (పరిచితః) పరితః సర్వతః సంచేతారః (ఊర్ధ్వచితః) ఊర్ధ్వం సంచిన్వన్తః (శ్రయధ్వమ్) సేవధ్వమ్. ॥౪౬॥

అన్వయః :- హే విద్వం_స్త్వం యత్సంజ్ఞానం ప్రాప్తోఽసి. యత్ త్వమగ్నేర్భస్మాస్యాగ్నే ర్యత్ పురీషమాప్తోఽసి. తన్మాం ప్రాపయ. యస్య తే తవ యత్కామధరణ మస్తి తత్కామధరణం మయి భూయాద్యథా యూయం విద్యాదిశుభగుణైశ్చితః పరిచిత ఊర్ధ్వచితః స్థ పురుషార్థం చాశ్రయధ్వం తథా వయమపి భవేమ. ॥౪౬॥ భావార్థః:- జిజ్ఞాసవః సదా విదుషాం సకాశాద్విద్యాః ప్రాప్య పృచ్ఛేయు ర్యావద్యుష్మాసు పదార్థవిజ్ఞానమస్తి తావత్సర్వమస్మాసు ధత్త, యావతీ ర్హస్తక్రియా భవన్తో జానన్తి తావతీ రస్మాన్ శిక్షత యథా వయం భవదాశ్రితా భవేమ తథైవ భవన్తోఽప్యస్మాకమాశ్రయాః సన్తు. ॥౪౬॥

పదార్థము:-విద్వాంసుడా!నీవు, సంజ్ఞానమ్ = ఏ పూర్తివిజ్ఞానమును. అసి = పొందియున్నావో ఏ నీవు, అగ్నేః = అగ్నిచే చేయబడిన, భస్మ = భస్మమువలె దోషములను భస్మమొనరించువాడవై, అసి = ఉన్నావో, అగ్నేః = విద్యుత్తుయొక్క, పురీషమ్ = ఏ పూర్తిబలమును పొందినవాడవై, అసి = ఉన్నావో,ఆవిజ్ఞానభస్మమును,బలమును నాకును నిమ్ము,తే = ఏ నీయొక్క,కామధరణమ్ = సంకల్పముల కాధారమైన అంతఃకరణమేది యున్నదో,కామధరణమ్ = అకామనల ఆధారము,మయి భూయాత్ = నాయందు లభించును గాక! ఎటుల మీరు విద్యాదిశుభగుణములద్వారా, చితః = ఏకత్రితమైనవారు, పరిచితః = సకల పదార్థములను అన్ని దిక్కులనుండి సంచయన మొనర్చువారు,ఊర్ధ్వచితః = ఉత్కృష్టగుణముల సంచయ కర్తలును నై పురుషార్థమును,శ్రయధ్వమ్ = చేపట్టెదరో అటులనే మేమును ఒనర్చెదము గాక! ॥౪౬॥

భావార్థము :-జిజ్ఞాసువులు సదా విద్వాంసుల వద్ద విద్య నభిలషించి ప్రశ్నించవలయును. మీలో పదార్థముల విజ్ఞానమెంతయున్నదో, అదంతయు మాయందు ధరింపజేయుడు. మీరెఱిగినంత శిల్పకల [హస్తక్రియ] అంతయు మాకు నెఱిగింపుడు. ॥౪౬॥ (౫౫౯)

౫౬౦ అయం స ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

మనుష్యై రుత్తమాచరణానుకరణం కార్య మిత్యాహ.

మానవులు ఉత్తమాచరణల ననుకరించవలయును.

అయమ్గ్నిః సో అగ్ని ర్యస్మి న్త్సోమమిన్ద్రః సుతం దధే జఠరే వావశానః ।

సహస్రియం వాజమత్యం న సప్తిꣳ ససవాన్త్సన్ త్స్తూయసే జాతవేదః ॥౪౭

అయమ్, సః, అగ్నిః, యస్మిన్, సోమమ్, ఇన్ద్రః,సుతమ్, దధే, జఠరే,వావశానః, సహస్రియమ్, వాజమ్, అత్యమ్, న, సప్తిమ్, ససవానితి సస + వాన్, సన్, స్తూయసే, జాతవేద ఇతి జాత+వేదః. [౪౭]

పదార్థః :- (అయమ్) (సః) (అగ్నిః) (యస్మిన్) (సోమమ్) సర్వౌషధ్యాదిరసమ్ (ఇన్ద్రః)

సూర్యః (సుతమ్) నిష్పన్నమ్(దధే)ధరే(జఠరే)ఉదరే. జఠరముదరమ్ భవతి జగ్ధమస్మిన్ ధ్రియతే ధీయతే వా. నిరు. ౪.౭. (వావశానః)భృశం కామయమానః(సహ స్త్రియమ్)సహప్రాప్తామ్ భార్యామ్ (వాజమ్)అన్నాదికమ్(అత్యమ్)అతితుం వ్యాప్తుం యోగ్యమ్(న)ఇవ (సప్తిమ్) అశ్వమ్ (ససవాన్) దదత్(సన్)(స్తూయసే)ప్రశస్యసే(జాతవేదః)ఉత్పన్నవిజ్ఞాన॥౪౭॥అన్వయః:- హే జాతవేదో! యథా ససవాన్ సంస్త్వం స్తూయసేఽయమగ్ని రిన్ద్రశ్చ యస్మిన్ సోమం దధాతి యం సుతం జఠరేఽహం దధే. సోఽహం వావశానః సన్ సహస్త్రియం దధే. త్వయా సహ వాజమత్యం న సప్తిం దధే. తాదృశ స్త్వం భవ ॥౪౭॥ భావార్థః :- అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. యథా విద్యుత్సూర్యౌ సర్వాన్ రసాన్ గృహీత్వా జగద్రసయతో యథా పత్యా సహ స్త్రీ స్త్రియా సహ పతిశ్చా నందం భుఙ్క్తే, తథాఽహ మేతద్దధే. యథా సద్గుణై ర్యుక్త స్త్వం స్తూయసే తథాఽహమపి ప్రశంసితో భవేయమ్ ॥౪౭॥

పదార్థము:-జాతవేదః = విజ్ఞానమును పొందిన విద్వాంసుడా! ఎటుల, ససవాన్ సన్ = దానమొనర్చుచున్నవాడవై నీవు, స్తూయసే = ప్రశంస నీయుడవగుచున్నావో, అయమ్ అగ్నిః ఇన్ద్రః = ఈ అగ్ని మఱియు సూర్యుడు, యస్మిన్ = ఎందు, సోమమ్ = సర్వౌషధి రసములను ధారణ మొనర్చుచున్నారో, సుతమ్ = సిద్ధమొనర్చ బడిన యే పదార్థమును,జఠరే = ఉదరమునందు నేను, దధే = ధారణ మొనర్చుచున్నానో, సః = అట్టి నేను, వావశానః = అత్యంతము కామించు చున్నవాడనై, సహస్త్రియమ్ = తోడుగనుండు స్వస్త్రీని ధారణ మొనర్చుచున్నానో, నీతో పాటు, వాజమ్ = అన్నాది పదార్థములను, అత్యమ్ న = వ్యాప్తమగుటకు తగిన వానివలె, సప్తిమ్ = అశ్వమును,దధే = ధరించుచున్నానో అటులనే నీవును కమ్ము, ॥౪౭॥

భావార్థము:- ఈ మంత్రమునందు ఉపమా వాచకలుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. ఎటుల విద్యుత్సూర్యులు సకలరసములను గ్రహించి జగత్తును రసమయముగ నొనర్చుచున్నారో, ఎటుల భర్తతోపాటు స్త్రీ, స్త్రీతోపాటు పతి అనంద మనుభవించెదరో,అటులనే నేనీ సమస్తమును ధరించు చున్నాను. ఎటుల శ్రేష్ఠగుణయుతుడవై ప్రశంసాపాత్రుడ వగుచున్నావో అటులనే నేనును ప్రశంసా యోగ్యుడ నగుదును గాక! ॥౪౭॥ (౩౭౦)

---

౩౭౧ అగ్నే యత్తే ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛందః, పంచమః స్వరః.
అధ్యాపకై ర్నిష్కపటత్వేన సర్వే విద్యార్థినః పారనీయా ఇత్యాహ,
అధ్యాపకులు నిష్కపటముగ విద్యార్థుల నందరిని చదివించవలయును.

అగ్నే యత్తే దివి వర్చః పృథివ్యాం యదోషధీష్వప్స్వా యజత్ర ।
యేనాన్తరిక్ష ముర్వా తతన్థ త్వేషః స భానురర్ణవో నృచక్షాః ॥౪౮॥

అగ్నే,యత్, తే, దివి, వర్చః, పృథివ్యామ్, యత్, ఓషధీషు, అప్స్విత్యప్+సు, ఆ,యజత్ర, యేన, అన్తరిక్షమ్, ఉరు, ఆతతన్థేత్యా +తతన్థ, త్వేషః, సః, భానుః, అర్ణవః, నృచక్షా ఇతి నృ+చక్షాః. ॥౪౮॥

పదార్థః :- (అగ్నే)విద్వన్(యత్)యస్య(తే) తవ(దివి) ద్యోతనాత్మకే విద్యుదాదౌ(వర్చః) విజ్ఞానప్రకాశః(పృథివ్యామ్)భూమౌ(యత్)(ఓషధీషు)యవాదిషు (అప్సు) ప్రాణేషు జలేషు వా(ఆ)

(యజత్ర)సంగంతుం యోగ్య(యేన)(అన్తరిక్షమ్)ఆకాశమ్ (ఉరు) బహు (ఆ తతన్థ)సమన్తాత్తను (త్వేషః)ప్రకాశః (సః) (భానుః) ప్రభాకరః (అర్ణవః)అర్ణాంసి బహూన్యుదకాని విద్యన్తే యస్మిన్ సః. అర్ణసో లోపశ్చ. అ. ౫. ౨. ౧౦౯ ఇతి మత్వర్థే వః సలోపశ్చ (నృచక్షాః) నౄన్ చక్షతే సః ॥౪౮॥ అన్వయః :- హే యజత్రాగ్నే! యద్యస్య తే తవాఽగ్నేరివ దివి వర్చః యత్ పృథివ్యా మోషధీష్వప్సు వర్చోఽస్తి యేన నృచక్షా భాను రర్ణవో త్వేషః యేనాన్తరిక్ష ముర్వాతతన్థ తథా స త్వం తదస్మాసు ధేహి ॥౪౮॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. అస్మిన్ జగతి యస్య సృష్టిపదార్థ విజ్ఞానం యాదృశం స్యాత్తాదృశం సద్యోఽన్యాన్ గ్రాహయేత్. యది న గ్రాహయేత్తర్హి తన్నష్టం సదన్యైః ప్రాప్తు మశక్యం స్యాత్ ॥౪౮॥

పదార్థము:- యజత్ర = సంగత మొనర్పయోగ్యుడా! అగ్నే = విద్వాంసుడా! యత్ తే = ఏ నీయొక్క అగ్నితుల్యమైన, దివి = ద్యోతన శీలమగు నాత్మయందు, వర్చః = విజ్ఞాన ప్రకాశము, యత్ పృథివ్యామ్ ఓషధిషు అప్సు = పృథివియందు, యవాద్యోషధులందు, ప్రాణములందు జలములందు నే, వర్చః = తేజస్సు ఉన్నదో, యేన = దేనిచే, నృచక్షాః భానుః = మానవులకు చూపించు సూర్యుడు, అర్ణవః = బహుజలములను వర్షింప జేయువాడు, త్వేషః = ప్రకాశకుడునై యున్నాడో, యేన = దేనిచే,అన్తరిక్షమ్ = ఆకాశమును, ఉరు ఆతతన్థ = ఎక్కువ విస్తారయుక్తముగ నొనర్చుచున్నావో, సః = ఆ నీవు దాని నంతయు మాయందు ధరింపజేయుము. ॥౪౮॥

భావార్థము :- ఇచట వాచక లుప్తోపమాలంకారము కలదు. ఈ జగత్తునందెవని కెంత సృష్టిలోని పదార్థముల జ్ఞానమున్నదో అంత వెంటనే ఇతరులకు చెప్పనిచో అది నశించిపోవును. ఇతరులు పొందుటకు తెలుసుకొనుటకు వీలు కానిదగును. ॥౪౮॥ (౫౬౧)

౫౬౨ అగ్నే దివ ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛందః, పంచమః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మళల నవ్విషయమే.

అగ్నే దివో అర్ణ మచ్ఛా జిగా స్యచ్ఛా దేవాꣳ॥ఊచిషే ధిష్ణ్యా యే।
యా రోచనే పరస్తాత్ సూర్యస్య యాశ్చా వస్తా దుప తిష్ఠన్త ఆపః ॥౪౯

అగ్నే, దివః, అర్ణమ్, అచ్ఛ, జిగాసి, అచ్ఛ, దేవాన్, ఊచిషే, ధిష్ణ్యాః, యే, యాః, రోచనే, పరస్తాత్, సూర్యస్య, యాః, చ, అవస్తాత్, ఉపతిష్ఠన్త ఇత్యుప+తిష్ఠన్తే, ఆపః. ॥౪౯॥

పదార్థః :-(అగ్నే)విద్వన్(దివః)ప్రకాశాత్(అర్ణమ్)విజ్ఞానమ్(అచ్ఛ)(జిగాసి)స్తౌషి(అచ్ఛ)(దేవాన్)దివ్యగుణాన్ విదుషో విద్యార్థినో వా (ఊచిషే)వక్షి (ధిష్ణ్యాః) యే దిధిషన్తి బ్రువన్తి తే ధిషాణ స్తేషు సాధవః. అత్ర ధి ధాతోర్బాహుళకా దౌణాదికః కనిన్ తతో యత్ (యే) (యాః) (రోచనే) ప్రకాశే (పరస్తాత్)పరాః(సూర్యస్య)(యాః)(చ)(అవస్తాత్)అధస్థాః(ఉపతిష్ఠన్తే)(ఆపః) ప్రాణా జలాని వా ॥౪౯॥ అన్వయః :- హే అగ్నే యస్త్వం దివోర్ణం యా ఆపః సూర్యస్య రోచనే పరస్తాద్యాశ్చావస్తా దుపతిష్ఠన్తే తా అచ్ఛ జిగాసి. యే ధిష్ణ్యాః సన్తి తాన్ దేవాన్ ప్రత్యర్ణ మచ్ఛోచిషే స త్వమస్మాక ముపదేష్టా భవ. ॥౪౯॥ భావార్థః :- యే సువిచారేణ విద్యుతః

సూర్యకిరణేషూ పర్యధఃస్థానాం జలానాం వాయూనాం చ బోధం యథా ప్రాప్నువన్తి తేఽన్యాన్ ప్రతి సమ్య గుపదిశన్తు.

పదార్థము.–అగ్నే = విద్వాంసుడా! ఏ నీవు.దివః = ప్రకాశమునుండి.అర్ణమ్ = విజ్ఞానమును, యాః ఆపః = ఏ ప్రాణములు లేక జలములు, సూర్యస్య = సూర్యుని యొక్క, రోచనే = ప్రకాశము లో,పరస్తాత్ = పరములుగా నున్నవో,చ = మఱియు,యాః అవస్తాత్ = ఏవి క్రిందను,ఉపతిష్ఠన్తే = సమీపమున స్థితములై యున్నవో వానిని,అచ్ఛ = బాగుగ,జిగాసి = స్తుతించుచున్నావు. యే ధిష్ణ్యాః = మాట్లాడుప్రవీణులెవరున్నారో, దేవాన్ = ఆ దివ్యగుణములుగల విద్వాంసులకు.విద్వాంసులకు విజ్ఞానమును, అచ్ఛ = బాగుగ, ఊచిషే = చెప్పుదువు అట్టి నీవు మాకొఱకు నుపదేశింపుము. ॥౪౯॥

భావార్థము :– ఎవరు సువిచారముచే విద్యుత్తునందు, సూర్యకిరణములందు క్రింద మీదనుండు జలముల యొక్కయు. వాయువుల యొక్కయు జ్ఞానమును పొందుచున్నారో, వారితరులకు నిరంతర ముపదేశించవలయును. ॥౪౯॥ (౫౬)

---

౫౦ పురీష్యాస ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, ఆర్చీ పంక్తి శ్ఛందః, పంచమః స్వరః.

మనుష్యై ర్ద్వేషాదికం విహాయానన్దితవ్యమి త్యుపదిశ్యతే.

మానవులు ద్వేషాదులత్యజించి ఆనందించవలయును.

పురీష్యాసో అగ్నయః ప్రావణేభిః సజోషసః ।
జుషన్తాం యజ్ఞమద్రుహోఽనమీవా ఇషో మహీః॥ ॥౫౦॥

పురీష్యాసః, అగ్నయః, ప్రావణేభిరితి ప్ర+వణేభిః, సజోషస ఇతి స+జోషసః, జుషన్తామ్, యజ్ఞమ్, అద్రుహః, అనమీవాః, ఇషః, మహీః. [౫౦]

పదార్థః :– (పురీష్యాసః) పూర్ణాసు గుణక్రియాసు భవాః (అగ్నయః) వహ్నయ ఇవ వర్తమానా విద్వాంసః(ప్రావణేభిః) విజ్ఞానైః. అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘత్వమ్ (సజోషసః) సమాన సేవా ప్రీతయః(జుషన్తామ్)సేవన్తామ్(యజ్ఞమ్)విద్యావిజ్ఞాన దానగ్రహణాఖ్యమ్(అద్రుహః)ద్రోహరహితాః (అనమీవాః)అరోగాః(ఇషః)ఇచ్ఛాః(మహీః)మహతీః ॥౫౦॥ అన్వయః :– సర్వే మనుష్యాః ప్రావణేభిః సహ వర్తమానా అనమీవా అద్రుహః సజోషసః పురీష్యాసోఽగ్నయ ఇవ సన్తో యజ్ఞం మహీరిషో జుషన్తామ్. ॥౫౦॥ భావార్థః :– అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్యుదవిరుద్ధా సతీ సమానసత్తయా సర్వాన్ పదార్థాన సేవతే తథైవ రోగద్రోహాది దోషై రహితాః పరస్పరం ప్రీతిమన్తో భూత్వా విజ్ఞాన వృద్ధికరం యజ్ఞం ప్రతత్య మహాన్తి సుఖాని సతతం భుఞ్జీరన్.

పదార్థము :– మానవులందరు, ప్రావణేభిః = విజ్ఞానములను కలిగినవారు, అనమీవాః = రోగరహితులు, అద్రుహః = ద్రోహమునకు దూరులు, సజోషసః = ఒకేవిధమైన సేవా ప్రేమలు గల వారు, పురీష్యాసః = పూర్ణ గుణక్రియలందు నిపుణులు, అగ్నివంటి తేజస్వులు నగు విద్వాంసులు నై, యజ్ఞమ్ = విద్యావిజ్ఞానదానము–గ్రహణము అను యజ్ఞమును మఱియు, మహీః ఇషః = పెద్ద పెద్ద కోరికలను, జుషన్తామ్ = సేవించవలయును. ॥౫౦॥

భావార్థము :– ఈ మంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది, విద్యుత్తు అనుకూలమైనదై సమాన భావముతో నెటుల సకల పదార్థములను సేవించుచున్నదో అటులనే రోగ ద్రోహాది

దోష రహితులై పరస్పరము ప్రీతియుతులై విజ్ఞానమును వృద్ధియొనర్చు యజ్ఞమును వ్యాపింపజేసి సతతము మహాసుఖముల ననుభవించవలయును. ॥౫౦॥ (౫౬౩)

---

౫౬౪ ఇడామగ్న ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛందః, పంచమః స్వరః.

మనుష్యై ర్గర్భాధానాది సంస్కారై రపత్యాని సంస్కర్త్వ్యానీత్యాహ.

మానవులు గర్భాధానాది సంస్కారములచే బాలకులను సంస్కరించవలయును.

ఇడా మగ్నే పురుదꣳసꣳ సనిం గోః శశ్వత్తమꣳహవమానాయ సాధ।
స్యాన్నః సూనుః స్తనయో విజావాఽగ్నే సా తే సుమతి ర్భూత్వస్మే॥

ఇడామ్, అగ్నే, పురుదꣳసమితి పురు-దꣳసమ్, సనిమ్, గోః, శశ్వత్తమ మితి శశ్వత్+తమమ్, హవమానాయ, సాధ, స్యాత్, నః, సూనుః, తనయః విజావేతి విజా+వా, అగ్నే, సా తే, సుమతిరితి సు-మతిః, భూతు, అస్మే ఇత్యస్మే. ॥౫౧

పదార్థః :– (ఇడామ్) స్తోతుమర్హాం వాచమ్ (అగ్నే) విద్వన్ (పురుదంసమ్) పురూణి బహూని దంసాని కర్మాణి భవన్తి యస్మాత్ (సనిమ్) సంవిభాగమ్ (గోః) వాచః (శశ్వత్తమమ్) అతిశయితమ నాదిరూపం వేదబోధమ్ (హవమానాయ) విద్యాం స్పర్ధమానాయ (సాధ) సాధ్నుహి. అత్ర వ్యత్యయేన శప్ (స్యాత్) భవేత్ (నః) అస్మాకం (సూనుః) ఉత్పన్నః (తనయః) పుత్రః (విజావా) వివిధైశ్వర్యజనకః (అగ్నే) అధ్యాపక (సా) (తే) తవ (సుమతిః) శోభనా ప్రజ్ఞా (భూతు) భవతు. అత్ర శపో లుక్. భూ సువోస్తిఙీతి గుణాభావః. (అస్మే) అస్మాకమ్. ॥౫౧॥ అన్వయః :– హే అగ్నే తే సా సుమతి రస్మే భూతు యయా తే నోఽస్మాకం చ యో విజావా సూనుః తనయః స్యాత్. తయా త్వం తస్మై హవమానాయేడాం గోః శశ్వత్తమం పురుదంసం సనిం సాధాగ్నే వయం చ సాధ్నుయామ. ॥౫౧॥ భావార్థః :– మాతాపితృభ్యా మాచార్యేణ చ సావధానతయా గర్భాధానాది సంస్కారరీత్యా సుసంతానా నుత్పాద్య వేదేశ్వర విద్యాయుక్తా ధీరుత్పాద్యా. నహీదృశోఽన్యో ధర్మోఽపత్య సుఖనిధి ర్వర్తత ఇతి నిశ్చేతవ్యమ్. ॥౫౧॥

పదార్థము :– అగ్నే = విద్వాంసుడా! తే సా సుమతిః = నీ యొక్క ఆ సుందరబుద్ధి అస్మే భూతు = మాకు లభించుగాక! దేనిచే నీకు, నః = మఱియు మాకు, విజావా సూనుః తనయః = ఉత్పన్నుడగుపుత్రుడు వివిధైశ్వర్యములను త్పాదనమొనర్చువాడుగ, స్యాత్ = అగునో, ఆ బుద్ధిచే నీవు, హవమానాయ = విద్యను గ్రహించునతనికై, ఇడామ్ = స్తుతికి యోగ్యమగు వాణిని, గోః = వాణి సంబంధమగు, శశ్వత్తమమ్ = అత్యంత అనాదిరూపమైన వేదజ్ఞానమును మఱియు, పురుదంసమ్ = బహుకర్మలు సిద్ధింపజేయు, సనిమ్ = ఋగ్వేదాది వేదవిభాగమును, సాధ = సిద్ధింపజేయుము. మఱియు నో అధ్యాపకా! మేమును సిద్దింపజేయుదుము గాక! ॥౫౧॥

భావార్థము :– సావధానముతో గర్భాధానాది సంస్కార పద్ధతుల ననుసరించి మంచి సంతానమును కని, వారికి వేదమందు, ఈశ్వరునియందు విద్యలందు [శ్రద్ధయుంచు] బుద్ధిని లభింపజేయవలయును. అపత్య సుఖముల నిధిగ నుండు నితరధర్మ మెద్దియు నిటువంటిది లేదని మాతాపిత్రాచార్యులు నిశ్చయము చేసుకొనవలయును. ॥౫౧॥ (౫౬౪)

౫౭. అయం త ఇత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్ష్యనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
అథ జన్యజనకానాం కర్తవ్యం కర్మాహ.
మాతా పితృపుత్రాదుల పరస్పర కర్తవ్యము చెప్పబడుచున్నది.

అయ న్తే యోని ర్ఋత్వియో యతో జాతో అరోచథాః ।
తం జానన్నగ్న ఆ రోహాథానో వర్ధాయ రయిమ్ ॥౫౭॥

అయమ్, తే, యోనిః, ఋత్వియః, యతః, జాతః, అరోచథాః, తమ్, జానన్, అగ్నే, ఆ, రోహ, అథ, నః, వర్ధయ, రయిమ్ ॥ [౫౭]

పదార్థః :- (అయమ్) (తే) తవ (యోనిః) దుఃఖ వియోజకః సుఖ సంయోజకో వ్యవహారః (ఋత్వియః) ఋతుసమయోఽస్య ప్రాప్తః. అత్ర ఛన్దసి ఘసితి ఘస్ ప్రత్యయః) (యతః) యస్మాత్ (జాతః) ప్రాదుర్భూతః సన్ (అరోచథాః) ప్రదీప్యేథాః (తమ్) (జానన్) (అగ్నే) అగ్నిరివ స్వచ్ఛాత్మన్ (ఆ) (రోహ) ఆరూఢో భవ (అథ) అనన్తరమ్. అత్ర నిపాతస్య చేతి సంహితాయాం దీర్ఘః (నః) అస్మభ్యమ్ (వర్ధయ) అత్రాన్యేషా మపీతి సంహితాయాం దీర్ఘత్వమ్ రయిమ్ ప్రశస్తాం శ్రియమ్. ॥౫౭॥ అన్వయః :- హే అగ్నే త్వం యస్తే తవ ఋత్వియోఽయం యోని రస్తి యతో జాత స్త్వమరోచథాః. తం జానంస్త్వమారోహథ, నో రయిం వర్ధయ. ॥౫౭॥
భావార్థః :- హే మాతా పిత్రాచార్యా! యూయం పుత్రాన్ పుత్రీశ్చ ధర్మ్యేణ బ్రహ్మచర్యేణ సేవితేన సద్విద్యా జనయిత్వోప దిశత. హే సన్తానా! యూయం సద్విద్యయా సదాచారేణాస్మాన్ సుసేవయా ధనేన చ సతతం సుఖయతేతి,

పదార్థము :- అగ్నే = అగ్నివలె శుద్ధాంతః కరణముగల విద్వాంసుడా! తే = నీయొక్క, ఋత్వియః = ఋతుకాలమునందు లభించినదైన, అయం యోనిః = ఏ యీ దుఃఖనాశకము, సుఖవర్ధకమునగు వ్యవహారమున్నదో, యతః = దేనిచే, జాతః = పుట్టినమీరు, అరోచథాః = ప్రకాశితులగుదురో, తమ్ జానన్ = దానిని ఎఱుగుచు నీవు, ఆరోహ = శుభగుణము లందారూఢుడవు కమ్ము. అథ = తర్వాత, నః = మాకై, రయిమ్ = ప్రశంసిత లక్ష్మిని, వర్ధయ = వృద్ధి యొనర్చుము. ॥౫౭॥

భావార్థము :- ఓ మాతపిత్రా చార్యులారా! మీరు పుత్రులకు పుత్రికలకు ధర్మానుకూలముగ సేవిత బ్రహ్మచర్యముచే శ్రేష్ఠవిద్యను ప్రసిద్ధ మొనర్చి ఉపదేశించుడు. ఓ సంతానమా! మీరు సద్విద్య ద్వారా సదాచారము ద్వారా మంచి సేవచేతను ధనముచేతను, మమ్ము నిరంతరము సుఖయుక్తులుగ నొనర్చుడు.

౫౭. (౫౮౫)

౫౮. చిదసీత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, స్వరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
కన్యాభిః కిం కృత్వా కిం కార్య మిత్యాహ ? కన్య లేమియొనర్చి ఏమి ఆచరించ వలయును ?

చిదసి తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ।
పరిచిదసి తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥ ॥౫౮॥

చిత్, అసి, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద, పరిచిదితి

పరి+చిత్, అసి, తయా, దేవతయా అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద. ॥౫౩॥

పదార్థః :- (చిత్) సఞ్జప్తా (అసి) (తయా) (దేవతయా) దివ్యగుణ ప్రాపికయా (అఙ్గిరస్వత్) ప్రాణవత్ (ధ్రువా) నిశ్చలా (సీద) భవ (పరిచిత్) విద్యాపరిచయం ప్రాప్తా (అసి) (తయా) ధర్మానుష్ఠాన యుక్తయా క్రియయా (దేవతయా) దివ్యసుఖ ప్రదయా (అఙ్గిరస్వత్) హిరణ్యగర్భవత్ (ధ్రువా) నిష్కమ్పా (సీద) అవతిష్ఠస్వ. ॥౫౩॥ అన్వయః :- హే కన్యే! యా చిదసి సా త్వం తయా దేవతయా సహాఙ్గిరస్వత్ ధ్రువా సీద. హే బ్రహ్మచారిణి! యా త్వం పరిచిదసి సా తయా దేవతయా సహాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద, ॥౫౩॥ భావార్థః :- సర్వై ర్మాతా పిత్రాదిభి రధ్యాపికాభి ర్విదుషీభిశ్చ కన్యాః సంబోధనీయాః:- భో కన్యాః! యూయం యది పూర్ణేనాఖణ్డితేన బ్రహ్మచర్యే ణాఖిలా విద్యాః సుశిక్షాః ప్రాప్య యువతయో భూత్వా స్వసదృశై ర్వరైః స్వయంవరం వివాహం కృత్వా గృహాశ్రమం కుర్యాత, తర్హి సర్వాణి సుఖాని లభేధ్వం సన్తానాశ్చ జాయేరన్. ॥౫౩॥

పదార్థము :- ఓ కన్యా ! ఏ నీవు, చిత్ అసి = సంజ్ఞప్తురాలవై యున్నావో ఆ నీవు, తయా దేవతయా = దివ్యగుణములను లభింపజేయు నా విదుషీ స్త్రీతో. అఙ్గిరస్వత్ = ప్రాణతుల్యముగ, ధ్రువా సీద = ధ్రువురాలవు గమ్ము. ఓ బ్రహ్మచారిణీ ! ఏ నీవు, పరిచిత్ అసి = వివిధ విద్యలను పొందిన దానవో ఆ నీవు, తయా దేవతయా = ధర్మానుష్ఠానముతో కూడిన దివ్యసుఖదాయక మగు క్రియచే, అంగిరస్వత్ = ఈశ్వరునివలె, ధ్రువా సీద = అచలముగ అవస్థితవు గమ్ము. ॥౫౩॥

భావార్థము:-సకల మాతాపితరులు, విదుషీమతల్లులగు అధ్యాపికలు కన్యలకు[ఇటుల]చక్కగ బుద్ధిగఱప వలయును :— ఓ కన్యలారా ! మీరు అఖండితమగు పూర్ణ బ్రహ్మచర్యముతో సంపూర్ణ విద్యను, సుశిక్షను పొంది యువతులై, స్వతుల్యులగు వరులతో స్వయంవర వివాహమాడి గృహాశ్రమమును అనుష్ఠించుచో సకలసుఖములు లభించును. మంచి సంతానము కూడ కలుగును.

౫౪-౦ లోకం పృణేత్యస్య విశ్వామిత్ర ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

లోకం పృణ ఛిద్రం పృణాథో సీద ధ్రువా త్వమ్ ।
ఇన్ద్రాగ్నీ త్వా బృహస్పతి రస్మిన్ యోనావసీషదన్ ॥౫౪॥

లోకం, పృణ, ఛిద్రమ్, పృణ, అథో ఇత్యథో, సీద, ధ్రువా, త్వమ్ ఇన్ద్రాగ్నీ ఇతీన్ద్రాగ్నీ, త్వా, బృహస్పతిః, అస్మిన్, యోనౌ, అసీషదన్, అసీషదన్నిత్యసీ సదన్

పదార్థః :- (లోకమ్) సంప్రేక్షితవ్యమ్ (పృణ) తర్పయ (ఛిద్రమ్) ఛినత్తి యత్తత్ (పృణ) పిపూర్ధి (అథో) (సీద) (ధ్రువా) దృఢనిశ్చయా (త్వమ్) (ఇన్ద్రాగ్నీ) మాతా పితరౌ (త్వా) త్వామ్ (బృహస్పతిః) బృహత్యా వేదవాచః పాలికాధ్యాపికా (అస్మిన్) విద్యాబోధే (యోనౌ) బన్ధచ్ఛేదకే మోక్ష ప్రాపకే (అసీషదన్) ప్రాపయన్తు. ॥౫౪॥ అన్వయః :- హే కన్యే! యాం త్వా యోనా వస్మిన్నిన్ద్రాగ్నీ బృహస్పతిశ్చాసీషదన్ తస్మిన్ త్వం ధ్రువా సీదాథో ఛిద్రం పృణ లోకం పృణ. ॥౫౪॥ భావార్థః :- మాతా పిత్రాచార్యై రీదృశీ ధర్మ్యా విద్యాశిక్షా క్రియేత యాం స్వీకృత్య సర్వాః కన్యా నిశ్చిన్తా భూత్వా సర్వాణి దుర్వ్యసనాని త్యక్త్వా సమావర్తనానన్తరం

స్వయం వరం వివాహం కృత్వా సుపురుషార్థే నానన్దయేయుః. ॥౩౪॥

పదార్థము :- ఓ కన్యాః త్వా = ఏ నీకు, యోనౌ = బంధనములఛేదకము, మోక్షప్రాప్తికి హేతువగు, అస్మిన్ = ఈ విద్యాబోధయందు, ఇంద్రాగ్నీ = మాతాపితలు మఱియు, బృహస్పతిః = పెద్ద పెద్ద వేదవాణులను రక్షించు అధ్యాపిక స్త్రీ, అసీషదన్ = లభింప జేయుదురో : అందు, త్వమ్ = నీవు, ధ్రువా = దృఢనిశ్చయముతో, సీద = స్థితపఱుము, అథో = అనంతరము, ఛిద్రమ్ = ఛిద్రమును, పృణ = పూరించుము. మఱియు, లోకమ్ = చూడదగిన ప్రాణులను, పృణ = తృప్తపఱచుము. ॥౩౪॥

భావార్థము :- తల్లి దండ్రులు గురువులు ధర్మయుక్తములగు విద్యాశిక్షలను గఱపవలయును వానిని స్వీకరించి సకల కన్యలు నిశ్చింతలై సకల దుర్వ్యసనముల త్యజించి సమావర్తనానంతరము స్వయంవర వివాహ మొనర్చుకొని మంచి పురుషార్థముతో నానందముగ నుండవలయును. ౩౪(౫౬౭)

౫౬౮ తా అస్యేత్యస్య ప్రియమేధా ఋషిః, ఆపో దేవతా, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱలనా విషయమే.

తా అ॑స్య సూ॒దదో॑హసః॒ సోమ॑ శ్రీణన్తి॒ పృశ్న॑యః ।
జన్మ॑న్దే॒వానాం॒ విశ॑స్త్రి॒ష్వా రో॑చ॒నే ది॒వః॥ ॥౩౫॥

తాః, అస్య, సూదదోహస ఇతి సూద+దోహసః, సోమమ్, శ్రీణన్తి, పృశ్నయః, జన్మన్, దేవానామ్, విశః, త్రిషు, ఆ, రోచనే, దివః. [౩౫]

పదార్థః :- (తాః) బ్రహ్మచారిణీః, (అస్య) గృహాశ్రమస్య (సూదదోహసః) సూదాః సుష్ఠు పాచకా దోహసో గవాది దోగ్ధారశ్చ యాసాం తాః (సోమమ్) సోమరసాన్వితం పాకమ్ (శ్రీణన్తి) పరిపక్వం కుర్వన్తి (పృశ్నయః) సుస్పర్శా స్తన్వఙ్గ్యః. అత్ర స్పృశధాతో ర్నిః ప్రత్యయః స లోపశ్చ (జన్మన్) జన్మని ప్రాదుర్భావే (దేవానామ్) దివ్యానాం విదుషాం పతీనామ్ (విశః) ప్రజాః (త్రిషు) భూతభవిష్య ద్వర్తమానేషు కాలావయవేషు (ఆ) (రోచనే) రుచికరే వ్యవహారే (దివః) దివ్యస్య. ॥౩౫॥ అన్వయః :- యా దేవానాం సూదదోహసః పృశ్నయః పత్న్యో జన్మన్ ద్వితీయే విద్యాజన్మని విదుష్యో భూత్వా దివోఽస్య సోమం శ్రీణన్తి తా ఆరోచనే త్రిషు సుఖదా భవన్తి విశశ్చ ప్రాప్నువన్తి. ॥౩౫॥ భావార్థః :- యదా సుశిక్షితానాం విదుషాం యూనాం స్వసదృశా రూపగుణ సమ్పన్నాః స్త్రియో భవేయు స్తదా గృహాశ్రమే సర్వదా సుఖం సుసన్తానాశ్చ జాయేరన్. నహ్యేవం బినా వర్తమానేఽభ్యుదయో మరణానన్తరం నిఃశ్రేయసం చ ప్రాప్తుం శక్యమ్.

పదార్థము:- దేవానామ్ = దివ్య విద్వాంసులగు పతులకు, సూదదోహసః = సుందర పాచకులను, గవాదులను దోహన మొనర్చు సేవకులను గలవారలై, పృశ్నయః = ఏ కోమల శరీరిణులు, తన్వంగులు, జన్మన్ = ద్వితీయ విద్యారూపజన్మయందు విదుషీ మణులై, దివః = దివ్యమైన, అస్య = ఈ గృహాశ్రమమందు, సోమమ్ = ఉత్తమౌషధుల రసముతో కూడిన భోజనమును, శ్రీణన్తి = పక్వ మొనర్చు చున్నారో. తాః = ఆ బ్రహ్మచారిణులు, ఆరోచనే = మంచి రుచికారకమగు వ్యవహారమునందు, త్రిషు = గతము, ఆగామి, వర్తమాన మను మూడు కాలవిభాగములందును సుఖము నొసగు

వారగుదురు. పిశః = ఉత్తమ సంతానమును కూడ పొందెదరు. ॥౫౫॥

భావార్థము :- మంచి శిక్షను పొందిన యుపతి విద్వాంసులకు స్వసదృశ రూపగుణములుగలిగి యున్న స్త్రీలు లభించినట్లయితే గృహాశ్రమమున సుఖము, సు సంతానము ఉత్పన్న మగును. ఇటు లొనర్చునిదే సాంసారిక సుఖములు. మరణానంతరము నిశ్శ్రేయసము ఎన్నటికి లభించదు. ॥౫౫॥

౫౬౯ ఇన్ద్రం విశ్వేత్యస్య కుత్సజేతృ మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, ఇంద్రో దేవతా. నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
కుమార కుమారీభి రిత్థం కర్తవ్య మిత్యాహ. కుమార కుమార్తె లిటు లొనరించ వలెను.

ఇన్ద్రం విశ్వా అవీవృధన్ త్సముద్రవ్యచసం గిరః ।
రథీతమꣳరథీనాం వాజానాꣳసత్పతిం పతిమ్॥ ॥౫౬॥

ఇన్ద్రమ్, విశ్వాః, అవీవృధన్, సముద్రవ్యచసమితి సముద్ర+వ్యచసమ్, గిరః, రథీతమమ్ రథీతమమితి రథి+తమమ్, రథీనామ్, రథినామితి రథినామ్ వాజానామ్, సత్పతిమితి సత్+పతిమ్, పతిమ్. [౫౬]

పదార్థః :— (ఇన్ద్రమ్) పరమైశ్వర్యమ్ (విశ్వాః) అఖిలాః (అవీవృధన్) వర్ధేయుః (సముద్రవ్యచసమ్) సముద్రస్య వ్యచసో వ్యాప్తయ ఇవ యస్మిꣳస్తమ్ (గిరః) వేదవిద్యా సంస్కృతా వాచః (రథీతమమ్) అతిశయేన ప్రశస్తరథయుక్తమ్ (రథీనామ్) ప్రశస్తానాం వీరాణామ్. అత్ర ఛన్దసి వనిపా వితీకారః (వాజానామ్) సంగ్రామాణాం మధ్యే (సత్పతిమ్) సత ఈశ్వరస్య వేదస్య ధర్మస్య జనస్య వా పాలకమ్ (పతిమ్) అఖిలైశ్వర్యం స్వామినమ్. ॥౫౬॥ అన్వయః :- హే స్త్రీ పురుషాః యూయం యథా విశ్వా గిరః సముద్ర వ్యచసం వాజానాం రథీనాం మధ్యే రథీతమం సత్పతిం పతి మవీవృధꣳస్తథా సర్వాన్వర్ధయత. ॥౫౬॥ భావార్థః :- యే కుమారా యాశ్చ కుమార్యో దీర్ఘేణ బ్రహ్మచర్యేణ సాంగోపాఙ్గాన్ వేదానధీత్య స్వప్రసన్నతయా స్వయంవరం వివాహం కృత్వైశ్వర్యాయ ప్రయతేరన్. ధర్మ్యేణ వ్యవహారేణా వ్యభిచారతయా సుసన్తానానుత్పాద్య పరోపకారే ప్రవర్త్తేరꣳస్త ఇహాముత్ర సుఖమశ్నువీరన్ న చేతరేఽవిద్వాంసః ॥౫౬॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ పురుషులారా! ఎటుల, విశ్వాః గిరః = సమస్త వేదవిద్యచే సంస్కరించబడిన వాణులు. సముద్ర వ్యచసమ్ = సముద్రవ్యాప్తివంటి వ్యాప్తి కలిగియున్న, వాజానామ్ = సంగ్రామములందును. రథీనామ్ = ప్రశంసిత రథములు గలిగియున్న వీరపురుషులలోను, రథీతమమ్ = అతి ప్రశంశితమైన రథముకలిగియున్న, సత్పతిమ్ = సత్యమును, ఈశ్వరుని, వేదమును, ధర్మమును, రక్షించు శ్రేష్ఠపురుషుడునగు, పతిమ్ = సకలైశ్వర్యముల స్వామిని, అవీ వృధన్ = పెంపొంద జేయుదు. మఱియు, ఇంద్రమ్ = పరమైశ్వర్యమును వృద్ధిజేయుదు. అటులనే సకల ప్రాణులను పెంపొంప జేయుడు. ॥౫౬॥

భావార్థము :- ఏ కుమార కుమారీగణము దీర్ఘ బ్రహ్మచర్యమాచరించి సాంగో పాంగముగ వేదము నభ్యసించి, తమతమ ప్రసన్నతతో స్వయంవరవివాహమాడి ఐశ్వర్యమునకై ప్రయత్నించెదరో ధర్మయుక్త వ్యవహారముచే వ్యభిచారమును వదలి సుందర సంతానమును కని పరోపకార మొనర్చుటకు ప్రయత్నించెదరో వా రీ లోకమున పరలోకమున సుఖముల ననుభవించగలరు. ఇతరులు అవిద్వాంసులు పొందజాలరు.

౫౬. (౫౬౯)

౫౩౦ సమితమిత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
అథ వివాహం కృత్వా కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ.
వివాహమొనర్చుకొని ఎటుల ప్రవర్తించ వలెను?

సమితఀసంకల్పేథాఀసంప్రియౌ రోచిష్ణూ సుమనస్యమానౌ ।
ఇష మూర్జమభి సంవసానౌ॥ ॥౫౭॥

సమ్, ఇతమ్, సమ్, కల్పేథామ్, సంప్రియావితి సమ్+ప్రియౌ, రోచిష్ణూ ఇతి రోచిష్ణూ, సుమనస్యమానావితి సు+మనస్యమానౌ, ఇషమ్, ఊర్జమ్, అభి, సంవసానావితి సమ్+వసానౌ. [౫౭]

పదార్థః :— (సమ్) ఏకీభావమ్ (ఇతమ్) ప్రాప్నుతమ్ (సమ్) సమానాభి ప్రాయే (కల్పేథామ్) సమర్థయతామ్ (సంప్రియౌ) పరస్పరం సమ్యక్ ప్రీతియుక్తౌ (రోచిష్ణూ) విషయాసక్తి విరహత్వేన దేదీప్యమానౌ (సుమనస్యమానౌ). సుమనసౌ సఖాయౌ విద్వాంసౌ వివాచరన్తౌ (ఇషమ్) ఇచ్ఛామ్ (ఊర్జమ్) పరాక్రమమ్ (సంవసానౌ) సమ్యక్ సువస్త్రాలంకారై రాచ్ఛాదితౌ. ॥౫౭॥
అన్వయః:— హే వివాహితౌ స్త్రీ పురుషౌ! యువాం సంప్రియౌ రోచిష్ణూ సుమనస్యమానౌ సంవసానౌ సన్తావిషం సమిత మూర్జమభి సంకల్పేథామ్. ॥౫౭॥ భావార్థః :— యది స్త్రీ పురుషౌ సర్వథా విరోధం విహాయాన్యోన్యస్య ప్రియాచరణే రతౌ విద్యావిచారయుక్తౌ సువస్త్రాలంకృతౌ భూత్వా ప్రయతేతాం తదా గృహే కల్యాణ మారోగ్యం వర్ధేతామ్. యది చ విద్వేషిణౌ భవేతాం తదా దుఃఖసాగరే సంమగ్నౌ భవేతామ్. ॥౫౭॥

పదార్థము:— వివాహిత స్త్రీపురుషులారా ! మీరు, సంప్రియౌ = పరస్పర ప్రేమగలవారు, రోచిష్ణూ = విషయాశక్తికి దూరులై ప్రకాశించువారు, సుమనస్యమానౌ = మిత్రులగు విద్వాంసులవలె మెలగువారు, సంవసానౌ = సుందర వస్త్రాభూషణములు కలిగినవారును నై, ఇషమ్ = ఇచ్ఛను, సమితమ్ = ఒకేసారి పొందుడు. మఱియు, ఊర్జమ్ = పరాక్రమమును, అభి = సన్ముఖమున, సంకల్పేథామ్ = ఏకాభిప్రాయమున సమర్పించుడు. ॥౫౭॥

భావార్థము:— స్త్రీపురుషులు అన్నివిధముల విరోధమును వదలి, పరస్పర ప్రీతియందు తత్పరులై, విద్యావిచారముచే యుక్తులై, సుందర వస్త్రాభూషణములను ధరించినవారలై ప్రయత్న మొనర్చుచో నింటిలో కల్యాణము ఆరోగ్యము అభివృద్ధి చెందును. పరస్పర విరోధుల గుచో దుఃఖ సాగరమున తప్పక మునిగెదరు. ౫౭./ (౫౩౦)

---

౫౩౧ సం వామిత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగుపరిష్టాద్ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
అధ్యాపకోపదేశకౌ యావ త్సామర్థ్యం తావద్ వేదాధ్యయనోపదేశౌ కుర్యా రిత్యాహ.
అధ్యాప కోపదేశకులు శక్తికొలది వేదములను చదివించ వలెను, ఉపదేశించవలెను.

సం వాం మనాఀసి సం వ్రతా సముచిత్తా న్యాకరమ్ ।
అగ్నే పురీష్యాధిపా భవ త్వం న ఇషమూర్జం యజమానాయ ధేహి. ॥౫౮॥

సమ్, వామ్, మనాంసి, సమ్, వ్రతా, సమ్, ఊఇ ఇత్యూఇ, చిత్తాని, ఆ, అకరమ్, అగ్నే, పురీష్య, అధిపా ఇత్యధి+పాః, భవ, త్వమ్, నః, ఇషమ్. ఊర్జమ్, యజమానాయ, ధేహి [౫౮]

పదార్థః :- (సమ్) ఏకస్మిన్ ధర్మే (వామ్) యువయోః (మనాంసి) సంకల్ప వికల్పాద్యా అంతఃకరణ వృత్తయః (సమ్) (వ్రతా) సత్యభాషణాదీని (సమ్) (ఉ) సముచ్చయే (చిత్తాని) సంజ్ఞప్తాని ధర్మ్యాణి కర్మాణి (ఆ) సమన్తాత్ (అకరమ్) కుర్యామ్ (అగ్నే) ఉపదేశకాచార్య (పురీష్య) పురీషేషు పాలకేషు వ్యవహారేషు భవ స్తత్సంబుద్ధౌ (అధిపాః) అధికః పాలకః (భవ) (త్వమ్) (నః) అస్మాకమ్ (ఇషమ్) అన్నాదికమ్ (ఊర్జమ్) శరీరాత్మబలమ్ (యజమానాయ) ధర్మేణ సంగంతుం శీలాయ (ధేహి). ॥౫౮॥ అన్వయః :- హే స్త్రీ పురుషౌ! యథాఽహమాచార్యో వాం సంమనాంసి సంవ్రతా సంచిత్తాన్యాకరం తథా యువాం మమ ప్రియమాచరేతమ్, హే పురీష్యాగ్నే! త్వం నోఽధిపా భవ యజమానాయేష మూర్జం చ ధేహి. ॥౫౮॥ భావార్థః :- ఉపదేశకా యావచ్ఛక్యం తావత్ సర్వేషామేకధర్మ్య మేక కర్మ్య మేకనిష్ఠాం తుల్య సుఖదుఃఖే యథా స్యాత్తథా శిక్షయేయుః. సర్వే స్త్రీ పురుషా ఆప్త విద్వాంసమే వోపదేష్టార మధ్యాపకం సేవేరన్న చైతేషా మైశ్వర్య పరాక్రమ వృద్ధిం కుర్యాత్. నైకధర్మాదిభి ర్వినాఽత్మసు సౌహార్దం జాయతే. నైతేన వినా సతతం సుఖం చ. ॥౫౮॥

పదార్థము :- స్త్రీపురుషులారా! ఆచార్యుడనైన నేను ఎటుల, వామ్ = మీ యిరువురియొక్క, సంమనాంసి = సంకల్ప వికల్పాద్యన్తఃకరణ ప్రవృత్తులను ఒకే ధర్మమందు, సంవ్రతా = సత్య భాషణాదులందు, ఉ = మఱియు, సమ్ చిత్తాని = చక్కగా నెరిగిన కర్మలందు, ఆ అకరమ్ = చక్కగా, ఒనర్చెదనో, అటులనే మీరిరువురు నా ప్రీతి కనుకూలముగ చరించుడు. పురీష్య = రక్షాయోగ్య వ్యవహారములందు మెలగువాడా! అగ్నే = ఉపదేశకా! ఆచార్యా! రాజా! త్వమ్ = నీవు, నః = మమ్ము అధిపాః = అధికముగ రక్షించువాడవు, భవ = కమ్ము. యజమానాయ = ధర్మానుకూలమగు సత్సంగ మొనర్చు స్వభావముగల పురుషునికొఱకు, లేక అట్టి స్త్రీ కొఱకు, ఇషమ్ = అన్నాద్యుత్తమ పదార్థములను మఱియు, ఊర్జమ్ = శరీరాత్మల బలమును, ధేహి = ధారణ మొనర్చుము. ॥౫౮॥

భావార్థము :- ఉపదేశకుడు సామర్థ్యమున్నంత వరకు మానవులందరొకేధర్మము, ఒకే కర్మ, ఒకే విధమైన చిత్తవృత్తి, సమానమైన సుఖదుఃఖములు కలిగియుండునటుల శిక్ష గఱపవలయును. స్త్రీపురుషులందరు ఆప్తవిద్వాంసునినే ఉపదేశకుడుగను అధ్యాపకుడుగను స్వీకరించి సేవించవలయును. ఉపదేశకాచార్యులు వీరి ఐశ్వర్య పరాక్రమములను వృద్ధిపఱచ వలెను. మానవుల కందరికొకే ధర్మాదులు లేనిదే ఆత్మలందు మైత్రి కలుగదు. మైత్రిలేనిదే నిరంతర సుఖము లభించజాలదు.

౫౯ అగ్నే త్వమిత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

కేఽధ్యాప నోపదేశాయ నియోజనీయా ఇత్యాహ.

చదివించుటకు, ఉపదేశించుట కెవరిని నియుక్తమొనర్చ వలెను?

అగ్నే త్వం పురీష్యో రయిమాన్ పుష్టిమాఇ అసి ॥ శివాః కృత్వా దిశః సర్వాః స్వం యోని మిహాసదః ॥ ॥౫౯॥

అగ్నే, త్వమ్, పురీష్య్యః, రయిమానితి రయి+మాన్, పుష్టిమానితి పుష్టి+మాన్ అసి, శివాః, కృత్వా, దిశః, సర్వాః, స్వమ్, యోనిమ్. ఇహ, ఆ, అసదః ॥

పదార్థః :- (అగ్నే) ఉపదేశక విద్వన్(త్వమ్)(పురీష్యః) ఐకమత్య పాలనేషు భవః (రయిమాన్) విద్యా విజ్ఞాన ధనయుక్తః (పుష్టిమాన్) ప్రశస్త శరీరాత్మ బలసహితః (అసి)(శివాః)కల్యాణోపదేశయుక్తాః (కృత్వా) (దిశః) ఉపదేష్టవ్యాః ప్రజాః (సర్వాః) సమగ్రాః (స్వమ్)స్వకీయమ్ (యోనిమ్) సుఖసాధకం దుఃఖ విచ్ఛేదక ముపదేశమ్ (ఇహ) అస్మిన్ సంసారే (ఆ)(అసదః) ఆస్వ. ॥౫౯॥ అన్వయః:- హే అగ్నే! యత స్త్వమిహ పురీష్యో రయిమాన్ పుష్టిమానసి తస్మాత్సర్వా దిశః శివాః కృత్వా స్వం యోని మాసదః. ॥౫౯॥ భావార్థః :-రాజ ప్రజాజనై ర్యేఽత్ర జితేన్ద్రియా ధార్మికాః పరోపకారప్రియా విద్వాంసో భవేయు స్తే ప్రజాసు ధర్మోపదేశాయ నియోజనీయాః. ఉపదేశకాశ్చ ప్రయత్నేన సర్వాన్ శిక్షయిత్వా ధర్మయుక్తాన్ సతత మవిరోధినః సుఖినః సంపాదయేయుః. ॥౫౯॥

పదార్థము:-అగ్నే = ఉపదేశక విద్వాంసుడా! త్వమ్ = నీవు, ఇహ = ఈ సంసారమున, పురీష్యః = ఐకమత్యమును పాలించుటలో తత్పరుడవు, రయిమాన్ = విద్యా విజ్ఞాన ధనములచే యుక్తుడవు మఱియు, పుష్టిమాన్ = ప్రశంసిత శరీరాత్మబలములు కలిగిన వాడవున్నై, అసి = ఉన్నావు. కనుక, సర్వాఃదిశః = ఉపదేశమునకు యోగ్యులగు సకల ప్రజలను, శివాః = కల్యాణకరములగు నుపదేశములచే యుక్తులుగ, కృత్వా = ఒనరించి, స్వమ్ యోనిమ్ = స్వకీయమైన సుఖదాయకమును, దుఃఖ నాశకమును నగు ఉపదేశగృహమును, ఆసదః = పొందుము. (౫౯)

భావార్థము :- రాజు ప్రజలు ఇరువురు జితేంద్రియులు ధార్మికులు పరోపకారప్రియులు విద్వాంసులు నగువారినే ధర్మోపదేశమునకై నియమించవలయును, ఉపదేశకులు కూడ ప్రయత్నముతో నందఱిని సుశిక్షచే నేకధర్మ నిరతులుగను, అవిరోధులుగను సుఖులుగ నొనర్చవలయును. (౫౯-౨)

భవత న్న ఇత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, దమ్పతీ దేవతా, ఆర్షీ పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః, స్వరః.

పునః సర్వై ర్విద్యా ప్రదానా యాప్తా విద్వాంసః ప్రార్థనీయా ఇత్యాహ.

విద్యగఱపుటకై ఆప్త విద్వాంసులను అందరు ప్రార్థించ వలయును.

భవతన్నః సమనసౌ సచేతసా వరేపసౌ। మా యజ్ఞꣳ హిꣳసిష్టం మా యజ్ఞపతిం జాతవేదసౌ శివౌ భవత మద్య నః॥ ॥౬౦॥

భవతమ్, నః, సమనసావితి స+మనసౌ, సచేతసావితి స+చేతసౌ, అరేపసౌ, మా, యజ్ఞమ్, హిꣳసిష్టమ్, మా, యజ్ఞపతిమితి యజ్ఞ+పతిమ్, జాతవేదసావితి జాత+వేదసౌ, శివౌ, భవతమ్, అద్య, నః. ॥౬౦॥

పదార్థః :- (భవతమ్)(నః)అస్మభ్యమ్(సమనసౌ)సమానవిచారౌ (సచేతసౌ) సమానసంజ్ఞానౌ (అరేపసౌ)అనపరాధినౌ(మా) (యజ్ఞమ్)సంగంతవ్యం ధర్మమ్(హింసిష్టమ్) హింస్యాతామ్ (మా) (యజ్ఞపతిమ్)ఉపదేశేన ధర్మరక్షకమ్(జాతవేదసౌ)ఉత్పన్నాఽఖిలవిజ్ఞానౌ (శివౌ) మంగళకారిణౌ (భవతమ్) (అద్య)(నః)అస్మభ్యమ్. ॥౬౦॥ అన్వయః :- హే వివాహితౌ స్త్రీ పురుషౌ! యువా

నః సమనసౌ సచేతసా వరేపసౌ భవతమ్, యజ్ఞం మా హింసిష్టం యజ్ఞపతిం మా హింసిష్టమ్. అద్య నో జాతవేదసౌ శివౌ భవతమ్. ॥౬౦॥ భావార్థః :- స్త్రీ పురుషజనైః సత్యోపదేశాయాధ్యాపనాయ పూర్ణవిద్యాః ప్రగల్భాః నిష్కపటా ఆప్తా నిత్యం ప్రార్థనీయా విద్వాంసస్తు సర్వేభ్య ఏవ ముపదిశేయు ర్యతః సర్వే ధర్మాచారిణః స్యుః. ॥౬౦॥

పదార్థము :- వివాహితులైన స్త్రీ పురుషులారా! మీరిరువురు. నః = మాకై, సమనసౌ = ఒకే మనస్సుగలవారు, సచేతసౌ = ఒకే జ్ఞానముగలవారు, అరేపసౌ = అపరాధరహితులు, భవతమ్ = కండు. యజ్ఞమ్ = పొందదగిన ధర్మమును, మా హింసిష్టమ్ = చెఱపకుడు. యజ్ఞపతిమ్ = ఉపదేశముచే ధర్మరక్షణ మొనర్చువానిని, మా = హింసించకుడు. అద్య = నేడు, నః = మాకొఱకు, జాతవేదసౌ = సంపూర్ణ విజ్ఞానమును పొందినవారలు, శివౌ = మంగళకరులు, భవతమ్ = కండు. ।౬౦।

భావార్థము :- స్త్రీ పురుషులు సత్యోపదేశము కొఱకు, అధ్యాపనము కొఱకు, పూర్ణ విద్వాంసులు, ప్రగల్భులు, నిష్కపటులు, ఆప్తులనగువారిని నిత్యము ప్రార్థించి సేవించవలయును. విద్వాంసులును అందఱు ధర్మాచరణ మొనర్చువారగునటుల నుపదేశించవలయును. ౬౦. (౫౭౩)

౫౭౪ మాతేవేత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, పత్నీ దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

మాతా కింవత్సంతానాన్ పాలయ తీత్యాహ. మాత దేనివలె సంతానమును పాలించుచున్నది?

మాతేవ పుత్రం పృథివీ పురీష్యమగ్నిం స్వే యోనావభారుఖా ।

తాం విశ్వై ర్దేవై ర్ఋతుభిః సంవిదానః ప్రజాపతి ర్విశ్వకర్మా వి ముఞ్చతు॥౬౧

మాతేవేతి మాతా ఇవ, పుత్రమ్, పృథివీ,పురీష్యమ్, అగ్నిమ్, స్వే, యోనౌ, అభాః, ఉఖా, తామ్, విశ్వైః, దేవైః ఋతుభిరిత్యృతు+భిః, సంవిదాన ఇతి సమ్+విదానః, ప్రజాపతి రితి ప్రజా+పతిః,విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా,వి,ముఞ్చతు.

పదార్థః :- (మాతేవ) (పుత్రమ్) (పృథివీ) భూమి వద్వర్తమానా విదుషీ స్త్రీ (పురీష్యమ్) పుష్టికరేషు గుణేషు భవమ్ (అగ్నిమ్) విద్యుతమివ సుప్రకాశమ్ (స్వే) స్వకీయే (యోనౌ)గర్భాశయే (అభాః) పుష్ణాతి ధరతి వా (ఉఖా) జ్ఞాతు మర్హా (తామ్) (విశ్వైః) సర్వైః (దేవైః) దివ్యైర్గుణైః సహ (ఋతుభిః) వసన్తాద్యైః (సంవిదానః)సమ్యగ్ జ్ఞాపయన్ (ప్రజాపతిః) పరమేశ్వరః (విశ్వకర్మా) అఖిలోత్తమక్రియాః (వి) విరుద్ధార్థే (ముఞ్చతు). ॥౬౧॥ అన్వయః :-యోఖా పృథివీ వద్వర్తమానా స్త్రీ స్వే యోనౌ పురీష్య మగ్నిం పుత్రం మాతేవాభా ధరతి తాం సంవిదానో విశ్వకర్మా ప్రజాపతి ర్విశ్వై ర్దేవై ర్ఋతుభిః సహ సతతం దుఃఖా ద్విముఞ్చతు పృథగ్రక్షతు. ॥౬౧॥

భావార్థః:- అత్రోపమాలంకారః.యథా జననీ సన్తానానుత్పాద్య పాలయతి తథైవ పృథివీ కారణస్థాం విద్యుతం ప్రకటయ్య రక్షతి. యథా పరమేశ్వరో యాథాతథ్యేన పృథివ్యాది గుణాన్ జానాతి ప్రతి నియత సమయమృత్వాదీన్ పృథివ్యాదీంశ్చ ధృత్వా స్వస్వనియత పరిధౌ చాలయిత్వా ప్రలయసమయే భినత్తి తథైవ విద్వద్భి ర్యథా బుద్ధ్వైతాన్ విదిత్వా కార్యసిద్ధయే ప్రయతితవ్యమ్. ॥౬౧॥

పదార్థము:- ఉఖా = ఎరుగదగినది, పృథివీ = భూమివలె నుండు నే విదుషీస్త్రీ, స్వే యోనౌ = స్వకీయ గర్భాశయమందు, పురీష్యమ్ = పుష్టికర గుణముగలవాడు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తువలె

చక్కని ప్రకాశముతో కూడిన గర్భరూపమున నున్న, పుత్రమ్ = పుత్రుని, మాతేవ = తల్లివలె, అభాః = పుష్టపరచు చున్నదో లేక ధారణమొనర్చు చున్నదో, తామ్ = ఆబిడను, సంవిదానః = చక్కగ బోధించువాడు, విశ్వకర్మా = సర్వోత్తమ కర్మలొనర్చువాడు, ప్రజాపతిః = పరమేశ్వరుడు, విశ్వైః దేవైః = సకల దివ్యగుణములచేతను, ఋతుభిః = వసంతాది ఋతువుల చేతను, నిరంతరము దుఃఖమునుండి, వి ముఞ్చతు = వేరుపఱచుగాక। ॥౬౧॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు ఉపమాలంకారమున్నది. తల్లి యెటుల సంతానమును తని రక్షించుచున్నదో అటులనే భూమి కారణరూపమగు విద్యుత్తును ప్రసిద్ధ పఱచి రక్షించుచున్నది. పరమేశ్వరుడెటుల యాథాతథ్యముగ పృథివ్యాది గుణముల నెఱుగుచున్నాడో, ప్రతి నియత సమయము నందు ఋత్వాదులను, పృథివ్యాదులను ధరించి స్వకీయనియత పరిధుల మధ్య నడిపించి ప్రళయ సమయమున భేదించుచున్నాడో అటులనే విద్వాంసులును యథాబుద్ధి వీనినెఱిగి కార్యసిద్ధికై ప్రయత్నించవలయును, ౬౧. (౫౭౪)

౫౭౫ అసున్వన్తమిత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, నిరృతి ర్దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
స్త్రియః కీదృశాన్పతీన్నే చ్ఛేయురిత్యాహ. స్త్రీ లెటువంటి పతిని అభిలషించకూడదు?

అసున్వన్త మయజమానమిచ్ఛ స్తేనస్యేత్యా మన్విహి తస్కరస్య।
అన్యమస్మదిచ్ఛ సా త ఇత్యా నమో దేవి నిరృతే తుభ్యమస్తు॥ ॥౬౨॥

అసున్వన్తమ్, అయజమానమ్, ఇచ్ఛ, స్తేనస్య, ఇత్యామ్, అను, ఇహి, తస్కరస్య, అన్యమ్, అస్మత్, ఇచ్ఛ, సా, తే, ఇత్యా, నమః, దేవి, నిరృత ఇతి నిః+ఋతే, తుభ్యమ్, అస్తు. [౬౨]

పదార్థః :- (అసున్వన్తమ్)అభిషవాది క్రియానుష్ఠాన రహితమ్(అయజమానమ్)అదాతారం (ఇచ్ఛ)(స్తేనస్య) అప్రసిద్ధచోరస్య(ఇత్యామ్)ఏతుమర్హాం క్రియాం(అను) (ఇహి)గచ్ఛ(తస్కరస్య) ప్రసిద్ధచోరస్య(అన్యమ్) భిన్నం (అస్మత్)(ఇచ్ఛ)(సా)(తే) తవ(ఇత్యా) ఏతుమర్హా క్రియా (నమః) అన్నం (దేవి)విదుషి(నిరృతే)నిత్యే సత్యాచార పృథివీ వద్వర్తమానే(తుభ్యం)(అస్తు)భవతు, ॥౬౨॥
అన్వయః :- హే నిరృతే దేవి త్వమస్మత్ స్తేనస్య తస్కరస్య సమ్బన్ధినం విహాయాన్య మిచ్ఛాసున్వన్త మయజమానం మేచ్ఛ. యామిత్యా మన్విహి సేత్యా తేఽస్తు నమశ్చ తస్యై తుభ్య మస్తు. ౬౨
భావార్థః:- హే స్త్రియో యూయమపురుషార్థినః స్తేన సమ్బన్ధినః పురుషాన్ పతీన్ మేచ్ఛత. ఆప్తనీతిన్ గృహ్ణీత యథా పృథి వ్యనేకోత్తమ ఫలప్రదానేన జనాన్ రఞ్జయతి తథా భవత. ఏవం భూతాభ్యో యుష్మభ్యం వయం నమః కుర్మః. యథా వయ మలసేభ్యః స్తేనేభ్యశ్చ పృథగ్ వర్తేమహి తథా యూయమపి వర్తధ్వమ్. ॥౬౨॥

పదార్థము :- నిరృతే = [నిత్యము సత్యాచారమునందు] పృథివివలె నుండుదానా! దేవి = విదుషీమణీ!నీవు, అస్మత్ = మాకంటె భిన్నులగు, స్తేనస్య = అప్రసిద్ధుడగు(చాటు)దొంగను, తస్కరస్య = ప్రసిద్ధచోరుని, వానికి సంబంధించిన వానిని త్యజించి, అన్యమ్ = ఇతరుని, ఇచ్ఛ = కోరుము వరించుము. మఱియు, అసున్వంతమ్ = అభిషవాది క్రియానుష్ఠాన రహితుడు, అయజమానమ్ =

దానధర్మ రహితుడు నగు పురుషుని. ఇచ్ఛ = కోరకుము. మఱియు నీవు. ఇత్యామ్ = పొందదగిన యే క్రియను, అన్విహి = వెదకెదవో, సా ఇత్యా = ఆక్రియ, తే = నీది యగుగాక : మఱియు, తుభ్యమ్ = అట్టినీకు, నమః = అన్నము,లేక సత్కారము, అస్తు = కలుగుగాక ! ॥౬౨॥

భావార్థము :– ఓ స్త్రీలారా ! మీరు పురుషార్థ రహితులు, దొంగలకు సంబంధించిన వారునగు వారిని పతులుగ స్వీకరించకుడు, ఆప్తుల నీతివలె నీతి కలిగినవారిని వరించుడు. పృథివి యెటుల అనేకోత్తమ ఫలముల దానముతో మానవులను రంజింపజేయుచున్నదో అటుల గండు. ఇటువంటి గుణములు కలిగియున్న మీకు మేము నమస్కార మొనర్చుచున్నాము. సోమరులనుండి, దొంగలనుండి మేము వేరుగ నుండుచున్నటుల మీరును వేరుగ నుండుడు. ౬౨. (౨౮౫)

---

౨౮౬ నమః సుత ఇత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, నిరృతి ర్దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛన్దః, పంచమః స్వరః.
పునరేతాః కథం భవేయు రిత్యాహ. ఈ స్త్రీలె టులుండవలయును?

నమః సుతే నిరృతే తిగ్మతేజోఽయస్మయం విచృతా బన్ధమేతమ్ ।

యమేన త్వం యమ్యా సంవిదానోత్తమే నాకే అధి రోహయైనమ్ ॥ ॥౬౩॥

నమః, సు, తే, నిరృత, ఇతి నిః+ఋతే, తిగ్మతేజ ఇతి తిగ్మ+తేజః, అయస్మయమ్, వి, చృత, బన్ధమ్, ఏతమ్, యమేన, త్వమ్, యమ్యా, సంవిదానేతి సమ్+విదానా, ఉత్తమ ఇత్యుత్+తమే, నాకే, అధి, రోహయ, ఏనమ్. [౬౩]

పదార్థః :– (నమః)అన్నాదికమ్(సు)(తే)తవ(నిరృతే)నితరామృతం సత్యం యస్యాం తత్సమ్బుద్ధౌ(తిగ్మతేజః)తీవ్రాణి తేజాంసి యస్మాత్తత్(అయస్మయమ్)సువర్ణాది పరిష్కృతమ్. అయ ఇతి హిరణ్య నా. . .నిఘం. ౧. ౨.(వి)(చృత)విముఞ్చ. ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (బన్ధమ్) బధ్నాతి యేన తం (ఏతమ్) యమేన న్యాయాధీశేన (త్వమ్) (యమ్యా)న్యాయకర్త్ర్యా (సంవిదానా) సమ్యక్కృత ప్రతిజ్ఞా(ఉత్తమే)(నాకే)ఆనన్దే భోక్తవ్యే సతి(అధి)(రోహయ)(ఏనమ్) ॥౬౩॥ అన్వయః :– హే నిరృతే యస్యాస్తే తిగ్మతేజోఽయస్మయం నమోఽస్తి సా త్వమేతం బన్ధః సువిచృత. యమేన యమ్యా సహ చ సంవిదానా సత్యేనం పతిముత్తమే నాకేఽధిరోహయ ॥౬౩॥ భావార్థః :– హే స్త్రియో! యూయం యథేయం పృథివీ తేజః సువర్ణాన్నాది సంబన్ధాస్తి తథా భవత యథా యుష్మాకం పతయో న్యాయాధీశా భూత్వా సాపరాధా నపరాధినాం సత్యన్యాయేన వివేచనం కృత్వా సాపరాధాన్ దణ్డయంతి నిరపరాధినః సత్కుర్వన్తి యుష్మానసుత్తమానా నన్దాన్ ప్రదదతి తథా యూయమపి భవత. ॥౬౩॥

పదార్థము :– నిరృతే = నిరంతరము సత్యాచరణములను కలిగియున్న ఓ స్త్రీ! తే = ఏ నీకు తిగ్మతేజః = మూడు తేజస్సులు కలిగిన, అయస్మయమ్ = సువర్ణాదులు, నమః = అన్నాది పదార్థము లున్నవో, త్వమ్ = ఆ నీవు, ఏతమ్ బన్ధమ్ = బంధనహేతువగు నీయజ్ఞానమును, వి చృత = చక్కగ త్యజించుము. యమేన = న్యాయాధీశునితోను, యమ్యా = న్యాయమొనర్చు స్త్రీ తోను, సంవిదానా = చక్కనిబుద్ధి కలిగినదానవై, ఏనమ్ = ఈ నీ పతిని, ఉత్తమే నాకే = ఉత్తమానందమును అనుభవించుటలో, అధిరోహయ = ఆరూఢ మొనర్చుము. ॥౬౩॥

భావార్థము :—ఓ స్త్రీలారా! ఎటులీ పృథ్వి తేజః సువర్ణాన్నాదులతో సంబంధమునుంచు చున్నదో అటులనే మీరును గండు. ఎటుల మీపతులు న్యాయాధీశుడై అపరాధులను నిరపరాధులను సత్యన్యాయములతో విచారించి అపరాధులను దండించి నిరపరాధులను సత్కరించుచున్నారో, మీకై ఉత్తమానందములను చేకూర్చుచున్నారో అటులనే మీరును గండు. ౬౩. (౫౬౮)

---

౫౬౯. యస్యాస్త ఇత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

కస్మై ప్రయోజనాయ దమ్పతీ భవేతా మిత్యుపదిశ్యతే.

ఏ ప్రయోజనమునకై స్త్రీ పురుషులు దంపతులుగ గావలయును?

యస్యా స్తే ఘోర ఆసన్ జుహోమ్యేషాం బన్ధానా మవసర్జనాయ।

యాం త్వా జనో భూమిరితి ప్రమన్దతే నిరృతిం త్వాహం పరి వేద విశ్వతః ॥౬౪॥

యస్యాః, తే, ఘోరే, ఆసన్, జుహోమి, ఏషామ్, బన్ధానామ్, అవసర్జనాయే త్యవ+సర్జనాయ, యామ్, త్వా, జనః, భూమిః, ఇతి, ప్రమన్దత ఇతి ప్ర+మన్దతే, నిరృతిమితి నిః+రృతిమ్, త్వా, అహమ్, పరి, వేద, విశ్వతః. [౬౪]

పదార్థః:-(యస్యాః)సువ్రతాయాః స్త్రియా(తే)తవ(ఘోరే)భయానకే(ఆసన్)ఆస్యే ముఖే(జుహోమి)దదామి(ఏషామ్)వర్తమానానామ్(బన్ధానామ్)దుఃఖకారకత్వేన నిరోధకానామ్(అవ సర్జనాయ) త్యాగాయ (యామ్)(త్వా)త్వామ్(జనః)(భూమిః)(ఇతి)ఇవ(ప్రమన్దతే)ఆనన్దయతి (నిరృతిమ్) భూమిమివ(త్వా)(అహమ్)(పరి)సర్వతః (వేద) జానీయామ్(విశ్వతః)సర్వతః. ॥౬౪॥ అన్వయః:— హే ఘోరే పత్ని! యస్యాస్త ఆసన్నేషాం బన్ధానా మవ సర్జనాయామృతాత్మక మన్నాదికం జుహోమి యో జనో భూమి రితి యాం త్వా ప్రమన్దతే తా మహం విశ్వతో నిరృతి మివ త్వా పరి వేద సా త్వమిత్థం మాం విద్ధి. ॥౪౪॥ భావార్థః :— అత్రోపమావాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. యథా పతయః స్వానన్దాయ స్త్రియో గృహ్ణన్తి తథైవ తస్మై స్త్రియోఽపి పతీన్ గృహ్ణీయుః, అత్ర గృహాశ్రమే పతివ్రతా స్త్రీ స్త్రీవ్రతః పతిశ్చ సుఖనిధి రివ భవతి క్షేత్రభూతా స్త్రీ బీజరూపః పుమాన్. యద్యేతయోః శుద్ధయో ర్బలవతోః సమాగమేనోత్తమా వివిధాః ప్రజా జాయేరంస్తర్హి సర్వదా భద్రం భవతీతి వేద్యమ్. ॥౬౪॥

పదార్థము :— ఘోరే = దుష్టులకు భయమునుగొల్పు మహిళ! యస్యాః తే = సువ్రతురాలవైన ఏ నీయొక్క, ఆసన్ = ముఖమునందు, ఏషామ్ బంధానామ్ = దుఃఖమొసగు నీ నిరోధకులను, అవ సర్జనాయ = త్యజించుటకై అమృతరూపములగు అన్నాది పదార్థములను, జుహోమి = ఇచ్చుచున్నానో, జనః = ఏ జనుడు, భూమిరితి = భూమివలె, యామ్ త్వా = ఏనిన్ను, ప్రమన్దతే = ఆనంద పఱచుచున్నాడో, ఆ నిన్ను, అహమ్ = నేను, విశ్వతః = అన్ని వైపులనుండి. నిరృతిమ్ = భూమివలె, త్వా = నిన్ను, పరి = అన్ని విధముల, వేద = ఎఱుగుదును. ఆనీవును ఈవిధముగ నన్ను ఎఱుగుము. ॥౬౪॥

భావార్థము :— ఈ మంత్రమునం దుపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారములున్నవి. ఎటుల పతులు స్వకీయానందముకొఱకు స్త్రీలను గ్రహించుచున్నారో, అటులనే [ఆ ఆనందముకొఱకు] స్త్రీ

లును పతులను గ్రహించెదరుగాక! ఈ గృహాశ్రమమునందు పతివ్రత స్త్రీ, స్త్రీవ్రతుడైన పతి సుఖము నకు నిధివలె నుందురు. స్త్రీ క్షేత్రరూపము, పురుషుడు బీజరూపము బలవంతులు శుద్ధులునగు నీ దంప తుల సమాగమముపలన ఉత్తమమగు వివిధ సంతానము కలుగుచో ఎల్లప్పుడు కల్యాణ మభివృద్ధి యగునని ఎఱుగవలయును. ౬౪. (౫౭౭)

---

౫౭౮ యం తే దేవీత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, యజమానో దేవతా, ఆర్షీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

వివాహ సమయే కీదృశీః ప్రతిజ్ఞాః కుర్య్య రిత్యాహ.

వివాహ సమయమున నెటువంటి ప్రతిజ్ఞల నొనర్చవలయును?

యన్తే దేవీ నిర్ఋతి రాబబన్ధపాశం గ్రీవాస్వవిచృత్యమ్ । తం తే విష్యామ్యాయుషో న మధ్యాదథైతం పితుమద్ధి ప్రసూతః । నమో భూత్యై యేదం చకార ॥ ॥౬౫॥

యమ్, తే, దేవీ, నిర్ఋతి రితి నిః+ఋతిః, ఆబబన్ధేత్యా+బబన్ధ, పాశమ్, గ్రీవాసు, అవిచృత్యమిత్యవి+చృత్యమ్, తమ్, తే, వి, స్యామి, ఆయుషః, న, మధ్యాత్, అథ, ఏతమ్, పితుమ్, అద్ధి, ప్రసూత ఇతి ప్ర+సూతః, నమః, భూత్యై, యా, ఇదమ్, చకార. [౬౫]

పదార్థః :- (యమ్)(తే)తవ(దేవీ) దివ్యా స్త్రీ(నిర్ఋతిః) పృథివీవ(ఆబబన్ధ)సమన్తాద్బధ్నామి (పాశమ్)ధర్మ్యం బన్ధనమ్(గ్రీవాసు) కణ్ఠేషు (అవిచృత్యమ్) అమోచనీయమ్ (తమ్) (తే)తవ(వి) (స్యామి)ప్రవిశామి(ఆయుషః)జీవనస్య(న)ఇవ(మధ్యాత్)(అథ)ఆనన్తర్యే(ఏతమ్) (పితుమ్)అన్నా దికమ్(అద్ధి)భుఙ్క్ష్వ(ప్రసూతః)ఉత్పన్నఃసన్ (నమః)సత్కారే(భూత్యై)ఐశ్వర్యకారికాయై(యా) (ఇదమ్)ప్రత్యక్షం నియమనమ్(చకార) కుర్యాత్. ॥౬౫॥ అన్వయః :-హే పతే ! నిర్ఋతి రివాహం తే తవ యం గ్రీవా స్వవిచృత్యం పాశమాబబన్ధ తం తే తవాప్యహం విష్యామి, ఆయుషోఽ న్నస్య న విష్యామి. అథావయో ర్మధ్యాత్కశ్చిదపి నియమాత్ పృథఙ్ న గచ్ఛేత్, యథాఽహ మేతం పితుమద్మి తథా ప్రసూతః సంస్త్వమేన మద్ధి. హేస్త్రి! యా త్వమిదం పతివ్రతాధర్మేణ సుసంస్కృ తం చకార తస్యై భూత్యై నమోఽహం కరోమి. ॥౬౫॥ భావార్థః :-అత్రోపమాలంకారః. వివాహసమయే యానవ్యభిచారాఖ్యాదీన్ నియమాన్ కుర్య్య స్తేభ్యోఽన్యథా కదాచి న్నాచరేయుః, కుతః యదా పాణిం గృహ్ణన్తి తదా పురుషస్య యావత్ స్వం తావత్సర్వం స్త్రియా యావత్ స్త్రియా స్తావదఖిలం పురుషస్యైవ భవతి.యది పురుషో వివాహితాం విహాయాన్యస్త్రీగో భవేత్ స్త్రీచ పరపురుష గామినీ స్యాత్తావుభౌ స్తేనవత్పాపాత్మానౌ స్యాతామ్.అతో స్త్రియా అనుమతి మన్తరాపురుషః పురుషాజ్ఞయా చ వినాస్త్రీ కించిదపి కర్మ న కుర్యాత్.ఇదమేవ స్త్రీపురుషయోః ప్రీతికరం కర్మ యదవ్యభిచరణమితి.

పదార్థము :-స్త్రీ కథనము :-నిర్ఋతిః = భూమి సదృశయైన నేను, తే గ్రీవాసు = నీ కంఠ ములందు, అవిచృత్యమ్ = అమోచనీయమగు, యమ్ పాశమ్ = ధర్మయుక్తమగు నే బంధనమును, ఆబబంధ = చక్కగ బంధించుచున్నానో, తమ్ = దానిని, తే = నీ కొఱకు ప్రవేశింపజేయు చున్నాను. ఆయుషః న = ఆయువునకు బంధనమగు అన్నమువలె, వి స్యామి = ప్రవేశించుచున్నాను. అథ = తరువాత, మధ్యాత్ = మనయిరువురిలో నెవరును నియమ విరుద్ధముగ చరించకూడదు. నే

నెటుల, ఏతమ్ పితుమ్ = ఈ అన్నాదిపదార్థములను, అద్మి = భోగించుచున్నానో, అటులనే. ప్రసూతః = ఉత్పన్నుడవైన నీవు ఈ అన్నాదిపదార్థములను, భోగింపుము. ఓ స్త్రీ! యా దేవీ = దివ్యగుణములుగల ఏ నీవు, ఇదమ్ = పతివ్రతా ధర్మముచే సంస్కరించ బడిన ఈ పత్నీవ్రతనియమమును, చకార = ఒనర్చెదవో, భూత్యై = ఐశ్వర్య కారిణియైన అట్టి నీకై. నమః = అన్నాది పదార్థముల నిచ్చు చున్నాను. ||౬౫||

భావార్థము :- ఈ మంత్రము నందుపమాలంకార మున్నది. వివాహసమయ మందే వ్యభిచార త్యాగాది నియమముల నొనర్చెదరో వానికి భిన్నముగ నెన్నటికి ఆచరింపరాదు. ఏలయన-పురుషుడు వివాహ సమయమున స్త్రీహస్తమును గ్రహించినప్పుడే పురుషునకున్న పదార్థ మంతయు స్త్రీదిగాను, స్త్రీకి యున్న దంతయు పురుషునిదిగాను భావించబడుచున్నది. ఏ పురుషుడు వివాహితస్త్రీని వదలి అన్య స్త్రీని సమీపించునో, లేక ఏ స్త్రీ పరపురుషుని అభిలషించునో వారిరువురు దొంగవలె పాపాత్ములగుచున్నారు. కనుక స్త్రీ సమ్మతిలేకుండ పురుషుడు, పురుషుని యనుజ్ఞ లేనిదే స్త్రీ ఏ పని చేయకూడదు. స్త్రీ పురుషులు అన్ని వేళలందు వ్యభిచరించకుండుటయే పరస్పర ప్రేమను పెంచునదియై యున్నది.

---

౬౬ నివేశన ఇత్యస్య విశ్వావసు ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

కీదృశౌ స్త్రీపురుషౌ గృహాశ్రమం కర్తుం యోగ్యౌ స్త ఇత్యాహ.

ఎటువంటి స్త్రీ పురుషులు గృహాశ్రమ మొనర్చుటకు యోగ్యులు ?

నివేశనః సఙ్గమనో వసూనాం విశ్వా రూపాఽభిచష్టే శచీభిః ।
దేవ ఇవ సవితా సత్యధర్మేన్ద్రో న తస్థౌ సమరే పథీనామ్ ॥ ||౬౬||

నివేశన ఇతి నివేశనః, సఙ్గమన ఇతి సమ్+గమనః, వసూనామ్, విశ్వా, రూపా, అభి, చష్టే, శచీభిః, దేవ ఇవేతి దేవః+ఇవ, సవితా, సత్యధర్మేతి సత్యధర్మా, ఇన్ద్రః, న, తస్థౌ. సమర ఇతి సమ్+అరే, పథీనామ్. [౬౬]

పదార్థః :-(నివేశనః) యః స్త్రియాం నివిశతే(సంగమనః)సమ్యగ్గన్తా(వసూనామ్) పృథివ్యాదీనాం పదార్థానాం(విశ్వా)సర్వాణి (రూపా)రూపాణి(అభి)(చష్టే)పశ్యతి (శచీభిః)ప్రజ్ఞాభిః కర్మభిర్వా (దేవ ఇవ)యథేశ్వరః(సవితా) సకలజగతః ప్రసవితా(సత్యధర్మా) సత్యో ధర్మో యస్య సః(ఇన్ద్రః) సూర్యః(న)ఇవ(తస్థౌ)తిష్ఠేత్(సమరే)సంగ్రామే. సమర ఇతి సంగ్రామ నా...౨. ౧౭. (పథీనామ్) గచ్ఛతామ్. ||౬౬|| అన్వయః :- యః సత్యధర్మా సవితా దేవ ఇవ నివేశనః సంగమనః శచీభిర్వసూనాం విశ్వా రూపాఽభిచష్టే. ఇన్ద్రో న సమరే పథీనాం సమ్ముఖే తస్థౌ స ఏవ గృహాశ్రమాయ యోగ్యో జాయతే. ||౬౬|| భావార్థః :- అత్రోపమాలంకారః. మనుష్యా యథేశ్వరేణ మనుష్యోపకారాయ కారణాత్కార్యాఖ్యా అనేకే పదార్థా రచితా ఉపయుజ్యన్తే యథా సూర్యో మేఘేన సహ యుద్ధాయ వర్తతే తథా సృష్టిక్రమవిజ్ఞానేన సుక్రియయా చ భూమ్యాది పదార్థేభ్యోఽనేకే వ్యవహారాః సంసాధనీయాః. ||౬౬||

పదార్థము :-ఎవడు, సత్యధర్మా = సత్యధర్మయుతుడు, సవితా = సకలజగదుత్పాదకుడునగు, దేవ ఇవ = దేవునివలె, నివేశనః = స్త్రీకి స్నేహితుడు, సంగమనః = శీఘ్రగతి గలవాడును నై, శచీభిః = బుద్ధులతో లేక కర్మలతో, వసూనామ్ = పృథివ్యాది పదార్థములయొక్క, విశ్వా రూపా =

సకలరూపములను, అభిచష్టే = చూచుచున్నాడో, ఇన్ద్రః న = సూర్యునివలె, సమరే = యుద్ధమునందు, పథీనామ్ = నడచుచున్న మనుష్యుల సమ్ముఖమున, తస్థౌ = స్థితుడగుచున్నాడో, అతనే గృహాశ్రమమునకు యోగ్యుడగుచున్నాడు. ॥౬౬॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమందు రెండుపమాలంకారము లున్నవి ఈశ్వరు డెటుల అందఱి యుపకారమునకై కారణమునుండి కార్యరూపములగు ననేక పదార్థములను సృజించి ఉపయుక్తమొనర్చుచున్నాడో, సూర్యుడెటుల మేఘముతో సంగరమొనర్చి జగత్తున కుపకార మొనర్చుచున్నాడో, అటులనే సృష్టిక్రమ విజ్ఞానముతో మంచి క్రియచేత భూమ్యాదిపదార్థముల నుండి అనేక వ్యవహారములను సిద్ధమొనర్చి ప్రజలను సుఖపెటవలెను. ॥౬౬॥

౬౭ం సీరా ఇత్యస్య విశ్వావసు ఋషిః, కృషీవలాః కవయో దేవతాః, గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

అథ కృషియోగవిద్యా ఆహ. వ్యవసాయవిద్యను చెప్పుచున్నాడు.

సీరా యుఞ్జన్తి కవయో యుగా వి తన్వతే పృథక్ ।
ధీరా దేవేషు సుమ్నయా ॥ ॥౬౭॥

సీరా, యుఞ్జన్తి, కవయః, యుగా, వి, తన్వతే, పృథక్, ధీరాః, దేవేషు, సుమ్నయేతి సుమ్న+యా. [౬౭]

పదార్థః:-(సీరా)సీరాణి హలాని(యుఞ్జన్తి)యుఞ్జన్తు(కవయః)మేధావినః కవి రితి మేధావి నా.. ౩.౧౫ (యుగా)యుగాని (వి)(తన్వతే) విస్తృణన్తి (పృథక్) (ధీరాః)ధ్యానవన్తః(దేవేషు)విద్వత్సు (సుమ్నయా)సుమ్నేన సుఖేన. అత్ర తృతీయైకవచనస్యాయా దేశః. ॥౬౭॥ అన్వయః :- హే మనుష్యా! యథా ధీరాః కవయః సీరా యుగా చ యుఞ్జన్తి సుమ్నయా దేవేషు పృథగ్ వితన్వతే తథా సర్వైరేత దనుష్ఠేయమ్. ॥౬౭॥ భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః. మనుష్యై రిహ విద్వచ్ఛిక్షయా కృషి కర్మోన్నేయం యథా యోగినో నాడీషు పరమేశ్వరం సమాధియోగే నోపసర్పన్తి తథైవ కృషి కర్మద్వారా సుఖోపయోగః కర్తవ్యః. ॥౬౭॥

పదార్థము :- మానవులారా! ఎటుల, ధీరాః = ధ్యానశీలురు, కవయః = బుద్ధిమంతులు, సీరాః = నాగళ్లను, యుగా = కాడి మొదలైనవానిని, యుంజన్తి = జోడించుచున్నారో మఱియు, సుమ్నయా = సుఖముతోపాటు, దేవేషు = విద్వాంసులలో, పృథక్ = వేఱుగ, వితన్వతే = విస్తారయుక్తముగ నొనర్చుచున్నారో, అటులనే అంద ఱికృషి కర్మ ననుష్ఠించవలయును. ॥౬౭॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. విద్వాంసుల శిక్షచే నిలలో కృషికర్మను వృద్ధిపఱచుట మానవులకర్తవ్యము. యోగులెటుల నాడులలో పరమేశ్వరుని సమాధియోగముచే పొందుచున్నారో అటులనే కృషికర్మద్వారా సుఖములను పొందవలయును.

---

౬౮. యునక్తేత్యస్య విశ్వావసు ఋషిః, కృషీవలాః కవయో వా దేవతాః, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ, మఱల నవ్విషయమే.

యునక్త సీరా వి యుగా తనుధ్వం కృతే యోనౌ వపతేహ బీజమ్ ।
గిరా చ శ్రుష్టిః సభరా అసన్నో నేదీయ ఇత్సృణ్యః పక్వ మేయాత్ ॥ ॥౬౮॥

యునక్త, సీరా, వి, యుగా, తనుధ్వమ్, కృతే, యోనౌ, వపత, ఇహ, బీజ
గిరా, చ, శ్రుష్టిః, సభరా ఇతి స+భరాః, అసత్, నః, నేదీయః, ఇత్, సృణ్యః,
పక్వమ్, ఆ, ఇయాత్. [౬౮]

పదార్థః :- (యునక్త) యుఙ్క్త్వమ్(సీరా) హలాదీని కృష్యుపకారణాని నాడీ ర్వా(వి)వివిధార్థే (యుగా)యుగాని(తనుధ్వమ్)విస్తృణీత(కృతే)హలాదిభిః కర్షితేయోగాఙ్గై ర్నిష్పాదితేఽన్తః కరణే వా (యోనౌ)క్షేత్రే(వపత)(ఇహ)అస్యాం భూమౌ బుద్ధౌ వా(బీజమ్)యవాదికం సిద్ధిమూలం వా (గిరా) కృషియోగకర్మోపయుక్తయా సుశిక్షితయా వాచా(చ)స్వసువిచారేణ (శ్రుష్టిః) శీఘ్రమ్. శ్రుష్టీతి క్షిప్ర నామ. శు అష్టీతి. నిరు. ౬.౧౨. (సభరాః)సమాన ధారణపోషణాః(అసత్)అస్తు(నః) అస్మాన్(నేదీయః)అతిశయేనాన్తికమ్(ఇత్)ఏవ(సృణ్యః)యాః క్షేత్రయోగాన్ గతా యవాది జాతయః (పక్వమ్)(ఆ)(ఇయాత్)ప్రాప్నుయాత్ ॥౬౮॥ అన్వయః :- హే మనుష్యా ! యూయ మిహ సాధనాని వితనుధ్వం సీరా యుగా యునక్త. కృతే యోనౌ బీజం వపత గిరా చ సభరాః శ్రుష్టి ర్భవత యాః సృణ్యః సన్తి తాభ్యో యన్నేదీయోఽసత్ పక్వం భవేత్త దిదేవ న ఏయాత్. ॥౬౮॥

భావార్థః :—హే మనుష్యాః యూయం విద్వద్భ్యః కృషీవలేభ్యశ్చ కృషియోగకర్మ శిక్షాం ప్రాప్యానేకాని సాధనాని సంపాద్య కృషిం యోగం చ కురుత. తస్మా ద్యద్యత్పక్వం స్యాత్త త్తద్ గృహీత్వోపభుఙ్ధ్వం భోజయత వా. ॥౬౮॥

పదార్థము :- మానవులారా! మీరు, ఇహ = ఈ భూమియందు లేక బుద్ధియందు సాధనములను వితనుధ్వమ్ = వివిధ విధముల విస్తారమొనరించుడు, సీరా = కృషిసాధనములగు హలాదులను లేక నాడులను, మఱియు, యుగా = కాడులను, యునక్త = కలుపుడు, కృతే = హలాదులచే దున్ని సదునుచేసిన, లేక యోగాంగములచే శుద్ధమైన అంతఃకరణము అను, యోనౌ = క్షేత్రమునందు, బీజమ్ = యవాదులను, లేక సిద్ధియొక్క మూలమును, వపత = వపనమొనర్చుడు, గిరా = కృషి విషయపు కర్మల కుపయోగించు సుశిక్షితవాణి, చ = మఱియు మంచి ఆలోచనచే, సభరాః = ఒకే విధమైన ధారణ పోషణల కలిగియున్నవారుగ, శ్రుష్టిః = శీఘ్రముగ కండు, సృణ్యః = క్షేత్రమందు ఉత్పన్నములగు యవాద్యన్నజాతుల పదార్థము లేవియున్నవో, వానిలో, నేదీయః = ఏది అత్యంత సమీపము, పక్వమ్అసత్ = పచనమగునో, ఇత్ = అదియే, నః = మాకు, ఆ ఇయాత్ = లభించును గాక !
॥౬౮॥

భావార్థము :—మానవులారా! మీరు విద్వాంసులనుండి, కృషీవలులనుండి కృషి యోగ కర్మల శిక్షనుపొంది అనేక సాధనముల సమకూర్చి కృషిని యోగాభ్యాసమును ఒనర్చుడు. దానివలన అన్నాదు లేవేవి పక్వములగునో వాని వానిని గ్రహించి భుజించుడు. భుజింపజేయుడు. ౬౮ (౫౨౧)

౫౮-౨ శునమిత్యస్య కుమారహారిత ఋషిః, కృషీవలా దేవతాః, త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

శునꣳ సుఫాలా వికృషన్తు భూమిꣳ శునం కీనాశా అభి యన్తు వాహైః ।
శునాసీరా హవిషా తోశమానా సుపిప్పలా ఓషధీః కర్తనాస్మై ॥ ॥౬౯॥

శునమ్, సు, ఫాలాః, వి, కృషన్తు, భూమిమ్, శునమ్, కీనాశాః, అభి, యన్తు,

వాహైః, శునాసీరా, హవిషా, తోశమానా, సుపిప్పలా ఇతి సు+పిప్పలాః,

ఓషధీః, కర్తన, అస్మై ఇత్యస్మై. [౬౯]

పదార్థః :— (శునమ్)సుఖమ్, శునమితి సుఖనా... నిఘం. ౩. ౬. (సు)(ఫాలాః) ఫలన్తి విస్తీర్ణాం భూమిం కుర్వన్తి యై స్తే(వి)(కృషన్తు)విలిఖన్తు(భూమిమ్)(శునమ్) సుఖమ్ (కీనాశాః)యే శ్రమేణ క్లిశ్యన్తి తే కృషీవలాః, అత్ర క్లిశేరీచ్చోపధాయాః కన్ లోపశ్చ లోనామ్ చ. ఉ ౫.౫౬. క్లిశధాతోః కని ప్రత్యయే లోప ఉపధాయా ఈత్వం ధాతో ర్నామాగమశ్చ(అభి)(యన్తు)ప్రాప్నువన్తు(వాహైః)వహన్తి యై స్తై ర్వృషభాదివాహనైః(శునాసీరా)యథా వాయుసూర్యౌ. శునాసీరౌ శునో వాయుః సరత్యన్తరిక్షే సీర ఆదిత్యః సరణాత్, నిరు. ౯-౪౦. (హవిషా)సంస్కృతేన ఘృతాదినా సంస్కృతౌ(తోశమానా)సన్తుష్టికారౌ. అత్ర వర్ణవ్యత్యయేన శః, వికరణాత్మనేపద వ్యత్యయౌ చ(సుపిప్పలాః)శోభనాని పిప్పలాని ఫలాని యాసు తాః(ఓషధీః)యవాదీన్(కర్తన)కుర్వన్తు(అస్మై) అస్మభ్యమ్. ॥౬౯॥ అన్వయః :- యే కీనాశాస్తే ఫాలా వాహైః సహ వర్తమానై ర్హలాదిభిర్భూమిం వికృషన్తు శున మభియన్తు. హవిషా తోశమానా శునాసీరేవాస్మై సుపిప్పలా ఓషధీః కర్తన తాభిః సు శునం చ. ॥౬౯॥ భావార్థః :-యే చతురాః కృషికారా గోవృషభాదీన్ సంరక్ష్య విచారేణ కృషింకుర్వన్తి తేఽత్యన్తం సుఖం లభన్తే.నాత్ర క్షేత్రేఽమేధ్యం కించిత్ప్రక్షేప్యమ్.కింతు బీజాన్యపి సుగన్ధ్యాదియుక్తాని కృత్వైవ వపన్తు యతో ఽన్నాన్యారోగ్యకరాణి భూత్వా బలబుద్ధీ వర్ధయేయుః.

పదార్థము :—కీనాశాః = పరిశ్రమచే క్లేశ మనుభవించుచు వ్యవసాయ మొనర్చు వారెవరున్నారో వారు, ఫాలాః = భూమిని దున్ను కఱ్ఱులతో, వాహైః = వృషభముతోకూడియున్న హలాదులతో, భూమిమ్ = భూమిని, వికృషన్తు = దున్నెదరుగాక: మఱియు, శునమ్ = సుఖమును, అభియన్తు = పొందుదురుగాక: హవిషా = శుద్ధమైన ఘృతాదులచే శుద్ధములు, తోశమానా = సంతోషకారకములు నగు, శునాసీరా = వాయు సూర్యులవలె కృషి సాధనములు, అస్మై = మాకు, సుపిప్పలాః = సుందర ఫలయుక్తములైన, ఓషధీః = యవాదులను, కర్తన = పండించుగాక : మఱల ఆ ఓషధులచే, సు = సుందరమైన, శునమ్ = సుఖమును అనుభవించెదము. ॥౬౯॥

భావార్థము :—చతురులైన కృషికారు లెవరు గో వృషభాదులను సంరక్షించి ఆలోచనతోపాటు వ్యవసాయము నొనర్చుదురో వారు అత్యంత సుఖమును పొందుదురు. ఆ పొలములం దమేధ్యమేమాత్రమును వేయగూడదు. ఇంతియగాక బీజములను సుగంధ్యాదియుక్తములుగ నొనర్చియే విత్తవలయును. ఆ అన్నము ఆరోగ్యకరమైనదై బలమును, బుద్ధిని అభివృద్ధిపఱచును. ౬౯ (౫౮౨)

---

౫౮౩ ఘృతేనేత్యస్య కుమారహారిత ఋషిః, కృషీవలా దేవతాః, ఆర్షీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయమే.

ఘృతేన సీతా మధునా సమజ్యతాం విశ్వైర్దేవై రనుమతా మరుద్భిః ।

ఊర్జస్వతీ పయసా పిన్వమానాస్మాన్త్సీతే పయసాభ్యా వవృత్స్వ ॥ ॥౭౦॥

ఘృతేన, సీతా, మధునా. సమ్, అజ్యతామ్, విశ్వైః, దేవైః, అనుమతేత్యను + మతా, మరుద్భిరితి మరుత్ + భిః, ఊర్జస్వతీ, పయసా, పిన్వమానా

అస్మాన్, సీతే, పయసా, అభి, ఆ, వవృత్స్వ. [౭౦]

పదార్థః :—(ఘృతేవ) ఆజ్యేన (సీతా) సాయన్తి క్షేత్రస్థలోష్ఠాన్ క్షయన్తి యయా సా కాష్ఠపట్టికా (మధునా) క్షౌద్రేణ శర్కరాదినా వా (సమ్) ఏకీభావే (అజ్యతామ్) సంయుజ్యతామ్ (విశ్వైః) సర్వైః (దేవైః) అన్నాదిం కామయమానై ర్విద్వద్భిః (అనుమతా)అనుజ్ఞాపితా(మరుద్భిః)మనుష్యైః (ఊర్జస్వతీ) ఊర్జః పరాక్రమసమ్బన్ధో విద్యతే యస్యాః సా (పయసా) జలేన దుగ్ధేన వా(పిన్వమానా) సిక్తా సేవితా (అస్మాన్) (సీతే) సీతా (పయసా)జలేన(అభి)(ఆ)(వవృత్స్వ) వర్తితా భవతు ॥౭౦॥

అన్వయః :—విశ్వై ర్దేవై ర్మరుద్భి ర్యుష్మాభి రనుమతా పయసోర్జస్వతీ పిన్వమానా సీతా ఘృతేన మధునా సమజ్యతామ్. సా సీతే సీతాస్మాన్ ఘృతాదినా సంయోత్స్యతీతి పయసాఽభ్యావవృత్స్వాభ్యావర్త్యతామ్. ॥౭౦॥ భావార్థః :—సర్వే విద్వాంసః కృషీవలా విద్యయాఽనుజ్ఞాతా ఘృతమధుజలాదినా సుసంస్కృతా మనుమతాం క్షేత్రభూమి మన్నసుసాధికాం కుర్వన్తు యథా సుగన్ధాదియుక్తాని బీజాని కృత్వా వపన్తి తథైవ తామపి సుగన్ధేన సంస్కృతాం కుర్వన్తు. ॥౭౦॥

పదార్థము :—విశ్వైః దేవైః = అన్నాదిపదార్థములను ఆకాంక్షించు విద్వాంసులైన, మరుద్భిః = మానవులందరు, అనుమతా = అనుజ్ఞాపించబడిన, పయసా = జలముచే లేక దుగ్ధముచే, ఊర్జస్వతీః = పరాక్రమసంబన్ధముగలది, పిన్వమానా = తడిపినది, సేవించబడినదియునగు, సీతా = నాగటిచాలును, ఘృతేన మధునా = నేయి మఱియు తేనె లేక పంచదార మొదలైన పదార్థములచే, సమజ్యతామ్ = సంయుక్తపఱచవలయును. సీతే = నాగటిచాలు,మనలను ఘృతాదిపదార్థములు కలిగినవారుగ నొనర్చును కావున, పయసా = జలముతో, అభ్యావవృత్స్వ = మాటిమాటికి వర్తింపజేయుడు.

భావార్థము :—విద్వాంసులైన కృషీవలురు విద్యచే ననుజ్ఞాతులై ఘృతమధుజలాదులచే సుసంస్కృతము, అనుమతమునగు క్షేత్రభూమిని చక్కగా అన్నమును పండునదిగ నొనర్చవలెను. సుగంధయుక్తబీజములను విత్తినటుల గానే భూమిని కూడ సంస్కారయుక్తముగ నొనర్చవలెను.

౭౧॥ లాఙ్గల మిత్యస్య కుమారహారిత ఋషిః, కృషీవలా దేవతాః, విరాట్పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మదియే.

లాఙ్గలం పవీరవత్సుశేవꣳ సోమపిత్సరు । తదుద్వపతి
గామవిం ప్రఫర్వ్యం చ పీవరీం ప్రస్థావద్రథవాహనమ్॥ ॥౭౧॥

లాఙ్గలమ్, పవీరవత్, సుశేవమితి + సుశేవమ్, సోమపిత్సర్వితి సోమపిత్ + సరు, తత్, ఉత్, వపతి, గామ్, అవిమ్,ప్రఫర్వ్యమితి ప్ర + ఫర్వ్యమ్, చ, పీవరీమ్, ప్రస్థావదితి ప్రస్థా + వత్, రథవాహనమ్, రథవాహనమితి రథ + వాహనమ్. [౭౧]

పదార్థః :—(లాఙ్గలమ్) సీరాపశ్చాద్భాగే దార్ఢ్యాయ సంయోజ్యం కాష్ఠమ్ (పవీరవత్) ప్రశస్తః పవీరః ఫాలో విద్యతే యస్మిన్ తత్(సుశేవమ్)సుష్ఠు సుఖకరమ్ (సోమపిత్సరు) యే సోమ యవాద్యోషధీః పాలయన్తి తాన్త్సరయతి కుటిలం గమయతి (తత్) (ఉత్) (వపతి) (గామ్) పృథివీమ్ (అవిమ్) రక్షణాదిహేతుమ్ (ప్రఫర్వ్యమ్) ప్రఫర్వితుం గమయితుం యోగ్యమ్ (చ) (పీవరీమ్)

యయా పాయయన్తి తాం స్థూలామ్(ప్రస్థావత్) ప్రశస్తం ప్రస్థానం యస్యాస్తి తత్(రథవాహనమ్) రథం వహతి యేన తత్. ॥౨౦॥ అన్వయః :—కృషీవలా యూయం యత్ సోమపిత్సరు పవీరవత్సుశేవం లాంగలం ప్రఫర్వ్యం ప్రస్థావద్రథవాహనం చాస్తి యేనావిం పీవరీం గాముద్వపతి తద్యూయం సాధ్నుత. ॥౨౦॥ భావార్థః :—కృషీవలైః స్థూలమృత్సామన్నాద్యుత్పాదనేన రక్షికాం సుపరీక్ష్య హలాదిసాధనైః సంకృష్య సమీకృత్య సుసంస్కృతాని బీజాని సముప్యోత్తమాని ధాన్యాన్యుత్పాద్య భోక్తవ్యాని. ॥౨౦॥

పదార్థము :—రైతులారా ! మీరు, = సోమపిత్సరు = యవాద్యోషధుల రకకులను వంకరగ నడుపునది, పవీరవత్ = ప్రశంసితమైన కఱ్ఱుతోకూడినది, సుశేవమ్ = సుందరము సుఖదాయకము నగు, లాంగలమ్ = ఏనాగటిదుంప. చ = మఱియు, ప్రఫర్వ్యమ్ = నడిపించదగినది, ప్రస్థావత్ = ప్రశంసిత ప్రస్థానమొనర్చునది, రథవాహనమ్ = రథమును నడపుసాధనమునై యేదియున్నదో, దేనిచే, అవిమ్ = రక్షాదిహేతువు, పీవరీమ్ = సకలపదార్థముల భోగింపజేయుటకు హేతువునగు స్థూలమైన, గామ్ = భూమిని, ఉద్వపతి = పెల్లగించుచున్నవో, తత్ = దానిని మీరును సాధించుడు. సిద్ధింపజేయుడు.

భావార్థము :—కృషీవలులు. స్థూలమృత్తును, అన్నాద్యుత్పత్తిచే రక్షించు పృథివిని చక్కగ పరీక్షించి హలాది సాధనములచే దున్ని పదునుచేసి సుసంస్కృతములగు బీజములను చక్కగ నాటి ఉత్తమధాన్యమును పండించి భుజించవలయును. ॥౨౦॥ (౫౮౪)

౫౮౫ కామ మిత్యస్య వసూరహారిత ఋషిః, మిత్రాదయో లిఙ్గోక్తా దేవతాః, ఆర్చీ పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పాచికా స్త్రీ ప్రయత్నేన సుసంస్కృతాన్యన్నాని వ్యంజనాని కుర్యాదిత్యాహ.

వంటకత్తె మంచిప్రయత్నముతో సుసంస్కృతమైన అన్నమునువ్యంజనములనుపక్వమొనర్చవలెను.

కామం కామదుఘే ధుక్ష్వ మిత్రాయ వరుణాయ చ ।
ఇన్ద్రాయాశ్విభ్యాం పూష్ణే ప్రజాభ్య ఓషధీభ్యః ॥ ॥౨౧॥

కామమ్, కామదుఘ ఇతి కామ+దుఘే, ధుక్ష్వ, మిత్రాయ, వరుణాయ, చ, ఇన్ద్రాయ, అశ్విభ్యా మిత్యశ్వి+భ్యామ్, పూష్ణే, ప్రజాభ్య ఇతి ప్రజా+భ్యః, ఓషధీభ్యః.

పదార్థః :—(కామమ్) ఇచ్ఛామ్ (కామదుఘే) ఇచ్ఛాపూరికే (ధుక్ష్వ) ప్రపూర్ధి (మిత్రాయ) సుహృదే (వరుణాయ) ఉత్తమాయ విదుషే (చ) అతిథయే (ఇన్ద్రాయ) పరమైశ్వర్యయుక్తాయ (అశ్విభ్యామ్) ప్రాణాపానాభ్యామ్ (పూష్ణే) పుష్టికరాయ (ప్రజాభ్యః) స్వసన్తానేభ్యః (ఓషధీభ్యః) సోమయవాదిభ్యః ॥౨౧॥ అన్వయః :—హే కామదుఘే పాచికే! త్వం భూమిరివ సుసంస్కృతైరన్నైర్మిత్రాయ వరుణాయ చేన్ద్రాయాశ్విభ్యాం పూష్ణే ప్రజాభ్య ఓషధీభ్యః కామం ధుక్ష్వ. ॥౨౧॥ భావార్థః :—యా స్త్రీ వా పురుషః పాకం కుర్యాత్తాం తం చ పాకవిద్యాం సుశిక్ష్య హృద్యాన్యన్నాని నిర్మాయ సంభోజ్య సర్వాన్ రోగాన్ దూరీకుర్యాత్. ॥౨౧॥

పదార్థము :—కామదుఘే = ఇచ్ఛను పూర్ణమొనరించు వంటజేయునో స్త్రీ! నీవు భూమివలె సుసంస్కృతములగు అన్నములచే, మిత్రాయ = మిత్రునికి, వరుణాయ = ఉత్తమ విద్వాంసునకు, చ = అతిథి అభ్యాగతులకు, ఇంద్రాయ = పరమైశ్వర్యయుక్తునకు, అశ్విభ్యామ్ = ప్రాణాపానములకు, పూష్ణే = పుష్టిగల జనునికొఱకు, ప్రజాభ్యః = సంతానమునకు, ఓషధిభ్యః = సోమలతాద్యోషధులచే, కామమ్ = ఇచ్ఛను, ధుక్ష్వ = పూర్ణమొనరించుము. ॥౨౧॥

భావార్థము :—భోజనము తయారుజేయు పురుషుడుగాని స్త్రీ గాని పక్వమొనర్చు విద్య నేర్చుకొని ప్రియమైన పదార్థముల వండి, వానిని భుజింపజేసి సకలరోగములను దూరమొనర్చవలెను.

౨౧౬ విముచ్యధ్వ మిత్యస్య కుమారహారిత ఋషిః, అఘ్న్యా దేవతాః, భురిగార్షీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
మనుష్యై ర్గవాదిపశువృద్ధిం కృత్వా పయోఘృతాదీని వర్ధయిత్వా నన్దితవ్యమిత్యాహ.
మానవులు గవాది పశువులనుబెంచి. వానినుండి పాలు నేయి మొదలగు వానిని వృద్ధియొనర్చి ఆనందముగా నుండవలయును :

విముచ్యధ్వ మఘ్న్యా దేవయానా అగన్మ తమసస్పార మస్య । జ్యోతి రాపామ॥

వి, ముచ్యధ్వమ్, అఘ్న్యాః, దేవయానా ఇతి దేవ+యానాః, అగన్మ, తమసః పారమ్, అస్య, జ్యోతిః, ఆపామ. [౨౩]

పదార్థః :—(వి) (ముచ్యధ్వమ్)త్యజత(అఘ్న్యాః)హన్తుమయోగ్యా గాః(దేవయానాః)యాభిర్దేవాన్ దివ్యాన్ భోగాన్ప్రాప్నువన్తి తాః(అగన్మ)గచ్ఛేమ(తమసః)రాత్రేః(పారమ్)(అస్య)సూర్యస్య(జ్యోతిః) ప్రకాశమ్ (ఆపామ) వ్యాప్నుయామ ॥౨౩॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా యథా యూయం అఘ్న్యా దేవయానాః ప్రాప్య సుసంస్కృతాన్యన్నాని భుక్త్వా రోగేభ్యో విముచ్యధ్వం తథా వయ మపి విముచ్యేమహి. యథా యూయం తమసః పారం ప్రాప్నుత తథా వయమప్యగన్మ. యథా యూయ మస్య జ్యోతి ర్వ్యాప్నుత తథా వయమప్యాపామ ॥౨౩॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యా గవాదీన్ పశూన్ కదాచిన్న హన్యు ర్న ఘాతయేయుశ్చ యథాసూర్యోదయాద్రాత్రి ర్నివర్తతే తథా వైద్యకశాస్త్రరీత్యా పథ్యాన్యన్నాని సంసేవ్య రోగేభ్యో నివర్తంతామ్. ॥౨౩॥

పదార్థముః :—మానవులారా! మీరెటుల, అఘ్న్యాః = రక్షణయోగ్యములు, దేవయానాః = దివ్యభోగముల ప్రాప్తికి హేతువులునగు గోవులను పొందుదురో, సుందరసుసంస్కృతమగు అన్నమును తిని రోగములనుండి, విముచ్యధ్వమ్ = వేరుగ నుందురో, అటులనే మేమును తప్పించుకొందుముగాక! మీరెటుల, తమసః = రాత్రియొక్క, పారమ్ = అంత్యమును పొందెదరో, అటులనే మేముకూడ, అగన్మ = పొందెదముగాక! మీరెటుల, అస్య జ్యోతిః = ఈసూర్యుని వెలుతురులో వ్యాప్తులగుచున్నారో అటులనే మేమును, అపామ = వ్యాప్తుల మగుదుముగాక! ॥౨౩॥

భావార్థముః :—ఈ మంత్రములో వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. మానవులు పశ్వాదులనెన్నటికి హింసించకూడదు. హింసచేయించరాదు. చంపించకూడదు. మఱియు చంప నివ్వకూడదు. సూర్యోదయముచే రాత్రి నివృత్తమగు చున్నటుల వైద్యకశాస్త్ర పద్ధతితో పథ్యములగు అన్నాది పదార్థములను సేవించి రోగములనుండి విముక్తులు కావలయును. ॥౨౩॥ (౨౧౬)

౨౧౭ సజూ రబ్ద ఇత్యస్య కుమారహారిత ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే, ఆర్షీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
మనుష్యైః కథం కృత్వా సుఖయితవ్యమిత్యాహ. మానవు లెటుల పరస్పర సుఖులు కావలెను ?

సజూరబ్దో అయవోభిః సజూరుషా అరుణీభిః । సజోషసావశ్వినాదంసోభిః సజూః సూర ఏతశేన సజూర్వైశ్వానర ఇడయా ఘృతేన స్వాహా ॥ ॥౨౪॥

సజూరితి స+జూః, అబ్దః, అయవోభిరిత్యయవః+భిః, సజూరితి స+జూః, ఉషాః, అరుణీభిః, సజోషసావితి సజోష+సౌ, అశ్వినా, దంసోభిరితి దంసః+భిః, సజూరితి స+జూః, సూరః, ఏతశేన, సజూరితి స+జూః, వైశ్వానరః, ఇడయా, ఘృతేన, స్వాహా. [౨౪]

పదార్థః :—(సజూః) సంయుక్తః, (అబ్దః) సంవత్సరః (అయవోభిః) మిశ్రితామిశ్రితైరన్యైః క్షణాదిభిఃకాలావయవైః (సజూః) సహవర్తమానాః(ఉషా)ప్రభాతః (అరుణీభిః)రక్తప్రభాభిః(సజోషసౌ)సమానసేవనౌ(అశ్వినా)ప్రాణాపానావివ దమ్పతీ(దంసోభిఃకర్మభిః) (సజూః)సహితః (సూరః)సూర్యః (ఏతశేన)అశ్వేనేవ వ్యాప్తిశీలేన వేగవతా కిరణనిమిత్తేన వాయునా, ఏతశ ఇత్యశ్వనా . . , ని రు. ౧.౧౨ (సజూః)సంయుక్తః (వైశ్వానరః)విద్యుదగ్నిః (ఇడయా) అన్నాది నిమిత్తరూపయా పృథివ్యా (ఘృతేన) జలేన(స్వాహా)సత్యేన వాగిన్ద్రియేణ. ॥౨౪॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః వయం సర్వే స్త్రీపురుషా యథాఽయవోభిః సజూరబ్దోఽరుణీభిః సజూరుషా దంసోభిః సజోషసావశ్వినేవ ఏతశేనేవ సజూః సూర ఇడయా ఘృతేన స్వాహా సజూర్వైశ్వానరశ్చ వర్తతే తథైవ ప్రీత్యా వర్తేమహి ॥౨౪॥ భావార్థః :—మనుష్యేషు యావత్పరస్పరం సౌహార్దం తావదేవ సుఖమ్. యావద్దౌహార్దం తావదేవ దుఃఖం చ జాయతే, తస్మాత్సర్వైః స్త్రీ పురుషైః పరోపకారక్రియయా సహైవ సదా వర్తితవ్యమ్. ॥౨౪॥

పదార్థము :—మానవులారా! మేము స్త్రీ పురుషుల మందరము ఎటుల, అయవోభిః = ఏకరసముగనున్న క్షణాది కాలావయవములతో, సజూః = కూడిన, అబ్దః = వర్షము, అరుణీభిః = అరుణ కాంతులతో, సజూః = కూడిన. ఉషాః = ప్రభాతసమయము, దంసోభిః = కర్మలచే. సజోషసౌ = ఒకే విధముగ నడచు, అశ్వినా = ప్రాణాపానములవలె నుండు స్త్రీ పురుషులు, ఏతశేన = నడచుచున్న అశ్వమువలె వ్యాప్తిశీలము, వేగవంతము, కిరణనిమిత్తమునగు పవనముతో, సజూః = కూడియున్న, సూరః = సూర్యుడు, ఇడయా = అన్నాదుల నిమిత్తరూపమగు పృథివిచే, ఘృతేన = జలముచే. స్వాహా = సత్యవాణితో, సజూః = కూడియున్న, వైశ్వానరః = విద్యుద్రూపాగ్ని ఉన్నదో అటులనే ప్రేమతో ప్రవర్తించెదముగాక! ॥౨౪॥

భావార్థము :—మానవులలో నెంతప్రేమయుండునో అంతసుఖము, ఎంతవిరోధముండునో అంతదుఃఖము కలుగును. కనుక స్త్రీ పురుషులందరు పరస్పరోపకార మొనర్చు కొనుచు సదా ప్రవర్తించవలయును. ।౨౪॥ (౫౮౨)

---

౫౮౩ యా ఓషధీ రిత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యో దేవతా, అనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః.

మనుష్యై రవశ్య మౌషధ సేవనం కృత్వాఽరోగై ర్వర్తితవ్య మిత్యాహ.

మానవులు తప్పక మందులను సేవించి రోగములనుండి రక్షణ పొందవలయును.

యా ఓషధీః పూర్వా జాతా దేవేభ్య స్త్రియుగం పురా ।
మనై ను బభ్రూణామహం శతం ధామాని సప్త చ ॥ ॥౨౫॥

యాః, ఓషధీః, పూర్వాః జాతాః, దేవేభ్యః, త్రియుగమితి త్రి+యుగమ్

పురా, మనై, సు, బభ్రూణామ్, అహమ్, శతమ్, ధామాని, సప్త, చ. [౭౫]

భావార్థః :–(యాః) (ఓషధీః) సోమాద్యాః(పూర్వాః) (జాతాః) ప్రసిద్ధాః (దేవేభ్యః) పృథివ్యాదిభ్యః(త్రియుగమ్) వర్షత్రయమ్ (పురా) (మనై) మన్యే. అత్ర వికరణవ్యత్యయేన శప్ (ను) శీఘ్రమ్ (బభ్రూణామ్) భరణానాం ధారకాణాం రోగిణామ్ (అహమ్) (శతమ్)అనేకాని (ధామాని) మర్మస్థానాని (సప్త) (చ) ॥౭౫॥ అన్వయః :–అహం యా ఓషధీ ర్దేవేభ్య స్త్రియుగం పురా పూర్వా జాతా యా బభ్రూణాం శతం సప్త చ ధామాని మర్మాణి వ్యాప్నువన్తి తా ను మనై శీఘ్రం జానీయామ్ ॥౭౫॥ భావార్థః :–మనుష్యా యాః పృథివ్యామప్సు చౌషధయో జాయన్తే గతత్రివర్షా భవేయుస్తాః సంగృహ్య యథా వైద్యకశాస్త్రవిధి సంసేవన్తే తా భుక్తాః సత్యః సర్వాణి మర్మాణ్యభివ్యాప్య రోగాన్నివార్య శరీరసుఖాని సద్యో జనయన్తు. ॥౭౫॥

పదార్థము :–అహమ్ = నేను, యాః ఓషధీః = ఏ సోమలతాద్యోషధులు, దేవేభ్యః = పృథివ్యాదులనుండి, త్రియుగమ్ = మూడేండ్లు, పురా = పూర్వము, పూర్వాః = పూర్ణసుఖదానమునందుత్తమములుగ. జాతాః = ప్రసిద్ధములైయున్నవో, ఏవి, బభ్రూణామ్ = ధారణమొనర్చు రోగుల యొక్క, శతమ్ చ సప్త = నూటయేడు, ధామాని = జన్మల లేక నాడులయొక్క మర్మములందు వ్యాప్తములగుచున్నవో వానిని. ను = శీఘ్రముగ, మనై = ఎఱుగుదునుగాక ॥౭౫॥

భావార్థము :–భూమిమీదను జలములందును ఏ ఓషధులు పుట్టుచున్నవో, మఱియు మూడు సంవత్సరములకు పూర్వము చక్కగ పక్వమైయున్నవో వానిని గ్రహించి వైద్యకశాస్త్రానుకూల పద్ధతితో సేవించవలయును. సేవించబడిన ఆ ఔషధములు శరీరముయొక్క అంశము లన్నింటిలో వ్యాప్తములై శరీర రోగముల విడిపించి శీఘ్రముగ సుఖముల లభింపజేయును. ॥౭౫॥ (౫౭౭)

---

౫౭౮ శతం వ ఇత్యస్య భిషగృషిః, వైద్యా దేవతాః, అనుష్టుప్ ఛందః, గాన్ధారః స్వరః.

మనుష్యాః కిం కృత్వా కిం సాధయేయు రిత్యాహ. మానవు డేమి యొనర్చి దేనిని సాధించవలయును?

శతం వో అమ్బ ధామాని సహస్రముత వో రుహః ।
అధా శతక్రత్వో యూయమిమం మే అగదం కృత ॥ ॥౭౬॥

శతమ్, వః, అమ్బ, ధామాని, సహస్రమ్, ఉత, వః రుహః, అధ, శతక్రత్వ ఇతి శత+క్రత్వః, యూయమ్. ఇమమ్, మే, అగదమ్, కృత. [౭౬]

పదార్థః :–(శతమ్) (వః) యుష్మాకమ్) (అమ్బ) మాతః (ధామాని) మర్మస్థానాని(సహస్రమ్) అసంఖ్యాః (ఉత) అపి (వః) యుష్మాకమ్ (రుహః) నాడ్యఙ్కురాః (అధా) అథ. అత్ర నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః(శతక్రత్వః)శతం క్రతవః ప్రజ్ఞాః క్రియా యేషాం తత్సమ్బుద్ధౌ(యూయమ్) (ఇమమ్) దేహమ్ (మే) మమ (అగదమ్)రోగరహితమ్(కృత)కురుత. అత్ర వికరణలుక్ ॥౭౬॥ అన్వయః:–హే శతక్రత్వో! యూయం యాసాం శతముత సహస్రం రుహః సన్తి తాభి ర్మే మమేమం దేహ మగదం కృత. అథ స్వయంవో దేహానగదాన్ కురుత. యాని వోఽసంఖ్యాని ధామాని తాని ప్రాప్నుత. హే అమ్బ! త్వమప్యేవమాచరత. ॥౭౬॥ భావార్థః :–మనుష్యాణా మిదమాదిమం కర్తవ్యం కర్మాస్తి యదోషధిసేవనం పథ్యాచరణం సునియమవ్యవహరణం చ కృత్వా శరీరారోగ్య సంపాదనమ్. నహ్యేతేన వినా ధర్మార్థకామ మోక్షాణా మనుష్ఠానం కర్తుం కశ్చిదపి శక్నోతి. ॥౭౬॥

పదార్థము :—శతక్రత్వః = వందలప్రకారపు బుద్ధులు లేక క్రియలు కలిగియున్న మానవులారా ! యూయమ్ = మీరు వేనికి, శతమ్ = వందలకొలది. ఉత = లేక, సహస్రమ్ = వేలకొలది, రుహః = నాడుల అంకురము లున్నవో, ఆ ఓషధులతో, మే = నాయొక్క, ఇమమ్ = ఈశరీరమును, అగదమ్ = రోగరహితముగ, కృత = ఒనర్పుడు. అధ = తదనంతరము, వః = మీరు మీశరీరములనుకూడ నీరోగములుగ నొనర్చుకొనుడు, వః ధామాని = మీయొక్క అసంఖ్యములగు నే మర్మస్థానము లున్నవో వానిని పొందుడు. అమ్బ = ఓ తల్లీ ! నీవును ఇటు లాచరించుము. ॥౭౬॥

భావార్థము :—మనుష్యులు సర్వప్రథమముగ ఓషధుల సేవనము, పథ్యపు ఆచరణ, నియమపూర్వక వ్యవహార మొనర్చి శరీరమును రోగరహితముగ నుంచవలయును. ఏలయన ఇదిలేనిదే ధర్మార్థకామమోక్షములను అనుష్ఠించుట కెవరును సమర్థులు కాజాలరు. ॥౭౬॥ (౫౭౯)

---

౫౮౦ ఓషధీ రిత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యో దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
కీదృశా ఓషధయః సేవ్యా ఇత్యాహ. ఎటువంటి ఓషధులను సేవించవలయును ?

ఓష॑ధీః॒ ప్రతి॑ మోదధ్వం॒ పుష్ప॑వతీః ప్ర॒సూవ॑రీః ।
అశ్వా॑ ఇవ స॒జిత్వ॑రీర్వీ॒రుధః॑ పారయి॒ష్ణ్వః॑ ॥ ॥౭౭॥

ఓష॑ధీః, ప్రతి॑, మోదధ్వమ్, పుష్ప॑వతీ॒రితి॒ పుష్ప+వతీః, ప్రసూవ॑రీ॒రితి॒ ప్ర+సూవ॑రీః, అశ్వా॑ ఇవే॒త్యశ్వాః+ఇవ, స॒జిత్వ॑రీ॒రితి॒ స+జిత్వ॑రీః, వీ॒రుధః॑, పా॒ర॒యి॒ష్ణ్వః॑.

పదార్థః :—(ఓషధీః) సోమాదీన్ (ప్రతి) (మోదధ్వమ్)ఆనన్దయత(పుష్పవతీః) ప్రశస్తాని పుష్పాణి యాసాం తాః (ప్రసూవరీః) సుఖప్రసావికాః (అశ్వా ఇవ) యథా తురఙ్గాః (సజిత్వరీః) శరీరైః సహ సంయుక్తా రోగాన్ జేతుం శీలాః (వీరుధః) సోమాదీన్ (పారయిష్ణ్వః) రోగజదుఃఖేభ్యః పారం నేతుం సమర్థాః. ॥౭౭॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా ! యూయమశ్వా ఇవ సజిత్వరీ ర్వీరుధః పారయిష్ణ్వః పుష్పవతీః ప్రసూవరీ రోషధీః సంసేవ్య ప్రతిమోదధ్వమ్. ॥౭౭॥

భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః. యథాఽశ్వారూఢా వీరాః శత్రూన్ జిత్వా విజయం ప్రాప్యానన్దన్తి, తథా సదౌషధసేవినః పథ్యకారిణో జితేన్ద్రియా జనా ఆరోగ్యమవాప్య నిత్యం మోదన్తే. ॥౭౭॥

పదార్థము :—మానవులారా ! మీరు, అశ్వా ఇవ = అశ్వములవలె, సజిత్వరీః = శరీరముతో సంయుక్తములై రోగములను జయించునవి, వీరుధః = సోమలతాదులు, పారయిష్ణ్వః = దుఃఖముల నుండి తరింపజేయగలుగునవి,పుష్పవతీః = ప్రశంసిత పుష్పములతోగూడినవి,ప్రసూవరీః = సుఖము నిచ్చునవియునగు, ఓషధీః = ఓషధులనుపొంది,ప్రతిమోదధ్వమ్ = నిత్యము ఆనందమునుపొందుడు.

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునం దుపమాలంకార మున్నది. అశ్వములమీద నెక్కిన వీర పురుషులు శత్రువులను జయించి, విజయమునుపొంది, ఎటుల ఆనందించుచున్నారో అటులనే శ్రేష్ఠౌషధముల సేవనము, పథ్యాహారమునొనర్చు జితేంద్రియులైన జనులు రోగములనుండి ముక్తులై నిత్య మానందమును భోగించెదరు. ॥౭౭॥ (౫౮౦)

---

౫౮౧ ఓషధీ రితి త్యస్య భిష గృషిః, చికిత్సు ర్దేవతా, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునః పిత్రపత్యాని పరస్పరం కథం వర్తే రన్నిత్యాహ. పితాపుత్రు లెటుల పరస్పరము మెలగవలయును?

ఓషధీ రితి మాతర స్తద్వో దేవీ రుపబ్రువే సనేయ ।

మశ్వం గాం వాస ఆత్మానం తవ పూరుషః ॥ ॥౭౮॥

ఓషధీః, ఇతి, మాతరః, తత్, వః, దేవీః, ఉప, బ్రువే, సనేయమ్, అశ్వమ్,

గామ్, వాసః, ఆత్మానమ్, తవ, పూరుష పూరుషేతి పురుష. [78]

పదార్థః :-(ఓషధీః) (ఇతి) ఇవ (మాతరః) జనన్యః (తత్)కర్మ (వః)యుష్మాన్ (దేవీః) దివ్యా విదుషీః (ఉప) సమీపస్థః సన్ (బ్రువే) ఉపదిశేయమ్ (సనేయమ్) సంభజేయమ్ (అశ్వమ్) తురఙ్గాదికమ్ (గామ్) ధేన్వాదికం పృథివ్యాదికం వా(వాసః) వస్త్రాదికం నికేతనం వా (ఆత్మానమ్) జీవమ్ (తవ) (పూరుష)ప్రయత్నశీల. ॥౭౮॥ అన్వయః :-హే ఓషధీరితి దేవీ ర్మాతరోఽహం తనయో వ స్తత్పథ్యం వచ ఉపబ్రువే. హే పూరుష! సుసన్తానాఽహం మాతా తవాశ్వం గాం వాస ఆత్మానం చ సతతం సనేయమ్. ॥౭౮॥ భావార్థః :-అత్రోపమాలంకారః. యథా యవాదయ ఓషధయః సేవితాః శరీరాణి పుష్యన్తి తథైవ జనన్యో విద్యాసుశిక్షోపదేశేనాఽపత్యాని సుపోషయేయుః. యన్మాతురైశ్వర్యం తద్దాయోఽపత్యస్య యదపత్యస్యైతన్మాతు రస్తి. ఏవం సర్వే సుప్రీత్యా వర్తిత్వా పరస్పరస్య సుఖాని సతతం వర్ధయేయుః. ॥౭౮॥

పదార్థము :-ఓషధీః ఇతి = ఓషధులవలె సుఖముల నిచ్చు, దేవీః = దివ్యవిదుషీమణులారా! మాతరః = తల్లులారా ! పుత్రుడనైన నేను, వః = మీకు, తత్ = శ్రేష్ఠపథ్యరూపకర్మలను, ఉప బ్రువే = దగ్గఱకువచ్చి ఉపదేశించెదను గాక ! పూరుషః = పురుషార్థులైన శ్రేష్ఠసంతానములారా ! తల్లియైన నేను, తవ అశ్వమ్ గామ్ = నీయొక్క అశ్వమును, పృథివిని, గవాదులను, వాసః = వస్త్రాదులను లేక ఇంటిని, ఆత్మానమ్ = జీవమును నిరంతరము, సనేయమ్ = సేవించెదను. ॥౭౮॥

భావార్థము :-ఈమంత్ర మందుపమాలంకార మున్నది యవాద్యోషధులు సేవించబడినవియై శరీరములను పుష్టపఱచుచున్నవి. అటులనే తల్లులు విద్యాసుశిక్షోపదేశములచే సంతానమును పుష్టమొనర్చవలయును. తల్లికున్నధనము సంతానముది యని, సంతానమున కున్న ధనము తల్లిది యని పరస్పరప్రేమతో ప్రవర్తించి నిరంతము సుఖమును వృద్ధిపఱచవలెను. ॥౭౮॥ (౫౯౧)

---

౫౯౨ అశ్వత్థ ఇత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యా దేవతాః, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

మనుష్యాః ప్రత్యహం కీదృశం విచారం కుర్యు రిత్యాహ.

మానవులు నిత్యమెటువంటి ఆలోచన లొనర్చవలయును ?

అశ్వత్థే వో నిషదనం పర్ణే వో వసతిష్కృతా ।

గోభాజ ఇత్ కిలాసథ యత్ సనవథ పూరుషమ్ ॥ ॥౭౯॥

అశ్వత్థే, వః, నిషదనమ్, నిషదనమితి ని+సదనమ్, పర్ణే, వః, వసతిః,

కృతా, గోభాజ ఇతి గో+భాజః, ఇత్, కిల, అసథ యత్, సనవథ,

పురుషమ్, పూరుషమితి పురుషమ్. [79]

పదార్థః :-(అశ్వత్థే)శ్వః స్థాతా న స్థాతా వా వర్తతే తాదృశే దేహే (వః) యుష్మాకం జీవానామ్ (నిషదనమ్)నివాసః(పర్ణే)చలితే పత్రే(వః)యుష్మాకమ్(వసతిః) నివాసః (కృతా) (గోభాజః) యే గాం పృథివీం భజన్తే తే (ఇత్)ఇహ(కిల)ఖలు(అసథ)భవత (యత్)యతః(సనవథ)ఓషధి దానేన సేవధ్వమ్.అత్ర వికరణద్వయమ్(పూరుషమ్) అన్నాదినా పూర్ణం దేహమ్.॥౮౯॥అన్వయః :- హే మనుష్యా ! ఓషధయ ఇవ యద్వోఽశ్వత్థే నిషదనం వః పర్ణే వసతిః కృతాఽస్తి తస్మాద్గోభాజః కిల పూరుషం సనవథ సుఖిన ఇదసథ ॥౮౯॥ భావార్థః :-మనుష్యైరేవం భావనీయ మస్మాకం శరీరాణ్యనిత్యాని స్థితిశ్చఞ్చలాఽస్తి తస్మాచ్ఛరీర మరోగినం సంరక్ష్య ధర్మార్థకామ మోక్షాణా మనుష్ఠానం సద్యః కృత్వాఽనిత్యైః సాధనై ర్నిత్యం మోక్షసుఖం ఖలు లబ్ధవ్యమ్. యథౌషధి తృణాదీని పత్రపుష్ప ఫల మూల స్కన్ద శాఖాదిభిః శోభన్తే తథైవ నీరోగాణి శోభమానాని భవన్తి. ॥౮౯॥

పదార్థము:-ఓమానవులారా! ఓషధులవలె, యత్ = ఎందుకనగా, అశ్వత్థే = రేపటికుండునో ఉండదో అని చెప్పజాలనటువంటి శరీరములో, వః = మీయొక్క, నిషదనమ్ = నివాసమైయున్నది. మఱియు, పర్ణే = కమలపత్రము మీది జలము వలె చంచలమగు జగమునందు భగవంతుడు, వః = మీయొక్క, వసతిఃకృతా = నివాసమొనరింపజేసెను. కనుక, గోభాజః కిల = పృథివిని సేవించుచునే, పూరుషమ్ = అన్నాదులచే పూర్ణమైన దేహముగల పురుషుని, సనవథ = ఓషధులనిచ్చి సేవించుడు. సుఖముపొందుచు, ఇత్ = ఈసంసారమున, అసథ = ఉండుడు. ॥౮౯॥

భావార్థము :-మానవులు "మనశరీరము లనిత్యములు, స్థితులు చంచలములు, కావున శరీరమును రోగములనుండి రక్షించి, ధర్మార్థకామమోక్షముల యనుష్ఠానము శీఘ్రముగ నొనర్చి, యనిత్య సాధనములతో నిత్యమైన మోక్ష సుఖములు పొందవలయునని" భావించవలయును. ఓషధులు తృణాదులు పుష్పఫలమూలశాఖాదులచే సుశోభితములగు చున్నటుల రోగరహిత శరీరములచే శోభాయమానులు కావలయును. ॥౮౯॥ (౪౯-౨)

---

౯౦౩ యత్రౌషధీ రిత్యస్య భిష గృషిః, ఓషధయో దేవతాః, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునః పునః సద్వైద్య సేవనం కార్యమిత్యాహ. మాటిమాటికి శ్రేష్ఠవైద్యులను సేవించవలయును.

యత్రౌషధీః సమగ్మత రాజానః సమితావివ ।
విప్రః స ఉచ్యతే భిషగ్రక్షోహామీవచాతనః ॥ ॥౯౦॥

యత్ర, ఓషధీః, సమగ్మతేతి సమ్+అగ్మత, రాజానః, సమితావివేతి సమితౌ+ఇవ, విప్రః, సః, ఉచ్యతే, భిషక్, రక్షోహేతి రక్షః+హా, అమీవచాతన ఇత్యమీవ+చాతనః. [౯౦]

పదార్థః :-(యత్ర) యేషు స్థలేషు (ఓషధీః) సోమాద్యాః (సమగ్మత) ప్రాప్నుత(రాజానః) క్షత్రధర్మయుక్తా వీరాః(సమితావివ)యథా సంగ్రామే తథా (విప్రః)మేధావీ (సః) (ఉచ్యతే)ఉపదిశ్యేత. లేట్ప్రయోగోఽయమ్(భిషక్)యో భిషజ్యతి చికిత్సతి సః. అత్ర భిషజ్ధాతోః క్విప్(రక్షోహా) యో దుష్టానాం రోగానాం హన్తా (అమీవచాతనః) యోఽమీవాన్ రోగాన్ శాతయతి సః. అత్ర వర్ణవ్యత్యయేన శస్య చః. ॥౯౦॥ అన్వయః :-హే మనుష్యా ! యూయం యత్రౌషధీః సన్తి తా రాజానః సమితావివ సమగ్మత యో రక్షోహాఽమీవచాతనో విప్రో భిషగ్భవేత్స యుష్మాన్ ప్రత్యు

చ్యత ఉచ్యేత తద్ గుణాన్ ప్రకాశయేత్తాస్తంచ సదా సేవధ్వమ్. ॥౮౦॥ భావార్థః :—అత్రోప మాలంకారః. యథా సేనాపతి సుశిక్షితా రాజ్ఞో వీరపురుషాః పరమప్రయత్నేన దేశాన్తరం గత్వా శత్రూన్ విజిత్య రాజ్యం ప్రాప్నువన్తి. తథా సద్వైద్యసుశిక్షితా యూయమోషధివిద్యాం ప్రాప్నుత. యస్మిన్ శుద్ధే దేశే ఓషధయః సన్తి తా విజ్ఞాయోపయుజ్య మన్యేభ్య శ్చోపదిశత. ॥౮౦॥

పదార్థము:—మానవులారా! మీరు, యత్ర = ఏస్థలములందు, ఓషధీః = సోమలతాద్యోషధు లుండుచున్నవో, వానినెటుల, రాజానః = రాజధర్మముతోయుక్తమైన వీరపురుషులు, సమితావివ = యుద్ధమునందు శత్రువులను పొందుచున్నారో అటులనే, సమగ్మత = పొందుడు. రక్షోహా = దుష్ట రోగములనాశకుడు, అమీవచాతనః = రోగములను నివృత్తిమొనర్చువాడు, విప్రః భిషక్ = బుద్ధిమం తుడునగు వైద్యుదేవడున్నాడో, సః = అతడు మీకు, ఉచ్యతే = ఓషధుల గుణములను ఉపదేశించు గాక! ఆ ఓషధులను ఆవైద్యుని సేవించుడు. ॥౮౦॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. సేనాపతిచే సుశిక్షితు లైన రాజుయొక్క వీరపురుషులెటుల అత్యంత పురుషార్థముచే దేశాంతరమునకు పోయి శత్రువులను జయించుచున్నారో అటులనే శ్రేష్ఠవైద్యునితో శిక్షనుపొందిన మీరు ఔషధవిద్యను పొందుడు. ఏ శుద్ధ ప్రదేశ మందోషధులున్నవో వానిని మీరెఱిగి ఉపయోగించుడు, మఱియు నితరులకు కూడచెప్పుడు.

అశ్వావతీ మిత్యస్య భిషగృషిః, వైద్యో దేవతా, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

మనుష్యైః సదా పురుషార్థ ఉన్నేయ ఇత్యాహ.

మనుష్యులు నిత్యము పురుషార్థమును పెంచవలయును.

అశ్వావతీꣳసోమావతీ మూర్జయన్తీ ముదోజసమ్ ।
ఆవిత్సి సర్వా ఓషధీ రస్మా అరిష్టతాతయే ॥ ॥౮౧॥

అశ్వావతీమ్, అశ్వావతీమిత్యశ్వ+వతీమ్, సోమావతీమ్, సోమవతీమితి సోమ+వతీమ్, ఊర్జయన్తీమ్, ఉదోజసమిత్యుత్+ఓజసమ్, ఆ, అవిత్సి, సర్వాః, ఓషధీః, అస్మై, అరిష్టతాతయ ఇత్యరిష్ట+తాతయే. [౮౧]

పదార్థః:—(అశ్వావతీమ్)ప్రశస్తశుభ గుణయుక్తామ్. అత్రోభయత్ర మతౌ దీర్ఘః(సోమావతీమ్)బహురస సహితామ్(ఊర్జయన్తీమ్)బలం ప్రాపయన్తీమ్ (ఉదోజసమ్)ఉత్కృష్టం పరాక్రమమ్ (ఆ)(అవిత్సి) జానీయామ్ (సర్వాః) అఖిలాః (ఓషధీః) సోమయవాద్యాః(అస్మై) (అరిష్టతాతయే) రిష్టానాం హింసకానాం రోగాణా మభావాయ. ॥౮౧॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! యథాఽహ మరిష్టతాతయేఽశ్వావతీం సోమావతీ ముదోజస మూర్జయన్తం మహౌషధీ మావిత్స్యస్మై యూయ మపి ప్రయతధ్వమ్. ॥౮౧॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యాణా మా దిమ మిదం కర్మాఽస్తి యద్రోగాణాం నిదానచికిత్సౌషధపథ్యసేవన మోషధీనాం గుణజ్ఞానం యథా వదుపయోజనం చ యతో రోగనివృత్యా నిరన్తరం పురుషార్థోన్నతిః స్యాదితి. ॥౮౧॥

పదార్థము :—మానవులారా! నేనెటుల, అరిష్టతాతయే = దుఃఖదాయకమగు రోగములను దూర మొనర్చుటకు, అశ్వావతమ్ = ప్రశంసిత శుభగుణయుక్తములును, సోమావతీమ్ = బహురసయుక్త ములును, ఉదోజసమ్ = అతిపరాక్రమమును పెంచునవియునగు, ఊర్జయన్తీమ్ = బలమిచ్చునవియు

నగు శ్రేష్ఠౌషధులను, ఆ అవిత్సి = అన్నివిధముల ఎరుగుదునో, సర్వాః ఓషధీః = అనేకౌషధ ములు, అస్మై = ఈ నాకు సుఖమిచ్చును. కనుక మీరును యత్నించుడు. ॥౧౧॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. రోగములు నివృత్తి ముకై పురుషార్థము వృద్ధియగునటుల రోగముల నిదానము. చికిత్స, ఔషధపథ్య సేవనములనొనర్చి ఔషధుల గుణాజ్ఞానము కలిగి, యథావదుపయోగ మొనర్చుట మానవులొనర్చవలసిన ముఖ్యకర్మ.

౫౫ ఉచ్ఛుష్మా ఇత్యస్య భిష గృషిః, ఓషధయో దేవతాః, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

కిం నిమిత్తా ఓషధయః స న్తీత్యాహ. ఓషధులు ఎందునిమిత్తమున్నవి ?

ఉచ్ఛుష్మా ఓషధీనాం గావో గోష్ఠాదివేరతే

ధనꣳ సనిష్యన్తీ నామాత్మానం తవ పూరుష ॥ ॥౭౨॥

ఉత్, శుష్మాః, ఓషధీనామ్, గావః గోష్ఠాదివ, గోష్ఠాదివేతి గోష్ఠాత్+ఇవ, ఈరతే, ధనమ్, సనిష్యన్తీనామ్, ఆత్మానమ్, తవ, పూరుష, పూరుషేతి పురుష. [౭౨]

పదార్థః:-(ఉత్) (శుష్మాః) ప్రశస్తబలకారిణ్యః. శుష్మేతి బల నా . . . నిఘం ౨.౯. అర్శ ఆదిత్వాదచ్ (ఓషధీనామ్) సోమయవాదీనామ్ (గావః)ధేనవః కిరణా వా (గోష్ఠాదివ) యథా స్వస్థా నాత్తథా (ఈరతే) వత్సాన్ ప్రాప్నువన్తి (ధనమ్) యద్ధినోతి వర్ధయతి తత్ ధనం కస్మాద్ధినోతీతి సతః. నిరు. ౩.౯.(సనిష్యన్తీనామ్) సంభజన్తీనామ్ (ఆత్మానమ్) శరీరాఽధిష్ఠాతారమ్ (తవ)(పూ రుష) పురి దేహే శయాన దేహధారక వా. ॥౭౨॥ అన్వయః :-హే పూరుష! యా ధనం సనిష్యన్తీనామోషధీనాం శుష్మా గావో గోష్ఠాదివ తవాత్మానముదీరతే తాస్త్వం సేవస్వ. ॥౭౨॥

భావార్థః :-అత్రోపమాలంకారః. హే మనుష్యా యథా సంపాలితా గావో దుగ్ధాదిభిః స్వవత్సాన్మను ష్యాదీంశ్చ సంపోష్య బలయన్తి తథైవోషధయో యుష్మాకమాత్మశరీరే సంపోష్య పరాక్రమయన్తి యది కశ్చిదన్నాదికమౌషధం న భుఞ్జీత తర్హి క్రమశో బలవిజ్ఞానహ్రాసం ప్రాప్నుయాత్. తస్మా దేతా ఏతన్నిమిత్తాః స న్తీతి వేద్యమ్. ॥౭౨॥

పదార్థము:- పురుష = పురుషుడా! శరీరమునందు నిద్రించువాడా ! దేహీ ! ధనమ్ = ఐశ్వర్య మును పెంచుదానిని, సనిష్యన్తీనామ్ = సేవించునవియగు, ఓషధీనామ్ = సోమలత లేక యవాద్యోష ధుల సంబంధముతో, శుష్మాః = ప్రశంసితమగు బలమునిచ్చునవియగు, గావః = ఏ గోవులు లేక కిరణములు, గోష్ఠాదివ = తనస్థానమునుండి దూడలను, భూమిని, లేక ఔషధముల తత్త్వమును [పొందినటుల]తవ ఆత్మానమ్ = నీఆత్మకు, ఉదీరతే = లభించుచున్నవో వానినన్నిటిని సేవించుము.

భావార్థము :- ఈ మంత్రము నందుపమాలంకారమున్నది. మానవులారా! రక్షించబడిన గోవు తన పాలు మొదలైన వానితో తన సంతానమును మనుష్యాదులను బలపఱచి బలవంతులుగ నొనర్చుచున్నటులనే ఔషధములు మీ ఆత్మను శరీరమును బలపఱచి పరాక్రమవంతులుగ నొనర్చు చున్నవి. అన్నాద్యౌషధముల నెవరును భుజించనిచో క్రమముగ బలవిజ్ఞానాదులు క్షీణించును. కావు న ఓషధియే బలబుద్ధులకు నిమిత్తములని గ్రహించుడు. ॥౭౨॥ (౫౫)

---

౫౬ ఇష్కృతి రిత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యా దేవతాః, నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

సుసేవితా ఓషధయః కిం కుర్వన్తీత్యాహ. సుసేవితౌషధములేమియొనర్చును?

ఇష్కృతి ర్నామ వో మాతాథో యూయఀస్థ నిష్కృతీః
సీరాః పతత్రిణీ స్థన యదామయతి నిష్కృథ ॥ ॥౮౩॥

ఇష్కృతిః, నామ, వః, మాతా, అథో ఇత్యథో, యూయమ్, స్థ, నిష్కృతీః
నిః కృతీరితి నిఃకృతీః, సీరాః పతత్రిణీః, స్థన, యత్, ఆమయతి, నిః, కృథ. [౮౩]

పదార్థః :-(ఇష్కృతిః) నిష్కృత్రీ (నామ) ప్రసిద్ధమ్ (వః) యుష్మాకమ్(మాతా) జననీవ (అథో) యూయమ్) (స్థ)భవత (నిష్కృతీః) ప్రత్యుపకారాన్ (సీరాః)నదీః, సీరా ఇతి నదీ నా .. నిఘం ౧-౧౩ (పతత్రిణీః) పతితుం గన్తుం శీలాః (స్థన) భవత (యత్) యా క్రియా (ఆమయతి) రోగయతి (నిః)నితరామ్ (కృథ) కురుత. అత్ర వికరణస్య లుక్. ॥౮౩॥ అన్వయః :- హే మనుష్యా! యూయం యా వ ఇష్కృతి ర్మాతేవౌషధిర్నామ వర్తతే తస్యాః సేవకా ఇవౌషధీః సేవితారః స్థ పతత్రిణీ సీరాః నద్య ఇవ నిష్కృతీః సంపాదయన్తః స్థనాథో యదామయతి తాన్నిష్కృథ. భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. హే మనుష్యా! యథా మాతాపితరౌ యుష్మాన్ సేవన్తే తథా యూయమప్యేతాన్ సేవధ్వమ్. యద్యత్కర్మ రోగావిష్కరం భవతి తత్తత్ త్యజైవం సుసేవితా ఓషధయః ప్రాణినో మాతృవత్పోషయన్తి. ॥౮౩॥

పదార్థము :-మానవులారా! యూయమ్ = మీరు, వః = మీయొక్క, ఇష్కృతిః = కార్యసిద్ధి యొనర్చు, మాతా = మాతృతుల్యమైన యే యోషధి, నామ = ప్రసిద్ధమై యున్నదో, దాని సేవకుల వలె సేవించబడు ఓషధులను ఎఱుగువారలు, స్థః = కండు. పతత్రిణీ = ప్రవహించు, సీరాః = నదులవలె, నిష్కృతీః = ప్రత్యుపకారములను సాధించువారలు, స్థన = కండు. అథో = దీని యనంతరము, యత్ = ఏక్రియ, లేక ఓషధి. లేదా వైద్యుడు, ఆమయతి = రోగమును పెంచునో వానిని, నిష్కృథ = త్యజించుడు. ॥౮౩॥

భావార్థము :-ఈమంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. మానవులారా! తల్లిదండ్రులెటుల మీసేవయొనర్చు చున్నారో అటులనే మీరును వారికి సేవ యొనర్చుడు. ఏయే పనులు రోగముల పుట్టించునో వానినన్నిటిని విసర్జించవలయును. ఈ విధముగ సేవించబడిన ఓషధులు తల్లివలె ప్రాణులను పోషించుచున్నవి. ॥౮౩॥ (౫౯౬)

౫౯౭ అతి విశ్వా ఇత్యస్య భిషగృషిః, వైద్యా దేవతాః, విరాడనుష్టుప్ఛందః, గాంధారః స్వరః.
కథం రోగా నివర్తన్త ఇత్యాహ. రోగము లెటుల నివృత్తము లగును ?

అతివిశ్వాః పరిష్ఠా స్తేన ఇవ వ్రజమక్రముః ।
ఓషధీః ప్రాచుచ్యవు ర్యత్కించ తన్వో రపః ॥ ॥౮౪॥

అతి, విశ్వాః, పరిష్ఠాః, పరిస్థా ఇతి పరి+స్థాః, స్తేన ఇవేతి స్తేనః+ఇవ, వ్రజమ్, అక్రముః, ఓషధీః, ప్ర, అచుచ్యవుః, యత్, కిమ్, చ, తన్వః, రపః.

పదార్థః :–(అతి)(విశ్వాః) సర్వాః (పరిష్ఠాః) సర్వతః స్థితాః (స్తేన ఇవ) యథా చోరో భిత్త్యాదికం తథా (వ్రజమ్) గోస్థానమ్ (అక్రముః) క్రామ్యన్తి(ఓషధీః) సోమయవాద్యాః(ప్ర) (అచుచ్యవుః) చ్యావయన్తి నాశయన్తి (యత్) (కిమ్) (చ) (తన్వః) (రపః) పాపఫలమివ రోగాఖ్యం దుఃఖమ్. ॥౮౪॥ అన్వయః :–హే మనుష్యా ! యాయం యాః పరిష్ఠా విశ్వా ఓషధీర్వ్రజం స్తేన ఇవాత్యక్రముః. యత్ కిం చ తన్వో రపస్తత్సర్వం ప్రాచుచ్యవుస్తా యుక్త్యోపయుఙ్క్ష్ధ్వమ్. ॥౮౪॥ భావార్థః :–అత్రోపమాలంకారః. యథా చోరో గోస్వామినా ధర్షితః సన్నభీరఘోష ముల్లఙ్ఘ్య పలాయతే తథైవ సదౌషధైస్తాడితా రోగా నశ్యన్తి. ॥౮౪॥

పదార్థము :–మానవులారా ! మెరు, పరిష్ఠాః = అన్నివైపుల స్థితములై, విశ్వా ఓషధీః = సమస్తయవసోమలతాద్యోషధులేవి, వ్రజమ్ స్తేన ఇవ = గోడకు కన్నము త్రవ్వి గోశాలయందు ప్రవేశించిన చోరునివలె భూమిని బ్రద్దలుచేసి, అత్యక్రముః = వెడలుచున్నవో, యత్ కిఞ్చ = ఏ కొంచెము, తన్వః రపః = పాపఫలమువలె రోగరూప దుఃఖమున్నదో దానినంతటిని, ప్రాచుచ్యవుః = నశింపజేయుచున్నవి. అట్టి ఓషధులను యుక్తితో సేవించుడు. ॥౮౪॥

భావార్థము :–ఈమంత్రము నందుపమాలంకారమున్నది. గోవుల యజమాని అదలించినంత మాత్రముననే దొంగ గోడదూకి పారిపోవుచున్నటులనే శ్రేష్ఠౌషధములచే ఆహతములైన రోగములు నశించి పారిపోవుచున్నవి. ॥౮౪॥ (౫౯౬)

---

౫౯౭ యదిమా ఇత్యస్య భిషగృషిః, వైద్యో దేవతా, అనుష్టుప్ఛందః, గాంధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మదియే.

యదిమా వాజయన్నహ మోషధీర్హస్త ఆదధే ।
ఆత్మా యక్ష్మస్య నశ్యతి పురా జీవగృభో యథా ॥ ॥౮౫॥

యత్. ఇమాః, వాజయన్, అహమ్, ఓషధీః, హస్తే, ఆదధ ఇత్యా+
–దధే, ఆత్మా, యక్ష్మస్య, నశ్యతి, పురా, జీవగృభ ఇతి జీవ+గృభః, యథా.

భావార్థః :–(యత్) యాః (ఇమాః) (వాజయన్)ప్రాపయన్ (అహమ్)(ఓషధీః) (హస్తే) (ఆదధే) (ఆత్మా) తత్త్వమూలమ్ (యక్ష్మస్య) క్షయస్య రాజరోగస్య (నశ్యతి) (పురా) పూర్వమ్ (జీవగృభః) యో జీవం గృహ్ణాతి తస్య వ్యాధేః (యథా)యేన ప్రకారేణ. ॥౮౫॥ అన్వయః :–హే మనుష్యా! యథా పురా వాజయన్నహం యదిమా ఓషధీర్హస్త ఆదధే యాభ్యో జీవగృభో యక్ష్మస్యాత్మా నశ్యతి తాః సమ్యక్త్యోపయుఙ్క్తామ్ ॥౮౫॥ భావార్థః :–అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యైః సుహస్తక్రియయౌషధీః సంసాధ్య యథాక్రమముపయోజ్య యక్ష్మాదిరోగాన్నివార్య నిత్య మానన్దాయ ప్రయతితవ్యమ్. ॥౮౫॥

పదార్థము :–మానవులారా। యథా = ఎటుల, పురా = పూర్వకాలమున, వాజయన్ = పొందుచు, అహమ్ = నేను, యత్ ఇమాః ఓషధీః = ఏయీ ఓషధులను, హస్తే = హస్తమునందు, ఆదధే = ధరించుచున్నానో, వేనిచే, జీవగృభః = జీవమునుపట్టుకొన్న వ్యాధియగు, యక్ష్మస్య = క్షీణింపజేయు రాజరోగముయొక్క, ఆత్మా = మూలతత్వము, నశ్యతి = నశించుచున్నదో, ఆ యోషధులను మంచి ఉపాయములచే ఉపయోగించుడు. ॥౮౫॥

భావార్థము :–ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. మానవులు మంచిహస్త

క్రియచే ఓషధులను సాధించి యథాక్రమముగ నుపయోగమునకు తెచ్చి క్షయాది దీర్ఘ రోగములను పోగొట్టుకొని నిత్యానందము కొఱకు ప్రయత్నించవలయును. ॥౮౫॥ (౫౯౮)

---

౫౯౯ యస్యౌషధీ రిత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యో దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ఛందః, గాన్ధారః స్వరః.

యథాయోగ్యం సేవితమౌషధం రోగాన్కథం నో నాశయేయు రిత్యాహ.

చక్కగా సేవించబడిన ఓషధి రోగముల నెంమకు నాశనమొనర్చదు ?

యస్యౌషధీః ప్రసర్పథాఙ్గ మఙ్గం పరుష్పరుః ।

తతో యక్ష్మం విబాధధ్వ ఉగ్రో మధ్యమశీరివ ॥ ॥౮౬॥

యస్య, ఓషధీః, ప్రసర్పథేతి ప్ర + సర్పథ, అఙ్గమఙ్గమిత్యఙ్గమ్+అఙ్గమ్. పరుష్పరుః, పరుఃపరుః, పరుఃపరురితి పరుః+పరుః, తతః. యక్ష్మమ్, వి, బాధధ్వే, ఉగ్రః, మధ్యమశీరివేతి, మధ్యమశీః+ఇవ. [86]

పదార్థః :-(యస్య)(ఓషధీః)(ప్రసర్పథ)(అఙ్గమఙ్గమ్) ప్రత్యవయవమ్ (పరుష్పరుః) మర్మ మర్మ (తతః)(యక్ష్మమ్)(వి) (బాధధ్వే)(ఉగ్రః) (మధ్యమశీరివ) యో మధ్యమాని మర్మాణి శృణాతీవ. ॥౮౬॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యూయం యస్యాఙ్గమఙ్గం పరుః ష్పరుః ప్రతివర్తమానం యక్ష్మం మధ్యమశీరివ విబాధధ్వే. ఓషధీః ప్రసర్పథ విజానీత తాన్వయం సేవేమహి. భావార్థః :- యది శాస్త్రాఽనుసారేణౌషధాని సేవేరంస్తర్హ్యఙ్గాదఙ్గాద్రోగాన్నిః సార్యాఽరోగినో భవన్తి. ॥౮౬॥

పదార్థము ;-మానవులారా! మీరు, యస్య అఙ్గమఙ్గమ్ = ఎవని యవయవమున, పరుష్పరుః = మర్మమర్మమున నున్న, ఉగ్రః యక్ష్మమ్ = తీవ్రక్షయరోగమును, మధ్యమశీరివ = మధ్యనున్న మర్మములను భేదించుచున్నదానివలె, విబాధధ్వే = నివృత్తమొనర్చుడు, తతః = తదనంతరము, ఓషధీః = ఓషధులను, ప్రసర్పథ = పొందుడు. ॥౮౬॥

భావార్థము :-శాస్త్రానుసారము ఓషధులను సేవించుచో సకలావయవములనుండి రోగములను తొలగింపజేసి సుఖులు, నీరోగులు కాగలుగుదురు. ॥౮౬॥ (౫౯౯)

౬౦౦ సాక మిత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యో దేవతా, విరాడనుష్టుప్ఛందః, గాన్ధారః స్వరః.

కథం కథం రోగా నిహన్తవ్యా ఇత్యాహ. రోగముల నెట్లెట్లు నాశనమొనర్చవలయును ?

సాకం యక్ష్మ ప్ర పత చాషేణ కికిదీవినా

సాకం వాతస్య ధ్రాజ్యా సాకం నశ్య నిహాకయా ॥ ॥౮౭॥

సాకమ్, యక్ష్మ, ప్ర. పత, చాషేణ, కికిదీవినా, సాకమ్, వాతస్య, ధ్రాజ్యా, సాకమ్, నశ్య, నిహాకయేతి ని+హాకయా. [87]

పదార్థః :—(సాకమ్) సహ (యక్ష్మ) రాజరోగః (ప్ర)(పత) ప్రపాతయ (చాషేణ) భక్షణేన (కికిదీవినా)కిం కిం జ్ఞానం దీవ్యతి దదాతి యస్తేన, కి జ్ఞాన ఇత్యస్మాదౌణాదికే సన్వతి డౌ కృతే. కికి

స్తదుప పదాద్దివృధాతో రౌణాదికః కిర్బాహు లకాద్దీర్ఘశ్చ (సాకమ్)(వాతస్య)వాయోః(ధ్రాజ్యా)గత్యా (సాకమ్)(నశ్య)నశ్యేత్. అత్ర వ్యత్యయః(నిహాకయా)నితరాం హాతుం యోగ్యయా పీడయా.॥౮౭॥ అన్వయః :-హే చికిత్సో విద్వన్ ! కికిదీవినా చాషేణ సాకం యక్ష్మ ప్రపత యథా తస్య వాతస్య ధ్రాజ్యా సాకమయం నశ్య నిహాకయా సాకం దూరీభవేత్తదర్థం ప్రయతస్వ. ॥౮౭॥ భావార్థః :- మనుష్యై రౌషధసేవన ప్రాణాయామ వ్యాయామై రోగాన్ నిహత్య సుఖేన వర్తితవ్యమ్. ॥౮౭॥

పదార్థము :-వైద్య విద్వాంసుడా! కికిదీవినా = జ్ఞానమును పెంపొందజేయు, చాషేణ = ఆహారముతోను,సాకమ్ = ఓషధియుక్త పదార్థములతోను,యక్ష్మ = రాజరోగమును,ప్రపత = తొలగింపజేయుము.ఎటుల,వాతస్య = ఆవాయువుయొక్క,ధ్రాజ్యా సాకమ్ = గతితోకూడి,నశ్య = నశించి,నిహాకయా సాకమ్ = విడువదగిన నిరంతరపీడతోపాటు తొలగిపోవునో అటుల ప్రయత్నించుము. ॥౮౭॥

భావార్థము :-మానవులు ఔషధసేవనమువలనను, ప్రాణాయామవ్యాయామముల వలనను రోగములను నాశనమొనర్చి సుఖముగ నుండవలయును. ॥౮౭॥ (౬౧౦)

౬౧౧ అన్యావ ఇత్యస్య ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

యుక్త్యా సంమేలితా ఓషధయో రోగనాశికా జాయన్త ఇత్యాహ.

యుక్తిపూర్వకముగా సమ్మేళితములైన ఓషధులు రోగములను నాశనమొనర్చును.

అన్యావో అన్యామవత్వన్యాన్యస్యా ఉపావత ।
తాః సర్వాః సంవిదానా ఇదం మే ప్రావతా వచః ॥ ॥౮౮॥

అన్యా, వః, అన్యామ్, అవతు, అన్యా, అన్యస్యాః, ఉప, అవత, తాః,
సర్వాః, సంవిదానా ఇతి సమ్+విదానాః, ఇదమ్, మే, ప్ర, అవత, వచః. [88]

పదార్థః :- (అన్యా) భిన్నా(వః) యుష్మాన్(అన్యామ్)(అవతు)రక్షతు(అన్యా) (అన్యస్యాః) (ఇదమ్)(మే)మమ(ప్ర) (అవత) అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః(వచః) ॥౮౮॥ అన్వయః :-హే స్త్రియః ! సంవిదానా యూయమిదం మే వచః ప్రావత తాస్సర్వా ఓషధీరన్యా అన్యస్యా ఇవోపావత. యథాఽన్యాఽన్యాం రక్షతి తథా వోఽధ్యాపికాఽవతు ॥౮౮॥ భావార్థః :-అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యథా సద్వృత్తాః స్త్రియోఽన్యా అన్యస్యారక్షణం కుర్వన్తి తథైవానుకూల్యేన సంమిలితా ఓషధయః సర్వేభ్యో రోగేభ్యో రక్షన్తి, హే స్త్రియో! యూయమోషధివిద్యాయై పరస్పరం సంవదధ్వమ్.

పదార్థము:-ఓస్త్రీలారా! సంవిదానాః = పరస్పరము సంవాదమొనర్చుమీరు,మే ఇదమ్ వచః = నా యీ వచనమును, ప్రావత = పాలించుడు, తాః సర్వాః = ఆ సర్వౌషధులను. అన్యాః = ఒండొరులు, అన్యస్యాః = పరస్పర రక్షణవలె, ఉపావత = సమీపమునుండి రక్షించుడు. ఎటుల, అన్యా = ఒకతె, అన్యామ్ = ఇంకొకతెను రక్షించునో అటులనే, వః = మిమ్ము చదివించుస్త్రీ, అవతు = మిమ్ము కాపాడుగాక ! ॥౮౮॥

భావార్థము :-ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది, శ్రేష్ఠనియమములు గల ఒకస్త్రీ మఱొకతెను ఎటుల రక్షించునో, అటులనే అనుకూలముగ మేళవించబడిన ఓషధులు సకల రోగములనుండి రక్షించుచున్నవి. ఓ స్త్రీలారా! మీరు ఓషధివిద్యకై పరస్పరము సంవాదమొనర్చుడు.

౬౦౨ యా ఇత్యస్య భిష గృషిః, [వైద్యా దేవతాః,] విరాడనుష్టు ప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
రోగనివారణార్థా ఏవౌషధయ ఈశ్వరేణ నిర్మితా ఇత్యాహ.
రోగముల నివృత్తికొఱకే ఈశ్వరుడు ఓషధులను ఎచించెను.

యాః ఫలినీ ర్యా అఫలా అపుష్పా యాశ్చ పుష్పిణీః ।
బృహస్పతిప్రసూతా స్తా నోముఞ్చ న్త్వꣳహసః ॥ ॥౮౯॥

యాః, ఫలినీః, యాః, అఫలాః, అపుష్పాః, యాః, చ, పుష్పిణీః, బృహస్పతి ప్రసూతా ఇతి బృహస్పతి+ప్రసూతాః, తాః, నః, ముఞ్చన్తు, అꣳహసః. [89]

పదార్థః :- (యాః) ఫలినీః) బహుఫలాః (యాః) (అఫలాః) అవిద్యమానఫలాః (అపుష్పాః) పుష్పరహితాః (యాః) (చ) (పుష్పిణీః) బహుపుష్పాః (బృహస్పతిప్రసూతాః) బృహతాం పతినేశ్వరేణో త్పాదితాః (తాః) (నః) అస్మాన్ (ముఞ్చన్తు) మోచయన్తు (అంహసః) రోగజన్యదుఃఖాత్. ॥౮౯॥అన్వయః హే మనుష్యాః ! యాః ఫలినీ ర్యా అఫలా యా అపుష్పా యాశ్చ పుష్పిణీ ర్బృహస్పతిప్రసూతా ఓషధయో నోఽంహసో యథా ముఞ్చన్తు తా యుష్మానపి మోచయన్తు. ॥౮౯॥ భావార్థః :- అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్యా ఈశ్వరేణ సర్వేషాం ప్రాణినాం జీవనాయ రోగనివారణాయ చౌషధయో నిర్మితాః, తాభ్యో వైద్యకశాస్త్రో క్తోపయోగేన సర్వాన్ రోగాన్ హత్వా పాపాచారాద్దూరే స్థిత్వా ధర్మే నిత్యం ప్రవర్తితవ్యమ్. ॥౮౯॥

పదార్థము:- మానవులారా! యాః = ఏవి, ఫలినీః = బహుఫలయుక్తములో, యాఃఅఫలాః = ఏవి ఫలరహితములో, యాః అపుష్పాః = ఏవి పుష్పరహితములో, చ = మరియు నేవి,పుష్పిణీః = ఎక్కువపూవులుగలవి, బృహస్పతిప్రసూతాః = వేదస్వామియగు నీశ్వరునిచే సృజింపబడినవియునై యున్నవో అవి,నః = మమ్ములను, అంహసః = దుఃఖదాయకములగు రోగములనుండి,ముంచన్తు = ఎటులవిడిపించునో, తాః = అవి మిమ్ముగూడ నటులనే రోగములనుండి విడిపించుగాక ! ॥౮౯॥

భావార్థము :- ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది, భగవంతుడు అన్నిప్రాణుల దీర్ఘాయువు కొఱకు, రోగనివారణము కొఱకు ఓషధులను నిర్మించియున్నాడు. వానిని వైద్యకశాస్త్రోక్తముగ ఉపయోగించి సకల రోగములను హతమార్చి, పాపాచారములకు దూరముగ నుండి మానవులు ధర్మమునందు నిత్యము ప్రవర్తించవలయును. ॥౮౯॥ (౬౦౨)

౬౦౩ ముఞ్చన్తు మేత్యస్య భిష గృషిః, వైద్యా దేవతాః, భురిగుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
కింకిమౌషధం కస్మాత్కస్మాన్ముఞ్చతీత్యాహ. ఏయే ఔషధములు దేనిదేనినుండి విడిపించుచున్నవి?

ముఞ్చన్తు మా శపథ్యాదథో వరుణ్యాదుత ।
అథో యమస్య పడ్వీశాత్సర్వస్మాద్ దేవకిల్బిషాత్ ॥ ॥౯౦॥

ముఞ్చన్తు, మా, శపథ్యాత్, అథో ఇత్యథో, వరుణ్యాత్, ఉత, అథో ఇత్యథో, యమస్య, పడ్వీశాత్, సర్వస్మాత్, దేవకిల్బిషాదితి దేవ+కిల్బిషాత్. [90]

పదార్థః :- (ముఞ్చన్తు) పృథక్కుర్వన్తు (మా) మామ్ (శపథ్యాత్) శపథే భవాత్ కర్మణః

(వరుణ్యాత్) వరుణేషు వరేషు భవాదపరాధాత్ (ఉత) అపి (అథో) (యమస్య)న్యాయాధీశస్య(పడ్వీశాత్) న్యాయవిరోధాచరణాత్(సర్వస్మాత్)(దేవకిల్బిషాత్)దేవేషు విద్వత్స్వపరాధకరణాత్. ॥౯౦॥ అన్వయః :–హే విద్వాంసో ! భవన్తో యథౌషధయో రోగాత్పృథగ్రక్షన్తి తథా శపథ్యాదథో వరుణ్యాదథో యమస్య పడ్వీశాదుత సర్వస్మాద్దేవకిల్బిషాన్మా ముఞ్చన్తు పృథగ్రక్షన్తు తథా యుష్మానపి రోగేభ్యో ముఞ్చన్తు. ॥౯౦॥ భావార్థః :– అత్రవాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యైః ప్రమాదకార్యౌషధం విహాయాన్యద్భోక్తవ్యం న కదాచి చ్ఛపథః కార్యః శ్రేష్ఠాపరాధా న్న్యాయవిరోధాత్పాపాచరణావిద్వదీర్ష్యావిషయాత్ పృథగ్భూత్వాఽఽను కూల్యేన వర్తితవ్యమితి. ॥౯౦॥

పదార్థము :– విద్వాంసులారా ! మీరు మహౌషధములు రోగములనుండి విముక్తమొనర్చి రక్షించు చున్నటుల, శపథ్యాత్ = శపథసంబంధమగు కర్మనుండి, అథో = మఱియు, వరుణ్యాత్ = శ్రేష్ఠులందుజరుగు నపరాధమునుండి, అథో = తర్వాత, యమస్య = న్యాయాధీశునియొక్క, పడ్వీశాత్ = న్యాయవిరుద్ధాచరణములనుండి, ఉత = మఱియు, సర్వస్మాత్ దేవకిల్బిషాత్ = విద్వాంసులకు చెందిన సకలాపరాధములనుండి, మా = నన్ను, ముఞ్చంతు = దూరముగనుంచుడు. అటులనే మీరు గూడ వేఱుగనుండుడు. ॥౯౦॥

భావార్థము :–ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. మానవులు ప్రమాదమ్మును కలిగించు నౌషధములను త్యజించి ఇతరపదార్థముల నారగించవలయును. ఎన్నడును ఒట్టుగానీ, శ్రేష్ఠులౌనర్చు అపరాధమును గానీ, న్యాయవిరోధమును గానీ, పాపాచరణమును గానీ, మూర్ఖుని వలె ఈర్ష్యనుగానీ ఒనర్చకూడదు.[అందఱుకలిసి అనుకూలముగ ప్రవర్తించవలయును.] ॥౯౦॥(౬౦౩)

---

౬౦౪ అవపతన్తీ రిత్యస్య వరుణ ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

అధ్యాపకాః సర్వేభ్య ఉత్తమౌషధి విజ్ఞానం కారయేయు రిత్యాహ.

అధ్యాపకులు అందఱికి ఉత్తమౌషధములను తెలియపఱచవలయును.

అవపతన్తీ రవదన్ దివ ఓషధయస్పరి ।

యం జీవమశ్నవామహై న స రిష్యాతి పూరుషః ॥ ॥౯౧॥

అవపతన్తీరిత్యవ+పతన్తీః, అవదన్, దివః, ఓషధయః, పరి, యమ్, జీవమ్, అశ్నవామహై, న, సః, రిష్యాతి, పూరుషః, పురుష ఇతి పురుషః. [91]

పదార్థః :–(అవపతన్తీః) అధ ఆగచ్ఛన్తీః(అవదన్) ఉపదిశన్తు (దివః) ప్రకాశాత్ (ఓషధయః) సోమాద్యాః (పరి)సర్వతః(యమ్)(జీవమ్)ప్రాణధారకమ్ (అశ్నవామహై) ప్రాప్నుయామ (న)నిషేధే(సః)(రిష్యాతి)రోగైర్హింసితో భవేత్(పూరుషః)పుమాన్. ॥౯౧॥ అన్వయః :–వయం యా దివోఽవపతన్తీ రోషధయః సన్తి యా విద్వాంసః పర్యవదన్ యాభ్యో యం జీవమశ్నవామహై తాః సంసేవ్య స పూరుషో న రిష్యాతి కదాచిద్రోగైర్హింసితో న భవేత్. ॥౯౧॥ భావార్థః :– విద్వాంసోఽఖిలేభ్యో మనుష్యేభ్యో దివ్యౌషధీనాం విద్యాం ప్రదద్యుః. యతోఽలం జీవనం సర్వే ప్రాప్నుయుః. ఏతా ఓషధీః కేనాపి కదాచిన్నైవ వినాశనీయాః. ॥౯౧॥

పదార్థము :–మేము, దివః = ప్రకాశమునుండి, అవపతన్తీః = క్రిందకువచ్చుచున్న, ఓషధయః = సోమలతాద్యోషధులేవియున్నవో, వేనిని విద్వాంసులు, పర్యవదన్ = అన్నిదిశలనుండి ఉప

దేశించుచున్నారో. వేనినుండి, యమ్ జీవమ్ = ఏ ప్రాణధారణమును. అశ్నవామహై = పొందెదమో. వానిని సేవించి. సః పురుషః = ఆపురుషుడు, న రిష్యతి = రోగముచే నెన్నడు నశించకుండుగాక!

భావార్థము :- విద్వాంసులు మానవులందఱు పూర్ణాయువును పొందునటుల వారికి విద్వాంసులు దివ్యౌషధివిద్య గఱపవలయును. ఈ ఔషధముల నెవడు ఎన్నటికి నశింపజేయకూడదు ॥౯౧॥ (౧౦౪)

---

౧౦౫ యా ఓషధీ రిత్యస్య వరుణ ఋషిః, [వైద్యా దేవతాః,] నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

స్త్రీభి రవశ్యమోషధివిద్యా గ్రాహ్యే ఇత్యాహ. స్త్రీ లవశ్యముగ ఓషధివిద్యను గ్రహించవలెను

యా ఓషధీః సోమరాజ్ఞీ ర్బహ్వీః శతవిచక్షణాః ।
తాసామసి త్వముత్తమారం కామాయ శంహృదే ॥ ॥౯౨॥

యాః, ఓషధీః, సోమరాజ్ఞీ రితి సోమ+రాజ్ఞీః, బహ్వీః, శతవిచక్షణా ఇతి శత+వి+చక్షణాః, తాసామ్, అసి, త్వమ్, ఉత్తమేత్యుత్+తమా, అరమ్, కామాయ, శమ్, హృదే. [92]

పదార్థః :-(యాః)(ఓషధీః)(సోమరాజ్ఞీః) సోమో రాజా యాసాం తాః (బహ్వీః)(శతవిచక్షణా) శతమసంఖ్యా విచక్షణా గుణా యాసు తాః (తాసామ్)(అసి)(త్వమ్) (ఉత్తమా)(అరమ్) అలమ్ (కామాయ) ఇచ్ఛాసిద్ధయే(శమ్)కల్యాణకారిణీ(హృదే)హృదయాయ. ॥౯౨॥ అన్వయః :- హే స్త్రి ! యత స్త్వం యాః శతవిచక్షణా బహ్వీః సోమరాజ్ఞీ రోషధీః సన్తి తాసాముత్తమా విదుష్యసి తస్మాచ్ఛం హృదేఽరం కామాయ భవితు మర్హసి ! ॥౯౨॥ భావార్థః :- స్త్రీభి రవశ్యమోషధివిద్యా గ్రాహ్యా నైతామన్తరా పూర్ణం కామసుఖం లబ్ధుం శక్యమ్. రోగాన్నివర్తయితుం చ. ॥౯౨॥

పదార్థము :- ఓస్త్రీ ! త్వమ్ = నీవు, శతవిచక్షణాః = అసంఖ్యాత శుభగుణములతో గూడినవి, బహ్వీః = చాల, సోమరాజ్ఞీః = సర్వోత్తమములు, సోమలతరాజుగనున్నది, యాః ఓషధీః = ఏఓషధులున్నవో, తాసామ్ = వానివిషయమున, ఉత్తమా అసి = ఉత్తమవిద్వాంసురాలవై యున్నావు. కావున, శమ్ = కల్యాణకారిణివి. హృదే = హృదయమునకు, అరమ్ = సమర్థమగు, కామాయ = ఇచ్ఛాసిద్ధికి యోగ్యురాలవు, వానిని మాకుపదేశింపుము. ॥౯౨॥

భావార్థము :- స్త్రీలు అవశ్యముగ ఔషధివిద్యను ఎఱుగవలయును. ఏలయన ఇది లేనిదే పూర్ణకామనను సుఖమును పొందుటయు, రోగములనివృత్తియు నెన్నటికి కాజాలవు. ॥౯౨॥ (౧౦౫)

---

౧౦౬ యా ఇత్యస్య వరుణ ఋషిః, [వైద్యా దేవతాః,]విరాడార్ష్యనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారఃస్వరః.

కథం సన్తానోత్పత్తిః కార్యేత్యాహ. సంతానమును ఎటుల ఉత్పన్నమొనర్చవలెను?

యా ఓషధీః సోమరాజ్ఞీ ర్విష్ఠితాః పృథివీమను ।
బృహస్పతిప్రసూతా అస్యై సందత్త వీర్యమ్ ॥ ॥౯౩॥

యాః, ఓషధీః, సోమరాజ్ఞీ రితి సోమ+రాజ్ఞీః, విష్ఠితాః, విష్ఠితా ఇతి వి+స్థితాః, పృథివీమ్, అను, బృహస్పతిప్రసూతా ఇతి బృహస్పతి+ప్రసూతాః,

అస్యై, సమ్, దత్త, వీర్యమ్. [93]

పదార్థః :-(యాః) (ఓషధీః) ఓషధ్యః (సోమరాజ్ఞీః) సోమప్రముఖాః (విష్ఠితాః) విశేషేణ స్థితాః (పృథివీమ్) (అను) (బృహస్పతిప్రసూతాః) బృహతః కారణస్య పాలకస్యేశ్వరస్య నిర్మాణా దుత్పన్నాః (అస్యై) పత్న్యై (సమ్)ద(త్త) (వీర్యమ్). ॥౯౩॥ అన్వయః :-హే వివాహిత పురుష ! యాః సోమరాజ్ఞీర్బృహస్పతిప్రసూతా ఓషధీః పృథివీమను విష్ఠితాః సన్తి తాభ్యోఽస్యై వీర్యం దేహి. హే విద్వాంసో ! యాయ మేతాసాం విజ్ఞానం సర్వేభ్యః సందత్త. ॥౯౩॥ భావార్థః : స్త్రీ పురుషాభ్యాం మహౌషధీః సంసేవ్య సునియమేన గర్భాధాన మనుధేయమ్. ఓషధివిజ్ఞానం విద్వద్భ్యః సంగ్రాహ్యమ్. ॥౯౩॥

పదార్థము :-వివాహితపురుషుడా ! సోమరాజ్ఞీః = ఉత్తమమైన సోమలతాప్రముఖములు, బృహస్పతిప్రసూతాః = బృహత్కారణముయొక్క రక్షకుడగు ఈశ్వరుని రచనచే నుత్పన్నములైనవి, యాః ఓషధీః = ఏ ఓషధులు, పృథివీమ్ అను = భూమిమీద, విష్ఠితాః = విశేషించి స్థితములై యున్నవో వానినుండి, అస్యై = ఈ స్త్రీకి, వీర్యమ్ = బీజమును దానమొనర్చుము. విద్వాంసులారా ! మీరీ ఓషధివిజ్ఞానమును ప్రజలందఱకు, సందత్త = చక్కగ నొసగుడు. ॥౯౩॥

భావార్థము :-స్త్రీలు పురుషులు గొప్ప గొప్ప ఔషధుల సేవించి సుందర నియమములతో గర్భాధానమొనర్చవలయును. ఓషధివిజ్ఞానమును విద్వాంసులనుండి పొందవలయును. ॥౯౩॥ (౭౦౮)

---

౭౦౯ యాశ్చేద మిత్యస్య వరుణ ఋషిః, భిషజో దేవతాః, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
శుద్ధేభ్యో దేశేభ్యః ఓషధయః సంగ్రాహ్యా ఇత్యాహ. శుద్ధస్థలములనుండి ఓషధులను గ్రహించవలెను.

యాశ్చేదముపశృణ్వన్తి యాశ్చ దూరం పరాగతాః ।
సర్వాః సంగత్య వీరుధోఽస్యై సందత్త వీర్యమ్ ॥ ॥౯౪॥

యాః, చ, ఇదమ్, ఉపశృణ్వన్తీత్యుప+శృణ్వన్తి, యాః, చ, దూరమ్, పరాగతా ఇతి పరా + గతాః, సర్వాః, సంగత్యేతి సమ్+గత్య, వీరుధః, అస్యై, సమ్, దత్త, వీర్యమ్. [94]

పదార్థః :-(యాః)(చ)విదితాః(ఇదమ్)(ఉపశృణ్వన్తి)(యాః)(చ) సమీపస్థాః (దూరమ్) (పరాగతాః) (సర్వాః) (సంగత్య)ఏకీభూత్వా(వీరుధః) వృక్షప్రభృతయః (అస్యై) ప్రజాయై (సమ్) (దత్త) (వీర్యమ్) పరాక్రమమ్, ॥౯౪॥ అన్వయః :-హే విద్వాంసో! భవన్తో యాశ్చోపశృణ్వన్తి యాశ్చ దూరం పరాగతా స్తాః సర్వా వీరుధః సంగత్యేదం వీర్యం ప్రసాధ్నువన్తి తాసాం విజ్ఞానమస్యై కన్యాయై సందత్త. ॥౯౪॥ భావార్థః :-హే మనుష్యా ! యా ఓషధయో దూరసమీపస్థా రోగాపహారిణ్యో బలకారిణ్యః శ్రూయన్తే తా ఉపయుజ్యారోగిణో భవత. ॥౯౪॥

పదార్థము :- విద్వాంసులారా! మీరు, యాః = ఏవి, చ = విదితములో, మఱియు వేనిని, ఉపశృణ్వన్తి = వినుచున్నారో, యాః చ = ఏవి సమీపమునను న్నవో, మఱియునేవి, దూరమ్ = దూరదేశమందు, పరాగతాః = ప్రాప్తములు కాగలవో, సర్వాః వీరుధః = ఆ సమస్తవృక్షాద్యోషధులను, సంగత్య = చక్కగా సన్నిధానమున పొంది, ఇదమ్ వీర్యమ్ = శరీరముయొక్క ఈ వీర్యమును

వైద్యు లెటుల సిద్ధింపజేయుచున్నారో, అటులనే మీ రా ఓషధుల విజ్ఞానమును, అస్మై = ఈ కన్యకు, సంధత్త = చక్కగ నొసగుడు ॥౯౦॥

భావార్థము :—మానవులారా ! దగ్గఱగనో, దూరముగనో ఉన్న ఓషధులేవి రోగములుహరించునవి, బలకరములు అని వినబడుచున్నవో, వానిని ఉపయోగించి రోగరహితులు గండు. ॥౯౬॥(౬౦౭)

౬౦౮ మా వ ఇత్యస్య వరుణ ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, విరాడనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
కేనాప్యోషధయో నైవ హ్రాసనీయా ఇత్యాహ. ఎవరును ఓషధులకు హాని యొనర్చరాదు.

మా వో రిషత్ఖనితా యస్మై చాహం ఖనామి వః ।
ద్విపాచ్చతుష్పాదస్మాకꣳ సర్వమస్త్వనాతురమ్ ॥ ॥౯౫॥

మా, వః, రిషత్, ఖనితా, యస్మై చ, అహమ్, ఖనామి, వః, ద్విపాదితి,ద్వి+పాత్, చతుష్పాత్, చతుఃపాదితి, చతుః+పాత్, అస్మాకమ్, సర్వమ్,అస్తు, అనాతురమ్.

పదార్థః :—(మా) (వః) యుష్మాన్ (రిషత్) హింస్యాత్ (ఖనితా)(యస్మై) ప్రయోజనాయ (చ) (అహమ్)(ఖనామి) ఉత్పాటయామి (వః) యుష్మాకమ్ (ద్విపాత్) మనుష్యాది (చతుష్పాత్) గవాది(అస్మాకమ్)(సర్వమ్)(అస్తు)భవతు(అనాతురమ్)రోగేణాతురతారహితమ్.॥౯౫॥ అన్వయః
హే మనుష్యా ! అహం యస్మై యామోషధీం ఖనామి సా ఖనితా సతీ వో యుష్మాన్ మా రిష్యత్. యతో వోఽస్మాకం చ సర్వం ద్విపాచ్చతుష్పాదనాతురమస్తు. ॥౯౫॥ భావార్థః :—య ఓషధీః ఖనేత్స తా నిర్బీజా న కుర్యాత్, యావత్ ప్రయోజనం తావదాదాయ ప్రత్యహం రోగాన్నివారయే దోషధిసన్తతిం చ వర్ధయేత్, యేన సర్వే ప్రాణినో రోగకష్టమప్రాప్య సుఖినః స్యుః ॥౯౫॥

పదార్థము :— మానవులారా! అహమ్ = నేను, యస్మై = ఏ ప్రయోజనముకొరకు ఓషధిని, ఖనామి = పెళ్లగించుదునో లేక త్రవ్వెదనో, ఖనితా = ఆ త్రవ్వబడినది, వః = మీకు, మా రిషత్ = దుఃఖమిచ్చునది కాకుండుగాక! దానివలన, వః = మీయొక్కయు, అస్మాకమ్ = మా యొక్కయు, ద్విపాత్ = ద్విపాదములు గలిగియున్న మనుష్యాదులు,చతుష్పాత్ = గవాదులు, సర్వమ్ = అందఱు అనాతురమ్ = రోగములదుఃఖములచే రహితులు, అస్తు = అగుదురు గాక ! ॥౯౫॥

భావార్థము :— ఓషధులను త్రవ్వువారు వానిని నిర్బీజములుగ నొనర్చగూడదు. ప్రయోజనమునకు తగినంతయే గ్రహించి నిత్యము రోగములను హరించవలయును. ॥౯౫॥ (౬౦౮)

౬౦౯ ఓషధయ ఇత్యస్య వరుణ ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
కిం కృత్వౌషధివిజ్ఞానం వర్ధేతేత్యాహ. ఏమి యొనర్చుచో ఓషధుల విజ్ఞానము వృద్ధియగును?

ఓషధయః సమవదన్త సోమేన సహ రాజ్ఞా ।
యస్మై కృణోతి బ్రాహ్మణస్తꣳ రాజన్ పారయామసి ॥ ॥౯౬॥

ఓషధయః సమ్, అవదన్త, సోమేన, సహ, రాజ్ఞా, యస్మై, కృణోతి, బ్రాహ్మణః, తమ్, రాజన్, పారయామసి.

[96]

పదార్థః :—(ఓషధయః) సోమాద్యాః(సమ్)(అవదన్త) పరస్పరం సంవాదం కుర్యుః(సోమేన (సహ)(రాజ్ఞా) ప్రధానేన (యస్మై)రోగిణే(కృణోతి)(బ్రాహ్మణః)వేదోపవేదవిత్ (తమ్)(రాజన్)

ప్రకాశమాన (పారయామసి)రోగసముద్రాత్పారం గమయేమ. ॥౯౬॥ అన్వయః :-హే మనుష్యాః! యాః సోమేన రాజ్ఞా సహ సంవర్తమానా ఓషధయః సన్తి తద్విజ్ఞానార్థం భవన్తః సమువదన్త. హే రాజన్! వయం వైద్యా బ్రాహ్మణో యస్మై ఓషధీః కృణోతి తం రోగిణం రోగాత్ పారయామసి. భావార్థః :-వైద్యాః పరస్పరం ప్రశ్నోత్తరైరోషధీవిజ్ఞానం సమ్యక్కృత్వా రోగేభ్యో రోగిణః పారం నీత్వా సతతం సుఖమేయుః యశ్చైతేషాం విద్వత్తమః స్యాత్ స సర్వానాయుర్వేద మధ్యాపయేత్.

పదార్థము :-మానవులారా ! సోమేన రాజ్ఞా సహ = సర్వోత్తమమగు సోమలతతోపాటు, ఓషధయః = ఏ యోషధులున్నవో, వానివిజ్ఞానమునకై మీరు, సమవదన్త = పరస్పరము సంవాదమొనర్చు కొనుడు. ఓ వైద్యుడా! రాజన్ = రాజపురుషా! వైద్యులమైనమేము,బ్రాహ్మణః = వేదములను ఉపవేద ములనువెరుగువాడు, యస్మై = ఎవనికై ఈయోషధులను, కృణోతి = గ్రహణ మొనర్చుచున్నాడో, తమ్ = ఆరోగిని, రోగసాగరమునుండి యా యోషధులచే, పారయామసి = తరింపజేయుచున్నాము.

భావార్థము :-వైద్యులు పరస్పరము ప్రశ్నోత్తరములచే నోషధుల విజ్ఞానమును చక్కగనెఱిగి రోగములనుండి రోగులను దరిజేర్చి సతతము సుఖింపజేయవలయును. వీరిలోని యుత్తమ విద్వాం సుడు అందఱికి ఆయుర్వేదమును చదివించవలయును. ॥౯౬॥ (౬౦౯)

---

౭౧౦ నాశయిత్రీత్యస్య వరుణ ఋషిః, భిషగ్వరా దేవతాః, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః. రోగ పరిమాణా ఓషధయః సన్తీత్యాహ. ఎన్నిరోగములున్నవో అన్ని మందులున్నవి.

నాశయిత్రీ బలాసస్యార్శస ఉపచితామసి ।
అథో శతస్య యక్ష్మాణాం పాకారోరసి నాశనీ ॥ ॥౯౭॥

నాశయిత్రీ, బలాసస్య, అర్శసః, ఉపచితామిత్యుప+చితామ్, అసి, అథో ఇత్యథో, శతస్య, యక్ష్మాణామ్, పాకారోరితి పాక+అరోః, అసి, నాశనీ. [97]

పదార్థః :-(నాశయిత్రీ)(బలాసస్య)ఆవిర్భూతకఫస్య(అర్శసః) మూలేన్ద్రియవ్యాధేః (ఉపచితామ్)అన్యేషాం వర్ధమానానాం రోగాణామ్(అసి) (అథో)(శతస్య) అనేకేషామ్(యక్ష్మాణామ్)మహా రోగాణామ్(పాకారోః) ముఖాదిపాకస్యారో ర్మర్మచ్ఛిదః శూలస్య చ (అసి)అస్తి అత్రోభయత్ర వ్యత్యయః(నాశనీ)నివారయితుం శీలా. ॥౯౭॥అన్వయః :-హే వైద్యా ! యా బలాసస్యార్శస ఉపచితాం నాశయిత్ర్యసి అథో శతస్య యక్ష్మాణాం పాకారో ర్నాశన్యసి తామోషధీం యూయంవిజానీత, భావార్థః :-మనుష్యై రేవం విజ్ఞేయం యావన్తో రోగాః సన్తి తావత్య ఏవ తన్నివారికా ఓషధయో ఽపి వర్తన్తే. ఏతాసాం విజ్ఞానేన రహితాః ప్రాణినో రోగైః పచ్యన్తే. యది రోగాణామోషధీ ర్జానీ యుస్తర్హి తేషాం నివారణాత్సతతం సుఖినః స్యురితి. ॥౯౭॥

పదార్థము :-వైద్యులారా ! బలాసస్య = పెరిగినకఫమును, అర్శసః = గుదేంద్రియ[మొల్ల] వ్యాధిని, ఉపచితామ్ = వృద్ధిపొందిన ఇతరరోగములను, నాశయిత్రీ అసి = నాశనమొనర్చు నే యోషధియున్నదో, అథో = మరియు, శతస్య = అసంఖ్యాతములగు, యక్ష్మాణామ్ = రాజరోగము లను, భగందరాదులను మఱియు, పాకారోః = ముఖరోగములను, మఱియు మర్మ చ్ఛేదనమొనర్చు శూలను, నాశనీ అసి = నివారణమొనర్చు నేయోశధియున్నదో, ఆ యోషధిని మీరెఱుగుడు. ॥౯౭॥

భావార్థము :-రోగములెన్నియున్నవో వానిని నివారించు మందులున్నవి. వానివిజ్ఞాన మెఱు

గనివారు రోగపీడితు లగుదురు, రోగముల ఓషధినెఱుగుచో వాని నివారణముచే సతతము సుఖముగ నుందురు. ॥౮౨॥ (౬౧౦)

---

౬౧౧ త్వాం గన్ధర్వా ఇత్యస్య వరుణ ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
కః క ఓషధీం ఖనతీత్యుపదిశ్యతే, ఎవరెవరు ఓషధులను త్రవ్వుదురు ?

త్వాం గన్ధర్వా అఖనఁ స్త్వామిన్ద్రస్త్వాం బృహస్పతిః ।
త్వామోషధే సోమో రాజా విద్వాన్ యక్ష్మా దముచ్యత ॥ ॥౮౩॥

త్వామ్, గన్ధర్వాః, అఖనన్, త్వామ్, ఇన్ద్రః, త్వామ్, బృహస్పతిః, త్వామ్, ఓషధే, సోమః, రాజా, విద్వాన్, యక్ష్మాత్, అముచ్యత. [98]

పదార్థః:-(త్వామ్)తామ్(గన్ధర్వాః) గానవిద్యాకుశలాః(అఖనన్)ఖనన్తి(త్వామ్)తామ్(ఇన్ద్రః) పరమైశ్వర్యయుక్తః (త్వామ్)తామ్(బృహస్పతిః)వేదవిత్ (త్వామ్)తామ్(ఓషధే)ఓషధీమ్(సోమః) సౌమ్యగుణసమ్పన్నః (రాజా) ప్రకాశమానో రాజన్యః (విద్వాన్)సత్యశాస్త్రవిత్(యక్ష్మాత్)క్షయాది రోగాత్ (అముచ్యత) ముచ్యేత. ॥౮౩॥ అన్వయః .— హే మనుష్యా! యయా సేవితయా రోగీ యక్ష్మాదముచ్యత యామోషధే ఓషధీం యూయముపయుఞ్జ్ధ్వం త్వాం తాం గన్ధర్వా అఖనఁ స్త్వాం తామిన్ద్రస్త్వాం తాం బృహస్పతి స్త్వాం తాం సోమో విద్వాన్ రాజా చ త్వాం తాం ఖనేత్.
భావార్థః :—యాః కాశ్చిదోషధయో మూలేన కాశ్చిచ్ఛాఖాదినా కాశ్చిత్పుష్పేణ కాశ్చిత్పత్రేన కాశ్చిత్ఫలేన కాశ్చిత్సర్వాంగై రోగాన్మోచయన్తి. తాసాం సేవనం మనుష్యై ర్యథావత్కార్యమ్. ॥౮౩॥

పదార్థము :—మానవులారా ! మీ రేయోషధివే రోగి, యక్ష్మాత్ = క్షయరోగమునుండి, అముచ్యత = విముక్తుడగునో, ఏయోషధిని మీరుపయోగించెదరో, త్వామ్ = దానిని, గన్ధర్వాః = గానవిద్యలో కుశలులగుపురుషులు, అఖనన్ = త్రవ్వి గ్రహించెదరుగాక! త్వామ్ = దానిని,ఇన్ద్రః = పరమైశ్వర్యయుక్తమానవుడు, త్వామ్ = దానిని, బృహస్పతిః = వేదజ్ఞుడు, త్వామ్ = దానిని, సోమః = సుందరగుణయుక్తుడు, విద్వాన్ = సకలశాస్త్రవేత్త, రాజా = ప్రకాశమానుడగురాజు, త్వామ్ = ఆయోషధిని త్రవ్వుదురుగాక ! ॥౮౩॥

భావార్థము :—ఏవోకొన్నియోషధులు వేరులతోను, కొన్ని శాఖాదులతోను, కొన్ని పువ్వులతోను, కొన్నిపండ్లతోను, కొన్నిసమస్తాంగములతోను రోగములను తొలగించుచున్నవి. ఈ ఓషధులను మానవులు యథావతు సేవించవలయును. ॥౮౩॥ (౬౧౧)

---

౬౧౨ సహస్వేత్యస్య వరుణ ఋషిః, ఓషధిర్దేవతా, విరాడనుష్టుప్ఛందః, గాంధారః స్వరః.
మనుష్యైః కిం కృత్వా కిం కార్యమిత్యాహ. మానవు లేమి చేసి ఏమి చేయవలయును?

సహస్వ మే అరాతీః సహస్వ పృతనాయతః ।
సహస్వ సర్వం పాప్మానఁ సహమానా స్యోషధే ॥ ॥౮౪॥

సహస్వ, మే అరాతీః, సహస్వ, పృతనాయత ఇతి పృతనా+యతః, సహస్వ, సర్వమ్, పాప్మానమ్, సహమానా, అసి, ఓషధే. [99]

పదార్థః :—(సహస్వ) బలీభవ (మే) మమ (అరాతీః) శత్రూన్(సహస్వ)(పృతనాయతః) ఆత్మనః పృతనాం సేనామిచ్ఛతః(సహస్వ)(సర్వమ్)(పాప్మానమ్)రోగాదికమ్(సహమానా)బలనిమిత్తా(అసి)(ఓషధే)ఓషధీవద్వర్త్తమానే.॥౯౯॥అన్వయః:—హే ఓషధే!ఓషధీవద్వర్త్తమానే స్త్రి! యథౌషధిః సహమానాసి మే మమ రోగాన్ సహతే తథాఽరాతీః సహస్వ స్వస్యపృతనాయత సహస్వ. సర్వంపాప్మానం సహస్వ. ॥౯౯॥ భావార్థః :—మనుష్యై రోషధీసేవనేన బలం వర్ధయిత్వా ప్రజాయాః స్వస్యచ శత్రూన్ పాపాత్మనో జనాంశ్చ వశం నీత్వా సర్వే ప్రాణినః సుఖయితవ్యాః.॥౯౯॥

పదార్థము :—ఓషధే = ఓషధివంటిదానా! ఓషధివిద్యను ఎఱుగునో స్త్రీ! ఎటుల ఓషధి, సహమానా అసి = బలమునకు నిమిత్తమైయున్నదో, మే = నారోగములను పోగొట్టి బలమును కలిగించుచున్నదో, అటుల, అరాతీః = శత్రువులను, సహస్వ = సహించుము. నీతో, పృతనాయతః = సేనాయుద్ధ మొనర్ప గోరువారిని, సహస్వ = సహించుము సర్వమ్ పాప్మానమ్ = మఱియు సకల రోగములను, సహస్వ = ఎదుర్కొనుము. ॥౯౯॥

భావార్థము :—మానవులు ఓషధి సేవనముచే బలమును పెంచి ప్రజలయొక్కయు, తనయొక్కయు శత్రువులను, పాపాత్ములను వశమొనర్చుకొని సకల ప్రాణులను సుఖపెట్టవలయును. ॥౯౯॥

---

౭౦౩ దీర్ఘాయుస్త ఇత్యస్య వరుణ ఋషిః, వైద్యా దేవతాః, విరాడ్బృహతీఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

మనుష్యాః కథం భూత్వా స్వభిన్నాన్ కథం కుర్యు రిత్యాహ.

మానవు లెటువంటివారై యితరులను ఎటు లొనర్పవలయును?

దీర్ఘాయుస్త ఓషధే ఖనితా యస్మై చ త్వా ఖనామ్యహమ్ ।
అథో త్వం దీర్ఘాయు ర్భూత్వా శతవల్శా వి రోహతాత్ ॥ ॥౧౦౦॥

దీర్ఘాయురితి దీర్ఘ+ఆయుః, తే, ఓషధే, ఖనితా, యస్మై, చ, త్వా, ఖనామి, అహమ్, అథో ఇత్యథో, త్వమ్, దీర్ఘాయురితి దీర్ఘ+ఆయుః, భూత్వా, శతవల్శేతి శత+వల్శా, వి, రోహతాత్. [100]

పదార్థః :—(దీర్ఘాయుః)చిరమాయుః(తే)తస్యాః(ఓషధే) ఓషధివద్వర్త్తమాన విద్వన్ (ఖనితా) సేవకః(యస్మై)(చ)(త్వా)తామ్)(ఖనామి)(అహమ్)(అథో)త్వమ్(దీర్ఘాయుః)(భూత్వా)(శతవల్శా)శతమసంఖ్యాతా వల్శాఅఙ్కురా యస్యాః సా (వి) (రోహతాత్) ॥౧౦౦॥ అన్వయః :—హే ఓషధే ఇవ మనుష్య యస్య తే తవ యామోషధీం ఖనితాఽహం ఖనామి తయా త్వం దీర్ఘాయుర్భవ. దీర్ఘాయు ర్భూత్వాథో త్వం యా శతవల్శౌషధీ వర్త్తతే, త్వా తాం సేవిత్వాఽథ సుఖీ భవ తథా విరోహతాత్. ॥౧౦౦॥ భావార్థః :—హే మనుష్యా ! యూయమోషధిసేవనేన దీర్ఘాయుషో భవత.ధర్మాచారిణశ్చ భూత్వా సర్వానోషధిసేవనేనేదృశాన్ కురుత. ॥౧౦౦॥

పదార్థము :—ఓషధే = ఓషధులవలె ఓషధులగుణదోషముల నెఱుగు పురుషుడా! తే = ఏ నీయొక్క ఏ యోషధిని, ఖనితా = సేవకుడనగు, అహమ్ = నేను, యస్మై = ఏప్రయోజనమునకై, చ = మరియు నేపురుషునికై.ఖనామి = త్రవ్వుదునో,దానిచే నీవు, దీర్ఘాయుః = దీర్ఘాయుష్మంతుడవగుము, అథో = మఱియు, దీర్ఘాయుః భూత్వా = దీర్ఘాయువుగలవాడవై, త్వమ్ = నీవు శతవల్శా = నూఱు అంకురములు గల యే యోషధియున్నదో దానిని సేవించి సుఖివి కమ్ము.

పట్టియు, వి రోహతాత్ = ప్రసిద్ధుడవు కమ్ము. ॥౧౦౦॥

భావార్థము :—హే మానవులారా ! మీరు ఓషధులను సేవించి దీర్ఘాయుష్మంతులుగండు. ధర్మాచారులునునై అందరిని ఓషధుల సేవనముచే దీర్ఘాయుష్మంతులుగ నొనర్చుడు. ॥౧౦౦॥ (౬౧౩)

---

౬౧౪ త్వముత్తమేత్యస్య వరుణ ఋషిః, భిషజో దేవతాః, నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునస్సౌషధీ కీదృశీత్యాహ. ఆ ఔషధి ఎటువంటిది ?

త్వము॑త్త॒మాస్యో॑షధే॒ తవ॑ వృ॒క్షా ఉప॑స్తయః । ఉప॑స్తి॒రస్తు॒
సో॒౽స్మాక॒ం యో అ॒స్మాఀ౨॥ అ॑భి॒దాస॑తి ॥ ॥౧౦౧॥

త్వమ్, ఉ॒త్త॒మేత్యు॑త్త॒మా, అ॒సి॒, ఓ॒ష॒ధే॒, తవ॑, వృ॒క్షాః, ఉప॑స్తయ॒ః ఉప॑స్తిః,
అ॒స్తు॒, సః, అ॒స్మాక॑మ్, యః, అ॒స్మాన్, అ॒భి॒దాస॒తీత్య॑భి+దాస॑తి. [101]

పదార్థః :—(త్వమ్)(ఉత్తమా)(అసి)అస్తి.అత్ర వ్యత్యయః(ఓషధే) ఓషధే (తవ)యస్యాః (వృక్షాః)వటాదయః(ఉపస్తయః)యే ఉప సమీపే స్త్యాయన్తి సంఘ్నన్తి తే. అత్రోపపూర్వాత్ స్త్యై సంఘాత ఇత్యస్మాదౌణాదికః క్విప్ సంప్రసారణం చ (ఉపస్తిః) సంహతిః(అస్తు)(సః)అస్మాకమ్ (యః) (అస్మాన్)(అభిదాసతి)అభీష్టం సుఖం దదాతి. ॥౧౦౧॥ అన్వయః :—హే వైద్యజన ! యోఽస్మాన్ అభిదాసతి స త్వమస్మాకముపస్తిరస్తు యోత్తమౌషధే ఓషధిరసి—అస్తి తవ యస్య వృక్షా ఉపస్తయ స్తేనౌషధినాఽస్మభ్యం సుఖం దేహి. ॥౧౦౧॥ భావార్థః:—మనుష్యై ర్న కదా చిద్విరోధినో వైద్యస్యౌషధం గ్రాహ్యమ్. న విరోధిమిత్రస్య చ కిన్తు యో వైద్యకశాస్త్రవిదాప్తోఽజాతశత్రుః సర్వోపకారీ సర్వేషాం సుహృద్వర్తతే తస్మాదౌషధవిద్యా సంగ్రాహ్యా. ॥౧౦౧॥

పదార్థము :—వైద్యుడా ! యః అస్మాన్ = ఎవడు మాకు, అభిదాసతి = అభీష్టసుఖమునిచ్చుచున్నాడో, సః త్వమ్ = ఆ నీవు, అస్మాకమ్ = మాయొక్క, ఉపస్తిః అస్తు = స్నేహితుడవు అగుదువుగాక! ఉత్తమా ఓషధే అసి = ఏ యుత్తమౌషధియున్నదో, తవ = ఎద్దానికి, వృక్షాః = వటాదివృక్షములు, ఉపస్తయః = సమీపమున గుమిగూడి యున్నవో ఆ యోషధిచే మాకు సుఖము చేకూర్చుము. ॥౧౦౧॥

భావార్థము :—మానవులు విరోధిగనున్న వైద్యునినుండి ఔషధ మెన్నటికి గ్రహించకూడదు. విరోధిమిత్రుని వద్దగూడ తీసుకొనకూడదు. అజాతశత్రువు, సర్వోపకారి, సర్వసుహృత్తు, ఆప్తుడు వైద్యశాస్త్రవేత్తయు నగువాని వద్దనే ఓషధివిద్య గ్రహించవలయును. ॥౧౦౧॥ (౬౧౪)

---

౬౧౫ మామేత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, కో దేవతా, నిచృదార్షీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
అథ కిమర్థ ఈశ్వరః ప్రార్థనీయ ఇత్యాహ. ఈశ్వరుని నెందులకు ప్రార్థించవలయును ?

మా మా॑ హిꣳసీజ్జని॒తా యః పృ॑థి॒వ్యా యో వా॒ దివ॑ꣳ స॒త్యధ॑ర్మా వ్యాన॑ట్ ।
యశ్చా॒పశ్చ॒న్ద్రాః ప్ర॑థ॒మో జ॒జాన॒ కస్మై॑ దే॒వాయ॑ హ॒విషా॑ విధేమ ॥ ॥౧౦౨॥

మా, మా॒, హిꣳసీ॒త్, జ॒ని॒తా, యః, పృ॒థి॒వ్యాః, యః, వా॒, దివ॑మ్, స॒త్యధ॑ర్మేతి॑,
స॒త్య + ధ॑ర్మా, వి, ఆన॑ట్, యః, చ॒, అ॒పః, చ॒న్ద్రాః, ప్ర॒థ॒మః, జ॒జాన॑,

కస్మై, దేవాయ, హవిషా, విధేమ. [102]

పదార్థః :- (మా)నిషేధే (మా)మామ్ (హింసీత్) రోగైర్హింస్యాత్(జనితా) ఉత్పాదకః (యః) జగదీశ్వరః (పృథివ్యాః) భూమేః(యః)(వా)(దివమ్)సూర్యాదికం జగత్(సత్యధర్మా)సత్యో ధర్మోయస్య సః (వి)(ఆనట్)వ్యాప్తోఽస్తి (యః) (చ) అగ్నిం సూర్యమ్(అపః)జలాని వాయూన్ (చంద్రాః) చంద్రాదిలోకాన్. అత్ర శసః స్థానే జస్ (ప్రథమః)జన్మాదేః ప్రథగాదిమః (జజాన)జనయతి (కస్మై) సుఖస్వరూపాయ సుఖకారకాయ .క ఇతి పద నా.. నిఘం. ౩.౪. వాచ్ఛన్దసి సర్వే విధయ ఇతిసర్వనామకార్యమ్. (దేవాయ) దివ్యసుఖప్రదాయ విజ్ఞానస్వరూపాయ (హవిషా) ఉపాదేయేన భక్తియోగేన (విధేమ) పరిచరేమ. ॥౧౦౨॥ అన్వయః .-యః సత్యధర్మా జగదీశ్వరః పృదివ్యా జనితా యో వా దివ మపశ్చ వ్యానట్. చంద్రాశ్చ జజాన, యస్మై కస్మై దేవాయ హవిషా వయం విధేమ. స జగదీశ్వరో మా మా హింసీత్. ॥౧౦౨॥ భావార్థః :-మనుష్యైః సత్యధర్మప్రాప్తయే ఓషధ్యాదివిజ్ఞానాయ చ పరమేశ్వరః ప్రార్థనీయః. ॥౧౦౨॥

పదార్థము :-యః = ఎవడు, సత్యధర్మా = సత్యధర్మముకల జగదీశ్వరుడో, పృథివ్యాః జనితా = భూమిని ఉత్పన్నమొనర్చినవాడో, యః = ఎవడు, దివమ్ = సూర్యాదిజగత్తును. చ = మఱియు, పృధివీ = భూమిని మఱియు, అపః = జలవాయువులను, వ్యానట్ = ఉత్పన్నమొనర్చి వ్యాపించుచున్నాడో, చంద్రాః = ఎవడు చంద్రాది లోకములను జజాన = సృజించెనో, కస్మై = సుఖస్వరూపుడునే, దేవాయ = దివ్యసుఖప్రదాత. విజ్ఞానరూపుడునగు పరమాత్మకు, హవిషా = గ్రహించదగిన భక్తియోగముచే మేము, విధేమ = సేవయొనర్చెదమో, ఆ జగదీశ్వరుడు. మా = నన్ను, మా హింసీత్ = కుసంగాదులచే తాడితునిగ కానీయకుండుసుగాక. ॥౧౦౨॥

భావార్థము :-మానవులు సత్యధర్మప్రాప్తికొరకు మఱియు ఓషధ్యాది విజ్ఞానముకొఱకు పరమేశ్వరుని ప్రార్థించవలయును. ॥౧౦౨॥ (౬౧౪)

---

౬౧౬ అభ్యావర్త స్వేత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః. భూస్థపదార్థవిజ్ఞానం కథం కర్తవ్యమిత్యాహ. పృధివీస్థపదార్థముల విజ్ఞానము తెలుసుకొనున దెటుల ?

అభ్యావర్తస్వ పృథివి యజ్ఞేన పయసా సహ
వపాన్తే। అగ్ని రిషితో అరోహత్ ॥ ॥౧౦౩॥

అభి, ఆ, వర్తస్వ, పృథివి, యజ్ఞేన, పయసా, సహ, వపామ్,
తే, అగ్నిః, ఇషితః, అరోహత్. [103]

పదార్థః :-(అభి)(ఆ)(వర్తస్వ)వర్తతే వా (పృధివి)భూమిః(యజ్ఞేన)సంగమనేన(పయసా) జలేన (సహ)(వపామ్)వపనమ్ (తే)తవ(అగ్నిః)(ఇషితః)ప్రేరితః(అరోహత్)రోహతి. ॥౧౦౩॥ అన్వయః :-హే మనుష్యాః త్వం యా పృధివి భూమిర్యజ్ఞేన పయసా సహ వర్తతే. తామభ్యావర్త స్వాభిముఖ్యేనావర్తతే యయా తే వపామిషితోఽగ్నిరరోహత్స గుణకర్మస్వభావతః సర్వైర్వేదితవ్యః ॥౧౦౩॥ భావార్థః :- యా భూమిః సర్వస్యాధారా రత్నాకరా జీవనప్రదా విద్యుద్యుక్తాఽస్తి తస్యా విజ్ఞానం భూగర్భవిద్యాతః సర్వైర్మనుష్యైః కార్యమ్. ॥౧౦౩॥

పదార్థము :-మానవుడా! నీవు, పృథివి = ఏపృథివి, యజ్ఞేన పయసా సహ = సంగమయో

గ్యమగు జలముతోకూడి ఉండుచున్నదో దానిని, అభ్యావర్తస్వ = రెండుపైపులనుండి శీఘ్రముగ ప్రవర్తింపుము. ఏది, తే = నీయొక్క, వపామ్ = విత్తుటను, ఇషిరః అగ్నిః = ప్రేరేపించు నగ్నిని, అరోహత్ = ఉత్పన్నమొనర్చు చున్నదో. ఆ యగ్ని గుణకర్మస్వభావములతోసహా అందఱిచే నెఱుగబడవలయును. ॥౧౦౩॥

భావార్థము:- ఏ పృథివి సర్వాధారము, రత్నాకరము, జీవనహేతువు, విద్యుద్యుక్తమునై యున్నదో, దాని విజ్ఞానమును భూగర్భవిద్యచే మానవులందరు తెలిసుకొనవలయును. ॥౧౦౩॥ (౬౧౭)

---

౬౧౭ అగ్నే యత్తే ఇత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, భురిగ్గాయత్రీ ఛందః షడ్జః స్వరః.

కిమర్థాఽగ్నివిద్యాన్వేషణీయా ఇత్యాహ. అగ్నివిద్య నెందుల కన్వేషించవలయును ?

అగ్నే యత్తే శుక్రం యచ్చన్ద్రం యత్పూతం యచ్చ

యజ్ఞియమ్ । తద్దేవేభ్యో భరామసి ॥ ॥౧౦౪॥

అగ్నే, యత్, తే, శుక్రమ్, యత్, చన్ద్రమ్, యత్, పూతమ్, యత్,

చ, యజ్ఞియమ్, తత్, దేవేభ్యః, భరామసి. [101]

పదార్థః :-(అగ్నే)విద్వన్(యత్)(తే)తుభ్యమ్(శుక్రమ్)ఆశుకరమ్(యత్)(చన్ద్రమ్)హిరణ్యావదానన్దప్రదమ్(యత్)(పూతమ్)పవిత్రమ్ (యత్) (చ)(యజ్ఞియమ్)యజ్ఞానుష్ఠానార్హం స్వరూపమ్ (తత్)(దేవేభ్యః)గుణేభ్యః(భరామసి)భరేమ. అన్వయః :-హే అగ్నే విద్వన్ ! యత్పావకస్య శుక్రం యచ్చన్ద్రం యత్పూతం యచ్చ యజ్ఞియం స్వరూపమస్తి తత్తే దేవేభ్యశ్చ వయం భరామసి.॥౧౦౪॥

భావార్థః :-మనుష్యై ర్దివ్యగుణకర్మసిద్ధయే విద్యుదాదే రగ్నే ర్విద్యా సంప్రేక్షణీయా ॥౧౦౪॥

పదార్థము:- అగ్నే = విద్వాంసుడా ! యత్ = ఏది అగ్నిని, శుక్రమ్ = శీఘ్రమొనర్చునదై యున్నదో, యత్ చంద్రమ్ = ఏది సువర్ణమువలె ఆనందప్రదమో, యత్ పూతమ్ = ఏది పవిత్రమో, చ = మఱియు, యత్ యజ్ఞియమ్ = ఏదియజ్ఞానుష్ఠానమునకు యోగ్యస్వరూపమో, తత్ = దానిని, తే = నీకొఱకును. దేవేభ్యః = దివ్యగుణము కలుగుటకును, భరామసి = మేముధరించెదము.

భావార్థము :-మానవులు శ్రేష్ఠములగు గుణకర్మలను సాధించుటకు విద్యుదాద్యగ్నులవిద్యను విచారించవలయును. ॥౧౦౪॥ (౬౧౮)

---

౬౧౮ ఇషమూర్జ మిత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, విద్వాన్ దేవతా, విరాట్త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అథ యుక్తాహారవిహారౌ కుర్యు రిత్యాహ. సక్రమముగ ఆహారవిహారము లొనర్చవలయును.

ఇషమూర్జమహమిత ఆదమృతస్య యోనిం మహిషస్య ధారామ్ ।

ఆ మా గోషు విశత్వా తనూషు జహామి సేదిమనిరా మమీవామ్ ॥ ॥౧౦౫॥

ఇషమ్, ఊర్జమ్, అహమ్, ఇతః, ఆదమ్, ఋతస్య, యోనిమ్, మహిషస్య, ధారామ్,

ఆ, మా, గోషు, విశతు, ఆ, తనూషు, జహామి, సేదిమ్, అనిరామ్, అమీవామ్.

పదార్థః :-(ఇషమ్)అన్నమ్ (ఊర్జమ్)పరాక్రమమ్(అహమ్) (ఇతః)అస్మాత్పూర్వోక్తాత్ విద్యుత్స్వరూపాత్(ఆదమ్)అత్తుం యోగ్యమ్(ఋతస్య) సత్యస్య(యోనిమ్)కారణమ్ (మహిషస్య)

మహతః (ధారామ్) ధారికాం వాచమ్(అ)(మా) మామ్ (గోషు) ఇంద్రియేషు (విశతు) ప్రవిశతు (అ) (తనూషు) శరీరేషు (జహామి)(సేదిమ్)హింసామ్. సేది పని . . . అ ౩.౨.౧౬౧ ఇతి వార్త్తికేనాస్య సిద్ధిః (అనిరామ్) అవిద్యమానా ఇరాఽన్నభుక్తిరస్యాం తామ్ (అమీవామ్) రోగోత్పన్నాం పీడామ్. ॥౧౦౫॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా ! యథాఽహమిత ఆదమిష మూర్జం మహిషస్యర్త్తస్య యోనిం ధారాం ప్రాప్నుయాం యథేయమిడూర్క్ మా మా ప్రావిశతు. యేన మమ గోషు తనూషు ప్రవిష్టాం సేది మనితరా మమీవాం జహామి త్యజామి తథా యూయ మపి కురుత. భావార్థః :—మనుష్యా అగ్నేర్యచ్ఛుక్లాదియుక్తం స్వరూపం తేన రోగాన్ హన్యుః. ఇన్ద్రియాణి శరీరాణి చ స్వస్థాన్యరోగాణి కృత్వా కార్యకారణజ్ఞాపికాం విద్యావాచం ప్రాప్నువన్తు. యుక్తాహార విహారౌ చ కుర్యుః. ॥౧౦౫॥

పదార్థము :—మానవులారా ! ఎటుల, అహమ్ = నేను, ఇతః = ఈపూర్వోక్తవిద్యుత్స్వరూపమునుండి, ఆదమ్ = భోగించదగిన, ఇషమ్ = అన్నమును, ఊర్జమ్ = పరాక్రమమును, మహిషస్య = గొప్ప, ఋతస్య యోనిమ్ = సత్యముయొక్కకారణమును, ధారామ్ = ధారణమొనర్చువాణిని పొందుదునో, ఎటుల అన్నము పరాక్రమము, మా = నాకు, ఆవిశతు = లభించునో, దేనిచే నాయొక్క, గోషు = ఇంద్రియములందు, తనూషు = శరీరమునందు ప్రవిష్టమై, సేదిత్ = దుఃఖహేతువును, అనిరామ్ = అన్నమునుగూడ తిననీయజాలనిదియు నగు, అమీవామ్ = రోగములచే కలిగిన పీడను, ఆ జహామి = వదలుచున్నానో అటులనే మీరును ఒనర్చుడు. ॥౧౦౫॥

భావార్థము :—మానవులు అగ్నియొక్క వీర్యాదులచేకూడిన స్వరూపమేదియున్నదోదానినిప్రదీప్తపఱచి రోగములను నాశనమొనర్చవలయును. ఇంద్రియములను శరీరమును స్వస్థముగను రోగరహితముగను ఒనర్చి కార్యకారణముల నెఱుగు విద్యాయుక్తవాణిని పొందవలయును. మఱియు యుక్తిచే నాహార విహారము లొనర్చవలయును. ॥౧౦౫॥ (౬౧౮)

---

౬౧౯ అగ్నే తవేత్యస్య పావకాగ్ని ర్ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా. నిచృత్పంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.

మనుష్యైః కథం భవితవ్యమిత్యాహ. మానవు లెటులుండవలయును ?

అగ్నే తవ శ్రవో వయో మహి భ్రాజన్తే అర్చయో విభావసో ।
బృహద్భానో శవసా వాజముక్థ్యం దధాసి దాశుషే కవే ॥ ॥౧౦౬॥

అగ్నే తవ, శ్రవః, వయః, మహి, భ్రాజన్తే, అర్చయః, విభావసో ఇతి విభా + వసో, బృహద్భానో ఇతి బృహత్+భానో, శవసా, వాజమ్, ఉక్థ్యమ్, దధాసి, దాశుషే, కవే. [106]

పదార్థః :—(అగ్నే) పావక ఇవ వర్త్తమాన విద్వన్(తవ)(శ్రవః)(శ్రవణమ్(వయః) జీవనమ్ (మహి)పూజ్యం మహత్ (భ్రాజన్తే)(అర్చయః)దీప్తయః (విభావసో) యో వివిధాయాం భాయాం వసతి తత్సమ్బుద్ధౌ (బృహద్భానో)అగ్నివద్బృహన్తో మహాన్తో భానవో విద్యాప్రకాశా యస్య తత్సమ్బుద్ధౌ (శవసా)బలేన(వాజమ్)విజ్ఞానమ్ (ఉక్థ్యమ్) వక్తుం యోగ్యమ్ (దధాసి) (దాశుషే) దాతుం యోగ్యాయ విద్యార్థినే (కవే) విక్రాన్తప్రజ్ఞ. ॥౧౦౬॥ అన్వయః :—హే బృహద్భానో

విభావసో కవేఽగ్నే విద్వన్ః యత్ త్వం శవసా దాశుష ఉక్థ్యం వాజం దధాసి తస్మాత్త్వాగ్నేరివ మహి శ్రవో వయోఽర్చయశ్చ భ్రాజన్తే. ॥౧౦౬॥ భావార్థః :—యే మనుష్యా అగ్నివద్గుణేన ఆప్తవత్సత్కీర్త్యాః ప్రకాశన్తే తే పరోపకారాయాన్యేభ్యో విద్యావినయధర్మాన్ సతత ముపదిశేయుః.

పదార్థము :—బృహద్భానో = అగ్నివలె అత్యంత విద్యాప్రకాశయుక్తుడా! విభావసో = వివిధ ప్రకారముల కాంతిలో వసించువాడా! కవే = అత్యంతబుద్ధిమంతుడా ! అగ్నే = అగ్నితో సమానముగ నుండువాడా! నీవు, శవసా = బలముతోపాటు, దాశుషే = దానయోగ్యుడగు విద్యార్థికై, ఉక్థ్యమ్ వాజమ్ = చెప్పదగిన విజ్ఞానమును, దధాసి = ధారణ మొనర్చుచున్నావు కావున, తవ = నీయొక్క, మహి = పూజింపదగిన గొప్పదనము, శ్రవః = వినదగిన శబ్దము, వయః = యౌవనము మరియు, అర్చయః = దీప్తులు అగ్నివలె, భ్రాజన్తే = ప్రకాశితములగుచున్నవి. ॥౧౦౬॥

భావార్థము :—ఏ మానవులు అగ్నితుల్యగుణముగలవారు, మరియు నాప్తులతో సమానమైన కీర్తిగలవారునునై ప్రకాశించు చున్నారో వారు పరోపకారమునకై విద్యావినయ ధర్మములను ఎల్లప్పుడు ఉపదేశించవలయును. ॥౧౦౬॥ (౭౦౯)

పావకవర్చా ఇత్యస్య పావకాగ్ని ఋషిః, విద్వాన్ దేవతా, భురిగ్ఘార్షీ పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః
జనక జనన్యౌ సన్తానాన్ ప్రతి కిం కిం కుర్యాతామిత్యాహ.
తల్లిదండ్రులు సంతానముగూర్చి యేమి చేయవలెను ?

పావకవర్చాః శుక్రవర్చా అనూనవర్చా ఉదియర్షి భానునా ।
పుత్రో మాతరా విచరన్నుపావసి పృణక్షి రోదసీ ఉభే ॥ ॥౧౦౭॥

పావకవర్చా ఇతి పావక+వర్చాః, శుక్రవర్చా ఇతి శుక్ర+వర్చాః, అనూనవర్చా ఇత్యనూన+వర్చాః, ఉత్, ఇయర్షి, భానునా, పుత్రః, మాతరా. విచరన్నితి వి+చరన్, ఉప, అవసి, పృణక్షి, రోదసీ ఇతి రోదసీ, ఉభే ఇత్యుభే. [107]

పదార్థః :—(పావకవర్చాః)పవిత్రీకారికాయా విద్యుతో వర్చో దీప్తిరివ వర్చోఽధ్యయనం యస్య సః (శుక్రవర్చాః) శుక్రస్య సూర్యస్య ప్రకాశ ఇవ వర్చో న్యాయాచరణం యస్య సః (అనూనవర్చాః) న విద్యతే ఊనం న్యూనం యస్య సః(ఉత్)(ఇయర్షి) ప్రాప్నోషి (భానునా)ధర్మప్రకాశేన(పుత్రః) (మాతరా)మాతాపితరౌ(విచరన్)(ఉప)(అవసి)రక్షసి(పృణక్షి)సంబధ్నాసి (రోదసి)ద్యావాపృథివ్యౌ (ఉభే) ॥౧౦౭॥ అన్వయః :—హే జన ! యస్త్వం యథా పుత్రో బ్రహ్మచర్యాదిషు విచరన్ సన్ విద్యామాప్నోతి యథా సూర్యవిద్యుతౌ భానునా పావకవర్చాః శుక్రవర్చాః అనూనవర్చా న్యాయం కరోతి యథా సంబధ్నీత తథా విద్యామియర్షి రాజ్యం పృణక్షి మాతరోపాఽవసి తస్మాద్ధార్మికోఽసి,

భావార్థః :—మాతాపితౄణామిద మత్యుచితమస్తి యత్సన్తానానుత్పాద్య బాల్యావస్థాయాం స్వయం సుశిక్ష్య బ్రహ్మచర్యం కారయిత్వాఽఽచార్యకులే విద్యాగ్రహణాయ సంప్రేష్య విద్యాయోగకరణమ్. అపత్యానాం చేదం సముచితం వర్తతే యద్విద్యాసుశిక్షాయుక్తా భూత్వా పురుషార్థేనైశ్వర్యమున్నీయ నిరభిమానమత్సరయా ప్రీత్యా మాతా పితౄణాం మనసా వాచా కర్మణా యథావత్ పరిచర్యానుష్ఠానం కర్తవ్యమితి. ॥౧౦౭॥

పదార్థము :—ఓమానవుడా ! పుత్రః = పుత్రుడు బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమములందు, విచరన్ = చరించుచు ఎటుల విద్యను పొందునో, మఱియు, భానునా = ప్రకాశముచే నెటుల, పావకవర్చాఃశుక్రవర్చాః = విద్యుత్తుయొక్కయు, సూర్యునియొక్కయు ప్రకాశమువలె న్యాయమొనర్చువాడు, అనూనవర్చాః = పూర్ణవిద్యాభ్యాస మొనరించువాడునునై [న్యాయమొనర్చునో], మఱియు నెటుల, ఉభే రోదసీ = ఆకాశ పృథువులురెండు సంబంధమొనర్చుచున్నవో అటుల, ఇయర్షి = విద్యనుపొందిన హోతవైరాజ్యముతో, పృణక్షి = సంబంధముంచుచున్నావు మరియు, మాతరా = తల్లిదండ్రులను, ఉపావసి = రక్షించుచున్నావు కనుక నీవు ధర్మాత్ముడవు. ॥౧౦౭॥

భావార్థము :—"సంతానమునుగని బాల్యావస్థయందు స్వయముగ సుశిక్షగఱపి, బ్రహ్మచర్యమనుష్ఠింపజేయించి, విద్యాగ్రహణమునకై ఆచార్యకులమునకు బంపి, విద్వాంసులుగ నొనర్చుట" తల్లిదండ్రుల కత్యంతోచిత కార్యము. సంతానముగూడ విద్యా సుశిక్షాయుతులై పురుషార్థముచే నైశ్వర్యము నభివృద్ధియొనర్చి నిరభిమానులు, మత్సర రహితులును నై ప్రేమతో తల్లిదండ్రులకు మనోవాక్కాయ కర్మలచే యథావతు సేవయొనరించవలయును. ॥౧౦౭॥ (౬౨౦)

---

౬౨౧ ఊర్జో నపాదిత్యస్య పావకాగ్ని ర్ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృత్పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
మాతాపితృసంతానాః కీదృశా భవేయు రిత్యాహ. మాతా పిత్రా పుత్రు లెటులుండవలెను ?

ఊర్జో నపాజ్జాతవేదః సుశస్తిభి ర్మన్దస్వ ధీతిభిర్హితః।
త్వే ఇషః సందధుర్భూరి వర్పస శ్చిత్రోతయో వామజాతాః ॥ ॥౧౦౮॥

ఊర్జః, నపాత్, జాతవేద ఇతి జాత + వేదః, సుశస్తిభి రితి సుశస్తి + భిః, మన్దస్వ, ధీతిభిరితి ధీతి+భిః, హితః, త్వే ఇతి త్వే, ఇషః, సమ్, దధుః, భూరివర్పస ఇతి భూరి+వర్పసః చిత్రోతయ ఇతి చిత్ర + ఊతయః, వామజాతా ఇతి వామ + జాతాః. [108]

పదార్థః :—(ఊర్జః) పరాక్రమస్య (నపాత్) న విద్యతే పాతో ధర్మాత్పతనం యస్య సః (జాతవేదః) జాతప్రజ్ఞాన జాతవిత్త (సుశస్తిభిః) శోభనాభిః ప్రశంసాభిః క్రియాభిః సహ (మన్దస్వ) ఆనన్ద (ధీతిభిః)స్వాఙ్గులీభిః. ధీతయ ఇత్యఙ్గులి నామ...నిఘం. ౨.౫(హితః)సర్వస్య హితం దధన్ (త్వే) త్వయి (ఇషః) అన్నాదీని (సమ్) (దధుః)దధతు (భూరివర్పసః) బహూని ప్రశంసనీయాని వర్పాంసి రూపాణి యాసు తాః. వర్ప ఇతి రూప నా...నిఘం. ३.౭ (చిత్రోతయః) చిత్రా ఆశ్చర్యవద్రక్షణాద్యాః క్రియా యాసు తాః (వామజాతాః) వామేషు ప్రశస్యేషు కర్మసు వా జాతాః ప్రసిద్ధాః. వామ ఇతి ప్రశస్య నా. . . . నిఘం, ३. ౮. ॥౧౦౮॥ అన్వయః :—హే జాతవేద స్తనయ! యస్మింస్త్వే త్వయి భూరివర్పసశ్చిత్రోతయో జాతా మాత్రాదయోఽధ్యాపికా ఇషః సందధుః. స సుశస్తిభి ర్ధీతిభి రాహూత ఊర్జో నపాద్ధితః సదా మన్దస్వ. ॥౧౦౮॥ భావార్థః :—యేషాం కుమారాణాం కుమారీణాం మాతరో విద్యాప్రియా విదుష్యః సన్తు. త ఏవ సతతం సుఖమాప్నువన్తి, యాసాం మాతౄణాం యేషాం పితౄణాం చాపత్యాని విద్యాసుశిక్షాబ్రహ్మచర్యైః శరీరాత్మబలయుక్తాని ధర్మాచారీణి సన్తి త ఏవ సదా సుఖినః స్యుః ॥౧౦౮॥

పదార్థము :—జాతవేదః = బుద్ధిమంతుడవు, ధనవంతుడవునగు నో పుత్రా ! త్వే = ఏ నీలో, భూరివర్పసః = బహుప్రశంసనీయ రూపవతులు, చిత్రోతయః = ఆశ్చర్యకరములగు రక్షణాది కర్మ లొనర్చువారలు, వామజాతాః = ప్రశంసనీయ కర్మలందు, కులములందు ప్రసిద్ధురాండ్రు, విద్యా ప్రియులు, అధ్యాపికలు, విదుషీమణులునైన మాతలు, ఇషః దధుః = అన్నములను ధరించెదరో, భోజనము చేయించెదరో, ఆ నీవు, సుశస్తిభిః = ఉత్తమ ప్రశంసనీయములగు క్రియలతో, ధీతిభిః = వ్రేళ్లతో నాహూతుడవై, ఊర్జః నపాత్ = ధర్మానుకూల పరాక్రమయుతుడవై సర్వహితమును సదా ధారణమొనర్చుచు, మద్దస్వ = ఆనందితుడవు కమ్ము ! ॥౧౦౮॥

భావార్థము :—ఏ బాల బాలికల తల్లులు విద్యాప్రియులు విదుషీమణులునగుదురో వారే సతతము సుఖమును పొందుదురు. ఏతల్లుల ఏ పితరుల సంతానము విద్యాసుశిక్షా బ్రహ్మచర్యములచే శరీరాత్మ బలయుక్తమై ధర్మాచరణ మొనర్చునదగునో వారే సదా సుఖులుగ నుండుదురు. ॥౧౦౮॥ (౬౨౧)

౬౨౨ ఇరజ్య న్నిత్యస్య పావకాగ్ని ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృదార్షీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
మనుష్యః కీదృశో భవేదిత్యాహ. మానవు డెటువంటివాడుగ నుండవలయును ?

ఇరజ్యన్నగ్నే ప్రథయస్వ జన్తుభి రస్మే రాయో అమర్త్య ।
స దర్శతస్య వపుషో విరాజసి పృణక్షి సానసిం క్రతుమ్ ॥ ॥౧౦౯॥

ఇరజ్యన్, అగ్నే, ప్రథయస్వ జన్తుభి రితి జన్తు+భిః, అస్మే ఇత్యస్మే, రాయః, అమర్త్య, సః, దర్శతస్య, వపుషః, వి, రాజసి, పృణక్షి, సానసిమ్, క్రతుమ్. [109]

పదార్థః :—(ఇరజ్యన్)ఐశ్వర్యం కుర్వన్, ఇరజ్యతీతి ఐశ్వర్యకర్మా...ని.౨.౨౧.(అగ్నే) అగ్నివత్ప్రాప్తపురుషార్థ (ప్రథయస్వ)విస్తారయ(జన్తుభిః)మనుష్యాదిభిః(అస్మే)అస్మభ్యమ్(రాయః) శ్రియః(అమర్త్య)నాశప్రాకృతమనుష్యస్వభావరహిత(సః)(దర్శతస్య)ద్రష్టుం యోగ్యస్య (వపుషః) రూపస్య. వపు రితి రూపనా...నిఘం.౩.౭. (వి)(రాజసి) (పృణక్షి)సంబధ్నాసి(సానసిమ్)సనాతనీమ్ (క్రతుమ్)ప్రజ్ఞామ్. ॥౧౦౯॥ అన్వయః :—హే అమర్త్యాగ్నే! య ఇరజ్యంస్త్వం దర్శతస్య వపుషః సానసిం క్రతుం పృణక్షి తత్రైవ విరాజసి సోఽస్మే జన్తుభీ రాయః ప్రథయస్వ. ॥౧౦౯॥ భావార్థః- యో మనుష్యేభ్యః సనాతనీం వేదవిద్యాం దదాతి సురూపాచారే విరాజతే స ఏవైశ్వర్యం లబ్ధ్వాఽ న్యేభ్యః ప్రాపయితుం శక్నోతి. ॥౧౦౯॥

పదార్థము :—అమర్త్య = నాశరహితుడా ! సాంసారికమనుష్యస్వభావరహితుడా ! = అగ్నే అగ్నివలెపురుషార్థీ! ఇరజ్యన్ = ఐశ్వర్యమును సంచయమొనర్చుచున్న ఏ నీవు, దర్శతస్య = చూడ దగిన, వపుషః = రూపముయొక్క, సానసిమ్ క్రతుమ్ = సనాతనబుద్ధితో, పృణక్షి = సంబంధ మొనర్చుచున్నావో. మఱియు నాబుద్ధిలోనే విశేషముగ, విరాజసి = శోభించుచున్నావో, సః = అట్టి నీవు, అస్మే = మాకొఱకు, జన్తుభిః = మనుష్యాది ప్రాణులతో, రాయః = ధనములను, ప్రథయస్వ = విస్తారమొనర్చుము. ॥౧౦౯॥

భావార్థము :—మానవులకై సనాతనమైన వేదవిద్య నొసగుచు, సుందరాచారములందు విరాజి ల్లుచు నుండు నతడే ఐశ్వర్యముల పొంది, ఇతరులకు కూడ లభింపజేయుటకు సమర్థుడగుచున్నాడు.

౬౨౩ ఇష్కర్తార మిత్యస్య పావకాగ్ని ఋషిః, విద్వాన్ దేవతా, ఆర్షీ పంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.
కః పరోపకారీ జాయత ఇత్యాహ. ఏ పురుషుడు పరోపకారి కాగలడు ?

ఇష్కర్తార మధ్వరస్య ప్రచేతసం క్షయన్తꣳరాధసో మహః ।
రాతిం వామస్య సుభగాం మహీమిషం దధాసి సానసిꣳ రయిమ్॥ ॥౧౧౦॥

ఇష్కర్తారమ్, అధ్వరస్య, ప్రచేతసమితి ప్ర+చేతసమ్, క్షయన్తమ్, రాధసః, మహః, రాతిమ్, వామస్య, సుభగామితి సు+భగామ్, మహీమ్, ఇషమ్, దధాసి, సానసిమ్, రయిమ్. [110]

పదార్థః :-(ఇష్కర్తారమ్)నిష్కర్తారం సంసాధకమ్, అత్ర ఛాన్దసో వర్ణలోప ఇతి నలోపః(అధ్వరస్య) అహింసనీయస్య వర్ధితుం యోగ్యస్య యజ్ఞస్య(ప్రచేతసమ్)ప్రకృతప్రజ్ఞమ్. చేతా ఇతి ప్రజ్ఞా నా ..ని.౩.౯.(క్షయన్తమ్) నివసన్తమ్(రాధసః)ధనస్య(మహః)మహతః(రాతిమ్) దాతారమ్(వామస్య) ప్రశస్యస్య (సుభగామ్)సుష్ఠ్వైశ్వర్యప్రదామ్(మహీమ్)పృథివీమ్(ఇషమ్)అన్నాదికమ్(దధాసి)(సానసిమ్)పురాణమ్(రయిమ్)ధనమ్. ॥౧౧౦॥ అన్వయః :-హే విద్వన్ ! యస్త్వమధ్వరస్యేష్కర్తారం ప్రచేతసం వామస్య మహో రాధసో రాతిం సుభగాం మహీమిషం సానసిం రయించ దధాసి. తస్మాదస్మాభిః పూజ్యోఽసి. ॥౧౧౦॥ భావార్థః :-మనుష్యో యథా స్వార్థం సుఖమిచ్ఛేత్తథా పరార్థం చ. స ఏవాప్తః పూజ్యో భవేత్. ॥౧౧౦॥

పదార్థము:-విద్వాంసుడా! నీవు, అధ్వరస్య = పెంచదగినయజ్ఞమును, ఇష్కర్తారమ్ = సిద్ధమొనర్చువానిని, ప్రచేతసమ్ = ఉత్తమబుద్ధిమంతుని, వామస్య మహః రాధసః = ప్రశంసితమగు గొప్పధనమును, రాతిమ్ = ఇచ్చువానిని, సుభగామ్ = సుందరైశ్వర్యమును ఇచ్చు, మహీమ్ = భూమిని, ఇషమ్ = అన్నాదులను మఱియు, సానసిమ్ రయిమ్ = ప్రాచీనధనమును. దధాసి = ధారణమొనర్చుచున్నావు, కనుక మాకు సత్కారయోగ్యుడవు. ॥౧౧౦॥

భావార్థము :-మానవుడెటుల తన సుఖమును అభిలషించునో అటులనే ఇతరులకైకూడ ఒనర్చవలయును. అట్టి ఆప్తుడే సత్కారార్హుడు. ॥౧౧౦॥ (౬౨౪)

---

౬౨౫ ఋతావాన మిత్యస్య పావకాగ్ని ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, స్వరాడార్షీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
మనుష్యైః కేషా మనుకరణం కార్య మిత్యాహ. మానవులెవరిని అనుకరించవలయును :

ఋతావానం మహిషం విశ్వదర్శత మగ్నిꣳ సుమ్నాయ దధిరే పురో జనాః ।
శ్రుత్కర్ణꣳసప్రథస్తమం త్వా గిరా దైవ్యం మానుషా యుగా ॥ ॥౧౧౧॥

ఋతావానమ్, ఋతవానమిత్యృత+వానమ్, మహిషమ్,విశ్వదర్శతమితి విశ్వ+దర్శతమ్, అగ్నిమ్, సుమ్నాయ, దధిరే,పురః, జనాః,శ్రుత్కర్ణమితి శ్రుత్+కర్ణమ్, సప్రథస్తమమితి సప్రథః+తమమ్, త్వా, గిరా, దైవ్యమ్, మానుషా, యుగా.

పదార్థః :-(ఋతావానమ్)ఋతం బహు సత్యం విద్యతే యస్మింస్తమ్. అత్ర ఛన్దసీవనిపావితి వార్తికేన వనిప్ (మహిత్వమ్) మహాన్తమ్ (విశ్వదర్శతమ్) సర్వవిద్యాబోధస్య ద్రష్టారమ్ (అగ్నిమ్)విద్వాంసమ్ (సుమ్నాయ) సుఖాయ (దధిరే)హితవన్తః(పురః)పురస్తాత్ (జనాః) విద్యా

విజ్ఞానేన ప్రాదుర్భూతా మనుష్యాః (శ్రుత్కర్ణమ్) శ్రుతౌ శ్రవణసాధకౌ కర్ణౌ యస్య బహుశ్రుతస్య తమ్ (సప్రథస్తమమ్) ప్రథసా విస్తరేణ సహ వర్తమానః సప్రథాస్తమతిశయితమ్ (త్వా) త్వామ్ (గిరా) వాచా (దైవ్యమ్)దేవేషు విద్వత్సు కుశలమ్ (మానుషా) మనుష్యాణా మిమాని (యుగా) యుగాని వర్షాణి. ॥౧౧౧॥ అన్వయః :—హే మనుష్య! యథా జనా గిరా సుమ్నాయ దైవ్యం శ్రుత్కర్ణం విశ్వదర్శతం సప్రథస్త మమృతావానం మహిష మగ్నిం విద్వాంసం మానుషా యుగా చ పురో దధిరే తథైవం విద్వాంస మేతాని చ త్వం ధేహీతి త్వాం శిక్షయామి. ॥౧౧౧॥భావార్థః:— అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః, యే సత్పురుషా అతీతా స్తేషామేవానుకరణం మనుష్యాః కుర్యు ర్నేతరేషా మధార్మికాణామ్. ॥౧౧౧॥

పదార్థము:— ఓ మానవుడా ! ఎటుల, జనాః = విద్యావిజ్ఞానములచే ప్రసిద్ధులగు మానవులు, గిరా = వాణితో, సుమ్నాయ = సుఖమునకై, దైవ్యమ్ = విద్వాంసులలో కుశలుడు, శ్రుత్కర్ణమ్ = బహుశ్రుతుడు, విశ్వదర్శతమ్ = సర్వవిద్యాబోధను చూచువాడు, సప్రథస్తమమ్ = అత్యంత విస్తార ముతోపాటు వర్తమానుడు, ఋతావానమ్ = బహుసత్యాచరణయుక్తుడునగు, మహిషమ్ అగ్నిమ్ = పెద్దవిద్వాంసుని, మానుషా = మానవీయములైన.యుగా = కృతయుగాదులను,వర్షములను,పురః = ప్రథమమున, దధిరే = ధారణమొనర్చెదరో, అటులనే విద్వాంసుని మఱియు ఈసంవత్సరములను నీవును ధారణమొనర్చుము అని. త్వామ్ = నీకు శిక్షగఱపుచున్నాను. ॥౧౧౧॥

భావార్థము :—ఈమంత్రములో వాచకలుప్తోపమాలంకారము. ఏ సత్పురుషులు గడచిరో వారినే మానవులు అనుకరణమొనర్చవలయును. అధార్మికులగు నితరుల ననుకరించకూడదు. ॥౧౧౧॥

---

౬౨౫ ఆప్యాయ స్వేత్యస్య గోతమ ఋషిః, సోమో దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః. రాజజనాః కింకృత్వా కీదృశా భవేయు రిత్యాహ. రాజపురుషు లేమియొనర్చి ఎటువంటివారుకావలెను?

ఆ ప్యాయస్వ సమేతు తే విశ్వతః సోమవృష్ణ్యమ్ । భవా వాజస్య సఙ్గథే ॥ ॥౧౧౨॥

ఆ, ప్యాయస్వ, సమ్, ఏతు, తే, విశ్వతః, సోమ, వృష్ణ్యమ్, భవ, వాజస్య, సఙ్గథ ఇతి సమ్+గథే. [112]

పదార్థః:—(ఆ)(ప్యాయస్వ)వర్ధస్వ(సమ్)(ఏతు)సంగచ్ఛేతామ్(తే)తుభ్యమ్(విశ్వతః)సర్వతః (సోమ)చంద్ర ఇవ వర్తమాన (వృష్ణ్యమ్)వృష్ణో వీర్యవతః కర్మ(భవ)ద్వచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (వాజస్య)విజ్ఞానవేగయుక్తస్య స్వామిన ఆజ్ఞయా(సంగథే)సంగ్రామే.॥౧౧౨॥అన్వయః :—హే సోమ తాదృశస్య విదుషః సంగాత్తే వృష్ణ్యం విశ్వతః సమేతు తేన త్వమాప్యాయస్వ వాజస్యవేత్తా సన్‌సంగథే విజయీ భవ.॥౧౧౨॥ భావార్థః :—రాజపురుషై ర్నిత్యం వీర్యం వర్ధయిత్వా విజయేన భవితవ్యమ్.

పదార్థము :—సోమ = చంద్రునితోసమానమైన కాంతిగల రాజపురుషా! ఎటుల సోమగుణయు క్తుడగు విద్వాంసుని సంగమమువలన. తే = నీకొఱకు, వృష్ణ్యమ్ = వీర్యపరాక్రమములుగల పురు షుని కర్మ, విశ్వతః = అన్నిప్రేష్ఠలనుండి, సమేతు = లభించుగాక ! దానిచే నీవు, ఆప్యాయస్వ = వృద్ధిపొందుము, వాజస్య = విజ్ఞానమును వేగయుక్త సంగ్రామమును ఎఱుగువాడవై, సంగథే = యుద్ధములో విజయమును పొందువాడవు, భవ = కమ్ము. ॥౧౧౨॥

భావార్థము :—రాజపురుషులు నిత్యము పరాక్రమమును పెంచి శత్రువులపై విజయమును బడయవలయును.

॥౧౧౨॥ (౬౨౫)

౬౨౬ సన్త ఇత్యస్య గోతమ ఋషిః, సోమో దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
శరీరాత్మబలయుక్తాః కిమాప్నువన్తీత్యాహ. శరీరాత్మబలయుక్తులగు పురుషులెద్దానినిపొందుచున్నారు?

సన్తే పయాꣳసి సముయన్తు వాజాః సంవృష్ణ్యాన్యభిమాతిషాహః ।
ఆప్యాయమానో అమృతాయ సోమదివి శ్రవాꣳ స్యుత్తమాని ధిష్వ ॥ ॥౧౧౩॥

సమ్, తే, పయాꣳసి, సమ్, ఊꣳ ఇత్యూꣳ, యన్తు, వాజాః, సమ్, వృష్ణ్యాని, అభిమాతిషాహః, అభిమాతిసహ ఇత్యభిమాతి+సహః, ఆప్యాయమాన ఇత్యా+ప్యాయమానః, అమృతాయ, సోమ, దివి, శ్రవాꣳసి, ఉత్తమానీత్యుత్+తమాని, ధిష్వ.

పదార్థః :-(సమ్)(తే)తుభ్యమ్ (పయాంసి)జలాని దుగ్ధాని వా (సమ్)(ఉ)(యన్తు) ప్రాప్నువన్తు (వాజాః) ధనుర్వేదబోధజా వేగాః (సమ్)(వృష్ణ్యాని)వీర్యాణి (అభిమాతిషాహః)యేఽభిమాతీనభిమానయుక్తాన్ శత్రూన్ సహన్తే నివారయన్తి (ఆప్యాయమానః) సమన్తాద్వర్ధమానః (అమృతాయ) మోక్షసుఖాయ (సోమ) ఐశ్వర్యయుక్త(దివి)ద్యోతనాత్మకే పరమేశ్వరే(శ్రవాంసి) అన్నాని శ్రవణాని వా (ఉత్తమాని)(ధిష్వ)ధత్స్వ. ॥౧౧౩॥ అన్వయః :-హే సోమ ! యస్మై తే పయాంసి సంయంత్వభిమాతిషాహో వాజాః సంయన్తు వృష్ణ్యాని సంయన్తు స ఆప్యాయమానస్త్వం దివ్యమృతాయోత్తమాని శ్రవాంసి ధిష్వ. ॥౧౧౩॥ భావార్థః :- యే మనుష్యాః శరీరాత్మబలం నిత్యం వర్ధయన్తి తే యోగాభ్యాసేన పరమాత్మని మోక్షానందం లభన్తే. ॥౧౧౩॥

పదార్థము :-సోమ = శాంతిగలపురుషా! తే = ఏ నీకు, పయాంసి = జలములు లేక క్షీరములు, సంయంతు = లభించునో, అభిమాతిషాహః = అభిమానులైన శత్రువులను నివారించువారు, వాజాః = ధనుర్వేదబోధచే కలిగినవేగములు, సమ్ = లభించుదురో, ఉ = మఱియు, వృష్ణ్యాని = పరాక్రమములు, సమ్ = లభించునో, ఆనీవు, ఆప్యాయమానః = బాగుగ నభివృద్ధిజెందుచున్నవాడవై, దివి = ప్రకాశస్వరూపుడైన యీశ్వరునియందు, అమృతాయ = మోక్షసుఖమునకై, ఉత్తమాని శ్రవాంసి = ఉత్తమాన్నములను లేక ఉత్తమశ్రవణములను, ధిష్వ = ధారణమొనరించుము.

భావార్థము :-శరీరాత్మల బలమును నిత్యము పెంపొందజేయువారు యోగాభ్యాసముచే పరమాత్మయందు మోక్షానందమును బొందుచున్నారు, ॥౧౧౩॥ (౬౨౬)

౬౨౭ ఆప్యాయస్వేత్యస్య గోతమ ఋషిః, సోమో దేవతా, ఆర్ష్యుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
కోఽత్ర వర్ధత ఇత్యాహ, లోకమున వృద్ధిపొందున దెవరు?

ఆప్యాయస్వ మదిన్తమ సోమ విశ్వేభిరꣳశుభిః ।
భవానః సప్రథస్తమః సఖా వృధే ॥ ॥౧౧౪॥

ఆ, ప్యాయస్వ, మదిన్తమేతి మదిన్+తమ, సోమ, విశ్వేభిః, అꣳశుభిరిత్యꣳశు+భిః, భవ, నః, సప్రథస్తమ ఇతి సప్రథః+తమః, సఖా, వృధే.

పదార్థః-:(ఆ) (ప్యాయస్వ)(మదిన్తమ)అతిశయేన మదితుం హర్షితుం శీల(సోమ) ఐశ్వర్యయుక్త (విశ్వేభిః) సర్వైః (అంశుభిః) కిరణైః (భవ) ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (నః) అస్మాకమ్(సప్రథస్తమః) అతిశయేన విస్తృతసుఖకారకః (సఖా)మిత్రః (వృధే)వర్ధనాయ. ॥౧౧౪॥

అన్వయః :—హే మదిన్తమ సోమ త్వమంశుభిః కిరణైః సూర్య ఇవ విశ్వేభిః సాధనై రాప్యాయస్వ సప్రథస్తమః సఖా సన్ నో వృధే భవ.॥౧౧౪॥భావార్థః:—ఇహ సర్వహితకారీ సర్వతో వర్ధతే నేర్ష్యకః.

పదార్థము :—మదింతమ = అత్యంతానందముగలవాడా ! సోమ = ఐశ్వర్యవంతుడా ! నీవు, అంశుభిః = కిరణములతో సూర్యునివలె, విశ్వేభిః = సకలసాధనములతో, ఆప్యాయస్వ = వృద్ధిపొందుము, సప్రథస్తమః = అత్యంతవిస్తారయుక్తముగ సుఖకారకుడవు. సఖా = మిత్రుడవునై , నః = మమ్ము, వృధే = వర్ధింపజేయుటకు. భవ = తత్పరుడవు కమ్ము. ॥౧౧౪॥

భావార్థము :—ఈ లోకములో నందఱికి హితమొనర్చు పురుషుడు అన్నివిధముల వృద్ధిని పొందుచున్నాడు. ఈర్ష్యించువాడు వృద్ధిపొందనేరడు. ॥౧౧౪॥ (౬-౨౭)

౬-౨౮ ఆత ఇత్యస్య వత్సారఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

మనుష్యాః కిం కిం వశీకృత్యానన్దం ప్రాప్నువ న్విత్యాహ.

మానవు ఁపనిని వశమునందుంచుకొని ఆనందమును పొందవలయును ?

ఆ తే వత్సో మనో యమత్పరమాచ్చిత్సధస్థాత్ । అగ్నే త్వాంకామయా గిరా ॥

ఆ, తే, వత్సః, మనః, యమత్, పరమాత్, చిత్, సధస్థాదితి సధ+స్థాత్, అగ్నే, త్వాఙ్కామయేతి త్వామ్+కామయా, గిరా. [115]

పదార్థః :—(ఆ)(తే)తవ(వత్సః)(మనః)చిత్తమ్(యమత్)ఉపరమేత (పరమాత్) ఉత్కృష్టాత్(చిత్)అపి(సధస్థాత్)సమానస్థానాత్(అగ్నే) విద్వన్ (త్వాఙ్కామయా)యయా త్వాం కామయతే తయా. అత్ర ద్వితీయైకవచనస్యాలుక్(గిరా)॥౧౧౫॥అన్వయః :—హే అగ్నే సోమ!విద్వంస్త్వాంకామయా గిరా[తే మనః యథా]పరమాత్సధస్థాచ్చిద్వత్సో గోరివాయమత్స త్వం ముక్తిం కథన్నాప్నుయాః. ॥౧౧౫॥భావార్థః :—మనుష్యైః సదైవ మనః స్వవశం విధేయం వాణీ చ. ॥౧౧౫॥

పదార్థము :—అగ్నే = అగ్నివలె తేజస్వివియైన విద్వాంసుడా! త్వాఙ్కామయా = నిన్నుకామించుటకు హేతువైన, గిరా = వాణిచే, తే మనః = నీయొక్కమనస్సు, ఎటుల, పరమాత్ = శ్రేష్ఠమైన, సధస్థాత్ చిత్ = ఒకే స్థానమునుండియే, వత్సః = దూడ గోవును పొందునో అటుల, ఆ యమత్ = స్థిరమగుచున్నది. అట్టి నీవు ముక్తిని ఏల పొందవు ? ॥౧౧౫॥

భావార్థము :—మానవులు ఎల్లప్పుడుమనస్సును వాణినిస్వాధీనమునందుంచవలయును. ॥౧౧౫॥

౬-౨౯ తుభ్యన్తా ఇత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః.

అథ రాజా కిం కుర్యా దిత్యాహ. రాజు ఏమి చేయవలయును.

తుభ్యం తా అఙ్గిరస్తమ విశ్వాః సుక్షితయః పృథక్ । అగ్నే కామాయ యేమిరే ॥

తుభ్యమ్, తాః, అఙ్గిరస్తమేత్యఙ్గిరః+తమ, విశ్వాః, సుక్షితయ ఇతి సు+క్షితయః, పృథక్, అగ్నే, కామాయ, యేమిరే. [116]

పదార్థః :-(తుభ్యమ్)(తాః)(అఙ్గిరస్తమ్)అతిశయేన సారగ్రాహిన్ (విశ్వాః)అఖిలాః(సుక్షితయః) శ్రేష్ఠమనుష్యాః ప్రజాః (పృథక్) (అగ్నే) ప్రకాశమాన రాజన్ (కామాయ) ఇచ్ఛాసిద్ధయే (యేమిరే) ప్రాప్నువన్తు. ॥౧౧౬॥ అన్వయః :—హే అంగిరస్తమాగ్నే రాజన్!యా విశ్వాః సుక్షితయః ప్రజాః పృథక్ కామాయ తుభ్యం యేమిరే తాస్త్వం సతతం రక్ష. ॥౧౧౬॥భావార్థః :—యత్ర ప్రజా ధార్మికం రాజానం ప్రాప్య స్వాం స్వామభిలాషాం ప్రాప్నువన్తి తత్ర రాజా కథం న వర్ధేత

పదార్థము :- అఙ్గిరస్తమ = అతిశయముగ సారమును గ్రహించువాడా! అగ్నే = ప్రకాశ వంతుడవైన రాజా! విశ్వాః = సకల, సుక్షితయః = శ్రేష్ఠమానవులున్న యే ప్రజలు, పృథక్ = వేరుగ, కామాయ = ఇచ్ఛాసాధకుడవగు, తుభ్యమ్ = నీకై, యేమిరే = లభించునో, తాః = ఆ ప్రజలను నీవు నిరంతరము రక్షించుము. ॥౧౧౬॥

భావార్థము :-ప్రజలు ధర్మాత్ముడగు రాజునుపొంది తమతమవాంఛలను నెరవేర్చుకొనుచున్న చోట రాజెందుకు వృద్ధి జెందడు? ॥౧౧౬॥ (౬.౨౯

౬౩౦ అగ్ని రిత్యస్య ప్రజాపతి ర్ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః.
పునర్మనుష్యాః కీదృశా భూత్వా కిం కుర్యు రిత్యాహ. మానవు లెటువంటివారై ఏమేమి చేయవలెను?

అ॒గ్నిః ప్రి॒యేషు॒ ధామ॑సు॒ కామో॑ భూ॒తస్య॒ భవ్య॑స్య । స॒మ్రాడేకో॒ విరా॑జతి ॥

అ॒గ్నిః, ప్రి॒యేషు॑, ధామ॒స్వితి॒ ధామ+సు, కామ॑ః, భూ॒తస్య॑, భవ్య॒స్య॑,
స॒మ్రాడితి స॒మ్+రాట్, ఏక॑ః, వి, రా॒జ॒తి॒. [117]

పదార్థః :-(అగ్నిః) పావక ఇవ వర్తమానః (ప్రియేషు) ఇష్టేషు (ధామసు)జన్మస్థాననామసు (కామః)యః కామ్యతే సః (భూతస్య)అతీతస్య(భవ్యస్య) ఆగామిసమయస్య (సమ్రాట్) సమ్యక్ప్రకాశకః (ఏకః)అద్వితీయః పరమేశ్వరః(వి)(రాజతి) ॥౧౧౭॥ అన్వయః:- యో మనుష్యః సమ్రాడేకః కామోఽగ్నిః సభేశః పరమేశ్వర ఇవ భూతస్య భవ్యస్య ప్రియేషు ధామసు విరాజతి స ఏవ రాజ్యాభిషేచనీయః. ॥౧౧౭॥ భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలఙ్కారః. యే మనుష్యాః పరమాత్మనో గుణకర్మస్వభావానుకూలాన్ స్వగుణకర్మస్వభావాన్ కుర్వన్తి త ఏవ సామ్రాజ్యం భోక్తు మర్హన్తీతి. ॥౧౧౭॥

పదార్థము :-ఏమానవుడు, సమ్రాట్ = సమ్యక్ప్రకాశకుడు, ఏకః = ఒకడే అసహాయుడగు పరమేశ్వరునివలె, కామః = స్వీకరించదగినవాడు, అగ్నిః = అగ్నివలెనుండు సభాపతి, భూతస్య = భూతకాలపు, భవ్యస్య = భావికాలపు, ప్రియేషు = ఇష్టములైన, ధామసు = జన్మస్థాననామములందు, విరాజతి = ప్రకాశకుడునగునో, అతడే రాజ్యాధికారి యగుటకు తగినవాడు. ॥౧౧౭॥

భావార్థము :-ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఎవడు పరమాత్ముని గుణకర్మస్వభావముల కనుకూలముగ తనగుణకర్మ స్వభావములను మార్చుకొనునో అతడే చక్రవర్తి రాజ్యమధిష్ఠించుటకు యోగ్యుడు. ॥౧౧౭॥ (౬౩౦)

అత్ర స్త్రీ పురుషరాజప్రజా కృష్యధ్యయనాధ్యాపనాది కర్మవర్ణనా దేతదర్థస్య పూర్వాఽధ్యాయార్థేన సహ సఙ్గతి రస్తీతి బోధ్యమ్.

ఈ అధ్యాయమునందు స్త్రీ, పురుషుడు, రాజు, ప్రజ, వ్యవసాయము, చదువుట, చదివించుట మొదలైన కర్మల వర్ణనమున్నది. కనుక ఈ అధ్యాయార్థసంగతి పూర్వాధ్యాయోక్తార్థముతో కలదని గ్రహించవలయును.

ఇతి శ్రీమత్పరివ్రాజకాచార్య పరమవిదుషాం శ్రీ విరజానన్ద సరస్వతీ స్వామినాం శిష్యేణ శ్రీమద్దయానన్ద సరస్వతీ స్వామినా నిర్మితే సంస్కృతార్యభాషాభ్యాం భూషితే సుప్రమాణయుక్తే యజుర్వేదభాష్యే ద్వాదశోఽధ్యాయః సమ్పూర్ణః

పన్రెండవ అధ్యాయమునకు ఆంధ్రానువాదము సమాప్తము

* * —(౦)— * *

ఓమ్

త్రయోదశాధ్యాయారమ్భః

పదమూడవ అధ్యాయము ఆరంభమగుచున్నది.

ఓమ్విశ్వాని దేవ సవిత ర్దురితాని పరాసువ । యద్ భద్రం తన్న ఆ సువ ॥

౬౩౧ తత్రి మయి గృహ్ణా మీత్యస్య వత్సార ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఆర్చీ పంక్తి శ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.

మనుష్యై రాదిమాఽవస్థాయాం కిం కిం కార్య మిత్యాహ,

మానవుడు ఆరంభావస్థలో నేమేమి యొనర్చవలయును ?

మయి గృహ్ణామ్యగ్రే అగ్నిꣳ రాయస్పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయ

సువీర్యాయ । మాము దేవతాః సచన్తామ్ ॥ ॥౧॥

మయి,గృహ్ణామి,అగ్రే,అగ్నిమ్, రాయః, పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయేతి సుప్రజాః+

త్వాయ, సువీర్యాయేతి సు+వీర్యాయ, మామ్, ఉ ఇత్యూꣳ దేవతాః, సచన్తామ్.

పదార్థః :—(మయి)ఆత్మని(గృహ్ణామి)(అగ్రే)(అగ్నిమ్)పరమవిద్వాంసమ్(రాయః)విజ్ఞానాదిధనస్య(పోషాయ)పుష్టయే(సుప్రజాస్త్వాయ)శోభనాశ్చ తాః ప్రజాః సుప్రజాస్తాసాం భావాయ (సువీర్యాయ)ఆరోగ్యేణ సుష్ఠు పరాక్రమాయ(మామ్)(ఉ) (దేవతాః)దివ్యా విద్వాంసో గుణా వా (సచన్తామ్)సమవయన్తు. ॥౧॥ అన్వయః :—హే కుమారాః కుమార్యశ్చ ! యథాఽహమగ్రే మయి రాయస్పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయ సువీర్యాయాగ్నిం గృహ్ణామి యేన మాము దేవతాః సచన్తాంతథా యూయమపి కురుత.॥౧॥భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యాణామిదం సముచితమస్తి బ్రహ్మచర్య కుమారావస్థాయాం వేదాధ్యయనేన పదార్థవిద్యా బ్రహ్మకర్మ బ్రహ్మోపాసనాం బ్రహ్మజ్ఞానం స్వీకుర్యుర్యేన దివ్యాన్ గుణానాప్తాన్ విదుషశ్చ ప్రాప్యోత్తమ శ్రీప్రజాపరాక్రమాన్ ప్రాప్నుయురితి. ॥౧॥

పదార్థము :—పుత్రీ పుత్రులారా ! నేనెటుల, అగ్రే = పూర్వము, మయి = నాయందు, రాయః పోషాయ = విజ్ఞానాదిధనపుష్టికై, సుప్రజాస్త్వాయ = సుందరసంతానము కలుగుటకై, మఱియు, సువీర్యాయ = రోగరహితసుందరపరాక్రమప్రాప్తికొఱకు, అగ్నిమ్ = ఉత్తమవిద్వాంసుని, గృహ్ణామి = గ్రహించు చున్నానో, దానివలన, మామ్ ఉ = నిశ్చయముగనన్ను, దేవతాః = ఉత్తమవిద్వాంసులు లేక ఉత్తమ గుణములు, సచంతామ్ = లభించుచున్నారు, లేక లభించుచున్నవి. అటులనే మీరును ఒనర్చుడు. ॥౧॥

భావార్థము :—వాచకలుప్తోపమాలంకార మిందున్నది, బ్రహ్మచర్యముతోకూడిన కౌమార్యమునందు వేదాది శాస్త్రాధ్యయనముచే పదార్థవిద్యను, ఉత్తమకర్మను, ఈశ్వరోపాసనను, బ్రహ్మజ్ఞానమును స్వీకరించవలయును, దానివలన దివ్యగుణములను, ఆప్తవిద్వాంసులను పొంది ఉత్తమ శ్రీని, సంతానమును, పరాక్రమమును పొందుట మానవులకు సముచితము. ॥౧॥

౧౩.౨ అపాం పృష్ఠ మిత్యస్య వత్సార ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాట్ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
అథ పరమేశ్వరోపాసనా విషయ మాహ. పరమేశ్వరోపాసనా విషయము.

అపాం పృష్ఠమసి యోనిరగ్నేః సముద్రమభితః పిన్వమానమ్ ।
వర్ధమానో మహాఀ౨ ॥ ఆ చ పుష్కరే దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథస్వ ॥

అపామ్, పృష్ఠమ్, అసి, యోనిః, అగ్నేః, సముద్రమ్, అభితః, పిన్వమానమ్,
వర్ధమానః, మహాన్, ఆ, చ, పుష్కరే, దివః,మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథస్వ. [2]

పదార్థః :-(అపామ్)వ్యాపకానాం ప్రాణానాం జలానాం వా(పృష్ఠమ్) అధికరణమ్(అసి) (యోనిః)కారణమ్(అగ్నేః)విద్యుదాదేః (సముద్రమ్)అన్తరిక్షమివసాగరమ్(అభితః)సర్వతః (పిన్వమానమ్)సిఞ్చమానమ్(వర్ధమానః)సర్వథోత్కృష్టః(మహాన్)సర్వేభ్యోవరీయాన్ సర్వైః పూజ్యశ్చ (ఆ)(చ)(పుష్కరే) అన్తరిక్షే. పుష్కరమిత్యన్తరిక్ష నామ.. నిఘం...౧.౩.(దివః) ద్యోతమానస్య (మాత్రయా) యయా సర్వం మిమీతే (వరిమ్ణా) అతిశయేనోరు ర్బహుత్వేన వ్యాపకత్వేన(ప్రథస్వ) ప్రఖ్యాతో భవ, ॥౨॥ అన్వయః :-హే విద్వన్ ! య స్త్వమభితోఽపాం పృష్ఠం సముద్రం పిన్వమాన మగ్నే ర్యోని ర్దివో మాత్రయా పుష్కరే వర్ధమానో మహాఀశ్చాసి సోఽస్మాసు వరిమ్ణా ప్రథస్వ. ॥౨॥ భావార్థః :-మనుష్యై ర్యత్ సచ్చిదానన్ద స్వరూప మఖిలస్య జగతో నిర్మాతృ సర్వత్రాభివ్యాప్తం సర్వేభ్యో వరం సర్వశక్తిమద్ బ్రహ్మైవోపాస్య సకలవిద్యాః ప్రాప్యన్తే తత్ కథం న సేవితవ్యం స్యాత్. ॥౨॥

పదార్థము :-విద్వాంసుడా! ఏనీవు, అభితః = అన్నివైపులనుండి, అపామ్ = సర్వవ్యాపక పరమేశ్వరుని యొక్కయు, ఆకాశదిగ్విద్యుజ్జల ప్రాణాదులయొక్కయు, పృష్ఠమ్ = అధికరణరూపమైన, సముద్రమ్ = ఆకాశతుల్యసాగరమును, పిన్వమానమ్ = ఆర్ద్రమొనర్చు సముద్రమును, అగ్నేః = విద్యుదగ్నియొక్క, యోనిః = కారణము, దివః = ప్రకాశితపదార్థములను, మాత్రయా = నిర్మాణమొనర్చు తలపుచే, పుష్కరే = హృదయాన్తరిక్షమున, వర్ధమానః = ఉన్నతిని పొందువాడవు, చ = మఱియు, మహాన్ అసి = సర్వశ్రేష్ఠుడవు, పూజ్యుడవును నై యున్నావో ఆ నీవు మాకై, వరిమ్ణా = వ్యాపకశక్తిచే, ఆప్రథస్వ = ప్రసిద్ధుడవు కమ్ము. ॥౨॥

భావార్థము:-సచ్చిదానంద స్వరూపుడు, అఖిలసంసార నిర్మాత, సర్వవ్యాపకుడు, సర్వశ్రేష్ఠుడు, సర్వశక్తిమంతుడునగు బ్రహ్మనే ఉపాసించుటచే సకల విద్యాద్యనంత గుణములు లభించుచున్నవి. అట్టిచో మానవులతని నెందుకు సేవించకూడదు ? ॥౨॥ (౧౩.౨)

౧౩.౩ బ్రహ్మ జజ్ఞాని మిత్యస్య వత్సార ఋషిః, ఆదిత్యో దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
కిం స్వరూపం బ్రహ్మ జనై రుపాస్య మిత్యాహ. ఏ స్వరూపముగల బ్రహ్మ ఉపాసించ యోగ్యుడు ?

బ్రహ్మ జజ్ఞానం ప్రథమం పురస్తాద్విసీమతః సురుచో వేన ఆవః ।
స బుధ్న్యా ఉపమా అస్య విష్ఠాః సతశ్చ యోని మసతశ్చ వి వః ॥ ॥౩॥

బ్రహ్మ, జజ్ఞానమ్,ప్రథమమ్, పురస్తాత్, వి, సీమతః, సురుచ ఇతి సు+

రుచః, వేనః, ఆవరిత్యావః, సః, బుధ్న్యాః, ఉపమా ఇత్యుపమాః, అస్య, విష్ఠాః, విష్ఠా ఇతి వి+స్థాః, సతః, చ, యోనిమ్, అసతః, చ, వి, వరితి వః. [3]

పదార్థః :-(బ్రహ్మ) సర్వేభ్యో బృహత్(జజ్ఞానమ్)సర్వస్య జనకం విజ్ఞాతృ (ప్రథమమ్) విస్తృతం విస్తారయితృ(పురస్తాత్)సృష్ట్యాదౌ(వి)(సీమతః)సీమాతో మర్యాదాతః(సురుచః)సుప్రకాశమానః సుష్ఠురుచి విషయశ్చ(వేనః)కమనీయః.వేనతీతి కాన్తికర్మా..నిఘం,౨.౬(ఆవః)ఆవృణ్వన్తి స్వవ్యాప్త్యాచ్ఛాదయన్తి తాః (సః) బుధ్న్యాః) బుధ్నే జలసమ్బద్ధేఽన్తరిక్షే భవాః సూర్యచంద్ర పృథివీ తారకాదయో లోకాః (ఉపమాః)ఉపమిమతే యాభిస్తాః (అస్య)జగదీశ్వరస్య (విష్ఠాః) యా వివిధేషు స్థానేషు తిష్ఠన్తి తాః (సతః) విద్యమానస్య వ్యక్తస్య (చ)అవ్యక్తస్య (యోనిమ్) స్థానమాకాశమ్ (అసతః) అవిద్యమానస్యాదృశ్యస్యావ్యక్తస్య కారణస్య (చ)మహత్తత్త్వాదేః(వివః) వివృణోతి, అత్ర మంత్రే ఘసేతి చ్లేర్లుగడభావశ్చ. ॥౩॥ అత్రాహ యాస్కమునిః :-విసీమతః సురుచో వేన ఆవరితి చ వ్యవృణోత్సర్వత ఆదిత్యః సురుచ ఆదిత్యరశ్మయః సురోచనాదపి వా సీమేత్యేతదనర్థక ముపబన్ధ మాదదీత పంచమీ కర్మాణం సీమ్నః సీమతః సీమాతో మర్యాదాతః సీమా మర్యాదా విషీవ్యతి దేశావితి నిరు. ౧,౭॥ అన్వయః :-యజ్జజ్ఞానం ప్రథమం బ్రహ్మ యః సురుచో వేనో యస్యాస్య బుధ్న్యా విష్ఠా ఉపమాః సన్తి స సర్వభావః స విసీమతః సతశ్చాసతశ్చ యోనిం వివస్తత్సర్వైరుపాసనీయమ్. ॥౩॥ భావార్థః :-యస్య బ్రహ్మణో విజ్ఞానాయ ప్రసిద్ధాఽప్రసిద్ధలోకా దృష్టాన్తాః సన్తి యత్సర్వత్రాభివ్యాప్తం సత్సర్వమావృణోతి సర్వం వికాశయతి సునియమేన స్వస్వకక్షాయాం విచాలయతి తదేవాన్తర్యామి బ్రహ్మ సర్వైర్మనుష్యైరుపాస్యం నాతో పృథగ్వస్తు భజనీయమ్. ॥౩॥

పదార్థము :-ఎవడు, పురస్తాత్ = సృష్ట్యాదిలో, జజ్ఞానమ్ = సకలోత్పాదకుడు, జ్ఞాత, ప్రథమమ్ = విస్తారయుక్తుడు, విస్తారకర్త, బ్రహ్మ = అందరికంటె పెద్ద, సురుచః = సుప్రకాశకుడు సురుచికివిషయము.వేనః = గ్రహణయోగ్యుడునై[యున్నాడో],బుధ్న్యాః = జలసంబంధమైన ఆకాశమందున్న సూర్యచంద్రపృథివీ నక్షత్రాదులు, విష్ఠాః = వివిధస్థలములందు స్థితములై, అస్య ఉపమాః = ఏయీ యీశ్వరజ్ఞానమునకుదృష్టాంతములుగ లోకములున్నవో,వానినన్నిటిని,సః = అతడు ఆవః = స్వవ్యాప్తిచే ఆచ్ఛాదన మొనర్చుచున్నాడు, ఆ యీశ్వరుడు, విసీమతః = మర్యాదతో, సతః = విద్యమానమై వ్యక్తమగుచున్నదానికి, చ = మఱియు, [అవ్యక్తమగుదానికి] అసతః = అవిద్యమానము అదృశ్యమునైన కారణమునకు, చ = మహత్తత్త్వాదులకు, యోనిమ్ = స్థావరమైన ఆకాశమును, వివః = గ్రహించుచున్నాడు, ఆ బ్రహ్మనే సకలజను లుపాసించవలయును. ॥౩॥

భావార్థము :-ఏ బ్రహ్మను ఎఱుగుటకై ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధ లోకములన్నియు దృష్టాంతములైయున్నవో, ఎవడు సర్వత్ర వ్యాపించి యన్నిటిని ఆవరించి సకలమును ప్రకాశమొనర్చుచున్నాడో, సునియమమున సకలలోకములను వానివాని కక్షలందుంచుచున్నాడో, ఆ యంతర్యామియైన పరమాత్మయే సమస్త మానవులకుపాసనాయోగ్యుడు. వానినిదప్ప నితరవస్తువెద్దియు భజించదగినదికాదు.॥౩॥

---

౬౩౪ హిరణ్యగర్భ ఇత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, ప్రజాపతిర్దేవతా, ఆర్షీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తత్ కీదృశ మిత్యాహ. మరల అతడెట్లున్నాడను విషయము.

హిరణ్యగర్భః సమవర్త్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్ ।

స దాధార పృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ ॥ ॥౪॥

హిరణ్యగర్భ ఇతి హిరణ్య+గర్భః సమ్, అవర్త్తత, అగ్రే, భూతస్య, జాతః, పతిః, ఏకః, ఆసీత్, సః, దాధార, పృథివీమ్, ద్యామ్, ఉత, ఇమామ్, కస్మై దేవాయ, హవిషా, విధేమ. [4]

పదార్థః :-(హిరణ్యగర్భః) హిరణ్యాని సూర్యాదీని తేజాంసి గర్భే మధ్యే యస్య సః, జ్యోతి ర్వై హిరణ్యమ్(శత),హిరణ్యం కస్మాద్ధియత ఆయమ్యమానమితి వా హ్రియతే జనాజ్జనమితి వా హితరమణం భవతీతి వా హర్యతే ర్వా స్యాత్ ప్రేప్సాకర్మణః. నిరు,౨.౧౦.(సమ్)(అవర్త్తత) (అగ్రే)సృష్టేః ప్రాక్(భూతస్య) ఉత్పన్నస్య(జాతః)జనకః(పతిః) పాలకః (ఏకః) అసహాయోఽద్వితీయః (ఆసీత్)(సః)(దాధార,)ధృతవాన్ (పృథివీమ్) ప్రకాశరహితం భూగోలాదికమ్(ద్యామ్) ప్రకాశమయం సూర్యాదికమ్(ఉత)(ఇమామ్)వర్త్తమానాం సృష్టిమ్(కస్మై)సుఖస్వరూపాయ ప్రజాపతయే(దేవాయ) ప్రకాశమానాయ(హవిషా)ఆత్మాదిసామగ్ర్యా (విధేమ) పరిచరేమ, విధేమేతి పరిచరణకర్మా. నిఘం. ౩.౫. నిరుక్తకారో మేవమాహ హిరణ్యగర్భో హిరణ్యమయో గర్భో హిరణ్మయో గర్భోఽస్యేతి వా గర్భో గృభే ర్గృణాత్యర్థే గిరత్యనర్థానితి వా యదా హి స్త్రీగుణాన్ గృహ్ణాతి గుణాశ్చాస్యా గృహ్యన్తేఽథ గర్భోభవతి. సమభవదగ్రే భూతస్య జాతః పతి రేకో బభూవ స ధారయతి పృథివీం దివం చ కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమేతి వ్యాఖ్యాతం. విధతి ర్దానకర్మా. నిరు. ౧౦.౨౩. ॥౪॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యథా వయం యోఽస్య భూతస్య జాతః పతిరేకో హిరణ్యగర్భోఽగ్రే సమవర్త్తతాసీత్స ఇమాం సృష్టిం రచయిత్వోతాపి పృథివీం ద్యాం దాధార తస్మై కస్మై సుఖస్వరూపాయ దేవాయ పరమేశ్వరాయ హవిషా విధేమ తథా యూయమప్యేనం సేవధ్వమ్. ॥౪॥ భావార్థః :— హే మనుష్యాః యూయమస్యా వ్యక్తాయాః సృష్టేః ప్రాక్ పరమేశ్వర ఏవ జాగరూక ఆసీద్ యేనేమే లోకా ధృతా ప్రలయసమయే భిద్యన్తే తమే వోపాస్యం మన్యధ్వమ్. ॥౪॥

పదార్థము :—మానవులారా ! భూతస్య = ఈసృజింపబడిన సమస్తమునకు, జాతః = ఉత్పన్నకర్త, పతిః = పాలకుడు, ఏకః = సహాయానపేక్షకుడు, ఒంటరివాడు, హిరణ్యగర్భః = సూర్యాది తేజోమయ పదార్థముల కాధారుడు, అగ్రే = జగద్రచనకుపూర్వము, సమవర్తత ఆసీత్ = వర్తమానుడునై యెవడున్నాడో, సః = అతడు, ఇమామ్ = ఈవర్తమాన సృష్టిని, ఉత = మఱియు, పృథివీమ్ = ప్రకాశరహిత లోకములను, ద్యామ్ = ప్రకాశవంతములైన లోకములను, దాధార = ధరించియున్నాడు. కస్మై = సుఖస్వరూపుడు ప్రజాపాలకుడు, దేవాయ = ప్రకాశమానుడునగు నాపరమాత్మను, హవిషా = ఆత్మాదిసామగ్రితో, విధేమ = సేవించుటలో మేమెటుల తత్పరులమో, అటులనే మీరును ఆపరమాత్మనే సేవించుడు. ॥౪॥

భావార్థము :—మానవులారా ! వ్యక్తమగుచున్న యీ సృష్టికి పూర్వము పరమేశ్వరుడే [జాగరూకుడై] విద్యమానుడై యున్నాడు. జీవములు గాఢనిద్రయందు సుషుప్తియందులీనములై యున్నవి. జగత్కారణమగు ప్రకృతి అత్యంత సూక్ష్మావస్థలో ఆకాశమువలె నేకరసముగ స్థిరమై యున్నది. ఎవడీ సకలలోకములను సృష్టించి ధారణమొనర్చియున్నాడో, ప్రళయకాలమున నశింపజేయునో ఆ పరమాత్మనే మీరందరు ఉపాసించతగినవాడుగ భావించవలయును. ॥౪॥ (ఋ.౩౪)

౬౩౫ ద్రప్స ఇత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషి రీశ్వరో దేవతా, విరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.
పునః స కీదృశ ఇత్యాహ, అత డెట్లున్నాడు ?

ద్రప్సశ్చస్కన్ద పృథివీమను ద్యామిమం చ యోనిమను యశ్చ పూర్వః ।
సమానం యోనిమను సంచరన్తం ద్రప్సం జుహోమ్యను సప్త హోత్రాః ॥

ద్రప్సః, చస్కన్ద, పృథివీమ్, అను, ద్యామ్, ఇమమ్, చ, యోనిమ్, అను, యః, చ, పూర్వః, సమానమ్, యోనిమ్, అను, సంచరన్తమితి, సమ్+చరన్తమ్, ద్రప్సమ్, జుహోమి, అను, సప్త, హోత్రాః. [5]

పదార్థః :—(ద్రప్సః) హర్ష ఉత్సాహః. అత్ర దృప విమోహనహర్షణయోరిత్యత ఔణాదికః సః కిచ్చ (చస్కన్ద)ప్రాప్నోతి (పృథివీమ్) భూమిమ్ (అను) (ద్యామ్) ప్రకాశమ్ (ఇమమ్) (చ) (యోనిమ్) కారణమ్(అను)(యః)(చ)(పూర్వః)పూర్ణః(సమానమ్)(యోనిమ్)స్థానమ్(అను) (సంచరన్తమ్)(ద్రప్సమ్) ఆనన్దమ్ (జుహోమి) గృహ్ణామి (అను)(సప్త)పఞ్చప్రాణా మన ఆత్మా చేతి. (హోత్రాః) ఆదాతారః. ॥౫॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! యథాహం యస్య సప్తహోత్రా ఽనుగ్రహీతారో య ఇమాం పృథివీం ద్యాం యోనిం చాను యః పూర్వో ద్రప్సోఽను చస్కన్ద తస్య యోనిమను సంచరన్తం సమానం ద్రప్సం సర్వత్రాభివ్యాప్త మానంద మను జుహోమి తథైవ మాదత్త. ॥౫॥ భావార్థః :—హే మనుష్యాః! యూయం యస్య జగదీశ్వరస్య సానన్దం స్వరూపం సర్వతోపలభ్యతే తత్ ప్రాప్తయే యోగమభ్యస్యత. ॥౪॥

పదార్థము :—మానవులారా! ఎవనిని, సప్త = పంచప్రాణములు, మనస్సు, ఆత్మయివి యేడు, హోత్రాః = అనుగ్రహణ మొనర్చునవై యున్నవో, యః = ఎవడు, ఇమాం పృథివీమ్ ద్యామ్ = ఈపృథివికి ప్రకాశమునకు, చ = మఱియు, యోనిమ్ = కారణమునకు [అను =]అనుకూలుడో, ఎవడు, పూర్వః = సంపూర్ణస్వరూపుడో, ద్రప్సః = ఆనందోత్సాహములను, అనుచస్కంద = అనుకూలముగ పొందుచున్నాడో, యోనిమ్ అను = అతని స్థానానుకూలముగ, సంచరంతమ్ సమానమ్ = సంచరించుచు నేకరసము, ద్రప్సమ్ = సర్వత్రవ్యాప్తమునగు నానందమును నేనెటుల, అనుజుహోమి = అనుకూలముగ గ్రహించుచున్నానో అటులనే మీరును గ్రహించుడు. ॥౫॥

భావార్థము :—మానవులారా! ఏజగదీశ్వరుని సానందస్వరూపము సర్వత్రలభించుచున్నదో దానిప్రాప్తికై యోగాభ్యాస మొనర్చుడు. ॥౫॥ (౬౩౫)

---

౬౩౬ నమోఽస్త్విత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషి ర్దేవతా చ, భురిగుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
మనుష్యై రత్ర కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ, మానవులు లోకమున నెటుల ప్రవర్తించవలయును:

నమోఽస్తు సర్పేభ్యో యే కే చ పృథివీమను ।
యే అన్తరిక్షే యే దివి తేభ్యః సర్పేభ్యో నమః ॥ ॥౬॥

నమః, అస్తు, సర్పేభ్యః, యే, కే, చ, పృథివీమ్, అను, యే, అన్తరిక్షే, యే, దివి, తేభ్యః, సర్పేభ్యః, నమః. [6]

పదార్థః :- (నమః)అన్నమ్. నమ ఇత్యన్ననామ. నిఘం. ౨.౭. (అస్తు)(సర్పేభ్యః) యే సర్పన్తి గచ్ఛన్తి తే లోకాస్తేభ్యః, ఇమే వై లోకాః సర్పాస్తేహానేన సర్వేణ సర్పన్తి. శత. ౭.౩.౧. ౨౫ (యే)(కే)(చ) (పృథివీమ్)భూమిమ్(అను)(యే)(అంతరిక్షే)ఆకాశే(యే)(దివి) సూర్యాదిలోకే (తేభ్యః)(సర్పేభ్యః)(ప్రాణిభ్యః(నమః)అన్నమ్. ॥౬॥ అన్వయః :-యే కే చాత్ర సర్పాః సన్తి తేభ్యః సర్పేభ్యో నమోఽస్తు, యేఽన్తరిక్షే యే దివి యే చ పృథివీ మనుసర్పన్తి తేభ్యః సర్పేభ్యో నమోఽస్తు. ॥౬॥ భావార్థః :-యావన్త ఇమే లోకా దృశ్యన్తే యేచ న దృశ్యన్తే తే సర్వే స్వస్వకక్షయామీశ్వరేణ నియతాః సన్త ఆకాశే భ్రమన్తి తేషు సర్వేషు లోకేషు యే ప్రాణిన శ్చలన్తి తదర్థ మపీశ్వరేణ రచితం యత ఏతేషాం జీవనం భవతి యూయం విజానీత. ॥౬॥

పదార్థము:-యే కే = ఈజగత్తునందే యేలోక లోకాంతరములు ప్రాణులు నున్నవో, తేభ్యః సర్పేభ్యః = ఆయాలోకముల జీవములకు, నమః అస్తు = అన్నము కలుగుగాత ! యే అంతరిక్షే = ఏవి ఆకాశములోను,యే దివి = ఏవి ప్రకాశమాన సూర్యాదిలోకములందును, యే పృథివీమ్ అను = ఏవి భూమిమీదను చరించుచున్నవో, తేభ్యః సర్పేభ్యః = ఆ ప్రాణులన్నిటికి, నమః = అన్నము ప్రాప్తించుగాక ! ॥౬॥

భావార్థము:- మానవులారా! కనబడులోకములు, కనబడనిలోకములన్నియు వాని వాని కక్ష లందు ఈశ్వరునిచే నియమముగ స్థితము లొనర్చబడినవై యాకాశమార్గమున ఎన్ని భ్రమించు చున్నవో వానియన్నిటిలోనున్న ప్రాణులన్నిటి యాహారమును పరాత్పరుడు సృష్టించియున్నాడు, దానివలన నవి జీవించుచున్నవి అని మీ రెఱుగుడు. ॥౬॥ (౬౩౬)

---

౬౩౭ యా ఇషవ ఇత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, స ఏవ దేవతా చ, అనుష్టుప్ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తైః కథం భవితవ్య మిత్యుపదిశ్యతే. మానవు లెటు లుండవలయును ?

యా ఇషవో యాతుధానానాం యే వా వనస్పతీ౧ ॥ రను ।

యే వావటేషు శేరతే తేభ్యః సర్పేభ్యో నమః ॥ ॥౭॥

యాః, ఇషవః, యాతుధానానామితి యాతు+ధానానామ్, యే, వా, వనస్పతీన్, అను, యే, వా, అవటేషు, శేరతే, తేభ్యః, సర్పేభ్యః, నమః. [7]

పదార్థః :-(యాః) (ఇషవః) గతయః (యాతుధానానామ్) యే యాన్తి పరపదార్థాన్ దధతి తేషామ్ (యే) (వా) (వనస్పతీన్) వటాదీన్ (అను) (యే) (వా) (అవటేషు) అపరిభాషితేషు మార్గేషు (శేరతే) (తేభ్యః)(సర్పేభ్యః) (నమః) వజ్రమ్. ॥౭॥ అన్వయః :-హే మనుష్యాః యూయం యా యాతుధానానా మిషవో యే వా వనస్పతీ ననువర్తన్తే యే వాఽవటేషు శేరతే తేభ్యః సర్పేభ్యో నమః ప్రక్షిపత. ॥౭॥ భావార్థః :-మనుష్యా యే మార్గేషు వనేషూత్కోచకా దివసే ఏకాన్తే స్వపన్తి తాన్ దస్యూన్మార్గాంశ్చ శస్త్రౌషధాదినా నివారయన్తు. ॥౭॥

పదార్థము :-మానవులారా! మీరు, యాతుధానానామ్ = పరపదార్థములను దోచుకొని దాచు కొనువారియొక్క, యాః ఇషవః = ఏ గతులున్నవో, వా = లేక, యే = ఏవి, వనస్పతీన్ = వటాది వనస్పతివృక్షములను, అను = ఆశ్రయించియుండు చున్నవో(వా = లేక) యే = ఏవి, అవటేషు = గుప్తమార్గములందు నిద్రించుచున్నవో, తేభ్యః సర్పేభ్యః = ఆ చంచల దుష్టప్రాణులకై, నమః = వజ్రమును ప్రయోగించుడు. ॥౭॥

భావార్థము :—దారులందు అడవులందు నే దోపిడీగాండ్రు, దుష్టులు ఒంటరిగ పగలు నిద్రపోవు చున్నారో ఆ దొంగలను సర్పములను శస్త్రములచేతను, ఓషధులచేతను మానవులు నివారించవలెను.

---

౬౩౮ యో వామీత్యస్య హిరణ్యగర్భ ఋషిః, సూర్యో దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
పునర్మనుష్యైః కణ్టకాః కథం బాధనీయా ఇత్యాహ.
కంటకములను దుష్టప్రాణులను మానవులెటుల తొలగించవలయును ?

యే వామీ రోచనే దివో యే వా సూర్యస్య రశ్మిషు ।
యేషామప్సు సదస్కృతం తేభ్యః సర్వేభ్యో నమః ॥ ॥౮॥

యే, వా, అమీ ఇత్యమీ, రోచనే, దివః, యే, వా, సూర్యస్య,రశ్మిషు, యేషామ్, అప్స్విత్యప్సు, సదః, కృతమ్, తేభ్యః సర్వేభ్యః, నమః. [8]

పదార్థః :-(యే) (వా) (అమీ) (రోచనే) దీప్తౌ (దివః) విద్యుతః (యే) (వా) (సూర్యస్య) (రశ్మిషు) (యేషామ్)(అప్సు) (సదః)సదనమ్ (కృతమ్) నిష్పన్నమ్ (తేభ్యః) (సర్వేభ్యః) దుష్ట ప్రాణిభ్యః (నమః) వజ్రమ్. ॥౮॥ అన్వయః :- హే మనుష్యాః ! యేఽమీ దివో రోచనే యే వా సూర్యస్య రశ్మిషు యేషాం వాఽప్సు సదస్కృతమస్తి తేభ్యః సర్వేభ్యో నమో దత్త. ॥౮॥
భావార్థః :-మనుష్యై ర్యే జలేష్వన్తరిక్షే సర్పా నివసన్తి తే వజ్రప్రహారేణ నివర్తనీయాః. ॥౮॥

పదార్థము :—మానవులారా! యే అమీ = ఏయియ్యవి పరోక్షమున నున్నవో, దివః రోచనే = విద్యుత్ప్రకాశములోనున్నవో, వా = లేక, యే = ఏవి, సూర్యస్య రశ్మిషు = సూర్యునికిరణములందున్నవో. వా = లేక, యేషామ్ = వేనికి, అప్సు = జలములందు, సదః కృతమ్ = స్థానముచేయబడియున్నదో, తేభ్యః సర్వేభ్యః = ఆ ప్రాణులను, నమః = వజ్రముచే సంహరించుడు. ॥౮॥

భావార్థము :—జలములందు, ఆకాశమునందునున్న దుష్టప్రాణులను సర్పములను మానవులు శస్త్రములచే నివారించవలయును. ॥౮॥ (౬౩౮)

---

౬౩౯ కృణుష్వేత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిక్పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
రాజపురుషైః కథం శత్రవో బన్ధనీయా ఇత్యాహ. రాజపురుషులు శత్రువుల నెటుల బంధించవలెను ?

కృణుష్వ పాజః ప్రసితిం న పృథ్వీం యాహి రాజేవామవాఁ౨ ॥ ఇభేన ।
తృష్వీమను ప్రసితిం ద్రూణానోఽస్తాసి విధ్య రక్షసస్తపిష్ఠైః ॥ ॥౯॥

కృణుష్వ, పాజః, ప్రసితి మితి ప్ర+సితిమ్, న, పృథ్వీమ్, యాహి, రాజేవేతి రాజా ఇవ, అమవానిత్యమ+వాన్, ఇభేన తృష్వీమ్, అను, ప్రసితి మితి ప్ర+సితిమ్, ద్రూణానః, అస్తా, అసి, విధ్య, రక్షసః, తపిష్ఠైః. [9]

పదార్థః :-(కృణుష్వ) కురుష్వ(పాజః)బలమ్. పాతే ర్బలే జుట్ చ. ఉ. ౪.౨౧౦. ఇత్యసున్ (ప్రసితిమ్) జాలమ్. ప్రసితిః ప్రసయనాత్తన్తుర్వా జాలం వా.ని.౬.౧౨. (న)ఇవ(పృథ్వీమ్) భూమిమ్(యాహి)ప్రాప్నుహి(రాజేవ)(అమవాన్)బహవః సచివా విద్యన్తే యస్య తద్వత్(ఇభేన)హ

స్త్రినా (తృష్వీమ్) క్షిప్రగతిమ్. తృష్వీతి క్షిప్ర నామ. నిఘం ౨.౧౫. తత్రో వోత్రో గుణవచనాదితి జీష్(అను)(ప్రసితిమ్)బన్ధనం జాలమ్(ద్రూణానః)హింసన్ (అస్తా)ప్రక్షేప్తా(అసి) విధ్య తాడయ (రక్షసః)శత్రూన్ (తపిష్ఠైః) అతిశయేన సంతాపకరైః శస్త్రైః, అయం మన్త్రః. నిఘం. ౬.౧౨ వ్యాఖ్యాతః. ॥౯॥ అన్వయః :–హే సేనాపతే! త్వం పాజః కృణుష్వ ప్రసితిం న పృథ్వీం యాహి. యతస్త్వమస్తాసి తస్మాదిభేనామవాన్ రాజేవ తపిష్ఠైః ప్రసితిం సంసాధ్య రక్షసశ్చ దూణాన స్తృష్వీ మనువిధ్య. ॥౯॥ భావార్థః :–అత్రోపమాలంకారః. రాజవత్సేనాపతిః పూర్ణం బలం సంపాద్యానేకైః పాశైః శత్రూన్ బధ్వా శరాదిభిర్విధ్వా కారాగృహే సంస్థాప్య శ్రేష్ఠాన్ పాలయేత్. ॥౯॥

పదార్థము :- సేనాపతీ! నీవు, పాజః కృణుష్వ = బలమును పెంచుము. ప్రసితమ్ న = వల వలె, పృథివీమ్ యాహి = భూమిని పొందుము నీవు, అస్తా అసి = ప్రక్షేప్తవు కనుక, ఇభేన = ఏనుగుతో సహా, అమవాన్ = అనేకమంత్రులుగల, రాజేవ = రాజువలె, తపిష్ఠైః = అత్యంతదుఃఖ దాయకములైన శస్త్రములచే, ప్రసితిమ్ = బంధనజాలమును పాశమును సిద్ధమొనర్చి. రక్షసః = శత్రువులను, దూణానః = చంపుచూ, తృష్వీమ్ అను = శీఘ్రముగ సమ్ముఖుడవై, విధ్య = తాడింపుము.

భావార్థము :-ఉపమాలంకార మీ మంత్రమందున్నది. రాజువలె సేనాపతియు పూర్ణబలమును సంపాదించి యనేకపాశములచే వేధించియు కారాగారములందుంచియు శ్రేష్ఠులనురక్షించవలయును.

---

౬౪౦ తవ భ్రమాస ఇత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిక్పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పునః స కిం కుర్యాదిత్యుప దిశ్యతే. ఆ సేనాపతి కర్తవ్య మేమిటి ?

తవ భ్రమాస ఆశుయా పతన్త్యను స్పృశ ధృషతా శోశుచానః।

తపూగ్‌ష్యగ్నే జుహ్వా పతఙ్గానసన్దితో విసృజ విష్వగుల్కాః॥ ॥౧౦॥

తవ, భ్రమాసః, ఆశుయేత్యాశుయా, పతన్తి, అను, స్పృశ, ధృషతా, శోశుచానః, తపూగ్‌షి, అగ్నే, జుహ్వా, పతఙ్గాన్, అసన్దిత ఇత్యసమ్+దితః, వి, సృజ విష్వక్, ఉల్కాః. [10]

పదార్థః :–(తవ)(భ్రమాసః)భ్రమణశీలా వీరాః(ఆశుయా)శీఘ్రగమనాః.అత్ర జసః స్థానే యాదేశః(పతన్తి) శ్యేనవచ్ఛత్రుదలే సంచరన్తి (అను)(స్పృశ) అనుగతో భవ (ధృషతా)దృఢేన సైన్యేన(శోశుచానః)భృశం పవిత్రాచరణః(తపూంషి)తాపాః(అగ్నేః) అగ్నిరివ వర్తమాన(జుహ్వా) ఆజ్యహవనసాధనయా(పతఙ్గాన్)అశ్వాన్. పతఙ్గా ఇత్యశ్వ నా. నిఘం. ౧.౧౪ (అసందితః)అఖణ్డితః (వి)(సృజ) నిష్పాదయ (విష్వన్)సర్వతః(ఉల్కాః)విద్యుత్పాతాః. ॥౧౦॥ అన్వయః :–హే సేనాపతేఽగ్నే! శౌశుచానస్త్వం యే తవ భ్రమాసో యథా విశ్వగాశుయోల్కాస్తథా శత్రుషు పతన్తి తాన్ ధృషతాఽనుస్పృశ. అఖణ్డితః సన్ జుహ్వాగ్నేస్తపూంషీవ శత్రూణాముపరి సర్వతోవిద్యుతో విసృజ పతఙ్గాన్ సుశిక్షితానశ్వాన్ కురు. ॥౧౦॥ భావార్థః :–అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. రాజసేనాపతి సేనాభృత్యైః పరస్పరం ప్రీత్యా బలం సంబధ్య వీరాన్ వర్ధయిత్వా సంయోధ్యాగ్న్యాదిశస్త్రైః శతఘ్న్యాదిభిశ్చ శత్రూణాముపరి విద్యుద్వృష్టిః కార్యా యతః సద్యో విజయః స్యాత్.

పదార్థము :- సేనాపతీ! అగ్నే = అగ్నివలె తేజస్వీ, శోశుచానః = అత్యంత పవిత్రాచరణవం

పైన నీవు, తవ భ్రమాసః = నీయొక్క యే భ్రమణశీలురైన వీరపురుషులు, విష్వక్ = అన్ని వైపుల నుండి, ఆశుయా = శీఘ్రగమనముగల, ఉల్కాః = విద్యుద్గతులవలె, పతంతి = శ్యేనపక్షివలె శత్రు దళములమీదను, శత్రువులమీదను దూకి పడుదురో వారిని, ధృషతా = దృఢ సైన్యముతో, అనుస్పృశ = అనుకూలముగ పొందుము. అసందితః = అఖండితుడవై, జుహ్వా = ఘృతపు హవ్యముతో ప్రజ్వలించు నగ్నియొక్క, తపూంషి = జ్వాలలవలె శత్రువులమీదకు అన్నివైపులనుండి విద్యుత్తును, విసృజ = ప్రయోగించుము. మఱియు, పతంగాన్ = అశ్వములను సుందర శిక్షాయుతములుగ నొనర్చుము.

భావార్థము :—వాచకలుప్తోపమాలంకార మీమంత్రమునం దున్నది. సేనాపతి సైనికులు పరస్పరము ప్రేమతో బలమును పెంపొందజేసుకొని వీరపురుషులకు హర్షము కలిగించి, చక్కగా యుద్ధమొనర్చి, అగ్న్యాద్యస్త్రములతో తుపాకి ఫిరంగి మొదలగు శస్త్రములతో శత్రువులమీదకు విద్యుద్వృష్టి వర్షింపజేయవలయును, అటులొనర్చి శీఘ్రముగ విజయమును పొందవలయును. ॥౧౦॥ (౬౪౦)

---

౬౪౧ ప్రతిస్పశ ఇత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.
పునః స కీదృశో భవేదిత్యుప దిశ్యతే. అత డెటువంటివాడుగా నుండవలయును ?

ప్రతి స్పశో వి సృజ తూర్ణితమో భవా పాయు ర్విశో అస్యా అదబ్ధః।
యో నో దూరే అఘశꣳసో యో అన్త్యగ్నే మాకిష్టే వ్యథిరా దధర్షీత్॥

ప్రతి, స్పశః, వి, సృజ, తూర్ణితమ ఇతి తూర్ణి+తమః, భవ, పాయుః, విశః అస్యాః, అదబ్ధః, యః, నః, దూరే, అఘశꣳస ఇత్యఘశꣳసః, యః, అన్తి, అగ్నే, మాకిః, తే, వ్యథిః, ఆ, దధర్షీత్. [11]

పదార్థః :—(ప్రతి) (స్పశః) బాధనాని (వి) (సృజ) (తూర్ణితమః) అతిశయేన త్వరితా (భవ) ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (పాయుః) రక్షకః (విశః) ప్రజాయాః (అస్యాః) వర్తమానాయాః (అదబ్ధః) అహింసకః (యః) (నః) అస్మాకమ్ (దూరే) విప్రకృష్టే (అఘశంసః) యోఽఘం పాపం కర్తుం శంసతి స స్తేనః (యః) (అన్తి) నికటే (అగ్నే) అగ్నివచ్ఛత్రుదాహక (మాకిః) నిషేధే. అత్ర మకి ధాతోర్బాహులకాదిఞ్ నుమభావశ్చ. (తే) తవ (వ్యథిః) వ్యథకః శత్రుః (ఆ) (దధర్షీత్) ధర్షేత్ అత్ర వాచ్ఛన్దసీతి ద్విర్వచనమ్. ॥౧౧॥ అన్వయః :—హే అగ్నే ! తే తవ నోఽస్మాకం చ యో వ్యథి రఘశంసో దూరే యోఽన్త్యస్తి యథా సోఽస్మాన్మాకి రాదధర్షీత్ తం ప్రతి త్వం తూర్ణితమః సన్ స్పశో విసృజ అస్యా విశః పాయు రదబ్ధో భవ. ॥౧౧॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యే నికటదూరస్థాః ప్రజాభ్యో దుఃఖప్రదా దస్యవః సన్తి తాన్ రాజాదయః సామదామదణ్డభేదైః సద్యో వశం నీత్వా దయాన్యాయాభ్యాం ధార్మికీః ప్రజాః సతతం పాలయేయుః.

పదార్థము :—అగ్నే = అగ్నివలె శత్రువులను దహించువాడా! తే = నీకును, నః = మాకును యః వ్యథిః = వెతపెట్టువాడు, అఘశంసః = పాపకర్మప్రవృత్తుడునగు యే శత్రువు, దూరే = దూరముగ [నున్నాడో] మఱియు, యః = ఎవడు, అంతి = దగ్గఱగనున్నాడో, అతడు మనకు, మాకిః ఆ దధర్షీత్ = దుఃఖము కలిగించజాలకుండునటుల, ప్రతి = ఆశత్రువునకు నీవు, తూర్ణితమః = శీఘ్రదండదాతవై, స్పశః = బంధనములను, విసృజ = నిర్మించుము, మఱియు, అస్యాః విశః = ఈ ప్రజలయొక్క, పాయుః = రక్షకుడవు, అదబ్ధః = హింసారహితుడవు కమ్ము. ॥౧౧॥

భావార్థము :-ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. దగ్గఱగాగానీ దూరముగ గానీ ప్రజలను దుఃఖపెట్టుదొంగ లెవరున్నారో వారిని రాజాదులు సామదామభేదదండోపాయములచే శీఘ్రముగవశమొనర్చుకొని దయాన్యాయములతో ధార్మికప్రజలను సతతము రక్షించవలయును.॥౧౧॥

---

౬౪౨ ఉదగ్న ఇత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా భురిగార్షీ పంక్తిశ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.

పునః స కిం కుర్యాదిత్యాహ. అతడేమి చేయవలెను ?

ఉదగ్నే తిష్ఠ ప్రత్యా తనుష్వ న్యమిత్రాఀ ౨ ॥ ఓషతాత్తిగ్మహేతే ।
యో నో అరాతిఀ సమిధాన చక్రే నీచా తం ధక్ష్యతసం న శుష్కమ్ ॥

ఉత్, అగ్నే, తిష్ఠ, ప్రతి, ఆ, తనుష్వ, ని, అమిత్రాన్, ఓషతాత్, తిగ్మహేతఇతి తిగ్మ+హేతే, యః, నః, అరాతిమ్, సమిధానేతి సమ్+ఇధాన, చక్రే, నీచా, తమ్, ధక్షి, అతసమ్, న, శుష్కమ్. [12]

పదార్థః :-(ఉత్)(అగ్నే) సభాధ్యక్ష (తిష్ఠ)(ప్రతి)(ఆ) (తనుష్వ)(ని)(అమిత్రాన్) ధర్మద్వేష్టౄన్ శత్రూన్ (ఓషతాత్)దహ (తిగ్మహేతే) తిగ్మస్తీవ్రో హేతి ర్వజ్రో దణ్డో యస్య సః. హేతి రితి వజ్రనా , నిఘం. ౨.౨౦ (యః) (నః) అస్మాకమ్ (అరాతిమ్) శత్రుమ్ (సమిధాన) సమ్యక్ తేజస్విన్(చక్రే) కరోతి (నీచా)న్యగ్భూతం కృత్వా (తమ్)(ధక్షి) దహ. అత్రవికరణ లుక్ (అతసమ్) కాష్ఠమ్(న) ఇవ (శుష్కమ్)అనార్ద్రమ్. ॥౧౨॥ అన్వయః :-హే అగ్నే ! త్వం రాజధర్మం ఉత్తిష్ఠ ధార్మికాన్ ప్రత్యాతనుష్వ. హే తిగ్మహేతేఽమిత్రాన్న్యోషతాత్, హే సమిధానః యే నోఽరాతిం చక్రే తం నీచా శుష్కమతసం న ధక్షి. ॥౧౨॥ భావార్థః :-అత్రోపమాలంకారః. రాజాదయః సభ్యా ధర్మే వినయే సమాహితా భూత్వా జలమివ మిత్రాన్ శీతయేయుః. అగ్ని రివ శత్రూన్ దహేయుః. య ఉదాసీనః స్థిత్వాఽస్మాకం శత్రూనుత్పాదయేత్తం దృఢం బన్ధం బధ్వా నిష్కణ్టకం రాజ్యం కుర్యుః. ॥౧౨॥

పదార్థము :-అగ్నే = తేజోవంతుడవైన సభాపతీ! నీవు రాజధర్మమునందు, ఉత్తిష్ఠ = ఉన్నతిని బొందుము, ప్రతి = ధర్మాత్ములగు ప్రజలకై, ఆ తనుష్వ = సుఖములను విస్తరింపజేయుము. తిగ్మహేతే = తీవ్రముగదండించు రాజపురుషా! అమిత్రాన్ = ధర్మద్వేషులగు శత్రువులను, న్యోషతాత్ = నిరంతరము దహింపజేయుము. సమిధాన = సమ్యక్తేజధారీ!యః = ఎవడు,నః అరాతిమ్ = మాశత్రువును, చక్రే = ఉత్సాహవంతునిగ నొనర్చుచున్నాడో. తమ్ = అతనిని, నీచా = నీచదశకు తెచ్చి, శుష్కమ్ అతసమ్ న = ఎండిన కట్టెవలె, ధక్షి = దహింపజేయుము. ॥౧౨॥

భావార్థము :-ఈమంత్రము నందుపమాలంకారమున్నది. రాజాది సభాసదులు ధర్మవినయసహితులై జలములవలె మిత్రులకు శాంతిని చేకూర్చవలెను. అగ్నివలె శత్రువులను దహించవలయును. ఉదాసీనులై మన శత్రువులను ప్రోత్సాహపఱచువారిని దృఢబంధనములతో బంధించి నిష్కంటకముగ రాజ్యమొనర్చవలయును. ॥౧౨॥ (౬౪౨)

---

౬౪౩ ఊర్ధ్వో భవేత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదార్ష్యతి జగతీ ఛందః, నిషాదః స్వరః.

పునః స కీదృశో భవేదిత్యాహ. ఆరాజు ఏవిధముగ నుండవలయును ?

ఊర్ధ్వో భవ ప్రతి విధ్యాధ్యస్మదావిష్కృణుష్వ దైవ్యాన్యగ్నే
అవ స్థిరా తనుహి యాతుజూనాం జామి మజామిం
ప్రమృణీహి శత్రూన్ అగ్నేష్ట్వా తేజసా సాదయామి ॥ ॥౧౩॥

ఊర్ధ్వః, భవ, ప్రతి, విధ్య, అధి, అస్మత్, ఆవిః, కృణుష్వ, దైవ్యాని, అగ్నే, అవ, స్థిరా, తనుహి, యాతుజూనామితి యాతు+జూనామ్, జామిమ్, అజామిమ్, ప్ర, మృణీహి, శత్రూన్, అగ్నేః, త్వా, తేజసా, సాదయామి [13]

పదార్థః :–(ఊర్ధ్వః) ఉత్కృష్టః (భవ)(ప్రతి) (విధ్య) తాడయ(అధి) (అస్మత్) (ఆవిః) ప్రాకట్యే(కృణుష్వ)(దైవ్యాని)దేవైః ర్విద్వద్భి ర్నివృత్తాని వస్తూని (అగ్నే)(అవ) (స్థిరా)నిశ్చలాని (తనుహి) విస్తృణుహి (యాతుజూనామ్) యే యాంతి యే చ జవన్తే తేషామ్(జామిమ్) భోజనయుక్తమ్(అజామిమ్)భోజనరహితం స్థానమ్. అత్ర జము ధాతో ర్వపాదిభ్య ఇతీఞ్ (ప్ర)(మృణీహి)హిన్ధి (శత్రూన్)అరీన్ (అగ్నేః)పావకస్య(త్వా)త్వామ్(తేజసా)ప్రకాశేన సహ(సాదయామి)స్థాపయామి.
అన్వయః :–హే అగ్నే ! విద్వన్రాజన్ ! యతస్త్వమూర్ధ్వో భవ శత్రూన్ ప్రతి విధ్యాస్మత్ స్థిరా దైవ్యాన్యాకృణుష్వ. సుఖాని తనుహి యాతుజూనాం జామి మజామి మవతనుహి వినాశయ. శత్రూన్ ప్రమృణీహి తస్మాదహం త్వాఽగ్నే స్తేజసాధిసాదయామి. ॥౧౩॥ భావార్థః :–మనుష్యా రాజ్యైశ్వర్యం ప్రాప్యోత్తమగుణకర్మస్వభావా భవేయుః ప్రజాభ్యో దరిద్రేభ్యశ్చ సతతం సుఖం దద్యుః, ధర్మే స్థిరాః సన్తో దుష్టాధర్మాచారిణో మనుష్యాన్ సతతం శిక్షయేయుః. సర్వోత్కృష్టం సభాపతిం చ మన్యేరన్. ॥౧౩॥

పదార్థము :–అగ్నే = తేజస్వీ ! విద్వాంసుడా ! నీవు, ఊర్ధ్వః భవ = ఉత్తముడవు కమ్ము. ప్రతి = ధర్మానుకూలుడవై, విధ్య = దుష్టశత్రువులను వేధించుము. అస్మత్ = మాయొక్క, స్థిరా = నిశ్చలములైన, దైవ్యాని = విద్వాంసులు రచించినపదార్థములను, ఆవిః కృణుష్వ = ప్రకటించుము. సుఖములను, తనుహి = విస్తరింపజేయుము. యాతుజూనామ్ = పరపదార్థముల దోచుకొనువారి యొక్కయు వేగవంతులగు శత్రువులయొక్కయు, జామిమ్ = భోజనస్థానమును, అజామిమ్ = అన్య వ్యవహారములస్థానమును, అవ = బాగుగ నిర్మూలనమొనర్చుము. శత్రూన్ ప్రమృణీహి = శత్రువులను బలముతో సంహరింపుము. ఇందులకై నేను, త్వా = నిన్ను, అగ్నేః = అగ్నియొక్క, తేజసా అధి = ప్రకాశసమ్ముఖమున, సాదయామి = స్థాపించుచున్నాను. ॥౧౩॥

భావార్థము :–మానవులు రాజ్యైశ్వర్యమును పొంది యుత్తమగుణకర్మ స్వభావయుక్తులు గావలయును. ప్రజలకు దరిద్రులకు నిరంతరము సుఖము చేకూర్చుచుండవలయును. దుష్టకర్మలొనర్చు వారిని సతతము దండించవలయును. సర్వశ్రేష్ఠుడైనవానిని సభాపతిగ భావించవలయును. ॥౧౩॥(౬౪౩)

---

౬౪౪ అగ్ని ర్మూర్ధేత్యస్య వామదేవ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునః స కీదృశో భవే దిత్యాహ. ఆ రాజపురుష డెటు లుండవలయును ?

అగ్ని ర్మూర్ధా దివః కకుత్పతిః పృథివ్యా అయమ్ ।

అపాꣳ రేతాంసి జిన్వతి ఇన్ద్రస్య త్వౌజసా సాదయామి ॥ ॥౧౪॥

అగ్నిః, మూర్ధా, దివః, కకుత్, పతిః, పృథివ్యాః అయమ్, అపామ్, రేతాꣳసి. జిన్వతి, ఇన్ద్రస్య, త్వా, ఓజసా, సాదయామి. [14]

పదార్థః :–(అగ్నిః) సూర్యః (మూర్ధా) సర్వేషాం శిర ఇవ (దివః) ప్రకాశయుక్తస్యాకాశస్య మధ్యే (కకుత్)మహాన్ కకుహ ఇతి మహన్నా. నిఘం. ౩.౩; అస్యాన్త్యలోపో వర్ణవ్యత్యయేన హస్య దః(పతిః)పాలకః(పృథివ్యాః)భూమేః(అయమ్)(అపామ్)జలానామ్(రేతాంసి) వీర్యాణి (జిన్వతి) ప్రీణాతి తర్పయతి (ఇన్ద్రస్య)సూర్యస్య(త్వా)త్వామ్ (ఓజసా)పరాక్రమేణ (సాదయామి.) అన్వయః :-హే రాజన్ ! యథాఽయమగ్నిర్దివః పృథివ్యా మూర్ధా కకుత్పతి రపాం రేతాంసి జిన్వతి తథా త్వం భవ. అహం త్వా త్వామిన్ద్రస్యౌజసా సహ రాజ్యాయ సాదయామి. ॥౧౪॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యో మనుష్యః సూర్యవద్ గుణకర్మస్వభావో న్యాయేన ప్రజాపాలనతత్పరో ధార్మికో విద్వాన్ భవేత్తం రాజత్వేన సర్వే మనుష్యాః స్వీకుర్యుః. ॥౧౪॥

పదార్థము .- ఓరాజా! ఎటుల, అయమ్ అగ్నిః = ఈసూర్యుడు, దివః = ప్రకాశయుక్తాకాశము మధ్య, పృధివ్యాః = భూమికి, మూర్ధా = సకలప్రాణుల శిరస్తుల్యముగ నుత్తముడు, కకుత్ = గొప్పవాడు, పతిః = సకలపదార్ధముల రక్షకుడునై, అపాం రేతాంసి = జలముయొక్క సారములచే ప్రాణులను, జిన్వతి = తృప్తపఱచుచున్నాడో, అటులనే నీవు కమ్ము. నేను,త్వా = నిన్ను, ఇంద్రస్య ఓజసా = సూర్యుని పరాక్రమముతోపాటు రాజ్యమునకై, సాదయామి = స్థాపించుచున్నాను. ॥౧౪॥

భావార్థము :–ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. సూర్యునివలె గుణకర్మస్వభావములుగలవాడు, న్యాయముతో ప్రజాపాలనతత్పరుడు, ధర్మాత్ముడునగు విద్వాంసునినే రాజ్యాధికారిగ ప్రజలు స్వీకరించవలయును, ॥౧౪॥ (౬౪౪)

౬౪౫ భువో యజ్ఞస్యేత్యస్య త్రిశిరా ఋషిః, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునః స కీదృశో భవేదిత్యాహ. అత డెట్లుండవలయును?

భువో యజ్ఞస్య రజసశ్చ నేతా యత్రా నియుద్భిః సచసే శివాభిః ।
దివి మూర్ధానం దధిషే స్వర్షాం జిహ్వామగ్నే చకృషే హవ్యవాహమ్ ॥

భువః, యజ్ఞస్య, రజసః, చ, నేతా, యత్ర, నియుద్భిరితి నియుత్+భిః, సచసే, శివాభిః, దివి, మూర్ధానమ్, దధిషే, స్వర్షామ్, స్వఃసామితి స్వఃసామ్, జిహ్వామ్. అగ్నే, చకృషే, హవ్యవాహమితి హవ్య+వాహమ్. [15]

పదార్థః :- (భువః)పృథివ్యాః (యజ్ఞస్య) రాజధర్మస్య (రజసః) లోకస్యైశ్వర్యస్య వా (చ) పశ్వాదీనామ్ (నేతా) నయనకర్తా (యత్ర)రాజ్యే. అత్ర నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః(నియుద్భిః) వాయోర్వేగాదిగుణైః సహ (సచసే) సమవైషి (శివాభిః) కల్యాణకారికాభి ర్నీతిభిః (దివి) న్యాయప్రకాశే (మూర్ధానమ్) శిరః (దధిషే) ధరసి(స్వర్షామ్)స్వః సుఖాని సనన్తి భజన్తి యయా తామ్(జిహ్వామ్) జోహవీతి యయా తాం వాచమ్ (అగ్నే)విద్వన్ (చకృషే) కరోషి (హవ్యవాహమ్) హవ్యాని

హోతుం దాతుమర్హాణి ప్రజ్ఞానాని యయా తామ్. ॥౧౫॥ అన్వయః :–హే అగ్నే విద్వన్! యథాఽగ్నిర్నియుద్భిః సహ వాయునా రజసో నేతా సన్ దివి మూర్ధానం ధరతి తథా యత్ర శివాభిః సహ భువో యజ్ఞస్య సచసే రాజ్యం దధిషే హవ్యవాహం స్వర్షాం జిహ్వాఞ్చకృషే తత్ర సర్వాణి సుఖాని వర్ధన్త ఇతి విజానీహి. భావార్థః :–యస్మిన్ రాజ్యే రాజాదయః సర్వే ధార్మికా మఙ్గలచారిణో ధర్మేణ ప్రజాః పాలయేయుస్తత్ర విద్యాసుశిక్షజాని సుఖాని కుతో న వర్ధేరన్? ॥౧౫॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా! యత్ర = ఏరాజ్యమునందు, నియుద్భిః = వేగాది గుణయుక్తమగువాయువు, ఎటుల, రజసః నేతా = లోకైశ్వర్యములనడుపునదై, దివి = న్యాయప్రకాశమునందు, మూర్ధానమ్ = శిరస్సునుధారణమొనర్చుచున్నదో, అటులనే నీవు, యత్ర = ఎచ్చట, శివాభిః = కల్యాణకరములగు నీతులతో, భువః = తనభూమిమీది, యజ్ఞస్య = రాజధర్మపాలకుడవై, సచసే = సంయుక్తుడవగుచున్నావో, మంచిపురుషులతో రాజ్యమును, దధిషే = ధారణమొనర్చుదువో మఱియు, హవ్యవాహమ్ = ఇవ్వదగినది, విద్వాంసులనుపొందుటకు హేతువైనది, స్వర్షామ్ = సుఖములను సేవింపజేయునది, జిహ్వామ్ = మంచివిషయములను గ్రహించునదియునగు వాణిని, చకృషే = చేయుదువో అక్కడ సకలసుఖములు వర్ధిల్లునని నిశ్చయముగ నెఱుగుము. ॥౧౫॥

భావార్థము :—ఏ రాజ్యములో రాజాదిరాజపురుషులందరు మంగలాచరణమొనర్చువారు ధర్మాత్ములునై ధర్మానుకూలముగ ప్రజలను పాలించుదురో ఆ రాజ్యమునందు విద్యా సుశిక్షలద్వారా కలుగు సుఖములెందుకు వృద్ధిజెందవు ? ॥౧౫॥ (౬౪౫)

౬౪౬ ధ్రువాసీత్యస్య త్రిశిరా ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, స్వరాడార్ష్యనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యాహ. రాజపత్ని ఎటు లుండవలయును ?

ధ్రువాసి ధరుణాస్తృతా విశ్వకర్మణా । మా త్వా సముద్ర
ఉద్ బధీన్మా సుపర్ణో అవ్యథమానా పృథివీం దృꣳహ ॥ ॥౧౬॥

ధ్రువా, అసి, ధరుణా, ఆస్తృతేత్యా+స్తృతా, విశ్వకర్మణేతి విశ్వ+కర్మణా, మా, త్వా, సముద్రః, ఉత్, బధీత్, మా, సుపర్ణ ఇతి సు + పర్ణః, అవ్యథమానా, పృథివీమ్, దృꣳహ. [16]

పదార్థః :–(ధ్రువా) నిష్కమ్పా (అసి) (ధరుణా) విద్యాధర్మధర్త్రీ (ఆస్తృతా) వస్త్రాలంకారశుభగుణైః సమ్యగాచ్ఛాదితా (విశ్వకర్మణా) విశ్వాని సమగ్రాణి ధర్మ్యకర్మాణి యస్య పత్యుస్తేన (మా) (త్వా) త్వామ్ (సముద్రః) సముద్రవన్తి కాముకా యస్మిన్ వ్యవహారే సః (ఉత్) (బధీత్) హన్యాత్ (మా) (సుపర్ణః) శోభనాని పర్ణాని పాలితాన్యఙ్గాని యస్య సః (అవ్యథమానా) పీడామప్రాప్తా (పృథివీమ్) స్వరాజ్యభూమిమ్ (దృꣳహ) వర్ధయ. ॥౧౬॥ అన్వయః :–హే రాజపత్ని ! యతో విశ్వకర్మణా పత్యా సహ వర్తమానాఽఽస్తృతా ధరుణా ధ్రువాఽసి, సాఽవ్యథమానా సతీ త్వం పృథివీముద్దృంహ త్వా సముద్రో మా బధీత్ సుపర్ణశ్చ మా బధీత్. ॥౧౬॥ భావార్థః :–యాదృశీం రాజనీతివిద్యాం రాజాఽధీతవాన్ భవేత్ తాదృశీమేవ రాజ్ఞ్యప్యధీతవతీ స్యాత్. సదైవోభౌ పతివ్రతా స్త్రీవ్రతౌ భూత్వా న్యాయేన పాలనం కుర్యాతామ్. వ్యభిచారకామవ్యథారహితౌ భూత్వా ధర్మేణ సన్తానానుత్పాద్య స్త్రీన్యాయం స్త్రీ, పురుషన్యాయం పురుషశ్చ కుర్యాత్. ॥౧౬॥

పదార్థము :—రాజపత్నీ ! విశ్వకర్మణా = సకలధార్మిక కార్యములొనర్చు స్వపతిచెంటనుండు దానవు, ఆ స్తృతా = వస్త్రాభూషణముల తోను, శ్రేష్ఠగుణములతోను కప్పబడినదానవు, ధరుణా = విద్యాధర్మపక్షులను ధరించుదానవు, ధ్రువా ఆసి = నిశ్చలురాలవునై ఉన్నావు కనుక ఆనీవు, అవ్యథమానా = పీడ లేనిదానివై, పృథివీమ్ = స్వకీయరాజ్యభూమిని. ఉద్వంహ = దాగుగ సభివృద్ధి పరచుము, త్వా = నిన్ను, సముద్రః = కాముకజనుల విచరిత వ్యవహారమెద్దియు, మా వధీత్ = బాధించకుండునుగాక ! సువర్ణః = సుందరములును పుష్టములునగు నవయవములుగలిగిన నీపతియు, మా = హింసించకుండును గాక ! ॥౧౬॥

భావార్థము :—రాజెటువంటి రాజనీతి విద్య చదివియుండునోరాణియు నటువంటి విద్యయేనేర్చియుండవలయును. ఎల్లకాల మిరువురు పతివ్రిత స్త్రీవ్రితులై న్యాయముతో పాలించవలయును. వ్యభిచార కామపీడాదులచే రహితులై ధర్మానుకూలముగ పుత్రుల గని స్త్రీలకు రాణియు, పురుషులకు రాజుయు న్యాయమొనర్చ వలయును, [తీర్పు చెప్పవలయును.] ॥౧౬॥ (౫౪౨)

౬౪౩ ప్రజాపతి ష్ట్వేత్యస్య త్రిశిరా ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, అనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునః పతి స్తాం కథం వ ర్తయే దిత్యాహ. రాజు నామె నెటుల ప్రవ ర్తింపజేయవలెను ?

ప్రజాపతిష్ట్వా సాదయత్వపాం పృష్ఠే సముద్రస్యేమన్ ।
వ్యచస్వతీం ప్రథస్వతీం ప్రథస్వ పృథివ్యసి ॥ ॥౧౭॥

ప్రజాపతిరితి ప్రజా+పతిః, త్వా, సాదయతు, అపామ్, పృష్ఠే, సముద్రస్య, ఏమన్, వ్యచస్వతీమ్, ప్రథస్వతీమ్, ప్రథస్వ, పృథివీ, అసి. [17]

పదార్థః :—(ప్రజాపతిః)ప్రజాయాః స్వామీ(త్వా) త్వామ్ (సాదయతు)స్థాపయతు (అపామ్) జలానామ్(పృష్ఠే)ఉపరి(సముద్రస్య)సాగరస్య(ఏమన్)ప్రా ప్తవ్యే స్థానే. అత్ర స ప్తమ్యా లుక్, అత్ర ఏమన్నాదిషు ఛన్దసి పరరూపమితి వా ర్తికేన పరరూపమ్. (వ్యచస్వతీమ్) బహూవ్యచో వ్యఞ్చనం విద్యాగమనం సత్కారణం వా విద్యతే యస్యా స్తామ్ (ప్రథస్వతీమ్)ప్రథః ప్రఖ్యాతా కీ ర్తి ర్విద్యతే యస్యా స్తామ్(ప్రథస్వ)ప్రఖ్యాతా భవ(పృథివీ)భూమిరివ సుఖప్రదా (అసి) ॥౧౭॥ అన్వయః :— హే విదుషి ప్రజాపాలికే ! రాజ్ఞి ! యథా ప్రజాపతిః సముద్రస్యాపా మేమన్ పృష్ఠే నౌకేవ వ్యచస్వతీం ప్రథస్వతీం త్వా త్వాం సాదయతు యత స్త్వం పృథివ్యసి తస్మాత్ స్త్రీన్యాయకరణే ప్రథస్వ తథా తే పతి ర్భవేత్. ॥౧౭॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. రాజపురుషాదయః స్వయం యస్మిన్ రాజకర్మణి ప్రవ ర్తేరం స్తస్మిన్ స్వాం స్వాం స్త్రియం స్థాపయేయుః. యః పురుషః పురుషాణాం న్యాయాధికారే తిష్ఠే త్తస్య స్త్రీ స్త్రీణాం న్యాయాసనే స్థితా భవేత్. ॥౧౭॥

పదార్థము :—విదుషీమణీ ! [ప్రజాపాలికా]రాణీ !]ప్రజాపతిః = ప్రజలస్వామి,పరమాత్మ, సముద్రస్య అపామ్ = సముద్రపు జలముల యొక్క, ఏమన్ పృష్ఠే = ప్రా ప్తవ్యస్థానముమీద నౌకవలె, వ్యచస్వతీమ్ = బహువిద్యాసత్కారములుగలిగినదానవు, ప్రథస్వతీమ్ = ప్రశంసనీయమైన కీ ర్తిగలదానవునగు, త్వా = నిన్ను, సాదయతు = స్థాపించుగాక? నీవు, పృథివీఅసి = భూమివలె సుఖమును కలిగించుదానవు, కనుక స్త్రీలకు న్యాయమొనర్చుటలో. ప్రథస్వ = ఎటుల ప్రసిద్ధురాల వయ్యెదవో అటులనే నీపతియు పురుషులకు న్యాయమొనర్చుగాక ! ॥౧౭॥

భావార్థము:—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. రాజపురుషులు రామే యే రాజకర్మలందు నియుక్తులయ్యెదరో ఆ యా కర్మలందు స్వస్త్రీలను స్థాపించవలయును. పురుషుడు పురుషుల న్యాయాధికారమున నధిష్ఠితుడగుచో నతనిపత్ని స్త్రీలన్యాయాసనము నధిరోహించ వలయును.

---

౨౭౮ భూరసీత్యస్య త్రిశిరా ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, పరిస్తార పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యాహ. ఆరాణి యెటులుండవలయును ?

భూరసి భూమి రస్యదితిరసి విశ్వధాయా విశ్వస్య భువనస్య ధర్త్రీ ।
పృథివీం యచ్ఛ పృథివీం దృꣳహ పృథివీం మా హిꣳసీః ॥ ॥౧౮॥

భూః, అసి, భూమిః, అసి, అదితిః, అసి, విశ్వధాయా ఇతి విశ్వ+ధాయాః, విశ్వస్య, భువనస్య, ధర్త్రీ, పృథివీమ్, యచ్ఛ, పృథివీమ్, దృꣳహ, పృథివీమ్, మా, హిꣳసీః.

పదార్థః :—(భూః)భవతీతి భూః(అసి) (భూమిః)పృధివీవత్(అసి) (అదితిః)అఖణ్డితైశ్వర్యమన్తరిక్ష మివాక్షుబ్ధా(అసి) (విశ్వధాయాః) యా విశ్వం సర్వం గృహ్ణాతి గృహాశ్రమే రాజవ్యవహారం దధాతి సా(విశ్వస్య)సర్వస్య(భువనస్య)భవన్తి భూతాని యస్మిన్రాజ్యే తస్య(ధర్త్రీ) ధారికా(పృథివీమ్) (యచ్ఛ)నిగృహ్ణ (పృధివీమ్)(దృంహ)వర్ధయ (పృథివీమ్) (మా)(హింసీః)హింస్యాః. ॥౧౮॥)

అన్వయః :—హే రాజపత్ని ! యత స్త్వం భూరివాసి తస్మాత్ పృధివీం యచ్ఛ. యత స్త్వం విశ్వధాయా విశ్వస్య భువనస్య ధర్త్రీ భూమి రివాసి తస్మాత్ పృథివీం దృంహ, యత స్త్వమదితి రివాసి తస్మాత్ పృథివీం మా హింసీః. ॥౧౮॥ భావార్థః :—యా రాజకులస్త్రియః పృధివ్యాదివద్ధైర్యాది గుణయుక్తాః సన్తి తా ఏవ రాజ్యం కర్తుమర్హన్తి. ॥౧౮॥

పదార్థము :—రాజపత్నీ ! నీవు, భూః అసి = భూమివంటి దానవు, కనుక, పృధివీమ్యచ్ఛ = పృధివిని నిరంతరము చేపట్టుము, నీవు, విశ్వధాయాః = సకలగృహాశ్రమమును, రాజ్యవ్యవహారములను ధరించుదానవు, విశ్వస్య భువనస్య = సకలరాజ్యమును, ధర్త్రీ = ధారణమొనరించుదానవు, భూమిః అసి = భూమివంటిదానవు కావున, పృధివీమ్ = భూమిని, దృంహ = వృద్ధియొనర్చుము. నీవు, అదితిః = అఖండైశ్వర్యములుగల ఆకాశమువలె క్షోభరహితవు, అసి = అయియున్నావు కనుక, పృథివీమ్ మా హింసీః = భూమిని హింసించవలదు. ॥౧౮॥

భావార్థము :—పుడమివలె ధైర్యక్షమాదిగుణములు కలిగియున్న రాజవంశపు స్త్రీయే రాజ్యమొనర్చుటకు తగినదె యుండును. ॥౧౮॥ (౨౭౮)

---

౨౭౯ విశ్వస్మా ఇత్యస్య త్రిశిరా ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగతి జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
పునస్తౌ పరస్పరం కథం వర్తేయాతా మిత్యాహ. ఆ దంపతులు పరస్పరమెటుల ప్రవర్తించవలెను ?

విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయ । అగ్నిష్ట్వాభిపాతు మహ్యా స్వస్త్యా ఛర్దిషా శన్తమేన తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥

విశ్వస్మై, ప్రాణాయ, అపానాయేత్యప+ఆనాయ, వ్యానాయేతి వి+ఆనాయ, ఉదానాయేత్యుత్+ఆనాయ, ప్రతిష్ఠాయై, ప్రతిష్ఠాయా ఇతి ప్రతి+స్థాయై, చరి

త్రాయ, అగ్నిః, త్వా, అభి, పాతు, మహ్యా, స్వస్త్యా, ఛర్దిషా, శన్తమేనేతి శమ్ + తమేన, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద. [19]

పదార్థః :-(విశ్వస్మై)సంపూర్ణాయ(ప్రాణాయ)జీవనహేతవే(అపానాయ)దుఃఖ నివారణాయ (వ్యానాయ)వివిధోత్తమవ్యవహారాయ (ఉదానాయ)ఉత్కృష్టాయ బలాయ (ప్రతిష్ఠాయై)సత్కృతయే (చరిత్రాయ)ధర్మాచరణాయ(అగ్నిః)విజ్ఞానవాన్ పతిః(త్వా)త్వామ్(అభి)అభిముఖ్యతయా(పాతు)రక్షతు(మహ్యా)మహత్యా(స్వస్త్యా)ప్రాపకసుఖక్రియయా (ఛర్దిషా)ప్రదీప్తేన(శన్తమేన) అత్యన్తసుఖరూపేణ కర్మణా (తయా) (దేవతయా)వివాహితపతిరూపయా సుఖప్రదయా(అఙ్గిరస్వత్) కారణవత్ (ధ్రువా)నిశ్చలస్వరూపా(సీద)అవస్థితా భవ. ॥౧౯॥ అన్వయః :-హే స్త్రీ! యోఽగ్నిస్తే పతిర్మహ్యా స్వస్త్యా శన్తమేన ఛర్దిషా విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయ యాం త్వాభిపాతు సా త్వం తయా దేవతయా సహాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద. ॥౧౯॥ భావార్థః :- పురుషాః స్వస్వస్త్రీణాం సత్కారసుఖాభ్యా మవ్యభిచారేణ చ ప్రియాచరణం పాలనాదికం చ సతతం కుర్యుః, స్త్రియోఽప్యేవమేవ, న స్వస్త్రియం విహాయాన్యాం పురుషః స్వపురుషం విహాయాన్యం స్త్రీ చ సంగచ్ఛేత. ఏవం పరస్పరస్య ప్రియాచరణా వుభౌ సదా వర్తేయాతామ్, ॥౧౯॥

పదార్థము:-ఓ స్త్రీ! అగ్నిః = విజ్ఞానవంతుడగునే నీపతి, మహ్యా స్వస్త్యా = సుఖమిచ్చు పెద్ద క్రియ చేతను, ఛర్దిషా శంతమేన = ప్రకాశయుక్తము నత్యంత సుఖదాయకము నగు కర్మచేతను, విశ్వస్మై ప్రాణాయ = సంపూర్ణ జీవనమునకు హేతువగు ప్రాణముకొఱకు, అపానాయ = దుఃఖనివృత్తికొఱకు, వ్యానాయ = అనేకవిధములైన యుత్తమ వ్యవహారముల సిద్ధికొరకు, ఉదానాయ = ఉత్తమ బలము కొఱకు, ప్రతిష్ఠాయై = సత్కారార్థము, చరిత్రాయ = ధర్మము నాచరించుటకై, త్వా = ఏ నిన్ను అభిపాతు = అభిముఖుడై రక్షించునో ఆ నీవు, తయా దేవతయా = ఆ దివ్యస్వరూపుడగు పతితోపాటు, అఙ్గిరస్వత్ = కార్యకారణసంబంధమువలె, ధ్రువా = నిశ్చలురాలవై, సీద = ప్రతిష్ఠాయుక్తురాలవుకమ్ము

భావార్థము :-పురుషులు తమతమ సతులను సత్కార సుఖములచేతను, వ్యభిచారరాహిత్యము చేతను ప్రియాచరణపాలనాదులు సతతమొనర్చవలయును. స్త్రీలును ఇటులనే యొనర్చవలయును. పురుషుడు స్వస్త్రీని త్యజించి యన్యస్త్రీనికామించకూడదు. స్త్రీయు పతిని తప్ప నితరునికామించగూడదు. ఇటులనే పరస్పరము ప్రీతిపూర్వకముగ నిరువురు సర్వదా ప్రవర్తించవలయును. ॥౧౯॥ (౬౪౯)

---

౬౫౦ కాండాత్కాండా దిత్యస్యాగ్ని రృషిః, పత్నీ దేవతా, అనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యాహ. పతివ్రతాస్త్రీ యెటులుండవలయును ?

కాణ్డాత్కాణ్డాత్ప్రరోహన్తీ పరుషః పరుషస్పరి ।
ఏవా నో దూర్వే ప్ర తను సహస్రేణ శతేన చ ॥ ॥౨౦॥

కాణ్డాత్కాణ్డాదితి కాణ్డాత్ + కాణ్డాత్, ప్రరోహన్తీతి ప్ర + రోహన్తీ, పరుషః పరుష ఇతి పరుషః + పరుషః, పరి, ఏవ, నః, దూర్వే, ప్ర, తను, సహస్రేణ, శతేన, చ.

పదార్థః :-(కాణ్డాత్కాణ్డాత్)గ్రన్థేర్గ్రన్థేః (ప్రరోహన్తీ)ప్రకృష్టతయా వర్ధమానా (పరుషః పరుషః) మర్మణో మర్మణః (పరి)సర్వతః (ఏవా)నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః(నః)అస్మాన్ (దూర్వే)

దూర్వావద్వర్తమానే (ప్రి)(తను)విస్తృణుహి(సహస్రేణ)అసంఖ్యాతేన(శతేన)అనేకైః(చ)॥౨౦॥ అన్వయః :- హే స్త్రి ! త్వం యథా సహస్రేణ శతేన చ కాణ్డాత్కాణ్డాత్పరుషః పరుషస్పరి ప్రరోహన్తీ దూర్వౌషధీ వర్తతే తథైవ నోఽస్మాన్ పుత్రపౌత్రైశ్వర్యాదిభిః ప్రతను.॥౨౦॥ భావార్థః:- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా దూర్వౌషధీ రోగప్రణాశికా సుఖవర్ధికా సువిస్తీర్ణా చిరంస్థాత్రి తథా సతీ విదుషీ స్త్రీ కులం శతధా సహస్రధా వర్ధయేత్ తథా పురుషోఽపి ప్రయతేత.॥౨౦॥

పదార్థము :- ఓ స్త్రీ ! నీవు, సహస్రేణ = అసంఖ్యాక విధములతో, చ = మఱియు, శతేన = అనేకవిధములతో, కాండాత్కాండాత్ = సకలావయవములనుండి, పరుషః పరుషః = కణుపుకణుపునుండి, పరి = అన్నివైపులనుండి, ప్రరోహంతీ = అతిశయముగ వృద్ధిజెందుచు, దూర్వే = దూర్వాతృణ మెటులుండునో ఏవ = అటులనే, నః = మమ్ము పుత్రపౌత్రైశ్వర్యములతో, ప్రతను = విస్తృతపఱచుము, ॥౨౦॥

భావార్థః :- ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. దూర్వాతృణము రోగములనాశనమొనర్చుచు సుఖములనభివృద్ధియొనర్చుచు సుందరముగ నభివృద్ధితో విస్తరించుచున్నటుల విదుషీమణియు ననేకవిధముల స్వకులమును అభివృద్ధిపఱచవలయును. ॥౨౦॥ (౬౫౦)

---

౬౫౧ యా శతేనేత్యస్యాగ్ని ఋషిః, పత్నీ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః

పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యాహ, ఆబిడ ఎటువంటిదిగ నుండవలయును ?

యా శతేన ప్రతనోషి సహస్రేణ విరోహసి ।
తస్యాస్తే దేవీష్టకే విధేమ హవిషా వయమ్ ॥ ॥౨౧॥

యా, శతేన, ప్రతనోషీతి ప్ర+తనోషి, సహస్రేణ, విరోహసీతి వి+రోహసి, తస్యాః, తే, దేవి, ఇష్టకే, విధేమ, హవిషా, వయమ్. [21]

పదార్థః :-(యా)(శతేన)అసంఖ్యాతేన (ప్రతనోషి)(సహస్రేణ)అసంఖ్యాతేన (విరోహసి) వివిధతయా వర్ధసే(తస్యాః)(తే) తవ(దేవి)దేదీప్యమానే(ఇష్టకే) ఇష్టకేవ శుభైర్గుణైః సుశోభితే(విధేమ)పరిచరేమ(హవిషా)హోతుమర్హేణ(వయమ్). ॥౨౦॥ అన్వయః :- హే ఇష్టకే! ఇష్టకావద్దృఢాంగే దేవి స్త్రి ! యద్వేష్టకా శతేన ప్రతనోతి సహస్రేణ విరోహతి తథా యా త్వమస్మాన్ శతేన ప్రతనోషి సహస్రేణ చ విరోహసి తస్యాస్తే తవ హవిషా వయం విధేమ త్వాం పరిచరేమ. భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా శతశః సహస్రాణీష్టకా గృహాకారా భూత్వా సర్వాన్ సుఖయన్తి తథైవ యాః సాధ్వ్యః స్త్రియః పుత్రపౌత్రభృత్యాదిభిః సర్వానానన్దయేయుస్తాః పురుషాః సతతం సత్కుర్యుర్నహి సత్పురుషస్త్రీ సమాగమేన వినా శుభగుణాఢ్యాన్యపత్యాని జాయేరన్. ఏవం భూతైః సన్తానైర్వినా మాతాపితౄణాం కుతః సుఖం జాయేత? ॥౨౦॥

పదార్థము :- ఇష్టకే = ఇటుకవంటి దృఢావయవములు గలిగి శుభగుణశోభాయమానవైన, దేవి = ప్రకాశయుక్తురాలవగు నో స్త్రీ! ఎటుల ఇటుకలు శతసంఖ్యాకములై వేలకొలదియై గృహాదుల విస్తరణమును అత్యంతవృద్ధిపఱచుచున్నవో అటులనే, యా = ఏ నీవు, మమ్ములను, శతేన = వందలకొలది పుత్రపౌత్రాది సంపత్తితో, ప్రతనోషి = విస్తారయుక్తముగ నొనర్చుచున్నావో మఱియు, సహస్రేణ = వేలరకముల పదార్థములతో, విరోహసి = పలువిధముల్లుగ నభివృద్ధిపఱచుచున్నావో

తస్యాః తే = ఆనిన్ను, హవిషా = దాతవ్యపదార్థములతో, వయమ్ = మేము, విధేమ = సేవించెదము.

భావార్థము:—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. వందలకొలది వేలకొలది యిటుకలు ఇండ్లుగా నిర్మించబడి సకలప్రాణులకెటుల సుఖము చేకూర్చుచున్నవో అటులనే శ్రేష్ఠస్త్రీలు పుత్రపౌత్రభృత్యాదులతో నందబిని ఆనందపఱచవలయును. వారిని పురుషులెల్లప్పుడు సత్కరించ వలయును, ఉత్తమస్త్రీ పురుషుల సంగమము లేనిదే శుభగుణాఢ్యమైన సంతానమెన్నటికి సంభవించ జాలదు, అట్టి సంతానము లేనిదే మాతాపితరులకు సుఖమెన్నడు లభించగలదు ? ॥౨౧॥ (౬౫౧)

---

౬౫౨ యా స్త ఇత్యస్యేన్ద్రాగ్నీ ఋషీ, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యుపదిశ్యతే. ఆస్త్రీ ఎటువంటిది కావలయును ?

యా స్తే అగ్నే సూర్యే రుచో దివమాతన్వన్తి రశ్మిభిః ।

తాభి ర్నో అద్య సర్వాభీ రుచే జనాయ నస్కృధి ॥ ॥౨౨॥

యాః, తే, అగ్నే, సూర్యే, రుచః, దివమ్, ఆతన్వన్తీత్యాతన్వన్తి, రశ్మిభిరితి రశ్మి+భిః, తాభిః, నః, అద్య, సర్వాభిః, రుచే, జనాయ, నః, కృధి.

పదార్థః :—(యాః)(తే) తవ (అగ్నే)అగ్నిరివ వర్తమానే (సూర్యే) అర్కే (రుచః)దీప్తయః (దివమ్) ప్రకాశమ్(ఆతన్వన్తి)సమన్తాద్విస్తృణ్వన్తి (రశ్మిభిః) కిరణైః (తాభిః)రుచిభిః(నః) అస్మాన్ (అద్య) (సర్వాభిః) (రుచే) రుచికారకాయ(జనాయ)ప్రసిద్ధాయ(నః)అస్మాన్(కృధి)కురు. అత్ర వికరణలుక్. ॥౨౨॥ అన్వయః :—హే అగ్నే విదుష్యధ్యాపికే స్త్రి! యాస్తే రుచయః సన్తి తాభిః సర్వాభి ర్నో యథా రుచః సూర్యే రశ్మిభి ర్దివ మాతన్వన్తి తథా త్వమాతను అద్య రుచే జనాయ నః ప్రీతాన్ కృధి. ॥౨౨॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా బ్రహ్మాణ్డే సూర్యస్య దీప్తయః సర్వాణి వస్తూని ప్రకాశ్య రోచయన్తి తథైవ విదుష్యః సాధ్వ్యః పతివ్రతాః స్త్రియః సర్వాణి గృహకర్మాణి ప్రకాశయన్తి. యత్ర స్త్రీ పురుషౌ పరస్పరం ప్రీతిమన్తౌ స్యాతాం తత్ర సర్వం కల్యాణమేవ. ॥౨౨॥

పదార్థము :—అగ్నే = అగ్నివలె తేజస్సును ధరించి చదివించు విదుషీమణీ ! రుచః = దీప్తులెటుల, సూర్యే = సూర్యునియందు, రశ్మిభిః = కిరణములతో, దివమ్ = ప్రకాశమును. ఆ తన్వంతి = బాగుగ విస్తారయుక్తమొనర్చుచున్నవో, యాః తే = నీయభిరుచు లేవి యున్నవో, తాభిః సర్వాభిః = ఆ రుచులన్నిటితో, నః = మమ్ము. అటులనే నీవును చక్కగా సుఖయుక్తులుగ నొనర్చుము. మఱియు, అద్య = నేడు, రుచే జనాయ = రుచినికలిగించు జనునికై, నః = మమ్ము ప్రీతియుక్తులుగ, కృధి = ఒనర్చుము. ॥౨౨॥

భావార్థము :— ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. బ్రహ్మాండమునందెటుల సూర్యదీప్తి సకలపదార్థములను ప్రకాశపఱచి రుచియుక్తములుగ నొనర్చుచున్నదో అటులనే శ్రేష్ఠపతివ్రతలు విదుషీమణులు సకలగృహకార్యములను ప్రకాశపఱచుచున్నారు. ఏ కులమునందు స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము ప్రీతియుక్తులుగ నుందురో అచ్చట సకలవిషయములందు కల్యాణమే జరుగును. ॥౨౨॥ (౬౫౨)

౬౨౩ యా వో దేవా ఇత్యస్యేన్ద్రాగ్నీ ఋషీ, బృహస్పతి ర్దేవతా, అనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
అథ స్త్రీ పురుషైః కథం విజ్ఞానం సంపాద్య మిత్యాహ.
స్త్రీ పురుషులు విజ్ఞానము నెటుల సాధించవలయును ?

యా వో దేవాః సూర్యే రుచో గోష్వశ్వేషు యా రుచః ।
ఇన్ద్రాగ్నీ తాభిః సర్వాభీ రుచం నో ధత్త బృహస్పతే ॥ ॥౨౩॥

యా, వః, దేవాః, సూర్యే, రుచః, గోషు, అశ్వేషు, యాః, రుచః, ఇన్ద్రాగ్నీ, తాభిః, సర్వాభిః, రుచమ్, నః, ధత్త, బృహస్పతే. [23]

పదార్థః :–(యాః)(వః)యుష్మాకమ్(దేవాః)విద్వాంసః (సూర్యే)సవితరి (రుచః)రుచయః (గోషు)ధేనుషు (అశ్వేషు)గవాదిషు (యాః)(రుచః) ప్రీతయః (ఇన్ద్రాగ్నీ) విద్యుత్సూర్యవదధ్యాపకోపదేశకౌ(తాభిః)(సర్వాభిః)(రుచమ్) కామనామ్ (నః) అస్మాకం మధ్యే (ధత్త) (బృహస్పతే) బృహతాం విదుషాం పాలక. ॥౨౩॥ అన్వయః :–హే దేవాః యూయం యా వః సూర్యే రుచో యా గోష్వశ్వేషు రుచశ్చైవ రుచః సన్తి తాభిః సర్వాభీ రుగ్భి ర్నో రుచ మిన్ద్రాగ్నీ ఇవ ధత్త, హే బృహస్పతే పరీక్షక ! భవానస్మాకం పరీక్షాం కురు. ॥౨౩॥ భావార్థః :–యావన్మనుష్యాణాం విద్వత్సఙ్గ ఈశ్వరేఽస్య సృష్టౌ చ రుచిః పరీక్షా చ న జాయతే తావద్విజ్ఞానం న వర్ధతే. ॥౨౩॥

పదార్థము :–దేవాః = విద్వాంసులారా ! మీరందరు, యాః వః = మీయొక్క, సూర్యే రుచః = సూర్యునియందలి యే రుచులున్నవో, గోషు అశ్వేషు = గోవులందు తురంగములందు, యా రుచః = ఏప్రీతులున్నవో ఆప్రీతులవలె, తాభిః సర్వాభిః = ఆరుచులన్నిటితో, నః = మామధ్య, రుచమ్ = కామనలను, ఇంద్రాగ్నీ = విద్యుత్సూర్యులవలె నధ్యాపకోపదేశకులు ధారణ మొనర్చుచున్నారో అటుల, ధత్త = ధారణమొనర్చుడు. బృహస్పతే = పక్షపాతము విడలి పరీక్షతీసుకొను పూర్ణవిద్వాంసుడా ! నీవు, నః = మమ్ము పరీక్షించుము. ॥౨౩॥

భావార్థము:–మానవులకు విద్వాంసుల సాంగత్యమునందు, ఈశ్వరునియందు, అతని రచనయందు రుచి యుండనంతవరకు, పరీక్ష జరగనంతవరకు విజ్ఞాన మెన్నటికి వృద్ధి కాజాలదు. ॥౨౩॥ (౬౨౩)

---

౬౨౪ విరాడ్ జ్యోతి రిత్యస్యేన్ద్రాగ్నీ ఋషీ, ప్రజాపతి ర్దేవతా, నిచృద్బృహతీ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
దమ్పతీ అన్యోఽన్యం కథం వర్తేయాతా మిత్యాహ.
స్త్రీ పురుషులు పరస్పరమెటుల ప్రవర్తించవలయును ?

విరాడ్ జ్యోతిరధారయత్ స్వరాడ్ జ్యోతిరధారయత్ । ప్రజాపతిష్ట్వా సాదయతు పృష్ఠే పృథివ్యా జ్యోతిష్మతీమ్ విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయ విశ్వం జ్యోతి ర్యచ్ఛ అగ్నిష్టేఽధిపతి స్తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥

విరాడితి వి+రాట్, జ్యోతిః, అధారయత్, స్వరాడితి స్వ+రాట్, జ్యోతిః, అధారయత్, ప్రజాపతిరితి ప్రజా+పతిః, త్వా, సాదయతు, పృష్ఠే, పృథివ్యాః,

జ్యోతిష్మతీమ్, విశ్వస్మై, ప్రాణాయ, అపానాయేత్యప+ఆనాయ, వ్యానాయేతి వి+ఆనాయ, విశ్వమ్, జ్యోతిః, యచ్ఛ, అగ్నిః, తే, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద. [24]

పదార్థః :-(విరాట్)యా వివిధాసు రాజతే (జ్యోతిః)విద్యాప్రకాశమ్ (అధారయత్)ధారయేత్ (స్వరాట్)సర్వేషు ధర్మాచరణేషు స్వయం రాజతే (జ్యోతిః)విద్యుదాది ప్రకాశమ్ (అధారయత్) (ప్రజాపతిః) ప్రజాయాః పాలకః (త్వా) త్వామ్ (సాదయతు) సంస్థాపయతు (పృష్ఠే) తలే (పృథివ్యాః) భూమేః (జ్యోతిష్మతీమ్)ప్రశస్తం జ్యోతి ర్విద్యావిజ్ఞానం విద్యతే యస్యాస్తామ్ (విశ్వస్మై) అఖిలాయ (ప్రాణాయ) ప్రాణితి సుఖం యేన తస్మై (అపానాయ) అపానితి దుఃఖం యేన తస్మై (వ్యానాయ) వ్యానితి సర్వాన్ శుభగుణకర్మస్వభావాన్ యేన తస్మై (విశ్వమ్) సమగ్రమ్(జ్యోతిః) విజ్ఞానమ్ (యచ్ఛ)గృహాణ (అగ్నిః) విజ్ఞానవాన్ (తే) తవ (అధిపతిః) స్వామీ (తయా) దేవతయా) దివ్యయా (అఙ్గిరస్వత్)సూత్రాత్మవత్(ధ్రువా)నిష్కమ్పా(సీద)స్థిరా భవ.॥౨౪॥అన్వయః:- యా విరాట్ స్త్రీ జ్యోతి రధారయత్ సా సచాఽఖిలం సుఖం ప్రాప్నుయాత్. హే స్త్రి! యేఽగ్ని స్తేఽధిపతిరస్తి తయా దేవతయా సహ త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద. హే పురుష! యాఽగ్నిస్తవాఽధిపత్న్యస్తి తయా దేవతయా సహ త్వమఙ్గిరస్వద్ ధ్రువః సీద. హే స్త్రి! యః ప్రజాపతిః పృథివ్యాః పృష్ఠే విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయ జ్యోతిష్మతీం విద్యుతా మివ త్వా సాదయతు, సా త్వం విశ్వం జ్యోతిర్యచ్ఛైతస్మా ఏనం పతిం త్వం సాదయ. ॥౨౪॥ భావార్థః :-యే స్త్రీపురుషాః సత్సంగవిద్యాభ్యాసాభ్యాం విద్యుదాది పదార్థవిద్యాం వర్ధయన్తే త ఇహ సుఖినో భవన్తి. పతిః స్త్రియం సదా సత్కుర్యాత్. స్త్రీ పతిఞ్చ కుర్యాత్. ఏవం పరస్పరం ప్రీత్యా సహైవ సుఖం భుఞ్జాతామ్.

పదార్థము :—విరాట్ = విద్యలచే ప్రకాశించు నేస్త్రీ, జ్యోతిఃఅధారయత్ = విద్యోన్నతిని ధరించి ధరింపజేయునో. స్వరాట్ = సకలధర్మయుక్త వ్యవహారములందు శుద్ధాచరణవంతుడగు నే పురుషుడు,జ్యోతిః = విద్యుదాదిప్రకాశములను, అధారయత్ = ధరించునో. ధరింపజేయునో, ఆ స్త్రీపురుష లిరువురు సకలసుఖములను పొందుదురు. ఓ స్త్రీ! అగ్నిః తే అధిపతిః = అగ్నివలె తేజస్వియు విజ్ఞానవంతుడునగు నే నీ పతియున్నాడో, తయా దేవతయా = ఆసుందరాకారుడైన పతితోపాటు నీవు, అఙ్గిరస్వత్ = సూత్రాత్మయైన వాయువువలె, ధ్రువా = దృఢముగ, సీద = ఉండుము. పురుషుడా! అగ్నివలె తేజోధారిణియై నిన్ను రక్షించు నే స్త్రీయున్నదో ఆ దేవితోపాటు నీవు ప్రాణమువలె ప్రేమతో నిశ్చయముగ స్థితుడవు కమ్ము. ఓ స్త్రీ! ప్రజాపతిః = ప్రజారక్షకుడైన యే నీభర్త, పృథివ్యాః పృష్ఠే = భూతలమునందు, విశ్వస్మై ప్రాణాయ = సకలసుఖచేష్టలకు హేతువు, అపానాయ = దుఃఖములను దూరపరచుటకు సాధనము, వ్యానాయ = సకలసుందరగుణకర్మ స్వభావములప్రచారమునకు హేతువునగు ప్రాణవిద్యకై,జ్యోతిష్మతీమ్ త్వామ్ = ప్రశంసనీయ విద్యాజ్ఞానయుతురాలవగు నేనిన్ను, సాదయతు = ఉత్తమాధికారమునందు స్థాపించునో, ఆ నీవు, విశ్వమ్ జ్యోతిః = సమగ్ర విజ్ఞానమును, యచ్ఛ = గ్రహించుము. మఱియు నా విజ్ఞానప్రాప్తికై స్వపతిని స్థిరపఱచుము. ॥౨౪॥

భావార్థము:—ఏ స్త్రీపురుషులు సత్సంగ విద్యాభ్యాసములతో విద్యుదాది పదార్థవిద్యను,ప్రీతిని నిరంతర మభివృద్ధి పఱచుదురో, వారీ సంసారమున సుఖమును భోగించుదురు. పతి స్త్రీని, స్త్రీ పతిని నిత్యము సత్కరించవలయును. ఈ విధముగ పరస్పరము ప్రీతియుతులై సుఖముల ననుభవించవలయును.

౬౫ మధుశ్చేత్యస్యేన్ద్రాగ్నీ ఋషీ, ఋతువో దేవతాః, పూర్వస్య భురిగతి జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
యే అగ్నయ ఇత్యుత్తరస్య భురిగ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
అథ వసన్తర్తుర్తేర్వర్ణనమాహ. వసంత ఋతువు వర్ణనము.

మధుశ్చ మాధవశ్చ వాసన్తికావృతూ అగ్నేరన్తఃశ్లేషో౽సి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్ మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః । యే అగ్నయః సమనసో౽న్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే వాసన్తికావృతూ అభి కల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥ ॥౨౫॥

మధుః, చ, మాధవః, చ, వాసన్తికౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అగ్నేః, అన్తఃశ్లేష ఇత్యన్తః+శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః, పృథక్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి స+వ్రతాః, యే, అగ్నయః, సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఇమే ఇతీమే, వాసన్తికౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రమ్+ఇవ, దేవాః అభిసంవిశన్త్విత్యభి + సంవిశన్తు, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్. [25]

పదార్థః :–(మధుః)మధురసుగన్ధయుక్తశ్చైత్రః(చ) (మాధవః)మధురాది ఫలనిమిత్తో వైశాఖః (చ)(వాసన్తికౌ)వసన్తే భవౌ(ఋతూ)సర్వాన్ ప్రాపకౌ(అగ్నేః)ఉష్ణత్వనిమిత్తస్య (అన్తఃశ్లేషః) ఆభ్యన్తరే సమ్బన్ధః(అసి)భవతి. అత్ర వ్యత్యయః (కల్పేతామ్) సమర్థయతః (ద్యావాపృథివీ) సూర్యభూమీ (కల్పన్తామ్)సమర్థయన్తు (ఆపః)జలాని (ఓషధయః)యవాదయః సోమాదయశ్చ (కల్పన్తామ్)(అగ్నయః)పావకాః(పృథక్)(మమ)(జ్యైష్ఠ్యాయ)జ్యేష్ఠే మాసి భవాయ వ్యవహారాయ మమ వృద్ధత్వాయ వా (సవ్రతాః) వ్రతైః సత్యైర్వ్యవహారైః సహ వర్తమానాః (యే) (అగ్నయః)పావక ఇవ కాలవిదో విద్వాంసః (సమనసః)(సమానవిజ్ఞానాః)(అన్తరా)మధ్యే(ద్యావాపృథివీ) ప్రకాశాన్తరిక్షే (ఇమే) ప్రత్యక్షే (వాసన్తికౌ)(ఋతూ)(అభికల్పమానాః)ఆభిముఖ్యేన సమర్థయన్తః (ఇన్ద్రమివ)యథాపరమైశ్వర్యమ్(దేవాః)(అభిసంవిశన్తు)(తయా)(దేవతయా) పరమపూజ్యయా పరమేశ్వరాఖ్యయా (అఙ్గిరస్వత్) ప్రాణవత్(ధ్రువే) నిశ్చితే దృఢే (సీదతమ్) భవేతామ్. అత్ర పురుషవ్యత్యయః. ॥౨౫॥అన్వయః :–యథా మమ జ్యైష్ఠ్యాయ యావగ్నేరుత్పద్యమానౌ యయోరన్తఃశ్లేషో౽సి భవతి తౌ మధుశ్చ మాధవశ్చ వాసన్తికౌ సుఖాయర్తూ కల్పేతాం యాభ్యాం ద్యావాపృథివీ చాపః కల్పన్తామ్ పృథగోషధయః కల్పన్తామగ్నయశ్చ. హే సవ్రతాః సమనసో దేవాః వాసన్తికావృ

తూ యేఽన్తరా అగ్నయశ్చ సన్తి తాంశ్చాభికల్పమానాః సన్తో భవన్త ఇన్ద్రమివాభిసంవిశంతు యథే మే ద్యావాపృథివీ తయా దేవతయా సహాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే వర్తేతే తథా యువాం స్త్రీపురుషౌ నిశ్చలౌ సీదతమ్. ॥౨౫॥ భావార్థః :- హే మనుష్యాః! యూయం యస్మిన్ వసన్తర్తౌ శ్లేష్మోత్పద్యతే యస్మిన్ తీవ్రప్రకాశః పృథివీ శుష్కా ఆపో మధ్యస్థా ఓషధయో నూతనపుష్పపత్రాన్వితా అగ్నిజ్వాలా ఇవ భవన్తి తం యుక్త్యా సేవిత్వా పురుషార్థేన సర్వాణి సుఖాన్యాప్నుత. యథా విద్వాంసః పరమప్రయత్నేనాన్వృతుసుఖాయైశ్వర్యమున్నయన్తి తథైవ ప్రయతధ్వమ్. ॥౨౫॥

పదార్థము:- ఎటుల, మమ = నాయొక్క, జ్యైష్ఠ్యాయ = జ్యేష్ఠమాసమునందలి వ్యవహారమునకై లేక శ్రేష్ఠత్వమునకై, అగ్నేః = ఉష్ణతానిమిత్తమగు అగ్నినుండి యేవి జనించినవో, అంతః శ్లేషః అసి = వేనిమధ్య అనేకవిధముల వాయుసంబంధమున్నదో, మధుః = ఆ మధురసుగంధయుక్త చైత్రము. చ = మఱియు, మాధవః = మధురాదిగుణములకు నిమిత్తమగు వైశాఖము, చ = మఱియు వానికి సంబంధించిన పదార్థములతో కూడిన, వాసంతికౌ = వసంతమాసములందు కలుగు, ఋతూ = సుఖప్రాప్తికి సాధనములైన ఋతువులు సుఖమునకై, కల్పేతామ్ = సమర్థములగు గాక! ఏ చైత్రవైశాఖమాసముల యాశ్రయమున, ద్యావాపృథివీ = సూర్యుడు భూమి, ఆపః = జలములు భోగమునందు, కల్పంతామ్ = ఆనందదాయకములో, పృథక్ ఓషధయః = వేర్వేరు సస్యములు లేక సోమలతాద్యోషధులు, అగ్నయః = విద్యుదగ్నులు, కల్పంతామ్ = కార్యసాధకములై యున్నవో. సవ్రతాః = నిరంతరము సత్యభాషణాది వ్రతములతో కూడినవారలారా! సమనసః దేవాః = విజ్ఞానవంతులైనవిద్వాంసులారా! వాసంతికౌ ఋతూ = వసంతర్తువునందుండు చైత్రవైశాఖమాసములు, యే అన్తరా అగ్నయః = మధ్యనున్న అగ్నులేవియున్నవో వానికి, అభికల్పమానాః = సమ్ముఖులై కార్యనిమగ్నులగుచున్న మీరు, ఇంద్రమివ = ఉత్తమైశ్వర్యమును పొందునటుల, అభిసంవిశంతు = అన్ని వైపులనుండి ప్రవేశమొనరించుడు, ఎటుల, ఇమే ద్యావాపృథివీ = ఈప్రకాశభూములు, తయా దేవతయా = ఆ పరమపూజ్యుడైన పరమేశ్వర దేవతా సామర్థ్యముతో, అఙ్గిరస్వత్ = ప్రాణమువలె, ధ్రువే = దృఢములు నిశ్చలములుగ ఉండుచున్నవో అటులనే మీ స్త్రీ పురుషు లిరువురు నిశ్చలులై సదాసంయుక్తులై, సీదతమ్ = స్థిరులుగ నుండుడు. ॥౨౫॥

భావార్థము :- మానవులారా! ఏ వసంతర్తువునందు ఫలపుష్పాదు లుత్పన్నములగుచున్నవో, ఎందు తీవ్రప్రకాశము, శుష్కపృథివి. జలములు, మధ్యమౌషధులు పుష్పఫలయుతములై అగ్నిజ్వాలలవలె వేర్వేరుగ నుండుచున్నవో దానిని యుక్తితో సేవించి పురుషార్థముతో సకలసుఖములను పొందుడు. విద్వాంసులెటుల అత్యంతప్రయత్నముతో సర్వర్తువుల సుఖమునకై సంపత్తిని నభివృద్ధి పఱచుచున్నారో అటులనే మీరును ప్రయత్నించుడు. ॥౨౫॥ (౬౫౫)

---

౬౫౬ అషాఢాసీత్యస్య సవితా ఋషిః, శతపతిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునః సా కీదృశీ భవేదిత్యాహ. అబిడ [రాణి] ఎటువంటిదిగ నుండవలయును?

అషాఢాసి సహమానా సహస్వారాతీః సహస్వ

పృతనాయతః । సహస్రవీర్యాసి సా మా జిన్వ ॥ ॥౨౬॥

అషాఢా, అసి, సహమానా సహస్వ, అరాతీః, సహస్వ పృతనాయత ఇతి

పృతనా+యతః, సహస్రవీర్యేతి సహస్ర + వీర్యా, అసి, సా, మా, జిన్వ.

పదార్థః :—(అషాఢా)శత్రుభిరసహ్యమానా(అసి)(సహమానా) పత్యాదీన్ సోఢుమర్హా (సహస్వ) (అరాతీః) శత్రూన్ (సహస్వ) (పృతనాయతః)ఆత్మనః పృతనాం సేనామిచ్ఛతః (సహస్రవీర్యా) అసంఖ్యాతపరాక్రమా(అసి)(సా)(మా)మామ్(జిన్వ)ప్రీణీహి. ॥౨౬॥ అన్వయః :— హే పత్ని! యా త్వమషాఢాసి సా త్వం సహమానా సతీ పతిం మాం సహస్వ. యా త్వం సహస్రవీర్యాఽసి సా త్వం పృతనాయతోఽరాతీః సహస్వ యథాహం త్వాం ప్రీణామి పతిం తథా మా చ జిన్వ. ॥౨౬॥ భావార్థః :—యా కృతదీర్ఘ బ్రహ్మచర్య బలిష్ఠా జితేంద్రియా వసన్తాద్యృతు కృత్య విలక్షణా పత్యపరాధక్షమాకారిణీ శత్రునివారికోత్తమ పరాక్రమా స్త్రీ నిత్యం స్వస్వామినం ప్రీణాతి తాం పతిరపి నిత్య మానన్దయేత్. ॥౨౬॥

పదార్థము :— ఓపత్నీ ఏ నీవు, ఆషాఢా అసి = శత్రువునకు సహించరాని దానవో. అట్టి నీవు, సహమానా = పత్యాదులను సహించుచు[పతియైన నాఉపదేశములను]సహస్వ = సహించుము ఏనీవు, సహస్రవీర్యా అసి = అనంతపరాక్రమములతో కూడినదానవై యున్నావో, సా = ఆ నీవు, పృతనాయతః అరాతీః = తమకు తామే సేనవలె యుద్ధేచ్ఛువులగుచున్న శత్రువులను, సహస్వ = ఎదిరించుము. నేను నిన్నెటుల ప్రసన్నురాలుగ నుంచుచున్నానో అటులనే, మా = పతియైన నన్ను, జిన్వ = తృప్తిపఱచుము. ॥౨౬॥

భావార్థము :—దీర్ఘ బ్రహ్మచర్యమొనర్చి బలిష్ఠురాలైనదియు, జితేంద్రియురాలును, వసంతాది ఋతుకృత్యముల నెఱుగునదియు, పత్యపరాధములను క్షమించునదియు, శత్రువులను నిరోధించునదియు, ఉత్తమ పరాక్రమవతియునగు నే స్త్రీ నిత్యము స్వస్వామిని సంతోషపఱచునో, ఆమెను పతియు నిత్య మానందింపజేయును. ॥౨౬॥ (౬౫౬)

---

౬౫౭ మధువాతా ఇత్యస్య గోతమ ఋషిః, విశ్వేదేవా దేవతాః, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః. షడ్జః స్వరః.

అథ వసన్తర్తో ర్గుణాన్తరా నాహ. వసన్త ఋతువుయొక్క గుణాంతరముల జెప్పుచున్నాడు.

మధువాతా ఋతాయతే మధుక్షరన్తి సిన్ధవః। మాధ్వీర్నః సన్త్వోషధీః ॥౨౭॥

మధు, వాతాః, ఋతాయతే, ఋతయత ఇత్యృత+యతే, మధు, క్షరన్తి, సిన్ధవః, మాధ్వీః నః, సన్తు, ఓషధీః. [27]

పదార్థః:—(మధు) మధురం యథా స్యాత్తథా (వాతాః) వాయవః (ఋతాయతే)ఋత ముదకమివాచరన్తి. అత్ర వచనవ్యత్యయేన బహువచనస్థాన ఏకవచనమ్. ఋత మిత్యుదకనామసు పఠితమ్. నిఘం. ౧,౧౨. న ఛన్దస్యపుత్రస్యేతీత్వాభావః. అన్యేషా మపీతి దీర్ఘః(మధు) (క్షరన్తి) వర్షన్తి (సిన్ధవః) నద్యః సముద్రా వా. సిన్ధవ ఇతి నదీ నామ...నిఘం. ౧.౧౩ (మాధ్వీః)మాధ్వ్యో మధురగుణయుక్తాః, అత్ర ఋత్వ్యవాస్త్వ్య... ఇతి మధు శబ్దాదణి యణాదేశనిపాతః (నః) అస్మభ్యమ్ (సన్తు) (ఓషధీః) ఓషధయః. ॥౨౭॥ అన్వయః :— హే మనుష్యాః యథా వాతా వసన్తే నో మధు ఋతాయతే సిన్ధవో మధు క్షరన్తి. ఓషధీ ర్నో మాధ్వీః సన్తు తథా వయ మనుతిష్ఠేమ. ॥౨౭॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః, యదా వసన్త ఆగచ్ఛతి తదా పుష్పాది సుగన్ధయుక్తా వాయవాదయః పదార్థా భవన్తి తస్మిన్ భ్రమణం పథ్యం వర్తత ఇతి వేద్యమ్. ॥౨౭॥

పదార్థము:—మానవులారా! ఎటుల వసంత ఋతువునందు, వాతాః = వాయువులు, మధు = మా

ధుర్యముతో, ఋతాయతే = జలములవలె నడచుచున్నవో, సింధవః = నదులు లేక సముద్రములు, మధు = కోమలత్వముగ, క్షరంతి = వర్షించుచున్నవో, ఓషధీః = ఓషధులు, మాధ్వీః = మధుర రస గుణయుక్తములుగ, సన్తు = అగునో, అటుల [అటువంటిప్రయత్నము] మనమనుష్ఠించుదము

భావార్థము:— ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. వసంతర్తువు ప్రవేశించినప్పుడు వాయ్వాదిపదార్థములు పుష్పాదులు సుగంధముతోకూడినవగుచున్నవి. ఆ ఋతువునందు భ్రమణ విహారాదు లొనర్చుట పథ్యమని నిశ్చయముగ గ్రహించవలయును. ॥౨౭॥ (౭౫౭)

---

౬౫౮ మధున క్తమిత్యస్య గోతమ ఋషిః, విశ్వేదేవా దేవతాః, గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః.

పునః స ఏవ విషయ ఉపదిశ్యతే. మఱల నావిషయమే చెప్పబడినది.

మధు నక్తముతోషసో మధుమత్పార్థివꣳరజః । మధు ద్యౌరస్తు నః పితా ॥ ॥౨౮॥

మధు నక్తమ్, ఉత, ఉషసః, మధుమదితి మధు+మత్ పార్థివమ్ రజః,

మధు, ద్యౌః అస్తు, నః, పితా. [28]

పదార్థః :—(మధు)(నక్తమ్)రాత్రిః(ఉత) అపి(ఉషసః)ప్రాతర్ముఖాని దినాని (మధుమత్) మధురగుణయుక్తమ్ (పార్థివమ్) పృథివ్యా వికారః (రజః)ద్వ్యణుకాదిరేణు (మధు)(ద్యౌః) ప్రకాశః (అస్తు)(నః) అస్మభ్యమ్ (పితా) పాలకః. ॥౨౮॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా ! యథా వసన్తే నక్తం మధూతాప్యుషసో మధు పార్థివం రజో మధుమద్ ద్యౌ ర్మధు పితా నోఽస్తు తథా యూయ మప్యేతం యుక్త్యా సేవధ్వమ్. ॥౨౮॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. ప్రాప్తే వసన్తే పక్షిణోఽపి మధురం స్వనన్తి, హర్షితాః ప్రాణినశ్చ జాయన్తే. ॥౨౮॥

పదార్థము :—మానవులారా! ఎటుల వసంతర్తువునందు, నక్తమ్ = రాత్రి, మధు = కోమలత్వముతోగూడినది, ఉత = మఱియు, ఉషసః = ప్రాతఃకాలమునుండి దినము మధురముగను, పార్థివమ్ రజః = పార్థివములైన ద్వ్యణుకత్రసరేణ్వాదులు, మధుమత్ = మధురగుణయుక్తములుగను మఱియు, ద్యౌః = ప్రకాశముకూడ, మధు = మధురతాయుక్తముగను, పితా = రక్షించువానివలె సమయము, నః = మాకొఱకు, అస్తు = ఉండునో అటులనే యుక్తితో నా వసంత ఋతువును మీరును సేవించుడు. ॥౨౮॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది. వసంతర్తువు వచ్చినపుడు పక్షులుకూడ కోమల మధురధ్వనులొనర్చును, ఇతర సకలప్రాణులు ఆనందితము లగును.

---

౬౫౯ మధుమానిత్యస్య గోతమ ఋషిః, విశ్వేదేవా దేవతాః, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

అథ వసంతే జనైః కిమాచరణీయ మిత్యాహ. వసంతము నందు మానవులేమి ఆచరించవలెను.

మధుమాన్నో వనస్పతి ర్మధుమాꣳ॥ అస్తు సూర్యః । మాధ్వీ ర్గావో భవన్తు నః॥

మధుమానితి మధుమాన్, నః, వనస్పతిః, మధుమానితి మధు+మాన్,

అస్తు, సూర్యః, మాధ్వీః, గావః, భవన్తు, నః. [29]

పదార్థః :—(మధుమాన్)ప్రశస్తా మధవో గుణా విద్యన్తే యస్మిన్ సః(నః)అస్మభ్యమ్ (వన

స్పతిః) అశ్వత్థాదిః (మధుమాన్) ప్రశస్తో మధుః ప్రరాపో విద్యతే యస్య సః (అస్తు)భవతు (సూర్యః) సవితా (మాధ్వీః)మధురా గుణా విద్యన్తే యాసు తాః (గావః) ధేనవ ఇవ కిరణాః (భవన్తు) (నః) అస్మభ్యమ్. ॥౨౯॥ అన్వయః :—హే విద్వాంసో! యథా వసన్తే నో వనస్పతి ర్మధుమాన్ సూర్యశ్చ మధుమానస్తు. నో గావో మాధ్వీ ర్భవన్తు తథోపదిశత. ॥౨౯॥ భావార్థః :—హే మనుష్యా! యూయం వసన్తమృతుం ప్రాప్య యాదృగ్ ద్రవ్యహోమేన వనస్పత్యాదయో మధురాది గుణాః స్యుః తాదృశం యజ్ఞమాచరతేత్థం వాసన్తికం సుఖం సర్వే యూయం ప్రాప్నుత.॥౨౯॥

పదార్థము:—విద్వాంసులారా ! ఎటుల వసంతర్తువులో, నః = మాకై, వనస్పతిః = రావి మొదలైన వనస్పతులు, మధుమాన్ = ప్రశంసితములైన కోమలగుణములు గలవిగను,సూర్యః = సూర్యుడు కూడ, మధుమాన్ = ప్రశంసితకోమలత్వయుతుడు గను, అస్తు = అగునో, మఱియు. నః = మాకొఱకు, గావః = ఆవులవలె కిరణములు, మాధ్వీః = కోమలగుణములుగలవియు నగునో అటుల ఉపదేశించుడు. ॥౨౯॥

భావార్థము :—మానవులారా ! మీరు వసంతర్తువులో ఏ విధములైన పదార్థములను హోమ మొనర్చుచో వనస్పత్యాదులు మధురగుణయుతములగునో అటువంటి యజ్ఞము ననుష్ఠించుడు. ఈవిధముగ వసంతర్తుసుఖమును మీరందరు పొందుడు. ॥౨౯॥ (౬౨౯)

ఓం అపామిత్యస్య గోతమ ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, ఆర్షీ పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయమాహ. మఱల నవ్విషయమే.

అపాం గమ్భన్త్సీద మా త్వా సూర్యోఽభితాప్సీన్మాఽగ్ని ర్వైశ్వానరః ।
అచ్ఛిన్నపత్రాః ప్రజా అనువీక్షస్వానుత్వా దివ్యా వృష్టిః సచతామ్ ॥ ॥౩౦॥

అపామ్, గమ్భన్, సీద, మా, త్వా, సూర్యః, అభి, తాప్సీత్, మా, అగ్నిః, వైశ్వానరః, అచ్ఛిన్నపత్రా ఇత్యచ్ఛిన్న + పత్రాః, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః, అనువీక్షస్వేత్యను + వీక్షస్వ, అను, త్వా, దివ్యా, వృష్టిః సచతామ్. [30]

పదార్థః :—(అపామ్) జలానామ్(గమ్భన్)గమ్భని ధారకే మేఘే. అత్ర గమ ధాతో రౌణాదికో బాహులకాద్ భనిః ప్రత్యయః సప్తమ్యా లుక్ చ (సీద)ఆఃస్వ (మా) (త్వా)(సూర్యః)మార్తణ్డః(అభి)(తాప్సీత్)తపేత్(మా)(అగ్నిః) (వైశ్వానరః)విశ్వేషు నరేషు రాజమానః(అచ్ఛిన్నపత్రాః) అచ్ఛిన్నాని పత్రాణి యాసాం తాః(ప్రజాః)(అనువీక్షస్వ)ఆనుకూల్యేన విశేషతః సంప్రేక్షస్వ(అను) (త్వా) త్వామ్ (దివ్యా) శుద్ధగుణసమ్పన్నా (వృష్టిః)(సచతామ్)సమవైతు. ॥౩౦॥ అన్వయః :—హే మనుష్య ! త్వం వసన్తేఽపాం గమ్భన్నివ సీద యతః సూర్యస్త్వామాఽభితాప్సీత్. వైశ్వానరోఽగ్నిస్త్వామాభితాప్సీదచ్ఛిన్నపత్రాః ప్రజా అను త్వా దివ్యా వృష్టిః సచతాం తథా త్వమనువీక్షస్వ ॥౩౦॥ భావార్థః :—వసన్తగ్రీష్మయోర్మధ్యే మనుష్యా జలాశయస్థం శీతలం స్థానం సంసేవన్తామ్.యేన తాపాభితప్తా న స్యుఃయేనయజ్ఞేన పుష్కలావృష్టిః స్యాత్ప్రజానన్దశ్చ తం సేవధ్వమ్.

పదార్థము :—మానవుడా ! నీవు వసంతర్తువులో, అపామ్ గమ్భన్ = జలముల కాధారకర్తయైన మేఘము[వలె]నందు, సీద = స్థిరుడవుకమ్ము, దానివలన, సూర్యః = సూర్యుడు, త్వా = నిన్ను

మా అభితాప్సీత్ = తపింపజేయజాలడు. వైశ్వానరః = సకలమానవులందు ప్రకాశమానపుగుచున్న అగ్నిః = విద్యుదగ్ని, త్వా మా అభితాప్సీత్ = నిన్ను తపింపజేయజాలదు. అచ్ఛిన్నపత్రాః = సుందరములు పుష్పములునగు అవయవములు గలిగిన, ప్రజాః = ప్రజ, అను త్వా = నీకనుకూలముగ నుండును, దివ్యా వృష్టిః = శుద్ధగుణయుక్తమగు వర్షము, సచతామ్ = లభించును. ఆవిధమున, అనువీక్షస్వ = అనుకూలముగ విశేషించి విచారమొనర్చుము. ॥౩౦॥

భావార్థము :-మానవులు వేడిచే దుఃఖితులు గాకుండునటుల వసంత గ్రీష్మర్తువుల మధ్య జలాశయ స్థలములగు శీతలస్థానముల నాశ్రయించవలయును. ఏ యజ్ఞముచే పుష్కలముగ వర్షము కురియునో, ప్రజ లానందితు లగుదురో అట్టి యజ్ఞము నాచరించవలయును. ॥౩౦॥ (౬౯౦)

---

౬౯౧ త్రీన్త్సముద్రా నిత్యస్య గోతమ ఋషిః, వరుణో దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

అథ జనైస్తత్ర సుఖప్రాప్తయే కిమాచరణీయ మిత్యాహ.

జనులు సుఖప్రాప్తికై ఏమి ఆచరించవలయును ?

త్రీన్త్సముద్రాన్త్సమసృపత్ స్వర్గానపాం పతి ర్వృషభ ఇష్టకానామ్ ।
పురీషం వసానః సుకృతస్య లోకే తత్ర గచ్ఛ యత్ర పూర్వే పరేతాః ॥ ॥౩౧॥

త్రీన్, సముద్రాన్, సమ్, అసృపత్, స్వర్గానితి, స్వః+గాన్, అపామ్, పతిః, వృషభః, ఇష్టకానామ్, పురీషమ్, వసానః, సుకృతస్యేతి, సు+కృతస్య, లోకే, తత్ర, గచ్ఛ, యత్ర, పూర్వే, పరేతా ఇతి పరా+ఇతాః. [31]

పదార్థః :-(త్రీన్)అధోమధ్యోర్ధ్వస్థాన్(సముద్రాన్)సముద్రవన్తి పదార్థా యేషు తాన్ భూతభవిష్యద్వర్తమానాన్ సమయాన్(సమ్)(అసృపత్)సర్పతి (స్వర్గాన్) స్వః సుఖం గచ్ఛన్తి ప్రాప్నువన్తి యేభ్య స్తాన్(అపామ్)ప్రాణానామ్(పతిః)రక్షకః(వృషభః)వర్షకః శ్రేష్ఠో వా(ఇష్టకానామ్)ఇజ్యన్తే సంగమ్యన్తే కామా యైః పదార్థై స్తేషామ్(పురీషమ్)పూర్ణసుఖకర ముదకమ్(వసానః)వాసయన్(సుకృతస్య)సుష్ఠు కృతో ధర్మో యేన తస్య(లోకే)ద్రష్టవ్యే స్థానే (తత్ర)(గచ్ఛ)ధర్మ్యే మార్గే (పూర్వే)ప్రాక్తనా జనాః(పరేతాః)సుఖం ప్రాప్తాః. ॥౩౧॥ అన్వయః :-హే విద్వంస్త్వం యథాఽపాం పతి ర్వృషభః పురీషం వసానః సన్నిష్టకానాం త్రీన్ సముద్రాంల్లోకాన్ స్వర్గాన్ సమసృపత్, సంసర్పతి తథా సర్ప యత్ర సుకృతస్య లోకే మార్గే పూర్వే పరేతాస్తత్ర త్వమపి గచ్ఛ. భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్ధార్మికాణాం మార్గేణ గచ్ఛద్భిః శారీరిక వాచిక మానసాని త్రివిధాని సుఖాని ప్రాప్తవ్యాని. యత్ర కామా అలం స్యుస్తత్ర ప్రయతితవ్యం యథా వసన్తాదయ ఋతవః క్రమేణ వర్తిత్వా స్వాని స్వాని లింగాన్యభిపద్యన్తే తథర్త్వనుకూలాన్ వ్యవహారాన్ కృత్వాఽఽనన్దయితవ్యమ్. ॥౩౧॥

పదార్థము :-విద్వాంసుడా : నీవు ఎటుల, అపామ్ పతిః = ప్రాణముల రక్షకుడు. వృషభః = వర్షమునకు హేతువు, పురీషమ్వసానః = పూర్ణసుఖకారకమగు జలమును ధారణ మొనర్చువాడును నై సూర్యుడు, ఇష్టకానామ్ = కామనలప్రాప్తికి హేతువులగు పదార్థముల కాధారరూపములైన, త్రీన్ = క్రింద మీద మధ్య యందుండు మూడురకముల, సముద్రాన్ = సకలపదార్థముల స్థానములను,

పదార్థములు ప్రవీభూతములగు భూత భవిష్యద్వర్తమానకాలములను, స్వర్గాన్ = సుఖప్రాప్తి కలిగించు లోకములను, సమస్పృశత్ = పొందుచున్నాడో, అటులనే నీవును లభించుము. యత్ర = ఏ ధర్మ యుక్తపిసంతర్తు మార్గమునందు, సుకృతస్య = సుందరధర్మమాచరించువానియొక్క, లోకే = చూడదగిన స్థానమందు లేక మార్గమందు, పూర్వే = ప్రాచీనులు, పరేతాః = సుఖమును పొందియన్నారో, తత్ర = ఆవసంతర్తు సేవన మార్గమందు నీవును, గచ్ఛ = నడువుము. ॥౩౧॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ధార్మికుల మార్గమున నడచుచు మానవులు శారీరిక వాచికమానసికములగు సుఖములను పొందవలయును, కామములు తీఃదేరునటుల ప్రయత్నించవలయును, ఎటుల వసంతాది ఋతువులు క్రమముగ ప్రవర్తితములై స్వస్వచిహ్నములను పొందుచున్నవో అటులనే ఋతువుల కనుకూలములగు వ్యవహారముల నొనర్చి ఆనందించవలయును. ॥౩౧॥ (౬౯౧)

౬౬౨ మహీ ద్యౌ రిత్యస్య గోతమ ఋషిః, ద్యావా పృథివ్యౌ దేవతే, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః

మాతాపితృభ్యాం స్వసన్తానాః కథం శిక్ష్యా ఇత్యాహ.

తల్లిదండ్రులు స్వసంతానమునకు శిక్ష యెటుల గఱపవలయును ?

మహీ ద్యౌః పృథివీ చ న ఇమం యజ్ఞం మిమిక్షతామ్ । పిపృతాం నో భరీమభిః॥

మహీ, ద్యౌః, పృథివీ, చ, నః, ఇమమ్, యజ్ఞమ్, మిమిక్షతామ్, పిపృతామ్. నః, భరీమభి రితి భరీమ+భిః. [32]

పదార్థః :—(మహీ)మహతీ(ద్యౌః)సూర్యః(పృథివీ)భూమిః (చ) (నః)అస్మాకమ్ (ఇమమ్) (యజ్ఞమ్)సఙ్గన్తవ్యం గృహాశ్రమ వ్యవహారమ్(మిమిక్షతామ్) సేక్తుమిచ్ఛేతామ్(పిపృతామ్) పాలయతమ్(నః)అస్మాన్(భరీమభిః)ధారణపోషణాద్యైః కర్మభిః. ॥౩౨॥ అన్వయః :— హే మాతా పితరౌ! యథా మహీ ద్యౌః పృథివీ చ సర్వం సిఞ్చతః పాలయత స్తథా యువాం న ఇమం యజ్ఞం మిమిక్షతాం భరీమభి ర్నః పిపృతామ్. ॥౩౨॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యథా భూమిసూర్యౌ సర్వేషాం ధారణం ప్రకాశం పాలనఞ్చ కురుత స్తథా మాతాపితరః స్వసన్తానేభ్యోఽన్నం విద్యాదానం సుశిక్షాం చ కృత్వా పూర్ణాన్ విదుషః పురుషార్థినః సంపాదయేయుః. ॥౩౨॥

పదార్థము :—మాతాపితరులారా ! ఎటుల, మహీ ద్యౌః = గొప్పసూర్యలోకము, చ = మఱియు, పృథివీ = భూమి సకలజగత్తును తడుపుచు పాలించుచున్నవో అటుల మీరిరువురు, నః ఇమమ్ యజ్ఞమ్ = మాయీ సేవించదగిన విద్యాగ్రహణరూప యజ్ఞమును, మిమిక్షతామ్ = సించన మొనర్చుడు అనగా పూర్ణమగుటకై వాంఛించుడు మఱియు, భరీమభిః = ధారణ పోషణాది కర్మలందు, నః పిపృతామ్ = మమ్ము రక్షింపుడు. ॥౩౨॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. ఎటుల వసన్తర్తువునందు పృథివీ సూర్యులు సకల సంసారమును ధరించుచున్నవో ప్రకాశమొనర్చుచున్నవో పాలన మొనర్చుచున్నవో, అటులనే తల్లిదండ్రులు తమ సంతానమునకు వసంతాది ఋతువులందు అన్న విద్యాదానము లొనర్చి సుశిక్ష గఱపి పూర్ణవిద్వాంసులుగ పురుషార్థులుగ నొనర్చవలయును. ॥౩౨॥

---

౬౬౩ విష్ణోః కర్మాణీత్యస్య గోతమ ఋషిః, విష్ణుర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః, షడ్జః స్వరః.

విద్వద్విదితరై ర్భవై రాచరణీయ మిత్యాహ, విద్వాంసులవలె నితరమానవు లాచరించవలయును.

విష్ణోః కర్మాణి పశ్యత యతో వ్రతాని పస్పశే। ఇన్ద్రస్య యుజ్యః సఖా ॥ ॥౩౩॥

విష్ణోః, కర్మాణి, పశ్యత, యతః, వ్రతాని, పస్పశే, ఇన్ద్రస్య, యుజ్యః, సఖా. [33]

పదార్థః :—(విష్ణోః)వ్యాపకేశ్వరస్య (కర్మాణి)జగత్సృష్టిపాలన ప్రలయ కరణ న్యాయాదీని (పశ్యత)సంప్రేక్షధ్వమ్(యతః)(వ్రతాని)నియతాని సత్యభాషణాదీని(పస్పశే)స్పృశతి (ఇన్ద్రస్య)పరమైశ్వర్యమిచ్ఛుకస్య జీవస్యయుక్తస్య (యుజ్యః) ఉపయుక్తానన్దప్రదః (సఖా)మిత్రఇవ వర్తమానః, అన్వయః :—హే మనుష్యాః! య ఇన్ద్రస్య జీవస్య యుజ్యః సఖాస్తి యతోఽయం విష్ణోః కర్మాణి వ్రతాని చ పస్పశే తస్మాదేతస్యైతాని యూయ మపి పశ్యత.॥౩౩॥ భావార్థః :-యథా పరమేశ్వరస్య సుహృదుపాసకో ధార్మికో విద్వానస్య గుణకర్మ స్వభావక్రమానుసారాణి సృష్టిక్రమాణి కుర్యాజ్జానీయాత్ తథైవేతరే మనుష్యాః కుర్యుర్జానీయుశ్చ. ॥౩౩॥

పదార్థము :—మానవులారా! ఎవడు, ఇంద్రస్య = పరమైశ్వర్యమును వాంఛించు జీవునకు, యుజ్యః = ఉపాసించదగినవాడు, సఖా = మిత్రసముడును నైయున్నాడో, యతః = అతని ప్రతాపమువలన నీ జీవాత్మ, విష్ణోః = వ్యాపకుడగు నీశ్వరుని, కర్మాణి = సృష్టిస్థితిలయకర్మలను, న్యాయాదికర్మలను, వ్రతాని = సత్యభాషణాది నియమములను, పస్పశే = స్పర్శించుచున్నది కనుక ఆ పరమాత్మని యీ కర్మలను వ్రతములను మీరుకూడ, పశ్యత = కాంచుడు, ధరించుడు. ॥౩౩॥

భావార్థము :-ఎటుల పరమాత్మని మిత్రుడు, ఉపాసకుడు, ధర్మాత్ముడు విద్వాంసుడునగువాడు పరమాత్మని గుణకర్మస్వభావానుసారము సృష్టిక్రమముల కనుకూలముగ నాచరణగ్రహణములొనర్చునో అటులనే యితర జనులును ఒనర్చవలయును, గ్రహించవలయును. ॥౩౩॥ (౬౬౩)

---

౬౪ ధ్రువాసీత్యస్య గోతమ ఋషిః, జాతవేదా దేవతా, భురిక్ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

విద్వద్వత్ స్త్రీభి రప్యుపదేష్టవ్య మిత్యాహ. విద్వాంసులవలె విదుషీమణులును ఉపదేశించ వలయును.

ధ్రువాసి ధరుణేతో జజ్ఞే ప్రథమమేభ్యో యోనిభ్యో అధిజాతవేదాః।

స గాయత్ర్యా త్రిష్టుభాఽనుష్టుభా చ దేవేభ్యో హవ్యం వహతు ప్రజానన్ ॥

ధ్రువా, అసి, ధరుణా, ఇతః, జజ్ఞే, ప్రథమమ్, ఏభ్యః, యోనిభ్యః ఇతి యోని+భ్యః, అధి, జాతవేదా ఇతి జాత+వేదాః, సః, గాయత్ర్యా, త్రిష్టుభా, త్రిస్తుభేతి త్రి + స్తుభా, అనుష్టుభా, అనుస్తుభేత్యను+ స్తుభా, చ, దేవేభ్యః, హవ్యమ్, వహతు, ప్రజానన్నితి ప్ర+జానన్. [34]

పదార్థః :—(ధ్రువా) (స్థిరా) (అసి) (ధరుణా)ధర్త్రీ(ఇతః) కర్మణః(జజ్ఞే)ప్రాదుర్భవతి(ప్రథమమ్) ఆదిమం కార్యమ్ (ఏభ్యః)(యోనిభ్యః) కారణేభ్యః (అధి)(జాతవేదాః)యో జాతేషు విద్యతే సః (సః)(గాయత్ర్యా) గాయత్రీనిష్పాదితయా విద్యయా (త్రిష్టుభా)(అనుష్టుభా)(చ)(దేవేభ్యః) దివ్యగుణేభ్యో విద్వద్భ్యో వా(హవ్యమ్)హోతుమాదాతు మర్హం విజ్ఞానమ్(వహతు) ప్రాప్నోతు (ప్రజానన్)ప్రకృష్టతయా జానన్. ॥౩౪॥ అన్వయః:—హే స్త్రి! యథా త్వం ధరుణా ధ్రువాసి యథై

భ్యో యోనిభ్యః స జాతవేదాః ప్రథమ మధిజజ్ఞే తథేతో౽ధిజాయస్వ. యథా స తవ పతి ర్గాయత్ర్యా త్రిష్టుభానుష్టుభా చ ప్రజానన్ దేవేభ్యో హవ్యం వహతు తథైతయా ప్రజానన్తీ బ్రహ్మచారిణీ కన్యా భవ స్త్రీభ్యః స్త్రీభ్యో విజ్ఞానం ప్రాప్నోతు. ॥౩౪॥ భావార్థః-మనుష్యా జగదీశ్వరసృష్టి క్రమనిమిత్తాని విదిత్వా విద్వాంసో భూత్వా యథా పురుషేభ్యః శాస్త్రోపదేశాన్ కుర్వంతి తథైవ స్త్రియో౽ప్యేతాని విదిత్వా స్త్రీభ్యో వేదార్థనిష్కర్షోపదేశాన్ కుర్వన్తు. ॥౩౪॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ ! ఎటుల నీవు, ధరుణా = శుభగుణముల ధరించుదానవు. ధ్రువా అసి = స్థిరురాలవునై యున్నావో; ఎటుల, ఏభ్యః యోనిభ్యః = ఈకారణములకంటె,సః జాతవేదాః = ప్రసిద్ధపదార్థములందున్న ఆ వాయువు, ప్రథమమ్ = పూర్వము, అధిజజ్ఞే = అధికముగ ప్రకటితమగుచున్నదో; అటుల, ఇతః = ఈకర్మానుష్ఠానమువలన సర్వోపరిగ ప్రసిద్ధురాలవు గమ్ము. ఎటుల నీ పతి, గాయత్ర్యా త్రిష్టుభా చ అనుష్టుభా = గాయత్రి త్రిష్టుప్పు అనుష్టుప్పుమంత్రములవలన సిద్ధమైనవిద్యతో, ప్రజానన్ = బుద్ధిమంతుడై, దేవేభ్యః = సుగుణములనుండి లేక విద్వాంసులనుండి, హవ్యమ్ = ఆదాన ప్రదానమొనర్చదగు విజ్ఞానమును. వహతు = పొందునో: అటుల ఈ విద్యచే బుద్ధిమంతురాండైన మీ స్త్రీల నుండి బ్రహ్మచారిణీకన్య విజ్ఞానమును పొందును గాక! ॥౩౪॥

భావార్థము :-మానవులు జగదీశ్వరుని సృష్టిక్రమ నిమిత్తములనుఎఱిగి విద్వాంసులైయెటుల పురుషులకు శాస్త్రోపదేశముల నొనర్చుచున్నారో అటులనే స్త్రీలును సృష్టిక్రమముయొక్క నిమిత్తముల నెఱిగి స్త్రీలకు వేదార్థ నిష్కర్షతోగూడిన ఉపదేశముల నొసంగవలయును. ॥౩౪॥ (౬౬౪)

---

౬౬౫ ఇషే రాయ ఇత్యస్య గోతమ ఋషిః, జాతవేదా దేవతా, నిచృద్బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

అథ జాయాపతీ ఉద్వాహం కృత్వా కథం వర్తేయాతా మిత్యాహ.

స్త్రీ పురుషులు వివాహమాడి ఎటుల ప్రవర్తించవలయును ?

ఇషే రాయే రమస్వ సహసే ద్యుమ్న ఊర్జే అపత్యాయ ।

సమ్రాడసి స్వరాడసి సారస్వతౌ త్వోత్సౌ ప్రావతామ్ ॥ ॥౩౫॥

ఇషే, రాయే, రమస్వ, సహసే, ద్యుమ్నే, ఊర్జే, అపత్యాయ, సమ్రాడితి, సమ్+రాట్, అసి, స్వరాడితి, స్వరాట్, అసి, సారస్వతౌ, త్వా. ఉత్సౌ, ప్ర, అవతామ్. [35]

పదార్థః :-(ఇషే)విజ్ఞానాయ (రాయే)శ్రియే(రమస్వ)క్రీడస్వ(సహసే)బలాయ (ద్యుమ్నే) యశసే౽న్నాయ వా ద్యుమ్నం ద్యోతతే యశో వా౽న్నం వా. నిరు. ౫.౫ (ఊర్జే) పరాక్రమాయ (అపత్యాయ)సంతానాయ(సమ్రాట్)యః సమ్యగ్రాజతే సః(అసి)(స్వరాట్)యా స్వయం రాజతే సా (అసి)(సారస్వతౌ)సరస్వత్యాం వేదవాచి కుశలా వుపదేశకోపదేష్ట్ర్యౌ(త్వా) త్వామ్(ఉత్సౌ)కూపోదకమివార్ద్రీభూతౌ(ప్ర)(అవతామ్)రక్షణాదికం కురుతామ్. ॥౩౫॥ అన్వయః :-హే పురుష! యస్త్వం సమ్రాడసి. హే స్త్రి! యా త్వం స్వరాడసి స త్వం చేషే రాయే ద్యుమ్న ఊర్జే౽పత్యాయ రమస్వ.ఉత్సావివ సారస్వతౌ స్తన్తావేతాని ప్రావతామితి త్వాం పురుషం స్త్రియం చోపదిశామి. ॥౩౫॥ భావార్థః :-కృతవివాహౌ స్త్రీ పురుషౌ పరస్పరం ప్రీత్యా విద్వాంసౌ సన్తౌ వసన్తే పురుషార్థేన శ్రీమన్తౌ సద్గుణౌ పరస్య రక్షాం కుర్వన్తౌ ధర్మేణాపత్యాన్యుత్పాద్యాస్మిన్ సంసారే నిత్యం క్రీడేతామ్. ॥౩౫॥

పదార్థము :—పురుషుడా ! ఏ నీవు, సమ్రాట్ అసి = విద్యాదిశుభగుణములచే స్వయం ప్రకాశ మానుడవో, ఓ స్త్రీ ! ఏ నీవు, స్వరాట్ అసి = స్వయముగ విజ్ఞానసత్యాచరణములచే శోభాయమాను రాలవో, అట్టి మీరిరువురు, ఇషే = విజ్ఞానమునకై, రాయే = ధనమునకై, సహసే = బలమునకై, ద్యుమ్నే = యశస్సునకై అన్నమునకై, ఊర్జే = పరాక్రమమునకై, అపత్యాయ = సంతానప్రాప్తికై రమస్వ = యత్నమొనర్చుడు. మఱియు, ఉత్సే = కూపోదకమువంటి కోమలత్వమును పొంది. సారస్వతౌ = వేదవాణిని ఉపదేశించుటలో కుశలురై స్త్రీ పురుష లిరువురు మీరు ఈ స్వశరీరములను అన్నాది పదార్థములను, ప్రావతామ్ = రక్షణ లొనర్చుడు. త్వా = మీకీ యుపదేశ మొసగుచున్నాను.

భావార్థము :—వివాహమాడి స్త్రీపురుష లిరువురు పరస్పరప్రీతితో విద్వాంసులై పురుషార్థము తో ధనవంతులై, శ్రేష్ఠగుణయుతులై పరస్పర రక్షణ మొనర్చుకొనుచు ధర్మానుకూలముగ నడచి సంతానముల గని యీ సంసారమున నిత్యము క్రీడించవలయును. ॥౩౫॥ (౬౬౫)

---

౬౬౬ అగ్నే యుక్ష్వ-ఇత్యస్య భరద్వాజ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

అథ శత్రువిజయః కథం కర్త్తవ్య ఇత్యాహ. శత్రువుల నెట్లు జయించవలయును ?

అగ్నే యుక్ష్వాహి యే తవాశ్వాసో దేవ సాధవః । అరం వహన్తి మన్యవే ॥ ॥౩౬॥

అగ్నే, యుక్ష్వ, హి, యే, తవ, అశ్వాసః, దేవ, సాధవః, అరమ్, వహన్తి, మన్యవే.

పదార్థః :—(అగ్నే)విద్వన్(యుక్ష్వ)అత్ర ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః. వికరణస్య లుక్ చ (హి) ఖలు (తవ)(అశ్వాసః)సుశిక్షితా స్తురఙ్గాః(దేవ)దివ్యవిద్యాయుక్త (సాధవః)అభీష్టం సాధ్నువన్తః (అరమ్)అలమ్ (వహన్తి) రథాదీని యానాని ప్రాపయన్తి (మన్యవే) శత్రూణా ముపరి క్రోధాయ. ॥౩౬॥ అన్వయః :—హే దేవాఽగ్నే! యే తవ సాధవోఽశ్వాసో మన్యవేఽరం వహన్తి తాన్ హి త్వం యుక్ష్వ. ॥౩౬॥ భావార్థః :—రాజమనుష్యై ర్వసంతే ప్రథమ మశ్వాన్ సుశిక్ష్య సారథీంశ్చ రథేషు నియోజ్య శత్రువిజయాయ గన్తవ్యమ్. ॥౩౬॥

పదార్థము :—దేవ = శ్రేష్ఠ విద్వాంసుడా! అగ్నే = తేజస్వీ, తవ సాధవః = నీయొక్క అభీష్టసాధకములగు, యే అశ్వాసః = ఏ శిక్షితాశ్వములు, మన్యవే = శత్రువులమీద క్రోధమునకై; అరమ్ వహంతి = సామర్ధ్యముతో రథాదియానముల చేర్పించుచున్నవో, వానిని, హి = నిశ్చయ ముగ, యుక్ష్వ = కట్టుము. ॥౩౬॥

భావార్థము :—రాజాదులు వసంతర్తువునందు ముందు నశ్వములకు శిక్షనొసగవలయును, రథికు లను రథముల మీద నియోగించి శత్రువులను జయించుటకై యాత్రమొనర్చవలెను. ॥౩౬॥(౬౬౬)

౬౬౭ యుక్ష్వాహీత్యస్య విరూప ఋషీ, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛందః. షడ్జః స్వరః.

అథ రాజపురుషకృత్య మాహ. రాజపురుషు లేమి చేయవలెను ?

యుక్ష్వా హి దేవహూతమాँ ఽ॥అశ్వాँ ఽ॥

అగ్నే రథీరివ । నిహోతా పూర్వ్యః సదః ॥ ॥౩౭॥

యుక్ష్వ, హి, దేవహూతమానితి దేవ+హూతమాన్, అశ్వాన్, అగ్నే,

రథీరివేతి రథీః+ఇవ, ని, హోతా, పూర్వ్యః, సదః. [37]

పదార్థః :—(యుక్ష్వ)అత్రాపి దీర్ఘః (హి) కిల(దేవహూతమాన్)దేవై ర్విద్వద్భిః స్పర్ధితాన్ (అశ్వాన్)(అగ్నే)(రథీరివ)యథా శత్రుభిః సహ బహురథాది సేనాఙ్గవాన్ యోద్ధా యుధ్యతి తథా(ని) నితరామ్ (హోతా) దాతా (పూర్వ్యః)పూర్వై ర్విద్వద్భిః కృతశిక్షః(సదః)సీద. అత్ర లఙ్వ్యడభావః. అన్వయః :—హే అగ్నే! పూర్వ్యో హోతా త్వం దేవహూతమానశ్వాన్ రథీరివ యుక్ష్వ. హి న్యాయాసనే నిషదః. ॥౩౭॥ భావార్థః :—సేనాపత్యాది రాజపురుషై ర్మహారథివదశ్వాదీని సేనాఙ్గాని కార్యేషు సంయోజనీయాని. సభాపత్యాదయో న్యాయాసనే స్థిత్వా ధర్మ్యం న్యాయమాచరన్తు. ॥౩౭॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా ! పూర్వ్యః = పూర్వవిద్వాంసులచే శిక్షితుడవు, హోతా = దానశీలుడవు నగు నీవు, దేవహూతమాన్ = విద్వాంసులతో స్పర్ధించు లేక విద్వచ్ఛిక్షితము లగు, అశ్వాన్ = అశ్వములను, రథీరివ = అనేక రథాది సేనాంగములు గలిగిన యోధుడు శత్రువులతో పోరాడునటులు, యుక్ష్వ = పూన్చుము. హి = నిశ్చయముగ న్యాయాసనముమీద, నిషదః = నిరంతరముస్థితుడవగుము.

భావార్థము :—సేనాపత్యాది రాజపురుషులు మహారథివలె అశ్వాది సేనాంగములను కార్యములందు నియోగించవలయును. సభాపత్యాదులు న్యాయాసనము నందాసీనులై ధర్మానుకూల న్యాయము నాచరించవలయును. ॥౩౭॥ (౧౧౭)

౧౧౮ సమ్యక్స్రవ న్తీత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
మనుష్యైః కిం భూత్వా వాగ్ధార్యేత్యాహ. మానవు లెట్టివారలై వాణిని ధరించవలెను ?

సమ్యక్ స్రవన్తి సరితో న ధేనా అన్తర్హృదా మనసా పూయమానాః ।
ఘృతస్య ధారా అభి చాకశీమి హిరణ్యయో వేతసో మధ్యే అగ్నేః॥౩౮॥

సమ్యక్, స్రవన్తి, సరితః, న, ధేనాః, అన్తః హృదా, మనసా, పూయమానాః,
ఘృతస్య, ధారాః, అభి, చాకశీమి, హిరణ్యయః, వేతసః, మధ్యే, అగ్నేః.

పదార్థః :—(సమ్యక్)(స్రవన్తి)గచ్ఛన్తి(సరితః) నద్యః. సరిత ఇతి నదీనామ...నిఘం. ౧.౧౩ (న)ఇవ(ధేనాః)వాచః. ధేనా ఇతి వాఙ్నామ..నిఘం.౧.౧౧ (అన్తః)అభ్యన్తరే(హృదా)హృదయేన (మనసా)విజ్ఞానవతా చిత్తేన (పూయమానాః)పవిత్రాః(ఘృతస్య)ఉదకస్య (ధారాః)(అభి)ఆభిముఖ్యే (చాకశీమి)భృశం ప్రాప్నోమి(హిరణ్యయః)యశస్వీ(వేతసః)వేగవత్యః, అత్ర వీ ధాతో ర్బాహులకాదౌణాదికః తసిః ప్రత్యయః(మధ్యే)(అగ్నేః)విద్యుతః. ॥౩౮॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! యథాఽగ్నే ర్మధ్యే హిరణ్యయ ఇవ వర్తమానోఽహం యా ఘృతస్య వేతసో ధారాః సరితో నాన్తర్హృదా మనసా పూయమానా ధేనాః సమ్యక్ స్రవన్తి తా అభిచాకశీమి తథా యూయమప్యేతాః ప్రాప్నుత. ॥౩౮॥ భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్యథా సమం విషమం చలన్త్యః శుద్ధాః సత్యో నద్యః సముద్రం ప్రాప్య స్థిరత్వం ప్రాప్నువన్తి తథైవ విద్యాసుశిక్షధర్మైః పవిత్రీభూతా వాణ్యో నిశ్చలాః ప్రాప్తవ్యాః ప్రాపయితవ్యాశ్చ. ॥౩౮॥

పదార్థము :—మానవులారా ! అగ్నేః మధ్యే = విద్యుత్తుమధ్యనున్న, హిరణ్యయః = తేజోభానునివలె తేజస్వీని, కీర్తికాముడను విద్యేచ్ఛువునైననేను, ఘృతస్య = జలముయొక్క, వేతసః =

వేగవంతములగు, ధారాః = ప్రవాహరూపములుగనున్న, సంతః స = నదులవలె, అన్తః = లోపల. హృదా మనసా = అంతఃకరణముయొక్క విజ్ఞానరూపమగు చిత్తముతో, పూయమానాః ఘేనాః = పవిత్రములుగ నొనర్చబడిన యే వాణులు. సమ్యక్ = మంచివిధముగ, స్రవంతి = నడచుచున్నవో వానిని, అభిచాకశీమి = సమ్ముఖుడనై అందఱి కొఱకెట్టుల ప్రకాశితమొనర్చుచున్నానో అట్టుల మీరును ఈ వాణులను పొందుడు. ॥౩౮॥

భావార్థము :—ఈమంత్రము నందుపమాలంకారమున్నది. సమముగ లేక విషమముగ [కొద్దిగ గొప్పగ] ప్రవహించునదులన్నియు సముద్రమును పొంది స్థిరములగుచున్నట్టుల మానవులు విద్యా సుశిక్షాధర్మములచే పవిత్రములు నిశ్చయములునగు వాణులను పొందవలెను. పొందింపజేయవలయును.

---

౭౬౯ ఋచేత్వేత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్బృహతీ ఛందః మధ్యమః స్వరః.

విద్వద్భ్య ఇతరై రపి విజ్ఞానం ప్రాప్య మిత్యాహ.

విద్వాంసుల నుండి ఇతరులును జ్ఞానమును పొందవలయును.

ఋచే త్వా రుచే త్వా భాసే త్వా జ్యోతిషే త్వా ।
అభూదిదం విశ్వస్య భువనస్య వాజిన మగ్నే ర్వైశ్వానరస్య చ ॥ ॥౩౯॥

ఋచే, త్వా, రుచే త్వా, భాసే, త్వా, జ్యోతిషే, త్వా, అభూత్, ఇదమ్, విశ్వస్య, భువనస్య, వాజినమ్, అగ్నేః, వైశ్వానరస్య. చ. [39]

పదార్థః :—(ఋచే)స్తుతయే (త్వా)త్వామ్ (రుచే) ప్రీతయే (త్వా) (భాసే)విజ్ఞానాయ (త్వా) (జ్యోతిషే)న్యాయప్రకాశాయ (త్వా)(అభూత్)భవేత్(ఇదమ్)(విశ్వస్య)సర్వాధికారస్య జగతః(వాజినమ్)వాజినాం విజ్ఞానవతా మిద మవయవభూతం విజ్ఞానమ్(అగ్నేః) విద్యుదాఖ్యస్య (వైశ్వానరస్య) అఖిలేషు నరేషు రాజమానస్య(చ). ॥౩౮॥ అన్వయః :—హే విద్వన్ ! యస్య తవ విశ్వస్య భువనస్య వైశ్వానరస్యాగ్నేశ్చ వాజిన మిదం విజ్ఞాన మభూత్ జాతం తమృచే త్వా రుచే త్వా భాసే త్వా జ్యోతిషే త్వా వయ మాశ్రియేమ. ॥౩౯॥ భావార్థః :—యస్య మనుష్యస్య సర్వేషాం జగత్పదార్థానాం యథార్థో బోధః స్యాత్తమేవ సేవిత్వా పదార్థవిజ్ఞానం సర్వై ర్మనుష్యైః ప్రాప్తవ్యమ్.

పదార్థము :—విద్వాంసుడా ! ఏ నీకు, విశ్వస్య భువనస్య = సమస్తజగత్తులోని పదార్థముల యొక్కయు, చ = మఱియు, వైశ్వానరస్య అగ్నేః = సకలమానవులందు శోభాయమానమగుచున్న విద్యుత్తుయొక్కయు, వాజినమ్ = విజ్ఞానవంతులయొక్క అవయవ భూతమగు నే యీ, ఇదమ్ అభూత్ = విజ్ఞానమున్నదో, ఋచే = ఆస్తుతికొఱకు, త్వా = నిన్ను, రుచే త్వా = ప్రీతికై నిన్ను, భాసే = విజ్ఞానప్రాప్తికొఱకు, త్వా = నిన్ను, మఱియు, జ్యోతిషే త్వా = న్యాయప్రకాశమునకై నిన్ను మేమాశ్రయించు చున్నాము. ॥౩౯॥

భావార్థము:—ఏ మానవునకు జగత్తులోని పదార్థముల యథార్థజ్ఞానముకలదో యతనిని సేవించి సకలమానవులు పదార్థవిజ్ఞానమును పొందవలయును. ॥౩౯॥ (౭౬౯)

---

౭౭౦ అగ్నిర్జ్యోతిషేత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

పునః స ఏవ విషయ ఉపదిశ్యతే. మఱల నావిషయమే ఉపదేశింపబడుచున్నది.

అగ్ని ర్జ్యోతిషా జ్యోతిష్మాన్ రుక్మో వర్చసా
వర్చస్వాన్ । సహస్రదా అసి సహస్రాయ త్వా ॥ ॥౪౦॥

అగ్నిః, జ్యోతిషా, జ్యోతిష్మాన్, రుక్మః, వర్చసా, వర్చస్వాన్, సహ
స్రదా ఇతి సహస్రదాః, అసి, సహస్రాయ, త్వా. [40]

పదార్థః :-(అగ్నిః)పావకః(జ్యోతిషా)దీప్త్యా(జ్యోతిష్మాన్) ప్రశస్తప్రకాశయుక్తః(రుక్మః) సువర్ణమివ (వర్చసా) విద్యాదీప్త్యా (వర్చస్వాన్) విద్యావిజ్ఞానవాన్ (సహస్రదాః) సహస్రమసంఖ్యం సుఖం దదాతీతి(అసి)(సహస్రాయ)అతులవిజ్ఞానాయ(త్వా)త్వామ్. ॥౪౦॥ అన్వయః :-హే విద్వన్ః యస్త్వం జ్యోతిషా జ్యోతిష్మానగ్నిరివ వర్చసా వర్చస్వాన్ రుక్మ ఇవ సహస్రదా అసి తం త్వాం సహస్రాయ వయం సత్కుర్యామ్. ॥౪౦॥ భావార్థః:-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మను ష్యై ర్యోఽగ్నిసూర్యవిద్యయా ప్రకాశమానో విద్వాన్ భవేత్ తస్మాదధీత్య పుష్కలా విద్యాః సంగ్రాహ్యాః. ॥౪౦॥

పదార్థము:-విద్వాంసుడా ! ఏ నీవు, జ్యోతిషా = విద్యాప్రకాశముచే, అగ్నిః = అగ్నివలె, జ్యోతిష్మాన్ = ప్రశంసిత ప్రకాశయుక్తుడవు. వర్చసా = స్వతేజస్సుతో, వర్చస్వాన్ = జ్ఞాన మిచ్చువాడవు, రుక్మః అసి = సువర్ణమువలె ననసంఖ్యసుఖముల నిచ్చువాడవునై ఉన్నావో, త్వా = ఆ నిన్ను, సహస్రాయ = అతులవిజ్ఞానప్రాప్తికై మేము సత్కరించెదము గాక ! ॥౪౦॥

భావార్థము :-ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారము మున్నది. అగ్నిసూర్యులవలె విద్యచే ప్రకాశమానులైన విద్వాంసులవద్ద విద్య నభ్యసించి పూర్ణవిద్యను స్వీకరించవలయును.॥౪౦॥

---

౭౭౧ ఆదిత్యం గర్భ మిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పున స్తే కిం కుర్యు రిత్యాహ. విద్వాంసులగు స్త్రీపురుషు లేమి చేయవలయును?

ఆదిత్యం గర్భం పయసా సమఙ్గ్ధి సహస్రస్య ప్రతిమాం విశ్వరూపమ్ ।
పరివృఙ్గ్ధి హరసా మాభిమꣳస్థాః శతాయుషం కృణుహి చీయమానః ॥

ఆదిత్యమ్, గర్భమ్, పయసా, సమ్, అఙ్గ్ధి, సహస్రస్య, ప్రతిమామితి
ప్రతి+మామ్, విశ్వరూపమితి విశ్వ+రూపమ్, పరి, వృఙ్గ్ధి, హరసా, మా, అభి,
మꣳస్థాః, శతాయుషమితి శత + ఆయుషమ్, కృణుహి, చీయమానః. [41]

పదార్థః :-(ఆదిత్యమ్)సూర్యమ్(గర్భమ్)స్తుతివిషయమ్ (పయసా)జలేనేవ(సమ్)(అఙ్గ్ధి) శోధయ (సహస్రస్య) అసంఖ్యపదార్థ సమూహస్య (ప్రతిమామ్)ప్రతీయన్తే సర్వే పదార్థా యయా తామ్ (విశ్వరూపమ్)సర్వరూపవత్పదార్థదర్శకమ్ (పరి)సర్వతః (వృఙ్గ్ధి)వర్జయ (హరసా) జ్వలితేన తేజసా. హర ఇతి జ్వలతో నామ.,నిఘం. ౧.౧౭ (మా)(అభి) (మంస్థాః) మన్యేథాః (శతాయుషమ్) శతవర్షపరిమితజీవనమ్ (కృణుహి) (చీయమానః)వృధ్యమానః. ॥౪౧॥ అన్వయః :-

హే విద్వం_స్త్వం యథా విద్యుత్పయసా సహస్రస్య ప్రతిమాం విశ్వరూపం గర్భ మాదిత్యం ధరతి తథా_న్తఃకరణం సమజ్‌గ్ధి. హరసా రోగాన్ పరివృజ్‌గ్ధి చీయమానః సన్ శతాయుషం తనయం కృణుహి కదాచిన్మాఽభిమంస్థాః. ॥౪౧॥ భావార్థః :- హే స్త్రీపురుషా ! యూయం సుగన్ధాది హోమేన సూర్యప్రకాశం జలం వాయుఞ్చ శోధయిత్వా అరోగా భూత్వా శతాయుష_స్తనయాన్ కురుత, యథా విద్యున్నిర్మితేన సూర్యేణ రూపవతాం పదార్థానాం దర్శనం పరిమాణం చ భవతి తథా విద్యావ_న్త్యపత్యాని భవ_న్తి తస్మాత్ కదాచిదభిమానినో భూత్వా ప్రమాదేన విద్యాయా ఆయుషశ్చ వినాశం మాకురుత, ॥౪౧॥

పదార్థము :-విద్వాంసుడా ! నీవు, విద్యుత్తు, పయసా = జలముచే, సహస్రస్య = అసంఖ్య పదార్థముల, ప్రతిమామ్ = పరిమాణమునుకొలుచు సూర్యునివలె నిశ్చయమొనర్చు బుద్ధిని, మఱియు, విశ్వరూపమ్ = సకలరూపవిషయములను చూపించు, గర్భమ్ = స్తుతియోగ్యమగు, ఆదిత్యమ్ = సూర్యునెటుల ధారణమొనర్చుచున్నదో అటుల అంతఃకరణమును, సమజ్‌గ్ధి = బాగుగ శోధింపుము హరసా = ప్రజ్వలిత తేజస్సుతో రోగములను, పరి = అన్నివైపులనుండి, వృజ్‌గ్ధి = తొలగింపుము. మఱియు, చీయమానః = బుద్ధిని పొంది, శతాయుషమ్ = శతవర్షముల ఆయుస్సుగల సంతానమును, కృణుహి = పొందుము. మఱియు నెన్నటికి, మా అభిమంస్థాః = అభిమాన ముంచకుము.

భావార్థము :—స్త్రీ పురుషులారా ! మీరు సుగంధిత పదార్థములను హోమమొనర్చి సూర్యుని ప్రకాశమును జలవాయువులను శుద్ధమొనర్చుడు, రోగరహితులై నూరేండ్లు మనుపిల్లలను గనుడు. విద్యుదగ్నిచే నిర్మించబడిన సూర్యునివలన రూపవంతములగు పదార్థముల దర్శనము పరిమాణము కలుగుచున్నటుల విద్వాంసులైన పిల్లలు సుఖమును దర్శింపజేయువారగుదురు కనుక నెన్నటికి అభిమానులై విషయాసక్తులై విద్యను ఆయుష్షును వినాశమొనర్చకుడు, ॥౪౧॥ (౬౪౧)

---

౬౪౨ వాతస్య జూతమిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.
పునస్తేన కిం కార్య మిత్యాహ. విద్వాంసుడేమి చేయవలెను ?

వాతస్య జూతిం వరుణస్య నాభిమశ్వం జజ్ఞానꣳ సరిరస్య మధ్యే ।
శిశుం నదీనాꣳ హరిమద్రిబుధ్నమగ్నే మా హిꣳసీః పరమే వ్యోమన్ ॥

వాతస్య, జూతిమ్, వరుణస్య, నాభిమ్, అశ్వమ్, జజ్ఞానమ్, సరిరస్య, మధ్యే, శిశుమ్, నదీనామ్, హరిమ్, అద్రిబుధ్నమిత్యద్రిబుధ్నమ్, అగ్నే, మా, హిꣳసీః, పరమే, వ్యోమన్నితి వి+ఓమన్. [42]

పదార్థః :—(వాతస్య)వాయోః(జూతిమ్) వేగమ్(వరుణస్య)జలసమూహస్య(నాభిమ్) బంధనమ్ (అశ్వమ్) వ్యాప్తం శీలమ్ (జజ్ఞానమ్) ప్రాదుర్భూతమ్ (సరిరస్య) సలిలస్యోదకస్య. సలిలమిత్యుక నా..౧.౧౨ కపిలకాదిత్వాద్రేఫః(మధ్యే) (శిశుమ్)బాలకమ్(నదీనామ్) (హరిమ్)హరమాణమ్ (అద్రిబుధ్నమ్)మేఘాకాశమ్(అగ్నే)పాకవద్వ_ర్తమాన(మా)(హింసీః)(పరమే)ప్రకృష్టే వ్యోమన్ (వ్యోమ్ని)వ్యాప్తే ఆకాశే. ॥౪౨॥ అన్వయః:-హే అగ్నే ! విద్వ_స్త్వం పరమే వ్యోమన్ వాతస్య మధ్యే జూతి మశ్వం సరిరస్య వరుణస్య నాభిం నదీనాం జజ్ఞానం శిశుం బాలమివ వ_ర్తమానం

హరిమద్రిబుధ్నం మాహింసీః. ॥౪౨॥ భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః, మనుష్యైః ప్రమాదేనావకాశే వర్తమానం వాయువేగం వృష్టిప్రబంధం మేఘమహత్వా జీవనం వర్ధనీయమ్.

పదార్థము :- ఓ అగ్నే = తేజస్వీ విద్వాంసుడా ! నీవు, పరమే వ్యోమన్ = సర్వవ్యాప్తమగు నుత్తమ ప్రకాశమందు, వాతస్య మధ్యే = వాయువుమధ్య, జూతిమ్ అశ్వమ్ = వేగరూపాశ్వమును, సరిరస్య వరుణస్య = జలమయమగు నుత్తమ సముద్రముయొక్క, నాభిమ్ = బంధనమును, నదీనామ్ = నదులప్రభావముచే, జజ్ఞానమ్ = ప్రకటితుడైన, శిశుమ్ = బాలునివలెనున్న, హరిమ్ = నీలవర్ణముగల, అద్రిబుధ్నమ్ = సూక్ష్మమేఘమును, మా హింసీః = నాశన మొనర్చకుము.

భావార్థము :—వాచకలుప్తోపమాలంకార మిందున్నది, మానవులు ప్రమాదమును వదలి ప్రకాశమున నుండు వాయువేగమును, వర్షాప్రబంధకమగు మేఘమును వినాశమొనర్చకుండ తమతమ జీవనములను వృద్ధిపఱచుకొనవలయును. ॥౪౨॥ (౬౭౨)

౬౭౩ అజస్ర మిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునరయం కిం కుర్యా దిత్యాహ, ఆ విద్వాంసు డేమి చేయవలెను ?

అజస్ర మిన్దు మరుషం భురణ్యు మగ్ని మీడే పూర్వచిత్తిం నమోభిః ।
స పర్వభి ర్ఋతుశః కల్పమానో గాం మా హింసీ రదితిం విరాజమ్ ॥

అజస్రమ్, ఇన్దుమ్, అరుషమ్, భురణ్యుమ్, అగ్నిమ్, ఈడే, పూర్వచిత్తిమితి, పూర్వ+చిత్తిమ్, నమోభిరితి నమః+భిః, సః, పర్వభిరితి పర్వ+భిః, ఋతుశ ఇత్యృతు+శః, కల్పమానః, గామ్, మా, హింసీః, అదితిమ్, విరాజమితి, వి+రాజమ్. [43]

పదార్థః :- (అజస్రమ్)నిరన్తరమ్(ఇన్దుమ్)జలమ్(అరుషమ్)(అశ్వమ్)(భురణ్యుమ్)పోషకమ్. అత్ర భురణ ధాతోర్యుః ప్రత్యయః (అగ్నిమ్)విద్యుతమ్ (ఈడే) అధ్యన్విచ్ఛామి (పూర్వచితిమ్)పూర్వా చితి శ్చయనం యస్య తమ్ (నమోభిః)అన్నైః (సః) (పర్వభిః)పూర్ణైః సాధనాఙ్గైః (ఋతుశః) బహూనృతూన్ (కల్పమానః) సమర్థః సన్ (గామ్)పృథివీమ్ (మా) (హింసీః) హింస్యాః(అదితిమ్)అఖణ్డితామ్(విరాజమ్)వివిధైః పదార్థై రాజమానామ్.॥౪౩॥ అన్వయః:- హే విద్వన్! యథాహం పర్వభి ర్నమోభిః సహ వర్తమాన మిన్దు మరుషం భురణ్యుం పూర్వచితి మగ్ని మజస్ర మీడే తమృతుశః కల్పమానః సన్నదితిం విరాజం గాం న నాశయామి; తథైవ స త్వ మేత మేనాం చ మా హింసీః. ॥౪౩॥ భావార్థః :-మనుష్యై రృత్వనుకూలతయా క్రియయాఽగ్ని ర్జల మన్నం చ సంసేవ్య రాజభూమిః సదైవ రక్షణీయా. యతః సర్వాణి సుఖాని స్యుః.॥౪౩॥

పదార్థము :—విద్వాంసుడా! నేను, పర్వభిః = పూర్ణసాధనయుక్తమును, నమోభిః = అన్నముతోగూడినదియునగు, ఇందుమ్ = జలరూపము, అరుషమ్ = అశ్వసదృశము, భురణ్యుమ్ = పోషించునది, పూర్వచితిమ్ = ప్రథమనిర్మితము నగు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును, అజస్రమ్ = నిరంతరమెటుల, ఈడే = అధికముగ నన్వేషించుచున్నానో, దానిని, ఋతుశః = ప్రతిఋతువునందు, కల్పమానః = సమర్థుడనై చేయుచు, అదితిమ్ = అఖండితమును, విరాజమ్ = వివిధములైన పదా

ష్టములచే శోభాయమానము నగు, గామ్ = పృథివిని పాడు జేయనో అటులనే, సః = ఆ నీవును ఈ యగ్నిని ఈ పృథివిని, మా హింసీః = నాశనమొనర్చకుము, ౪౩॥

భావార్థము:—మానవులు ఋత్వనుకూలక్రియచే అగ్నిజలాన్నముల సేవించి రాజ్యమును పృథివిని సర్వథా రక్షించవలయును. దానివలన సకల సుఖములు లభించగలవు. ॥౪౩॥ (౬౪౩)

---

౬౪౪ వరూత్రి మిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పున స్తేన కిం న కార్య మిత్యాహ. అట్టి విద్వాంసు డేమి చేయగూడదు?

వరూత్రీం త్వష్టు ర్వరుణస్య నాభి మవిం జజ్ఞానాం రజసః పరస్మాత్ ।
మహీం సాహస్రీ మసురస్య మాయా మగ్నే మా హింసీః పరమే వ్యోమన్ ॥

వరూత్రీమ్, త్వష్టుః, వరుణస్య, నాభిమ్, అవిమ్, జజ్ఞానామ్, రజసః, పరస్మాత్, మహీమ్, సాహస్రీమ్, అసురస్య, మాయామ్, అగ్నే మా హింసీః, పరమే, వ్యోమన్నితి వి+ఓమన్. [44]

పదార్థః :- (వరూత్రీమ్) వరయిత్రీమ్ (త్వష్టుః) ఛేదకస్య సూర్యస్య (వరుణస్య) జలస్య (నాభిమ్) బంధికామ్ (అవిమ్) రక్షణాదినిమిత్తామ్ (జజ్ఞానామ్)ప్రజాతామ్ (రజసః) లోకాత్ (పరస్మాత్)శ్రేష్ఠాత్(మహీమ్)మహతీం భూమిమ్(సాహస్రీమ్)అసంఖ్యాతాం బహుఫలప్రదామ్ (అసురస్య) మేఘస్య(మాయామ్)ప్రజ్ఞాపికాం విద్యుతమ్(అగ్నే)విద్వన్(మా)(హింసీః)హింస్యాః(పరమే) సర్వోత్కృష్టే(వ్యోమన్)ఆకాశవద్ వ్యాప్తే బ్రహ్మణి. ॥౪౪॥ అన్వయః:—హే అగ్నే! త్వం త్వష్టు ర్వరూత్రీం వరుణస్య నాభిం పరస్మాద్రజసో జజ్ఞానామసురస్య మాయాం సహస్రీ మవిం పరమే వ్యోమన్వ ర్తమానాం మహీం మా హింసీః ॥౪౪॥ భావార్థః :—సర్వై ర్మనుష్యై ర్యేయం పృథివీ పరస్మాత్కారణాజ్జాతా సూర్యాకర్షణసమ్బన్ధినీ జలాధారా మేఘనిమిత్తా బహుభూగోలాకారాఽసంఖ్యసుఖప్రదా పరమేశ్వరేణ నిర్మితాఽస్తి తాం గుణకర్మస్వభావతో విజ్ఞాయ సుఖాయ సముపయోక్తవ్యా.

పదార్థము :- అగ్నే = విద్వాంసుడా! నీవు. త్వష్టుః = ఛేదకుడైన సూర్యునియొక్క, వరూత్రీమ్ = గ్రహణయోగ్యమైనదానిని, వరుణస్య నాభిమ్ = జలముయొక్క బంధనమును, పరస్మాత్ రజసః = శ్రేష్ఠలోకమునుండి, జజ్ఞానామ్ = పుట్టినదియు, అసురస్య = మేఘముయొక్క, మాయామ్ = సూచకమైనమెఱుపును, సాహస్రీమ్ = అసంఖ్యమైన ఫలప్రదాతయు, అవిమ్ = రక్షణాదుల నిమిత్తమును, పరమే వ్యోమన్ = సర్వోత్తముడు ఆకాశమువలె వ్యాప్తుడునైన పరమేశ్వరుని యందున్నదియు,మహీమ్ = విస్తారమైనదియునగు పృథివిని, మా హింసీః = పాడుచేయకుము.

భావార్థము :—ఉత్తమ కారణమునుండి యుత్పన్నమైనదియు, సూర్యునిచే నాకర్షించబడుచున్నదియు,జలాధారమగు మేఘమునకు నిమిత్తమును,అసంఖ్య సుఖప్రదమును నగు నే యీ పృథివిని పరమాత్మ సృజించియుండెనో దానిని గుణకర్మస్వభావములతో నెఱిగి సుఖమునకై మానవులు ఉపయోగించుకొనవలయును. ॥౪౪॥ (౬౪౪)

౬౪౫ యో అగ్ని రిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః

పునరనేన కిం కార్యమిత్యాహ, ఇట్టి విద్వాంసు డేమి చేయవలయును ?

యో అగ్ని రగ్నే రధ్యజాయత శోకాత్ పృథివ్యా ఉత వా దివస్పరి ।
యేన ప్రజా విశ్వకర్మా జజాన తమగ్నే హేడః పరి తే వృణక్తు ॥ ॥౪౫॥

యః, అగ్నిః, అగ్నేః, అధి, అజాయత, శోకాత్, పృథివ్యాః, ఉత, వా, దివః, పరి, యేన, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః, విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, జజాన, తమ్, అగ్నే, హేడః, పరి, తే, వృణక్తు. [45]

పదార్థః :—(యః)(అగ్నిః) చాక్షుషః (అగ్నేః)విద్యుదాఖ్యాత్ (అధి) (అజాయత) జాయతే (శోకాత్)శోషకాత్(పృథివ్యాః)(ఉత)(వా)(దివః) సూర్యాత్ (పరి) సర్వతః (యేన)(ప్రజాః)(విశ్వకర్మా) విశ్వాని కర్మాణి యస్య సః (జజాన) జనయతి (తమ్)(అగ్నే) విద్వన్ (హేడః) అనాదరః (పరి) (తే)తవ (వృణక్తు) ఛిన్నో భవతు. ॥౪౫॥ అన్వయః :- హే అగ్నే విద్వన్ ! యః పృథివ్యాః శోకా దుత వా దివోఽగ్నేరగ్ని రధ్యజాయత. యేన విశ్వకర్మా ప్రజాః పరిజజాన తం తే హేడః పరివృణక్తు. ॥౪౫॥ భావార్థః :—హే విద్వాంసో! యూయం యోఽగ్నిః పృథివీం భిత్త్వోత్పద్యతే యశ్చ సూర్యాదే స్తస్మాద్విఘ్నకారిణోఽగ్నేః సర్వాన్ ప్రాణినః పృథగ్రక్షత. యేనాగ్నినేశ్వరః సర్వాన్ రక్షతి తద్విద్యాం విజానీత. ॥౪౫॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా ! పృథివ్యాః = భూమిని, శోకాత్ = శోషణ మొనర్చు[అగ్నినుండి]ఉత వా = లేక. దివః = సూర్యునినుండి, అగ్నేః = విద్యుద్రూపాగ్నినుండి, యః అగ్నిః = ఏ యీ ప్రత్యక్షాగ్ని, అధ్యజాయత = ఉత్పన్న మగుచున్నదో,యేన = దేనిచే,విశ్వకర్మా = సకల కర్మల కాధారుడైన యీశ్వరుడు, ప్రజాః = ప్రజలను, పరి = అన్నివైపులనుండి, జజాన = రచించుచున్నాడో, తమ్ = ఆ యగ్నిని, తే హేడః = నీక్రోధము, పరివృణక్తు = అన్నివిధములఛిన్న భిన్న మొనర్చవలయును. ॥౪౫॥

భావార్థము:—విద్వాంసులారా! మీరు ఏ యగ్నిపృథివిని భేదించుకొని పుట్టుచున్నదో, సూర్యుని వెలుతురునుండి ఏవిద్యుత్తు వెడలుచున్నదో ఆ విఘ్నకారియైన యగ్నినుండి సకలమును సంరక్షితములుగ నుంచుడు, మఱియు నే యగ్నిచే నీశ్వరుడందరిని రక్షించుచున్నాడో ఆయగ్నివిద్యను గ్రహించుడు.

---

౪౬ చిత్రం దేవానా మిత్యస్య విరూప ఋషిః, సూర్యో దేవతా, నిచృత్త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
అథేశ్వరః కీదృశోఽస్తీత్యాహ. ఈశ్వరు డెటువంటివాడు ?

చిత్రం దేవానా ముదగాదనీకం చక్షు ర్మిత్రస్య వరుణస్యాగ్నేః । ఆ ప్రా
ద్యావా పృథివీ అన్తరిక్షꣳ సూర్య ఆత్మా జగతస్ తస్థుషశ్చ ॥ ॥౪౬॥

చిత్రమ్, దేవానామ్, ఉత్, అగాత్, అనీకమ్, చక్షుః, మిత్రస్య, వరుణస్య, అగ్నేః, ఆ, అప్రాః, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, అన్తరిక్షమ్, సూర్యః, ఆత్మా, జగతః, తస్థుషః, చ. [46]

పదార్థః:—(చిత్రమ్)అద్భుతమ్ (దేవానామ్) పృథివ్యాదీనాం మధ్యే (ఉత్) (అగాత్) ఉదితోఽస్తి(అనీకమ్) సేనేవ కిరణసమూహమ్ (చక్షుః)దర్శకమ్(మిత్రస్య)ప్రాణస్య (వరుణస్య) ఉదానస్య(అగ్నేః)ప్రసిద్ధస్య(ఆ)(అప్రాః)వ్యాప్నోతి (ద్యావాపృథివీ) ప్రకాశాప్రకాశే జగతీ (అన్తరిక్షమ్) ఆకాశమ్(సూర్యః) సవితా (ఆత్మా) సర్వస్యాన్తర్యామీ(జగతః) జఙ్గమస్య (తస్థుషః) స్థావరస్య (చ)

అన్వయః :— హే మనుష్యాః ! భవన్తో యద్ బ్రహ్మ దేవానాం చిత్ర మనీకం మిత్రస్య వరుణస్యాగ్నే శ్చక్షుః సూర్య ఇవోదగాజ్జగత స్తస్థుషశ్చాత్మా సద్ ద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షం చాప్రాస్తజ్జగన్నిర్మాతృ పాతృ సంహర్తృ వ్యాపకం సతత ముపాసీరన్. ॥౪౬॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. న ఖల్విదం నిష్కర్తృక మనధిష్ఠాతృక మనీశ్వరం జగదస్తి. యద్ బ్రహ్మ సర్వాన్తర్యామి సర్వేషాం జీవానాం పాప పుణ్య ఫలదాన వ్యవస్థాపక మనన్తజ్ఞానప్రకాశం వర్తతే తదేవోపాస్య ధర్మార్థ కామమోక్షఫలాని మనుష్యై రాప్తవ్యాని. ॥౪౬॥

పదార్థము:—మానవులారా! మీరు; ఏబ్రహ్మ, దేవానామ్ = పృథివ్యాది దివ్యపదార్థముల మధ్య, చిత్రమ్ = ఆశ్చర్యరూపుడు, అనీకమ్ = సేనవలె కిరణసమూహము గలవాడు, మిత్రస్య = ప్రాణమును, వరుణస్య = ఉదానమును, అగ్నేః = ప్రసిద్ధాగ్నిని, చక్షుః = చూపించువాడు నగు, సూర్యః = సూర్యునివలె,ఉదగాత్ = ప్రకటితు డగుచున్నాడో,[అతడు]జగతః = చేతనము,చ = మఱియు, తస్థుషః = జడమునగు జగత్తుయొక్క, ఆత్మా = అంతర్యామియై, ద్యావాపృథివీ = ప్రకాశాప్రకాశ స్వరూపమైన జగత్తులందు,అంతరిక్షమ్ = ఆకాశమునందు,ఆ = చక్కగ,అప్రాః = వ్యాప్తుడై ఉండుచున్నాడో, సృష్టిస్థితి సంహారప్రలయముల నొనర్చు నా వ్యాపకబ్రహ్మనే నిరంతర ముపాసించుడు.

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది, ఏ కర్త ఏ అధిష్ఠాత, ఏ యీశ్వరుడు లేకుండా జగత్తు కానేరదు. ఏ బ్రహ్మ సర్వాంతర్యామి, సకలజీవులకు పాపపుణ్యకర్మల ఫలములనిచ్చువాడు, అనంతజ్ఞాన ప్రకాశకుడు నై యున్నాడో అతనినే యుపాసించి సకలమానవులు ధర్మార్థకామమోక్షముల ఫలములను బడయవలయును, ॥౪౬॥ (౬౭౬)

---

౬౭౭ ఇమం మేత్యస్య విరూప ఋషిః అగ్నిర్ దేవతా, విరాడ్బ్రాహ్మీ పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పునర్మనుష్యేణ కిం కార్య మిత్యాహ. మానవులేమి చేయవలెను ?

ఇమం మా హిꣳసీ ర్ద్విపాదం పశుꣳ సహస్రాక్షో మేధాయ చీయమానః ।
మయుం పశుం మేధమగ్నే జుషస్వ తేన చిన్వాన స్తన్వో నిషీద ।
మయుం తే శుగృచ్ఛతు యం ద్విష్మ స్తం తే శుగృచ్ఛతు ॥ ॥౪౭॥

ఇమమ్, మా, హిꣳసీః, ద్విపాదమితి ద్వి+పాదమ్, పశుమ్, సహస్రాక్ష ఇతి సహస్ర+అక్షః, మేధాయ, చీయమానః, మయుమ్, పశుమ్, మేధమ్, అగ్నే, జుషస్వ, తేన, చిన్వానః తన్వః, ని, సీద, మయుమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు, యమ్, ద్విష్మః, తమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు. [47]

పదార్థః :—(ఇమమ్)(మా) (హిꣳసీః) హింస్యాః (ద్విపాదమ్) మనుష్యాదికమ్ (పశుమ్)

చతుష్పాదం గవాదికమ్ (సహస్రాక్షః)అసంఖ్యదర్శనః (మేధాయ)సుఖసంగమాయ (చీయమానః) వర్ధమానః (మయుమ్)జాంగలమ్ (పశుమ్)ప్రసిద్ధమ్ (మేధమ్) పవిత్రకారకమ్ (అగ్నే) పావక ఇవ మనుష్యజన్మప్రాప్త (జుషస్వ) ప్రీణీహి (తేన) (చిన్వానః) వర్ధమానః(తన్వః) శరీరస్య మధ్యే పుష్టః సన్ (ని) నితరామ్ (సీద) తిష్ఠ (మయుమ్)శస్యాదిహింసకం పశుమ్(తే)తవ (శుక్) శోకః భావే క్విప్ (ఋచ్ఛతు) ప్రాప్నోతు (యమ్) శత్రుమ్ (ద్విష్మః) అప్రీతయామః (తమ్) (తే) తవ సకాశాత్ (శుక్) శోకః (ఋచ్ఛతు) ॥౪౭॥ అన్వయః :-హే అగ్నే ! పావక ఇవ మనుష్య ! మేధాయ చీయమానః సహస్రాక్షస్త్వమిమం ద్విపాదం మేధం మయుం పశుం చ మా హింసీః తం పశుం జుషస్వ తేన చిన్వానః సన్ తన్వో మధ్యే నిషీద. ఇయం తే శుఙ్మయు మృచ్ఛతు. తే తవ యం శత్రుం వయం ద్విష్మస్తం శుగృచ్ఛతు, ॥౪౭॥ భావార్థః :-కేనాపి మనుష్యేణోపకారకాః పశవః కదాచిన్న హింసనీయాః కిన్త్వేతాన్ సంపాల్యైతేభ్య ఉపకారం సంగృహ్య సర్వే మనుష్యా ఆనన్దయితవ్యా యైర్జాంగలైర్హింసకైః పశుశస్య మనుష్యాణాం హానిః స్యాత్తే తు రాజపురుషైర్హన్తవ్యా నిగ్రహీతవ్యాశ్చ. ॥౪౭॥

పదార్థము :- అగ్నే = అగ్నివలెనుండు మానవుడా! [మానవజన్మము నొందినవాడా] మేధాయ = సుఖప్రాప్తికై, చీయమానః = ముందడుగు వేసినవాడవు, సహస్రాక్షః = వేల విధముల దృష్టిగల వాడవు నగు నీవు, ఇమమ్ ద్విపాదమ్ = ఈ రెండుపాదములుగల మనుష్యులను. మేధమ్ = పవిత్రకారకమగు, మయుమ్ = సస్యములను, పశుమ్ = గవాది పశువులను జీవములను, మా = హింసింపకుము. పశుమ్ = ఆ పశువును, జుషస్వ = సేవించుము. తేన = ఆ పశువుచే, చిన్వానః = అభివృద్ధియగుచున్నవాడవై, తన్వః = శరీరమునందు. నిషీద = నిరంతరము స్థిరుడవు గమ్ము. తే శుక్ = నీ యీ శోకము, మయుమ్ = సస్యనాశకమగు వన్యపశువును, ఋచ్ఛతు = చేరునుగాక ! తే యమ్ = నీయొక్క యే శత్రువును మేము,ద్విష్మః = ద్వేషించెదమో, తమ్ = అతనికి, శుక్ = శోకము, ఋచ్ఛతు = లభించునుగాక ! ॥౪౭॥

భావార్థము :-ఏమానవుడు సర్వోపకారకములగు పశువుల నెన్నటికి హింసింప రాదదు. మఱేమనిన వానిని బాగుగ రక్షించవలయును.వానిచే నుపకారమును పొంది యందఱిని ఆనందపఱచ వలయును, ఏ వన్యమృగములచే గ్రామ్యపశువులకు, వ్యవసాయమునకు, మానవులకు హానికలగునో వానిని రాజపురుషులు చంపవలయును, బంధించవలయును. ॥౪౭॥ (౭౭౭)

౭౭౮ ఇమం మేత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్బ్రాహ్మీ పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః. పున రయం మనుష్యః కిం కుర్యా దిత్యాహ. ఆ మనుష్యుడేమి చేయవలెను !

ఇమం మా హిꣳసీ రేకశఫం పశుం కనిక్రదం వాజినం వాజినేషు ।
గౌర మారణ్య మను తే దిశామి తేన చిన్వానస్తన్వో ని షీద ।
గౌరం తే శుగృచ్ఛతు యం ద్విష్మస్తం తే శుగృచ్ఛతు ॥ ౪౮॥

ఇమమ్, మా, హింꣳసీః, ఏకశఫమిత్యేక+శఫమ్, పశుమ్, కనిక్రదమ్, వాజినమ్, వాజినేషు,గౌరమ్, ఆరణ్యమ్, అను, తే, దిశామి, తేన, చిన్వానః, తన్వః, ని, సీద,

గౌరమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు, యమ్, ద్విష్మః, తమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు. [48]

పదార్థః :–(ఇయమ్)(మా)(హింసీః)హింస్యాః (ఏకశఫమ్)ఏకఖుర మశ్వాదికమ్(పశుమ్) ద్రష్టవ్యమ్ (కనిక్రదమ్)భృశం వికలం ప్రాప్తవ్యథమ్ (వాజినమ్) వేగవన్తమ్ (వాజినేషు) వాజినానాం సంగ్రామాణా మవయవేషు కర్మసు కార్యసిద్ధికరమ్(గౌరమ్)గౌరవర్ణమ్(ఆరణ్యమ్) అరణ్యే భవమ్ (అను)(తే)తుభ్యమ్(దిశామి)ఉపదిశామి(తేన)(చిన్వానః)వర్ధమానః(తన్వః) శరీరస్య మధ్యే (ని)(సీద)(గౌరమ్)(తే) ఇత్యాది పూర్వవత్. ॥౪౮॥ అన్వయః :–హే మనుష్య ! త్వం వాజినేష్విమ మేకశఫం కనిక్రదం వాజినం పశుం మా హింసీః ఈశ్వరోఽహం తే తుభ్యం యమారణ్యం గౌరం పశు మనుదిశామి తేన చిన్వానః స౯ స్తన్వో మధ్యే నిషీద, తే తవ సకాశాద్ గౌరం శుగృచ్ఛతు యం వయం ద్విష్మస్తం తే శుగృచ్ఛతు, ॥౪౮॥ భావార్థః :–మనుష్యై రేకశఫా అశ్వాదయః పశవః కదాచిన్నో హింస్యాః. న చోపకారకా ఆరణ్యాః యేషాం హననేన జగతో హానీ రక్షణే నోపకారశ్చ భవతి తే సదైవ పాలనీయా హింస్రాశ్చ హన్తవ్యాః. ॥౪౮॥

పదార్థము:–రాజా. ! నీవు, వాజినేషు = సంగ్రామకార్యములందు, ఇమమ్ ఏకశఫమ్ = ఒంటి డెక్కగలదియు, కనిక్రదమ్ = వెతనొంది బాగుగ వికలమైనదియు. వాజినమ్ పశుమ్ = చూడదగినది, వేగవంతమునగు నశ్వాది పశుజాతిని, మా హింసీః = హింసించకుము. ఈశ్వరు డనైన నేను, తే = నీకొఱకు, యమ్ ఆరణ్యమ్ = ఏ ఆరణ్యకమైన, గౌరమ్ = గౌరపశువును, దిశామి = శిక్షగఱపుచున్నానో, తేన = తద్రక్షణచే,చిన్వానః = వృద్ధిని పొందుచున్నవాడవై ,తన్వః = శరీరమునందు. నిషీద = నిరంతరము స్థిరుడవగుము,తే = నీయొక్క, శుక్ = శోకము, గౌరమ్ ఋచ్ఛతు = తెల్లని రంగుగల పశువునకు లభించునుగాక మఱియు, యమ్ = ఏశత్రువును మేము, ద్విష్మః = ద్వేషించెదమో, తమ్ = అతనికి, తే = నీనుండి, శుక్ = శోకము, ఋచ్ఛతు = లభించునుగాక। ॥౪౮॥

భావార్థము :- మానవులు ఒంటిడెక్కగలిగిన అశ్వాదిపశువులను, ఉపకారకములగు వన్యపశువులనెన్నటికి హింసించగూడదు, వేనిని చంపుటచే లోకమునకు హాని, వేనిని చంపకుండుటచే లోకోపకారము జరుగునో వానిని నిరతము పోషించవలయును, హానికారక పశువులను చంపవలయును.

౪౯ ఇమం సాహస్రి మిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, కృతి శ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

పున ర్మనుష్యైః కే పశవో నోఽహింసనీయా హింసనీయాశ్చేత్యాహ.

మానవు లే పశువులను చంపగూడదు ? వేనిని చంపవచ్చును ?

ఇమꣳసాహస్రꣳ శతధార ముత్సం వ్యచ్యమానꣳ సరిరస్య మధ్యే ।
ఘృతం దుహానా మదితిం జనాయాగ్నే మా హిꣳసీః పరమే వ్యోమన్ ।
గవయ మారణ్య మనుతే దిశామి తేన చిన్వాన స్తన్వో నిషీద
గవయన్తే శుగృచ్ఛతు యం ద్విష్మస్తం తే శుగృచ్ఛతు. ॥౪౯॥

ఇమమ్, సాహస్రమ్, శతధారమితి శత+ధారమ్, ఉత్సమ్, వ్యచ్యమానమితి వి+అచ్యమానమ్, సరిరస్య, మధ్యే, ఘృతమ్, దుహానామ్, అదితిమ్,

జనాయ, అగ్నే, మా, హింసీః, పరమే, వ్యోమన్నితి వి + ఓమన్, గవయమ్, ఆరణ్యమ్ అను, తే, దిశామి, తేన, చిన్వానః, తన్వః, ని, సీద, గవయమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు, యమ్, ద్విష్మః, తమ్, తే శుక్, ఋచ్ఛతు.

పదార్థః :—(ఇమమ్)(సాహస్రమ్)సహస్రస్యాసంఖ్యాతానాం సుఖానామయం సాధకస్తమ్ (శతధారమ్) శతమసంఖ్యాతా దుగ్ధధారా యస్మాత్తమ్ (ఉత్సమ్)కూపమివ పాలకం గవాదికమ్ (వ్యచ్యమానమ్) వివిధప్రకారేణ పాలనీయమ్ (సరిరస్య) అన్తరిక్షస్య (మధ్యే)(ఘృతమ్) ఆజ్యమ్ (దుహానామ్) ప్రపూరయన్తీమ్ (అదితిమ్)అఖండనీయాం గామ్ (జనాయ)మనుష్యాద్యాయ ప్రాణినే (అగ్నే) వివేకప్రాప్తోపకారప్రకాశక రాజన్ (మా) హింసీః (పరమే) ప్రకృష్టే (వ్యోమన్) వ్యోమ్ని వ్యాప్తేఽన్తరిక్షే వర్తమానామ్ (గవయమ్)గోసదృశమ్(ఆరణ్యమ్) (అను)(తే) (దిశామి) (తేన) (చిన్వానః) పుష్టః సన్ (తన్వః)(ని)(సీద) (గవయమ్) (తే) (శుక్) శోకః (ఋచ్ఛతు) (యమ్)(ద్విష్మః)తమ్ (తే) (శుక్)(ఋచ్ఛతు) ॥౪౯॥ అన్వయః :—హే అగ్నే! త్వం జనాయేమం సాహస్రం శతధారం వ్యచ్యమాన ముత్సమివ వీర్యసేచకం వృషభం ఘృతం దుహానా మదితిం ధేనుం చ మా హింసీస్తే తుభ్య మపర మారణ్యం గవయ మనుదిశామి తేన పరమే వ్యోమన్ సరిరస్య మధ్యే చిన్వానః సంస్తన్వో నిషీద, తం గవయం తే శుగృచ్ఛతు యన్తే శత్రుం వయం ద్విష్మస్తమపి శుగృచ్ఛతు శోకః ప్రాప్నోతు. ॥౪౯॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. రాజమనుష్యా యేభ్యో వృషాదిభ్యః కృష్యాదీని కర్మాణి భవన్తి, యాభ్యో గవాదిభ్యో దుగ్ధాదిపదార్థా జాయన్తే యైః సర్వేషాం రక్షణం భవతి తే కదాచిన్నైవ హింసనీయాః. య ఏతాన్ హింస్యుస్తేభ్యో రాజాదిన్యాయేశా అతిదణ్డం దద్యు ర్యే చ జాఙ్గలా గవయాదయో ప్రజాహానిం కుర్యుస్తే హన్తవ్యాః. ॥౪౯॥

పదార్థము:—అగ్నే = దయ[వివేకము]నుపొందిన పరోపకారీ రాజా! నీవు,జనాయ = మనుష్యాది ప్రాణులకై, ఇమమ్ = ఈ, సాహస్రమ్ = అనంత సుఖములకు సాధనము, శతధారమ్ = అనంత దుగ్ధధారలకు నిమిత్తము, వ్యచ్యమానమ్ = ఎన్నియో విధముల పాలించదగినది. ఉత్సమ్ = బావి వలె రక్షించునదియు నగు వీర్య సేచక వృషభమును, ఘృతమ్దుహానామ్ = నేతిని పూరించునదియు అదితిమ్ = చంపదగనిదియు నగు ఆవును, మా హింసీః = హింసించకుము. మఱియు,తే = నీరాజ్యమందు, ఆరణ్యమ్ గవయమ్ = ఆవుమాదిరిగ నుండు పొలములను పాడుచేయు నే పన్యగవయ మున్నదో దానిని, అనుదిశామి = ఉపదేశించుచున్నాను.తేన = దానిని చంపుటవలన సురక్షితమైనట్టి యన్నముచే, పరమే వ్యోమన్ = ఉత్కృష్టుడు సర్వవ్యాపకుడు నగు పరమాత్మయందు, సరిరస్య మధ్యే = విస్తృతము వ్యాపకమునగు నాకాశమధ్యమున, చిన్వానః = శుద్ధినిపొందిన నీవు, తన్వః = శరీరము మధ్య, నిషీద = నివసించుము. తే శుక్ = నీశోకము, తమ్ గవయమ్ ఋచ్ఛతు = ఆగవయము (గురుబోతు)ను చెందునుగాక! యమ్ తే = నీయొక్క యే శత్రువును, ద్విష్మః = మేముద్వేషించెదమో అతనికికూడ, శుక్ ఋచ్ఛతు = శోకము ప్రాప్తించునుగాక? ॥౪౯॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. రాజపురుషులారా! ఏ యెడ్లు మొదలైనవానిచే వృష్యాదికర్మలు జరుగుచున్నవో, ఏ గవాదులచే దుగ్ధఘృతాద్యుత్తమ పదార్థములు లభించుచున్నవో, వేనిచే సకలజంతువుల రక్షణము జరుగుచున్నదో అవి యెన్నటికి హిం

సించదగినవి కావు. ఎవ రీ యుపకారజంతువులను చంపుదురో వారిని రాజు న్యాయాధీశుడు బాగుగా దండించవలయును. ప్రజలకు హానికలిగించు వన్యగవయాది మృగము లేవి యున్నవో వానిని వధించ వచ్చును. ॥౪౯॥ (౬౭౯)

---

౬౮౦ ఇమ మూర్ణాయు మిత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, కృతిశ్ఛన్దః నిషాదః స్వరః.

పునః కే పశవో న హింస్యా హింస్యాశ్చేత్యాహ. ఏ పశువులు హింస్యములేవి యహింస్యములు?

ఇమమూర్ణాయుం వరుణస్య నాభిం త్వచం పశూనాం ద్విపదాం చతుష్పదామ్ ।
త్వష్టుః ప్రజానాం ప్రథమం జనిత్రమగ్నే మా హిꣳసీః పరమే వ్యోమన్ ।
ఉష్ట్రమారణ్యమను తే దిశామి తేన చిన్వానస్తన్వో నిషీద ।
ఉష్ట్రం తే శుగృచ్ఛతు యం ద్విష్మస్తం తే శుగృచ్ఛతు ॥ ॥౫౦॥

ఇమమ్, ఊర్ణాయుమ్, వరుణస్య, నాభిమ్, త్వచమ్, పశూనామ్, ద్విపదామితి ద్వి + పదామ్, చతుష్పదామ్, చతుఃపదామితి చతుః + పదామ్, త్వష్టుః, ప్రజానామితి ప్ర + జానామ్, ప్రథమమ్, జనిత్రమ్, అగ్నే, మా, హిꣳసీః, పరమే, వ్యోమన్నితి వి+ఓమన్, ఉష్ట్రమ్, ఆరణ్యమ్, అను, తే, దిశామి, తేన, చిన్వానః, తన్వః, ని, సీద, ఉష్ట్రమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు, యమ్, ద్విష్మః, తమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు. [50]

పదార్థః :-(ఇమమ్)(ఊర్ణాయుమ్)అవిమ్(వరుణస్య)వరస్య ప్రాప్తవ్యస్య సుఖస్య(నాభిమ్) నిబన్ధనమ్ (త్వచమ్)(పశూనామ్)(ద్విపదామ్)(చతుష్పదామ్)త్వష్టుః)సుఖప్రకాశకస్య(ప్రజానామ్) (ప్రథమమ్) ఆదిమమ్ (జనిత్రమ్)ఉత్పత్తినిమిత్తమ్ (అగ్నే)(మా)(హింసీః) హింస్యాః(పరమే) (వ్యోమన్) (ఉష్ట్రమ్)(ఆరణ్యమ్) అరణ్యే భవమ్(అను)(తే)(దిశామి) (తేన)(చిన్వానః)(తన్వః) (ని) (సీద) (ఉష్ట్రమ్) ఇత్యాది పూర్వవత్. ॥౫౦॥ అన్వయః :—హే అగ్నే ! ప్రాప్తవిద్య రాజంస్త్వమిమం వరుణస్య నాభిం ద్విపదాం చతుష్పదాం పశూనాం త్వచం త్వష్టుః ప్రజానాం ప్రథమం జనిత్రం పరమే వ్యోమ స్వర్తమాన మూర్ణాయుం మా హింసీః. తే యం ధాన్యహింసకమా రణ్య ముష్ట్రం హన్తు మనుదిశామి తేన చిన్వానః సన్ తన్వో మధ్యే నిషీద. తే శుగారణ్య ముష్ట్రమృ చ్ఛతు యం తే ద్వేష్టారం వయం ద్విష్మస్తం శుగృచ్ఛతు. ॥౫౦॥ భావార్థః :—హే రాజన్! యేషా మవ్యాదీనాం లోమాని త్వగపి మనుష్యాణాం సుఖాయ ప్రభవతి య ఉష్ట్రో భారం వహన్తో మనుష్యాన్ సుఖయన్తి తాన్ యే హన్తుమిచ్ఛేయుస్తే జగత్పీడకా విజ్ఞేయాః సమ్యగ్ దణ్డనీయాశ్చ. యే చారణ్యా ఉష్ట్రా హానికరాస్తేఽపి దణ్డనీయాః. ॥౫౦॥

పదార్థము :- అగ్నే = విద్యను పొందినరాజా ! నీవు, వరుణస్య = పొందదగిన శ్రేష్ఠసుఖ మును, నాభిమ్ = సంయోగమొనర్చునదియగు, ద్విపదామ్ = రెండుకాళ్లుగలిగిన మనుష్యులను పక్షులను, చతుష్పదామ్ = నాలుగుకాళ్లుగలిగిన, పశునామ్ = పశువులయు. త్వచమ్ = తోలుతోగప్పు నదియు; త్వష్టుం ప్రజానామ్ = సుఖప్రకాశకుడగు నీశ్వరుని ప్రజలకు, ప్రథమమ్ జనిత్రమ్ =

మొదటి ఉత్పత్తినిమిత్తమును, పరమే వ్యోమన్ = ఉత్తమాకాశమునందు విహరించునదియునగు, ఇమమ్ ఊర్ణాయుమ్ = ఈ గొఱ్ఱెమొదలైనవానిని, మా హింసీః = చంపకుము. తే = నీకై యీశ్వరుడనైన నేను, యమ్ ఆరణ్యమ్ ఉష్ట్రిమ్ అనుదిశామి = [ధాన్యహింసకమగు]నే యడవియొంటెను [చంపుటకు] చెప్పుచున్నానో, తేన = దానిని[చంపుటచే] సురక్షించబడిన అన్నాదులతో, చిన్వానః = వృద్ధినొందుచు, తన్వః = శరీరమునందు,నిషీద = నివసించుము. తే శుక్ = నీశోకము ఆ వన్యోష్ట్రిమును, ఋచ్ఛతు = పొందునుగాక ! ఏద్వేషులపట్ల, ద్విష్మః = అప్రీతిగ మేము సంచరించెదమో . తమ్ = అతనికి, తే శుక్ ఋచ్ఛతు = నీశోకము చెందును గాక ! ॥౫౦॥

భావార్ధము :—రాజా ! గొఱ్ఱెమొదలగు నే(ప్రాణుల చర్మము (ఉన్నియు) మానవులకు సుఖమును కల్పించగలవో, బరువులనుమోయుచు నే యొంటెలు మానవులకు సుఖము నిచ్చుచున్నవో వాని నే దుష్టులు సంహరింపదలచుదురో వారిని జగత్తునకు పీడగలిగించువారని భావించవలయును. అట్టివారిని బాగుగ దండించవలయును. [హానికరములగు నే యడవియొంటెలున్నవో వానిని బాగుగా దండించవలయును.] ॥౫౦॥ (౭౫౦)

---

౭౫౧ అజ ఇత్యస్య విరూప ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిక్కృతి శ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
పునర్మనుష్యైః కే పశవో న హన్తవ్యా కే చ హన్తవ్యా ఇత్యాహ.
మానవు లే పశువులను సంహరించకూడదు ? వేనిని సంహరించవలెను ?

అజో హ్యగ్నే రజనిష్ట శోకాత్సో అపశ్య జ్జనితార మగ్రే ।
తేన దేవా దేవతా మగ్ర మాయం స్తేన రోహ మాయన్నుప మేధ్యాసః ।
శరభ మారణ్యా మను తే దిశామి తేన చిన్వానస్తన్వో నిషీద ।
శరభం తే శుగృచ్ఛతు యం ద్విష్మ స్తం తే శుగృచ్ఛతు ॥ ॥౫౧॥

అజః, హి, అగ్నేః, అజనిష్ట, శోకాత్, సః, అపశ్యత్, జనితారమ్, అగ్రే, తేన, దేవాః, దేవతామ్, అగ్రమ్, ఆయన్, తేన, రోహమ్, ఆయన్, ఉప, మేధ్యాసః, శరభమ్, ఆరణ్యామ్, అను, తే, దిశామి తేన,చిన్వానః,తన్వః, ని, సీద,శరభమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు, యమ్, ద్విష్మః, తమ్, తే, శుక్, ఋచ్ఛతు. [51]

పదార్థః :—(అజః)ఛాగః(హి)ఖలు (అగ్నేః) పావకాత్(అజనిష్ట) జాయతే (శోకాత్)(సః)(అపశ్యత్)పశ్యతి (జనితారమ్) ఉత్పాదకమ్ (అగ్రే) (తేన) (దేవాః)విద్వాంసః(దేవతామ్)దివ్యగుణతామ్ (అగ్రమ్)ఉత్తమం సుఖమ్ (ఆయన్) యన్తి ప్రాప్నువన్తి (తేన)(రోహమ్) ప్రాదుర్భావమ్ (ఆయన్) ప్రాప్నువన్తు(ఉప)(మేధ్యాసః) పవిత్రాః సన్తః (శరభమ్) శల్యకమ్(ఆరణ్యామ్)జంగలోత్పన్నమ్(అను)(తే)(దిశామి)(తేన)(చిన్వానః) అగ్రే పూర్వవత్. ॥౫౧॥ అన్వయః :— హే రాజంస్త్వం యో హ్యజో ఽజనిష్ట సోఽగ్రే జనితార మపశ్యత్. యేన మేధ్యాసో దేవా అగ్రం దేవతాం సుఖ ముపాయన్ యేన రోహ ముపాయన్ తేనోత్తమ గుణతా మగ్రం సుఖం తేన వృద్ధిం చ ప్రాప్నుహి యమారణ్యాం శరభం తేఽనుదిశామి తేన చిన్వానః సంస్తన్వో నిషీద తం తే శుగృ

చ్ఛతు యం తే తవారిం వయం దిష్మస్తం శోకాదగ్నేః శుగృచ్ఛతు. ॥౪౧॥ భావార్థః:-రాజ జనైః రజాదీనహత్వా సంరక్ష్యైతే ఉపకారాయ సంయోజనీయాః. యే శుభ పశుపక్షిహింసకా భవేయుస్తే భృశం తాడనీయాః. యది శల్యకీ హానికారికా స్యాత్తర్హి సా ప్రజాపాలనాయ హన్తవ్యా.

పదార్థము.—రాజన్ = రాజా ! నీవు. హి = నిశ్చయముగ, అజః అజనిష్ట = ఏ మేకపోతు పుట్టుచున్నదో, సః = అది. అగ్రే = ప్రథమముగ, జనితారమ్ = ఉత్పాదకుని, అపశ్యత్ = చూచుచున్నది, దేనిచే, మేధ్యాసః దేవాః = పవిత్రులైన విద్వాంసులు, అగ్రమ్ = ఉత్తమసుఖమును మఱియు, దేవతామ్ = దివ్యగుణములను, ఉపాయన్ = తేలికగా పొందుచున్నారో, దేనిచే, రోహమ్ = వృద్ధియుక్త ప్రసిద్ధిని, ఆయన్ = పొందుచున్నారో, తేన = దానితో ఉత్తమగుణములను ఉత్తమ సుఖములను మఱియు, తేన = దానితో వృద్ధిని పొందుము. ఆరణ్యమ్ శరభమ్ = ఏ అడవిముల్ల పంది, తే = నీ ప్రజకు హానికలిగించుచున్నదో దానిని, అనుదిశామి = చెప్పుచున్నాను. తేన = దాని నుండి రక్షించబడిన పదార్థములతో, చిన్వానః = వృద్ధినొందుచు, తన్వః = శరీరమునందు, నిషీద = నివసించుము. మఱియు. అమ్ శరభమ్ = ఆ శల్యకమునకు, తే శుక్ ఋచ్ఛతు = నీశోకము చేకూరునుగాక ! తే యమ్ ద్విష్మః = నీ యే శత్రువును మేము ద్వేషించుచుమో దానికి, శోకాత్ అగ్నేః = శోకాగ్నికంటె మించిన, శుక్ = మహాశోకము, ఋచ్ఛతు = కలుగుగాక ! ॥౫౧॥

భావార్థము :-రాజపురుషులు మానవులు మేకలను [నెమళ్లు మొదలగు శ్రేష్ఠపక్షులను] హింసించగూడదు, వానిని రక్షించి యుపకారమునందు సంయోగపఱచవలయును, మంచి పశువులను మంచి పక్షులను చంపువారిని బాగుగ దండించవలయును. పొలములను పాడుచేయు ముళ్లపంది మొదలగునవేవి యున్నవో వానిని ప్రజారక్షణార్థమై హింసించవలయును. ॥౫౧॥

ఉ౫౨ త్వం యవిష్ఠేత్యస్యోశనా ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః
పునః కీదృశా రక్ష్యా హింసనీయాశ్చేత్యాహ.
ఎటువంటి పశువులు రక్షణీయములు? ఎటువంటివి హంతవ్యములు ?

త్వం యవిష్ఠ దాశుషో నౄఁః పాహి శృణుధీ గిరః । రక్షా తోకముత త్మనా ॥

త్వమ్, యవిష్ఠ, దాశుషః, నౄన్, పాహి, శృణుధి, గిరః, రక్ష, తోకమ్, ఉత, త్మనా.

పదార్థః :-(త్వమ్)(యవిష్ఠ) అతిశయేన యువన్(దాశుషః)సుఖదాతౄన్(నౄన్) ధర్మనేతౄన్ మనుష్యాన్. అత్ర నౄన్ పే ఇతి రురాదేశః పూర్వస్యానునాసికత్వం చ (పాహి) (శృణుధి) అత్ర హేర్ధ్యాదేశోఽన్యేషామపీతి దీర్ఘః(గిరః)సత్యా వాచః. అత్ర ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (తోకమ్)అపత్యమ్ (ఉత) అపి (త్మనా)ఆత్మనా. ॥౫౨॥ అన్వయః :—హే యవిష్ఠ ! త్వం సంరక్షితైరేతైః పశుభిర్దాశుషో నౄన్పాహి. ఇమా గిరః శృణుధి త్మనా మనుష్యాణాముత పశూనాం తోకం రక్ష. ॥౫౨॥ భావార్థః :-యే మనుష్యా మనుష్యాదిరక్షకాన్ పశూన్ వర్ధయన్తే కరుణామయా సుపదేశాన్ శృణ్వన్తి శ్రావయన్తి త ఆత్మజం సుఖం లభన్తే. ॥౫౨॥

పదార్థము:— యవిష్ఠ = మంచి పడుచువాడా! త్వమ్ = నీవు సురక్షితములైన యీ పశువుల ద్వారా, దాశుషః = సుఖమునొసగువారును, నౄన్ = ధర్మరక్షకులునగు మనుష్యులను. పాహి = రక్షించుము. గిరః = ఈసత్యవాణులను, శృణుధి = వినుము, త్మనా = నీయాత్మతో మనుష్యులపశువులను, ఉత్ = మఱియు పశువులయొక్క, తోకమ్ = శిశువులను, రక్ష = రక్షించుము. ॥౫౨॥

భావార్థము :- ఏ మానవులు మనుష్యాదులను రక్షించు పశువులను పెంపొందజేయు చున్నారో, కరుణామయములగు నుపదేశములను వినుచున్నారో, వినుపించుచున్నారో వారు ఆంతరికాత్మికసుఖమును పొందుచున్నారు. ॥౫౨॥ (౭౫౨)

ఉ౭౩ అపాం త్వేమ న్నిత్యస్యోశనా ఋషిః ఆపో దేవతాః, పూర్వస్య బ్రాహ్మీ పంక్తి శ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.
సరిరేత్వేతి మధ్యస్య బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
గాయత్రేణేత్యుత్తరస్య నిచృద్బ్రాహ్మీ పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

అథాధ్యేతృ జనా నధ్యాపకాః కి ముపదిశేయు రిత్యాహ. అధ్యేతలకు అధ్యాపకులేమి ఉపదేశించవలెను?

అపాం త్వేమన్త్సాదయామ్యపాం త్వోద్మన్త్సాదయామ్యపాన్త్వా భస్మన్త్సాదయామ్యపాం త్వా జ్యోతిషి సాదయామ్యపాం త్వాయనే సాదయామ్యర్ణవే త్వా సదనే సాదయామి సముద్రే త్వా సదనే సాదయామి ।
సరిరే త్వా సదనే సాదయామ్యపాం త్వా క్షయే సాదయామ్యపాం త్వా సధిషి సాదయామ్యపాం త్వా సదనే సాదయామ్యపాం త్వా సధస్థే సాదయామ్యపాం త్వా యోనౌ సాదయామ్యపాం త్వా పురీషే సాదయామ్యపాం త్వా పాథసి సాదయామి గాయత్రేణ త్వా ఛన్దసా సాదయామి త్రైష్టుభేన త్వా ఛన్దసా సాదయామి జాగతేన త్వా ఛన్దసా సాదయామ్యానుష్టుభేన త్వా ఛన్దసా సాదయామి పాఙ్క్తేన త్వా ఛన్దసా సాదయామి ॥ ॥౫౩॥

అపామ్, త్వా, ఏమన్, సాదయామి, అపామ్, త్వా, ఓద్మన్, సాదయామి, అపామ్, త్వా, భస్మన్, సాదయామి, అపామ్, త్వా, జ్యోతిషి, సాదయామి, అపామ్, త్వా, అయనే, సాదయామి, అర్ణవే, త్వా, సదనే, సాదయామి, సముద్రే, త్వా, సదనే, సాదయామి, సరిరే, త్వా, సదనే, సాదయామి, అపామ్, త్వా, క్షయే, సాదయామి, అపామ్, త్వా, సధిషి, సాదయామి, అపామ్, త్వా, సదనే, సాదయామి, అపామ్, త్వా, సధస్థ ఇతి సధ+స్థే, సాదయామి, అపామ్, త్వా, యోనౌ, సాదయామి, అపామ్, త్వా, పురీషే, సాదయామి, అపామ్, త్వా, పాథసి, సాదయామి, గాయత్రేణ, త్వా, ఛన్దసా, సాదయామి, త్రైష్టుభేన, త్రైస్తుభేనేతి త్రై ఽస్తుభేన, త్వా, ఛన్దసా, సాదయామి, జాగతేన, త్వా, ఛన్దసా,

స్సాదయామి, ఆనుష్టుభేన, ఆనుస్తుభేనేత్యాను+స్తుభేన, త్వా, ఛన్దసా, సాద యామి, పాఙ్క్తేన, త్వా, ఛన్దసా, సాదయామి. [53]

పదార్థః :-(అపామ్)ప్రాణానాం రక్షణే(త్వా)త్వామ్(ఏమన్)ఏతి గచ్ఛతి తస్మిన్ వాయౌ (సాదయామి)స్థాపయామి(అపామ్)జలానామ్(త్వా)(ఓద్మన్)ఓషధిషు (సాదయామి)(అపామ్) ప్రాప్తానాం కాష్ఠాదీనామ్(త్వా)(భస్మన్)భస్మన్యగ్రే. అత్ర సర్వత్ర సప్తమిలుక్(సాదయామి) (అపామ్) వ్యాప్నువతాం విద్యుదాదీనామ్ (త్వా)(జ్యోతిషి) విద్యుతి (సాదయామి)(అపామ్)అంతరిక్షస్య (త్వా) (అయనే)భూమౌ(సాదయామి)(అర్ణవే)ప్రాణే (త్వా)(సదనే) స్థాతవ్యే (సాదయామి) (సముద్రే) మనసి (త్వా)(సదనే)గన్తవ్యే (సాదయామి) సరిరే వాచి (త్వా)(సదనే) ప్రాప్తవ్యే (సాదయామి) (అపామ్) ప్రాప్తవ్యానాం పదార్థానామ్ (త్వా)(క్షయే) చక్షుషి (సాదయామి)(అపామ్)(త్వా)(సధిషి) సమానాన్ శబ్దాన్ శృణోతి యేన తస్మిన్ శ్రోత్రే (సాదయామి)(అపామ్)(త్వా)(సదనే)దివి (సాద యామి) (అపామ్)(త్వా)(సధస్థే)అన్తరిక్షే(సాదయామి)(అపామ్) (త్వా) (యోనౌ)సముద్రే (సాద యామి)(అపామ్)(త్వా)(పురీషే)సికతాసు (సాదయామి) (అపామ్) (త్వా) (పాథసి) అన్నే (సాద యామి) (గాయత్రేణ) గాయత్రీనిర్మితేన (త్వా) (ఛన్దసా) స్వచ్ఛేనార్థేన (సాదయామి) (త్రైష్టుభేన) త్రిష్టుప్ప్రోక్తేన (త్వా) (ఛన్దసా) (సాదయామి) (జాగతేన) జగత్యుక్తేన (త్వా) (ఛన్దసా) (సాద యామి) (ఆనుష్టుభేన)అనుష్టుప్కథితేన (త్వా) (ఛన్దసా) (సాదయామి)(పాంక్తేన) పంక్తిప్రకాశితేన (త్వా) (ఛన్దసా)(సాదయామి)సంస్థాపయామి. ॥౫౩॥ అన్వయః :—హే మనుష్య! యథా శిక్షకోఽహమపామేమంస్త్వా సాదయామ్యపామోద్మంస్త్వా సాదయామ్యపాం భస్మంస్త్వా సాద యామ్యపాం జ్యోతిషి త్వా సాదయామ్యపామయనే త్వా సాదయామ్యర్ణవే సదనే త్వా సాదయామి సముద్రే సదనే త్వా సాదయామి సరిరే సదనే త్వా సాదయామ్యపాం క్షయే త్వా సాదయామ్యపాం సధిషి త్వా సాదయామ్యపాం సదనే త్వా సాదయామ్యపాం సధస్థే త్వా సాదయామ్యపాం యోనౌ త్వా సాదయామ్యపాం పురీషే త్వా సాదయామ్యపాం పాథసి త్వా సాదయామి గాయత్రేణ ఛన్దసా త్వా సాదయామి త్రైష్టుభేన ఛన్దసా త్వా సాదయామి జాగతేన ఛన్దసా త్వా సాదయామ్యానుష్టుభేన ఛన్దసా త్వా సాదయామి పాంక్తేన ఛన్దసా త్వా సాదయామి తథైవ వర్తస్వ. ॥౫౩॥ భావార్థః : విద్వద్భిః సర్వాన్ పురుషాంస్త్రియశ్చ వేదానధ్యాప్య జగత్స్థానాం వాయ్వాదిపదార్థానాం విద్యాసు నిపుణీకృత్య తేభ్యః ప్రయోజనసాధనే ప్రవర్తనీయాః. ॥౫౩॥

పదార్థము :-మానవుడా ! ఎటుల శిక్షకుడనైన నేను, అపామ్ = ప్రాణముల రక్షనిమిత్తము, ఏమన్ = గమనశీలవాయువునందు, త్వా = నిన్ను, సాదయామి = స్థాపించుచున్నానో, అపామ్ = జలములయొక్క, ఓద్మన్ = ఆర్ద్రీతాయుక్తౌషధులందు, త్వా సాదయామి = నిన్నుస్థాపించుచున్నానో, అపామ్ = లభించిన కాష్ఠాదుల, భస్మన్ = భస్మమునందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను సంయుక్తపఱచుచున్నానో, అపామ్ = వ్యాప్తమైన విద్యుదగ్నియొక్క, జ్యోతిషి = ప్రకాశమునందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను నియుక్తమొనర్చుచున్నానో, అపామ్ = అవకాశముగల, అయనే = స్థానమువందు, త్వా = నిన్ను, సాదయామి = కూర్చొనబెట్టుచున్నానో, సదనే = స్థితికియోగ్యమగు, అర్ణవే = ప్రాణవిద్యయందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను సంయుక్తపరచుచున్నానో, సదనే = గమనశీలమగు, సముద్రే = మనస్సుయొక్క విషయమున, త్వా సాదయామి = నిన్ను సంబద్ధమొనర్చుచున్నానో,

సదనే = ప్రాప్తయోగ్యమగు, సరిరే = వాణీవిషయమునందు. త్వా సాదయామి = నిన్ను సంయుక్త మొనర్చుచున్నానో, అపామ్ = పొందదగిన పదార్థములకు సంబంధించిన, క్షయే = ఇంటియందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను స్థాపించుచున్నానో, అపామ్ = అనేకవిధముల వ్యాప్తమైన శబ్దములసంబంధమైన. సధిషి = జీవపనేక శబ్దములను ఒకేసారివినుటకు సాధనమైన కర్ణముల విషయమునందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను స్థితమొనర్చుచున్నానో. అపామ్ = జలముయొక్క, సదనే = అంతరిక్ష రూపస్థానము నందు, త్వా సాదయామి = స్థాపించుచున్నానో. అపామ్ సధస్థే = జలముల తుల్య స్థానమునందు, త్వా సాదయామి = నిన్ను స్థాపించుచున్నానో, అపామ్ యోనౌ = జలముల సముద్రమునందు. త్వా సాదయామి = నిన్ను నియుక్తమొనర్చుచున్నానో. అపామ్ పురీషే = జలముల ఇసుకయందు. త్వా సాదయామి = నిన్ను నియమించుచున్నానో అపాం పాథసి = నీటియన్నములో, త్వాసాదయామి = నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నానో.గాయత్రేణ చందసా = గాయత్రీ ఛందస్సునుండి వెడలినస్వతంత్రార్థముతో. త్వా సాదయామి = నిన్ను నియుక్తపఱచుచున్నానో. త్రైష్టుభేన ఛందసా = త్రిష్టుప్పుమంత్రమునందు చెప్పబడిన శుద్ధమైన అర్థముతో. త్వా సాదయామి = నిన్ను నియోగించుచున్నానో, జాగతేన ఛందసా = జగతీఛందస్సులో చెప్పబడిన ఆనందదాయకమగు నర్థముతో, త్వా సాదయామి = నిన్నునియుక్తమొనర్చు చున్నానో. ఆనుష్టుభేన ఛందసా = అనుష్టుప్పు మంత్రము నందు చెప్పబడిన శుద్ధార్థముతో, త్వా సాదయామి = నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నానో. పాంక్తేన ఛందసా = పంక్తిమంత్రమున ప్రకాశితమైన నిర్మలార్థముతో, త్వా సాదయామి = నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నానో, అటులనే నీవు వర్తించుము. ॥౫౩॥

భావార్థము :—విద్వాంసులు సకల స్త్రీ పురుషులకు వేదమును చదివించి, లోకస్థ వాయ్వాది పదార్థముల విద్యయందు నిపుణులుగనొనర్చి వానివలన ప్రయోజనము సాధించుటకై ప్రవృత్తులుకావలయును.

ఉ॥౫౪ అయం పుర ఇత్యస్యోశనా ఋషిః, ప్రాణా దేవతాః, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

అథ మనుష్యైః సృష్టేః సకాశాత్ కే క ఉపకారా గ్రాహ్యా ఇత్యాహ.

మానవులు సృష్టినుండి యేయే ఉపకారములు గ్రహించవలయును ?

అయం పురో భువస్తస్య ప్రాణో భౌవాయనో వసన్తః ప్రాణాయనో
గాయత్రీ వాసన్తీ గాయత్ర్యై గాయత్రం గాయత్రాదుపాంశురుపాంశోస్
త్రివృత్ త్రివృతో రథన్తరం వసిష్ఠ ఋషిః । ప్రజాపతిగృహీతయా
త్వయా ప్రాణం గృహ్ణామి ప్రజాభ్యః ॥ ॥౫౪॥

అయమ్, పురః, భువః, తస్య. ప్రాణః, భౌవాయన ఇతి భౌవ+అయనః, వసన్తః, ప్రాణాయన ఇతి ప్రాణ+ఆయనః, గాయత్రీ, వాసన్తీ, గాయత్ర్యై, గాయత్రమ్, గాయత్రాత్, ఉపాంశురిత్యుప+అంశుః, ఉపాంశోరిత్యుప+అంశోః, త్రివృదితి త్రి+వృత్, త్రివృత ఇతి త్రి+వృతః, రథన్తరమితి రథమ్+తరమ్, వసిష్ఠః, ఋషిః, ప్రజాపతిగృహీతయేతి ప్రజాపతి+గృహీ

తయా, త్వయా, ప్రాణమ్, గృహ్ణామి, ప్రజాభ్య ఇతి ప్రజాభ్యః. [54]

పదార్థః :-(అయమ్)అగ్నిః(పురః)పూర్వమ్(భువః)యో భవతి సః(తస్య)ప్రాణః యేన ప్రాణితి సః (భౌవాయనః)భువేన సతా రూపేణ కారణేన నిర్వృత్తః (వసన్తః)సుగన్ధాదిభి ర్వాసయతి (ప్రాణాయనః)ప్రాణా నిర్వృత్తా యస్మాత్(గాయత్రీ)యా గాయన్తం త్రాయతే సా(వాసన్తీ)వసన్తస్యవ్యాఖ్యాత్రీ (గాయత్ర్యై)గాయత్ర్యాః. అత్ర షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ(గాయత్రమ్)గాయత్ర్యేవ ఛన్దః (గాయత్రాత్) (ఉపాంశుః)ఉపగృహీతా (ఉపాంశోః) (త్రివృత్)యస్త్రిభిః కర్మోపాసనాజ్ఞానై ర్వర్తతే సః(త్రివృతః)(రథన్తరమ్) యదర్థై రమణీయై స్తారయతి తత్(వసిష్ఠః)అతిశయేన వాసయితా(ఋషిః)ప్రాపకో విద్వాన్ (ప్రజాపతిగృహీతయా) ప్రజాపతి ర్గృహీతో యయా స్త్రియా తయా(త్వయా)(ప్రాణమ్)బలయుక్తం జీవనమ్ (గృహ్ణామి) (ప్రజాభ్యః)॥ ౫౪॥ అన్వయః :-హే స్త్రి ! యథాఽయం పురో భువోఽగ్ని స్తస్య భౌవాయనః ప్రాణః ప్రాణాయనో వసన్తో వాసన్తీ గాయత్రీ గాయత్ర్యై గాయత్రం గాయత్రాదుపాంశు రుపాంశోస్త్రివృత్ త్రివృతో రథన్తరం వసిష్ఠ ఋషిశ్చ ప్రజాపతిగృహీతయా త్వయా సహ ప్రజాభ్యః ప్రాణం గృహ్ణామి తథా త్వయా సాక మహం ప్రజాభ్యో బలం గృహ్ణామి. ॥౫౪॥
భావార్థః :— స్త్రీ పురుషా అగ్న్యాదిపదార్థానా ముపయోగం కృత్వా పరస్పరం ప్రీత్యాఽతివిషయాసక్తిం విహాయ సర్వస్మాజ్జగతో బలం సంగృహ్య ప్రజా ఉత్పాద్యాః. ॥౫౪॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ! ఎటుల, అయం పురో భువః = ముందుద్భవించు నీ యగ్ని, తస్య = దాని యొక్క, భౌవాయనః = సిద్ధకారణముతో రచించబడిన జీవమునకుహేతువైన, ప్రాణః = ప్రాణము ప్రాణాయనః = ప్రాణరచనకు హేతువైన, వసంతః = సుగంధ్యాదులందు సువాసననుపూరించు వసంతర్తువు, వాసంతీ = వసంతర్తువు వ్యాఖ్యానించబడినది, గాయత్రీ = గానమొనర్చువానిని రక్షించునది యు నగు గాయత్రీమంత్రార్థమైన ఈశ్వరుడు. గాయత్ర్యై = గాయత్రీమంత్రముయొక్క,గాయత్రమ్ గాయత్రీఛందస్సు, గాయత్రాత్ = గాయత్రినుండి, ఉపాంశుః = సమీపమున గ్రహించబడుజపము, ఉపాంశోః = ఆజపమువలన, త్రివృత్ = జ్ఞానకర్మోపాసనలతో మెలగువాడు, త్రివృతః = ఆమూడువిధముల ఫలములనుండి, రథంతరమ్ = రమణీయపదార్థముతో తరింపజేయు సుఖము, వసిష్ఠః = అతిశయముగ నివసించుటకు హేతువు, ఋషిః = సుఖమును లభింపజేయు విద్వాంసుడు, ప్రజాపతి గృహీతయా = స్వసంతానమును రక్షించువాడగు పతిని గ్రహించు,త్వయా = నీతోపాటు, ప్రజాభ్యః సంతానోత్పత్తికై, ప్రాణమ్ = బలయుక్తజీవనమును గ్రహించుచున్నారో అటులనే నీతోపాటు నేను సంతానప్రాప్తికై బలమును, గృహ్ణామి = గ్రహించుచున్నాను. ॥౫౪॥

భావార్థము :— స్త్రీ పురుషులారా! మీరు అగ్న్యాది పదార్థములను ఉపయోగించి పరస్పరప్రేమతో అతివిషయవాంఛలను త్యజించి సంసారమంతటినుండి బలమును గ్రహించి సంతానోత్పత్తియొనర్చవలయును. ॥౫౪॥ (౬౨౪)

---

౬౨౫ అయం దక్షిణేత్యస్యోశనా ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, నిచృదతిధృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

అథ మనుష్యై ర్గ్రీష్మఋతౌ కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ.

మానవులు గ్రీష్మఋతువు నందెటుల ప్రవర్తించవలయును ?

అయం దక్షిణా విశ్వకర్మా తస్య మనో వైశ్వకర్మణం గ్రీష్మో మానస స్త్రిష్టుబ్ గ్రైష్మీ త్రిష్టుభః స్వారమ్ । స్వారాదన్తర్యామో ఽన్తర్యామాత్

పఞ్చదశః పఞ్చదశాద్బృహద్ భరద్వాజ ఋషిః ప్రజాపతిగృహీతయా త్వయా మనో గృహ్ణామి ప్రజాభ్యః ॥ ॥౫౫॥

అయమ్, దక్షిణా. విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, తస్య, మనః, వైశ్వకర్మణమితి వైశ్వ+కర్మణమ్, గ్రీష్మః. మానసః, త్రిష్టుప్,త్రిస్తుబితి త్రి+స్తుప్, గ్రైష్మీ, త్రిష్టుభః, త్రిస్తుభ ఇతి త్రి+స్తుభః, స్వారమ్,స్వారాత్, అన్తర్యామ ఇత్యన్తః+ యామః, అన్తర్యామాదిత్యన్తః+యామాత్, పఞ్చదశ ఇతి పఞ్చ+దశః, పఞ్చదశాదితి పఞ్చ+దశాత్, బృహత్, భరద్వాజ ఇతి భరత్+వాజః, ఋషిః, ప్రజాపతిగృహీతయేతి ప్రజాపతి + గృహీతయా, త్వయా, మనః, గృహ్ణామి, ప్రజాభ్యః ఇతి ప్ర + జాభ్యః. [55]

పదార్థః :-(అయమ్) వాయుః (దక్షిణా) దక్షిణతః (విశ్వకర్మా) విస్వాన్యఖిలాని కర్మాణి యస్మాత్సః (తస్య) వాయోః (మనః)మననశీలం ప్రేరకం కర్మ (వైశ్వకర్మణమ్) యస్మాద్విశ్వాని నిర్వృతాని భవన్తి తత్(గ్రీష్మః)యో రసాన్ గ్రసతే సః (మానసః) మనస ఊష్మేవ వర్తమానః (త్రిష్టుప్) ఛన్దః (గ్రైష్మీ)గ్రీష్మర్తువ్యాఖ్యాత్రీ ఋక్ (త్రిష్టుభః) ఛన్దసః(స్వారమ్)తాపాజ్జాతం తేజః (స్వారాత్) (అన్తర్యామః) అన్తర్మధ్యే యామాః ప్రహరా యస్మిన్సమయే సః (అన్తర్యామాత్) (పఞ్చదశః) పఞ్చదశానాం తిథీనాం పూరకః (స్తోమః) (పఞ్చదశాత్) (బృహత్) మహాన్ (భరద్వాజః) వాజోఽన్నం విజ్ఞానం వా బిభర్తి యేన శ్రోత్రేణ తత్ (ఋషిః) విజ్ఞాపకః (ప్రజాపతిగృహీతయా) (త్వయా) (మనః) మననాత్మకవిజ్ఞానయుక్తం చిత్తమ్ (గృహ్ణామి)(ప్రజాభ్యః) ॥౫౫॥

అన్వయః:-హే స్త్రి! యథా దక్షిణాఽయం విశ్వకర్మా వాయు రివాస్తి తస్య వైశ్వకర్మణం మనో మానసో గ్రీష్మో గ్రైష్మీ త్రిష్టుప్ త్రిష్టుభః స్వారం స్వారాదన్తర్యామోఽన్తర్యామాత్పఞ్చదశః పఞ్చదశాద్ బృహద్భరద్వాజ ఋషిః ప్రజాపతిగృహీతయా విద్యయా సహ రాజా ప్రజాభ్యో మనో గృహ్ణాతి తథా త్వయా సాకమహం విశ్వస్వాద్విజ్ఞానం గృహ్ణామి. ॥౫౫॥ భావార్థః :-స్త్రీ పురుషైః ప్రాణస్య మనో నియన్తృ మనసశ్చ ప్రాణో నియన్తేతి విదిత్వా ప్రాణాయామాన్ మనఃశుద్ధిం సంపాదయద్భిరఖిలాయాః సృష్టేః పదార్థవిజ్ఞానమ్ స్వీకార్యమ్. ॥౫౫॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ! ఎటుల, దక్షిణా = దక్షిణదిశనుండి, అయమ్ విశ్వకర్మా = సకలకర్మలకు నిమిత్తమైన వాయువువలె విద్వాంసుడు విచరించుచున్నాడో; తస్య = ఆవాయుయోగముచే, వైశ్వకర్మణమ్ మనః = సకలకర్మలను సిద్ధింపజేయు విచారస్వరూపమైన ప్రేరకమగు మనస్సు. మానసః = మనుస్సుయొక్క వేడినుండి ఉత్పన్నమైన దానివలె నుండు, గ్రీష్మః = రసముల నాశనమొనర్చు గ్రీష్మర్తువు, గ్రైష్మీ = గ్రీష్మర్తువ్యాఖ్యానమగు, త్రిష్టుప్ = త్రిష్టుప్ఛందస్సు, త్రిష్టుభః = త్రిష్టుప్ ఛందస్సునుండి, స్వారమ్ = తాపజన్యతేజస్సు, స్వారాత్ = తేజస్సునుండి, అంతర్యామః = మధ్యాహ్నసమయము, అంతర్యామాత్ = మధ్యాహ్నపువేళనుండి, పంచదశః = పదునైదు తిథులను

పూరించు స్తుతియోగ్య పౌర్ణిమ.పంచదశాత్ = ఆ పూర్ణిమనుండి,బృహత్ భారద్వాజః = అన్నములేక విజ్ఞానములపుష్టిధారణములొనర్చుటకు నిమిత్తమైన,ఋషిః = శబ్దజ్ఞానముకలిగించు కర్ణము, ప్రజాపతి గృహీతయా = ప్రజాపాలకుడు పతియునగు రాజు గ్రహించిన విద్యచే న్యాయమును గ్రహించుచున్న టుల నేను, త్వయా = నీతోపాటు, ప్రజాభ్యః = ప్రజలకై, మనః = విచారస్వరూపము,విజ్ఞానయుక్త మునగు చిత్తమును మఱియు విజ్ఞానమును, గృహ్ణామి = గ్రహించుచున్నాను. ॥౫౫॥

భావార్థము :—స్త్రీ పురుష లిరువురు ప్రాణమునకు మనస్సు, మనస్సునకు ప్రాణము నియంత యని గ్రహించి ప్రాణాయామముతో నాత్మను శుద్ధియొనర్చుచు అఖిలసృష్టి నుండి పదార్థవిజ్ఞానమును స్వీకరించవలయును. ॥౫౫॥ (౬౭౫)

---

౬౭౬ అయం పశ్చాదిత్యస్యోశనా ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా. నిచృదష్టి ధృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
అథ స్త్రీ పురుషౌ మిథః కథ మాచరేతా మిత్యాహ. స్త్రీ పురుషులు పరస్పరమెటుల వర్తించవలెను ?

అయం పశ్చాద్ విశ్వవ్యచాస్తస్య చక్షుర్వైశ్వవ్యచసం వర్షాశ్చాక్షుష్యో జగతీ వార్షీ జగత్యా ఋక్సమమ్ । ఋక్సమాచ్ఛుక్రః శుక్రాత్సప్తదశః సప్తదశాద్వైరూపం జమదగ్నిర్ ఋషిః ప్రజాపతిగృహీతయా త్వయా చక్షుర్గృహ్ణామి ప్రజాభ్యః ॥

అయం, పశ్చాత్, విశ్వవ్యచా ఇతి విశ్వ+వ్యచాః, తస్య,చక్షుః, వైశ్వవ్యచసమితి వైశ్వ+వ్యచసమ్, వర్షాః, చాక్షుష్యః, జగతీ, వార్షీ, జగత్యాః, ఋక్సమమిత్యృక్సమమ్, ఋక్సమాదిత్యృక్+సమాత్, శుక్రః, శుక్రాత్, సప్తదశ ఇతి సప్త+దశః, సప్తదశాదితి సప్త+దశాత్, వైరూపమ్, జమదగ్నిరితి జమత్+అగ్నిః, ఋషిః, ప్రజాపతిగృహీతయేతి ప్రజాపతి+గృహీతయా, త్వయా, చక్షుః, గృహ్ణామి, ప్రజాభ్య ఇతి ప్ర+జాభ్యః. [56]

పదార్థః :—(అయమ్)ఆదిత్యః(పశ్చాత్)పశ్చిమాయాం దిశి వర్తమానః(విశ్వవ్యచాః)విశ్వం వ్యచతి ప్రకాశేనాభివ్యాప్య ప్రకటయతి సః (తస్య)సూర్యస్య (చక్షుః)నయనమ్(వైశ్వవ్యచసమ్)ప్రకాశకమ్(వర్షాః) యాసు మేఘా వర్షన్తి తాః (చాక్షుష్యః)చక్షుష ఇమా దర్శనీయాః (జగతీ) జగద్గతా (వార్షీ)వర్షాణాం వ్యాఖ్యాత్రీ(జగత్యాః)(ఋక్సమమ్) ఋచః సన్తి సంధిజన్తి యేన తత్సామ (ఋక్సమాత్)(శుక్రః)పరాక్రమః(శుక్రాత్)వీర్యాత్(సప్తదశ)సప్తదశానాంపూరకః(సప్తదశాత్)(వైరూపమ్) వివిధాని రూపాణి యస్మాత్తస్యేదమ్(జమదగ్నిః) ప్రజ్వలితాగ్నిర్నయనమ్ (ఋషిః) రూపప్రాపకః (ప్రజాపతి గృహీతయా)(త్వయా)(చక్షుః)(గృహ్ణామి)(ప్రజాభ్యః)॥౫౬॥అన్వయః :—హే వరాననే! యథాఽయ మాదిత్య ఇవ విద్వాన్ విశ్వవ్యచాః సన్ పశ్చాదాదిత్యస్తస్య వైశ్వవ్యచసం చక్షుశ్చాక్షుష్యో వర్షా వార్షీ జగతీ జగత్యా ఋక్ సమమృక్ సమాచ్ఛుక్రః శుక్రాత్సప్తదశః సప్తదశాద్వైరూపం యధా చ జమదగ్నిరృషిః ప్రజాపతి గృహీతయా సహ ప్రజాభ్యశ్చక్షుర్గృహ్ణాతి తథాఽహం త్వయా సాకం సంసారాద్ బలం గృహ్ణామి. ॥౫౬॥ భావార్థః :—దమ్పతిభ్యాం సామవేదాధ్యయనేన సూర్యాదిప్రసిద్ధం జగదర్థతో విజ్ఞాయ సర్వస్యాః సృష్టేః సుదర్శనచరిత్రే సంగ్రాహ్యే. ॥౫౬॥

పదార్థము :-వరాననా! ఎటుల, అయమ్ = ఈసూర్యసమ విద్వాంసుడు, విశ్వవ్యచాః = సకల జగత్తును నలువైపుల ప్రకాశముచే వ్యాపకుడై ప్రకటించుచు, పశ్చాత్ = పశ్చిమదిశయందు వర్తమానుడై ఉన్నాడో,తస్య = ఆ సూర్యునియొక్క, వైశ్వవ్యచసమ్ = ప్రకాశక కిరణరూపమైన, చక్షుః = నేత్రము, చాక్షుష్యః = నేత్రముచే గాంచదగిన, వర్షాః = మేఘము వర్షించువర్తువు. వార్షీ = వర్షర్తువునువ్యాఖ్యానించు,జగతీ = సంసారప్రసిద్ధజగతీఛందస్సు,జగత్యాః = జగతీఛందస్సునుండి,ఋక్సమమ్ = ఋక్కుల సేవనమునకు హేతువైన విజ్ఞానము, ఋక్సమాత్ = ఆవిజ్ఞానమునుండి, శుక్రః = పరాక్రమము, శుక్రాత్ = పరాక్రమమునుండి, సప్తదశః = సప్తదశతత్వముల విజ్ఞానము, సప్తదశాత్ = ఆ విజ్ఞానమునుండి, వైరూపమ్ = అనేకరూపములకు హేతువైన జగత్తుయొక్క జ్ఞానము, మఱియు నెటుల, జమదగ్నిః = ప్రకాశస్వరూపమగు. ఋషిః = రూపమును లభింపజేయునేత్రము, ప్రజాపతి గృహీతయా = సంతానరక్షకుడగు పతి గ్రహించిన విద్యాయుక్తురాలైన స్త్రీతో, ప్రజాభ్యః = ప్రజలకై ,చక్షుః = విద్యారూపనేత్రములను గ్రహించుచున్నాడో అటులనే నేను[త్వయా =] నీతోపాటు లోకమునుండి బలమును గ్రహించు చున్నాను. ॥౫౬॥

భావార్థము :-దంపతులు సామవేదాధ్యయనముచే సూర్యాది ప్రసిద్ధజగత్తును స్వభావ[సహిత]ముతో నెఱిగి సకల సృష్టినుండి బాగుగ చూచుటను, మంచినడవడికను గ్రహించవలయును, ॥౫౬॥

ఉ౭॥ ఇద ముత్తరాదిత్యస్యోశనా ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
అథ శరదృతౌ కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ, శరదృతువు నందెటుల ప్రవర్తించవలయును?

ఇదముత్తరాత్ స్వస్తస్య శ్రోత్రఀసౌవఀశరచ్ఛ్రౌత్ర్యనుష్టుప్ శారద్యనుష్టుభ ఐడమైడాన్ మన్థీ మన్థిన ఏకవిఀశ ఏకవిఀశాద్ వైరాజం విశ్వామిత్ర ఋషిః ప్రజాపతిగృహీతయా త్వయా శ్రోత్రం గృహ్ణామి ప్రజాభ్యః ॥

ఇదమ్, ఉత్తరాత్, స్వరితి సః స్వః, తస్య, శ్రోత్రమ్, సౌవమ్, శరత్, శ్రౌత్రీ, అనుష్టుప్ అనుస్తుబిత్యను+స్తుప్, శారదీ, అనుష్టుభః, అనుస్తుభ ఇత్యను+స్తుభః, ఐడమ్, ఐడాత్, మన్థీ, మన్థినః, ఏకవిఀశ ఇత్యేక+విఀశః, ఏకవిఀశాదిత్యేక+విఀశాత్,వైరాజమ్,విశ్వామిత్రః, ఋషిః,ప్రజాపతిగృహీతయేతి ప్రజాపతి+గృహీతయా, త్వయా, శ్రోత్రమ్, గృహ్ణామి, ప్రజాభ్య ఇతి ప్ర+జాభ్యః. [57]

పదార్థః:-(ఇదమ్)(ఉత్తరాత్)సర్వేభ్య ఉత్తరమ్ (స్వః) సుఖసంపాదకదిగ్రూపమ్ (తస్య) (శ్రోత్రమ్)కర్ణమ్ (సౌవమ్)స్వః సుఖ స్యేదం సాధనమ్(శరత్)శృణాతి యేన సా (శ్రౌత్రీ) శ్రోత్రస్యేయం సంబన్ధినీ(అనుష్టుప్)(శారదీ) శరదో వ్యాఖ్యాత్రీ(అనుష్టుభః) (ఐడమ్)ఇడాయా వాచో వ్యాఖ్యాత్రీ(సామ)(ఐడాత్) (మన్థీ)పదార్థానాం మన్థనసాధనః (మన్థినః) (ఏకవింశః)ఏకవింశతే ర్విద్యానాం పూరకః (ఏకవిఀశాత్) (వైరాజమ్)వివిధానాం పదార్థానా మిదం ప్రకాశకమ్ (విశ్వామిత్రః) విశ్వం మిత్రం యేన భవతి సః(ఋషిః)శబ్దప్రాపకః (ప్రజాపతి గృహీతయా)(త్వయా) (శ్రోత్రమ్) శృణోతి యేన తత్ (గృహ్ణామి) (ప్రజాభ్యః)ప్రజాతాభ్యో విద్యుదాదిభ్యః ॥౫౭॥ అన్వయః :-

హే సుభగే ! యద్వేదముత్తరాత్స్వస్తస్య సౌవం శ్రోత్రం శ్రోత్రీ శరచ్ఛారద్యనుష్టుబనుష్టుభ ఐడ మైడాన్మన్థీ మన్థిన ఏకవింశ ఏకవింశాద్వైరాజం సామ ప్రాప్తో విశ్వామిత్ర ఋషిశ్చ ప్రజాభ్యః శ్రోత్రం గృహ్ణామి తథా ప్రజాపతి గృహీతయా త్వయా సహాహం ప్రజాభ్యః శ్రోత్రం గృహ్ణామి.
భావార్థః :–బ్రహ్మచర్యేణాధీతవిద్యౌ కృతవివాహౌ స్త్రీ పురుషౌ బహుశ్రుతౌ భవేతామ్. నహ్యాప్తా నాం సకాశాచ్ఛ్రవణేన వినా పఠితాపి విద్యా ఫలవతీ జాయతే. తస్మాత్సదా శ్రుత్వా సత్యం ధరేతా మసత్యం త్యజేతామ్. ॥౫౭॥

పదార్థము:–సౌభాగ్యవతీ! ఎటుల, ఇదమ్ = ఈ, ఉత్తరాత్ = అన్నిటికి ఉత్తర [దిక్కు]భా గము, స్వః = సుఖముల సాధనమగు దిక్కు, తస్య = దానియొక్క, సౌవమ్ = సుఖసాధనమగు, శ్రోత్రమ్ = కర్ణము. శ్రోత్రీ = కర్ణసంబంధమైన, శరత్ = శరదృతువు, శారదీ = శరదృతువును వ్యాఖ్యానించు, అనుష్టుప్ = ప్రబద్ధార్థముగలిగియున్న అనుష్టుప్ఛందస్సు, అనుష్టుభః = అనుష్టు ప్పునుండి, ఐడమ్ = వాణీవ్యాఖ్యానముగల మంత్రము. ఐడాత్ = ఆమంత్రమునుండి, మన్థీ = పదా ర్థములను మథించుసాధనము. మన్థినః = ఆసాధనమునుండి, ఏకవింశః = ఇరువదియొకటి విద్య లను పూరించు సిద్ధాంతము, ఏకవింశాత్ = ఆ సిద్ధాంతమునుండి వైరాజమ్ = వివిధపదార్థముల ప్రకా శకము, సామ = సామవేదజ్ఞానమునుపొందిన, విశ్వామిత్రః = అందరితోడి మిత్రత్వమునకుహే తువగు, ఋషిః = శబ్దజ్ఞానమును కలిగించు శ్రోత్రము, ప్రజాభ్యః = ఉద్భవించిన విద్యాదులకై, శ్రోత్రమ్ = శ్రవణసాధనమును గ్రహించుచున్నారో అటుల, ప్రజాపతి గృహీతయా = ప్రజాపాల కుడు గ్రహించిన, త్వయా = నీతోపాటు ప్రసిద్ధమైన విద్యాదులచే, శ్రోత్రమ్ = శ్రవణసాధక కర్ణమును, గృహ్ణామి = గ్రహించుచున్నాను ॥౫౭॥

భావార్థము :–బ్రహ్మచర్యముతో విద్యనభ్యసించి వివాహమొనర్చుకొన్న దంపతులు బహు శ్రుతులు కావలయును. ఆప్తులనుండి గ్రహించనిదే చదివినవిద్యయు ఫలప్రదమైనది కాజాలదు. కనుక సర్వకాలములందుసజ్జనోపదేశములను విని సత్యగ్రహణము అసత్యత్యాగము నొనర్చవలెను.

౬౮ ఇయ ముపరీత్యస్యోశనా ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, విరాడాకృతి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
అథ హేమన్తే కథం వర్తితవ్య మిత్యాహ. హేమన్తఋతువు నందెటుల ప్రవర్తించవలయును?

ఇయముపరి మతి స్తస్యై వాఙ్మాత్యా హేమన్తో వాచ్యః పఙ్క్తి హైమన్తీ పఙ్క్త్యై నిధనవన్నిధనవత ఆగ్రయణః । ఆగ్రయణాత్త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ త్రిణవత్రయస్త్రింశాభ్యాం శాక్వరరైవతే విశ్వకర్మా ఋషిః ప్రజాపతిగృహీ తయా త్వయా వాచం గృహ్ణామి ప్రజాభ్యః ॥ ॥౫౮॥

ఇయమ్, ఉపరి, మతిః, తస్యై, వాక్, మాత్యా, హేమన్తః, వాచ్యః, పఙ్క్తిః, హైమన్తీ, పఙ్క్త్యై, నిధనవదితి నిధన+వత్ నిధనవత ఇతి నిధన+వతః, ఆగ్రయణః, ఆగ్రయణాత్, త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ, త్రిణవత్రయస్త్రింశావితి త్రిన

వత్రయస్త్రింశా, త్రిణవత్రయస్త్రింశాభ్యామ్, త్రినవత్రయస్త్రింశాభ్యామితి త్రిన వత్రయస్త్రింశాభ్యామ్,శాక్వరరైవతే ఇతి శాక్వరరైవతే, విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, ఋషిః, ప్రజాపతిగృహీతయేతి ప్రజాపతి+గృహీతయా, త్వయా, వాచమ్, గృహ్ణామి, ప్రజాభ్య ఇతి ప్రజాభ్యః. [58]

పదార్థః :- (ఇయమ్)(ఉపరి)సర్వోపరి విరాజమానా(మతిః)ప్రజ్ఞా(తస్యై)తస్యాః(వాక్) వక్తి యయా సా. అత్ర షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ (మాత్యా) మతేర్భావః కర్మ వా(హేమన్తః) హన్త్యుష్ణతాం యేన సః. అత్ర హన్తేర్హి ముట్ చ. ఉ. ౩,౧,౨౭(వాచ్యః) వాచో భావః కర్మ వా (పఙ్క్తిః) ఛన్దః (హైమవతీ) హేమ్నో వ్యాఖ్యాత్రీ (పఙ్క్త్యై)పంక్త్యాః (నిధనవత్)నిధనం ప్రశస్తం మృత్యు వ్యాఖ్యానం విద్యతే యస్మింస్తత్సామ(నిధనవతః)(ఆగ్రయణః)అగ్గతి ప్రాప్నోతి యేన తస్యాయమ్ (ఆగ్రయణాత్)(త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ)త్రినవం చ త్రయస్త్రింశంచ తే సామ్నీ(త్రినవత్రయస్త్రింశా భ్యామ్)(శాక్వరరైవతే) శక్తిధనప్రతిపాదకే(విశ్వకర్మా)విశ్వాని కర్మాణి యస్య సః(ఋషిః)వేదార్థ వేత్తా(ప్రజాపతి గృహీతయా)(త్వయా)(వాచమ్) విద్యాసుశిక్షాన్వితాం వాణీమ్ (గృహామి)ప్రజాభ్యః

అత్ర లోకాన్తా ఇన్ద్రమితి ద్వాదశాధ్యాయస్థానాం త్రయాణాం [౫౪-౫౬] మన్త్రాణాం ప్రతీకాని సూత్రవ్యాఖ్యానం దృష్ట్వా కేనచిద్ధృతాని.శతపథేఽవ్యాఖ్యాతత్వాదత్ర న గృహ్యన్తే.అన్వయః :—హే విదుషి పత్ని! య ఇయముపరి మతిస్తస్యై మాత్యా వాగ్వాచ్యో హేమన్తో హైమన్తీ పంక్తిః పఙ్క్త్యై నిధనవన్నిధనవత ఆగ్రయణ ఆగ్రయణాత్ త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ త్రిణవత్రయస్త్రింశాభ్యాం శాక్వ రరైవతే విదిత్వా విశ్వకర్మర్షిర్వర్తతే, తథాహం ప్రజాపతిగృహీతయా త్వయా సహాఽహం ప్రజాభ్యో వాచం గృహ్ణామి. ॥౫౮॥ భావార్థః :—పతిపత్నీభ్యాం విదుషాం వాచం శ్రుత్వా ప్రజ్ఞా వర్ధనీయా తయా హేమన్తర్తు కృత్యం సామాని చ విదిత్వా మహర్షివద్వర్తిత్వా విద్యాసుశిక్షాసంస్కృ తాం వాచం స్వీకృత్య ప్రజాభ్యోఽప్యేతాః సదోపదేష్టవ్యేతి. ॥౫౮॥

పదార్థము :—విదుషీమణీ! ఇయమ్ = ఏయీ. ఉపరి = అన్నిటికంటెపైన విరాజిల్లుచున్న, మతి = బుద్ధియున్నదో, తస్యై = అద్దానియొక్క, మాత్యా = బుద్ధియుండుట లేక బుద్ధియుక్తకర్మ, వాక్ = వాణి మఱియు, వాచ్యః = దానియునికి లేక దాని కర్మ, హేమంతః = వేడినినశింపజేయు హేమ తర్తువు, హైమంతీ = హేమంతర్తువును వ్యాఖ్యానించు,పంక్తిః = ఛందస్సు,పఙ్క్త్యై = ఆపంక్తిఛం దస్సుయొక్క, నిధనవత్ = మృత్యువుయొక్క ప్రశంసిత వ్యాఖ్యానమైన సామవేదభాగము. నిధన వతః = దానినుండి, ఆగ్రయణః = ప్రాప్తిసాధనము, జ్ఞానఫలము, ఆగ్రయణాత్ = దానినుండి, త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ = ౧౭.౩౩సామవేదపు స్తోత్రములు, త్రిణవత్రయస్త్రింశాభ్యామ్ = ఆ స్తోత్రముల నుండి, శాక్వరరైవతే = శక్తిమఱియు ధనముయొక్క పదార్థములను ఎఱిగి, విశ్వకర్మా = సకల సుకర్మలను సేవించువాడును. ఋషిః = వేదార్థవక్తయునగు పురుషుడు మెలగుచున్నాడో అటుల నేను, ప్రజాపతిగృహీతయా = ప్రజాపాలకుడగు పతిగ్రహించిన, త్వయా = నీతోపాటు, ప్రజాభ్యః = ప్రజలకై, వాచమ్ = విద్యాసుశిక్షాయుతవాణిని, గృహ్ణామి = గ్రహించుచున్నాను. ॥౫౮॥

భావార్థము :- విద్వాంసుల శిక్షారూపవాణిని విని దంపతులు తమబుద్ధిని పెంపొందించుకొనవల యును. ఆ బుద్ధితో హేమంతర్తువునందలి కర్తవ్యకర్మను, సామవేదపు స్తోత్రములను ఎఱిగి మహ

త్మలైన ఋషులవలె ప్రవర్తించి, విద్యాసుశిక్షితమైన వానిని గ్రహించి స్వసంతానమునకుకూడ ఈ వాణులను సర్వదా ఉపదేశించు చుండవలయును. ॥౫౮॥ (౬౮౮)

అత్రేశ్వర జాయాపతివ్యవహారస్య ప్రతిపాదనాదేతదర్థస్య పూర్వాధ్యాయార్థేన సఙ్గతి రస్తీతి వేదితవ్యమ్.

ఈ అధ్యాయమునందు ఈశ్వరునియొక్కయు, దంపతులయొక్కయు, వ్యవహారముల యొక్కయు వర్ణన ఉండుటచే నీయధ్యాయోక్తార్థమునకు పూర్వాధ్యాయోక్తార్థముతో సంగతిగలదని గ్రహించవలయును.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజ్యకాచార్యాణాం పరమవిదుషాం శ్రీమద్విరజానన్దసరస్వతీస్వామీనాం శిష్యేణ దయానన్దసరస్వతీవిరచితే సంస్కృతార్యభాషాభ్యాం విభూషితే సుప్రమాణయుక్తే యజుర్వేదభాష్యే త్రయోదశోఽధ్యాయః పూర్తిమయాసీత్.

పదమూడవ అధ్యాయము ఆంధ్రానువాదము సంపూర్ణము.

ఓమ్

అథ చతుర్దశాధ్యాయారమ్భః

ఓమ్ విశ్వాని దేవ సవితర్దురితాని పరాసువ । యద్భద్రం తన్న ఆసువ ॥

పదునాలుగవ అధ్యాయము ఆరంభము.

౧-౫ ధ్రువక్షితి రిత్యస్యోశనా ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే, త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

అథాదిమే మంత్రే స్త్రీభ్య ఉపదేశ మాహ. మొదటిమంత్రమందు స్త్రీలకొఱకుపదేశ మొనర్చెను.

ధ్రువక్షితి ర్ధ్రువయోని ర్ధ్రువాసి ధ్రువం యోనిమాసీద సాధుయా ।
ఉఖ్యస్య కేతుం ప్రథమం జుషాణా అశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా ॥

ధ్రువక్షితి రితి ధ్రువ+క్షితిః, ధ్రువయోని రితి ధ్రువ+యోనిః, ధ్రువా, అసి, ధ్రువమ్, యోనిమ్, ఆ, సీద సాధుయేతి సాధు+యా, ఉఖ్యస్య, కేతుమ్, ప్రథమమ్, జుషాణా, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా. [1]

పదార్థః :-(ధ్రువక్షితిః)ధ్రువా నిశ్చలా క్షితి ర్నివసతి ర్జనపదో యస్యాః సా(ధ్రువయోనిః) ధ్రువా యోని ర్గృహం యస్యాః సా(ధ్రువా)నిశ్చలధర్మా(అసి)(ధ్రువమ్) (యోనిమ్)గృహమ్(ఆ) (సీద) (సాధుయా) సాధునా ధర్మేణ సహ (ఉఖ్యస్య) ఉఖాయాం స్థాల్యాం భవస్య పాకసమూహస్య (కేతుమ్) ప్రజ్ఞామ్ (ప్రథమమ్) విస్తీర్ణమ్ (జుషాణా)ప్రీత్యా సేవమానా(అశ్వినా)వ్యాప్తసకలవిద్యౌ

వధ్యాపకోపదేశకౌ (అధ్వర్యూ) ఆత్మనోఽధ్వరమహింసనీయం గృహాశ్రమాదికం యజ్ఞమిచ్ఛూ (సాదయతామ్) అవస్థాపయతమ్ (ఇహ) గృహాశ్రమే (త్వా) త్వామ్. ॥౧॥ అన్వయః :- హే స్త్రి! యా త్వం సాధుయోఖ్యస్య ప్రథమం కేతుం జుషాణా ధ్రువక్షితి ర్ధ్రువయోని ర్ధ్రువాసి సా త్వం ధ్రువం యోనిమాసీద త్వామిహాధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతామ్. ॥౧॥ భావార్థః :- కుమారీణాం బ్రహ్మచర్యావస్థాయా మధ్యాపకోపదేశికే విదుష్యౌ గృహాశ్రమధర్మశిక్షాం కృత్వైతాః సాధ్వీః సంపాదయేతామ్. ॥౧॥

పదార్థము :-ఓస్త్రీ ! ఏ నీవు, సాధుయా = శ్రేష్ఠధర్మముతో. ఉఖ్యస్య = వంటపాత్రలో పక్వమైన అన్నమునకు సంబంధించిన. ప్రథమమ్ కేతుమ్ = విస్తారమైన బుద్ధిని. జుషాణా = ప్రీతితో సేవించుదానవు, ధ్రువక్షితిః = నిశ్చలమైన వసతిగలదానవు. ధ్రువయోనిః = నిశ్చలమైన ఇంటిలో నుండుదానవు, ధ్రువా అసి = దృఢధర్మముగలదానవునై యున్నావో ఆ నీవు. ధ్రువమ్ యోనిమ్ = నిశ్చలగృహమందు, ఆసీద = స్థిరురాలవుకమ్ము. త్వా = నిన్ను, ఇహ = ఈగృహాశ్రమమున. అధ్వర్యూ = తనకై రక్షణీయము అహింసనీయమునగు గృహాశ్రమాది యజ్ఞమునభిలషించువారు, అశ్వినా = సకలవిద్యలందువ్యాపకులునగు అధ్యాపకోపదేశకులు. సాదయతామ్ = చక్కగాస్థాపించుదురుగాక.

భావార్థము:-అధ్యాపికోపదేశికలైన విదుషీమణులు కన్యలను బ్రహ్మచర్యకాలమునందే గృహాశ్రమశిక్షను ధర్మశిక్షను గఱపి వారిని శ్రేష్ఠురాండ్రుగ నొనర్చవలయును. ॥౧॥ (౬౮౫)

ఉఖాం కులాయినీ త్యస్యోశనా ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే, బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పునః స ఏవ విషయ ఉపదిశ్యతే. పూర్వోక్తవిషయము మరల ఉపదేశించబడుచున్నది.

కులాయినీ ఘృతవతీ పురన్ధిః స్యోనే సీద సదనే పృథివ్యాః ।
అభి త్వా రుద్రా వసవో గృణన్త్విమా బ్రహ్మ పీపిహి సౌభగాయ ।
అశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా ॥ ॥౨॥

కులాయినీ, ఘృతవతీతి ఘృతవతీ, పురన్ధిరితి పురమ్+ధిః, స్యోనే, సీద, సదనే, పృథివ్యాః, అభి, త్వా, రుద్రాః, వసవః, గృణన్తు, ఇమా, బ్రహ్మ, పీపిహి, సౌభగాయ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ, ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా.

పదార్థః :- (కులాయినీ)కులం యదేతి తత్కులాయం తత్ప్రశస్తం విద్యతే యస్యాః సా (ఘృతవతీ) ఘృతం బహూదకమస్తి యస్యాః సా(పురన్ధిః)యా పురూణి బహూని సుఖాని దధాతి సా (స్యోనే) సుఖకారికే(సీద) (సదనే)గృహే (పృథివ్యాః)భూమేః (అభి) (త్వా)త్వామ్ (రుద్రాః) మధ్యా విద్వాంసః (వసవః)ఆదిమా విపశ్చితః (గృణన్తు) ప్రశంసన్తు (ఇమా)ఇమాని (బ్రహ్మ) విద్యాధనమ్ (పీపిహి)ప్రాప్నుహి. అత్రాపి గతావిత్యస్మాచ్ఛపః శ్లుః తుజాదిత్వాదభ్యాసదీర్ఘశ్చ(సౌభగాయ)శోభనైశ్వర్యాణాం భావాయ (అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్)(ఇహ)(త్వా)త్వామ్. ॥౨॥ అన్వయః :- హే స్యోనే! యాం త్వాం వసవో రుద్రాశ్చేమా బ్రహ్మదాతౄన్ గృహీత్వాభిగృణన్తు సా త్వం సౌభగాయైతాని పీపిహి. ఘృతవతీ పురన్ధిః కులాయినీ సతీ పృథివ్యాః సదనే సీద. అధ్వర్యూ అశ్వినా త్వేహ సాదయతామ్. ॥౨॥ భావార్థః :- స్త్రియః సాఙ్గోపాఙ్గమైశ్వర్యసుఖ

భోగాయ స్వసదృశాన్ పతీనుపయమ్య విద్యాసువర్ణాదిధనం ప్రాప్య సర్వర్తుసుఖసాధకేషు గృహేషు నివసన్తు. విదుషాం సఙ్గం శాస్త్రాభ్యాసం చ సతతం కుర్యుః. ॥౨॥

పదార్థము :—స్యోనే = సుఖమొసగుదానా! త్వా = ఏ నిన్ను, వసవః = ప్రథమశ్రేణికి జెందిన విద్వాంసులు, రుద్రాః = మధ్యమశ్రేణికిజెందిన విద్వాంసులు, ఇమా = ఈ, బ్రహ్మ = విద్యాధనము లనిచ్చు గృహస్థులకు, అభి = అభిముఖులై ,గృణంతు = ప్రశంసించెదరో. ఆ నీవు, సౌభగాయ = సుందరసంపత్తికై యీ విద్యాధనమును, పిపిహి = బాగుగ పొందుము. ఘృతవతీ = బహుజలయుతురాలవై , పురంధిః = బహుసుఖములను ధరించుదానివై , కులాయినీ = ప్రశంసిత కులమునుపొందినదానవునై ,పృథివ్యాఃసదనే = స్వభూమియందలిగృహమునందు,సీద = స్థితురాలవుకమ్ము అధ్వర్యూ = తనకై రక్షణీయ గృహాశ్రమము మొదలై నయజ్ఞమునభిలషించువారు. అశ్వినా = సకలవిద్యానిష్ణాతులు, ఉపదేశకులు, త్వా = నిన్ను. ఇహ = ఈగృహాశ్రమమున. సాదయతామ్ = స్థాపింతురు గాక!॥౨॥

భావార్థము :-స్త్రీలు సాంగోపాంగముగ పూర్ణవిద్య[నభ్యసించి]ధనైశ్వర్యసుఖముల ననుభవించుటకై స్వసదృశపతులతో వివాహమొనర్చుకొని విద్యాసువర్ణాదిధనములను పొంది సర్వర్తులందు సుఖమొసగు నిండ్లలో నివాస మొనర్చవలయును, అట్లనే విద్వత్సంగము, శాస్త్రాభ్యాసము నిరంతర మొనర్చుచుండవలయును. ॥౨॥ (౬౯౦)

---

౬౯౧ స్వైర్దక్షై రిత్యస్యోశనా ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే నిచృద్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయమాహ, మరల పూర్వోక్తవిషయ మిందు చెప్పబడినది.

స్వైర్దక్షైర్దక్షపితేహ సీద దేవానాꣳసుమ్నే బృహతే రణాయ। పితేవైధి సూనవ ఆసుశేవా స్వావేశా తన్వా సంవిశస్వాశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా॥

స్వైః, దక్షైః, దక్షపితేతి దక్ష+పితా ఇహ, సీద, దేవానామ్, సుమ్నే, బృహతే, రణాయ, పితేవేతి పితా+ఇవ, ఏధి, సూనవే, ఆ, సుశేవేతి సు+శేవా, స్వావేశేతి సు+ఆవేశా, తన్వా, సమ్, విశస్వ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా. [3]

పదార్థః :—(స్వైః)స్వకీయైః, (దక్షైః) బలైశ్చతురైర్భృత్యైర్వా (దక్షపితా)దక్షస్య బలస్య చతురాణాం భృత్యానాం వా పితా పాలకః(ఇహ)అస్మిన్ లోకే(సీద)(దేవానామ్)ధార్మికాణాం విదుషాం మధ్యే (సుమ్నే)సుఖే (బృహతే)మహతే (రణాయ)సంగ్రామాయ (పితేవ) (ఏధి)భవ(సూనవే)అపత్యాయ (ఆ) (సుశేవా) సుష్ఠుసుఖా (స్వావేశా) సుష్ఠు సమన్తాద్ వేశో యస్యాః సా (తన్వా)శరీరేణ (సమ్)ఏకీభావే(విశస్వ)(అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్)(ఇహ)(త్వా)త్వామ్.॥౩॥ అన్వయః:—హే స్త్రి! త్వం యథా స్వైర్దక్షైః సహ వర్తమానో దేవానాం బృహతే రణాయ సుమ్నే దక్షపితా విజయేన వర్ధతే తథైవైధి సుమ్న ఆసీద పితేవ సూనవే సుశేవా స్వావేశా సతీ తన్వా సంవిశస్వ అధ్వర్యూ అశ్వినా త్వేహ సాదయతామ్. ॥౩॥ భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః, స్త్రియో యుద్ధేఽపి పతిభిః సహ తిష్ఠేయుః. స్వకీయభృత్యపుత్రపశ్వాదీన్ పితర ఇవ పాలయేయుః, సదైవాత్యుత్తమై ర్వస్త్రభూషణైః శరీరాణి సంసృజ్య వర్తేరన్. విద్వాంసశ్చైవ మేతాః సదోపదిశేయుః స్త్రియోఽప్యేతాంశ్చ. ॥౩॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ ! నీవు ఎటుల, స్వైః దక్షైః = స్వకీయబలముతోను భృత్యులతోను ఉండుచు. దేవానామ్ = ధర్మాత్ములగు విద్వాంసులమధ్య ఉండుచు, బృహతే రణాయ = పెద్దసంగ్రామమునకై, సుమ్నే = సుఖవిషయమున, దక్షపితా = బలములకు చతురులైన భృత్యులను పాలించువాడు విజయముతో ముందడుగు వేయుచున్నాడో అటులనే, ఇహ = ఈ లోకమధ్యమున, ఏధి = ముందడుగు వేయుము. సుమ్నే = సుఖమునందు, అసీద = స్థిరురాలవు కమ్ము. పితేవ సూనవే = పుత్రునకై మంచిసుఖము చేకూర్చు తండ్రివలె, సుశేవా = సుందరసుఖయుక్తవై, స్వావేశా = మంచి ప్రేమతో సుందర శుద్ధశరీరవస్త్రాలంకారములధరించుచు స్వపతితోపాటు ప్రవేశ మొనర్చుదానవై, తన్వా = శరీరముతో ప్రవేశించుము. మఱియు, అధ్వర్యూ = గృహస్థాశ్రమాది యజ్ఞములను తనకై కోరుచున్న, అశ్వినా = చదివించువాడు ఉపదేశించువాడు, త్వా = నిన్ను, ఇహ = ఈగృహస్థాశ్రమమునందు, సాదయతామ్ = స్థితమొనర్చుదురుగాక ! ॥౩॥

భావార్థము :—ఉపమాలంకార మీ మంత్రమందున్నది. యుద్ధమునందు కూడ స్త్రీ తనభర్తవెంట ఉండవలయును. పశువులను భృత్యులను పుత్రులను తండ్రివలె రక్షించవలెను. నిత్యము శ్రేష్ఠ వస్త్రాభూషణములతో శరీరములను, సుసజ్జితమొనర్చుకొని మెలగవలయును. విద్వాంసులు వీరికి, వీరును విద్వాంసులకును నిరతముపదేశించవలయును, ॥౩॥ (౬౯౧)

---

౬౯౨ పృథివ్యాః పురీష మిత్యస్యోశనా ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ, మఱల నవ్విషయమే యీ మంత్రమందు చెప్పబడుచున్నది

పృథివ్యాః పురీషమస్యప్సో నామ తాం త్వా విశ్వే అభి గృణన్తు దేవాః ।
స్తోమపృష్ఠా ఘృతవతీహ సీద ప్రజావదస్మే ద్రవిణా యజస్వ అశ్వినా
ధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా ॥ ॥౪॥

పృథివ్యాః, పురీషమ్, అసి, అప్సః, నామ, తామ్, త్వా, విశ్వే, అభి, గృణన్తు, దేవాః, స్తోమపృష్ఠేతి స్తోమ+పృష్ఠా, ఘృతవతీతి ఘృతవతీ, ఇహ, సీద, ప్రజావదితి ప్రజావత్, అస్మే ఇత్యస్మే, ద్రవిణా, ఆ, యజస్వ, అశ్వినా అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్ ఇహ, త్వా. [4]

పదార్థః:—(పృథివ్యాః)(పురీషమ్)పాలనమ్(అసి)(అప్సః)రూపమ్(నామ)ఆఖ్యామ్(తామ్)(త్వా) త్వామ్ (విశ్వే)సర్వే (అభి)(గృణన్తు)అర్చన్తు సత్కుర్వన్తు. గృణాతీత్యర్చతికర్మా. నిఘం. ౩.౧౪. (దేవాః)విద్వాంసః (స్తోమపృష్ఠా)స్తోమానాం పృష్ఠం జ్ఞీప్సా యస్యాః సా (ఘృతవతీ)ప్రశస్తాన్యాజ్యాదీని విద్యన్తే యస్యాః సా (ఇహ) గృహాశ్రమే (సీద) వర్తస్వ (ప్రజావత్)ప్రశస్తాః ప్రజా భవన్తి యస్మాత్తత్ (అస్మే)అస్మభ్యమ్(ద్రవిణా)ధనాని. అత్ర సుపాం సు లుగిత్యాకారాదేశః(ఆ)సమన్తాత్ (యజస్వ)దేహి(అశ్వినా)(అధ్వర్యూ) (సాదయతామ్) (ఇహ) సత్యే వ్యవహారే(త్వా)త్వామ్. ॥౪॥

అన్వయః :—హే స్త్రి ! యా స్తోమపృష్ఠా త్వమిహ పృథివ్యాః పురీషమప్సో నామ చ ఘృతవత్యసి తాం త్వా విశ్వే దేవా అభిగృణన్త్విహ సీద త్వాఽధ్వర్యూ అశ్వినేహాసాదయతాం సా త్వమస్మే ప్రజావద్ ద్రవిణా యజస్వ. ॥౪॥ భావార్థః :—యాః స్త్రియో గృహాశ్రమవిద్యాక్రియా కౌశలయో ర్విదుష్యః స్యుస్తా ఏవ సర్వేభ్యః సుఖాని దాతు మర్హన్తి. ॥౪॥

పదార్థము :_ఓ స్త్రీ! స్తోమపృష్ఠా = స్తుతులనెఱుగగోరునట్టి యే నీవు, ఇహ = ఈ గృహాశ్రమమునందు, పృథివ్యాః పురీషమ్ = పృథివికి రక్షణపాలన, అప్సః = సుందరరూపము, నామ = పేరు, ఘృతవతీ అసి = ఘృతాది ప్రశంసిత పదార్థములతో గూడినదానవై యున్నావో, తామ్ త్వా = ఆ నిన్ను, విశ్వే దేవాః = విద్వాంసులు, అభిగృణంతు = సత్కరించుదురుగాక ! ఇహ = ఈ గృహాశ్రమమునందు, సీద = ఉండుము, మఱియు, త్వా = ఏ నిన్ను, అధ్వర్యూ = తమకై రక్షణీయమైన గృహాశ్రమాది యజ్ఞము నభిలషించువారగు, అశ్వినా = వ్యాపకబుద్ధిని వృద్ధిపఱచు [అధ్యాపకో]పదేశకులు, ఇహ = ఈ గృహశ్రమమునందు, సాదయతామ్ = నెలకొల్పుదురో ఆ నీవు,అస్మే = మాకై, ప్రజావత్ = ప్రశంసనీయ సంతానము కలుగుసాధనమును, ద్రవిణా = ధనమును, యజస్వ = ప్రసాదించుము. ॥౪॥

భావార్థము:_గృహాశ్రమ విద్యయందును విద్యాకౌశలమునందును విదుషీమణులైన స్త్రీలే సకల ప్రాణులకు సుఖము చేకూర్చగలరు. ॥౪॥ (౯౯౧)

౯౯౨ అదిత్యాస్త్వేత్యస్యోశనా ఋషిః, అశ్వినౌ దేవతే, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల పూర్వోక్తవిషయమునే యీమంత్రమున చెప్పెను.

అదిత్యాస్త్వా పృష్ఠే సాదయామ్యన్తరిక్షస్య ధర్త్రీం విష్టంభనీం దిశామధిపత్నీం భువనానామ్ । ఊర్మిర్ద్రప్సో అపామసి విశ్వకర్మా త ఋషిరశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా ॥ ॥౫॥

అదిత్యాః, త్వా, పృష్ఠే, సాదయామి, అన్తరిక్షస్య, ధర్త్రీమ్, విష్టంభనీమ్, దిశామ్, అధిపత్నీమిత్యధి + పత్నీమ్, భువనానామ్, ఊర్మిః, ద్రప్సః, అపామ్, అసి, విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, తే, ఋషిః, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా. [5]

పదార్థః :–(అదిత్యాః) భూమేః(త్వా)త్వామ్(పృష్ఠే)ఉపరి (సాదయామి) స్థాపయామి(అన్తరిక్షస్య)అన్తరక్షయ విజ్ఞానస్య(ధర్త్రీమ్)(విష్టమ్భనీమ్) (దిశామ్)పూర్వాదీనామ్ (అధిపత్నీమ్)అధిష్ఠాతృత్వేన పాలయిత్రీమ్ (భువనానామ్) భవన్తి భూతాని యేషు తేషాం గృహాణామ్(ఊర్మిః)తరఙ్గ ఇవ (ద్రప్సః)హర్షః(అపామ్)జలానామ్(అసి)(విశ్వకర్మా) శుభాఖిలకర్మా (తే) తవ(ఋషిః)విజ్ఞాపకః పతిః (అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్)(ఇహ)(త్వా)త్వామ్. ॥౫॥ అన్వయః :_హే స్త్రి! య స్తే విశ్వకర్మర్షిః పతిరహ మన్తరిక్షస్య ధర్త్రీం దిశాం విష్టంభనీం భువనానా మధిపత్నీం సూర్యామివ త్వాదిత్యాః పృష్ఠే సాదయామి యోఽపామూర్మిరివ తే ద్రప్స ఆనన్దస్తేన యుక్తాసి తాం త్వేహాధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతామ్ ॥౫॥ భావార్థః :_అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యాః స్త్రియోఽక్షయసుఖకారిణ్యః ప్రసిద్ధదిక్కీర్తయో విద్వత్పతయః సదాఽనన్దితాః సన్తి తా ఏవ గృహాశ్రమధర్మపాలనోన్నతయే ప్రభవన్తి.

మధుశ్చేతి మంత్రమారభ్యైతన్మంత్రపర్యన్తం వసన్తర్తుగుణవ్యాఖ్యానం ప్రాధాన్యేన కృతమితిజ్ఞేయమ్.

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ ! తే = నీయొక్క, విశ్వకర్మా = సకలశుభకర్మలతో గూడినవాడను, ఋషిః = విజ్ఞానదాతనునగు పతిని యైన యే నేను, అంతరిక్షస్య = అంతఃకరణముయొక్క నాశరహితమగు విజ్ఞానమును, ధర్త్రీమ్ = ధరించునట్టిదానవు, దిశామ్ = పూర్వాదిదిక్కులకు, విష్టంభనీమ్ = ఆధారమవు, మఱియు, భువనానామ్ = సంతానోత్పత్తికి నిమిత్తమైన గృహములకు, అధిపత్నీమ్ = అధిష్ఠాతవై పాలించుదానవునగు, త్వా = నిన్ను. సూర్యకిరణమువలె, పృథివ్యాః పృష్ఠే = పృథివిపైన, సాదయామి = గృహాధికారిణిగ స్థాపించుచున్నానో, ఏ నీవు. అపాం ఊర్మిః = జలతరంగములవలె, ద్రప్సః అసి = ఆనందయుక్తురాలవో, త్వా = ఆ నిన్ను, ఇహ = ఈగృహాశ్రమమునందు, అధ్వర్యూ = రక్షానిమిత్తమైన యజ్ఞమొనర్చువారు, అశ్వినా = విద్యయందు వ్యాప్తబుద్ధి గల యధ్యాపకుడు, ఉపదేశకుడు, సాదయతామ్ = నెలకొల్పుదురుగాక!

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. అక్షయసుఖమును చేకూర్చువారును, ప్రసిద్ధదిగ్విఖ్యాతలునగు నే స్త్రీలు విద్వాంసులైన భర్తలతోకూడి ఆనందితలై యుందురో వారే గృహాశ్రమధర్మమును పాలించుటకు ఉన్నతిపఱచుటకు సమర్థురాండ్రు అగుచున్నారు.

పదమూడవ అధ్యాయములో చెప్పబడ్డ "మధుశ్చ"(౧౩-౨౫)మంత్రమునుండి ఇక్కడివఱకు వసంతర్తువు గుణములు ప్రాధాన్యముగ వ్యాఖ్యానించబడినవని గ్రహించవలయును. ॥౫॥ (౬౯౩)

౬॥ శుక్రశ్చేత్యస్యోశనా ఋషిః, గ్రీష్మర్తుర్దేవతా, నిచృదుత్కృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. గ్రీష్మర్తువుయొక్క వ్యాఖ్యానము చెప్పబడినది.

శుక్రశ్చ శుచిశ్చ గ్రైష్మావృతూ అగ్నేర న్తఃశ్లేషో ఽసి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః । యే అగ్నయః సమనసో ఽన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే గ్రైష్మావృతూ అభికల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥

శుక్రః, చ, శుచిః, చ, గ్రైష్మౌ, ఋతూ, అగ్నేః, అన్తఃశ్లేష ఇత్యన్తః+శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః, పృథక్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి స+వ్రతాః, యే, అగ్నయః, సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ, ఇతి ద్యావా+పృథివీ, ఇమే ఇతీమే, గ్రైష్మౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రమ్+ఇవ, దేవాః, అభిసంవిశన్త్వత్యభి+సంవిశన్తు, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్. [6]

పదార్థః :—(శుక్రః)య ఆశు పాంసువర్షాత్ వ్రతాపాభ్యా మన్తరిక్షం మలినం కరోతి స జ్యేష్ఠః (చ)(శుచిః)పవిత్రకారక ఆషాఢః(చ) (గ్రైష్మౌ)గ్రీష్మే భవౌ(ఋతూ) యావృచ్ఛత స్తౌ (అగ్నేః)

పావకస్య (అన్తఃశ్లేషః) మధ్యఅలిఙ్గనమ్(అసి)అస్తి (కల్పేతామ్)సమర్థయేతామ్(ద్యావాపృథివీ)ప్రకాశాన్తరిక్షే(కల్పన్తామ్)(ఆపః)జలాని(ఓషధయః)యవసోమాద్యాః (కల్పన్తామ్)(అగ్నయః) పావకాః (పృథక్)(మమ)(జ్యైష్ఠ్యాయ)అతిశయేన ప్రశస్యస్య భావాయ(సవ్రతాః)సత్యైర్నియమైః సహవర్తమానాః(యే)(అగ్నయః)(సమనసః)మనసాసహ వర్తమానాః(అన్తరా)మధ్యే(ద్యావాపృథివీ)(ఇమే)(గ్రైష్మౌ)(ఋతూ)(అభికల్పమానాః)ఆభిముఖ్యేన సమర్థయన్తః(ఇన్ద్రమివ)యథా విద్యుతమ్(దేవాః) విద్వాంసః(అభిసంవిశన్తు)అభితః సమ్యక్ ప్రవిశన్తు(తయా)(దేవతయా)దివ్యగుణయా (అఙ్గిరస్వత్) అఙ్గానాం రసః కారణం తద్వత్(ధ్రువే)నిశ్చలే(సీదతమ్)విజానీతమ్. ॥౬॥ అన్వయః :—హే స్త్రీపురుషౌ ! యథా మమ జ్యైష్ఠ్యాయ యౌ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ గ్రీష్మావృతూ యయోరగ్నేరన్తః శ్లేషోఽస్యస్తి యాభ్యాం ద్యావా పృథివీ కల్పేతామాపః కల్పన్తామోషధయోఽగ్నయశ్చ పృథక్ కల్పన్తాం యథా సమనసః సవ్రతా అగ్నయోఽన్తరా కల్పన్తే తైర్ గ్రైష్మావృతూ అభికల్పమానా దేవా భవన్త ఇన్ద్రమివ తానగ్నీనభిసంవిశన్తు తథా తయా దేవతయా సహ యువామిమే ద్యావాపృథివీ ధ్రువే ఏతౌ చాఙ్గిరస్వత్ సీదతమ్. ॥౬॥ భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః. వసన్తర్తువ్యాఖ్యానానన్తరం గ్రీష్మర్త్తుర్వ్యాఖ్యాయతే. హే మనుష్యాః యూయం యే పృథివ్యాదిస్థాః శారీరాత్మమానసాశ్చాగ్నయో వర్తన్తే యైర్వినా గ్రీష్మర్త్తుసంభవో న జాయతే తాం విజ్ఞాయోపయుజ్య సర్వేభ్యః సుఖం ప్రయచ్ఛత. ॥౬॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీపురుషులారా ! మమ = నాయొక్క, జ్యైష్ఠ్యాయ = ప్రశంసాయోగ్యమగుటకై, శుక్రః = ధూళివర్షముచేతను తీవ్రతాపముచేతను ఆకాశమును మలినమొనర్చు జ్యేష్ఠమాసము, చ = మఱియు, శుచిః = పవిత్రమునకు హేతువగు ఆషాఢమాసము,చ = ఈరెండుగలిసి, గ్రైష్మౌ ఋతూ = గ్రీష్మర్తువనబడుచున్నవి,[ఏరెంటిలో]అగ్నేః = అగ్నియొక్క, అన్తఃశ్లేషః అసి = మధ్యలో కఫరోగ నివారణమైయున్నదో, గ్రీష్మర్తుమాసముల వలన, ద్యావాపృథివీ = ప్రకాశము అంతరిక్షము. కల్పేతామ్ = సమర్థములగునో, ఆపః కల్పంతామ్ = జలములు సమర్థవంతములగునో, ఓషధయః = యవలు సోమలతాద్యోషధులు, అగ్నయః = విద్యుదాద్యగ్నులు, పృథక్కల్పంతామ్ = వేరువేరుగ సమర్థవంతములగునో, సమనసః = విచారశీలురు, సవ్రతాః = సత్యాచరణాది నియమయుతులు,అగ్నయః = అగ్నితుల్య తేజస్వులు నైనవారు, అంతరా = [మధ్యన సమర్థవంతులగుచున్నారో],[వానిచేత] గ్రైష్మౌ ఋతూ = ఈ గీష్మర్తుమాసములను, అభికల్పమానాః = సమ్ముఖులై సమర్థించుచున్న విద్వాంసులు, ఇంద్రమివ = విద్యుత్తువలె నాయాయగ్నివిద్యలందు, అభిసంవిశంతు = ఎటుల అన్నివైపులనుండి చక్కగా ప్రవేశించెదరో, అటులనే, తయా దేవతయా = ఆ పరమేశ్వర దేవతతో మీరిరువురు, ఇమే ద్యావాపృథివీ ధ్రువే = నిశ్చలరూపములైన యీ ఆకాశపృథువుల రెంటిని, అంగిరస్వత్ = అవయవముల కారణరూపమగు రసమువలె, సీదతమ్ = విశేషించి తెలుసుకొని యుందురుగాక! ॥౬॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమందుపమాలంకారమున్నది. వసంతర్తువ్యాఖ్యానానంతరము గ్రీష్మర్తువు వ్యాఖ్యానించబడుచున్నది. మానవులారా ! మీరు పృథివ్యాది పంచభూతములకు శరీరాత్మమనస్సులకు సంబంధించిన యే యగ్నులున్నవో, ఏవి లేనిదే గ్రీష్మర్తువు సంభవించదో వానినెఱిగి ఉపయోగమునకు తెచ్చి సకలప్రాణులకు సుఖము సమకూర్చుచుండుడు. ॥౬॥ (౬౯౪)

---

౬౯౫ సజూరృతుభి రిత్యస్య విశ్వేదేవా ఋషయః, వస్వాదయో మంత్రోక్తా దేవతాః, సజూరృతుభి రిత్యస్య భురిక్కృతి శ్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః, సజూరృతుభి రితి ద్వితీయస్య స్వరాట్ పఙ్క్తి శ్ఛన్దః, సజూరృతుభి రితి తృతీయస్య నిచృదాకృతి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పున స్తమేవ విషయమాహ. ఈ మంత్రము నందా విషయమునే మరల చెప్పెను.

సజూర్ఋతుభిః సజూర్విధాభిః సజూ ర్దేవైః సజూర్వయోనాధై రగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయాశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా। సజూర్ఋతుభిః సజూర్విధాభిః సజూర్వసుభిః సజూర్దేవై ర్వయోనాధై రగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయాశ్వినా ధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా సజూర్ఋతుభిః సజూర్విధాభిః సజూరుద్రైః సజూర్దేవైర్వయోనాధై రగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయాశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతామిహ త్వా సజూర్ఋతుభిః సజూర్విధాభిః సజూరాదిత్యైః సజూర్దేవైర్వయోనాధై రగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయాశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతా మిహ త్వా సజూర్ఋతుభిః సజూర్విధాభిః సజూ ర్విశ్వైర్దేవైః సజూర్దేవై ర్వయోనాధై రగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయాశ్వినాధ్వర్యూ సాదయతా మిహ త్వా ॥౭॥

సజూరితి స + జూః, ఋతుభిరిత్యృతు + భిః, సజూరితి స + జూః, విధాభిరితి వి+ధాభిః, సజూరితి స+జూః, దేవైః, సజూరితి స+జూః, వయోనాధై రితి వయః+నాధైః, అగ్నయే, త్వా, వైశ్వానరాయ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా, సజూరితి స+జూః, ఋతుభి రిత్యృతు+భిః, సజూరితి స+జూః, విధాభి రితి వి+ధాభిః, సజూరితి స+జూః, వసుభి రితి వసు+భిః, సజూరితి స+జూః, దేవైః, వయోనాధై రితి వయః+నాధైః, అగ్నయే, త్వా, వైశ్వానరాయ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా, సజూరితి స+జూః, ఋతుభి రిత్యృతు+భిః స+జూరితి స + జూః, విధాభిరితి వి+ధాభిః, సజూరితి స+జూః రుద్రైః, సజూరితి స+జూః, దేవైః, వయోనాధై రితి వయః+నాధైః, అగ్నయే, త్వా, వైశ్వానరాయ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా, సజూరితి, స+జూః, ఋతుభిరిత్యృతు+భిః సజూరితి స+జూః, విధాభిరితి వి+ధాభిః, సజూరితి, స+జూః, ఆదిత్యైః, సజూరితి స + జూః, దేవైః వయోనాధై రితి వయః+నాధైః, అగ్నయే, త్వా, వైశ్వానరాయ, అశ్వినా, అధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ, సాదయతామ్, ఇహ, త్వా, సజూరితి స+జూః, ఋతుభిరిత్యృతు+భిః, సజూరితి స+జూః, విధాభిరితి వి+ధాభిః, సజూ

రితి స॒జూః, వి॒శ్వైః, దే॒వైః, స॒జూరితి స+జూః, దే॒వైః, వ॒యో॒నా॒ధై రితి, వయః+
నా॒ధైః, అ॒గ్నయే, త్వా, వై॒శ్వా॒న॒రాయ, అ॒శ్వినా, అ॒ధ్వర్యూ ఇత్యధ్వర్యూ,
సా॒దయ॒తా॒మ్, ఇ॒హ, త్వా. [7]

పదార్థః :—(సజూః)యః సమానం ప్రీణాతి సేవతే వా (ఋతుభిః)వసన్తాదిభిశ్చ సహ (సజూః)(విధాభిః)అద్భిః(సజూః) (దేవైః)దివ్యైర్గుణైః (సజూః) దివ్యసుఖప్రదైః (వయోనాధైః) వయాంసి జీవనాదీని గాయత్ర్యాదిఛన్దాంసి వా నహ్యన్తి యైః ప్రాణైస్తైః (అగ్నయే) పావకాయ(త్వా) త్వామ్(వైశ్వానరాయ)అఖిలానాం పదార్థానాం నయనాయ ప్రాపణాయ(అశ్వినా) (అధ్వర్యూ) (సాదయతామ్)(ఇహ)(త్వా)త్వాం స్త్రియం పురుషం వా (సజూః)(ఋతుభిః)(సజూః)(విధాభిః)(సజూః)(వసుభిః)అగ్న్యాదిభిరష్టభిః(సజూః)(దేవైః)దివ్యైః (వయోనాధైః) వయాంసి విజ్ఞానాని నహ్యన్తి యై ర్విద్వద్భిః (అగ్నయే)విజ్ఞానాయ (త్వా)(వైశ్వానరాయ)విశ్వస్య సర్వస్య జగతో నాయకాయ (అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్)(ఇహ)(త్వా)(సజూః)(ఋతుభిః) (సజూః)(విధాభిః) వివిధాని వస్తూని దధతి యాభిః ప్రాణచేష్టాభి స్తాభిః(సజూః)(రుద్రైః)ప్రాణచేష్టాభిః తాభిః(సజూః) (రుద్రైః) ప్రాణాపానవ్యానోదాన సమాన నాగ కూర్మకృకల దేవదత్త ధనంజయ జీవైః (సజూః)(దేవైః)విద్వద్భిః(వయోనాధైః)వేదాదిశాస్త్ర ప్రజ్ఞాపనప్రబంధకైః(అగ్నయే)శాస్త్రవిజ్ఞానాయ(త్వా) (వైశ్వానరాయ) విశ్వేషాం నరాణామిదంసుఖసాధకం తస్మై (అశ్వినా) (అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్) (ఇహ) (త్వా) (సజూః)(ఋతుభిః)సహచరితైః సుఖైః(సజూః)(విధాభిః)వివిధాభిఃసత్యక్రియాధారికాభిః క్రియాభిః(సజూః)(ఆదిత్యైః)సంవత్సరస్యద్వాదశమాసైః(సజూః)(దేవైః)పూర్ణవిద్యైః(వయోనాధైః)పూర్ణవిద్యా విజ్ఞానప్రచార ప్రబంధకైః (అగ్నయే)పూర్ణాయ విజ్ఞానాయ(త్వా) (వైశ్వానరాయ)విశ్వేషాం నరాణా మిదం పూర్ణసుఖసాధనం తస్మై (అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్)(ఇహ) (త్వా)(సజూః)(ఋతుభిః)సర్వైః కాలావయవైః (సజూః)(విధాభిః)సమస్తాభిః సుఖవ్యాపికాభిః (సజూః)(విశ్వైః) సమస్తైః (దేవైః)పరోపకారాయ సత్యాసత్యవిజ్ఞాపయితృభిః (సజూః) (దేవైః) (వయోనాధైః) యే వయః కామయమానం జీవనం నహ్యన్తి తైః (అగ్నయే)సుశిక్షాప్రకాశాయ (త్వా) (వైశ్వానరాయ) విశ్వేషాం నరాణామిదం హితం తస్మై (అశ్వినా)(అధ్వర్యూ)(సాదయతామ్) (ఇహ)(త్వా), ॥౭॥

అన్వయః :—హే స్త్రీ ! పురుష వా యం త్వా త్వామిహాధ్వర్యూ అశ్వినా వైశ్వానరాయాగ్నయే సాదయతాం వయం చ యం త్వా సాదయేమ స త్వమృతుభిః సహ సజూర్విధాభిః సహ సజూర్దేవైస్సహ సజూర్వయోనాధైర్దేవైః సహ సజూశ్చ భవ. హేపురుషార్థయుక్తే స్త్రీ వా పురుష! యం త్వా త్వామిహ వైశ్వానరాయాగ్నయే ఽధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతాం యం త్వా వయం చ సాదయేమ స త్వ మృతుభిః సహ సజూ ర్విధాభిః సహ సజూ ర్వసుభిః సహ సజూ ర్వయోనాధై ర్దేవైః సహ చ సజూర్భవ. హే విద్యాధ్యయనాయ ప్రవృత్తే బ్రహ్మచారిణి వా బ్రహ్మచారిన్! యం త్వేహ వైశ్వానరాయాగ్నయే ఽధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతాం యం త్వా వయం చ సాదయేమ, స త్వమృతుభిః సహ సజూర్విధాభిః సహ సజూ రుద్రైః సహ సజూర్వయోనాధై ర్దేవైః సహ చ సజూర్భవ. హే పూర్ణవిద్యే స్త్రీ! పురుష వా యం త్వేహ వైశ్వానరాయాగ్నయేఽధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతాం యం త్వా వయం చ సాదయేమ స త్వమృతుభిః సహ సజూ ర్విధాభిః సహ సజూరాదిత్యైః సహ సజూ ర్వయోనాధై ర్దేవైః సహ చ సజూర్భవ. హే సత్యార్థోపదేశికే స్త్రీ! పురుష! వా యం త్వేహ వైశ్వాన

రాయాగ్నయే ఉధ్వర్యూ అశ్వినా సాదయతాం యం త్వా వయం చ సాదయేమ స
సహ సజూర్విధాభిః సహ సజా ర్విశ్వై ర్దేవైః సహ సజూర్వయోనాధై ర్దేవైః సహ చ సజూర్భవ.
భావార్థః :—సిస్మిన్ జగతి మనుష్యజన్మ ప్రాప్య స్త్రియో విదుష్యః పురుషా విద్వాంసశ్చ భూత్వా
యేషు బ్రహ్మచర్యవిద్యా సుశిక్షాగ్రహణాదిషు శుభేషు కర్మసు స్వయం ప్రవృత్తా భూత్వా యానన్యాన్
ప్రవర్తయేయు స్తైఽత్ర ప్రవర్తిత్వా పరమేశ్వర మారభ్య పృధివీపర్యన్తానాం పదార్థానాం యథార్థేన
విజ్ఞానేనోపయోగం సంగృహ్య సర్వేష్వృతుషు స్వయం సుఖయ న్త్వన్యాంశ్చ. ॥౭॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ లేక పురుషుడా ! త్వా = ఏ నిన్ను, ఇహ = ఈ జగత్తునందు, అధ్వ
ర్యూ = రక్షించువారైన, అశ్వినా = సకలవిద్యావ్యాపకులు అధ్యాపకోపదేశకులు నగు స్త్రీపురుషులు,
వైశ్వానరాయ = సకలపదార్థముల ప్రాప్తికై, అగ్నయే = అగ్నివిద్యకై, సాదయతామ్ = నియుక్త
మొనర్చెదరో, మరియు మేమును. త్వా = ఏ నిన్ను స్థాపించుదుమో ఆ నీవు, ఋతుభిః =
వసంతవర్షాది ఋతువులతోపాటు, సజూః = ఒకేరకమైన తృప్తి లేక సేవ కలిగియున్న వారుగను,
విధాభిః = జలములతో, సజూః = ప్రీతియుక్తులును, దేవైః = మంచిగుణములతో, సజూః = ప్రీతి
కలిగినవారును, వయోనాధైః = జీవనాదులతో లేక గాయత్ర్యాదిఛందస్సులతో సంబంధమొనరించు
టకు హేతువులు, దేవైః = దివ్యసుఖమిచ్చు నవియునగు ప్రాణములతోపాటు, సజూః = సమానముగ
సేవన మొనర్చుచుండుడు. పురుషార్థపరుడైన పురుషుడా ! లేక స్త్రీ ! త్వా = ఏ నిన్ను ఇహ =
ఈ గృహాశ్రమమునందు, వైశ్వానరాయ = సకలజగత్తుకు నాయకుడు, అగ్నయే = విజ్ఞానదాతయు
నగు నీశ్వరుని ప్రాప్తికొఱకు, అధ్వర్యూ = రక్షకులు, అశ్వినా = సకలవిద్యలందు వ్యాప్తులునైన
అధ్యాపకోపదేశకులు. సాదయతామ్ = స్థాపించెదరో. త్వా = ఏ నిన్ను మేము నియమించెదమో
ఆ నీవు, ఋతుభిః = ఋతువులతోపాటు, సజూః = పురుషార్థులుగ. విధాభిః = వివిధపదార్థముల
ధారణమునకు హేతువులగు ప్రాణముల చేష్టలతో, సజూః = సమానముగ సేవించువారలు, వసుభిః
= అగ్న్యాద్యష్టవసువులతో, సజూః = ప్రీతియుక్తులు, వయోనాధైః = విజ్ఞానసంబంధము కలిగించు,
దేవైః = సుందరవిద్వాంసులతో, సజూః = సమానప్రేమ గలవారు కండు, విద్యాభ్యాస ప్రవృత్తు
లైన బ్రహ్మచారిణీ లేక బ్రహ్మచారీ: త్వా = ఏనిన్ను, ఇహ = ఈ బ్రహ్మచర్యాశ్రమములో, వైశ్వా
నరాయ = సకలమానవులకు సుఖసాధనమగు, అగ్నయే = శాస్త్రవిజ్ఞానమునకై, అధ్వర్యూ =
పాలించువారు, అశ్వినా = పూర్ణవిద్వాంసులునగు నధ్యాపకోపదేశకులు, సాదయతామ్ = నియుక్త
మొనర్చెదరో మఱియు, త్వా = ఏ నిన్ను మేము స్థాపించెదమో, ఆ నీవు, ఋతుభిః = ఋతువు
లతో, సజూః = అనుకూలముగ సేవించువారలు, విధాభిః = వివిధములైన పదార్థముల ధారణము
నకు నిమిత్తములైన ప్రాణచేష్టలతో, సజూః = సమానప్రీతి కలిగినవారు, రుద్రైః = ప్రాణాపాన
వ్యానోదాన సమాన నాగ కూర్మ కృకల దేవదత్త ధనంజయ జీవాత్మలతో, సజూః = అనుసరించి
సేవజేయువారు, వయోనాధైః = వేదాదిశాస్త్రములను తెలియజేయుటకు ప్రబంధమొనర్చు, దేవైః =
విద్వాంసులతో, సజూః = సమానప్రీతి కలిగినవారును గండు. పూర్ణవిద్యగల పురుషుడా లేక ఓస్త్రీ !
త్వా = ఏ నిన్ను, ఇహ = ఈ సంసారమునందు, వైశ్వానరాయ = సకలమానవుల పూర్ణసుఖము
నకై, అగ్నయే = పూర్ణవిజ్ఞానముకై, అధ్వర్యూ = రక్షకులు, అశ్వినా = శీఘ్ర జ్ఞానదాతలునైన
వారు, సాదయతామ్ = నియమించెదరో మఱియు, త్వా = ఏ నిన్ను మేము నియుక్తమొనర్చెదమో
ఆ నీవు, ఋతుభిః = ఋతువులతోపాటు, సజూః = అనుకూలాచరణలు గలవారు, విధాభిః = వివిధ

సత్యక్రియలతో, సజూః = సమానప్రీతిగలవారు, ఆదిత్యైః = సంవత్సరపు పండ్రెండు నెలలతో. సజూః = అనుకూలాహార విహారములుగలవారు, వయోనాధైః = పూర్ణ విద్యావిజ్ఞాన ప్రచారముల ప్రబంధమొనర్చు, దేవైః = పూర్ణవిద్యావంతులగు విద్వాంసులపట్ల, సజూః = అనుకూల ప్రీతిగలవాడు కండు. సత్యార్థముల నుపదేశించు స్త్రీ లేక పురుషుడా ! త్వా = ఏ నిన్ను, ఇహ = ఈ జగత్తునందు, వైశ్వానరాయ = సకలమానవులకు హితకరములగు,అగ్నయే = సుశిక్షలప్రకాశమునకై, అధ్వర్యూ = బ్రహ్మవిద్యారక్షకులగు, అశ్వినా = శీఘ్రబోధకుడు_ఉపదేశకుడు ఇరువురు, సాదయతామ్ = స్థితమొనర్చెదరో మఱియు. త్వా = ఏ మిమ్ము మేము నియతమొనర్చెదమో ఆ మీరు. ఋతుభిః = కాలక్షణాదిసకలావయవములతో, సజూః = అనుకూలముగ సేవించువారు, విధాభిః = సుఖములందు వ్యాపకములగు సకలక్రియలను, సజూః = అనుసరించువారు, విశ్వైః దేవైః = సత్యోపదేశకులగు పతులతో,సజూః = సమానప్రీతిగలిగియున్నవారు, వయోనాధైః = కామించబడు జీవనముతో సంబంధముకలిగించువారు, దేవైః = పరోపకారమునకై సత్యాసత్యములను తెలుపువారునగు ప్రజలతో, సజూః = సమానప్రీతిగలవారుగ కండు. ॥౭॥

భావార్థము :_ఈ సంసారమునందు మానవజన్మపొంది స్త్రీ పురుష లిరువురు విద్వాంసులై లామే బ్రహ్మచర్య విద్యాసుశిక్షాగ్రహణాదిశుభకర్మలందు ప్రవృత్తులై యితరుల నెవరిని ప్రవర్తింపజేయుదురో వారును అందు ప్రవృత్తులై పరమేశ్వరుని మొదలుకొనిపృథ్వీపర్యంత పదార్థములను యథార్థవిజ్ఞానముతో నుపయోగించి సకలర్తువులందు తాము సుఖించవలెను.ఇతరులనుసుఖింపజేయవలెను.

౮_౭ ప్రాణ మ్మ ఇత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, దంపతీ దేవతే, నిచృదతి జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయ మిందు చెప్పబడుచున్నది.

ప్రాణమ్మే పాహ్యపానమ్మే పాహివ్యానమ్మే పాహి చక్షుర్మ ఉర్వ్యా వి భాహి శ్రోత్రమ్మే శ్లోకయ । అపః పిన్వౌషధీ ర్జిన్వ ద్విపాదవ చతుష్పాత్పాహి దివో వృష్టిమేరయ॥

ప్రాణమ్, మే, పాహి, అపానమిత్యప+అనమ్, మే, పాహి వ్యానమితి వి+అనమ్, మే, పాహి, చక్షుః, మే, ఉర్వ్యాః, వి, భాహి, శ్రోత్రమ్, మే, శ్లోకయ, అపః, పిన్వ, ఓషధీః, జిన్వ, ద్విపాదితి ద్వి+పాత్, అవ, చతుష్పాత్, చతుః పాదితి చతుః+పాత్, పాహి, దివః, వృష్టిమ్, ఆ, ఈరయ. [8]

పదార్థః :_(ప్రాణమ్)నాభే రూర్ధ్వగామినమ్(మే)మమ(పాహి)రక్ష (అపానమ్) యో నాభేరర్వాగ్గచ్ఛతి తమ్ (మే)మమ (పాహి) (వ్యానమ్) యో వివిధేషు శరీరసంధిష్వనితి తమ్ (మే) (పాహి)(చక్షుః)నేత్రమ్ (మే)(ఉర్వ్యాః)బహురూపయోత్తమ ఫలప్రదయా పృథివ్యా సహ. ఉర్వీతి పృథివీ నా.. నిఘం. ౧.౧(వి)(భాహి)(శ్రోత్రమ్) (మే) (శ్లోకయ) శాస్త్రశ్రవణాయ సంబంధయ (అపః)ప్రాణాన్(పిన్వ)పుష్ణీహి సించ (ఓషధీః) సోమయవాదీన్ (జిన్వ)ప్రాప్నుహి, జిన్వతీతి గతికర్మా..నిఘం. ౨.౧౪.(ద్విపాత్) మనుష్యాదీన్ (అవ)రక్ష (చతుష్పాత్)గవాదీన్ (పాహి)(దివః) సూర్యప్రకాశాత్ (వృష్టిమ్) (ఆ)(ఈరయ) ప్రేరయ. ॥౮॥ అన్వయః :_ హే పతేః స్త్రీ పురుషః వా త్వముర్వ్యా సహ మే ప్రాణం పాహి, మేఽపానం పాహి, మే వ్యానం పాహి, మే

చక్షు ర్విభాహి, మే శ్రోత్రం శ్లోకయాపః పిన్వౌషధీ ర్జిన్వ ద్విపాదవ చతుష్పాత్ పాహి యథా సూర్యో దివో వృష్టిం కరోతి తథా గృహకృత్యమేరయ. ॥౮॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. స్త్రీ పురుషౌ స్వయంవరం వివాహం విధాయాతిప్రేమ్ణా పరస్పరం ప్రాణప్రియాచరణం శాస్త్రశ్రవణ మోషధ్యాది సేవనం కృత్వా యజ్ఞాద్వృష్టిం చ కారయేతామ్. ॥౮॥

పదార్థము :—ఓ పతీ ! లేక పత్నీ ! నీవు, ఉర్వ్యా = అనేకవిధములైన యుత్తమక్రియలతో, మే = నాయొక్క, ప్రాణమ్ = నాభినుండి పైకినడచు ప్రాణవాయువును, పాహి = రక్షించుము, మే అపానమ్ = నాభిక్రింద గుహ్యేంద్రియ మార్గమున వెడలు నా అపానవాయువును, పాహి = రక్షించుము, మే వ్యానమ్ = అనేకవిధములైన సంధులందుండు నా వ్యానవాయువును, పాహి = రక్షించుము. మే చక్షుః = నానేత్రములను, విభాహి = ప్రకాశితమొనర్పుము. మే శ్రోత్రమ్ = నా కర్ణములను, శ్లోకయ = శాస్త్రశ్రవణములతో పూరించుము. అపః పిన్వ = ప్రాణములను బలపఱచుము, ఓషధీః = యవసోమలతాద్యోషధులను, జిన్వ = పొందుము, ద్విపాత్ = రెండుకాళ్లుగల మనుష్యాది ప్రాణులను, అవ = రక్షించుము. చతుష్పాత్ = నాలుగుకాళ్లుగల గవాదులను, పాహి = రక్షించుము. సూర్యుడె ట్టుల, దివః = స్వప్రకాశముద్వారా, వృష్టిమ్ = వర్షించుచున్నాడో అటులనే గృహకార్యములను, ఏరయ = బాగుగ నిర్వహించుము. ॥౮॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. స్త్రీ పురుషులు స్వయం వర వివాహమొనర్చుకొని అత్యంత ప్రేమతో పరస్పర ప్రాణ ప్రియాచరణము, శాస్త్రశ్రవ ణము, ఓషధి సేవనముల నొనర్చ వలెను. యజ్ఞానుష్ఠానముచే వర్షింపజేయవలెను. ॥౮॥ (౬౬౬)

౬౯ః మూర్ధా వయ ఇత్యస్య విశ్వే దేవా ఋషయః, ప్రజాపత్యాదయో దేవతాః, పూర్వస్య నిచృద్బ్రాహ్మీ పంక్తి [శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః], పురుష ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ పంక్తి శ్ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయ మిందు చెప్పెను.

మూర్ధా వయః ప్రజాపతి శ్ఛన్దః క్షత్రం వయో మయన్దం ఛన్దో విష్టమ్భో వయోఽధిపతిశ్ఛన్దో విశ్వకర్మా వయః పరమేష్ఠీ ఛన్దో వస్తో వయో విబలం ఛన్దో వృష్ణి ర్వయో విశాలం ఛన్దః పురుషో వయస్తన్ద్రం ఛన్దో వ్యాఘ్రోవయోఽనాధృష్టం ఛన్దః సింహో వయశ్ఛదిశ్ఛన్దః పష్ఠవాడ్వయో బృహతీ ఛన్ద ఉక్షా వయః కకుప్ ఛన్ద ఋషభో వయః సతో బృహతీ ఛన్దః ॥ ॥౯॥

మూర్ధా, వయః, ప్రజాపతి రితి ప్రజా+పతిః, ఛన్దః, క్షత్రమ్, వయః, మయ న్దమ్, ఛన్దః, విష్టమ్భః, వయః, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, ఛన్దః, విశ్వకర్మేతి విశ్వ+ కర్మా, వయః, పరమేష్ఠీ, పరమేస్థీతి పరమే+స్థీ, ఛన్దః, వస్తః, వయః, విబల మితి వి+బలమ్, ఛన్దః, వృష్ణిః, వయః, విశాలమితి వి+శాలమ్, ఛన్దః, పురుషః

వయః, తన్ద్రిమ్, ఛన్దః, వ్యాఘ్రః, వయః, అనాధృష్టమ్, ఛన్దః, సింహః, వయః, ఛదిః, ఛన్దః, పష్ఠవాడితి పష్ఠ+వాట్, వయః, బృహతీ, ఛన్దః, ఉక్షా, వయః, కకుప్, ఛన్దః, ఋషభః, వయః, సతోబృహతీతి సతః+బృహతీ, ఛన్దః. [9]

పదార్థః:—(మూర్ధా) మూర్ధావదుత్తమం బ్రాహ్మణకులమ్ (వయః) కమనీయమ్ (ప్రజాపతిః) ప్రజాపాలకః (ఛన్దః) విద్యాధర్మశమాదికర్మ (క్షత్రమ్) క్షత్రియకులమ్ (వయః) న్యాయవినయపరాక్రమవ్యాప్తమ్ (మయన్దమ్)యన్మయం సుఖం దదాతి తత్ (ఛన్దః)బలయుక్తమ్ (విష్టమ్భః) విశో వైశ్యస్య విష్టమ్భో రక్షణం యేన (వయః) ప్రజనకః (అధిపతిః) అధిష్ఠాతా (ఛన్దః) స్వాధీనః (విశ్వకర్మా) అఖిలోత్తమకర్మకర్తా రాజా (వయః) కమితా (పరమేష్ఠీ) సర్వేషాం స్వామీ (ఛన్దః) స్వాధీనః (వస్తః) వ్యవహారై రాచ్ఛాదితో యుక్తః (వయః) వివిధవ్యవహారవ్యాపీ(విబలమ్) వివిధం బలం యస్మాత్ (ఛన్దః) (వృష్ణిః) సుఖసేచకః (వయః) సుఖప్రాపకమ్ (విశాలమ్) విస్తీర్ణమ్ (ఛన్దః) స్వాచ్ఛన్ద్యమ్ (పురుషః) పురుషార్థయుక్తః (వయః) కమనీయం కర్మ(తన్ద్రిమ్) కుటుమ్బధారణమ్. అత్ర తత్రి కుటుమ్బధారణ ఇత్యస్మాదచ్ వర్ణవ్యత్యయేన తస్య దః(ఛన్దః) బలమ్(వ్యాఘ్రః) యో వివిధాన్ సమన్తాజ్జిఘ్రతి (వయః) కమనీయమ్ (అనాధృష్టమ్)ధార్ష్ట్యమ్(ఛన్దః)బలమ్ (సింహః) యో హినస్తి పశ్వాదీన్ సః (వయః) పరాక్రమమ్ (ఛదిః)అపవారణమ్ (ఛన్దః) ప్రదీపనమ్ (పష్ఠవాట్) యః పస్థేన పృష్ఠేన వహత్యుష్ట్రాదిః—వర్ణవ్యత్యయేన ఋకారస్యాత్రాకారదేశః (వయః) బలవాన్ (బృహతీ) మహత్వమ్ (ఛన్దః)పరాక్రమమ్ (ఉక్షా)సేచకో వృషభః (వయః) బలిష్ఠః (కకుప్) దిశః (ఛన్దః) ఆనన్దమ్ (ఋషభః) గతిమాన్ పశుః (వయః)బలిష్ఠః (సతోబృహతీ) (ఛన్దః) స్వాతన్త్ర్యమ్. ॥౯॥ అన్వయః :—హే స్త్రి! పురుష వా మూర్ధా ప్రజాపతిరివ త్వం వయో మయన్దం ఛన్దః క్షత్రమేరయ విష్టమ్భోఽధిపతి రివ త్వం వయశ్ఛన్దః ఏరయ విశ్వకర్మా పరమేష్ఠీవ త్వం వయశ్ఛన్ద ఏరయ వస్త ఇవ త్వం వయో విబలం ఛన్ద ఏరయ. వృష్ణిరివ త్వం విశాలవయ శ్ఛన్ద పురుష ఇవ త్వం వయస్తన్ద్రిం ఛన్ద ఏరయ వ్యాఘ్రఇవ త్వం వయోఽనాధృష్టం ఛన్ద ఏరయ సింహ ఇవ త్వం వయశ్ఛదిశ్ఛన్ద ఏరయ పష్ఠవాడివ త్వం బృహతీ వయశ్ఛన్ద ఏరయోక్షేవ త్వం వయః కకుప్ఛన్ద ఏరయ, ఋషభ ఇవ త్వం వయః సతో బృహతీ ఛన్ద ఏరయ ప్రేరయ, ॥౯॥ భావార్థః :— అత్ర శ్లేషవాచకలుప్తోపమాలంకారౌ. ఏరయేతి పూర్వస్మాన్మన్త్రాదనువర్తతే. స్త్రీ పురుషై ర్బ్రాహ్మణాదివర్ణాన్ స్వచ్ఛన్దాన్ సంపాద్య వేదాదీన్ ప్రచార్యాలస్యాదికం త్యక్త్వా శత్రూన్నివార్య మహద్బలం సదా వర్ధనీయమ్. ॥౯॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ! లేక పురుషుడా! మూర్ధా = శిరస్తుల్యమైన యుత్తమ బ్రాహ్మణవంశము, ప్రజాపతిః = ప్రజారక్షకుడైన రాజువంటివాడవునగు నీవు. వయః = కామించదగినది. మయందమ్ = సుఖదాయకము, ఛందః = బలయుక్తమునగు, క్షత్రమ్ = క్షత్రియకులమును ప్రేరేపించుము. విష్టంభః = వైశ్యులరక్షణకు హేతువవు, అధిపతిః = అధిష్ఠాతయైన నృపునివంటి వాడవునగు నీవు, వయః = న్యాయవినయములను పొందిన, ఛందః = స్వచ్ఛందపురుషుని ప్రేరేపించుము. విశ్వకర్మా = సకలఉత్తమకర్మల నొనర్చువాడవు, పరమేష్ఠీ = అందఱికి రాజువునైన నీవు,వయః ఛందః = కామించదగిన స్వతంత్రమును, ఏరయ = వృద్ధిపఱచుము. వస్తః = వ్యవహారకుశలునితో తుల్యుడ

వైన నీవు, వయః విబలమ్ = అనేకవిధముల వ్యవహారములందు వ్యాపకము. వివిధబలములకు హేతువునగు, ఛందః = ఆనందమును పెంపొందజేయుము. వృష్ణిః = సుఖవృష్టిగురిపించు వానివలెనున్న నీవు, విశాలమ్ వయః = విస్తారయుక్తము సుఖదాయకమునగు, ఛందః = స్వతంత్రమును వృద్ధిపఱచుము, పురుషః = పురుషార్థునివలెనున్న నీవు, వయః తంద్రమ్ = కోరదగిన కుటుంబ ధారణ రూపకర్మను మఱియు, ఛన్దః = బలమును వృద్ధిపఱచుము. వ్యాఘ్రః = వివిధపదార్థములను చక్కగ నాఘ్రాణించు వ్యాఘ్రజంతువువలె నుండు రాజువైన నీవు, వయః = కోరదగిన, అనాధృష్టమ్ = దృఢమైన, ఛందః = బలమును పెంచుము. సింహః = పశ్వాదులను హింసించు సింహమువలె పరాక్రమవంతుడవు రాజువు నగు నీవు, వయః = పరాక్రమముతోపాటు, ఛదిః = నిరోధమును. ఛందః = ప్రకాశమును పెంపొందించుము. పష్ఠవాట్ = వీపుమీద బరువులు మోయు ఒంటెవలెనున్న వైశ్యుడవైననీవు, బృహతీ = గొప్ప, వయః = బలయుక్తమగు. ఛందః = పరాక్రమమును ప్రేరేపించుము. ఉక్షా = సించన మొనర్చు వృభముపలెనున్న శూద్రుడవైననీవు; వయః = అతిబలమునకు హేతువగు, కకుప్ = దిక్కులను, ఛందః = ఆనందమును వృద్ధిపఱచుము. ఋషభః = శీఘ్రగంతయైన పశువువలెనున్న భృత్యుడవగునీవు, వయః = బలముతో, సతోబృహత్ = ఉత్తమమైన గొప్ప, ఛందః = స్వతంత్రమును ప్రేరేపించుము. ॥౯॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారము లున్నది. ఏరయ అను పదము [పూర్వమంత్రమునుండి] అనువృత్తమైనది. స్త్రీ పురుషులు బ్రాహ్మణాదివర్ణములను స్వచ్ఛందములుగ నొనర్చి, శాస్త్రముల ప్రచారమొనర్చి, ఆలస్యాదుల త్యజించి శత్రువులను నివారించి గొప్పబలమును సదా పెంపొందజేయవలెను. ॥౯॥ (౬౯౩)

---

౬౯౪ అనడ్వానిత్యస్య విశ్వేదేవ ఋషిః, విద్వాంసో దేవతాః, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నావిషయ మిందు చెప్పెను.

అనడ్వాన్వయః పఙ్క్తిశ్ఛన్దో ధేనుర్వయో జగతీ ఛన్దస్త్ర్యవి ర్వయస్ త్రిష్టుప్ ఛన్దో దిత్యవాడ్ వయో విరాట్ ఛన్దః పంచావి ర్వయో గాయత్రీ ఛన్దస్త్రివత్సో వయ ఉష్ణిక్ ఛన్ద స్తుర్యవాడ్ వయో ఽనుష్టుప్ ఛన్దః ॥ ॥౧౦॥

అనడ్వాన్, వయః, పఙ్క్తిః, ఛన్దః, ధేనుః, వయః, జగతీ, ఛన్దః, త్రి+అవిః, వయః, త్రిష్టుప్, త్రిస్తుబితి త్రి+స్తుప్, ఛన్దః, దిత్యవాడితి దిత్య+వాట్, వయః, విరాడితి వి+రాట్, ఛన్దః, పఞ్చావిరితి పఞ్చ+అవిః, వయః, గాయత్రీ, ఛన్దః, త్రివత్స ఇతి త్రి+వత్సః, వయః, ఉష్ణిక్, ఛన్దః, తుర్యవాడితి తుర్య+వాట్, వయః, అనుష్టుప్, అనుస్తుబిత్యను+స్తుప్, ఛన్దః. [10]

పదార్థః :—(అనడ్వాన్) వృషభః (వయః) (బలమ్) (పఙ్క్తిః) (ఛన్దః) (ధేనుః) దుగ్ధప్రదా (వయః) కామనామ్ (జగతీ) జగదుపకారకమ్ (ఛన్దః) ఆహ్లాదనమ్ (త్ర్యవిః) త్రయోఽవ్యాదయో యస్మాత్తమ్ (వయః) ప్రజననమ్ (త్రిష్టుప్) త్రీణి కర్మోపాసనాజ్ఞానాని స్తువన్తి యయా సా (ఛన్దః)

(వా॰) ఋణశ్చైరిష్ఠ్య ఏత్తాన్ యవాదీన్ వహతి (వయః) ప్రాపణమ్ (విరాట్) (ఛన్దః) ఆనన్దకరమ్ (పంచావిః) పంచేన్ద్రియాణ్యవన్తి యేన సః (వయః) విజ్ఞానమ్ (గాయత్రీ) (ఛన్దః) (త్రివత్సః) త్రయః కర్మోపాసనాజ్ఞానాని వత్సా ఇవ యస్య సః (వయః) పరాక్రమమ్ (ఉష్ణిక్)యద్ దుఃఖాని దహతి తమ్ (ఛన్దః) (తుర్యవాట్) తుర్యాన్ చతురో వేదాన్ వహతి యేన సః (అనుష్టుప్) అనుష్టౌతి యయా సా (ఛన్దః) సుఖసాధకమ్. అత్ర పూర్వవత్ మన్త్రత్రయ ప్రతీకాని లోకన్తా ఇన్ద్ర[౧౨.౫౪.౫౬]మితి లిఖితాని నివారితాని. ॥౧౦॥ అన్వయః :—హే స్త్రీ పురుష వాఽనడ్వానివ త్వం పంక్తిశ్ఛన్దో వయ ఏరయ, ధేను రివ త్వం జగతీ ఛన్దో వయ ఏరయ,త్ర్యవి రివ త్వం త్రిష్టుప్ ఛన్దో వయ ఏరయ, దిత్యవాడివ త్వం విరాట్ ఛన్దో వయ ఏరయ, పంచావి రివ త్వం గాయత్రీ ఛన్దో వయ ఏరయ,త్రివత్స ఇవ త్వముష్ణిక్ ఛన్దో వయ ఏరయ, తుర్యవాడివ త్వమనుష్టుప్ఛన్దో వయ ఏరయ. ॥౧౦॥ భావార్థః :—అత్ర శ్లేషవాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. ఏరయ పదాను వృత్తిశ్చ. యథాఽనడుహాదీనాం రక్షణేన కృషీవలా అన్నాదీన్యుత్పాద్య సర్వాన్ సుఖయన్తి తథైవ విద్వాంసః స్త్రీ పురుషా విద్యాః ప్రచార్య సర్వా నానన్దయన్తి. ॥౧౦॥

పదార్థము :— ఓ స్త్రీ లేక పురుషుడా! అనడ్వాన్ = ఎద్దువలె బలవంతుడవై నీవు, పంక్తి = ప్రకటితము, ఛందః = స్వతంత్రమునునగు, వయః = బలమును ప్రేరేపించుము, ధేనుః = పాడియావువలె నీవు,జగతీ = జగత్తునకుపకారకమగు,ఛందః = ఆనందముయొక్క, వయః = కామనను పెంపొందించుము, త్ర్యవిః = మూడు-మేకలు, గొఱ్ఱెలు, ఆవులుగల వానివలె బుద్ధిమంతుడవై నీవు, త్రిష్టుప్ = జ్ఞానకర్మోపాసనముల స్తుతికి హేతువగు, ఛందః = స్వతంత్రమును, వయః = ఉత్పత్తిని వృద్ధియొనర్చుము, దిత్యవాడ్ = భూమిని త్రవ్వుటచే నుత్పన్నమగు యవాదిధాన్యములను లభింపజేయు క్రియవలె నీవు, విరాట్ = వివిధప్రకాశయుక్తము, ఛందః = ఆనందకారకమునగు, వయః = ప్రాప్తిని వృద్ధిపఱచుము.పంచావిః = పంచేంద్రియముల రక్షణకు హేతువగు నోషధివలె నీవు, గాయత్రీ = గాయత్రి, ఛందః = మంత్రముయొక్క, వయః = జ్ఞానమును పెంపొందించుము. త్రివత్సః = జ్ఞానకర్మోపాసనలు కోరువానివలె నీవు. ఉష్ణిక్ = దుఃఖముల నాశకము, ఛందః = స్వతంత్రమునగు, వయః = పరాక్రమమును పెంపొందించుము, తుర్యవాట్ = నాలుగు వేదములను లంబిపజేయువానివలె నీవు, అనుష్టుప్ = అనుకూలస్తుతికి నిమిత్తము. ఛందః = సుఖసాధకమునగు, వయః = వాంఛను ప్రతిదినము వృద్ధిపఱచు చుండుము. ॥౧౦॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు శ్లేషాలంకారము, వాచకలుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. వ్యవసాయ మొనర్చువారు వృషభాదిసాధనముల రక్షణచే నన్నాది పదార్థముల నుత్పన్నమొనర్చి అందఱికి నెటుల సుఖము నిచ్చుచున్నారో అటులనే విద్వాంసులు విద్యను ప్రచారమొనర్చి సకల ప్రాణుల కానందము చేకూర్చు చున్నారు. ॥౧౦॥ (౯౯౦॥

ఇన్ద్రాగ్నీ ఇత్యస్య విశ్వేదేవా ఋషయః, ఇన్ద్రాగ్నీ దేవతే, భురిగనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయము నిందు జెప్పెను,

ఇన్ద్రాగ్నీ అవ్యథమానామిష్టకాం దృꣳహతం యువమ్ ।
పృష్ఠేన ద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షం చ వి బాధసే ॥ ॥౧౧

ఇన్ద్రాగ్నీ ఇతీన్ద్రాగ్నీ, అవ్యథమానామ్, ఇష్టకామ్, దృꣳహతమ్, యువమ్,

పృష్ఠేన, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, అన్తరిక్షమ్, చ, వి, బాధసే.

పదార్థః :-(ఇన్ద్రాగ్నీ) ఇన్ద్రో విద్యుచ్చాగ్ని సూర్యశ్చైవ (అవ్యథమానామ్) అపీడితా మచలితామ్ (ఇష్టకామ్) ఇష్టం కర్మ యస్యాస్తామ్(దృంహతమ్)వర్ధేతామ్ (యువమ్) యువామ్(పృష్ఠేన) (ద్యావాపృథివీ) ప్రకాశభూమీ (అన్తరిక్షమ్)ఆకాశమ్ (చ) (వి)(బాధసే)॥౧౧॥ అన్వయః :- హే ఇన్ద్రాగ్నీ ఇవ వర్తమానౌ స్త్రీ పురుషౌ! యువం యువా మవ్యథమానాం ప్రాజ్ఞాం ప్రాప్యేష్టకా మివ గృహాశ్రమం దృంహతమ్, యథా ద్యావాపృథివీ పృష్ఠేనాన్తరిక్షం బాధేతే తథా దుఃఖాని శత్రూంశ్చ బాధేథామ్. హే పురుష! యథా త్వ మేతస్యాః స్వపత్న్యాః పీడాం విబాధసే తథా చేయ మపి తవ పీడాం బాధతామ్. ॥౧౧॥ భావార్థః :-అత్ర శ్లేష వాచకలుప్తోప మాలంకారౌ. యథా విద్యుత్సూర్యావపో వర్షిత్వౌషధ్యాదీన్ వర్ధయత స్తథైవ స్త్రీ పురుషౌ కుటుంబం వర్ధయేతామ్. యథా ప్రకాశః పృథివీ ఆకాశమాచ్ఛాదయత స్తథైవ గృహాశ్రమ వ్యవహారమలంకుర్యాతామ్. ॥౧౧॥

పదార్థము :-ఇంద్రాగ్నీ = విద్యుత్సూర్యులవలె మెలగు నో స్త్రీ పురుషులారా! యువమ్ = మీ రిరువురును, అవ్యథమానామ్ = నిశ్చలబుద్ధినిపొంది, ఇష్టకామ్ = ఇటుకవలె నున్న గృహాశ్రమమును, దృంహతమ్ = దృఢమొనర్చుడు, ద్యావాపృథివీ = ఎటుల ప్రకాశము భూమి, పృష్ఠేన = వీపుతో ఆకాశమును కట్టివేయుచున్నవో అటులనే దుఃఖములను శత్రువులను కట్టివేయుడు. ఓ పురుషుడా! ఎటుల నీవు నీ యీ స్త్రీయొక్క పీడను, విబాధసే = విశేషించి తొలగించుచున్నావో అటులనే యీ స్త్రీయు నీ సకలబాధలను హరింపజేయుచుండును గాక! ॥౧౧॥

భావార్థః :-ఈ మంత్రమునందు శ్లేషవాచకలుప్తోపమాలంకారములున్నవి, ఎటుల విద్యుత్సూర్యులు జలవర్ష ఓషధులను పెంపొందజేయుచున్నవో అటులనే స్త్రీ పురుషులు కుటుంబమును వృద్ధిజేయవలయును. ప్రకాశము పృథివి రెండు ఎటుల ఆకాశమును ఆవరించుచున్నవో అటులనే గృహాశ్రమ వ్యవహారములను పూర్ణమొనర్చుడు, ॥౧౧॥ (౬౫౫)

౨౦౦ విశ్వకర్మేత్యస్య విశ్వకర్మర్షిః, వాయు ర్దేవతా, విస్కృతి శ్ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నావిషయమే ఈ మంత్ర మందు జెప్పెను.

విశ్వకర్మా త్వా సాదయత్వ న్తరిక్షస్య పృష్ఠే వ్యచస్వతీం ప్రథస్వతీ మన్తరిక్షం యచ్ఛాన్తరిక్షం దృꣳహాన్తరిక్షం మా హిꣳసీః । విశ్వస్మై ప్రాణాయాఽపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయ వాయుష్ట్వాఽభిఽపాతు మహ్యా స్వస్త్యా ఛర్దిషా శన్తమేన తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥ ॥౧౨॥

విశ్వకర్మేతివిశ్వ+కర్మా, త్వా, సాదయతు, అంతరిక్షస్య, పృష్ఠే, వ్యచస్వతీమితి వ్యచః+వతీమ్, ప్రథస్వతీమ్, అంతరిక్షమ్, యచ్ఛ, అన్తరిక్షమ్, దృꣳహ, అంతరిక్షమ్, మా, హిꣳసీః,విశ్వస్మై,ప్రాణాయ,అపానాయ,వ్యానాయ,ఉదానాయ, ప్రతిష్ఠాయై, చరిత్రాయ, వాయుః, త్వా, అభి, పాతు, మహ్యా, స్వస్త్యా, ఛర్దిషా,

శ న్తమేన, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద. [12]

పదార్థః :-(విశ్వకర్మా) అఖిలశుభక్రియాకుశలః (త్వా) త్వామ్ (సాదయతు) సంస్థాపయతు (అన్తరిక్షస్య)ఆకాశస్య (పృష్ఠే) భాగే (వ్యచస్వతీమ్) ప్రశస్తః వ్యచో విజ్ఞానం సత్కారణం విద్యతే యస్యా స్తామ్ (ప్రథస్వతీమ్)ఉత్తమవిస్తీర్ణ విద్యాయుక్తామ్(అన్తరిక్షమ్) జలమ్. ఆన్తరిక్షమిత్యుదక నామ, నిఘం, ౧,౧౨, (యచ్ఛ) (అన్తరిక్షమ్)ప్రశస్తం శోధితముదకమ్(దృంహ) (అన్తరిక్షమ్) మధురాదిగుణయుక్తం రోగనాశకముదకమ్ (మా) (హింసీః)హింస్యాః (విశ్వస్మై) సమగ్రాయ (ప్రాణాయ) (అపానాయ) (వ్యానాయ) (ఉదానాయ) (ప్రతిష్ఠాయై) (చరిత్రాయ) శుభకర్మాచారాయ (వాయుః) ప్రాణ ఇవ (త్వా) (అభి) (పాతు)(మహ్యా)మహత్యా(స్వస్త్యా) సుఖక్రియయా (ఛర్దిషా) ప్రకాశేన (శన్తమేన) అతిశయేన సుఖకారకేణ (తయా) (దేవతయా) దివ్యసుఖప్రదానక్రియయా సహ (అఙ్గిరస్వత్) సూత్రాత్మవాయువత్ (ధ్రువా) నిశ్చలజ్ఞానయుక్తా (సీద) స్థిరా భవ. ॥౧౨॥

అన్వయః:-హే స్త్రి! విశ్వకర్మా పతి ర్యాం వ్యచస్వతీం ప్రథస్వతీ మన్తరిక్షస్య పృష్ఠే త్వా సాదయతు, సా త్వం విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయాన్తరిక్షం యచ్ఛాఽన్తరిక్షం దృంహాన్తరిక్షం మా హింసీః యో వాయుః ప్రాణ ఇవ ప్రియస్తవ స్వామి మహ్యా స్వస్త్యా ఛర్దిషా శన్తమేన త్వామభిపాతు సా త్వం తయా పత్యాఖ్యయా దేవతయా సహాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద. ॥౧౨॥ భావార్థః :-అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యథా పురుషః స్త్రియం సత్కర్మసు నియోజయేత్తథా స్త్ర్యపి స్వపతిం చ ప్రేరయేత్,యతః సతతమానన్దో వర్ధేత. ॥౧౨॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ! విశ్వకర్మా = సంపూర్ణశుభకర్మలొనర్చుటయందు కుశలుడైనపతి. వ్యచస్వతీమ్ = ప్రశంసిత విజ్ఞానము లేక సత్కారముతో కూడినదానవు,ప్రథస్వతీమ్ = ఉత్తమవిస్తృత విద్యావతివియునగు, త్వా = ఏ నిన్ను, అంతరిక్షస్య పృష్ఠే = ప్రకాశముయొక్క ఒకభాగములో, సాదయతు = స్థాపించునో ఆనీవు, విశ్వస్మై ప్రాణాయ అపానాయ = సమస్తప్రాణాపాన వ్యానోదాన రూపశరీరస్థ సకల వాయువులకై, ప్రతిష్ఠాయై = ప్రతిష్ఠకొఱకు, చరిత్రాయ = శుభకర్మాచరణలకొఱకు, అంతరిక్షమ్ = జలాదులను, యచ్ఛ = ఒసగుము [వినియోగించుము], అంతరిక్షమ్ దృంహ = ప్రశంసితము శుద్ధమునగు జలముతో కూడిన అన్నధనాదులను = వృద్ధి పఱచుము. అంతరిక్షమ్ = మాధుర్యాది గుణయుక్తములు రోగనాశకములునగు ఆకాశస్థ సకల పదార్థములను. మా హింసీః = నశింపజేయకుము. త్వా = ఏ నిన్ను, వాయుః = ప్రాణప్రియుడగుపతి, మహ్యా స్వస్త్యా = సుఖరూపమైన క్రియతోను, ఛర్దిషా = ప్రకాశముతోను, శంతమేన = అతిసుఖదాయకమైన విజ్ఞానముతోను అభిపాతు = అన్నివైపులనుండి రక్షించునో, ఆ నీవు, తయా దేవతయా = ఆదివ్యసుఖము చేకూర్చుక్రియను గలిగియున్న పతిదేవతతో, అంగిరస్వత్ = వ్యాపకవాయువువలె, ధ్రువా = నిశ్చలజ్ఞానయుక్తురాలవై, సీద = స్థిరముగ నుండుము. ॥౧౨॥

భావార్థము :-ఈ మంత్రమున శ్లేష వాచకలుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. పురుషుడెటుల తన స్త్రీని సత్కర్మలయందు నియోగించునో అటులనే స్త్రీయు తన పతిని సుకర్మలందు ప్రేరేపించవలయును. దానిచే నిరంతరము ఆనందమభివృద్ధిజెందును. ॥౧౨॥ (౨౦౦)

౨౦౧ రాజ్ఞ్యసీత్యస్య విశ్వేదేవ ఋషిః, దిశో దేవతాః, విరాట్ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మయ్యదియే.

రాజ్ఞ్యసి ప్రాచీ దిగ్విరాడసి దక్షిణా దిక్ సమ్రాడసి ప్రతీచీ దిక్ స్వరాడస్యు
దీచీ దిగధిపత్న్యసి బృహతీ దిక్ ॥ ॥౧౩॥

రాజ్ఞీ, అసి, ప్రాచీ, దిక్, విరాడితి వి+రాట్, అసి, దక్షిణా, దిక్, సమ్రాడితి
సమ్ + రాట్, అసి, ప్రతీచీ, దిక్, స్వరాడితి స్వ+రాట్, అసి, ఉదీచీ, దిక్, అధి
పత్నీత్యధి+పత్నీ, అసి, బృహతీ, దిక్. [13]

పదార్థః :-(రాజ్ఞీ) రాజమానా (అసి)(ప్రాచీ)పూర్వా (దిక్) దిగివ(విరాట్) వివిధ వినయ విద్యాప్రకాశయుక్తా (అసి) (దక్షిణా) (దిక్) దిగివ (సమ్రాట్)సమ్యక్ సుఖే భూగోలే రాజమానా (అసి) (ప్రతీచీ)పశ్చిమా(దిక్)(స్వరాట్)యా స్వయం రాజతే సా (అసి) (ఉదీచీ) ఉత్తరా (దిక్) (అధిపత్నీ) గృహేఽధికృతా స్త్రీ (అసి) (బృహతీ)మహతీ (దిక్)అధ ఊర్ధ్వా. ॥౧౩॥అన్వయః :- హే స్త్రి! యా త్వం ప్రాచీ దిగివ రాజ్ఞ్యసి, దక్షిణాదిగివ విరాడసి, ప్రతీచీ దిగివ సమ్రాడస్యుదీచీ దిగివ స్వరాడసి బృహతీ దిగివాధిపత్న్యసి సా త్వం సర్వాన్ పత్యాదీన్ ప్రీణీహి. ॥౧౩॥భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా దిశః సర్వతోఽభివ్యాప్తా విజ్ఞాపికా అక్షుబ్ధాః సన్తి తథైవ స్త్రీ శుభగుణకర్మ స్వభావైః సహితా స్యాత్. ॥౧౩॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ! ఏ నీవు, ప్రాచీ దిక్ = పూర్వదిశవలె. రాజ్ఞీ అసి = ప్రకాశమానురాలవో, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణదిశవలె. విరాట్ అసి = అనేక విధములైన వినయ విద్యాప్రకాశములుకలిగిన దానవో, ప్రతీచీ దిక్ = పశ్చిమదిశవలె, సమ్రాట్ అసి = చక్రవర్తిరాజువలె సుఖయుక్తపృధివియందు చక్కగా ప్రకాశమాను లవో, ఉదీచీ దిగ్ = ఉత్తరదిశవలె, స్వరాట్ అసి = స్వయం ప్రకాశమానురాలవో, బృహతీ ది = క్రిందమీదలవలె, అధిపత్నీ అసి = గృహము నందధికారమును పొందినదానవై యున్నావో ఆ నీవు పతిమొదలైన వారందఱిని తృప్తపఱుచుము. ॥౧౩॥

భావార్థము :-ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. దిక్కులెటుల అన్నివైపులనుండి అభివ్యాప్తములు, బోధను కలిగింపజేయునవి, అక్షుబ్ధములు నై యున్నవో అటులనే స్త్రీ శుభగుణకర్మ స్వభావములతో గూడినదై యుండవలయును. ॥౧౩॥ (౨౦౧)

---

౨౦౨ విశ్వకర్మేత్యస్య విశ్వేదేవా ఋషయః, వాయుర్దేవతా, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మయ్యదియే.

విశ్వకర్మా త్వా సాదయత్వన్తరిక్షస్య పృష్ఠే జ్యోతిష్మతీమ్ ।
విశ్వస్మై ప్రాణాయాఽపానాయ వ్యానాయ విశ్వం జ్యోతి ర్యచ్ఛ ।
వాయుష్టేఽధిపతిస్తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥ ॥౧౪॥

విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, త్వా, సాదయతు, అన్తరిక్షస్య, పృష్ఠే, జ్యోతిష్మతీమితి జ్యోతిః+మతీమ్, విశ్వస్మై, ప్రాణాయ, అపానాయ, వ్యానాయ, విశ్వమ్,

జ్యోతిః, యచ్ఛ, వాయుః, తే, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, తయా, దేవతయా, అఙ్గిర
స్వత్, ధ్రువా, సీద. [14]

పదార్థః :—(విశ్వకర్మా)సకలేష్టక్రియః(త్వా)త్వామ్(సాదయతు)(అన్తరిక్షస్య)జలస్య(పృష్ఠే) ఉపరిభాగే(జ్యోతిష్మతీమ్) బహుజ్యోతి ర్విద్యతే యస్యా స్తామ్ (విశ్వస్మై) సర్వస్మై (ప్రాణాయ) (అపానాయ) (వ్యానాయ)(విశ్వమ్) సంపూర్ణమ్ (జ్యోతిః) విజ్ఞానమ్ (యచ్ఛ)గృహాణ (వాయుః) ప్రాణ ఇవ ప్రియః (తే) తవ (అధిపతిః)(తయా)(దేవతయా) (అఙ్గిరస్వత్)సూర్యవత్ (ధ్రువా) దృఢా (సీద). ॥౧౪॥ అన్వయః :—హే స్త్రి! యా జ్యోతిష్మతీం త్వా విశ్వస్మై ప్రాణాయాఽపానాయ వ్యానాయాన్తరిక్షస్య పృష్ఠే విశ్వకర్మా సాదయతు సా త్వం విశ్వం జ్యోతి ర్యచ్ఛ యో వాయు రివ తేఽధిపతిరస్తి తయా సహ ధ్రువాంగిరస్వత్ సీద. ॥౧౪॥ భావార్థః :— స్త్రీ బ్రహ్మచర్యేణ స్వయం విదుషీ భూత్వా శరీరాత్మబలవర్ధనాయ స్వాపత్యేభ్యో విజ్ఞానం సతతం ప్రదద్యాదితి ॥౧౪॥

పదార్థము:–ఓ స్త్రీ! జ్యోతిష్మతీమ్ త్వా = బహువిజ్ఞానవతియగు నే నిన్ను,విశ్వస్మై ప్రాణాయ అపానాయ వ్యానాయ = సకలప్రాణాపానవ్యానముల పుష్టికై, అంతరిక్షస్య పృష్ఠే = జలముయొక్క ఉపరితలభాగముపై, విశ్వకర్మా సాదయతు = సకల శుభకర్మలనభిలషించు పతి స్థాపించునో ఆ నీవు, విశ్వమ్ జ్యోతిః = సంపూర్ణ విజ్ఞానమును, యచ్ఛ = గ్రహించుము, వాయుః = ప్రాణప్రియుడగు నే, తే అధిపతిః = నీ భర్త యున్నాడో, తయా దేవతయా = ఆదేవతాస్వరూప పతితో, ధ్రువా = ధ్రువత్వమందుము, అంగిరస్వత్ = సూర్యునివలె, సీద = స్థిరురాలవు కమ్ము. ॥౧౪॥

భావార్థము :—స్త్రీ బ్రహ్మచర్యాశ్రమముచే తాను విదుషియై శారీరకాత్మిక బలముల వృద్ధికై స్వసంతానమునకు నిరంతరము విజ్ఞానము నొసగవలయును.

ఇంతవరకు గ్రీష్మర్తువు వ్యాఖ్యానించబడినది. ॥౧౪॥ (౭౦౨)

౭౦౩ నభశ్చేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఋతవో దేవతాః, స్వరాడుత్కృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

అథ వర్షర్తు ర్వ్యాఖ్యాయతే. వర్షర్తువు ఈ మంత్రమందు వ్యాఖ్యానించబడుచున్నది.

నభశ్చ నభస్యశ్చ వార్షికావృతూ అగ్నేరన్తః శ్లేషో ఽసి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాఽఽప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః। యే అగ్నయః సమనసోఽన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే వార్షికావృతూ అభికల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥

నభః, చ, నభస్యః,చ,వార్షికౌ,ఋతూ ఇత్యృతూ, అగ్నేః, అన్తఃశ్లేష ఇత్యన్తః శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః, పృథగ్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి

స+వ్రతాః, యే, అగ్నయః, సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ
ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఇమే ఇతీమే, వార్షికౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా
ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రమ్+ఇవ, దేవాః, అభిసంవిశన్త్విత్యభి+
సంవిశన్తు, తయా దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్. [15]

పదార్థః:—హే (నభః) నహ్యన్తి ఘనా యస్మిన్ స శ్రావణో మాసః(చ)(నభస్యః)నభస్సు భవో భాద్రపదః (చ) (వార్షికౌ) వర్షాసుభవౌ (ఋతూ)వర్షర్తుసంబంధినౌ(అగ్నేః) ఊష్మణః(అన్తః శ్లేషః) మధ్యే స్పర్శో యస్య (అసి) అస్తి (కల్పేతామ్)(ద్యావాపృథివీ) (కల్పన్తామ్)(ఆపః) (ఓషధయః) (కల్పన్తామ్)(అగ్నయః)(పృథక్)(మమ) (జ్యైష్ఠ్యాయ) ప్రశస్యభావాయ (సవ్రతాః)సమానాని వ్రతాని నియమా యేషాం తే (యే) (అగ్నయః) (సమనసః)సమానం మనో జ్ఞానం యేభ్యస్తే (అన్తరా) మధ్యే(ద్యావాపృథివీ)(ఇమే)(వార్షికౌ)వర్షాసు భవౌ (ఋతూ) వృష్టిప్రాపకౌ (అభికల్పమానాః) అభితః సుఖాయ సమర్థయన్తః (ఇన్ద్రమివ) యథా విద్యుతమ్ (అభిసంవిశన్తు) ఆభిముఖ్యేన సమ్యక్ ప్రవిశన్తు(తయా)(దేవతయా)(అఙ్గిరస్వత్)(ధ్రువే)(సీదతమ్). ॥౧౫॥ అన్వయః:—హే పురుషౌ! యువాం యౌ నభశ్చ నభస్యశ్చ వార్షికావృతూ మమ జ్యైష్ఠ్యాయ కల్పేతాం యయోరగ్నేరన్తః శ్లేషోఽస్యస్తి యాభ్యాం సహ ద్యావాపృథివీ కల్పేతాం తాభ్యాం యువాం కల్పేతాం యథాప ఓషధయశ్చ కల్పన్తామగ్నయః పృథక్ కల్పన్తే తథా సవ్రతాః సమనసోఽగ్నయః కల్పన్తాం య ఇమే ద్యావాపృథివీ కల్పేతే తౌ వార్షికావృతూ అభికల్పమానా దేవా ఇంద్రమివ తయా దేవతయా సహాఽభిసంవిశన్తు తయోరన్తరాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్. ॥౧౫॥ భావార్థః:—అత్రోపమావాచకలుప్తోపమాలంకారౌ. మనుష్యైర్విద్వద్వద్వర్షాసు సామగ్రీ సంగ్రాహ్యా యతో వర్షతౌ సర్వాణి సుఖాని భవేయుః. ॥౧౫॥

పదార్థము:—ఓ స్త్రీ పురుషులారా! మీ రిరువురు. నభః = ప్రబంధిత మేఘములుగల శ్రావణమాసము. చ = మఱియు, నభస్యః = వర్షమునకు మధ్యభాగమగు భాద్రపదము, చ = ఏ యీ రెండు, వార్షికౌ ఋతూ = = వర్షాకాలపు ఋతువులు, మమ జ్యేష్ఠ్యాయ = నేను ప్రశంసితుడనగుటకై సమర్థములగునో, వేనియందు, అగ్నేః = ఉష్ణస్పర్శము, అన్తఃశ్లేషః = మధ్య శీతస్పర్శము, అసి = ఉన్నదో, వేనిచే, ద్యావాపృథివీ = భూమ్యాకాశములు సమర్థములగుచున్నవో వానిభోగమునందు మీ రిరువురు, కల్పేతామ్ = సమర్థులగుదురో, ఎటుల ఋతుయోగముచే, ఆపః = జలములు, ఓషధయః = ఓషధులు, అగ్నయః = అగ్నులు. పృథక్ = జలముకంటె వేరుగ సమర్థములగునో. అటులనే, సవ్రతాః = ఒకేవిధమైన శ్రేష్ఠనియమములుగలవి. సమనసః = ఒకేవిధమైన జ్ఞానమునిచ్చునవి,అగ్నయః = తేజస్సులు, కల్పంతామ్ = సమర్థులగునో, ఏ యీ భూమ్యాకాశములు రెండు వర్షర్తుగుణములచే సమర్థములగుచున్నవో, వార్షికౌ ఋతూ = ఆ వర్షాకాల రూపములను, అభికల్పమానాః = అన్నివైపులనుండి సుఖమునకై సమర్థవంతములుగ నొనర్చు విద్వాంసులు, ఇంద్రమివ = విద్యుత్సదృశముగ, తయా దేవతయా = దివ్యమైన ఆ వర్షర్తువుతోపాటు, అభి సంవిశంతు = సమ్ముఖులై బాగుగ స్థితులగుదురో,అంతరా = ఆరెండుమాసములందు ప్రవేశించి, అంగిరస్వత్ = ప్రాణమువలె పరస్పర ప్రేమయుక్తురాలవై, ధ్రువే = నిశ్చలముగ, సీదతమ్ = ఉండుము. ॥౧౫॥

భావార్థము :-ఈ మంత్రము నందుపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. వర్షాకాలము నందు సకలమానవులు సమస్త సుఖములు లభించు సామగ్రిని విద్వాంసులవలె సమకూర్చుకొనవలెను.

---

౨౦౪ ఇషశ్చేత్యస్య విశ్వేదేవా ఋషయః, ఋతవో దేవతాః, భురిగుత్కృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః,
అథ శరదృతు ర్వ్యాఖ్యాయతే. శరదృతువు వ్యాఖ్యానించ బడుచున్నది.

ఇషశ్చోర్జశ్చ శారదావృతూ అగ్నేర న్తఃశ్లేషో ఽసి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః । యే అగ్నయః సమనసోఽన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే శారదావృతూ అభికల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥

ఇషః, చ, ఊర్జః, చ, శారదౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అగ్నేః, అన్తః శ్లేషః, ఇత్యన్తః+శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీ, ఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః, పృథక్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి స+వ్రతాః, యే, అగ్నయః,సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఇమే ఇతీమే, శారదౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రం+ఇవ, దేవాః, అభి సంవిశన్త్విత్యభిసంవిశన్తు, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్.

పదార్థః :-(ఇషః)ఇష్యతేఽసావాశ్వినో మాసః (చ) (ఊర్జః)ఊర్జన్తి సర్వేపదార్థా యస్మిన్ స కార్తికః (చ) (శారదౌ)శరది భవౌ (ఋతూ) బలప్రదౌ (అగ్నేః) (అన్తఃశ్లేషః) మధ్యస్పర్శః (అసి) అస్తి (కల్పేతామ్) (ద్యావాపృథివీ)(కల్పన్తామ్)(ఆపః) (ఓషధయః) (కల్పన్తామ్) (అగ్నయః)బహిఃస్థాః (పృథక్)(మమ)(జ్యైష్ఠ్యాయ) ప్రశస్తసుస్వభావాయ (సవ్రతాః) సనియమాః(యే) (అగ్నయః)శరీరస్థాః (సమనసః)మనసా సహ వర్తమానాః (అన్తరా)మధ్యే(ద్యావాపృథివీ)(ఇమే) (శారదౌ)(ఋతూ)(అభికల్పమానాః)(ఇన్ద్రమివ)(దేవాః) (అభిసంవిశంతు) (తయా) (దేవతయా) సహ (అఙ్గిరస్వత్)ఆకాశవత్ (ధ్రువే) నిశ్చలసుఖే(సీదతమ్)సీదతః, అత్ర పురుషవ్యత్యయః.

అన్వయః :-హే మనుష్యా యా విషశ్చోర్జశ్చ శారదావృతూ యథా మమ జ్యైష్ఠ్యాయ భవతో యే యో రన్తఃశ్లేషోఽన్యస్తి. తౌ ద్యావాపృథివీ కల్పేతా మాప ఓషధయశ్చ కల్పన్తామ్. సవ్రతా అగ్నయః పృథక్ కల్పన్తామ్. యేఽన్తరా సమనసోఽగ్నయ ఇమే ద్యావాపృథివీ కల్పేతామ్. శారదావృతూ ఇన్ద్రమివాభికల్పమానా దేవా అభిసంవిశన్తు తథా తయా దేవతయా సహ ధ్రువే సీదతం గచ్ఛతః.

భావార్థః :-అత్రోపమాలంకారః. హే మనుష్యాః యేశరద్యుపయుక్తాః పదార్థాః సన్తి తాన్ యథాయోగ్యం సంస్కృత్య సేవధ్వమ్. ॥౧౬॥

పదార్థము :-ఓ మానవులారా! ఇషః = అభిలషించదగిన ఆశ్వయుజమాసము, చ = మఱియు

ఊర్జః = సకలపదార్థములు పుష్టికరము లగుటకు హేతువైన కార్తికమాసము, చ = ఏ యీ రెండు, శారదౌ ఋతూ = శరదృతుమాసములు, మమ జ్యైష్ఠ్యాయ = నాకు ప్రశంసితమైన సుఖప్రాప్తికై ఉండుచున్నవో, వేనియొక్క, అంతఃశ్లేషః = మధ్యన కొంచెము శీతస్పర్శ, అసి = ఉండుచున్నదో, అవిరెండు, ద్యావాపృథివీ = భూమ్యాకాశములను, కల్పేథామ్ = సమర్థములుగ నొనర్చుగాక! ఆపః = జలములు, ఓషధయః = ఓషధులు, కల్పంతామ్ = సమర్థములుగుగాక! సవ్రతాః = సకలకార్యములను నియమముగ నొనర్చు, అగ్నయః = శరీరాగ్నులు, పృథక్ = వేరుగ, కల్పంతామ్ = సమర్థములగుగాక! యే = ఏవి, అంతరా = మధ్యన, సమనసః = మనస్సునకు సంబంధించిన, అగ్నయః = బాహ్యాగ్నులును, ఇమే ద్యావాపృథివీ = ఈభూమ్యాకాశముల రెంటిని, కల్పేతామ్ = సమర్థవంతములుగ నొనర్చునో. శారదౌ ఋతూ = శరదృతువుయొక్క రెండునెలలలో, ఇంద్రమివ = పరమైశ్వర్యమువలె. అభికల్పమానాః = అన్నివిధముల ఆనందమును వాంఛించుచున్న, దేవాః = విద్వాంసులు, అభిసంవిశంతు = ప్రవేశించెదరో, తయా దేవతయా = ఆ దివ్య శరదృతు రూపదేవత యొక్క నియమముతో, ధ్రువే = నిశ్చలసుఖము గలవారలై, సీదతమ్ = పొందుచున్నారో, అటులనే మీరును, జ్యైష్ఠ్యాయ = ప్రశంసితసుఖము పొందుటకై కావలసి యున్నవి. ॥౧౬॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రము నందుపమాలంకార మున్నది. మానవులారా! శరదృతువునందే యుపయోగకరములైన పదార్థములున్నవో వానిని యథాయోగ్యముగ శుద్ధిపఱచి సేవించుడు, ॥౧౬॥

---

౭౦౫ [ఆయుర్మ ఇత్యస్య విశ్వేదేవా ఋషయః, ఋతవో దేవతాః, భురిగుత్కృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.]

పునస్తమేవ విషయ మాహ, మరల పూర్వోక్తవిషయ మీ మంత్రమందు జెప్పబడెను.

ఆయు ర్మే పాహి ప్రాణం మే పాహ్యపానం మే పాహి వ్యానం మే పాహి చక్షుర్మే పాహి శ్రోత్రం మే పాహి వాచమ్మే పిన్వ మనో మే జిన్వాత్మానం మే పాహి జ్యోతి ర్మే యచ్ఛ. ॥౧౭॥

ఆయుః, మే, పాహి, ప్రాణమ్, మే, పాహి, అపానమిత్యప+అనమ్, మే, పాహి, వ్యానమితి వి+అనమ్, మే, పాహి, చక్షుః, మే, పాహి, శ్రోత్రమ్, మే, పాహి, వాచమ్, మే, పిన్వ, మనః, మే, జిన్వ, ఆత్మానమ్, మే, పాహి, జ్యోతిః, మే, యచ్ఛ.

పదార్థః :—(ఆయుః)జీవనమ్(మే)మమ(పాహి)(ప్రాణమ్)(మే)(పాహి)(అపానమ్)(మే)(పాహి)(వ్యానమ్)(మే)(పాహి)(చక్షుః)దర్శనమ్ (మే)(పాహి)(శ్రోత్రమ్)శ్రవణమ్(మే)(పాహి)(వాచమ్) వాణీమ్ (మే)(పిన్వ)సుశిక్షయా సించ (మనః)(మే)(జిన్వ) ప్రీణీహి (ఆత్మానమ్) చేతనమ్ (మే)(పాహి) (జ్యోతిః)విజ్ఞానమ్ (మే) మహ్యమ్ (యచ్ఛ)దేహి. ॥౧౭॥ అన్వయః :—హే స్త్రీ పురుష!వా త్వం శరదృతా వాయు ర్మే పాహి, ప్రాణం మే పాహ్యపానం మే పాహి, వ్యానం మే పాహి, చక్షు ర్మే పాహి శ్రోత్రం మే పాహి, వాచం మే పిన్వ, మనో మే జిన్వాత్మానం మే పాహి జ్యోతి ర్మే యచ్ఛ. ॥౧౭॥ భావార్థః :— స్త్రీ పురుషస్య పురుషః స్త్రియాశ్చ యథాఽఽయురాదీనాం వృద్ధిః స్యాత్తథైవ నిత్యమాచరేతామ్. ॥౧౭॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ! లేక పురుషుడా! నీవు శరదృతువునందు, మే ఆయుఃపాహి = నా ఆయు

యువును రక్షించుము, మే ప్రాణమ్ పాహి = నా ప్రాణమును రక్షించుము. మే అపానమ్ పాహి = నా అపానవాయువును రక్షించుము. మే వ్యానం పాహి = నా వ్యానమును రక్షించుము, మే చక్షుః పాహి = నానేత్రములను రక్షించుము. మే శ్రోత్రం పాహి = నాచెవులను రక్షించుము. మే వాచమ్ పిన్వ = నావాక్కును సుశిక్షితముగ నొనర్చుము. మే మనః జిన్వ = నామనస్సును తృప్తపఱచుము. మే ఆత్మానం పాహి = నా చేతనాత్మను రక్షించుము. మే = నాకు, జ్యోతిః = విజ్ఞానమును, యచ్ఛ = దానమొనర్చుము. ॥౧౭॥

భావార్థము :- స్త్రీ పురుషుని వయస్సు, పురుషుడు స్త్రీ వయస్సు పెరుగునటుల నిత్యమాచరించవలెను.

౭౦౬ మాచ్ఛ ఇత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఛందాంసి దేవతాః, భురిగతి జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
స్త్రీ పురుషైః కథం విజ్ఞానం వర్ధనీయ మిత్యాహ. స్త్రీ పురుషు లెటుల విజ్ఞానమును వర్ధింపజేయవలెను?

మాచ్ఛన్దః ప్రమాచ్ఛన్దః ప్రతిమాచ్ఛన్దో అస్త్రీ వయశ్ఛన్దః పంక్తిశ్ఛన్దః ఉష్ణిక్ ఛన్దో బృహతీ ఛన్దోఽనుష్టుప్ఛన్దో విరాట్ ఛన్దో గాయత్రీ ఛన్దస్త్రిష్టుప్ఛన్దో జగతీ ఛన్దః ॥ ॥౧౮॥

మా, ఛన్దః, ప్రమేతి ప్ర+మా, ఛన్దః, ప్రతిమేతి ప్రతి+మా, ఛన్దః, అస్త్రీవయః, ఛన్దః, పంక్తిః, ఛన్దః, ఉష్ణిక్, ఛన్దః బృహతీ, ఛన్దః, అనుష్టుప్, అనుస్తుబిత్యను+స్తుప్, ఛన్దః, విరాడితి వి+రాట్, ఛన్దః, గాయత్రీ, ఛన్దః, త్రిష్టుప్, త్రిస్తుబితి త్రి+స్తుప్, ఛన్దః, జగతీ, ఛన్దః. [18]

పదార్థః :-(మా)యయా మీయతే సా (ఛన్దః)ఆనన్దకరీ (ప్రమా)యయా ప్రమీయతే సా ప్రజ్ఞా(ఛన్దః) బలమ్ (ప్రతిమా) ప్రతిమీయతే యయా క్రియయా సా (ఛన్దః) (అస్త్రీవయః) యదస్యతి కామయతే చ తదస్త్రీవయోఽన్నాదికమ్ (ఛన్దః) బలకారి (పంక్తిః)పంచావయవో యోగః (ఛన్దః) ప్రకాశః (ఉష్ణిక్)స్నేహనమ్ (ఛన్దః) (బృహతీ)మహతీ ప్రకృతిః(ఛన్దః)(అనుష్టుప్)సుఖానామనుష్టమ్భనమ్ (ఛన్దః) (విరాట్)వివిధవిద్యాప్రకాశనమ్ (ఛన్దః) (గాయత్రీ)యా గాయంతం త్రాయతే సా (ఛన్దః) (త్రిష్టుప్)యయా త్రీణి సుఖాని స్తోభతి సా (ఛన్దః)(జగతీ) గచ్ఛతి సర్వం జగద్యస్యాం సా (ఛన్దః). ॥౧౮॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా! యుష్మాభి ర్మాఛన్దః ప్రమాచ్ఛన్దః ప్రతిమా ఛన్దోఽస్త్రీవయశ్ఛన్దః పంక్తిశ్ఛన్ద ఉష్ణిక్ ఛన్దో బృహతీ ఛన్దోఽనుష్టుప్ ఛన్దో విరాట్ ఛన్దో గాయత్రీ ఛన్దస్త్రిష్టుప్ ఛన్దో జగతీ ఛన్దః స్వీకృత్య విజ్ఞాయ చ సుఖయితవ్యమ్. భావార్థః :— యే మనుష్యాః ప్రమాదిభిః సాధ్యాని ధర్మ్యాణి కర్మాణి సాధ్నువన్తి తే సుఖాలంకృతా భవన్తి. ॥౧౮॥

పదార్థము :- మానవులారా! మీరు, మా = పరిమాణమునకు హేతువు, ఛందః = ప్రమాణమునకు హేతువునగు బుద్ధిని, ఛందః = బలమును, ప్రతిమా = ప్రతీతి, నిశ్చయమొనర్చు క్రియకు హేతువగు. ఛందః = స్వతంత్రమును, అస్త్రీవయః = బలకాంతుల నొసగు నన్నాదిపదార్థములను, ఛందః = బలకరమగు విజ్ఞానమును, పంక్తిః = పంచావయవములతో గూడినయోగమును, ఛందః = ప్రకాశమును, ఉష్ణిక్ = స్నేహమును, ఛందః = ప్రకాశమును, బృహతీ = గొప్ప ప్రకృతిని,

ఛందః = ఆశ్రియమును. అనుష్టుప్ = సుఖములకు ఆలంబనమగు. ఛందః = భోగమును, విరాట్ = వివిధవిద్యల ప్రకాశమగు, ఛందః = విజ్ఞానమును, గాయత్రీ = గాయకునికి రక్షకుడైన యీశ్వరుడు, ఛందః = అతని జ్ఞానమును, త్రిష్టుప్ = సుఖత్రియమున కాశ్రియమగు, ఛందః = ఆనందమును. జగతీ = సమస్తజగత్తు ఎందునడచుచున్నదో అట్టి, ఛందః = పరాక్రమమును. గ్రహించియు నెఱిగియు అందఱిని సుఖయుక్తులుగ నొనర్చవలయును. ॥౧౮॥

భావార్థము :-ఏ మానవులు ప్రమా-ఆది[మంత్రనిర్దిష్ట]నిశ్చలహేతువులచే సాధ్యములగు ధర్మకార్యములను సాధించుదురో వారు సుఖములతో శోభాయమానులగుచున్నారు. ॥౧౮॥ (౩౦౬)

---

౩౦౭ పృథివీ ఛంద ఇత్యస్య విశ్వదేవర్షిః, పృథివ్యాదయో దేవతాః, ఆర్షీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నవ్విషయమే.

పృథివీ ఛన్దో అన్తరిక్షఞ్ఛన్దో ద్యౌశ్ఛన్దః సమాశ్ఛన్దో నక్షత్రాణిశ్ఛన్దో వాక్ఛన్దో మనశ్ఛన్దః కృషిశ్ఛన్దో హిరణ్యఞ్ఛన్దో గౌశ్ఛన్దోఽజాఛన్దోఽశ్వశ్ఛన్దః॥

పృథివీ, ఛన్దః, అన్తరిక్షమ్, ఛన్దః, ద్యౌః, ఛన్దః, సమాః, ఛన్దః, నక్షత్రాణి, ఛన్దః, వాక్, ఛన్దః, మనః, ఛన్దః, కృషిః, ఛన్దః, హిరణ్యమ్, ఛన్దః, గౌః, ఛన్దః, అజా, ఛన్దః, అశ్వః, ఛన్దః. [19]

పదార్థః :-(పృథివీ)భూమిః(ఛన్దః)స్వచ్ఛన్దా (అన్తరిక్షమ్)ఆకాశమ్(ఛన్దః) (ద్యౌః) ప్రకాశః (ఛన్దః)(సమాః)వర్షాణి (ఛన్దః)(నక్షత్రాణి)(ఛన్దః)(వాక్) (ఛన్దః) (మనః) (ఛన్దః) కృషిః) భూమివిలేఖనమ్(ఛన్దః)(హిరణ్యమ్)సువర్ణమ్(ఛన్దః)(గౌః)(ఛన్దః)(అజా)(ఛన్దః)(అశ్వః)(ఛన్దః). ॥౧౯॥

అన్వయః :-హే స్త్రీపురుషాః యూయం యథా పృథివీ ఛన్దోఽన్తరిక్షం ఛన్దో ద్యౌశ్ఛన్దః సమాశ్ఛన్దో నక్షత్రాణి ఛన్దో వాక్ఛన్దో మనశ్ఛన్దః కృషిశ్ఛన్దో హిరణ్యం ఛన్దో గౌశ్ఛన్దో ఽజాఛన్దోఽశ్వశ్ఛన్దోఽస్తి, తథా విద్యావినయ ధర్మాచరణేషు స్వాధీనతయా వర్తధ్వమ్. ॥౧౯॥ భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. స్త్రీ పురుషైః స్వచ్ఛ విద్యాక్రియాభ్యాం స్వాతంత్ర్యేణ పృథివ్యాది పదార్థానాం గుణాదీన్ విజ్ఞాయ కృష్యాదికర్మభిః సువర్ణాదిం ప్రాప్య గవాదీన్సంరక్ష్యైశ్వరమున్నేయమ్.

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ పురుషులారా! మీరు ఎటుల,పృథివీ ఛందః = భూమి స్వతంత్రమో, అంతరిక్షం ఛందః = ఆకాశము ఆనందమో, ద్యౌః ఛందః = ప్రకాశము విజ్ఞానమో, సమాః ఛందః = సంవత్సరము, బుద్ధి, నక్షత్రాణి = నక్షత్రలోకములు, ఛందః = స్వతంత్రములో, వాక్ = వాణి, ఛందః = సత్యమో, మనః ఛందః = మనస్సు నిష్కపటమో, కృషిః ఛందః = దున్నుట ఉత్పత్తియో, హిరణ్యమ్ ఛందః = సువర్ణము సుఖదాయకమో, గౌః = గోవు, ఛందః = ఆనందహేతువో, అజా = ఆడమేక, ఛందః = సుఖహేతువో, అశ్వః = అశ్వము మొదలైనవి, ఛందః = స్వాధీనములో, అటులనే విద్యావినయ ధర్మాచరణముల విషయమునందు స్వతంత్రముగప్రవర్తించుడు.॥౧౯॥

భావార్థము :- ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. స్త్రీపురుషులు శుద్ధవిద్యాక్రియలచే స్వతంత్రముగ పృథివ్యాది పదార్థముల గుణాదుల నెఱిగి, కృష్యాదికర్మలచే సువర్ణరత్నాదులనుపొంది, గవాది పశువులను సంరక్షించి ఐశ్వర్యమును అభివృద్ధిపఱచవలయును. ॥౧౯॥ (౩౦౭)

౭౦౹ అగ్నిర్ దేవతేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, అగ్న్యాదయో దేవతాః, భురిగ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ఛందః ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మయ్యదియే.

అగ్నిర్దేవతా వాతో దేవతా సూర్యో దేవతా చన్ద్రమా దేవతా వసవో దేవతా రుద్రా దేవతాఽఽదిత్యా దేవతా మరుతో దేవతా విశ్వే దేవా దేవతా బృహస్పతి ర్దేవతేంద్రో దేవతా వరుణో దేవతా ॥ ॥౨౦॥

అగ్నిః, దేవతా, వాతః, దేవతా, సూర్యః, దేవతా, చంద్రమాః, దేవతా, వసవః, దేవతా, రుద్రాః, దేవతా, ఆదిత్యాః, దేవతా, మరుతః దేవతా, విశ్వే, దేవాః, దేవతా, బృహస్పతిః, దేవతా, ఇంద్రః, దేవతా, వరుణః, దేవతా. [20]

పదార్థః :—(అగ్నిః)ప్రకటః పావకః (దేవతా)దేవ ఏవ దివ్యగుణత్వాత్ (వాతః) పవనః (దేవతా) (సూర్యః) సవితా (దేవతా) (చన్ద్రమాః) ఇన్దుః (దేవతా) (వసవః) వసుసంజ్ఞకాః ప్రసిద్ధాగ్న్యాదయోఽష్టౌ (దేవతా) (రుద్రాః) ప్రాణాదయ ఏకాదశ (దేవతా) (ఆదిత్యాః) ద్వాదశ మాసా వసురుద్రాదిసంజ్ఞకా విద్వాంసశ్చ (దేవతా) (మరుతః) బ్రహ్మాణస్థాః ప్రసిద్ధా మనుష్యా విద్వాంస ఋత్విజః. మరుత ఇత్యృత్విజ్ నామ., నిఘం. ౩.౧౮ (దేవతా) (విశ్వే)సర్వే(దేవాః)దివ్య గుణయుక్తా మనుష్యాః పదార్థాశ్చ(దేవతా)(బృహస్పతిః) బృహతో వచనస్య బ్రహ్మాణ్డస్య వా పాలకః (దేవతా)(ఇన్ద్రః)విద్యుత్పరమైశ్వర్యం వా(దేవతా)(వరుణః]జలం వరగుణాఢ్యోర్థో వా[దేవతా]॥౨౦॥
అన్వయః:—హే స్త్రీ పురుషా ! యుష్మాభి రగ్నిర్దేవతా వాతో దేవతా సూర్యో దేవతా చన్ద్రమా దేవతా వసవో దేవతా రుద్రా దేవతాఽఽదిత్యా దేవతా మరుతో దేవతా విశ్వేదేవా దేవతా బృహస్పతి ర్దేవతేన్ద్రో దేవతా వరుణో దేవతా సమ్యగ్విజ్ఞేయాః ॥౨౦॥ భావార్థః :—యే దివ్యాః పదార్థా విద్వాంసః సన్తి తే దివ్యగుణకర్మస్వభావత్వాద్ దేవతాసంజ్ఞాం లభన్తే యా చ దేవతానాం దేవతాత్వాన్మహాదేవః సర్వ స్య ధర్తా స్రష్టా పాతా వ్యవస్థాపకః ప్రలాపకః సర్వశక్తిమాన జోఽస్తి తమపి పరమాత్మానం సకల లాధిష్ఠాతారం సర్వే మనుష్యా జానీయుః ॥౨౦॥

పదార్థము :-స్త్రీ పురుషులారా ! మీరు, అగ్నిః = ప్రసిద్ధాగ్ని దేవతా = దివ్యగుణముగలది, వాతః = పవనము, దేవతా = శుద్ధగుణముగలది, సూర్యః = సూర్యుడు దేవతా = మంచిగుణము గలవాడు, చంద్రమాః = చంద్రుడు, దేవతా = దివ్యగుణయుక్తుడు. వసవః = ప్రసిద్ధములైన అ గ్న్యాదులెనిమిది లేక ప్రథమశ్రేణికి చెందిన విద్వాంసులు, దేవతా = దివ్యగుణములుగలవారు, రుద్రాః = ప్రాణాదులు పదునొకండు లేక మధ్యమ కక్షకుచెందిన విద్వాంసులు, దేవతా = శుద్ధగుణయుతు లు, ఆదిత్యాః = పంద్రెండు నెలలు లేక ఉత్తమ తరగతికిజెందిన విద్వాంసులు. దేవతా = శుద్ధులు, మరుతః = మననమొనర్చు విద్వాంసులు, ఋత్విక్కులు, దేవతా = దివ్యగుణవంతులు, విశ్వే దేవతా = మంచిగుణములుగల మానవవిద్వాంసులు,లేకదివ్యపదార్థములు,దేవతా = దేవనామధేయము గలవి. బృహస్పతిః = పెద్దవచనములకు లేక బ్రహ్మాండమునకు రక్షకుడైన పరమాత్మ, దేవతా = దేవత,ఇం ద్రః = విద్యుత్తు లేక ఉత్తమధనము, దేవతా = దివ్యగుణయుక్తము మఱియు, వరుణః = జలము లేక శ్రేష్ఠగుణములుగల పదార్థము, దేవతా = మంచిగుణముగలది.వీని నన్నిటిని నిశ్చయముగ నెఱుగుడు.

భావార్థము :—లోకమునందు శ్రేష్ఠగుణములుగల పదార్ధములన్నియు దివ్యగుణకర్మస్వభావము లు గలవి యగుటచే దేవత లనబడుచున్నవి. దేవతలకు దేవత యగుటచే మహాదేవుడు, సమస్తమును ధారణమొనర్చువాడు, స్రష్ట, రక్షకుడు, వ్యవస్థాపకుడు, ప్రళయకర్త, సర్వాధిష్ఠాతయు నగు పరమాత్మను మానవు లంద తెలుగవలయును. ॥౨౦॥ (౭౦౮)

౭౦౯ మూర్ధాసీత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, విదుషీ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
కిం ప్రకారికయా విదుష్యా భవితవ్య మిత్యాహ. విదుషీ స్త్రీ ఎటులుండ వలయును ?

మూర్ధాసి రాడ్ ధ్రువాసి ధరుణా ధర్త్ర్యసి ధరణీ ।
ఆయుషే త్వా వర్చసే త్వా కృష్యై త్వా క్షేమాయ త్వా ॥ ॥౨౧॥

మూర్ధా, అసి, రాట్, ధ్రువా, అసి, ధరుణా, ధర్త్రీ, అసి, ధరణీ, ఆయుషే, త్వా, వర్చసే, త్వా, కృష్యై త్వా, క్షేమాయ, త్వా. [21]

పదార్థః :-(మూర్ధా)ఉత్కృష్టా (అసి) (రాట్)రాజమానా(ధ్రువా)దృఢా స్వకక్షాయాం గచ్ఛన్త్యపి నిశ్చలా (అసి) (ధరుణా)పుష్టికర్త్రీ (ధర్త్రీ)ధారికా (అసి)అస్తి (ధరణీ) ఆధారభూతా (ఆయుషే)జీవనాయ (త్వా) త్వామ్ (వర్చసే)అన్నాయ (త్వా) త్వామ్ (కృష్యై)కృషికర్మణే (త్వా)త్వామ్ (క్షేమాయ) రక్షాయై (త్వా) త్వామ్. ॥౨౧॥ అన్వయః :— హే స్త్రీ ! యా త్వం సూర్యవన్మూర్ధాసి, రాడివ ధ్రువాఽసి, ధరుణా ధరణీవ ధర్త్ర్యసి, తమాయుషే త్వా వర్చసే త్వా కృష్యై త్వా క్షేమాయ త్వామహం పరిగృహ్ణామి. ॥౨౧॥ భావార్థః :-యథోత్తమాఙ్గేన స్థితేన శిరసా సర్వేషాం జీవనం రాజ్యేన లక్ష్మీః, కృష్యా అన్నాదికం, నివాసేన రక్షణం జాయతే సేయం సర్వేషామాధారభూతా మాతృవన్మాన్యకర్త్రీ భూమి ర్వర్తతే తథా సతీ విదుషీ స్త్రీ భవేదితి. ॥౨౧॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ: ఏ నీవు సూర్యునివలె, మూర్ధా అసి = ఉత్తమురాలువలె నున్నావో, రాట్ = ప్రకాశమానమగు నిశ్చలమువలె. ధ్రువా అసి = నిశ్చలురాలవో, ధరుణా = పుష్టినొనర్చునది. ధరణీ = ఆధార రూపయునగు పృథివివలె, ధర్త్రీ అసి = ధారణమొనర్చుదానవో, త్వా = ఆ నిన్ను ఆయుషే = జీవనముకొఱకు, త్వా = ఆ నిన్ను, వర్చసే = అన్నముకొఱకు, త్వా = ఆ నిన్ను, కృష్యై = వ్యవసాయము జరుగుటకై మఱియు, త్వా = ఆ నిన్ను, క్షేమాయ = రక్షణజరుగుటకు నే నన్నివైపులనుండి గ్రహించుచున్నాను. ॥౨౧॥

భావార్థము :-ఎటుల ఉత్తమాంగమగు శిరస్సుతో సకలప్రాణుల జీవనము, రాజ్యముచే లక్ష్మి, వ్యవసాయముచే నన్నము, నివాసముచే రక్షణము కలుగుచున్నవో సమస్తమున కాధారభూతము మాతృసదృశమాన్యకర్త్రియునైన ఏ యీ భూమియున్నదో అటులనే విదుషీమహిళ కావలయును. ॥౨౧॥

---

౭౧౦ యన్త్రీత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, విదుషీ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.
పునః పత్నీ కీదృశీ స్యాదిత్యాహ. స్త్రీ ఎటువంటిదిగ నుండవలయును ?

యన్త్రీ రాడ్ యన్త్ర్యసి యమనీ ధ్రువాసి ధరిత్రీ ।
ఇషే త్వోర్జే త్వా రయ్యై త్వా పోషాయ త్వా ॥ ॥౨౨॥

యన్త్రీ, రాట్ యన్త్రీ, అసి, యమనీ, ధ్రువా, అసి, ధరిత్రీ, ఇషే, త్వా, ఊర్జే, త్వా, రయ్యై, త్వా, పోషాయ, త్వా. [22]

పదార్థః:—(యన్త్రీ) యన్త్రవత్స్థితా (రాట్)ప్రకాశమానా (యన్త్రీ)యన్త్రనిమిత్తా (అసి)(యమనీ) ఆకర్షణేన నియన్తుం శీలా (ధ్రువా)ఆకాశవద్దృఢా (అసి)(ధరిత్రీ)సర్వేషాం ధారికా (ఇషే) ఇచ్ఛాసిద్ధయే (త్వా)త్వామ్ (ఊర్జే) పరాక్రమప్రాప్తయే (త్వా)త్వామ్ (రయ్యై)లక్ష్మ్యై (త్వా) త్వామ్ (పోషాయ) (త్వా)త్వామ్. ॥౨౨॥ అన్వయః:—హే స్త్రి ! యా త్వం యన్త్రీ రాడ్ యన్త్రీ భూమిరివాఽసి యమనీ ధ్రువా ధరిత్ర్యసి త్వేషే త్వోర్జే త్వా రయ్యై త్వా పోషాయ చాఽహం స్వీకరోమి, ॥౨౨॥ భావార్థః :—యా స్త్రీ భూమివత్ క్షమాన్వితాన్తరిక్ష వదక్షోభా యన్త్రవజ్జితేంద్రియా భవతి సా కులదీపికాఽస్తి, ॥౨౨॥

పదార్థము:—ఓ స్త్రీ, ఏ నీవు, యంత్రీ = యంత్రమువలె నుండి, రాట్ = ప్రకాశమానవు, యంత్రీ అసి = యంత్రనిమిత్తమైన భూమివంటిదానవు, యమనీ = అకర్షణశక్తితో నియమము నందుంచగలదానవు, ధ్రువా = ఆకాశమువలె దృఢనిశ్చలురాలవు, ధర్త్రీ అసి = సకలశుభగుణముల ధరించుదానవు నై ఉన్నావో,త్వా = ఆ నిన్ను, ఇషే = ఇచ్ఛాసిద్ధికై.త్వా = నిన్ను. ఊర్జే = పరాక్రమప్రాప్తికొఱకు, త్వా = నిన్ను, రయ్యై = లక్ష్మికొఱకు,మఱియు,త్వా = నిన్ను,పోషాయ = పుష్టుడనగుటకై నేను గ్రహించుచున్నాను, ॥౨౨॥

భావార్థము:—ఏ స్త్రీ భూమివలె క్షమాయుక్త, ఆకాశమువలె నిశ్చల, యంత్రకల వలె జితేంద్రియురాలును నై యుండునో ఆమె కులదీపికరాలు కాగలదు. ॥౨౨॥ (౨౧౦)

---

౨౧౧ ఆశు స్త్రివృదిత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, యజ్ఞో దేవతా.
పూర్వస్య భురిగ్బ్రాహ్మీ పంక్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః, గర్భా ఇత్యుత్తరస్య భురిగతి జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
అథ సంవత్సరః కీదృశోఽస్తీత్యాహ, సంవత్సర మెటువంటిదను విషయమును జెప్పెను.

ఆశుస్ త్రివృద్భాన్తః పఞ్చదశో వ్యోమా స[illegible]శో ధరుణ ఏకవింశః ప్రతూర్త్తిరష్టాదశ స్తపో నవదశోఽభీవర్త్తః సవింశో వర్చో ద్వావింశః సమ్భరణ స్త్రయోవింశో యోని శ్చతుర్వింశః । గర్భాః పఞ్చవింశ ఓజ స్త్రిణవ క్రతు రేకత్రింశః ప్రతిష్ఠా త్రయస్త్రింశో బ్రధ్నస్య విష్టపం చతుస్ త్రింశో నాకః షట్త్రింశో వివర్తో ఽష్టాచత్వారింశో ధర్త్రం చతుష్టోమః ॥ ॥౨౩॥

ఆశుః, త్రివృదితి త్రి+వృత్, భాన్తః, పఞ్చదశ ఇతి పఞ్చ+దశః, వ్యోమేతి వి+ఓమా, సప్తదశ ఇతి సప్త+దశః, ధరుణః, ఏకవింశ ఇత్యేక+వింశః, ప్రతూర్త్తిరితి ప్ర+తూర్త్తిః, అష్టాదశ ఇత్యష్టా+దశః, తపః, నవదశ ఇతి నవ+దశః,అభీవర్త్తః అభీవర్త్త ఇత్యభి+వర్త్తః,సవింశ ఇతి స+వింశః,వర్చః,ద్వావింశ

శః, సమ్భరణ ఇతి సమ్+భరణః, త్రయోవిꣳశ ఇతి త్రయః+విꣳశః, యోనిః, చతుర్విꣳశ ఇతి చతుః+విꣳశః, గర్భాః, పఞ్చవిꣳశ ఇతి పఞ్చ+విꣳశః, ఓజః, త్రిణవః త్రినవ ఇతి త్రి+నవః, క్రతుః, ఏకత్రిꣳశ ఇత్యేక+త్రిꣳశః, ప్రతిష్ఠా, ప్రతిస్థేతి ప్రతి+స్థా, త్రయస్త్రింశ ఇతి త్రయః + త్రింశః, బ్రధ్నస్య, విష్టపమ్, చతుస్ త్రింశ ఇతి చతుః + త్రింశః, నాకః, షట్త్రింశ ఇతి షట్+త్రింశః వివర్త ఇతి వి+వర్తః, అష్టాచత్వారింశ ఇత్యష్టా+చత్వారింశః, ధర్త్రమ్, చతుష్టోమః, చతుస్తోమ ఇతి చతుః+స్తోమః. [23]

పదార్థః :–(ఆశుః)(త్రివృత్)శీతే చోష్ణే ద్వయో ర్మధ్యే చ వర్తతే సః (భాన్తః) ప్రకాశః (పఞ్చదశః) పంచదశనాం పూరణః పంచదశవిధః (వ్యోమా)వ్యోమవద్విస్తృతః (సప్తదశః) సప్తదశవిధః (ధరుణః) ధారణగుణః (ఏకవింశః) ఏకవింశతిధా (ప్రతూర్తిః) శీఘ్రగతిః (అష్టాదశః) అష్టాదశధా (తపః)సంతాపో గుణః (నవదశః)నవదశధా (అభీవర్తః) య ఆభిముఖ్యేవ ర్తతే సః (సవింశః) వింశత్యా సహ వర్తమానః (వర్చః)దీప్తిః (ద్వావింశః)ద్వావింశతిధా (సంభరణః) సమ్యగ్ ధారకః (త్రయోవింశః) త్రయోవింశతిధా (యోనిః) సంయోజకో వియోజకో గుణః (చతుర్వింశః) చతుర్వింశతిధా (గర్భాః) గర్భధారణశక్తయః (పంచవింశః) పంచవింశతిధా (ఓజః) పరాక్రమః (త్రిణవః) సప్తవింశతిధా (క్రతుః) కర్మ ప్రజ్ఞా వా (ఏకత్రింశః) ఏకత్రింశద్ధా (ప్రతిష్ఠా) ప్రతిష్ఠన్తి యస్యాం సా (త్రయస్త్రింశః) త్రయస్త్రింశత్ప్రకారః (బ్రధ్నస్య) మహతః(విష్టపమ్)వ్యాప్తిమ్.అత్ర విష్ ధాతో ర్బాహులకాదౌణాదిక స్తపః ప్రత్యయః(చతుస్త్రింశః) చతుస్త్రింశద్విధః (నాకః)ఆనన్దః(షట్త్రింశఃషట్త్రింశత్ప్రకారః(వివర్తః)వివిధం వర్తతే యస్మిన్ సః (అష్టాచత్వారింశః) అష్టాచత్వారింశద్ధా (ధర్త్రమ్)ధారణమ్ (చతుష్టోమః) చత్వారః స్తోమాః స్తుతయో యస్మిన్ సంవత్సరే సః. ॥౨౩॥ అన్వయః:–హే మనుష్యాః ! యూయం యస్మిన్ సంవత్సర ఆశుస్త్రివృద్ భాన్తః పంచదశో వ్యోమా సప్తదశో ధరుణ ఏకవింశః ప్రతూర్తి రష్టాదశ స్తపో నవదశోఽభీవర్తః సంవిశో వర్చో ద్వావింశః సంభరణస్త్రయోవింశో యోనిశ్చతుర్వింశో గర్భాః పంచవింశ ఓజస్త్రిణవః క్రతు రేకత్రింశః ప్రతిష్ఠా త్రయస్త్రింశో బ్రధ్నస్య విష్టపం చతుస్త్రింశో నాకః షట్వింశో వివర్తోఽష్టాచత్వారింశో ధర్త్రం చతుష్టోమోఽస్తి తం సంవత్సరం విజానీత. ॥౨౩॥ భావార్థః :–యస్య సంవత్సరస్య సంబంధినో భూతభవిష్యద్వర్తమానాదయోఽవయవాః సన్తి తస్య సంబంధాదేతే వ్యవహారా భవన్తీతి యూయం బుధ్యధ్వమ్. ॥౨౩॥

పదార్థము :–మానవులారా! మీరు ఏ యీ జరుగుచున్న సంవత్సరములో, ఆశుః = శీఘ్రముగ, త్రివృత్ = శీతము, ఉష్ణము, శీతోష్ణములమధ్యవర్తమానము నగు, భాంతః = ప్రకాశము, పంచదశః = పదిహైదువిధములుగ నున్న, వ్యోమా = ఆకాశమువలె విస్తారయుక్తము, సప్తదశః = పదిహేడువిధముల, ధరుణః = ధారణగుణములు, ఏకవింశః = ఇరువదియొక్క విధముల, ప్రతూర్తిః = శీఘ్రగతివంతము, అష్టాదశః = పదునెనిమిది విధముల, తపః = సంతాపకరములు, నవదశః = పందొమ్మిదిరకముల, అభీవర్తః = సమ్ముఖమున ప్రవర్తించు గుణములు, సవింశః =

ఇరువది విధములతోకూడియున్న, వర్చః = దీప్తి, ద్వావింశః = ఇరువదిరెండువిధముల. సమ్భరణః = శ్రేష్ఠధారణకారక గుణములు, త్రయోవింశః = ఇరువదిమూడువిధముల, యోనిః = సంయోగ వియోగకరములగు గుణములు, చతుర్వింశః = ఇరువదినాలుగురకముల, గర్భాః = గర్భధారణ శక్తి, పంచవింశః = ఇరువదియైదు రకముల, ఓజః = పరాక్రమము, త్రిణవః = ఇరువదియేడు విధముల, క్రతుః = కర్మ లేక బుద్ధి, ఏకత్రింశః = ఇరువదియొక్కవిధముల, ప్రతిష్ఠా = అందఱి స్థితికి నిమిత్తమగు క్రియ, త్రయస్త్రింశః = ముప్పదిమూడు రకముల, బ్రధ్నస్యవిష్టపమ్ = పెద్ద ఈశ్వరుని వ్యాప్తి, చతుస్త్రింశః = ౩౪ విధముల, నాకః = ఆనందము, షట్త్రింశః = ౩౬ రకముల, వివర్తః = వివిధపరివర్తనల కాధారము, అష్టాచత్వారింశః = ౪౮ విధముల. ధర్త్రమ్ = ధారణము, మఱియు, చతుష్టోమః = నాలుగుస్తుతులకు ఆధారముగనున్నదో, దానిని సంవత్సరముగనెఱుగుడు,

భావార్థము :—భూతభవిష్యద్వర్తమానాదులే సంవత్సరమునకు సంబంధించి అవయవములై యున్నవో దాని సంబంధమువలన నీ వ్యవహారములన్నియు జరుగుచున్నవని మీరు గ్రహించుడు.

---

౨౪ అగ్నే ర్భాగ ఇత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, మేధావినో దేవతాః, భురిగ్విकృతిశ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

అథ మనుష్యైః కథం విద్యా అధీత్య కిమాచరణీయ మిత్యాహ.

మానవులు విద్యనభ్యసించి ఏమి ఆచరించవలయును ?

అగ్నే ర్భాగో ఽసి దీక్షయా ఆధిపత్యం బ్రహ్మస్పృతం త్రివృత్స్తోమః ।
ఇన్ద్రస్య భాగో ఽసి విష్ణో రాధిపత్యం క్షత్రꣳస్పృతం పఞ్చదశ స్తోమః ।
నృచక్షసాం భాగో ఽసి ధాతురాధిపత్యం జనిత్రꣳ స్పృతꣳ సప్తదశ స్తోమః ।
మిత్రస్య భాగో ఽసి వరుణస్యాధిపత్యం దివో వృష్టిర్వాత స్పృత ఏకవిꣳశ స్తోమః॥

అగ్నేః, భాగః, అసి, దీక్షయాః, ఆధిపత్యమిత్యాధి + పత్యమ్, బ్రహ్మ, స్పృతమ్, త్రివృదితి త్రి + వృత్, స్తోమః, ఇన్ద్రస్య, భాగః, అసి, విష్ణోః, ఆధిపత్యమిత్యాధి + పత్యమ్, క్షత్రమ్ స్పృతమ్, పఞ్చదశ ఇతి పఞ్చ+దశః, స్తోమః, నృచక్షసామితి నృ+చక్షసామ్, భాగః, అసి, ధాతుః, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, జనిత్రమ్, స్పృతమ్, సప్తదశ ఇతి సప్త+దశః, స్తోమః మిత్రస్య, భాగః, అసి, వరుణస్య, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, దివః, వృష్టిః, వాతః, స్పృతః ఏకవిꣳశ ఇత్యేక+విꣳశః, స్తోమః. [24]

పదార్థః:—(అగ్నేః)సూర్యస్య(భాగః)విభజనీయః(అసి) (దీక్షయాః)బ్రహ్మచర్యాదేః (ఆధిపత్యమ్) (బ్రహ్మ)బ్రహ్మవిత్కులమ్ (స్పృతమ్)ప్రీతం సేవితమ్(త్రివృత్)య త్రిభిః కాయికవాచికమానసైః సాధనైః శుద్ధం వర్తతే(స్తోమః)యః స్తూయతే (ఇన్ద్రస్య)విద్యుతః పరమైశ్వర్యస్య వా (భాగః)(అసి)(విష్ణోః)వ్యాపకస్య జగదీశ్వరస్య (ఆధిపత్యమ్)(క్షత్రమ్) క్షాత్రధర్మప్రాప్తం రాజన్యకులమ్ (స్పృతమ్)(పఞ్చదశః)పఞ్చదశానాం పూర్ణః(స్తోమః)స్తోతా(నృచక్షసామ్) యేఽర్థా నృభిః

ఖ్యాయన్తే తేషామ్ (భాగః)(అసి)(ధాతుః)ధర్తుః (ఆధిపత్యమ్)అధిపతేర్భావః (జనిత్రమ్) జననమ్ (స్పృతమ్)(సప్తదశః)(స్తోమః)స్తావకః (మిత్రస్య)(భాగః)(అసి)వరుణస్య శ్రేష్ఠోదకసమూహస్య వా (ఆధిపత్యమ్)(దివః)ప్రకాశస్య (వృష్టిః)వర్షా (వాతః)వాయుః(స్పృతః)సేవితః (ఏకవిꣳశః)(స్తోమః)స్తువన్తి యేన సః. ॥౨౪॥ అన్వయః :–హే విద్వన్ ! యస్త్వ మగ్నేర్భాగః సంవత్సర ఇవాఽసి స త్వం దీక్షయాః స్పృతమాఽధిపత్యం బ్రహ్మ ప్రాప్నుహి. యస్ త్రివృత్ స్తోమ ఇన్ద్రస్య భాగ ఇవాసి స త్వం విష్ణోః స్పృతమాధిపత్యం క్షత్రం ప్రాప్నుహి. యస్త్వం పఞ్చదశ స్తోమో నృచక్షసాం భాగ ఇవాసి స త్వం ధాతుః స్పృతం జనిత్రమాధిపత్యం ప్రాప్నుహి. యస్త్వం సప్తదశ స్తోమో మిత్రస్య భాగ ఇవాసి స త్వం వరుణస్యాధిపత్యం యాహి. యస్త్వం వాతస్పృత ఏకవింశస్తోమ ఇవాసి తేన త్వయా దివో వృష్టి ర్విధేయా, ॥౨౪॥ భావార్థః :– అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యే బాల్యావస్థామారభ్య సజ్జనోపదిష్ట విద్యాగ్రహణాయ ప్రయత్నేనాధిపత్యం లభన్తే తే స్తుత్యాని కర్మాణి కృత్వోత్తమా భూత్వా సవిధం కాలం విజ్ఞాయ విజ్ఞాపయేయుః.

పదార్థము :–విద్వాంసుడా! ఏ నీవు, అగ్నేః = సూర్యునియొక్క, భాగః అసి = విభాగమునకు యోగ్యమగు సంవత్సరమునకు తుల్యుడవో, ఆ నీవు, దీక్షయాః = బ్రహ్మచర్యాదిదీక్షచే లభించు, స్పృతమ్ = ప్రేమతో సేవించబడిన, ఆధిపత్యమ్ బ్రహ్మ = బ్రహ్మజ్ఞమైనకులాధికారమును పొందుము, త్రివృత్ = శరీరవాఙ్మనస్సాధనలచే శుద్ధుడవు, స్తోమః = స్తుతియోగ్యుడవు, ఇంద్రస్య = విద్యుత్తుయొక్క లేక ఉత్తమైశ్వర్యముయొక్క, భాగః అసి = విభాగమువంటివాడవో, ఆ నీవు. విష్ణోః = వ్యాపకేశ్వరునియొక్క, స్పృతమ్ = ప్రీతితో సేవించదగిన. క్షత్రమ్ = క్షత్రియులధర్మానుకూలముగ రాజకులముయొక్క, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొందుము. ఏ నీవు, పంచదశః = పదునైదవ, స్తోమః = స్తుతికర్తవో, నృచక్షసామ్ = మానవులు చెప్పదగిన పదార్థములయొక్క, భాగః అసి = విభాగమువంటివాడవో, ఆ నీవు, ధాతుః = ధారణకర్తయొక్క,స్పృతమ్ = ఈప్సితమైన, జనిత్రమ్ = జన్మను, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొందుము. ఏ నీవు, సప్తదశః = పదిహేడవ, స్తోమః = స్తుతియోగ్యుడవో, మిత్రస్య = ప్రాణముయొక్క, భాగః అసి = విభాగతుల్యుడవో ఆ నీవు, వరుణస్య = శ్రేష్ఠజలముయొక్క,ఆధిపత్యమ్ = స్వామిత్వమును పొందుము, ఏ నీవు, వాతః స్పృతః = పవనమును సేవించినవాడవు, ఏకవింశః = ఇరువదియొకటవ, స్తోమః అసి = స్తుతిసాధనమువంటివాడవో, ఆ నీవు. దివః = ప్రకాశరూప సూర్యునినుండి, వృష్టిః = వర్షము కలుగుటకు హవనాదు లొనర్చుము. ॥౨౪॥

భావార్థము :–ఈమంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది, ఏ పురుషులు బాల్యావస్థనుండి సజ్జనులుపదేశించినవిద్యలను గ్రహించుటకై ప్రయత్నముతో నధికారమును పొందుదురో వారు స్తుతియోగ్యములగు కర్మల నొనర్చి ఉత్తములై విధానసహితముగ కాలమును తెలుసుకొని ఇతరులకు తెలుపవలయును. ॥౨౪॥ (౫౧౨)

౫౧౩వసూనాం భాగ ఇత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః,వస్వాదయో లింగోక్తా దేవతాః,స్వరాట్ సంకృతిశ్ఛన్దః,గాన్ధారః స్వరః

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల పూర్వోక్త విషయ మిందు చెప్పబడెను.

వసూనాం భాగోఽసి రుద్రాణామాధిపత్యం చతుష్పాత్స్పృతం చతుర్విꣳశస్తోమః ।
ఆదిత్యానాం భాగోసి మరుతామాధిపత్యం గర్భాః స్పృతాః పఞ్చవిꣳశస్తోమః ।

అదిత్యై భాగోఽసి పూష్ణ ఆధిపత్యమోజస్స్పృతం త్రిణవస్తోమః । దేవస్య సవితు ర్భాగో ఽసి బృహస్పతే రాధిపత్యం సమీచీర్దిశ స్స్పృతాశ్చతుష్టోమః ॥ ॥౨౫॥

వసూనామ్, భాగః, అసి, రుద్రాణామ్, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, చతుష్పాత్, చతుః పాదితి చతుః+పాత్, స్పృతమ్, చతుర్విꣳశ ఇతి చతుః + విꣳశః, స్తోమః, ఆదిత్యానామ్, భాగః, అసి, మరుతామ్, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, గర్భాః, స్పృతాః, పఞ్చవిꣳశ ఇతి పఞ్చ+విꣳశః, స్తోమః, అదిత్యై. భాగః, అసి పూష్ణః, ఆధిపత్య మిత్యాధి+పత్యమ్, ఓజః, స్పృతమ్, త్రిణవః, త్రిణవ ఇతి త్రి+నవః, స్తోమః, దేవస్య, సవితుః, భాగః, అసి, బృహస్పతేః, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, సమీచీః, దిశః, స్పృతాః, చతుష్టోమః, చతుస్తోమ ఇతి చతుః+స్తోమః. [25]

పదార్థః :-(వసూనామ్)అగ్న్యాదీనా మాదిమానాం విదుషాం వా(భాగః)(అసి)(రుద్రాణామ్) ప్రాణాదీనాం మధ్యమానాం విదుషాం వా (ఆధిపత్యమ్) (చతుష్పాత్)గవాదికమ్(స్పృతమ్) సేవితమ్ (చతుర్వింశః)చతుర్వింశతిధా (స్తోమః)స్తోతా (ఆదిత్యానామ్)మాసానా ముత్తమానాం విదుషాం వా (భాగః)(అసి)(మరుతామ్)మనుష్యాణాం పశూనాం వా. మరుత ఇతి పద నా. నిఘం ౫.౫ (ఆధిపత్యమ్) (గర్భాః)గర్భ ఇవ విద్యాశుభగుణై రావృతాః (స్పృతాః) ప్రీతిమన్తః (పఞ్చవింశః) పంచవింశతి ప్రకారః(స్తోమః)స్తోతవ్యః(అదిత్యై)ప్రకాశస్య.(భాగః)(అసి)(పూష్ణః) పుష్టికర్త్ర్యా భూమేః. పూషేతి పృథివీ నామ.. నిఘం ౧.౧ (అధిపత్యమ్) (ఓజః)బలమ్ (స్పృతమ్) సేవితమ్ (త్రిణవః) సప్తవింశతిధా(స్తోమః) స్తోతవ్యః(దేవస్య)సుఖప్రదస్య (సవితుః)జనకస్య(భాగః)(అసి)(బృహస్పతేః)బృహత్యా వేదవాచః పాలకస్య (ఆధిపత్యమ్) (సమీచీః) యాః సమ్యగచ్యన్తే (దిశః) (స్పృతాః)(చతుష్టోమః)చతుర్భి ర్వేదైః స్తూయతే చతుః స్తోమః స్తోతా. ॥౨౫॥ అన్వయః:- హే విద్వన్! య స్త్వం వసూనాం భాగోఽసి స త్వం రుద్రాణా మాధిపత్యం గచ్ఛ యశ్చతుర్వింశస్తోమ ఆదిత్యానాం భాగోఽసి స త్వం చతుష్పాత్ స్పృతం కురు మరుతామాధిపత్యం గచ్ఛ య స్త్వం పఞ్చవింశస్తోమోఽదిత్యై భాగోఽసి స త్వం పూష్ణ ఓజః స్పృతమాధిపత్యం ప్రాప్నుహి. య స్త్వం త్రిణవః స్తోమో దేవస్య సవితు ర్భాగోఽసి స త్వం బృహస్పతే రాధిపత్యం యాహి య స్త్వం చతుష్టోమోఽసి స త్వం గర్భాః స్పృతా యా జానన్తి తాః సమీచీః స్పృతా దిశో విజానీహి. ॥౨౫॥ భావార్థః :-యే సుశీలత్వాదిగుణాన్ గృహ్ణన్తి తే విద్వత్ప్రియాః సన్తః సర్వాధిష్ఠాతృత్వం ప్రాప్నువన్తి. యేఽధిపతయో భవేయుస్తే నృప పితృవద్వర్తన్తామ్. ॥౨౫॥

పదార్థము :-విద్వాంసుడా! ఏ నీవు, వసునామ్ = అగ్న్యాద్యష్టవసువులకు, లేక మొదటితరగతి విద్వాంసులకు, భాగః అసి = సేవించతగినవాడవో, ఆ నీవు, రుద్రాణామ్ = దశప్రాణములు పదునొకండవది యగు జీవాత్మకు, లేక మధ్యమ తరగతికిచెందిన విద్వాంసుల, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొందుము. ఏ నీవు, చతుర్వింశః = ౨౪ ప్రకారముల, స్తోమః = స్తుతికర్తవై, ఆదిత్యానామ్ = ౧౨ నెలలకు లేక ఉత్తమ కక్షకుచెందిన విద్వాంసులకు, భాగః అసి = సేవించయోగ్య

డవో, ఆ నీవు, చతుష్పాత్ = గవాదిపశువులను సేవించుము, మరుతామ్ = మనుష్యులకు లేక పశువులకు, అధిపత్యమ్ = అధిష్ఠాతవు గమ్ము. ఏ నీవు, పంచవింశః = ౨౫ ప్రకారముల,స్తోమః = స్తుతులకు యోగ్యుడవై, అదిత్యై భాగః అసి = అఖండితాకాశముయొక్క, విభాగమునకు తుల్యుడవో ఆ నీవు, పూష్ణః = పుష్టికారకమగు పృథివియొక్క, స్పృతమ్ = సేవించదగిన, ఓజః = బలమును పొంది, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును, ప్రాప్నుహి = పొందుము. ఏ నీవు, త్రిణవః = ౨౦ విధముల, స్తోమ. = స్తుతులకు యోగ్యుడవై, దేవస్య = సుఖదాతయైన, సవితుః = తండ్రికి, భాగః అసి = విభాగమవై యున్నావో ఆ నీవు, బృహస్పతేః = పెద్ద వేదరూప వాణికి పాలకుడైన ఈశ్వరుడు ప్రసాదించిన. ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొందుము, ఏ నీవు, చతుష్టోమః = నాలుగు వేదములచే చెప్పదగిన స్తుతికర్తవై యున్నావో ఆ నీవు.గర్భాః = గర్భతుల్య విద్యాశుభగుణములతో నాచ్ఛాదితులైన, స్పృతాః = ప్రీతిగల సజ్జనులు వేనినెఱుగుచున్నారో, సమీచీః = ఆచక్కని ప్రాప్తిసాధనములను,స్పృతాః = ప్రీతివిషయములగు, దిశః = పూర్వదిశలను ఎఱుగుము. ॥౨౫॥

భావార్థము :—ఎవరు సుందరస్వభావాది గుణములను గ్రహించుచున్నారో వారు విద్వాంసులకు ప్రియులై అందఱికి అధిష్ఠాతలగుచున్నారు. ఎవరు అందఱికి అధికారులో వారు మానవులలో పితృసమానులై ప్రవర్తించుదురుగాక! ॥౨౫॥ (౭౧౩)

౭౧౪ యవానాం భాగ ఇత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఋభవో దేవతాః, నిచృదతి జగతీ ఛందః, నిషాదః స్వరః.

పునస్తం స శరది కథం వర్తేతేత్యాహ. శరదృతువు నందెటుల ప్రవర్తించవలయును?

యవానాం భాగోస్యయవానామాధిపత్యం ప్రజా స్పృతాశ్చత్వారిꣳశస్తోమః ఋభూణాంభాగో ఽసి విశ్వేషాం దేవానామాధిపత్యంభూతꣳస్పృతంత్రయస్త్రిꣳశస్తోమః॥

యవానామ్, భాగః, అసి, అయవానామ్, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః, స్పృతాః, చతుశ్చత్వారిꣳశ ఇతి చతుః+చత్వారిꣳశః, స్తోమః, ఋభూణామ్, భాగః, అసి, విశ్వేషామ్, దేవానామ్, ఆధిపత్యమిత్యాధి+పత్యమ్, భూతమ్, స్పృతమ్, త్రయస్త్రిꣳశ ఇతి త్రయః+స్త్రిꣳశః, స్తోమః. [26]

పదార్థః :—(యవానామ్)మిశ్రితానామ్(భాగః)(అసి)(అయవానామ్) (అమిశ్రితానామ్)(ఆధిపత్యమ్)(ప్రజాః) పాలనీయాః (స్పృతాః) ప్రీతాః (చతుశ్చత్వారింశః) ఏతత్సంఖ్యాయాః పూరకః (స్తోమః)(ఋభూణామ్)మేధావినామ్(భాగః)(అసి)(విశ్వేషామ్)సర్వేషామ్ (దేవానామ్) విదుషామ్ (ఆధిపత్యమ్) (భూతమ్) (స్పృతమ్) సేవితమ్ (త్రయస్త్రింశః) ఏతత్సంఖ్యాపూరకః (స్తోమః) స్తుతివిషయః. ॥౨౬॥ అన్వయః :—హే మనుష్య! యస్త్వం యవానాం భాగః శరదృతురివాసి యోఽయవానామాధిపత్యం ప్రాప్య ప్రజాః స్పృతాః కరోతి యశ్చతుశ్చత్వారింశ స్తోమ ఋభూణాం భాగోఽసి విశ్వేషాం దేవానాం భూతం స్పృతమాధిపత్యం ప్రాప్య యస్త్రయస్త్రింశః స్తోమోఽసి స త్వమస్మాభిః సత్కర్తవ్యః ॥౨౬॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః, మనుష్యైర్య ఇమే శరదృతోర్గుణా ఉక్తాస్తే యథావత్సేవనీయా ఇతి. ॥౨౬॥

పదార్థము :—మానవుడా! ఏ నీవు, యవానామ్ = కలిసియున్న పదార్థముల, [భాగః =]

సేవించు శరదృతువువలె,అసి = ఉన్నావో, ఏ(నీవు)అయవానామ్ = వేర్వేరు ధర్మములుగల పదార్థ ములయొక్క, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొంది, స్పృతాః = ప్రీతితో, ప్రజాః = పాలించదగిన ప్రజలను ప్రేమయుక్తులుగ నొనర్చుచున్నావో, ఏ [నీవు], చతుశ్చత్వారింశః స్తోమః = ఇరువది నాలగవస్తుతియోగ్యుడవై, ఋభూణామ్ భాగః అసి = బుద్ధిమంతులకు సేవించ యోగ్యుడవుగ నున్నావో, విశ్వేషామ్ దేవానామ్ = సకల విద్వాంసులు, భూతం స్పృతమ్ = లోగడ సేవించిన, ఆధిపత్యమ్ = అధికారమును పొంది, త్రయస్త్రింశః స్తోమః అసి = ౩౩ వ స్తుతి విషయము వలె ఉన్నావో, ఆ నీవు మా సత్కారమునకు యోగ్యుడవు. ॥౨౬॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఏ యీ శరదృతు గుణ ములు చెప్పబడినవో వానిని మానవులు యథావతుగ సేవించవలయును. ॥౨౬॥ (౩౧౪)

శరదృతువు వ్యాఖ్యానము సంపూర్ణము.

౨౧॥ సహశ్చేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఋతవో దేవతాః, పూర్వస్య భురిగతి జగతీ ఛందః, నిషాదః స్వరః. మే అగ్నే ఇత్యుత్తరస్య భురిగ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

అథ హేమన్తర్తు విధాన మాహ. హేమన్తఋతు విధానము నిందు చెప్పెను.

సహశ్చ సహస్యశ్చ హైమన్తికావృతూ అగ్నేరన్తః శ్లేషోఽసి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్ మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః యే అగ్నయః సమనసోఽన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే హైమన్తికావృతూ అభికల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభి సంవిశన్తు తయా దేవతయాఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్॥

సహః, చ, సహస్యః,చ,హైమన్తికౌ, ఋతూ,ఇత్యృతూ, అన్తః శ్లేష ఇత్యన్తః + శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః పృథక్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి స+వ్రతాః, యే, అగ్నయః, సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఇమే ఇతీమే, హైమన్తికౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రమ్+ఇవ, దేవాః, అభిసంవిశన్తిత్యభి + సంవిశన్తు, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్.

పదార్థః :-(సహః) బలకారీ మార్గశీర్షః(చ)(సహస్యః)సహసి బలే భవః పౌషః (చ)(హైమన్తికౌ)హేమన్తే భవౌ మార్గశీర్షః పౌషశ్చ మాసౌ(ఋతూ)స్వలిఙ్గప్రాపకౌ (అగ్నేః)విద్యుతః (అన్తఃశ్లేషః) మధ్యః స్పర్శః (అసి) (కల్పేతామ్) (ద్యావాపృథివీ) (కల్పన్తామ్)(ఆపః) (ఓషధయః) (అగ్నయః) శైత్యేన యుక్తాః పావకాః (పృథక్) (మమ) (జ్యైష్ఠ్యాయ)జ్యేష్ఠానాం వృద్ధానాం భావాయ (సవ్రతాః)నియమైః సహితాః (యే)(అగ్నయః) (సమనసః)సమానం మనో యేభ్యస్తే

(అన్తరా) అభ్యన్తరే (ద్యావాపృథివీ)(ఇమే) (హైమన్తికౌ)ఉక్తౌ (ఋతూ)(అభికల్పమానాః) అభిముఖ్యేన సమర్థయన్తః (ఇన్ద్రమివ) యథైశ్వర్యమ్ (దేవాః) దివ్యగుణాః(అభిసంవిశన్తు)(తయా)(దేవతయా)(అఙ్గిరస్వత్)(ధ్రువే)దృఢే (సీదతమ్)తిష్ఠేతామ్. ॥౨౬॥ అన్వయః :— హే మిత్ర!యా మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సహశ్చ సహస్యశ్చ హైమన్తికా వృతూ అఙ్గిరస్వత్ సీదతం యస్యాగ్నేరన్తఃశ్లేష ఇవాసి స త్వం తేన ద్యావాపృథివీ కల్పేతా మాప ఓషధయోఽగ్నయశ్చ పృథక్ కల్పన్తామితి జానీహి, యేఽగ్నయ ఇవాన్తరా సవ్రతాః సమనస ఇమే ధ్రువే ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామిన్ద్రమివ హైమన్తికావృతూ అభికల్పమానా దేవా అభిసంవిశంతు తే తయా దేవతయా సహ యుక్తాహారవిహారా భూత్వా సుఖినః స్యుః. ॥౨౬॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. హే మనుష్యా! యథా విద్వాంసః స్వసుఖాయ హేమన్తర్తౌ పదార్థాన్ సేవేరన్ తథైవాన్యానపి సేవయేయుః. ॥౨౬॥

పదార్థము :—మిత్రుడా! మమ = నేను, జ్యైష్ఠ్యాయ = వృద్ధశ్రేష్ఠజనుడనగుటకై. సహః = బలకరమైన మార్గశిరమాసము,సహస్యః = బలమునందు[కలిగిన]ప్రవృత్తమైనపుష్యమాసము,చ = ఈ రెండు నెలలు, హైమంతికౌ ఋతూ = హేమంత ఋతువునందు కలుగు స్వచిహ్నములను తెలియజేయునవియై,అంగిరస్వత్ = ఆ ఋతువుయొక్క ప్రాణమువలె, సీదతమ్ = స్థిరములైయున్నవి. ఏ ఋతువునకు, [అగ్నేః = అగ్నియొక్క] అంతఃశ్లేషః = మధ్యనకలుగు స్పర్శమువలె ఏ నీవు, అసి = ఉన్నావో, ఆ నీవు ఆ ఋతువుతో, ద్యావాపృథివీ = భూమ్యాకాశములు, కల్పేతామ్ = సమర్థములగును.ఆపః = జలములు,ఓషధయః = ఓషధులు మఱియు,అగ్నయః = తెల్లగానున్న యగ్ని, పృథక్ = వేర్వేరుగ, కల్పంతామ్ = సమర్థములగునని గ్రహించుము. అగ్నయః = అగ్ని తుల్యులు, అంతరా = లోపల ప్రవిష్టులగువారు. సవ్రతాః = నియమధారులు, సమనసః = అవిరుద్ధ విచారముగలవారునగు నెవరు. ఇమే ధ్రువే ద్యావాపృథివే = ఈదృఢములైన భూమ్యాకాశములను, కల్పంతామ్ = సమర్థితములుగ నొనర్చెదరో, ఇంద్రమివ = ఐశ్వర్యమువలె. హేమంతికౌ ఋతూ = హేమంత ఋతువుయొక్క రెండు నెలలను, అభికల్పమానాః = సమ్ముఖులై సమర్థములుగనొనర్చు, దేవాః = దివ్యగుణములు విద్యుత్తువలె. అభిసంవిశంతు = ఆవేశించునో, ఆసజ్జనులు, తయా దేవతయా = ప్రకాశస్వరూపుడైన ఆపరమాత్మతో ప్రేమబద్ధులై నియమముగ ఆహార విహారము లొనర్చి సుఖులగుదురు గాక! ॥౨౬॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. విద్వాంసులు యథా యోగ్య సుఖమునకై హేమంతర్తు పదార్థములను సేవించవలయును, అటులనే యితరులకు కూడ సేవింపజేయవలెను. ॥౨౬॥ (౭౧౫)

౭౧౬ ఏకయేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఈశ్వరో దేవతా, నిచృద్వికృతి శ్ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

అథైత దృతుచక్రం కేన సృష్ట మిత్యాహ, ఈ ఋతుచక్రమును రచించిన దెవరు?

ఏకయా స్తువత ప్రజా అధీయన్త ప్రజాపతి రధిపతి రాసీత్ ।

తిసృభిరస్తువత బ్రహ్మాసృజ్యత బ్రహ్మణస్పతి రధిపతి రాసీత్ ।

పఞ్చభి రస్తువత భూతాన్యసృజ్యన్త భూతానాం పతి రధిపతి రాసీత్ ।

స_ప్తభి రస్తువత స_ప్తఋషయోఽసృజ్య_న్త ధాతాఽధిపతి రాసీత్ ॥౨౮॥

ఏకయా, అస్తువత, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః, అధీయన్త, ప్రజాపతి రితి ప్రజా+పతిః, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, ఆసీత్, తిసృభిరితి తిసృ+భిః, అస్తువత, బ్రహ్మ, అసృజ్యత, బ్రహ్మణః, పతిః,అధిపతి రిత్యధిపతిః, ఆసీత్, పఞ్చభిరితి పఞ్చ+భిః, అస్తువత, భూతాని, అసృజ్యన్త, భూతానామ్, పతిః, అధిపతి రిత్యధి+పతిః, ఆసీత్, స_ప్తభిరితి స_ప్త+భిః, అస్తువత, సప్తఋషయ ఇతి స_ప్త+ఋషయః, అసృజ్య_న్త, ధాతా, అధిపతి రిత్యధిపతిః, ఆసీత్. [28]

పదార్థః :–(ఏకయా)వాణ్యా(అస్తువత)స్తువన్తు (ప్రజాః) (అధీయ_న్త) అధీయతామ్ (ప్రజాపతిః) ప్రజాయాః పాలక ఈశ్వరః(అధిపతిః)(ఆసీత్) అ_స్తి (తిసృభిః)ప్రాణోదాన వ్యానగతిభిః (అస్తువత)స్తువన్తు (బ్రహ్మ)పరమేశ్వరేన వేదః (అసృజ్యత)సృష్టః (బ్రహ్మణస్పతిః)వేదస్య పాలకః (అధిపతిః) (ఆసీత్)అ_స్తి (పఞ్చభిః) సమానచి_త్తబుద్ధ్యహంకారమనోభిః (అస్తువత) స్తువన్తు (భూతాని) పృథివ్యాదీని (అసృజ్య_న్త) సంసృష్టాని కుర్వన్తు (భూతానామ్) (పతిః)పాలకః(అధిపతిః) పత్యుః పతిః (ఆసీత్)భవతి (స_ప్తభిః)నాగ కూర్మ కృకల దేవద_త్త ధనంజయేచ్ఛాప్రయుక్తైః(అస్తువత)స్తువన్తు (స_ప్తఋషయః పంచ ముఖ్యప్రాణా మహ_త్తత్వ మహంకారశ్చేతి (అసృజ్య_న్త సృజ్య_న్తే (ధాతా)ధర్తా పోషకో వా (అధిపతిః)సర్వేషాం స్వామీ(ఆసీత్)అ_స్తి, ॥౨౮॥ అన్వయః :– హే మనుష్యా! యః ప్రజాపతి రధిపతిః సర్వస్య స్వామీశ్వర ఆసీ_త్తమేకయాఽ_స్తువత సర్వాః ప్రజాశ్చాధీయ_న్త. యో బ్రహ్మణస్పతి రధిపతి రాసీద్యేనేదం సర్వవిద్యామయం బ్రహ్మ వేదోఽసృజ్యత తం తిసృభి రస్తువత. యేన భూతాన్యసృజ్య_న్త యో భూతానాం పతిరధిపతి రాసీ_త్తం సర్వే మనుష్యాః పంచభి రస్తువత యేన స_ప్తఋషయోఽసృజ్య_న్త యో ధాతాఽధిపతి రాసీ_త్తం స_ప్తభిరస్తువత.॥౨౮॥

భావార్థః :–సర్వై ర్మనుష్యైః సర్వస్య జగత ఉత్పాదకో న్యాయాధీశః పరమేశ్వరః స్తోతవ్యః శ్రోతవ్యో మ_న్తవ్యో నిధిధ్యాసితవ్యః. యథా హేమ_న్తర్తౌ సర్వే పదార్థాః శీతలా భవ_న్తి తథైవ పరమేశ్వర ముపాస్య శాంతియుక్తా భవన్తు. ॥౨౮॥

పదార్థము :–మానవులారా! ఎవడు, ప్రజాపతిః = ప్రజాపాలకుడు,అధిపతిః = సర్వాధ్యక్షుడు, పరమేశ్వరుడునై, ఆసీత్ = ఉన్నాడో అతనిని, ఏకయా = ఏకవాణిచే, అస్తువత = స్తుతించుడు, ఎవడు, ప్రజాః = ప్రజలను వేదములద్వారా, అధీయంత = విద్యాయుక్తులుగ చేసెనో, ఎవడు, బ్రహ్మణస్పతిః = వేదముల రక్షకుడు, అధిపతిః = సర్వాధిపతి, పరమాత్మయునై, ఆసీత్ = ఉన్నాడో, ఎవడు, బ్రహ్మ = సకల విద్యాయు_క్తమైన యీ వేదమును రచించెనో. అతనిని. తిసృభిః = ప్రాణోదానవ్యానవాయువుల గతితో, అస్తువత = స్తుతించుము, ఎవడు, భూతాని అసృజ్యంత = పృథివ్యాది భూతములను రచించెనో, ఎవడు, భూతానాం పతిః = సకల భూతములకు రక్షకుడు, అధిపతిః రక్షకులకు రక్షకుడునై, ఆసీత్ = ఉన్నాడో, అతనినందరు. పంచభిః = సమానవాయువు, చి_త్తము. బుద్ధి, అహంకారము, మనస్సు అనునైదింటిచే, అస్తువత = స్తుతించునో, ఎవడు, స_ప్తఋషయః = పంచముఖ్యప్రాణములు, సమష్టిమహ_త్తత్వము, అహంకారము అను నేడు పదార్థములను. అస్స

జ్యంత = రచించెనో. ఎవడు, ధాతా = ధారణపోషణలొనరించువాడు, అధిపతిః = సమస్తమునకు స్వామియునై, ఆసీత్ = ఉన్నాడో, అతనిని, సప్తభిః = నాగకూర్మకృకలదేవదత్త ధనంజయములు. ఇచ్ఛ ప్రయత్నము అను నేడిటిచే, అస్తువత = స్తుతించుడు. ॥౨౮॥

భావార్థము :—సకలమానవులు సకలజగదుత్పాదకుడు న్యాయకర్తయునగు పరమాత్మనే స్తుతించవలెను. అతడే శ్రోతవ్యుడు, అతడే మంతవ్యుడు. అతడే నిధిధ్యాసమొనర్చుటకు యోగ్యుడు. హేమంతర్తువునందు సకల పదార్థములు శీతలములగు నటులనే పరమేశ్వరు నుపాసించి శాంతిశీలురు కావలయును. ॥౨౮॥ (౨౧౬)

---

౨౧౭ నవభి రస్తువతేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ఈశ్వరో దేవతా, పూర్వస్యార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః. త్రియోదశభి రిత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

పునః స జగత్స్రష్టా కిం భూత ఇత్యాహ. ఆజగత్స్రష్ట ఎటువంటివాడు?

నవభి రస్తువత పితరోఽసృజ్యన్తాదితి రధిపత్న్యాసీత్ । ఏకాదశభి రస్తువత ఋతవోఽసృజ్యన్తార్తవా అధిపతయ ఆసన్ । త్రయోదశభి రస్తువత మాసా అసృజ్యన్త సంవత్సరోఽధిపతిరాసీత్। పంచదశభి రస్తువత క్షత్ర మసృజ్యతేన్ద్రోఽధిపతి రాసీత్। సప్తదశభి రస్తువత గ్రామ్యాః పశవోఽసృజ్యన్త బృహస్పతి రధిపతి రాసీత్॥౨౯॥

నవభిరితి నవ+భిః, అస్తువత, పితరః, అసృజ్యన్త, అదితిః, అధిపత్నీత్యధి+పత్నీ, ఆసీత్, ఏకాదశభిరిత్యేకా+దశభిః, అస్తువత, ఋతవః, అసృజ్యన్త, ఆర్తవాః, అధిపతయ ఇత్యధి+పతయః, ఆసన్, త్రియోదశభి రితి త్రయోదశ+భిః, అస్తువత, మాసాః, అసృజ్యన్త, సంవత్సరః, అధిపతి రిత్యధి+పతిః ఆసీత్, పంచదశభిరితి పంచ+దశభిః, అస్తువత, క్షత్రమ్, అసృజ్యత, ఇన్ద్రః, అధిపతి రిత్యధిపతిః, ఆసీత్, సప్తదశభిరితి సప్త+దశభిః, అస్తువత, గ్రామ్యాః, పశవః, అసృజ్యన్త, బృహస్పతిః, అధిపతి రిత్యధి+పతిః, ఆసీత్. [29]

పదార్థః :—(నవభిః)ప్రాణవిశేషైః(అస్తువత)ప్రశంసన్తు (పితరః)పాలకా వర్షాదయః(అసృజ్యన్త)ఉత్పాదితాః (అదితిః)మాతేవ పాలికా భూమిః(అధిపత్నీ)అధిపతిసహితా (అసీత్)అస్తి (ఏకాదశభిః) దశప్రాణా ఏకాదశ ఆత్మా తైః (అస్తువత) స్తువన్తు(ఋతవః) వసన్తాదయః (అసృజ్యన్త) సృష్టాః (ఆర్తవాః) ఋతుషు భవా గుణాః (అధిపతయః) (ఆసన్) భవన్తి (త్రియోదశభిః) దశప్రాణా ద్వే ప్రతిష్ఠే త్రయోదశ ఆత్మా తైః (అస్తువత) స్తువన్తు (మాసాః) చైత్రాద్యాః (అసృజ్యన్త) సృష్టాః (సంవత్సరః)(అధిపతిః) అధిష్ఠాతా (ఆసీత్)అస్తి(పఞ్చదశభిః) ప్రతిపదాది తిథిభిః (అస్తువత) స్తువన్తు సంఖ్యాయన్తు (క్షత్రమ్) రాజ్యం క్షత్రియకులం వా (అసృజ్యత) సృష్టమ్ (ఇన్ద్రః)పరమైశ్వర్యహేతుః సూర్యః (అధిపతిః)అధిష్ఠాతా(ఆసీత్)(సప్తదశభిః)దశపాద్యా అఙ్గుల

యశ్చత్వార్యార్వష్ఠీవాని ద్వే ప్రతిష్ఠే యదర్వాగ్ నాభిస్తత్సప్తదశం తైః (అస్తువత)స్తువన్తు (గ్రామ్యాః)గ్రామే భవాః (పశవః)గవాదయః(అసృజ్యన్త)(బృహస్పతిః)బృహతాం పాలకో వైశ్యః(అధిపతిః)అధిష్ఠాతా (ఆసీత్)అస్తి. ॥౨౯॥　　అన్వయః :- హే మనుష్యా ! యూయం యేన పితరో ఽసృజ్యన్త యత్రాధిపత్న్యదితిరాసీత్తం యూయం నవభిరస్తువత యేన ఋతవో ఽసృజ్యన్త యత్రార్తవా అధిపతయ ఆసంస్తమేకాదశభి రస్తువత యేన మాసా అసృజ్యన్త పఞ్చదశభిః సంవత్సరో ఽధిపతిః సృష్ట ఆసీత్ త్రయోదశభి రస్తువత. యత్రేన్ద్రో ఽధిపతి రాసీద్యేన నక్షత్ర మసృజ్యత తం సప్తదశభి రస్తువత. యేన బృహస్పతి రధిపతిః సృష్ట ఆసీద్ గ్రామ్యాః పశవో ఽసృజ్యన్త తం పరమేశ్వరం సప్తదశభి రస్తువత.॥౨౯॥　　భావార్థః :—హే మనుష్యా ! భవన్తో యేన ఋత్వాదయః ప్రజాపాలకాః నిర్మితాః పాల్యాశ్చ యేన కాలనిర్మాపకాః సూర్యాదయః సర్వే పదార్థాః సృష్టాస్తం పరమాత్మాన ముపాసీరన్. ॥౨౯॥

పదార్థము :—మానవులారా ! మీరు, ఎవడు, పితరః = రక్షకులైన పితరులను, అసృజ్యంత = ఉత్పన్నమొనర్చెనో, ఎక్కడ, అదితిః = రక్షయోగ్యము[తల్లివలె పాలించుభూమి,] అధిపత్నీ = అత్యంతము రక్షించుమాత, ఆసీత్ = ఉండెనో, ఆపరమాత్మను, నవభిః = నవప్రాణములతో, అస్తువత = ప్రశంసించుడు, ఎవడు, ఋతయః = వసంతాద్యృతువులను, అసృజ్యంత = రచించెనో, ఎక్కడ, ఆర్తవాః = ఆయాఋతువుల గుణములు, అధిపతయః = స్వస్వవిషయమున అధికారులై, ఆసన్ = ఉన్నవో, అతనిని, ఏకాదశభిః = పదిప్రాణములు, ఆత్మ అను నీపదునొకండిటిచే, అస్తువత = స్తుతించుడు. ఎవడు, మాసాః = చైత్రాది ౧౨ మాసములను, అసృజ్యంత = రచించెనో, పంచదశభిః = పదిహేను తిథులతోపాటు, సంవత్సరః = సంవత్సరమును, అధిపతిః ఆసీత్ = కాలమునకధికారిగ రచించిఉండెనో అతనిని, త్రయోదశభిః = పదిప్రాణములు, జీవాత్మ, రెండుప్రతిష్ఠలు అను నీ ౧౩ టిచే, అస్తువత = స్తుతించుడు, ఎక్కడ, ఇంద్రః = పరమైశ్వర్యమునకు హేతువైన సూర్యుడు, అధిపతిః ఆసీత్ = అధిష్ఠాతగ ఉత్పన్న [మొనర్చబడి] ఉన్నాడో,ఎవడు, క్షత్రమ్ = రాజ్యమును లేక క్షత్రియకులమును, అసృజ్యత = రచించెనో, అతనిని, సప్తదశభిః = కాలివ్రేళ్లపది, రెండుతొడలు, రెండుమోకాళ్లు, రెండుప్రతిష్ఠలు,బొడ్డుమీది యంగము అను పదునేడింటితో,అస్తువత = స్తుతించుడు, ఎవడు, బృహస్పతిః = పెద్దపెద్ద పదార్థముల రక్షకుడగు వైశ్యుని, అధిపతిః ఆసీత్ = అధికారిగ రచించి ఉండెనో, గ్రామ్యాః పశవః = గవాదిగ్రామ్య పశువులను, అసృజ్యంత = రచించెనో, ఆపరమేశ్వరుని పూర్వోక్త సకలపదార్థములతో, అస్తువత = స్తుతించుడు. ॥౨౯॥

భావార్థము :—మానవులారా! మీరు ఎవడు కాలమును విభజించు సూర్యాది పదార్థములను రచించెనో, ఆపరమేశ్వరునే స్తుతించుడు. ॥౨౯॥ (౭౧౭)

---

౭౧౮ నవదశభి రిత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, జగదీశ్వరో దేవతా, పూర్వస్య బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః. పఞ్చవింశత్యేత్యస్య బ్రాహ్మీ పంక్తి శ్ఛన్దః పఞ్చమః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మరల అతడెట్లున్నాడు ?

నవదశభి రస్తువత శూద్రార్యావసృజ్యేతా మహోరాత్రే అధిపత్నీ ఆస్తామ్ । ఏకవిꣳశత్యాస్తువతైకశఫాః పశవో ఽసృజ్యన్త వరుణో ఽధిపతి రాసీత్ । త్రయోవిꣳశత్యాస్తువత క్షుద్రాః పశవో ఽసృజ్యన్త పూషాధిపతి రాసీత్ । పంచవిꣳశత్యాస్తువ

తాఽఽరణ్యాః పశవోఽసృజ్యన్త వాయురధిపతి రాసీత్। సప్తవిꣳశత్యాస్తువత ద్యావా పృథివ్యైతాం వసవో రుద్రా ఆదిత్యా అనువ్యాయꣳస్త ఏవాధిపతయ ఆసన్ ॥30॥

నవదశభి రితి నవ + దశభిః, అస్తువత, శూద్రార్యౌ, అసృజ్యేతామ్, అహోరాత్రే ఇత్యహోరాత్రే, అధిపత్నీ ఇత్యధి + పత్నీ, ఆస్తామ్, ఏకవిꣳశత్యేక + విꣳశత్యా, అస్తువత, ఏకశఫా ఇత్యేక + శఫాః పశవః, అసృజ్యన్త, వరుణః, అధిపతి రిత్యధి + పతిః, ఆసీత్, త్రయోవిꣳశత్యేతి త్రయః + వింశత్యా, అస్తువత, క్షుద్రాః, పశవః, అసృజ్యన్త, పూషా. అధిపతి రిత్యధి + పతిః, ఆసీత్, పఞ్చవింశత్యేతి పఞ్చ + వింశత్యా, అస్తువత, ఆరణ్యాః, పశవః, అసృజ్యన్త, వాయుః, అధిపతి రిత్యధి + పతిః, ఆసీత్, సప్తవిꣳశత్యేతి సప్త + విꣳశత్యా, అస్తువత, ద్యావా పృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఐతామ్, వసవః, రుద్రాః ఆదిత్యాః, అనువ్యాయ న్నిత్యను + వ్యాయన్, తే, ఏవ, అధిపతయ ఇత్యధి + పతయః, ఆసన్. [30]

పదార్థః :—(నవదశభిః)దశ ప్రాణాః పఞ్చమహాభూతాని మనోబుద్ధి చిత్తాహంకారైః (అస్తువత)స్తువన్తు(శూద్రార్యౌ)శూద్రాశ్చార్యో ద్విజశ్చ తౌ(అసృజ్యేతామ్) (అహోరాత్రే)(అధిపత్నీ)అధిష్ఠాత్ర్యౌ (ఆస్తామ్) భవతః (ఏకవింశత్యా) మనుష్యాణామఙ్గైః (అస్తువత)(ఏకశఫాః) అశ్వాదయః (పశవః)(అసృజ్యన్త) సృష్టాః (వరుణః) జలమ్(అధిపతిః)ఆసీత్ (త్రయోవింశత్యా) పశ్వఙ్గైః (అస్తువత)(క్షుద్రాః)నకులపర్యన్తాః (పశవః)(అసృజ్యన్త)(పూషా)పుష్టికర్తా భూగోలః (అధిపతిః)(అసీత్) (పఞ్చవింశత్యా)క్షుద్రపశ్వవయవైః (అస్తువత)(ఆరణ్యాః)అరణ్యే భవాః(పశవః) సింహాదయః(అసృజ్యన్త)(వాయుః)(అధిపతిః)(ఆసీత్) (సప్తవింశత్యా)ఆరణ్యపశుగుణైః (అస్తువత)(ద్యావాపృథివీ)(వి)వివిధతయా (ఐతామ్) ప్రాప్నుతః(వసవః) అగ్న్యాదయోఽష్టౌ (రుద్రాః) ప్రాణాదయః(ఆదిత్యాః)చైత్రాదయో ద్వాదశాః మాసాః ప్రథమమధ్యమోత్తమా విద్వాంసో వా(అనువ్యాయన్)అనుకూలతయోత్పాదితాః (తే)(ఏవ)(అధిపతయః)(ఆసన్) ॥30॥ అన్వయః :— హే మనుష్యాః యూయం యేనోత్పాదితే అహోరాత్రే అధిపత్నీ ఆస్తామ్ యేన శూద్రార్యావసృజ్యేతాం తం నవదశభి రస్తువత. యేనోత్పాదితో వరుణోఽధిపతి రాసీద్యేనైకశఫాః పశవోఽసృజ్యన్త తం పరమాత్మాన మేకవింశత్యా స్తువత యేన నిర్మితః పూషాఽధిపతి రాసీద్ యేన క్షుద్రాః పశవోఽసృజ్యన్త తం త్రయో వింశత్యాస్తువత. యేనోత్పాదితో వాయు రధిపతి రాసీద్యేనాఽఽరణ్యాః పశవోఽసృజ్యన్త తం పఞ్చవింశత్యా స్తువత యేన సృష్టే ద్యావాపృథివ్యైతాం యేన చరితా వసవో రుద్రా ఆదిత్యా అనువ్యాయంస్త ఏవాఽధిపతయ ఆసంస్తం సప్తవింశత్యాస్తువత. ॥30॥ భావార్థః :— హే మనుష్యాః ! యేనార్యాః శూద్రా దస్యవశ్చ మనుష్యాః సృష్టా యేన స్థూలసూక్ష్మ ప్రాణిదేహా మహద్భిస్వాః పశవ ఏతేషాం పాలనసాధనాని చ యస్య సృష్టావల్పవిద్యాః సమగ్రవిద్యాశ్చ విద్వాంసో భవన్తి తమేవ యూయ ముపాస్యం మన్యధ్వమ్. ॥30॥

పదార్థము:-మానవులారా! మీరు, ఎవడు రచించిన, అహోరాత్రే = దివారాత్రములు, అధి పత్నీ = సకలకార్యముల నొసర్చు అధికారుయుగ, ఆస్తామ్ = ఉన్నవో, ఎవడు. శూద్రార్యౌ = శూద్రులు ఆర్యులను ద్విజుల నిద్దరిని. అసృజ్యేతామ్ = సృజించియుండెనో. అతనిని, సప్తదశభిః = దశ ప్రాణములు పంచమహాభూతములు మనోబుద్ధి చిత్తాహంకారములు అను నీ ౧౭ దింటిచే, అస్తువత = స్తుతించుడు ఎవడుత్పన్నమొసర్చిన, వరుణః = జలము, అధిపతిః = ప్రాణముపలె ప్రియమైన అధిష్ఠాతగ, ఆసీత్ = ఉన్నదో, ఎవడు, ఏకశఫాః = ఒంటిడెక్కగల గుఱ్ఱము మొదలైన పశువులను, అసృజ్యంత = రచించెనో, అతనిని, ఏకవింశత్యా = మానవుల ౨౧ అవయవములతో, అస్తువత = స్తుతించుడు, ఎవడుసృజించిన, పూషా = పుష్టికారకమైన భూగోళము, అధిపతిః = రక్షించునదై, ఆసీత్ = ఉన్నదో, ఎవడు, క్షుద్రాః పశవః = అతి సూక్ష్మజీవులనుండి ముంగిస వరకున్న చిన్న పశువులను. అసృజ్యంత = సృజించెనో, అతనిని, త్రయోవింశత్యా = పశువుల ౨౩ అవయవములతో, అస్తువత = స్తుతించుడు, ఎవడురచించిన, వాయుః = వాయువు, అధిపతిః = పాలించునదిగ, ఆసీత్ = ఉన్నదో, ఎవడు, ఆరణ్యాః పశవః = సింహాదివన్యపశువులను, అసృజ్యంత = రచించెనో, అతనిని, పంచవింశత్యా = అనేకవిధముల చిన్నచిన్న వన్యపశువుల అవయవములతో అనగా ఆ యవయవముల శిల్పముతో, అస్తువత = స్తుతించుడు. ఎవడు రచించిన, ద్యావాపృథివీ = భూమ్యాకాశములు, ఐతామ్ = ప్రాప్తములైయున్నవో, ఎవడు సృజించుటచే, వసవః = అగ్న్యాద్యష్టపదార్థములు లేక ప్రథమకక్షకు చెందిన విద్వాంసులు, రుద్రాః = ప్రాణాదులు లేక మధ్యమవిద్వాంసులు, ఆదిత్యాః = పండ్రెండుమాసములు లేక ఉత్తమ విద్వాంసులు, అనువ్యాయన్ = అనుకూలముగ ఉత్పన్నములై ఉన్నవో, తే ఏవ అధిపతయఃఆసన్ = ఆఅగ్న్యాదులే లేక విద్వాంసులే అధిష్ఠాతలుగ ఉన్నారో అతనిని, సప్తవింశత్యాఅస్తువత = ౨౭ వన్యపశువుల గుణములతో, స్తుతించుడు.

భావార్థము :-మానవులారా! ఎవడు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర తస్కరాది మనుష్యలను. స్థూలసూక్ష్మప్రాణుల శరీరములను, చిన్నపశువులను వాని రక్షాసాధనములగు పదార్థములను రచించెనో ఎవని సృష్టిలో అల్పాధిక విద్వాంసులున్నారో.అట్టి ఆ పరమాత్మనే మీరుఉపాసించుడు.

౩౧ నవవింశత్యేత్యస్య విశ్వదేవ ఋషిః, ప్రజాపతిర్ దేవతా, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

పునః స ఏవ విషయ ఉపదిశ్యతే. మరల నా విషయమే యుపదేశించబడుచున్నది.

నవవిꣳశత్యాస్తువత వనస్పతయోఽసృజ్యన్త సోమోఽధిపతిరాసీత్ । ఏకత్రిꣳశతాస్తువత । ప్రజా అసృజ్యన్త యవాశ్చాయవాశ్చాధిపతయ ఆసన్ త్రయస్త్రిꣳశతాస్తువత భూతాన్యశామ్యన్ప్రజాపతిః । పరమేష్ఠ్యధిపతి రాసీత్ ॥౩౧॥

నవవిꣳశత్యేతి నవ + విꣳశత్యా, అస్తువత, వనస్పతయః, అసృజ్యన్త,సోమః, అధిపతి రిత్యధి+పతిః, ఆసీత్, ఏకత్రిꣳశతేత్యేక+త్రిꣳశతా, అస్తువత, ప్రజా ఇతి ప్ర+జాః, అసృజ్యన్త, యవాః, చ, అయవాః, చ, అధిపతయ ఇత్యధి+పతయః, ఆసన్, త్రయస్త్రిꣳశతేతి త్రయః+స్త్రిꣳశతా, అస్తువత, భూతాని, అశామ్యన్, ప్రజాపతి రితి ప్రజా+పతిః, పరమేష్ఠీ, పరమే+స్థీతి పరమే+

ష్ఠీ, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, ఆసీత్. [31]

పదార్థః :—(నవవింశత్యా) ఏతత్సంఖ్యాకై ర్వనస్పతిగుణైః (అస్తువత) జగత్స్రష్టారం పరమాత్మానం ప్రశంసత(వనస్పతయః)అశ్వత్థాదయః(అసృజ్యన్త)సృష్టాః(సోమః)ఓషధిరాజః(అధిపతిః)అధిష్ఠాతా(ఆసీత్)భవతి(ఏకత్రింశతా)ప్రజాజ్గైః(అస్తువత)ప్రశంసత(ప్రజాః) (అసృజ్యన్త) నిర్మితాః (యవాః) మిశ్రితాః (చ)(అయవాః) అమిశ్రితాః(చ) (అధిపతయః)అధిష్ఠాతారః (ఆసన్) సన్తి(త్రయంస్త్రింశతా)మహాభూతగుణైః(అస్తువత)ప్రశంసత (భూతాని)మహాన్తి తత్వాని (అశామ్యన్)శామ్యన్తి (ప్రజాపతిః) ప్రజాపాలక ఈశ్వరః (పరమేష్ఠీ) పరమేశ్వరరూపే ఆకాశే వాఽభివ్యాప్య తిష్ఠతీతి (అధిపతిః) అధిష్ఠాతా (ఆసీత్) ॥౩౦॥

అత్రాఽపి లోకన్తా ఇన్ద్రమితి మంత్రత్రయ ప్రతీకాని పూర్వవత్కేనచిత్ క్షిప్తానీతి వేద్యమ్.

అన్వయః :—హే మనుష్యా యూయం యేనౌషధ్యః సోమోఽధిపతిరాసీద్యేన తే వనస్పతయోఽసృజ్యన్త తం జగదీశ్వరం నవవింశత్యాస్తువత. యాసాం యవా మిశ్రితా పర్వతాదయశ్చ త్రసరేణ్వాదయశ్చాఽయవాః ప్రకృత్యవయవాః సత్వరజస్తమాంసి గుణాః పరమాణ్వాదయశ్చాఽధిపతయ ఆసన్ తా అసృజ్యన్త తమేకత్రింశతాస్తువత. యస్య ప్రభావాద్భూతాన్యశామ్యన్యః ప్రజాపతిః పరమేష్ఠ్యధిపతి రాసీత్తం త్రయస్త్రింశతాస్తువత. ॥౩౦॥ భావార్థః :—యేన జగదీశ్వరేణ లోకానాం రక్షణాయ వనస్పత్యాదీన్ సృష్ట్వా ధ్రియన్తే వ్యవస్థాప్యన్తే స ఏవ సర్వైర్మనుష్యై రుపాసనీయః.

పదార్థము :—మానవులారా ! మీరు, ఎవడు రచించుటచే. సోమః = ఓషధులలో నుత్తమౌషధము, అధిపతిః = స్వామిగ, ఆసీత్ = ఉన్నదో, ఎవడు, వనస్పతయః = రావిమొదలైన ఆ వనస్పతులను. అసృజ్యంత = రచించెనో ఆ పరమాత్మను, నవవింశత్యా = ౨౯ విధముల వనస్పతుల గుణములతో, అస్తువత = స్తుతించుడు. ఎవడు రచించిన,యవాః చ = సమిష్టిరూపముగ రచించబడిన పర్వతాదులు,త్రసరేణువులు మొదలైనవి, అయవాః చ = భిన్నభిన్న ప్రకృతియొక్క అవయవములైన సత్వరజస్తమోగుణములు, పరమాణువులు, అధిపతయః = ముఖ్యకారణరూపములైన అధ్యక్షులుగా; ఆసన్ = ఉన్నవో,ప్రజాః = ఆ ప్రసిద్ధములైన ఓషధులను ఎవడు, అసృజ్యంత = సృజించెనో, ఆ ఈశ్వరుని, ఏకత్రింశతా = ప్రజల ౩౧ అవయవములతో. అస్తువత = ప్రశంసించుడు. ఎవని ప్రభావముతో, భూతాని = ప్రకృతి పరిణామమైన మహత్తత్వపుటుపద్రవములు, అశామ్యన్ = శాంతములగునో. ఎవడు,ప్రజాపతిః = ప్రజారక్షకుడు,పరమేష్ఠీ = పరమేశ్వరునినలెనుండు ఆకాశమున వ్యాపించియున్న పరాత్పరుడు, అధిపతిః ఆసీత్ = అధిష్ఠాతయునై ఉన్నాడో, అతనిని, త్రయస్త్రింశతా అస్తువత = మహాభూతముల ౩౩ గుణములతో ప్రశంసించుడు. ॥౩౦॥

భావార్థము :—ఏ పరమేశ్వరుడు లోకముల రక్షణకై వనస్పత్యాద్యోషధులను రచించి ధారణమొనర్చి వ్యవస్థితమొనర్చియుండెనో అతనినే సకలమానవులు ఉపాసించవలయును. ॥౩౦॥ (౭౧౯)

అస్మిన్నధ్యాయే వసన్తాదృతు గుణవర్ణనాదేతదర్థస్య పూర్వాధ్యాయార్థేన సహ సంగతిరస్తీతి జ్ఞేయమ్.

ఈ అధ్యాయములో వసంతాది ఋతువుల గుణవర్ణనముండుటచే నీ యధ్యాయోక్తార్థమునకు పూర్వాధ్యాయోక్తార్థముతో సంగతికలదని గ్రహించవలయును. పదునాలుగవఅధ్యాయము సమాప్తము.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యాణాం పరమవిదుషాం శ్రీయుతవిరజానన్ద సరస్వతీ స్వామినాం శిష్యేణ శ్రీమద్దయానన్ద సరస్వతీస్వామినా విరచితే సంస్కృతాఽఽర్యభాషాభ్యాం విభూషితే సుప్రమాణయుక్తే యజుర్వేదభాష్యే చతుర్దశోఽధ్యాయః సమాప్తః. ॥౧౪॥

ఓమ్

అథ పఞ్చదశాఽధ్యాయారమ్భః

పదిహేనవ అధ్యాయము ఆరంభము.

ఓం విశ్వాని దేవ సవితర్దురితాని పరాసువ। యద్భద్రం తన్న ఆసువ॥ ॥౧॥

౬౨౦ అగ్నే జాతానిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

అస్య ప్రథమమన్త్రే రాజ రాజపురుషైః కిం కిం కర్తవ్య మిత్యాహ.

రాజు, రాజపురుషులు ఏమి చేయవలయును ?

అగ్నే జాతాన్ ప్రణుదా నః సపత్నాన్ ప్రత్యజాతాన్నుద జాతవేదః ।

అధి నో బ్రూహి సుమనా అహేడఁస్తవ స్యామ శర్మంస్త్రివరూథ ఉద్భౌ ॥

అగ్నే, జాతాన్, ప్ర, నుద, నః, సపత్నానితి స+పత్నాన్, ప్రతి, అజాతాన్, నుద, జాతవేద ఇతి జాత+వేదః, అధి, నః, బ్రూహి, సుమనా ఇతి సు+మనాః, అహేడన్, తవ, స్యామ, శర్మన్, త్రివరూథ ఇతి త్రి+వరూథే, ఉద్భావిత్యుత్+భౌ.

పదార్థః :-(అగ్నే)రాజన్ వా సేనాపతే (జాతాన్)ఉత్పన్నాన్ ప్రసిద్ధాన్ (ప్ర)(నుద) దూరే ప్రక్షిప, అత్ర ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (నః) అస్మాకమ్ (సపత్నాన్) సపత్నీవ వర్తమానానరీన్ (ప్రతి)(అజాతాన్) అప్రకటాన్ (నుద)ప్రేర్వ్వ (జాతవేదః) జాతబల (అధి) (నః) అస్మాన్ (బ్రూహి)ఉపదిశ (సుమనాః) ప్రసన్నస్వాన్తః (అహేడన్) అనాదర మకుర్వన్(తవ) (స్యామ) (శర్మన్).గృహే (త్రివరూథే)త్రీణి వరూథాన్యాధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికాని సుఖాని యస్మిన్ (ఉద్భౌ) ఉదుత్కృష్టాని వస్తూని భవన్తి యస్మింస్తస్మిన్. ॥౧॥ అన్వయః:-హే అగ్నే ! త్వం నో జాతాన్ సపత్నాన్ ప్రణుద. హేజాతవేదస్త్వమజాతాన్ శత్రూన్ప్రణుద అస్మాన్ హేడన్ సుమనాస్త్వం నోఽస్మాన్ ప్రత్యధిబ్రూహి యతో వయం తవోద్భౌ త్రివరూథే శర్మన్ సుఖినః స్యామ. భావార్థః :-రాజాదిసభ్యజనైర్గుప్తైశ్చారైః ప్రసిద్ధాఽప్రసిద్ధాన్ శత్రూన్నిశ్చిత్యవశంనేయాఃనకస్యాపి ధార్మికస్యానాదరోఽధార్మికస్యాదరశ్చ కర్తవ్యః యతః సర్వే సజ్జనా విశ్వస్తాః సన్తోరాష్ట్రే వసేయుః.

పదార్థము :- అగ్నే = రాజా! సేనాపతి ! నీవు, నః = మాయొక్క, జాతాన్ = ప్రసిద్ధులైన, సపత్నాన్ = శత్రువులను, ప్రనుద = దూరమొనర్చుము, జాతవేదః = ప్రసిద్ధ బలవంతుడా! రాజా! నీవు, అజాతాన్ = అప్రసిద్ధశత్రువులను, నుద = ప్రేరేపించుము. మఱియు మమ్ము, అహేడన్ = అనాదరమొనర్చకుండ, సుమనాః = ప్రసన్నచిత్తుడవైన నీవు. నః ప్రతిఅధిబ్రూహి = మాకుఅధికముగ నుపదేశింపుము. దేనిచే మేము. తవ = నీయొక్క, ఉద్భౌ = ఉత్తమపదార్థములతోగూడినది, త్రివరూథేశర్మన్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవిక త్రివిధ సుఖములకు హేతువునగుఇంటిలో, స్యామ = సుఖులమయ్యేదము గాక ! ॥౧॥

భావార్థము :-రాజు మొదలైన సభ్యజనులు గుప్తచరులద్వారా ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధ శత్రువులను నిశ్చయముగ తెలుసుకొని వశపఱచుకొనవలయును.ఏ ధర్మాత్మునైనా తిరస్కరించుట గాని ఏ యధర్మాత్మునైనా ఆదరించుటగాని యెన్నటి కొనర్చగూడదు. అటు లొనర్చుచో సజ్జనులందరు రాజ్యమునందు విశ్వాసపూర్వకముగ నివసింపగలరు. ॥౧॥ (౬౨౦)

౭౨౧ సహసా జాతానిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిక్ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. పూర్వోక్తవిషయ మిందు చెప్పబడినది.

సహసా జాతాన్ ప్రణుదా నః సపత్నాన్ ప్రత్యజాతాన్ జాతవేదో నుదస్వ ।
అధి నో బ్రూహి సుమనస్యమానో వయఀ స్యామ ప్రణుదా నః సపత్నాన్ ॥

సహసా, జాతాన్, ప్ర, నుద, నః, సపత్నానితి స+పత్నాన్, ప్రతి, అజాతాన్, జాతవేద ఇతి జాత+వేదః, నుదస్వ, అధి, నః, బ్రూహి, సుమనస్యమాన ఇతి సు+మనస్యమానః, వయమ్, స్యామ, ప్ర, నుద, నః, సపత్నానితి స+పత్నాన్.

పదార్థః :–(సహసా) బలేన సహ (జాతాన్)ప్రాదుర్భూతాన్ విరోధినః (ప్ర)(నుద) విజయస్వ. అత్ర,ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (నః) అస్మాకమ్ (సపత్నాన్)సపత్నీవ వర్తమానాన్ శత్రూన్ (ప్రతి) (అజాతాన్) యుద్ధేఽప్రకటాన్ శత్రుసేవినో మిత్రాన్ (జాతవేదః) జాతప్రజ్ఞాన్ (నుదస్వ) పృథక్ కురు (అధి)(నః)(బ్రూహి) విజయవిధి ముపదిశ(సుమనస్యమానః) సుష్ఠు విచారయన్ (వయమ్)(స్యామ) భవేమ (ప్ర)(నుద)హిన్ధి. అత్రాపి పూర్వవద్దీర్ఘః(నః)అస్మాకమ్ (సపత్నాన్) విరోధే వర్తమానాన్ సమ్బన్ధినః. ॥౨॥ అన్వయః :–హే జాతవేద స్త్వం నః సహసా జాతాన్ సపత్నాన్ ప్రణుద. తాన్ ప్రత్యజాతాన్ నుదస్వ. సుమనస్య మాన స్త్వం నోఽధి బ్రూహి, వయం తవ సహాయాః స్యామ. యాన్నః సపత్నాన్ త్వం ప్రణుద తాన్ వయమపి ప్రణుదేమ. ॥౨॥ భావార్థః :–యే రాజభృత్యాః శత్రునివారణే యథాశక్తి న ప్రయతన్తే తే సమగ్దణ్డ్యాః యే స్వసహాయాః స్యు స్తాన్ రాజా సత్కుర్యాత్. ॥౨

పదార్థము :_జాతవేదః = ప్రకృష్టజ్ఞానమును పొందినరాజా! నీవు, నః = మాయొక్క సహసా = బలముతోకూడియున్న, జాతాన్ సపత్నాన్ = ప్రసిద్ధశత్రువులను, ప్రణుద = జయించుము. ప్రతి అజాతాన్ = యుద్ధములందు ప్రచ్ఛన్నముగ శత్రుసేవకులై మిత్రభావముతో మెలగువారిని, నుదస్వ = వేరుపఱచుము. మఱియు, సుమనస్యమానః = బాగుగ విచరించుచున్ననీవు, నః మాకు. అధిబ్రూహి = అధికముగ విజయవిధానమును ఉపదేశించుము. వయమ్ స్యామ = మేము మీ సహాయకుల మగుదుముగాక! నః సపత్నాన్ = మాకు, విరోధమున ప్రవృత్తులైన యే సంబంధీకులను, నీవు, ప్రణుద = సంహరించుదువో, వారిని మేమును సంహరించెదముగాక. ॥౨॥

భావార్థము :_రాజసేవకు లెవరైనా శత్రువులను నివారించుటకు శక్తికొలది ప్రయత్న మొనర్చక పోవుచో వారిని రాజు బాగుగ దండించవలయును. తన సహాయకులను సత్కరించవలెను.

---

౭౨౨ షోడశీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, దమ్పతీ దేవతే, బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.
అథ పతిపత్నీధర్మ మాహ, స్త్రీ పురుషుల ధర్మమిందు చెప్పబడినది.

షోడశీ స్తోమ ఓజో ద్రవిణం చతుశ్చత్వారిఀశస్తోమో వర్చో ద్రవిణమ్ ।
అగ్నేః పురీషమస్యప్సో నామ తాన్ త్వా విశ్వే అభి గృణన్తు దేవాః ।
స్తోమపృష్ఠా ఘృతవతీహ సీద ప్రజావదస్మే ద్రవిణా యజస్వ ॥౩॥

షోడశీ, స్తోమః ఓజః ద్రవిణమ్, చతుశ్చత్వారింశ ఇతి చతుః+చత్వా రింశః, స్తోమః, వర్చః, ద్రవిణమ్, అగ్నేః, పురీషమ్, అసి, అప్సః, నామ, తామ్, త్వా, విశ్వే, అభి, గృణన్తు, దేవాః, స్తోమపృష్ఠా ఇతి స్తోమ+పృష్ఠాః, ఘృతవతీతి ఘృత+వతీ, ఇహ, సీద, ప్రజావదితి ప్రజా+వత్, అస్మే, ద్రవిణా, యజస్వ.

పదార్థః.-(షోడశీ)ప్రశస్తాః షోడశ కలాః సన్తి యస్మిన్ సః(స్తోమః) స్తోతుమర్హః(ఓజః) పరాక్రమః (ద్రవిణమ్)ధనమ్ (చతుశ్చత్వారింశః)ఏతత్సంఖ్యాపూరకో బ్రహ్మచర్యవ్యవహారకరః (స్తోమః) స్తువన్తి యేన సః (వర్చః)అధ్యయనమ్ (ద్రవిణమ్)బలం వా (అగ్నేః)పావకస్య (పురీషమ్)పూర్తికరమ్ (అసి) (అప్సః) న విద్యతే పరపదార్థస్యాప్సో భక్షణం యస్య సః (నామ) ప్రసిద్ధమ్ (తామ్) (త్వా)త్వామ్ (విశ్వే) (అభి) (గృణన్తు) ప్రశంసన్తు (దేవాః) విద్వాంసః (స్తోమపృష్ఠా) స్తోమాః పృష్ఠా జ్ఞాపయితుమిష్టా యస్యాః సా (ఘృతవతీ)ప్రశస్తాజ్యాదియుక్తా (ఇహ)గృహాశ్రమే (సీద) (ప్రజావత్) బహ్వ్యః ప్రజా యస్మాత్తత్ (అస్మే) అస్మభ్యమ్ (ద్రవిణా) ద్రవిణం ధనమ్. అత్ర సుపాం సులుగిత్యాకారాదేశః (యజస్వ) దేహి. ॥౩॥ అన్వయః :-యః షోడశీ స్తోమ ఓజో ద్రవిణం యశ్చత్వారింశః స్తోమో నామ వర్చో ద్రవిణం చ దదాతి యోఽగ్నేః పురీషం ప్రాప్తోఽప్సోఽసి తం త్వాం తాం చ విశ్వే దేవా అభిగృణన్తు సా త్వం స్తోమపృష్ఠా ఘృతవతీ సతీహ గృహాశ్రమే సీదాస్మే ప్రజావద్ ద్రవిణా యజస్వ. ॥౩॥ భావార్థః :-మనుష్యైః షోడశ కలాత్మకే జగతి విద్యాబలం విస్తార్య గృహాశ్రమం కృత్వా విద్యాదానాదీని కర్మాణి సతతం కార్యాణి.

పదార్థము :-షోడశీ = ప్రశంసితములైన షోడశకళలచే యుక్తుడు, స్తోమః = స్తవనీయుడునగు నెవడు, ఓజః = పరాక్రమమును, ద్రవిణమ్ = ధనమును, [ఇచ్చుచున్నాడో] చతుశ్చత్వారింశః = ౪౪ వ సంఖ్యను పూరించునే బ్రహ్మచర్యాచరణము గలవాడు, స్తోమః = స్తోత్రసాధనము, నామ = ప్రసిద్ధుడునై, వర్చః = చదువును, ద్రవిణమ్ = బలమును ఇచ్చుచున్నాడో ఎవడు, అగ్నేః = అగ్నియొక్క. పురీషమ్ = పూర్ణత్వము పొందినవాడో, అప్సః అసి = పరపదార్థభోగేచ్ఛారహితుడో, త్వా = ఆ నిన్ను మఱియు, తామ్ = ఆ స్త్రీని, విశ్వేదేవాః = సకలవిద్వాంసులు, అభిగృణంతు = ప్రశంసించెదరుగాక! ఆ నీవు,స్తోమపృష్ఠా = ఇష్టస్తోత్రములను తెలియజేయుదానవు, ఘృతవతీ = ప్రశంసిత ఘృతాది పదార్థములతోగూడినదానవునై,ఇహ = ఈ గృహాశ్రమమున, సీద = స్థితవు కమ్ము. అస్మే = మాకొఱకు,ప్రజావత్ = బహుసంతానమునకై హేతువైన, ద్రవిణా = ధనమును, యజస్వ = ప్రసాదించుము. ॥౩॥

భావార్థము :-మానవులు షోడశకలాత్మకమగు జగత్తులో విద్యాబలమును విస్తరింపజేసి గృహాశ్రమాచరించి విద్యాదానాది కర్మలను సతతమొనర్చవలయును. ॥౩॥ (౭-౨)

౭-౩ ఏవశ్ఛన్ద ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విద్వాంసో దేవతాః, నిచృదాకృతి ఛందః, పఞ్చమః స్వరః.

మనుష్యాః ప్రయత్నేన సాధనైః సుఖాని వర్ధయన్త్విత్యాహ.

మానవులు ప్రయత్నపూర్వకముగ సాధనములచే సుఖమభివృద్ధి జేయవలెను.

ఏవశ్ఛన్దో వరివశ్ఛన్దః శమ్భూశ్ఛన్దః పరిభూశ్ఛన్ద ఆచ్ఛచ్ఛన్దో మనశ్ఛన్దో వ్యచశ్ఛన్దః

సిన్ధుశ్ఛన్దః సముద్రశ్ఛన్దః సరిరం ఛన్దః కకుప్ ఛన్దస్త్రికకుప్ఛన్దః కావ్యంఛన్దో అఙ్కుపం ఛన్దోఽక్షరపఙ్క్తిశ్ఛన్దః పదపఙ్క్తిశ్ఛన్దో విష్టారపఙ్క్తిశ్ఛన్దః క్షురశ్ఛన్దో భ్రజశ్ఛన్దః॥

ఏవః, ఛన్దః, వరివః, ఛన్దః, శమ్భూరితి శమ్ + భూః, ఛన్దః, పరిభూరితి పరి+భూః, ఛన్దః, ఆచ్ఛదిత్యా+చ్ఛత్, ఛన్దః, మనః, ఛన్దః, వ్యచః, ఛన్దః,సిన్ధుః, ఛన్దః, సముద్రః, ఛన్దః, సరిరమ్, ఛందః, కకుప్, ఛందః, త్రికకుబితి త్రి+ కకుప్, ఛందః, కావ్యమ్, ఛందః, అఙ్కుపమ్, ఛందః, అక్షరపంక్తిరిత్యక్షర+ పంక్తిః, ఛందః, పదపఙ్క్తిరితి పద+పఙ్క్తిః, ఛందః, విష్టారపఙ్క్తిః, విస్తార పఙ్క్తిరితి విస్తార+పఙ్క్తిః, ఛందః క్షురః, ఛందః, భ్రజః, ఛందః. [4]

పదార్థః :—(ఏవః)జ్ఞానమ్ (ఛన్దః)ఆనన్దమ్ (వరివః) సత్యసేవనమ్ (ఛన్దః) సుఖప్రదమ్(శమ్భూః) సుఖంభావుకః (ఛన్దః) ఆహ్లాదకారీ వ్యవహారః (పరిభూః) సర్వతః పురుషార్థీ (ఛన్దః) సత్యప్రదీపకః (ఆచ్ఛత్) దోషాపవారణమ్ (ఛందః) ఊర్జనమ్ (మనః) సఙ్కల్పో వికల్పః (ఛందః) ప్రకాశకరమ్ (వ్యచః) శుభగుణవ్యాప్తిః (ఛన్దః) ఆనన్దకారి (సిన్ధుః) నదీవ చలనమ్ (ఛన్దః) (సముద్రః) సాగర ఇవ గామ్భీర్యమ్ (ఛన్దః) అర్థకరమ్ (సరిరమ్) జలమివ సరలతా కోమలతా (ఛన్దః) జలమివ శాన్తిః (కకుప్)దిగివ యశః (ఛన్దః) ప్రతిష్ఠాప్రదమ్ (త్రికకుప్) త్రీణి కాని సుఖాని స్కున్నాతి యేన కర్మణా తత్. అత్ర ఛాన్దసో వర్ణలోప ఇతి స లోపః (ఛన్దః) ఆనన్దకరమ్ (కావ్యమ్) కవిభి ర్నిర్మితమ్ (ఛన్దః) ప్రకాశకమ్(అఙ్కుపమ్)అఙ్కూని కుటిలాని గమనాని పాతి రక్షతి తజ్జలమ్ (ఛన్దః) తృప్తికరం కర్మ (అక్షరపంక్తిః) అసౌ చ లోకః (ఛన్దః) ఆనన్దకరః (పదపంక్తిః) అయం లోకః (ఛన్దః)సుఖసాధకః (విష్టారపంక్తిః) సర్వాదిశః (ఛన్దః) సుఖసాధికాః (క్షురః)క్షుర ఇవ ఛేదక ఆదిత్యః (ఛన్దః)విజ్ఞానమ్ (భ్రిజః) దీప్తమ్. అత్ర వర్ణవ్యత్యయేన హ్రస్వత్వమ్ (ఛన్దః) స్వచ్ఛన్దానన్దకరః. ॥౪॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యూయం పరమప్రియత్నేనైవ శ్ఛన్దో వరివశ్ఛన్దఃశమ్భూశ్ఛన్దఃపరిభూశ్ఛన్ద ఆచ్ఛచ్ఛన్దో మనశ్ఛందో వ్యచశ్ఛన్దః సిన్ధుశ్ఛన్దః సముద్రశ్ఛన్దః సరిరం ఛన్దః కకుప్ ఛన్దస్త్రికకుప్ఛన్దః కావ్యం ఛన్దోఽక్షరపంక్తిశ్ఛన్దఃపదపంక్తిశ్ఛన్దో విష్టారపంక్తిశ్ఛన్దః క్షురశ్ఛన్దో భ్రజశ్ఛన్దః సుఖాయ సాధ్నుత. ॥౪॥ భావార్థః యే మనుష్యా ధర్మ్యైకకర్మపురుషార్థానుష్ఠానేన ప్రియా భవన్తి తే సర్వేభ్యః సృష్టిస్థపదార్థేభ్యః సుఖాని సంగ్రహీతుం శక్నువన్ని. ॥౪॥

పదార్థము :—మానవులారా! మీరు ఉత్తమ ప్రయత్నముతో, ఏవః ఛందః = ఆనందదాయకమైన జ్ఞానమును, వరివః ఛందః = సుఖదాయకమైన సత్యసేవనమును, శంభూః ఛందః = ఆనందకరమైన సుఖానుభవమును, పరిభూః ఛన్దః = సత్యప్రకాశకుడైన పూర్ణపురుషార్థిని. ఆచ్ఛత్ ఛందః = దోషములను తొలగించు జీవనమును, మనః ఛందః = ప్రకాశకరమైన సంకల్ప వికల్పాత్మకమైన మనస్సును. వ్యచః ఛందః = ఆనందకారకమైన శుభగుణముల వ్యాప్తిని, సింధుః ఛందః = నదీతుల్యగమనక్షమగల స్వతంత్రమును, సముద్రః = సముద్రమువంటి గంభీరమైన, ఛందః =

ప్రయోజనకరమును. సరిరమ్ ఛందః = జలసదృశకోమలత్వమును, జలమువలె శాంతిని, కకుప్ ఛందః = దిశలవలె నుజ్వలకీర్తినిచ్చు ప్రతిష్ఠను. త్రికకుప్ ఛందః = ఆధ్యాత్మికాది త్రివిధ సుఖములను లభింపజేయు ఆనందదాయక కర్మను, కావ్యమ్ = దీర్ఘదర్శులైన కవులు రచించినదియు,ఛందః = ప్రకాశకమునైన విజ్ఞానదాయకమును, అంకుపమ్ = వక్రగతిగల జలమును, ఛందః = ఉపకారిని, అక్షరపంక్తిః ఛందః = ఆనందకరమగు పరలోకమును, పదపంక్తిః ఛందః = సుఖసాధనమగు నీలోకమును, విష్టారపంక్తిః ఛందః = సుఖసాధకములగు సకలదిశలను, క్షురః ఛందః = కత్తివలె పదార్థములను ఛేదించు విజ్ఞాన స్వరూపుడగు సూర్యుని, భ్రాజః ఛందః = ప్రకాశమయము స్వచ్ఛము ఆనందకరములునైన పదార్థములను, సుఖమునకై సాధించుడు. ॥౪॥

భావార్థము :- ఏ మానవులు ధర్మయుక్తకర్మలందు పురుషార్థానుష్ఠాన మొనర్చి ప్రియులగుదురో వారు సమస్త సృష్టిపదార్థములనుండి సుఖములను సంగ్రహించగలుగు చున్నారు. ॥౪॥

౬౨౪ ఆచ్ఛచ్ఛన్ద ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విద్వాంసో దేవతాః, భురిగభికృతి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

అథ మనుష్యైః ప్రయత్నేన స్వాతంత్ర్యం విధేయ మిత్యాహ.

మానవులు ప్రయత్నపూర్వకముగ స్వతంత్రమును పెంపొందించవలయును॥

ఆచ్ఛచ్ఛన్దః ప్రచ్ఛచ్ఛన్దః సంయచ్ఛందో వియచ్ఛందో బృహచ్ఛన్దో రథన్తరఞ్ఛన్దో నికాయశ్ఛన్దో వివధశ్ఛన్దో గిరశ్ఛందో భ్రజశ్ఛందః సంష్టుప్ఛందోఽనుష్టుప్ఛందః ఏవశ్ఛందో వరివశ్ఛందో వయశ్ఛందో వయస్కృచ్ఛందో విష్పర్ధాశ్ఛందో విశాలం ఛన్దశ్ఛది శ్ఛందో దూరోహణం ఛన్దస్తన్ద్రిఞ్ఛందో అఙ్కాఙ్కం ఛన్దః ॥౫॥

ఆచ్ఛదిత్యా+ఛత్, ఛన్దః,ప్రచ్ఛదితి ప్ర+ఛత్, ఛన్దః, సంయదితి సమ్+యత్ ఛన్దః, వియదితి వి+యత్, ఛన్దః బృహత్, ఛన్దః, రథన్తరమితి రథమ్+తరమ్ ఛన్దః,నికాయ ఇతి ని+కాయః, ఛన్దః, వివధ ఇతి వి+వధః, ఛన్దః,గిరః,ఛన్దః, భ్రజః ఛన్దః, సంష్టుబితి సమ్+స్తుప్, ఛన్దః, అనుష్టుప్, అనుస్తుబిత్యను+స్తుప్, ఛన్దః, ఏవః, ఛన్దః, వరివః, ఛన్దః, వయః, ఛన్దః, వయస్కృత్, వయఃకృదితి వయః+కృత్, ఛన్దః, విష్పర్ధాః,విస్పర్ధా ఇతి వి+స్పర్ధాః, ఛన్దః, విశాలమితి వి+శాలమ్, ఛన్దః, ఛదిః, ఛన్దః, దూరోహణమితి దుః + రోహణమ్, ఛన్దః, తన్ద్రిమ్, ఛన్దః, అఙ్కాఙ్కమిత్యఙ్క+అఙ్కమ్, ఛన్దః. [5]

పదార్థః :-(ఆచ్ఛత్) సమన్తాత్ పాపనివారకం కర్మ (ఛన్దః)ప్రకాశనమ్(ప్రచ్ఛత్) ప్రయత్నేన దుష్టస్వభావదూరీకరణార్థం కర్మ (ఛన్దః) ఉత్సాహనమ్ (సంయత్)సంయమః(ఛన్దః) బలమ్ (నియత్) వివిధైః ప్రకారై ర్యతతే యేన తత్ (ఛన్దః)ఉత్సాహః(బృహత్)మహద్వర్ధనమ్(ఛన్దః) స్వాతన్త్ర్యమ్ (రథన్తరమ్)యదస్మిన్ లోకే తారకం వస్త్వస్తి తత్ (ఛన్దః)స్వీకరణమ్ (నికాయః)

నిచిన్వన్తి ఉపసమాదధతే యేన వాయునా తత్ (ఛందః) స్వీకరణమ్ (వివధః) విశేషేణ బధ్నన్తి పదార్థా యస్మింస్తదన్తరిక్షమ్(ఛన్దః) ప్రకాశనమ్ (గిరః) గీర్యతే నిగల్యతే యదేనం తత్ (ఛన్దః) స్వీకరణమ్(భ్రజః)భ్రాజతే ప్రకాశతే యోఽగ్నిః సః(ఛన్దః)స్వీకరణమ్(సంస్తుప్)సమ్యక్ స్తుభ్నాతి శబ్దార్థసంబంధాన్ యయా సా వాక్ (ఛన్దః)ఆహ్లాదకారి(అనుష్టుప్)శ్రుత్వాపశ్చాత్ స్తుభ్నాతి జానాతి శాస్త్రాణి యయా మననక్రియయా సా(ఛన్దః)ఉపదేశః (ఏవః)ప్రాపణమ్(ఛన్దః)ప్రయతనమ్ (వరివః) విద్వత్పరిచరణమ్ (ఛన్దః) స్వీకరణమ్ (వయః) జీవనమ్ (ఛన్దః)స్వాధీనమ్(వయస్కృత్) యద్వయస్కరోతి తజ్జీవనసాధనమ్ (ఛన్దః)స్వీకరణమ్ (విస్పర్ధాః) విశేషేణ యః స్పర్ధ్యతే సః (ఛన్దః) ప్రదీపనమ్ (విశాలమ్)విస్తీర్ణం కర్మ(ఛన్దః) పరిగ్రహణమ్(ఛదిః)విఘ్నాపవారణమ్ (ఛన్దః)సుఖావహమ్(దురోహణమ్)దుఃఖేన రోఢుమర్హమ్(ఛన్దః) ఊర్జనమ్ (తన్ద్రిమ్) స్వతన్త్రతాకరణమ్ (ఛన్దః) ప్రకాశనమ్ (అఙ్కాఙ్కమ్) గణితవిద్యా(ఛన్దః)సంస్థాపనమ్. ॥౫॥ అన్వయః :—మనుష్యైరాచ్ఛచ్ఛన్దః ప్రచ్ఛచ్ఛన్దః సంయచ్ఛన్దో వియచ్ఛన్దో బృహచ్ఛన్దో రథన్తరం ఛందో నికాయశ్ఛన్దో వివధశ్ఛన్దో గిరశ్ఛన్దో భ్రజశ్ఛన్దః సంస్తుప్ ఛందోఽనుష్టుప్ ఛన్ద ఏవశ్ఛన్దో వరివశ్ఛందో వయశ్ఛందో వయస్కృచ్ఛందో విస్పర్ధాశ్ఛన్దో విశాలం ఛన్దశ్ఛన్దో దూరోహణం ఛన్దస్తన్ద్రిం ఛందోఽఙ్కాఙ్కం ఛన్దః స్వీకృత్య ప్రచార్య ప్రయతితవ్యమ్. ॥౫॥ భావార్థః :—మనుష్యైః పురుషార్థేన పారతన్త్ర్యహానిః స్వాతన్త్ర్యస్వీకరణం సతతం విధేయమ్. ॥౫॥

పదార్థము :—మానవులు, ఆచ్ఛత్ = బాగుగాపాపముల నివృత్తి యొనర్చునదైన, ఛందః = ప్రకాశము, ప్రచ్ఛత్ = ప్రయత్నముతో దుస్స్వభావమును దూరమొనర్చు కర్మ, ఛందః = ఉత్సాహము, సంయత్ = సంయమము, ఛందః = బలము, వియత్ = వివిధయత్నముల సాధకము, ఛందః = ధైర్యము, బృహత్ = అధికవృద్ధి, ఛందః = స్వతంత్రము, రథంతరమ్ = సముద్రరూప సంసారమునుండి తరింపజేయు పదార్థము, ఛందః = స్వీకారము, నికాయః = సంయోగమునకు హేతువగు వాయువు, ఛందః = స్వీకారము, వివధః = విశేషించి పదార్థములుండు అంతరిక్షస్థానము, ఛందః = ప్రకాశరూపము, గిరః = భోగించదగిన అన్నము, ఛందః = గ్రహణము, భ్రజః = ప్రకాశరూపాగ్ని, ఛందః = స్వీకరణము, సంస్తుప్ = చక్కగా శబ్దార్థసంబంధములను తెలియజేయువాణి, ఛందః = ఆనందకారకము, అనుష్టుప్ = శ్రవణానంతరము శాస్త్రములను తెలియజేయు మనన క్రియ. ఛందః = ఉపదేశము, ఏవః = ప్రాప్తి, ఛందః = ప్రయత్నము, వరివః = విద్వాంసుల సేవ, ఛందః = స్వీకారము, వయః = జీవనము, ఛందః = స్వాధీనత, వయస్కృత్ = వయోవర్ధకమగు జీవనసాధనము, ఛందః = గ్రహణము. విస్పర్ధాః = విశేషించి స్పర్ధించువాడు, ఛందః = ప్రకాశము, విశాలమ్ = విస్తీర్ణకర్మ, ఛందః = గ్రహించుట, ఛదిః = విఘ్ననివారణము, ఛందః = సుఖము సమకూర్చునది, దూరోహణమ్ = ఆరోహించుటకు దుష్కరమైనది, ఛందః = బలము, తంద్రమ్ = స్వతంత్రమొనర్చుట, ఛందః = ప్రకాశము మఱియు, అంకాంకమ్ = గణితవిద్యను ఛందః = చక్కగస్థాపించుట [వీనిని] స్వీకరించుటకు ప్రచారమొనర్చుటకు ప్రయత్నించవలయును

భావార్థము :—మానవులు పురుషార్థముచే పారతంత్ర్యమును పారద్రోలి స్వాతంత్ర్య స్వీకరణము సతత మొనర్చవలయును. ॥౫॥ (౧౫-౫)

౧౫-౬ రశ్మినేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విద్వాంసో దేవతాః, విరాడభికృతి శ్ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

అథ విద్వద్భిః పదార్థవిద్యా జ్ఞాతవ్యేత్యాహ.

విద్వాంసులు పదార్థవిద్యను ఎఱుగుట కుపాయమాలోచించ వలయును.

రశ్మినా సత్యాయ సత్యం జిన్వ ప్రేతినా ధర్మణా ధర్మం జిన్వాన్విత్యాదివా దివాంజిన్వ సన్ధినాన్తరిక్షేణాన్తరిక్షం జిన్వ ప్రతిధినా పృథివ్యా పృథివీం జిన్వ విష్టమ్భేన వృష్ట్యా వృష్టిం జిన్వ ప్రవయాఽహ్నాహర్జిన్వానుయా రాత్ర్యా రాత్రీం జిన్వోశిజా వసుభ్యో వసూఞ్జిన్వ ప్రకేతేనాదిత్యేభ్య ఆదిత్యాఞ్జిన్వ ॥ ॥౮॥

రశ్మినా, సత్యాయ, సత్యమ్, జిన్వ, ప్రేతినేతి ప్ర+ఇతినా, ధర్మణా, ధర్మమ్, జిన్వ, అన్వితేత్యను+ఇత్యా, దివా, దివమ్, జిన్వ, సన్ధినేతి సమ్+ధినా, అన్తరిక్షేణ, అన్తరిక్షమ్, జిన్వ, ప్రతిధినేతి ప్రతి+ధినా, పృథివ్యా, పృథివీమ్, జిన్వ, విష్టమ్భేన, వృష్ట్యా, వృష్టిమ్, జిన్వ, ప్రవయేతి ప్ర+వయా, అహ్నా, అహః, జిన్వ, అనుయేత్యను+యా, రాత్ర్యా, రాత్రీమ్, జిన్వ, ఉశిజా, వసుభ్య ఇతి వసు+భ్యః, వసూన్, జిన్వ, ప్రకేతేనేతి ప్ర+కేతేన, ఆదిత్యేభ్యః, ఆదిత్యాన్, జిన్వ.

పదార్థః- (రశ్మినా)కిరణసమూహేన (సత్యాయ) సతి వర్తమానే భవాయ స్థూలాయ పదార్థసమూహాయ (సత్యమ్)అవ్యభిచారి కర్మ(జిన్వ)ప్రాప్నుహి(ప్రేతినా)ప్రకృష్టవిజ్ఞానయుక్తేన(ధర్మణా) న్యాయాచరణేన (ధర్మమ్)(జిన్వ)జానీహి (అన్విత్యా)అన్వేషణేన (దివా)ధర్మప్రకాశేన(దివమ్) సత్యప్రకాశమ్ (జిన్వ)(సంధినా)సన్ధానేన(అన్తరిక్షేణ)ఆకాశేన(అన్తరిక్షమ్)అవకాశమ్ (జిన్వ) జానీహి (ప్రతిధినా)ప్రతిదధాతి యస్మింస్తేన(పృథివ్యా)భూగర్భవిద్యయా (పృథివీమ్)భూమిమ్(జిన్వ) జానీహి (విష్టమ్భేన)విశేషేణ స్తభ్నోతి శరీరం యేన తేన (వృష్ట్యా)వృష్టివిద్యయా(వృష్టిమ్)(జిన్వ) జానీహి (ప్రవయా)కాన్తిమతా(అహ్నా)అహర్విద్యయా(అహః)దినమ్(జిన్వ)జానీహి (అనుయా)యాఽనుయాతి తయా(రాత్ర్యా)రాత్రివిద్యయా(రాత్రీమ్)రజనీమ్(జిన్వ)(ఉశిజా) కామయమానేన(వసుభ్యః) అగ్న్యాదిభ్యః(వసూన్)అగ్న్యాదీన్(జిన్వ)(ప్రకేతేన)ప్రకృష్టేన విజ్ఞానేన(ఆదిత్యేభ్యః) మాసేభ్యః (ఆదిత్యాన్)ద్వాదశమాసాన్(జిన్వ)విజానీహి. ॥౮॥ అన్వయః :-హే విద్వంస్త్వం రశ్మినా సత్యాయ సూర్య ఇవ నిత్యసుఖాయ సత్యం జిన్వ, ప్రేతినా ధర్మణా ధర్మం జిన్వ, అన్విత్యా దివా దివం జిన్వ సన్ధినాన్తరిక్షేణాన్తరిక్షం జిన్వ. పృథివ్యా ప్రతిధినా పృథివీం జిన్వ, విష్టమ్భేన వృష్ట్యా వృష్టిం జిన్వ, ప్రవయాఽహ్నాహర్జిన్వ అనుయా రాత్ర్యా రాత్రీం జిన్వోశిజా వసుభ్యో వసూన్ జిన్వ, ప్రకేతేనాదిత్యేభ్య ఆదిత్యాన్ జిన్వ. ॥౮॥ భావార్థః :-విద్వద్భిర్యథా పదార్థపరీక్షణేన పదార్థవిద్యా విదితా కార్యా తథైవాన్యేభ్య ఉపదేష్టవ్యా. ॥౮॥

పదార్థము:-విద్వాంసుడా! నీవు, రశ్మినా = కిరణములతోనున్న సూర్యునివలె, సత్యాయ = సుఖమునకై, స్థూలపదార్థములకై, సత్యమ్ = అవ్యభిచారి కర్మను,జిన్వ = పొందుము, ప్రేతినా = ఉత్తమజ్ఞానయుక్త, ధర్మణా = న్యాయాచరణముచే, ధర్మమ్ = ధర్మమును, జిన్వ = ఎఱుగుము, అన్విత్యా = అన్వేషణకు హేతువగు, దివా = ధర్మప్రకాశముచే, దివమ్ = సత్యప్రకాశమును, జిన్వ = పొందుము, సంధినా = సంధిరూపమగు, అంతరిక్షేణ = ఆకాశముచే. అంతరిక్షమ్ = అవకా

మును, జిన్వ = ఎఱుగుము, పృథివ్యా ప్రీతిదినా = భూగర్భవిద్యా సంబంధముచే, పృథివీమ్ = భూమిని జిన్వ = ఎఱుగుము. విష్టంభేన = శరీరధారణకు హేతువైన ఆహారరసముతోను మఱియు. వృష్ట్యా = వర్షావిద్యచేతను, వృష్టిమ్ = వర్షమును, జిన్వ = ఎఱుగుము, ప్రవయా = కాంతియుక్తమగు, అహ్నా = ప్రకాశవిద్యచే, అహః = దినమును, జిన్వ = ఎఱుగుము, అనుయా = ప్రకాశము వెనుక నడచు, రాత్ర్యా = రాత్రివిద్యచే, రాత్రిమ్ = రాత్రిని, జిన్వ = ఎఱుగుము, ఉశిజా = కామనలతో, వసుభ్యః = అగ్న్యాద్యష్టవసువుల విద్యతో, వసూన్ = ఆయగ్న్యాది వసువులను. జిన్వ = ఎఱుగుము. మఱియు, ప్రకేతేన = ఉత్తమ విజ్ఞానముతో. ఆదిత్యేభ్యః = ౧౨ మాసముల విద్యచే, ఆదిత్యాన్ = ౧౨మాసములను. జిన్వ = తత్వస్వరూపముతో నెఱుగుము. ॥౬॥

పదార్థము :—విద్వాంసులు పదార్థముల పరీక్షణచే తామెఱిగిన పదార్థవిద్యను ఇతరులకు కూడ ఉపదేశించవలయును. ॥౬॥ (౭౨౫)

౭౨౬ తన్తునేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విద్వాంసో దేవతాః, బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
గృహాశ్రమిణా కేన కిం కర్తవ్య మిత్యాహ, గృహస్థు డే సాధనముచే నేమి సాధించవలయును?

తన్తునా రాయస్పోషేణ రాయస్పోషం జిన్వ సం సర్పేణ శ్రుతాయ శ్రుతం జిన్వైడేనౌషధీభి రోషధీ ర్జిన్వోత్తమేన తనూభి స్తనూ ర్జిన్వ వయోధసా ధీతేనాధీతఙ్జి న్వాభిజితా తేజసా తేజో జిన్వ ॥ ॥౭॥

తన్తునా, రాయః, పోషేణ, రాయః, పోషమ్, జిన్వ, సంసర్పేణేతి సమ్+సర్పేణ, శ్రుతాయ, శ్రుతమ్, జిన్వ, ఐడేన, ఓషధీభిః, ఓషధీః, జిన్వ, ఉత్తమేనే త్యుత్+తమేన, తనూభిః, తనూః, జిన్వ, వయోధసేతి వయః+ధసా, ఆధీతేనేత్యా+ధీతేన, ఆధీతమిత్యా+ధీతమ్, జిన్వ, అభిజితేత్య+భిజితా, తేజసా, తేజః, జిన్వ.

పదార్థః:—(తన్తునా)విస్తృతేన(రాయః)ధనస్య(పోషేణ)పుష్ట్యా(రాయః)ధనస్య (పోషమ్) పుష్టిమ్ (జిన్వ)ప్రాప్నుహి (సంసర్పేణ)సమ్యక్ ప్రాపణేన (శ్రుతాయ)శ్రవణాయ (శ్రుతమ్) శ్రవణమ్ (జిన్వ)ప్రాప్నుహి (ఐడేన)ఇడాయాఽన్నస్యేదం సంస్కరణం తేన (ఓషధీభిః)యవసోమలతాదిభిః(ఓషధీః) ఓషధివిద్యామ్ (జిన్వ)ప్రాప్నుహి (ఉత్తమేన) ధర్మాచరణేన (తనూభిః) సుసంస్కృతైః శరీరైః (తనూః)శరీరాణి (జిన్వ)ప్రాప్నుహి (వయోధసా) వయో జీవనం దధాతి యేన తేన (అధీతేన) సమన్తాద్ధారితేన (ఆధీతమ్) సర్వతో ధారితమ్ (జిన్వ)ప్రాప్నుహి రక్ష వా (అభిజితా)ఆభిముఖ్యగతాన్ శత్రూన్ జయతి యేన తేన (తేజసా)నిశాతేన తీవ్రేణ కర్మణా (తేజః) ప్రాగల్భ్యమ్(జిన్వ)ప్రాప్నుహి. ॥౭॥ అన్వయః:— హే మనుష్య! త్వం తన్తునా రాయస్పోషేణ రాయస్పోషం జిన్వ సంసర్పేణ శ్రుతాయ శ్రుతం జిన్వైడేనౌషధీభి రౌషధీ ర్జిన్వోత్తమేన తనుభి స్తనూ ర్జిన్వ వయోధసాఽఽధీతేనాధీతం జిన్వాభిజితా తేజసా తేజో జిన్వ. ॥౭॥ భావార్థః :— మనుష్యై ర్విస్తృతేన పురుషార్థేనైశ్వర్యం ప్రాప్య సార్వజనికం హితం సంసాధ్యమ్. ॥౭॥

పదార్థము :—మానవుడా! తంతునా = విస్తారమైన, రాయః పోషేణ = ధనపుష్టిచే, రాయః

పోషమ్ జిన్వ = ధనపుష్టిని పొందుము. సంసర్పేణ = చక్కనిప్రాప్తిచే, శ్రితాయ = శ్రవణము నకై, శ్రుతమ్ = శాస్త్రశ్రవణమును, జిన్వ = పొందుము. ఐడేన = అన్నసంస్కారముచేతను ఓషధీభిః = యవలు సోమలతాద్యోషధులచే, ఓషధీః = ఓషధులను, జిన్వ = పొందుము. ఉత్తమేన = ఉత్తమధర్మాచరణయుక్తములైన, తనూభిః = శుద్ధశరీరములతో, తనూః = శరీరములను, జిన్వ = పొందుము. వయోధసా = జీవనము ధరించు, ఆధీతేన = మంచిగ = చదివినదానితో, ఆధీతమ్ = అన్నివైపులనుండి ధారణ మొనర్చబడినవిద్యను. జిన్వ = పొందుము, అభిజితా = సమ్ముఖశత్రువులను జయించగలుగు, తేజసా = తీక్ష్ణతీవ్రకర్మతో, తేజః = పృఢత్వమును, జిన్వ = పొందుము. ॥౭॥

భావార్థము :—మానవులు విస్తారయుక్త పురుషార్థముతో ఐశ్వర్యమును పొంది సకల ప్రాణులకు హిత మొనగూర్చవలయును. ॥౭॥ (౭—౧౬)

౭—౭ ప్రతిపదసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, ప్రజాపతి ర్దేవతా, స్వరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛందః, గాంధారః స్వరః.

పున రేతైః కిం కర్తవ్య మిత్యాహ. మానవు లేమి చేయవలెను ?

ప్రతిపదసి ప్రతిపదే త్వానుపదస్యనుపదే త్వా సంపదసి

సమ్పదే త్వా తేజోఽసి తేజసే త్వా ॥ ॥౮॥

ప్రతిపదితి ప్రతి+పత్ అసి, ప్రతిపద ఇతి ప్రతి + పదే, త్వా, అనుపదిత్యను+పత్, అసి, అనుపద ఇత్యను+పదే, త్వా, సంపదితి సమ్+పత్, అసి, సమ్ పద ఇతి సమ్+పదే, త్వా, తేజః, అసి, తేజసే త్వా. [8]

పదార్థః :—(ప్రతిపత్)ప్రతిపద్యతే ప్రాప్యతే యా సా(అసి)(ప్రతిపదే) ఐశ్వర్యాయ (త్వా) త్వామ్ (అనుపత్)అను పశ్చాత్ ప్రాప్యతే యా సా(అసి) (అనుపదే)పశ్చాత్ ప్రాప్త్యాయ (త్వా) (సమ్పత్)సమ్యక్ ప్రాప్యతే యా సా (అసి) (సమ్పదే)ఐశ్వర్యాయ (త్వా)(తేజః) ప్రాగల్భ్యమ్ (అసి)(తేజసే)(త్వా)త్వామ్. ॥౮॥ అన్వయః :— హే పురుషార్థిని ! విదుషి ! స్త్రి ! యత్త్వం ప్రతిపదివాసి తస్యై ప్రతిపదే త్వా యాఽనుపదివాసి తస్యా అనుపదే త్వా యా సంపదివాసి తస్యై సంపదే త్వా యా తేజ ఇవాసి తస్యై తేజసే త్వా త్వాం స్వీకరోమి. ॥౮॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యైః సర్వసుఖసిద్ధయే తుల్యగుణకర్మస్వభావైః స్త్రీ పురుషైః స్వయంవరేణ వివాహేన పరస్పరం స్వీకృత్యానన్దితవ్యమ్. ॥౮॥

పదార్థము :—పురుషార్థినీ! విదుషీమణీ! నీవు. ప్రతిపత్ అసి = పొందదగిన లక్ష్మివంటి దానవై యున్నావు కావున, ప్రతిపదే = ఐశ్వర్య ప్రాప్తికై త్వా = నిన్ను, అనుపత్ అసి = పశ్చాత్ప్రాప్తయోగ్యమైన శోభాతుల్యవు[కావున]అనుపదే = విద్యాధ్యయనము తర్వాత పొందదగిన [శోభకై] త్వా = నిన్ను, ఏ నీవు, సంపత్ అసి = సంపత్తి వలె న్నావో, సంపదే = ఆసంపత్తికై, త్వా = నిన్ను, నీవు, తేజః అసి = తేజస్సువలె నున్నావు కావున, తేజసే = తేజస్సుకలుగుటకై, త్వా = నిన్ను గ్రహించుచున్నాను. ॥౮॥

భావార్థము :—సకల సుఖములు సమకూరుటకై తుల్యగుణకర్మ స్వభావముగల స్త్రీ పురుషులు స్వయంవర వివాహముచే పరస్పర మొకరి నొకరు స్వీకరించి ఆనందించవలయును. ॥౮॥ (౭—౭)

౯ త్రివృదసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, ప్రజాపతిర్దేవతా, విరాడ్ బ్రాహ్మీజగతీ ఛందః, నిషాదః స్వరః.

పునర్మనుష్యైః కిం కర్తవ్య మిత్యాహ. మరల మానవు లేమి చేయవలయునో చెప్పెను.

త్రివృదసి త్రివృతే త్వా ప్రవృదసి ప్రవృతే త్వా వివృదసి వివృతే త్వా సవృదసి సవృతే త్వాఽఽక్రమోఽస్యాక్రమాయ త్వా సంక్రమోఽసి సంక్రమాయ త్వోత్క్రమోఽస్యుత్క్రమాయ త్వోత్క్రాన్తిరస్యుత్క్రాన్త్యై త్వాఽధిపతినోర్జోర్జం జిన్వ ॥

త్రివృదితి త్రి+వృత్, అసి. త్రివృత ఇతి త్రి+వృతే, త్వా. ప్రవృదితి ప్ర+వృత్, అసి, ప్రవృత ఇతి ప్ర+వృతే, త్వా. వివృదితి వి+వృత్, అసి వివృత ఇతి వి+వృతే, త్వా, సవృదితి స+వృత్, అసి, సవృత ఇతి స+వృతే, త్వా, ఆక్రమ ఇత్యా+క్రమః, అసి, ఆక్రమాయేత్యా+క్రమాయ, త్వా, సంక్రమ ఇతి సమ్+క్రమః, అసి, సంక్రమాయేతి సమ్+క్రమాయ, త్వా, ఉత్క్రమ ఇత్యుత్+క్రమః, అసి, ఉత్క్రమాయేత్యుత్+క్రమాయ, త్వా, ఉత్క్రాన్తిరిత్యుత్+క్రాన్తిః, అసి, ఉత్క్రాన్త్యా ఇత్యుత్+క్రాన్త్యై, త్వా, అధిపతినేత్యధి+పతినా, ఊర్జా, ఊర్జమ్, జిన్వ.

పదార్థః :–(త్రివృత్)యత్ త్రిభిః సత్త్వరజస్తమోగుణైః సహ వర్తతే తస్యావ్యక్తస్య వేత్తా (అసి)(త్రివృతే) (త్వా) త్వామ్ (ప్రవృత్)యత్కార్యరూపేణ ప్రవర్తతే తస్య జ్ఞాతా (అసి)(ప్రవృతే) (త్వా)(వివృత్)యద్వివిధై రాకారై ర్వర్తతే తజ్జగదుపకర్తా (అసి)(వివృతే)(త్వా) (సవృత్)యః సమానేన ధర్మేణ సహ వర్తతే తస్య బోధకః(అసి) (సవృతే)(త్వా)(ఆక్రమః) సమన్తాత్ క్రమన్తే పదార్థా యస్మిన్నన్తరిక్షే తస్య విజ్ఞాపకః(అసి)(ఆక్రమాయ) (త్వా)(సంక్రమః) సమ్యక్ క్రమన్తే యస్మిం స్తస్య (అసి) (సంక్రమాయ) (త్వా)(ఉత్క్రమః) ఊర్ధ్వం క్రమః క్రమణం యస్మాత్తస్య (అసి) (ఉత్క్రమాయ) (త్వా) (ఉత్క్రాన్తిః) ఉత్క్రామ్యన్త్యుల్లంఘయన్తి సమాన్ విషమాన్ దేశాన్ యయా గత్యా తద్విద్యాజ్ఞాత్రీ(అసి) (ఉత్క్రాన్త్యై) (త్వా)(అధిపతినా)అధిష్ఠాత్రా (ఊర్జా)పరాక్రమేణ(ఊర్జమ్)బలమ్(జిన్వ)ప్రాప్నుహి॥౯॥ అన్వయః :–హే మనుష్య!యస్త్వం త్రివృదసి తస్మై త్రివృతే త్వా యత్ప్రవృదసి తస్మై ప్రవృతే త్వా యద్వివృదసి తస్మై వివృతే త్వా య ఆక్రమోఽసి తస్మా ఆక్రమాయ త్వా యత్ సవృదసి తస్మై సవృతే త్వా యః సంక్రమోఽసి తస్మై సంక్రమాయ త్వా య ఉత్క్రమోఽసి తస్మా ఉత్క్రమాయ త్వా యోత్క్రాన్తిరసి తస్యా ఉత్క్రాన్త్యై త్వా త్వామహం పరిగృహ్ణామి తేన మయాఽధిపతినా సహ వర్తమానా త్వమూర్జోర్జం జిన్వ. భావార్థః :–అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. సహి పృథివ్యాదిపదార్థానాం గుణకర్మస్వభావవిజ్ఞానేన వినా కశ్చిదపి విద్వాన్ భవితు మర్హతి తస్మాత్ కార్యకారణసంఘాతం యథావద్విజ్ఞాయాన్యేభ్య ఉపదేష్టవ్యో యథాఽధ్యక్షేణ సహ సేనా విజయం కరోతి తథా స్వస్వామినా సహ స్త్రీ సర్వం దుఃఖం జయతి. ॥౯॥

పదార్థము :–మానవుడా! నీవు, త్రివృత్ అసి = సత్వరజస్తమోగుణములతో గూడియున్న

అవ్యక్తకారణమును ఎఱుగువాడవు కావున, త్రివృతే = ఆత్రిగుణాత్మకమైన కారణమునెఱుగుటకై, త్వా = నిన్ను, నీవు. పరివృత్ అసి = కార్యరూపముతో పరివర్తింపనాని నెఱుగువాడవు కావున, పరివృతే = ఆకార్యరూప సంసారము నెఱుగుటకై, త్వా = నిన్ను. నీవు, వివృత్ అసి = వివిధ విధములుగ పరివృత్తమైన జగత్తున కుపకార మొనర్చువాడవు కావున, వివృతే = ఆ జగదుపకార ముకొఱకు, త్వా = నిన్ను; నీవు, సవృత్ అసి = సమానధర్మములతో నున్న పదార్థములను ఎరుగు వాడవు కావున, సవృతే = ఆ సాధర్మ్య పదార్థముల జ్ఞానమునకై, త్వా = నిన్ను. నీవు, ఆక్రమః అసి = బాగుగా పదార్థములందు నంతరిక్షము నెఱుగువాడవు కావున, ఆక్రమాయ = ఆ యంతరిక్షజ్ఞాన మునకై. త్వా = నిన్ను, నీవు, సక్రమః అసి = చక్కగా పదార్థముల నెఱుగువాడవు; కనుక, సంక్రమాయ = ఆ పదార్థజ్ఞానమునకై. త్వా = నిన్ను. నీవు, ఉత్క్రమః అసి = పైన మేఘమండలి గతి నెఱుగువాడవు కావున, ఉత్క్రమాయ = ఆమేఘమండలగతి నెరుగుటకయి, త్వా = నిన్ను, మఱియు నో స్త్రీ! నీవు, ఉత్క్రాంతిః అసి = సమవిషమ పదార్థ[ప్రదేశ]ముల నుల్లంఘించుటకు హేతు [గమన]వైనవిద్యను నెరుగువానవు కావున. ఉత్క్రాంత్యై = ఆ గమనవిద్య నెరుగుటకై. త్వా = నిన్ను నే నన్నివిధముల గ్రహించుచున్నాను. అధిపతినా = అధిపతియైన నాతోనుండు నీవు, ఊర్జా = పరాక్రమముతో, ఊర్జమ్ = బలమును, జిన్వ = పొందుము. ॥౯॥

భావార్థము :— ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. పృథివ్యాది పదార్థముల గుణకర్మల నెరుగనిదే యెవరును విద్వాంసులు కాజాలరు. కావున కార్యకారణముల రెంటిని యథావతుగ నెఱిగి యితరుల కుపదేశించవలయును. ॥౯॥ (౭౨౮)

---

౭౨౯ రాజ్ఞ్యసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, వసవో దేవతాః, పూర్వస్య విరాడ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః. ప్రథమజా ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

అగ్న్యాది పదార్థాః కీదృశా ఇత్యాహ. అగ్న్యాది పదార్థము లెటువంటి గుణముగలవి?

రాజ్ఞ్యసి ప్రాచీ దిగ్వసవస్తే దేవా అధిపతయోఽగ్నిర్హేతీనాం ప్రతిధర్తా త్రివృత్త్వా స్తోమః పృథివ్యాఁ శ్రయత్వాజ్యముక్థమవ్యథాయై స్తభ్నాతు రథన్తరꣳసామ ప్రతిష్ఠిత్యా అన్తరిక్ష ఋషయస్త్వా। ప్రథమజా దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథన్తు విధర్తా చాయమధిపతిశ్చ తే త్వా సర్వే సంవిదానా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే యజమానం చ సాదయన్తు ॥ ॥౧౦॥

రాజ్ఞీ, అసి, ప్రాచీ, దిక్, వసవః, తే, దేవాః, అధిపతయ ఇత్యధి + పతయః, అగ్నిః, హేతీనామ్, ప్రతిధర్తేతి ప్రతి + ధర్తా, త్రివృదితి త్రి + వృత్, త్వా, స్తోమః, పృథివ్యామ్, శ్రయతు, ఆజ్యమ్, ఉక్థమ్ అవ్యథాయై, స్తభ్నాతు, రథన్తరమితి రథమ్ + తరమ్, సామ, ప్రతిష్ఠిత్యై, ప్రతిష్ఠిత్యా ఇతి ప్రతి + స్థిత్యై, అన్తరిక్షే, ఋషయః, త్వా, ప్రథమజా ఇతి ప్రథమ + జాః, దేవేషు, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా,

ప్రథన్తు, విధర్త్రేతి వి+ధర్త్రా, చ, అయమ్,అధిపతి రిత్యధి+పతిః, చ, తే, త్వా సర్వే, సంవిదానా ఇతి సమ్+విదానాః, నాకస్య, పృష్ఠే, స్వర్గ ఇతి స్వః+గ్గే,లోకే, యజమానమ్, చ, సాదయన్తు. [10]

పదార్థః :—(రాజ్ఞీ) రాజమానా ప్రధానా(అసి) (ప్రాచీ) పూర్వా (దిక్)దిగివ (వసవః) అగ్న్యాద్యాః(తే)తవ (దేవాః)దేదీప్యమానాః (అధిపతయః)అధిష్ఠాతారః (అగ్నిః) విద్యుదివ (హేతీనామ్)వజ్రాస్త్రాదీనామ్. హేతి రితి వజ్ర నా..నిఘం. ౨.౨౦(ప్రతిధర్త్రా)ప్రత్యక్షం ధారకః (త్రివృత్) యత్త్రిధా వర్తతే (త్వా) (స్తోమః)స్తోతుమర్హః(పృధివ్యామ్)భూమౌ (శ్రయతు)సేవతామ్ (ఆజ్యమ్) ఘృతమ్ (ఉక్థమ్)వక్తుమర్హమ్ (అవ్యథాయై)అవిద్యమాన శరీరపీడాయై (స్తభ్నాతు)ధరతు (రథన్తరమ్)రథైస్తారకమ్ (సామ)ఏతదుక్తం కర్మ (ప్రతిష్ఠిత్యై) ప్రతితిష్ఠన్తి యస్యాం తస్యై(అన్తరిక్షే) ఆకాశే (ఋషయః) ప్రాపకాః(త్వా)(ప్రథమజాః)ప్రథమతో జాతా వాయవః (దేవేషు)కమనీయేషు పదార్థేషు (దివః)విద్యుతః (మాత్రయా)లేశవిషయేణ (వరిమ్ణా)(ప్రథన్తు)ఉపదిశన్తు, అత్ర వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ (విధర్త్రా)వివిధానాం ధారకః (చ) (అయమ్)అధిపతిః)ఉపరిష్టాత్పాలకః (చ) (తే) త్వా) సర్వే (సంవిదానాః) సమాననిశ్చయాః (నాకస్య)సుఖప్రాపకస్య భూగోలస్య (పృష్ఠే) ఉపరి (స్వర్గే) సుఖప్రాపకే (లోకే) ద్రష్టవ్యే (యజమానమ్)దాతారమ్ (చ) (సాదయన్తు)అవస్థాపయన్తు. ॥౧౦॥ అన్వయః :—హే స్త్రీ! తేఽధిపతి ర్యథా యస్యా వసవో దేవా అధిపతయ ఆసన్ తథ ప్రాచీ దిగివ రాజ్ఞ్యసి యథా హేతీనాం ప్రతిధర్త్రా త్రివృత్స్తోమోఽగ్నిరస్తి తథా త్వాఽహం ధరామి. భవతీ పృధివ్యా మవ్యథాయా ఉక్థమాజ్యం శ్రయతు ప్రతిష్ఠిత్యై రథన్తరం సామ స్తభ్నాతు యథాఽన్తరిక్షే దివో మాత్రయా వరిమ్ణా దేవేషు ప్రథమజా ఋషయస్త్వా ప్రథన్తు యథా చాయం విధర్త్రా తే పతి ర్వర్తేత తథా తేన సహ త్వం వర్తస్వ.యథా చ సర్వే సంవిదానా విద్వాంసో నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే త్వా యజమానం చ సాదయన్తు తథా యువాం సీదేతామ్.॥౧౦॥భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః, పూర్వా దిక్ తస్మాదుత్తమాస్తి యస్మాత్ ప్రథమం సూర్య ఉదేతి, యే పూర్వస్యా దిశో వాయవ ఆగచ్ఛన్తి తే కస్మింశ్చిద్దేశే మేఘకరా భవన్తి. అయమగ్నిరేవ సర్వేషాం ధర్తా వాయునిమిత్తో వర్ధతే, యే తం జానంతి తే జగతి సుఖం సంస్థాపయన్తి. ॥౧౦॥

పదార్థము :— ఓస్త్రీ! తే అధిపతిః = నీభర్త[యైన నేను]వసవః దేవాః = అగ్న్యాది ప్రకాశవంతములైన, అధిపతయః = అధిష్టాతలై ఎవరి కెటులున్నవో అటులనే నీవు, ప్రాచీ దిక్ = తూర్పుదిక్కువలె, రాజ్ఞీ అసి = రాణివి, హేతనామ్ = వజ్రాదిశస్త్రాస్త్రములకు, ప్రతిధర్త్రా = ప్రత్యక్షముగ ధరించునది, త్రివృత్ = విద్యుద్భౌతిక సూర్యస్థముగ మూడువిధములుగ నున్నది, స్తోమః = స్తుతియుక్తగుణములు కలిగియున్నదియునగు, అగ్నిః = మహావిద్యుత్తు ఎటుల ధారణమొనర్చుచున్నదో, అటులనే, త్వా = నిన్ను [నీపతియైన]నేను ధరించుచున్నాను. నీవు, పృథివ్యామ్ = భూమిమీద, అవ్యథాయై = పీడకలుగ కుండుటకయి, ఉక్థమ్ = ప్రశంసనీయమైన, ఆజ్యమ్ = ఘృతాది పదార్థములను, శ్రయతు = ధారణమొనర్చుము. ప్రతిష్ఠిత్యై = ప్రతిష్ఠకొఱకు, రథంతరమ్ = రథాదులతో తరించు, సామ = సిద్ధాంతకర్మను, స్తభ్నాతు = ధారణమొనర్చుము. ఎటుల, అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు, దివః = విద్యుత్తుయొక్క, మాత్రయా = లేశమాత్రమైన,వరిమ్ణా = మహాపురుషార్థముతో, దేవేషు = విద్వాంసులలో. ప్రథమజాః ఋషయః = ముందుపుట్టిన వేదార్థవేత్తలు.

త్వా = నీకు శుభగుణములతో విశాలబుద్ధిని వహింపుమనుగాక! చ = మరియు, ఎటుల, అయమ్ విధర్తా = వివిధరీతులతో ధారణకర్తయైన ఈ నీపతి నీతో గూడి ప్రవర్తించునో అటులనే అతని తో నీవును ప్రవర్తింపుము, చ = మరియు, సర్వే సంవిదానాః = సకల విద్వాంసులు, నాకస్య పృష్ఠే = దుఃఖరహితమైన నాకమధ్యమున, స్వర్గే లోకే = అత్యంతసుఖప్రాప్తి కలుగజేయు దర్శనీయ మగు దానియందు. త్వా = నిన్ను, చ = మరియు. యజమానమ్ = నీభర్తను, సాదయన్తు = ఎటుల సాధించెదరో అటులనే మీరిద్దరు స్త్రీ పురుషులు ప్రవర్తింపుడు. ॥౧౦॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. సూర్యుడు ప్రథమ ముగ నుదయించుటచే పూర్వదిశ శ్రేష్ఠమైనదిగ చెప్పబడుచున్నది. పూర్వదిశనుండి వీచు పవన మొకానొక దేశమునందు మేఘములను వహింపును, మేఘములోపల వర్షింపదు. ఈ యగ్నియే సకల పదార్థముల ధారణకర్త. వాయుసంయోగముచే ప్రకాశమానమై యున్నది. ఈ వాయ్వగ్నులను యథార్థముగ నెరుగువారు లోకమున సిద్ధప్రాప్తులంకు సుఖము సమకూర్చగలుగుచున్నారు. ॥౧౦॥

౫౫౦ విరాడసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, రుద్రా దేవతాః, పూర్వస్య భురిగ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః. ప్రథమజా ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పునః స్త్రీపురుషాః కిం కుర్యురిత్యాహ. స్త్రీ పురుషులేమి చేయవలయును ?

విరాడసి దక్షిణా దిగ్రుద్రాస్తే దేవా అధిపతయ ఇన్ద్రో హేతీనాం ప్రతిధర్తా పఞ్చదశస్త్వా స్తోమః పృథివ్యాఀ శ్రయతు ప్రఉగముక్థమవ్యథాయై స్తభ్నాతు బృహత్సామ ప్రతిష్ఠిత్యా౨ అన్తరిక్ష౨ ఋషయస్త్వా౨ ప్రథమజా దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథన్తు విధర్తా చాయమధిపతిశ్చ తే త్వా సర్వే సంవిదానా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే యజమానం చ సాదయన్తు ॥ ॥౧౧॥

విరాడితి వి+రాట్, అసి, దక్షిణా, దిక్, రుద్రాః, తే, దేవాః, అధిపతయ ఇత్యధి+పతయః, ఇన్ద్రః హేతీనామ్, ప్రతిధర్త్తేతి ప్రతి+ధర్తా, పఞ్చదశ ఇతి పఞ్చ+దశః త్వా, స్తోమః, పృథివ్యామ్, శ్రయతు, ప్ర + ఉగమ్, ఉక్థమ్, అవ్యథాయై స్తభ్నాతు, బృహత్, సామ, ప్రతిష్ఠిత్యై, ప్రతిష్ఠిత్యా ఇతి ప్రతి+స్థిత్యై, అన్తరిక్షే, ఋషయః, త్వా, ప్రథమజా ఇతి ప్రథమ+జాః, దేవేషు, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథన్తు, విధర్త్తేతి వి+ధర్తా, చ, అయమ్, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, చ, తే, త్వా, సర్వే, సంవిదానా ఇతి సమ్+విదానాః, నాకస్య, పృష్ఠే, స్వర్గ ఇతి స్వః+గ్గే, లోకే, యజమానమ్, చ, సాదయన్తు. [11]

పదార్థః :-(విరాట్)వివిధైః పదార్థైః రాజమానా(అసి)అస్తి(దక్షిణా)(దిక్)కాష్ఠా(రుద్రాః)

బలవన్తో వాయవః(తే)అస్యాః)దేవాః)మోదకాః(అధిపతయః)ఉపరిష్టాద్పాలకాః(ఇన్ద్రః)సూర్యః(హేతీనామ్)వజ్రాణామ్ (ప్రతిధర్తా)(పంచదశః)పంచదశానాం పూరకః(త్వా)త్వామ్(స్తోమః)స్తువ న్తియేన సహ ఋచాం భాగః(పృథివ్యామ్)భూమౌ(శ్రయతు)సేవతామ్(ప్రఉగమ్)ప్రయోగార్హమ్. (ఉక్థమ్) ఉపదేష్టుం యోగ్యమ్(అవ్యథాయై)అవిద్యమాన మానస భయాయై (స్తభ్నాతు)స్థిరీకరోతు (బృహత్) మహదర్థమ్(సామ)(ప్రతిష్ఠిత్యై)ప్రతిష్ఠాయై(అన్తరిక్షే)ఆకాశే(ఋషయః)జ్ఞాపకాః ప్రాణాః(త్వా) (ప్రథమజాః)ఆదౌ విద్వాంసో జాతాః(దేవేషు) కమనీయేషు పదార్థేషు(దివః) ద్యోతనకర్మణోఽగ్నేః (మాత్రయా)భాగేన(వరిమ్ణా)బహోర్భావేన(ప్రథన్తు)అత్ర వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్(విధర్తా)వివిధాకర్షణేన పృథివ్యాదిధారకః(చ)(అయమ్)(అధిపతిః)ద్యోతకానామధిష్ఠాతా(చ)(తే)(త్వా)(సర్వే)(సంవిదానాః)సమ్యగ్విచార శీలాః(నాకస్య)అవిద్యమానదుఃఖస్యాకాశస్య(పృష్ఠే) సేచకే భాగే(స్వర్గే)సుఖకారకే(లోకే)విజ్ఞాతవ్యే(యజమానమ్)ఏతద్విద్యాదాతారమ్(చ)(సాదయన్తు)స్థాపయన్తు॥ అన్వయః:- హేస్త్రియాత్వం విరాడ్ దక్షిణా దిగివాసి యస్యాస్తే పతీ రుద్రా దేవా అధిపతయ ఇవ హేతీనాం ప్రతిధర్తాపఞ్చదశః స్తోమ ఇన్ద్రస్త్వా పృథివ్యాంశ్రయత్వవ్యథాయై ప్రఉగముక్థం స్తభ్నాతు ప్రతిష్ఠిత్యై బృహత్సామ చ స్థిరీకరోతు యథా చాన్తరిక్షే దేవేషు ప్రథమజాఋషయో దివోమాత్రయా వరిమ్ణా సహ వర్తన్తే తథా విద్వాంస స్త్వా ప్రథన్తు. యథా విధర్తా పోషకశ్చాఽయమధిపతి స్త్వా పుష్ణాతు తథా సంవిదానా విద్వాంసస్తే సర్వే నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే త్వాం యజమానం చ సాదయన్తు. ॥౧౧॥

భావార్థః—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్వాంసో వాయుభిః సహ వర్తమానం సూర్యం తద్విద్యావిజ్ఞాపకం విద్వాంసం చ సమాశ్రిత్యైతద్విద్యాం విజ్ఞాపయన్తి తథా స్త్రీపురుషా బ్రహ్మచర్యేణ విద్వాంసో భూత్వాఽన్యానధ్యాపయన్తు. ॥౧౧॥

పదార్థము :—ఓస్త్రీ! ఏనీవు, విరాట్ = వివిధపదార్థములతో ప్రకాశమానమగు, దక్షిణా దిక్ అసి = దక్షిణదిక్కువలె నున్నావో, తే = ఏనీయొక్కభర్త, రుద్రాః = [బలవత్తరములు] వాయువులు, దేవాః = దివ్యగుణయుక్తములు[ఆనందప్రదములు] వాయువులునగు, అధిపతయః = అధిష్ఠాత [ఉపరిపాలకు]లవలె, హేతీనామ్ = వజ్రములను, ప్రతిధర్తా = నిశ్చయముగ ధారణమొనర్చువాడు, పంచదశః స్తోమః = పదియేనవస్తుతిని సాధించువాడు, ఋక్కుల అర్థములభాగస్థుడు మరియు, ఇంద్రః = సూర్యుడు, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, త్వా = నిన్ను శ్రయతు = సేవించునో. అవ్యథాయై = మానసభయరహితరాలవైన నీకు. ప్రఉగమ్ = కథనీయము, ఉక్థమ్ = ఉపదేశయోగ్యమునైన వచనమును, స్తభ్నాతు = స్థిరమొనర్చునో, అటులనే, ప్రతిష్ఠిత్యై = ప్రతిష్ఠకొఱకు, బృహత్ సామ = బహ్వర్థములతో గూడిన సామవేదమును స్థిరమొనర్చునో, మఱియు నెటుల, అంతరిక్షే దేవేషు = ఆకాశస్థ కమనీయపదార్థములందు, ప్రథమజాః ఋషయః = పూర్వముజనించిన జ్ఞానహేతువులగు ప్రాణములు, దివః = ప్రకాశకారకమైన అగ్నియొక్క, మాత్రయా వరిమ్ణా = లేశమాత్రముచేతను, బహుత్వముచేతను వర్తమానములై యున్నవో.అటులనే విద్వాంసులు, త్వా = నిన్ను, ప్రథంతు = ప్రసిద్ధమొనర్చునుగాక ! ఎటుల, విధర్తా = వివిధప్రకారముల ఆకర్షణముతో పృథివ్యాది లోకముల ధారణమొనర్చువాడు, చ = మఱియు పోషించువాడు, అధిపతిః = సకలప్రకాశక పదార్థములందుత్తముడునైన [యీ]సూర్యుడు. త్వా = నిన్ను పుష్టమొనర్చునో. అటులనే, సంవిదానాః తే సర్వే = సమ్యక్ విచారశీలురైన విద్వాంసులందరు. నాకస్య పృష్ఠే = దుఃఖరహితమైన ఆకాశపు సేచకభాగమందు, స్వర్గే లోకే = సుఖకారకమగు తెలుసుకోదగిన దేశమునందు, త్వా = నిన్ను, చ = మఱియు, యజమానమ్ = యజ్ఞ విద్య నెఱుగుపురుషుని, సాదయంతు = స్థాపించుదురు గాక!

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఎటుల విద్వాంసులు వాయువుతో పాటునున్న సూర్యుని, ఆవాయుసూర్యుల విద్యనెఱిగిన విద్వాంసుని ఆశ్రయించి యీ విద్యను వెల్లడిపఱచుదురో అటులనే స్త్రీ పురుషులు బ్రహ్మచర్యముతో విద్యనభ్యసించి విద్వాంసులై యితరులకు నేర్పవలయును. ॥౧౧॥ (౭౩౧)

౭౩౧ సమ్రాడసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, ఆదిత్యా దేవతాః, పూర్వస్య నిచృద్బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః. ప్రథమజా ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తౌ కీదృశౌ స్యాతామిత్యాహ. ఆ స్త్రీపురుషు లెటువంటివారుగ నుండవలయును?

సమ్రాడసి ప్రతీచీ దిగాదిత్యాస్తే దేవా అధిపతయో వరుణో హేతీనాం ప్రతిధర్త్తా సప్తదశస్త్వా స్తోమః పృథివ్యాᳬ శ్రయతు మరుత్వతీయముక్థమవ్యథాయై స్తభ్నాతు వైరూపᳬ సామ ప్రతిష్ఠిత్యా అన్తరిక్ష ఋషయస్త్వా ప్రథమజా దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథన్తు విధర్త్తా చాయమధిపతిశ్చ తే త్వా సర్వే సంవిదానా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే యజమానం చ సాదయన్తు ॥ ॥౧౨॥

సమ్రాడితి సమ్+రాట్, అసి, ప్రతీచీ, దిక్, ఆదిత్యాః, తే, దేవాః, అధిపతయ ఇత్యధి+పతయః, వరుణః, హేతీనామ్, ప్రతిధర్త్తేతి ప్రతి+ధర్త్తా, సప్తదశ ఇతి సప్త+దశః, త్వా, స్తోమః, పృథివ్యామ్, శ్రయతు, మరుత్వతీయమ్, ఉక్థమ్, అవ్యథాయై, స్తభ్నాతు, వైరూపమ్, సామ, ప్రతిష్ఠిత్యై, ప్రతిష్ఠిత్యా ఇతి ప్రతి+స్థిత్యై, అన్తరిక్షే, ఋషయః, త్వా, ప్రథమజా ఇతి ప్రథమ+జాః, దేవేషు, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథన్తు, విధర్త్తేతి వి+ధర్త్తా, చ, అయమ్, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, చ, తే, త్వా, సర్వే, సంవిదానా ఇతి సమ్+విదానాః, నాకస్య, పృష్ఠే, స్వర్గ ఇతి స్వః+గే, లోకే, యజమానమ్, చ, సాదయన్తు. ॥౧౨॥

పదార్థః :—(సమ్రాట్)యా సమ్యక్ ప్రదీప్యతే(అసి)(ప్రతీచీ)పశ్చిమా(దిక్)దిశన్తి యయా సా దిక్ తద్వత్(ఆదిత్యాః)విద్యుద్యుక్తాః ప్రాణా వాయవః(తే)తవ(దేవాః)దివ్యసుఖప్రదాః (అధిపతయః)స్వామినః(వరుణః)జలసముదాయ ఇవ దుష్టాణాం బన్ధకః (హేతీనామ్) విద్యుతామ్(ప్రతిధర్త్తా)(సప్తదశః)ఏతత్సంఖ్యాపూరకః (త్వా)త్వామ్ (స్తోమః) స్తోతు మర్హః (పృథివ్యామ్) (శ్రయతు)(మరుత్వతీయమ్)బహవో మరుతో వ్యాఖ్యాతారో మనుష్యా విద్యన్తే యస్మిᳬస్తత్రి భవమ్(ఉక్థమ్) వాచ్యమ్(అవ్యథాయై)అవిద్యమానాత్మసంచలనాయై(స్తభ్నాతు) గృహ్ణాతు(వైరూపమ్)వివిధాని రూపాణి ప్రకృతాని యస్మింస్తత్(సామ)(ప్రతిష్ఠిత్యై)ప్రతిష్ఠాయై(అన్తరిక్షే)(ఋషయః)గతిమన్తః (త్వా)(ప్రథమజాః)ప్రథమాద్విస్తీర్ణాత్ కారణాజ్జాతా వాయవః (దేవేషు) దానసాధకేషు (దివః) ప్రకాశస్య

(మాత్రయా) భాగేన (వరిష్ఠా) (ప్రథన్తు) (విధర్త్తా) వివిధానాం రత్నానాం ధారకః (చ) (అయమ్) (అధిపతిః) (చ) (తే) (త్వా) సర్వే (సంవిదానాః) సమ్యగ్లబ్ధజ్ఞానాః (నాకస్య) (పృష్ఠే) (స్వర్గే) (లోకే) (యజమానమ్) (చ) (సాదయన్తు) ||౧౨|| అన్వయః :- హే స్త్రి! యా ప్రతీచీ దిగివ సమ్రాడసి తస్యాస్తే పతిరాదిత్యా దేవా అధిపతయ ఇవాయం సప్తదశశ్చ స్తోమో వరుణో హేతీనాం ప్రతిధర్త్తాధిపతిస్త్వా పృథివ్యాం శ్రయత్వవ్యథాయై మరుత్వతీయముక్థం ప్రతిష్ఠిత్యై వైరూపం సామ చ స్తభ్నాతు యే చ దివో మాత్రయా వరిష్ఠా సహాన్తరిక్షే ప్రథమజా ఋషయో దేవేషు వర్త్తన్తే తద్వత్త్వా విద్వాంసః ప్రథన్తు. యథా విధర్త్తా చాధిపతిశ్చ రాజా ప్రజాః సుఖే స్థాపయతు తథా తే సర్వే సంవిదానాః సన్తస్త్వా యజమానం చ నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే సాదయన్తు. ||౧౨|| భావార్థః :- అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్వాంసః పశ్చిమాం దిశం తత్రస్థాన్ పదార్థాంశ్చాన్యేభ్యో విజ్ఞాపయన్తి. తథా స్త్రీపురుషాః స్వాపత్యాదీన్ విద్యయాఽలంకుర్వన్తు. ||౧౨||

పదార్థము :- ఓ స్త్రి! ఏ నీవు, ప్రతీచీ దిక్ = పశ్చిమదిశవలె. సమ్రాట్ అసి = చక్కగ ప్రకాశించుదానవో. తే = అట్టి నీయొక్క పతి, ఆదిత్యాః = విద్యుత్తుతో కూడిన ప్రాణవాయువులు, దేవాః అధిపతయః = దివ్యసుఖదాతలు స్వాములనగు వానివలె, అయమ్ = ఇతడు, సప్తదశః = పదియేడవ, చ = మఱియు, స్తోమః = స్తుతియోగ్యుడు, వరుణః = జలసముదాయమువలె, హేతీనామ్ = విద్యుత్తులను, ప్రతిధర్త్తా = ధారణమొనర్చువాడు. అధిపతిః = స్వామి, త్వా = నిన్ను, పృథివ్యాం శ్రయతు = భూమి మీద సేవించుగాక! అవ్యథాయై = స్వరూపముతో నచలురాలవగు నీకొఱకు. మరుత్వతీయమ్ = అనేకమానవుల వ్యాఖ్యానముతో కూడియున్న. ఉక్థమ్ = కథనయోగ్యమైన వేద వచనమును, మఱియు. ప్రతిష్ఠిత్యై = ప్రతిష్ఠకై, వైరూపమ్ = వివిధరూపముల వ్యాఖ్యానముతో కూడిన, సామ = సామవేదమును, స్తభ్నాతు = గ్రహణమొనర్చునో, మఱియు, దివః = ప్రకాశముయొక్క, మాత్రయా = లేశమాత్ర భాగముచే. వరిష్ఠా = బహుత్వముచే, అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు, ప్రథమజాః ఋషయః = విస్తారయుక్తకారణముచేజనించినగతియుక్తములైనయేవాయువులు, దేవేషు = దానమునకు హేతువులగు నవయవములందున్నవో. వానివలె త్వా = నిన్ను విద్వాంసులు, ప్రథంతు = ప్రసిద్ధపఱచెదరుగాక! ఎటుల, విధర్త్తా = వివిధరత్నములనుధరించువాడు చ అధిపతిః = అధ్యక్షుడునైన రాజుప్రజలను సుఖపెట్టునో అటులనే, తే = నీయందు, సర్వే సంవిదానాః = బాగుగ జ్ఞానముపొందిన వారందరు, త్వా = నిన్ను. చ = మఱియు, యజమానమ్ = విద్వాంసులను సేవించు పురుషుని, నాకస్య పృష్ఠే = దుఃఖరహితదేశమునందొక భాగమునందు, స్వర్గే లోకే = సుఖప్రాపకము దర్శనీయమునగు స్థానమందు, సాదయంతు = స్థాపించెదరుగాక! ||౧౨||

భావార్థము :- ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. విద్వాంసులెటుల పశ్చిమదిక్కును, తత్రస్థపదార్థములను ఇతరులకు తెలియజేయుచున్నారో అటులనే స్త్రీపురుషులు తమ సంతానాదులను విద్యాది గుణములతో సుశోభితమొనర్చవలయును. ||౧౨|| (౭౩౧)

౭౩. స్వరాడసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, మరుతో దేవతాః, పూర్వస్య భురిగ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః. ప్రథమజా ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తౌ కీదృశౌ విత్యాహ. ఆ స్త్రీపురుషు లిరువు రెటులుండవలయును?

స్వరాడస్యుదీచీ దిఙ్ మరుతస్తే దేవా అధిపతయః సోమో హేతీనాం

ప్రతిధర్త్రేకవిꣳశస్త్వా స్తోమః పృథివ్యాꣳ శ్రయతు నిష్కేవల్యముక్థమవ్యథాయై స్తభ్నాతు। వైరాజꣳ సామ ప్రతిష్ఠిత్యా అన్తరిక్ష ఋషయస్త్వా ప్రథమజా దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథన్తు విధర్త్తా చాయమధిపతిశ్చ తే త్వా సర్వే సంవిదానా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే యజమానం చ సాదయన్తు. ॥౧౩॥

స్వరాడితి స్వ+రాట్, అసి, ఉదీచీ, దిక్, మరుతః. తే, దేవాః, అధిపతయ ఇత్యధి + పతయః, సోమః, హేతీనామ్, ప్రతిధర్త్తేతి ప్రతి+ధర్త్తా, ఏకవిꣳశ ఇత్యేక+విꣳశః, త్వా, స్తోమః, పృథివ్యామ్, శ్రయతు, నిష్కేవల్యమ్, నిః+ కేవల్యమితి నిః+కేవల్యమ్, ఉక్థమ్, అవ్యథాయై, స్తభ్నాతు, వైరాజమ్, సామ,ప్రతి ష్ఠిత్యై, ప్రతిస్థిత్యా, ఇతి ప్రతి+స్థిత్యై, అన్తరిక్షే, ఋషయః, త్వా, ప్రథమజా ఇతి ప్రథమ+జాః, దేవేషు, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథన్తు, విధర్త్తేతి వి+ధర్త్తా, చ, అయమ్, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, చ, [తే] త్వా, సర్వే,సంవిదానా ఇతి సమ్+ విదానాః, నాకస్య, పృష్ఠే, స్వర్గ ఇతి స్వః+గ్గే, లోకే, యజమానమ్, చ, సాదయన్తు.

పదార్థః :—(స్వరాట్)యా స్వయం రాజతే(అసి)అస్తి (ఉదీచీ)య ఉదఙ్ఙుత్తరం దేశమఞ్చతి సా (దిక్)(మరుతః)వాయవః(తే)తవ(దేవాః)దివ్యసుఖప్రదాః(అధిపతయః)(సోమః)చన్ద్రః (హేతీ నామ్)వజ్రవద్వర్త్తమానానాం కిరణానామ్(ప్రతిధర్త్తా)(ఏకవింశః) ఏతత్సంఖ్యాపూరకః(త్వా) త్వామ్ (స్తోమః)స్తుతిసాధకః (పృథివ్యామ్)(శ్రయతు)(నిష్కేవల్యమ్)నిరన్తరం కేవలం స్వరూపం య స్మింస్తత్ర సాధుమ్. అత్ర కేర్థాతో ర్బాహులకాదౌణాదికో వలచ్ ప్రత్యయః(ఉక్థమ్)వక్తుం యో గ్యమ్ (అవ్యథాయై) అవిద్యమానేన్ద్రియభయాయై (స్తభ్నాతు) (వైరాజమ్) విరాట్ప్రతిపాదకమ్ (సామ)(ప్రతిష్ఠిత్యై)(అన్తరిక్షే)(ఋషయః)బలవన్తః ప్రాణాః (త్వా)(ప్రథమజాః) (దేవేషు)దివః (మాత్రయా)(వరిమ్ణా)(ప్రథన్తు)(విధర్త్తా)వివిధస్య శీతస్య ధర్త్తా(చ)(అయమ్)(అధిపతిః)అధిష్ఠాతా (చ)(తే)(త్వా)(సర్వే)(సంవిదానాః)సమ్యక్కృతప్రతిజ్ఞాః (నాకస్య) (పృష్ఠే)(స్వర్గే)(లోకే) (యజ మానమ్)(చ)(సాదయన్తు). ॥౧౩॥ అన్వయః :—హే స్త్రి! యథా స్వరాడుదీచీ దిగస్తి తథా తే పతి ర్భవతు యస్యా దిశో మరుతో దేవా అధిపతయః సన్తి తద్వ్యాప్య ఏకవింశః స్తోమః సోమో హేతీనాం ప్రతిధర్త్తా జనస్త్వాం పృథివ్యాం శ్రయత్వవ్యథాయై నిష్కేవల్యముక్థం ప్రతిష్ఠిత్యై వైరాజం సామ చ స్తభ్నాతు యథా తేఽన్తరిక్షే స్థితా దేవేషు ప్రథమజా దివో మాత్రయా వరిమ్ణా సహ వర్త్త మానా ఋషయః సన్తి తథా ఽయమేవై తేషాం విధర్త్తా చాధిపతిరస్తి తత్ర విషయే తే సర్వే సం విదానా విద్వాంసస్త్వా ప్రథన్తు నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే త్వా యజమానం చ సాదయన్తు. ॥౧౩॥

భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్వాంసః సోమం ప్రాణాంశ్చ సాధిష్ఠానాన్ విదిత్వా కార్యేషూపయుజ్య సుఖం లభన్తే తథా అధ్యాపకా అధ్యాపికాశ్చ శిష్యాన్ శిష్యాశ్చ విద్యాగ్ర హణాయోపయుజ్యానన్దయన్తు. ॥౧౩॥

పదార్థము :_ఓ స్త్రీ! ఎటుల, స్వరాట్ = స్వయంప్రకాశమానమైన, ఉదీచీ దిక్ అసి = ఉత్తరపుదిక్కు ఉన్నదో, అటులనే, తే = నీధర్తయు నగుగాక : ఏదిక్కుయొక్క, మరుతః = వాయువులు, దేవాః = దివ్యరూపములు, అధిపతయః = అధిష్ఠాతములునై యున్నవో వానివలెనున్న, ఏకవింశః = ఇరువదియొకటవ, స్తోమః = స్తుతిసాధకుడగు, సోమః = చంద్రుడు, హేతీనామ్ = వజ్రమువలెనున్న కిరణముల, ప్రతిధర్తా = ధారణమొనర్చు నే పురుషుడు, త్వా = నిన్ను, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, శ్రయతు = సేవించునో, అవ్యథాయై = ఇంద్రియభయరహితవగునీకై, నిష్కేవల్యమ్ = కేవలమొకస్వరూప వర్ణనమేఉండు, ఉక్థమ్ = చెప్పదగిన వేదభాగమును, మఱియు, ప్రతిష్ఠిత్యై = ప్రతిష్ఠకొఱకు, వైరాజమ్ = విరాడ్రూపప్రతిపాదకమగు, సామ = సామవేద భాగమును, స్తభ్నాతు = గ్రహించునో, చ = మఱియు, ఏ నీమధ్య, అంతరిక్షే = అవకాశమువందు స్థితమునైన, దేవేషు = ఇంద్రియములందు, ప్రథమజాః = ముఖ్యప్రసిద్ధములు, దివః = జ్ఞానముయొక్క, మాత్రయా = భాగములతోను, వరిమ్ణా = అధిక్యముతోనుఉన్న, ఋషయః = బలవంతములగు ప్రాణములెటులున్నవో, అటులనే, అయమ్ = ఇరదే, ఈప్రాణముల, విధర్తా = వివిధశీతముల ధారకుడు, చ = మఱియు, అధిపతిః = అధిష్ఠాతయునైయున్నాడు, తే సర్వే సంవిదానాః = ఈవిషయమునందు మంచి విద్వాంసులు బుద్ధిమంతులునైన వారందరు కృతప్రతిజ్ఞులై, త్వా = నిన్ను, ప్రథంతు = ప్రసిద్ధమొనర్చెదరుగాక! మఱియు, నాకస్య పృష్ఠే = ఉత్తమసుఖరూపలోకముపైద, స్వర్గే లోకే = సుఖదాయక లోకమునందు, త్వా = నిన్ను, చ = మఱియు, యజమానమ్ = యజమానుని, సాదయంతు = స్థితమొనర్చెదరుగాక! ॥౧౩॥

భావార్థము :_ ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది, విద్వాంసులెటుల ఆదరసహితముగ చంద్రాది పదార్థముల నెఱిగియు సాధారసహితముగ ప్రాణములను కార్యములందుపయోగించియు సుఖమును పొందుదురో, అటులనే అధ్యాపకాధ్యాపికలు శిష్యులను శిష్యురాండ్రను విద్యాగ్రహణమునకై నియోగించి ఆనందితులుగ నొనర్చవలయును. ॥౧౩॥ (౬౩౨)

౬౩౩ అధిపత్న్యసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విశ్వే దేవా దేవతాః, పూర్వస్య బ్రాహ్మీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః, ప్రతిష్ఠిత్యా ఇత్యుత్తరస్య బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయమాహ. మరల నా విషయమే.

అధిపత్న్యసి బృహతీ దిగ్విశ్వే తే దేవా అధిపతయో బృహస్పతిర్హేతీనాం ప్రతిధర్తా త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ త్వా స్తోమౌ పృథివ్యాశ్ శ్రయతాం వైశ్వదేవాగ్నిమారుతే ఉక్థే అవ్యథాయై స్తభ్నీతాశ్ శాక్వరరైవతే సామనీ ప్రతిష్ఠిత్యా అన్తరిక్ష ఋషయస్త్వా ప్రథమజా దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా ప్రథన్తు విధర్తా చాయమధి పతిశ్చ తే త్వా సర్వే సంవిదానా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే యజమానఞ్చ సాదయన్తు ॥ ॥౧౪॥

అధిపత్నీత్యధి-పత్నీ, అసి, బృహతీ, దిక్, విశ్వే, తే, దేవాః, అధిపతయ

ఇత్యధి+పతయః, బృహస్పతిః, హేతీనామ్, ప్రతిధర్త్రేతి ప్రతి + ధర్త్రా, త్రిణవ త్రయస్త్రింశౌ, త్రిణవత్రయస్త్రింశావితి త్రిణవ+త్రయస్త్రింశౌ, త్వా, స్తోమౌ, పృథివ్యామ్, శ్రయతామ్, వైశ్వదేవాగ్నిమారుతే ఇతి వైశ్వదేవాగ్నిమారుతే, ఉక్థే ఇత్యుక్థే, అవ్యథాయై, స్తభ్నీతామ్, శాక్వరరైవతే ఇతి శాక్వరరైవతే, సామనీ ఇతి సామనీ, ప్రతిష్ఠిత్యై, ప్రతిష్ఠిత్యా ఇతి ప్రతి + స్థిత్యై, అన్తరిక్షే, ఋషయః, త్వా, ప్రథమజా ఇతి ప్రథమ+జాః, దేవేషు, దివః, మాత్రయా, వరిమ్ణా, ప్రథన్తు, విధర్త్రేతి వి+ధర్త్రా, చ, అయమ్, అధిపతిరిత్యధి + పతిః, చ, తే,త్వా, సర్వే, సంవిదానా ఇతి సమ్+విదానాః, నాకస్య, పృష్ఠే, స్వర్గ ఇతి స్వః+గ్గే, లోకే, యజమానమ్, చ, సాదయన్తు. [14]

పదార్థః :—(అధిపత్నీ)సర్వాసాం దిశాముపరి వర్తమానా(అసి) (బృహతీ) మహతీ (దిక్) (విశ్వే)అఖిలాః(తే)తవ(దేవాః)ద్యోతకాః(అధిపతయః)అధిష్ఠాతారః(బృహస్పతిః)పాలకః సూర్యః (హేతీనామ్)వృద్ధానామ్(ప్రతిధర్త్రా)ప్రతీత్యా ధర్త్రా(త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ)(త్వా)(స్తోమౌ)స్తుతిసాధకౌ (పృథివ్యామ్)(శ్రయతామ్)(వైశ్వదేవాగ్నిమారుతే) వైశ్వదేవాగ్నిమరుద్వ్యాఖ్యాయికే (ఉక్థే) వ్యక్తవ్యే (అవ్యథాయై)అవిద్యమానసార్వజనికపీడాయై(స్తభ్నీతామ్)(శాక్వరరైవతే)శక్త్యైశ్వర్య ప్రతిపాదికే (సామనీ)(ప్రతిష్ఠిత్యై)(అన్తరిక్షే)(ఋషయః)ధనఞ్జయాదయః సూక్ష్మస్థూలా వాయవః ప్రాణాః (త్వా)(ప్రథమజాః)ఆదిజాః(దేవేషు)దివ్యగుణేషు పదార్థేషు వా(దివః)(మాత్రయా)(వరిమ్ణా) (ప్రథన్తు)(విధర్త్రా)(చ)(అయమ్)(అధిపతిః)(చ)(తే)(త్వా)(సర్వే)(సంవిదానాః)కృతప్రతిజ్ఞాః(నాకస్య) (పృష్ఠే)(స్వర్గే)(లోకే)యజమానమ్)(చ)(సాదయన్తు) ॥౧౪॥ అన్వయః :—హే స్త్రీః యా త్వం బృహత్యధిపత్నీ దిగివాసి తస్యాస్తే పతి ర్విశ్వేదేవా అధిపతయః సన్తి, తద్విద్యో బృహస్పతి ర్హేతీనాం ప్రతిధర్త్రా త్వా చ త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ స్తోమౌ పృథివ్యామవ్యథాయై వైశ్వదేవాగ్నిమారుతే ఉక్థే చ శ్రయతామ్.ప్రతిష్ఠిత్యై శాక్వరరైవతే సామనీ చ స్తభ్నీతామ్. యథా తేఽన్తరిక్షే ప్రథమజా ఋషయో దేవేషు దివో మాత్రయా వరిమ్ణా త్వా ప్రథన్తే తాన్ మనుష్యాః. ప్రథన్తు. యథాఽయమధిపతి ర్విధర్త్రా సూర్యోఽస్తి తథా సంవిదానా విద్వాంసస్త్వా నాకస్య పృష్ఠే స్వర్గే లోకే సాదయన్తి యథా సర్వే తే యజమానం చ సాదయన్తు తథా త్వం పత్యా సహ వర్తేథాః ॥౧౪॥

భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. యథా సర్వాసాం మధ్యస్థా దిక్ సర్వాభ్యోఽధికాస్తి తథా సర్వేభ్యో గుణేభ్యః శరీరాత్మబల మధికమస్తీతి వేద్యమ్. ॥౧౪॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ ! ఏ నీవు,బృహతీ = గొప్ప, అధిపత్నీ = అన్నిదిశలకు పైనున్న, దిక్ అసి = దిక్కువలెనున్నావో. తే = ఆనీయొక్కభర్త, విశ్వే దేవాః = సమస్త ప్రకాశకములగు సూర్యాదిపదార్థములు, అధిపతయః = అధిష్ఠాతములై యున్నవి అటులనే. బృహస్పతిః = విశ్వరక్షకుడు, హేతీనామ్ = గొప్పలోకములయొక్క. ప్రతిధర్త్రా = ప్రతీతితోపాటు ధారణమొనర్చుసూర్య నివలెనున్న యే నీపతి, త్వా = నిన్నును, త్రిణవత్రయస్త్రింశౌ = ౧౨వ, ౩౩వ,స్తోమౌ = స్తుతిసాధ

నములు, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, అవ్యథాయై = పీడారహితలకై, వైశ్వదేవాగ్ని మారుతే = విద్వాంసులను, అగ్నిని, వాయువులను వ్యాఖ్యానమొనరించునవి, ఉక్థే = చెప్పదగినవియునగు వేద ముల రెండుభాగములను, శ్రియతామ్ = ఆశ్రయింపనో మహియునెటుల, ప్రతిష్ఠిత్యై = ప్రతిష్ఠుల గుటకై, శాక్వరరైవతే = శక్వరీరేవరీ ఛందస్సులలో చెప్పబడిన అర్థములతో. సామనీ = సామవేద పు రెండుభాగములను, స్తభ్నీతామ్ = సంగితమొనర్చుటలో అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు. పర్థ మజాః ఋషయః = ఆదిలో జనించిన, ధనంజయాది సూక్ష్మస్థూలవాయురూప ప్రాణములు, దేవేషు = దివ్యగుణములుగలపదార్థములలో, దివః = ప్రకాశముయొక్క, మాత్రయా = లేశమాత్రముచే గాని. వరిష్ఠా = ఆధిక్యముతోగాని, త్వా = నిన్ను ప్రసిద్ధపఱచునటుల వానిని మానవులు, ప్రథ ంతు = ప్రఖ్యాతమొనర్చెదరుగాక; అయమ్ అధిపతిః = ఈస్వామి, విధర్తా = వివిధప్రకారములు సమస్త మును ధారణమొనర్చు సూర్యుడున్నటుల. సంవిదానాః = చక్కగా సత్కర్మప్రజ్ఞాయుక్తులు; జ్ఞానవం తులునగు విద్వాంసులు. త్వా = నిన్ను. నాకస్య పృష్ఠే = సుఖదాయకమైన దేశమునందు. స్వర్గే లోకే సుఖరూపస్థానమందు స్థాపించునటుల, తే సర్వే = వారందరు, యజమానమ్ = నీపురుషుని నిన్నును, సాదయంతు = స్థితమొనర్చుదురుగాక: అటుల మీ స్త్రీపురుష విదువుట ప్రవర్తించుడు. ॥౧౪॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. అన్నిదిశమధ్యమున్నదిశ యెటుల నన్నిటికంటె యధికమో అటులనే సకలగుణములకంటె శరీరాత్మలబలము అధికమని నిశ్చయముగ నెఱుగవలయును. ॥౧౪॥ (౭౩౩)

౭౩౪ అయం పుర ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, వసన్త ఋతు ర్దేవతా, విస్కృతి శ్ఛందః, మధ్యమః స్వరః.
అథ రక్షాద్యదిదృష్టాంతేన సద్విద్యోపదిష్టతే. రక్షాదులదృష్టాంతముచే సద్విద్యయుపదేశించబడుచున్నది

అయం పురో హరికేశః సూర్యరశ్మి స్తస్య రథగృత్సశ్చ రథౌజాశ్చ సేనానీ గ్రామణ్యౌ । పుఞ్జికస్థలా చ క్రతుస్థలా చాప్సరసౌ । దఙ్క్ష్ణవః పశవో హేతిః పౌరుషేయో వధః ప్రహేతి స్తేభ్యో నమో అస్తు తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మః ॥ ॥౧౫॥

అయమ్, పురః, హరికేశ ఇతి హరి+కేశః, సూర్యరశ్మిరితి సూర్య+రశ్మిః, తస్య, రథగృత్స ఇతి రథ+గృత్సః, చ, రథౌజా ఇతి రథ+ఓజాః, చ, సేనానీగ్రామణ్యౌ సేనానీగ్రామణ్యావితి సేనానీగ్రామణ్యౌ, పుఞ్జికస్థలేతి పుఞ్జిక+స్థలా, చ, క్రతుస్థలేతి క్రతు+స్థలా, చ, అప్సరసౌ, దఙ్క్ష్ణవః, పశవః, హేతిః, పౌరుషేయః, వధః, ప్రహేతిరితి ప్ర+హేతిః, తేభ్యః, నమః, అస్తు, తే, నః, అవన్తు, తే, నః, మృడయన్తు, తే, యమ్, ద్విష్మః, యః, చ, నః, ద్వేష్టి తమ్, ఏషామ్, జమ్భే, దధ్మః. [15]

పదార్థః :—(అయమ్)(పురః)పూర్వస్మిన్ కాలే వర్తమానః (హరికేశః) హరణశీలా హరిత వర్ణాః కేశా ఇవ కేశాః ప్రకాశా యస్య అత్ర క్లిశేరన్ లో లోపశ్చ. ఉ ౫.౩౩ ఇత్యన్ లకారలో

పశ్చ(సూర్యరశ్మిః)సూర్యస్య కిరణః (తస్య)(రథగృత్సః)రథస్య ప్రవేతా గృత్సో మేధావీవ వర్త మానః. గృత్స ఇతి మేధావి నా...నిఘం ౩.౧౫ గృత్సో మేధావీ గృహ్యతే. స్తుతికర్మణః నిరు ౯.౫ (చ)(రథౌజాః)రథేనౌజో బలం యస్య (చ)(సేనానీగ్రామణ్యౌ)సేనానీశ్చ గ్రామణీశ్చ తావివ (పుఞ్జికస్థలా)సమూహస్థానా దిక్(చ)(క్రతుస్థలా) ప్రజ్ఞాకర్మజ్ఞాపనోపదిక్ (చ) (అప్సరసౌ)యే అప్సు ప్రాణేషు సరన్త్యౌ గచ్ఛన్త్యౌ తే (దంక్ష్ణవః)మాంసాహారాదయో హింసకాః వ్యాఘ్రాదయః. అత్ర దంశ ధాతో ర్బాహులకాన్నుః సుగాగమశ్చ(పశవః)(హేతిః)వజ్ర ఇవ ఘాతుకః (పౌరుషేయః) పురుషాణాం సమూహః(వధః)హన్తియేన(ప్రహేతిః)ప్రకృష్టో హేతి ర్వజ్ర ఇవ వర్తమానః(తేభ్యః) (నమః)వజ్రః(అస్తు)(తే)(నః)అస్మాన్(అవన్తు)రక్షన్తు(తే) (నః)అస్మాన్ (మృడయన్తు) ఆనన్దయ న్తు (తే)రక్షకా వయమ్(యమ్)హింసకమ్(ద్విష్మః)ద్విష్మః(యః)(చ)(నః)అస్మాన్(ద్వేష్టి)విరుణద్ధి (తమ్)(ఏషామ్)పశూనామ్(జమ్భే)జమ్భన్తి గాత్రాణి వినాశయన్తి యేన ముఖేన తస్మిన్ (దధ్మః)సంస్థాపయామః. ॥౧౫॥ అన్వయః —యోఽయం పురో హరికేశః సూర్యరశ్మిర స్తి తస్య రథగృత్సశ్చ రథౌజాశ్చ సేనానీగ్రామణ్యావివాఽపరౌ రశ్మీ వర్తేతే. తస్య పుఞ్జికస్థలా (చ) క్రతుస్థలా చాప్సరసౌ వర్తేతే. యే దంక్ష్ణవః పశవః సన్తి తేషా ముపరి హేతి ర్వజ్రః పతతు యే పౌరుషేయో వధః ప్రహేతి రివ వర్తమానాః సన్తి లేభ్యో నమోఽస్తు. యే ధార్మికా రాజాదయః సభ్యా రాజపురుషాః సన్తి తే నోఽవన్తు. తే నో మృడయన్తు. తే వయం యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమే షాం జమ్భే దధ్మః. ॥౧౫॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా సూర్యస్య రశ్మి ర్హరితోఽస్తి తేన సాకం రక్తపీతాదయః కిరణాః వర్తన్తే తథా సేనానీగ్రామణ్యౌ వర్తిత్వా రక్షకౌ. భవేతామ్ యథా రాజాదయః సింహాదిహింసకాన్ పశూన్నిరుధ్య గవాదీన్ రక్షన్తి. తథైవ విద్వాంసః సుశిక్షయాఽస్మాన్ సర్వాన్ మనుష్యానధర్మానుష్ఠానాన్నిరుధ్య ధర్మ్యే కర్మణి వర్తయిత్వా ద్వేష్టృాన్ నివారయన్తు. ఇదమపి పసన్తర్తో ర్వ్యాఖ్యానమ్. ॥౧౫॥

పదార్థము :—అయమ్ పురః = ఏయీ పూర్వకాలములోనున్నవి, హరికేశః = హరితవర్ణకేశములవలె హరణశీలములు క్లేశకరములునగు తాపముతోగూడిన, సూర్యరశ్మిః = సూర్యకిరణములున్నవో, రథగృత్సః చ = బుద్ధిమంతుడైన సారథివలెను, రథౌజాః చ = రథమును తీసుకవెళ్లువాహనములవలెను. సేనానీగ్రామణ్యౌ = సేనాపతి గ్రామణులవలెను. తస్య = దానికి. ఇతరకిరణములున్నవి. ఆ కిరణములకు. పుంజికస్థలా = సామాన్యమైన ప్రధానదిక్కు. చ = మఱియు, క్రతుస్థలా = ప్రజ్ఞాకర్మను తెలియజేయు నుపదిశ. చ = అను నీరెండు, అప్సరసౌ = ప్రాణములందు నడచు అప్సరసలని చెప్పబడుచున్నవి. దంక్ష్ణవః = మాంసము ఘాసము మొదలైనవానిని తిను వ్యాఘ్రాది, పశవః = హానికారకములైన యే పశువులున్నవో వానిమీద, హేతిః = పిడుగుపడునుగాక; వధః = హననమొనర్చునది, ప్రహేతిః = ఉత్తమవజ్రాయుధమువలె నాశనమొనర్చునదియునగు, పౌరుషేయః = ఏపురుషసమూహమున్నదో, తేభ్యః నమః అస్తు = వారికి వజ్రప్రహారము కలుగుగాక; మఱియు నే ధార్మిక రాజాదిసభ్యమానవులున్నారో, తే = వారాపశువులనుండి,నః = మమ్ము.అవంతు = రక్షించెదరుగాక; తే = వారు, నః = మాకు, మృడయంతు = సుఖముచేకూర్చెదరుగాక. తే = అట్టి రక్షకులమైనమేము, యమ్ = ఏహింసకునితో, ద్విష్మః = ద్వేషించెదమో, చ = మఱియు, యః = ఏహింసకుడు, నః = మాతో, ద్వేష్టి = విరోధించునో, తమ్ = అతనిని మేము,ఏషామ్ = ఈ వ్యాఘ్రాది పశువుల. జంభే = ముఖమందు, దధ్మః = స్థాపించెదముగాక; ॥౧౫॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఎటుల సూర్యరశ్మి హరితముగ నుండునో దానితోపాటు రక్తపీతాదికిరణములున్నవో, అటులనే సేనానీగ్రామణులు ప్రవర్తించి రక్షకులుగ నుండవలయును. ఎటుల రాజాదులు సింహాది హింసకపశువులను నిరోధించి గవాది పశువులను రక్షించుదురో అటులనే విద్వాంసులు సుశిక్షచే మమ్మందఱిని అధర్మానుష్ఠానమునుండి నిరోధించి ధర్మయుక్తకర్మయందు ప్రవర్తింపజేసి రక్షించి ద్వేషులను నివారించెదరుగాక॥

ఇదియు వసంతర్తువు వ్యాఖ్యానము. ॥౧౫॥ (౭౩౪)

౭౩౫ అయం దక్షిణేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, గ్రీష్మర్తుర్దేవతా, ప్రకృతి శ్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తాదృశమేవ విషయమాహ. మఱల విషయ మయ్యదియే.

అయం దక్షిణా విశ్వకర్మా తస్య రథస్వనశ్చ రథే చిత్రశ్చ సేనానీగ్రామణ్యౌ।
మేనకా చ సహజన్యా చాప్సరసౌ యాతుధానా హేతీ రక్షాంసి ప్రహేతిస్తేభ్యో
నమో అస్తు తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే యం ద్విష్మో యశ్చ నో
ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మః ॥ ॥౧౬॥

అయమ్, దక్షిణా, విశ్వకర్మేతి విశ్వ+కర్మా, తస్య, రథస్వన ఇతి రథ+స్వనః, చ, రథేచిత్ర ఇతి రథే+చిత్రః, చ, సేనానీగ్రామణ్యౌ, సేనానీగ్రామణ్యావితి సేనానీగ్రామణ్యౌ, మేనకా, చ, సహజన్యేతి సహ+జన్యా, చ, అప్సరసౌ, యాతుధానా ఇతి యాతు+ధానాః, హేతిః,రక్షాంసి, ప్రహేతిరితి ప్ర+హేతిః, తేభ్యః, నమః అస్తు, తే, నః, అవన్తు, తే, నః, మృడయన్తు, తే, యమ్, ద్విష్మః, యః, చ నః, ద్వేష్టి, తమ్, ఏషామ్, జమ్భే, దధ్మః. [16]

పదార్థః :—(అయమ్)(దక్షిణా)దక్షిణతః (విశ్వకర్మా)విశ్వాని సర్వాణి కర్మాణి యస్మాత్స వాయుః(తస్య)(రథస్వనః)రథస్య స్వనః శబ్ద ఇవ శబ్దో యస్య సః(చ)(రథేచిత్రః)రథే రమణీయే చిత్రాణ్యాశ్చర్యరూపాణి చిహ్నాని యస్య సః(చ)(సేనానీగ్రామణ్యౌ)(మేనకా)యయా మన్యతే సా (చ)(సహజన్యా)సహోత్పన్నా(చ)(అప్సరసౌ)యే అప్స్వన్తరిక్షే సరతస్తే (యాతుధానాః)ప్రజా పీడకాః(హేతిః)వజ్రః(రక్షాంసి)దుష్టకర్మకారిణః(ప్రహేతిః)(తేభ్యః)(నమః)వజ్రః(అస్తు)(తే)(నః) అస్మాన్(అవన్తు)(తే)(నః)(మృడయన్తు)సుఖయన్తు(తే)(యమ్)(ద్విష్మః)(యః) (చ)(నః) (ద్వేష్టి)(తమ్)(ఏషామ్)వాయూనామ్(జమ్భే)వ్యాఘ్రస్య ముఖ ఇవ కష్టే(దధ్మః) ॥౧౬॥ అన్వయః:— హే మనుష్యాః! యథా యోఽయం విశ్వకర్మా వాయుర్దక్షిణా వాతి తస్య వాయో రథస్వనశ్చ రథే చిత్రశ్చ సేనానీగ్రామణ్యా వివ వర్తమానే మేనకా చ సహజన్యా చాప్సరసౌ వర్తేతే యే యాతుధానాః సన్తి తేషాముపరి హేతిర్యాని రక్షాంసి వర్తన్తే తేషాముపరి ప్రహేతిరివ తేభ్యో నమోఽస్త్వితి కృత్వా శిక్షకా న్యాయాధీశాస్తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే వయం యం ద్విష్మో యశ్చ నో

ద్వేష్టి తమేషాం వాయూనాం జమ్భే దధ్మ స్తథా ప్రియతధ్వమ్. ॥౧౮॥ భావార్థః :- అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యే స్థూలసూక్ష్మమధ్యస్థస్య వాయో రుపయోగం కర్తుం జానన్తి తే శత్రూ న్నివార్య సర్వానానన్దయన్తి. ఇదమపి గ్రీష్మర్తోః శిష్టం వ్యాఖ్యానం వేద్యమ్. ॥౧౮॥

పదార్థము :—మానవులారా ! అయమ్ విశ్వకర్మా = సకలచేష్టలకు హేతువైన యీ వాయువు దక్షిణా = దక్షిణదిక్కునుండి వీచుచున్నది తస్య = ఆ వాయువునకు, రథస్వనః = రథశబ్దమువంటి శబ్దముగలది, రథేచిత్రః చ = చిహ్నాంకితాశ్చర్య కార్యముల నొనరించునది రమణీయ రథముగలిగి నది ఈ రెండు, సేనానీ గ్రామణ్యౌ = సేనాపతి సభాధ్యక్షులవలెను, మేనకా = మనన సాధనము, చ = మఱియు, సహజన్యా చ = తోడ్తో జనించినది ఈరెండు. అప్సరసౌ = అంతరిక్షములోనుండు కిర ణాద్యప్సరసలై యున్నవి. యాతుధానాః = ప్రజలను పీడించు వారెవరున్నారో వారిమీద, హేతిః = వజ్రమువలెను, రక్షాంసి = దుష్టకర్మలొనరించువారిమీద, ప్రహేతిః = ప్రకృష్టవజ్రమువలెను, తేభ్యః = ఆప్రజాపీడకాదులకు. నమః అస్తు = వజ్రప్రహార మగుగాక. ఇటులొనర్చు న్యాయాధీశ శిక్షకు లెవరున్నారో, తే = వారు, నః అవన్తు = మమ్మురక్షించెదరుగాక! తే నః మృడయంతు = వారు మమ్ము సుఖులుగ నొనర్చెదరుగాక ! తే = ఆ మేము, యమ్ ద్విష్మః = ఎవరిని ద్వేషిం చెదమో, చ = మఱియు, యః = ఏదుష్టుడు. నః ద్వేష్టి = మమ్ము ద్వేషించునో, తమ్ = అతనిని ఏషాం జమ్భే = ఈవాయువుల వ్యాఘ్రమువంటి ముఖమందు. దధ్మః = ధారణ మొనరింపజేయు నటుల ప్రయత్నించుడు. ॥౧౮॥

భావార్థము :—ఈమంత్రమందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది ఎవరు స్థూలసూక్ష్మమధ్య స్థవాయువునుండి ఉపయోగముపొందుట ఎఱుగుదురో వారు శత్రువులను నివారించి యందరిని ఆనం దితులుగ నొనర్చుచున్నారు. ఇదియు గ్రీష్మర్తువుయొక్క అవశిష్ట వ్యాఖ్యానమని గ్రహించుడు.॥

౭౩౬ అయం పశ్చాదిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, వసన్తర్తుర్దేవతా, విరాట్కృతి శ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః. పునస్తాదృశమేవ విషయ మాహ. మఱల నటువంటి విషయమునే యీ మంత్రమునందు జెప్పెను.

అయం పశ్చాద్ విశ్వవ్యచా స్తస్య రథప్రోతశ్చా సమరథశ్చ సేనానీగ్రామణ్యౌ । ప్రమ్లోచన్తీ చానుమ్లోచన్తీ చాప్సరసౌ । వ్యాఘ్రా హేతిః సర్పాః ప్రహేతి స్తేభ్యో నమో అస్తు తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మః ॥ ॥౧౭॥

అయమ్, పశ్చాత్, విశ్వవ్యచా ఇతి విశ్వ+వ్యచాః, తస్య, రథప్రోత ఇతి రథ+ ప్రోతః, చ, అసమరథ ఇత్యసమ+రథః, చ, సేనానీగ్రామణ్యౌ, సేనానీగ్రామన్యా వితి సేనానీగ్రామన్యౌ, ప్రమ్లోచన్తీతి ప్ర+మ్లోచన్తీ, చ, అనుమ్లోచన్తీత్యను+ మ్లోచన్తీ, చ, అప్సరసౌ, వ్యాఘ్రాః, హేతిః, సర్పాః, ప్రహేతి రితి ప్ర+హేతిః, తేభ్యః, నమః, అస్తు, తే, నః, అవన్తు తే, నః, మృడయన్తు, తే, యమ్, ద్విష్మః,

యః, చ, నః, ద్వేష్టి, తమ్, ఏషామ్, జమ్భే, దధ్మః. [17]

పదార్థః :—(అయమ్)(పశ్చాత్)(విశ్వవ్యచాః)విశ్వం విచిత వ్యాప్నోతి స విద్యుద్రూపో౽గ్నిః. (తస్య)(రథప్రోతః)రథో రమణీయస్తేజః సమూహః ప్రోతో వ్యాప్తో యేన సః (చ) (అసమరథః)అవిద్యమానః సమో రథో యస్య సః (చ)(సేనానీగ్రామణ్యౌ)ఏతావివ(ప్రమ్లోచన్తీ)ప్రకృష్టతయా సర్వానోషధ్యాదిపదార్థాన్ మ్లోచయన్తీ(చ)(అనుమ్లోచయన్తీ) అనుమ్లోచయన్తీ దీప్తిః(చ) (అప్సరసౌ) (వ్యాఘ్రాః)సింహాః (హేతిః) (సర్పాః)యే సర్పన్తి తేఽహయః(ప్రహేతిః)(తేభ్యః) (నమః)(అస్తు)(తే)(నః)(అవన్తు)(తే)(నః)(మృడయన్తు)(తే)(యమ్)(ద్విష్మః)(యః)(చ)(నః) (ద్వేష్టి)(తమ్)(ఏషామ్)(జమ్భే)(దధ్మః) ॥౧౭॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యథాఽయం పశ్చాద్విశ్వవ్యచా అస్తి తస్య సేనానీగ్రామణ్యావివ రథప్రోతశ్చా సమరథశ్చ ప్రమ్లోచన్తీ చాను మ్లోచన్తీ చాప్సరసౌ స్తః. యథా హేతిః ప్రహేతి ర్వ్యాఘ్రాః సర్పాశ్చ సన్తి తేభ్యో నమోఽస్తు. య ఏతేభ్యో రక్షకాస్తే నోఽవన్తుతే నో మృడయన్తు తే వయం యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి యమేషాం జమ్భే దధ్మస్తం తేఽపి ధరన్తు. ॥౧౭॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. ఇదం వర్షర్తోః శిష్టం వ్యాఖ్యానమస్మిన్ యుక్తాహారవిహారా మనుష్యైః కార్యా. ॥౧౭॥

పదార్థము :—ఓ మానవులారా! ఎటుల, అయమ్ = ఇది, పశ్చాత్ = పిర్యాత వెనుకనుండి, విశ్వవ్యచాః = విశ్వమునందువ్యాప్తమైన విద్యుద్రూపాగ్నియైయున్నది. దీనికి, సేనానీ గ్రామణ్యౌ = సేనాపతి గ్రామపతులవలె. రథప్రోతః = రమణీయ తేజస్సమూహమునందు వ్యాప్తము, చ = మరియు, అసమరథః = సాటిలేని రథములేనిది, అనుపమరథము, చ = ఈరెండు. ప్రమ్లోచన్తీ = బాగుగ సకలౌషధ్యాదిపదార్థములను శోషింపజేయునది; చ = మరియు. అనుమ్లోచంతీ = తదనంతర జ్ఞానహేతువగు ప్రకాశము, చ = ఈరెండు, అప్సరసౌ = క్రియాకారకములగు నాకాశస్థ కిరణము లైయున్నవో, ఎటుల, హేతిః = సాధారణవజ్రమువలెను, ప్రహేతిః = ఉత్తమవజ్రమువలెను, వ్యాఘ్రాః = సింహమువలెను, సర్పాః = సర్పమువలెను ప్రాణులకు దుఃఖముకలిగించు నే జీవము లున్నవో, తేభ్యః నమః అస్తు = వానియన్నిటికి వజ్రప్రహారము లగుగాక! ఎవరు వీనినుండి రక్షించెదరో. తే = వారు, నః అవంతు = మాకు రక్షకులగుదురుగాక! తే నః మృడయంతు = వారు మమ్ము సుఖింపజేయుదురుగాక! మరియు, తే = అట్టి మేము, యమ్ ద్విష్మః = ఎవనిని ద్వేషించెదమో, చ = మరియు, యః నః ద్వేష్టి = ఎవడు మమ్ము ద్వేషించునో. ఎవనిని మేము. ఏషామ్ జమ్భే = ఈసింహాదుల ముఖమందు. దధ్మః = ఇచ్చెదమో, తమ్ = వానిని ఆరక్షకులుకూడ సింహాదుల ముఖములందు ఉపద్రోయపరతురు. ॥౧౭॥

భావార్థము :—వాచక లుప్తోపమాలంకారముండున్నది. వర్షర్తువుయొక్క అవశిష్టవ్యాఖ్యానమిది. ఇందు మానవులు యుక్తాహారవిహారులై చరింపవలయును. ॥౧౭॥ (౬౭౮)

౬౭౬ అయమ్ త్తరా దిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, శరదృతు ర్దేవతా, ఆర్షీ ధృతి శ్ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.

పునస్తామేవ విషయ మాహ. మరల విషయ మయ్యదియే.

అయమ్ముత్తరాత్సం॑యద్వ॑సు॒స్తస్య॑ తార్క్ష్యశ్చారి॑ష్టనేమిశ్చ సేనానీగ్రామ॒ణ్యౌ᳚ ।
విశ్వాచీ చ ఘృతాచీ చాప్సరసావాపో॑ హేతిర్వాతః ప్రహే॑తి॒స్తేభ్యో॒ నమో॑ అస్తు తే

నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మః

అయమ్, ఉత్తరాత్, సంయద్వసురితి సంయత్+వసుః, తస్య, తార్క్ష్యః, చ, అరిష్టనేమిరిత్యరిష్ట+నేమిః, చ, సేనానీగ్రామణ్యౌ, సేనానీగ్రామణ్యావితి సేనానీ గ్రామణ్యౌ, విశ్వాచీ, చ, ఘృతాచీ, చ, అప్సరసౌ, ఆపః, హేతిః, వాతః, ప్రహేతిరితి ప్ర+హేతిః, తేభ్యః, నమః, అస్తు, తే, నః, అవన్తు, తే, నః, మృడయన్తు, తే, యమ్, ద్విష్మః, యః, చ, నః, ద్వేష్టి, తమ్, ఏషామ్, జమ్భే, దధ్మః.

పదార్థః :—(అయమ్)(ఉత్తరాత్)(సంయద్వసుః)యజ్ఞస్య సంగతికరణః(తస్య)(తార్క్ష్యః) తీక్ష్ణతేజః పాపక ఆశ్వినః(చ)(అరిష్టనేమిః) అరిష్టాని దుఃఖాని దూరే నయతి స కార్తికః(చ)(సేనానీ గ్రామణ్యౌ)ఏతద్వద్వర్తమానౌ(విశ్వాచీ)యా విశ్వం సర్వం జగదఞ్చతి వ్యాప్నోతి సా (చ) (ఘృతాచీ) ఘృతమాజ్యముదకం వాఞ్చతి ప్రాప్నోతి సా దీప్తిః (చ)(అప్సరసౌ)అప్సు ప్రాణేషు సరన్త్యౌ గతీ (ఆపః)(హేతిః)వృద్ధిః(వాతః) ప్రియః పవనః (ప్రహేతిః)ప్రకర్షేణ వర్ధకః(తేభ్యః) (నమః)(అస్తు)(తే)నః)(అవన్తు)(తే)(నః)(మృడయన్తు)(తే)(యమ్)(ద్విష్మః)(యః) (చ)(నః) (ద్వేష్టి)(తమ్)(ఏషామ్)(జమ్భే)(దధ్మః) ॥౧౮॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యథాఽయముత్తరాత్సంయద్వసురివ శరదృతురస్తి తస్య సేనానీ గ్రామణ్యావివ తార్క్ష్యశ్చారిష్టనేమిశ్చ విశ్వాచీ చ ఘృతాచీ చాప్సరసౌ స్తః యత్రాఽఽపో హేతి రివ వర్తికా వాతః ప్రహేతిరివానన్దప్రదో భవతి తం యే యుక్త్యా సేవన్తే తేభ్యో నమోఽస్తు. తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే వయం యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషామబ్వాతానాం జమ్భే దధ్మస్తథా యూయం వర్తధ్వమ్. ॥౧౮॥ భావార్థః :—అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. ఇదం శరదృతోః శిష్టం వ్యాఖ్యానమ్. అస్మిన్నపి మనుష్యై ర్యుక్త్యా వర్తితవ్యమ్. ॥౧౮॥

పదార్థము :—మానవులారా! ఎటుల, అయమ్ = ఇది. ఉత్తరాత్ = ఉత్తరదిశనుండి, సంయద్వసుః = యజ్ఞమును సంగతమొనర్చువానివలె శరదృతువున్నదో, తస్య = దానికి. సేనానీ గ్రామణ్యౌ = సేనాపతి గ్రామపతులవలె, తార్క్ష్యః = తీక్ష్ణతేజస్సును లభింపజేయు ఆశ్వయుజమాసము, చ = మఱియు. అరిష్టనేమిః = దుఃఖములను దూరమొనర్చు కార్తికమాసము, చ = ఈరెండు, విశ్వాచీ = సకల జగత్తునందు వ్యాపకము, చ = మఱియు, ఘృతా చ = ఘృతములేక జలములను లభింపజేయు దీప్తి, చ = ఈరెండు, అప్సరసౌ = ప్రాణములకు గతులై యున్నవో, ఎక్కడ, ఆపః = జలములు, హేతిః = వృద్ధివలె వర్తింపజేయునో, మఱియు, వాతః = ప్రియపవనము, ప్రహేతిః = చక్కగ వృద్ధిపఱచు వానివాలె ఆనందదాయకమగునో, అట్టివాయువును ఎవరు యుక్తిపూర్వకముగ సేవింతురో, తేభ్యః నమః అస్తు = వారికి నమస్కారము. తే నః అవన్తు = వారు మమ్ము రక్షించెదరుగాక! తే నః మృడయంతు = వారు మమ్ము సుఖింపజేయుదురుగాక ! తే = అట్టి మేము, యం ద్విష్మః = ఎవనిని ద్వేషించెదమో, చ = మఱియు, యః నః ద్వేష్టి = ఎవడు మమ్ము ద్వేషించునో తమ్ = అతనిని. ఏషామ్ = ఈ జలవాయువులయొక్క, జంభే = దుఃఖదాయకమగు ముఖమునందు, దధ్మః = పెట్టెదము. అటులనే మీరును వర్తించుడు. ॥౧౮॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. ఇది శరదృతువు యొక్క అవశిష్టవ్యాఖ్యానము. ఇందును మానవులు యుక్తితో కార్యములందు ప్రవృత్తులుగావలెను.

౧౩౮. అయముపరీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, హేమన్తర్తు ర్దేవతా, నిచృత్కృతి శ్ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.
పునస్తాదృశ మేవ విషయ మాహ. మఱల నటువంటి విషయము చెప్పబడినది.

అయముపర్యర్వాగ్వసు స్తస్య సేనజిచ్చ సుషేణశ్చ సేనానీగ్రామణ్యౌ। ఉర్వశీ చ పూర్వ చిత్తిశ్చాప్సరసావవస్ఫూర్జన్ హేతి ర్విద్యుత్ప్రహేతి స్తేభ్యో నమో అస్తు తే నో ఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మః ॥

అయమ్, ఉపరి, అర్వాగ్వసురిత్యర్వాక్+వసుః, తస్య, సేనజిదితి సేన+జిత్, చ, సుషేణః, సుసేన ఇతి సు + సేనః, చ, సేనానీగ్రామణ్యౌ, సేనానీగ్రామణ్యా వితి సేనానీగ్రామన్యౌ, ఉర్వశీ చ, పూర్వచిత్తిరితి పూర్వ+చిత్తిః, చ, అప్సరసౌ, అవస్ఫూర్జన్నిత్యవ+స్ఫూర్జన్, హేతిః, విద్యుదితి వి+ద్యుత్, ప్రహేతి రితి ప్ర+హేతిః, తేభ్యః, నమః, అస్తు, తే, నః, అవన్తు, తే, నః, మృడయన్తు, తే, యమ్, ద్విష్మః, యః చ, నః, ద్వేష్టి, తమ్, ఏషామ్, జమ్భే, దధ్మః. [19]

పదార్థః :—(అయమ్)(ఉపరి)వర్తమానః(అర్వాగ్వసుః)అర్వాగ్వృష్టేః పశ్చాద్వసు ధనం యస్మాత్స హేమన్తర్తుః (తస్య)(సేనజిత్)యః సేనయా జయతి సః. అత్ర జ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసో ర్బహులమితి హ్రస్వత్వం చ (సుషేణః)శోభనా సేనా యస్య సః (చ) (సేనానీగ్రామణ్యౌ) ఏతద్వ ద్వర్తమానౌ మార్గశీర్షపౌషౌ మాసౌ (ఉర్వశీ)ఉరు బహూ అశ్నాతి యయా సా దీప్తిః(చ)(పూర్వ చిత్తిః) పూర్వా ప్రథమా చిత్తిః సంజ్ఞానం యస్యాః సా(చ) (అప్సరసౌ) (అవస్ఫూర్జన్) అర్వా చీనం ఘోషం కుర్వన్ (హేతిః) వజ్రఘోషః(విద్యుత్) (ప్రహేతిః) ప్రకృష్టో వజ్ర ఇవ(తేభ్యః) (నమః)(అస్తు)(తే) (నః)(అవన్తు) (తే)(నః)(మృడయన్తు)(తే)(యమ్) (ద్విష్మః) (యః) (చ) (నః)(ద్వేష్టి)(తమ్) (ఏషామ్) (జమ్భే) (దధ్మః) ॥౧౯॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః యథాఽయముపరి వర్తమానోఽర్వాగ్వసుర్ హేమన్తర్తురస్తి. తస్య సేనజిచ్చ సుషేణశ్చ సేనానీ గ్రామణ్యావివ మార్గశీర్షపౌషౌ మాసావుర్వశీ చ పూర్వచిత్తిశ్చాప్సరసా వవస్ఫూర్జన్ హేతి ర్విద్యు త్ప్రహేతిశ్చాస్తి తేభ్యో నమోఽన్నమస్తు తే నోఽవన్తు తే నో మృడయన్తు తే వయం యం ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తమేషాం జమ్భే దధ్మస్తం యూయమపి తథా విదధత ॥౧౯॥ భావార్థః :— అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. ఇయ మపి హేమన్తర్తోః శిష్టా వ్యాఖ్యా. ఇమమృతుం మనుష్యా యుక్త్యా సేవిత్వా బలిష్ఠా భవన్తు. ॥౧౯॥

పదార్థము :—మానవులారా! అయమ్ = ఈ హేమన్తఋతువు. ఉపరి = పైనుండి. అర్వాగ్వసుః = ముందు వృష్టి తర్వాత ధనమునకు హేతువై యున్నది. తస్య = దానికి. సేనజిత్ = సేనచే జయించువాడు, చ = మఱియు, సుషేణః = సుందర సేనాపతి, చ సేనానీగ్రామణ్యౌ = సేనాపతి గ్రామాధ్యక్షుల నిరువురవలె మార్గశిర పుష్యమాసము లున్నవి, ఉర్వశీ = అధికముగ తినుటకు హేతు

వగు ఆంతర్యదీప్తి, చ = మఱియు, పూర్వచిత్తిః = ఆదిజ్ఞానమునకు హేతువు, చ = ఈ రెండు, అప్సరసౌ = ప్రాణములందుండునవి, అవస్ఫూర్జన్ = భయంకర ఘోషమొసర్చు, హేతిః = వజ్రము వలె, విద్యుత్ = పిడుగును ప్రయోగించునవి,మరియు, ప్రహేతిః = ఉత్తమ వజ్రమువలె రక్షకములు నైన ప్రాణు లున్నవి. తేభ్యః నమః అస్తు = వానికి అన్నాది పదార్థములు లభించుగాత : తే నః అవంతు = అవి మమ్ము రక్షించుగాత ; తే నః మృడయంతు = అవి మమ్ము సుఖింపజేయును.తే = అట్టి మేము, యం ద్విష్మః = ఎవనిని ద్వేషించెదమో, చ = మరియు, యః నః ద్వేష్టి = ఎవడు మమ్ము ద్వేషించునో, తమ్ = అతనిని మేము, ఏషామ్ = ఈ హింసప్రాణులయొక్క, జంభే = ముఖమందు, దధ్మః = అర్పించెదము. అటులనే మీరును అతని నుంచుడు. ॥౧౯॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. ఇదియు హేమంత ర్తువు యొక్క అవశిష్టవ్యాఖ్యానము. మానవు లీ ఋతువును యుక్తితో సేవించి బలవంతులు కావలెను.

౭౩౯ అగ్ని రూర్ధేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః. షడ్జః స్వరః.
కథం మనుష్యై ర్బలం వర్ధనీయ మిత్యాహ॥ మానవు లెటుల బలమును పెంపొందజేయవలెను?

అగ్ని ర్మూర్ధా దివః కకుత్పతిః పృథివ్యా అయమ్ । అపాం రేతాంసి జిన్వతి ॥

అగ్నిః, మూర్ధా, దివః, కకుత్+పతిః, పృథివ్యాః, అయమ్, అపామ్, రేతాంసి, జిన్వతి. [20]

పదార్థః :—(అగ్నిః) ప్రసిద్ధః పావకః(మూర్ధా) శిర ఇవ సూర్యరూపేణ వర్తమానః(దివః) ప్రకాశస్య (కకుత్పతిః) దిశాం పాలకః (పృథివ్యాః) భూమేశ్చ (అయమ్) (అపామ్) ప్రాణానామ్ (రేతాంసి) వీర్యాణి (జిన్వతి)ప్రీణాతి. ॥౨౦॥ అన్వయః :—యథా హేమ న్తర్తా వయమగ్ని ర్దివః పృథివ్యాశ్చ మధ్యే మూర్ధా కకుత్పతిః సన్నపాం రేతాంసి జిన్వతి తథైవ మనుష్యై ర్బలిష్ఠై ర్భవితవ్యమ్. ॥౨౦॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్యుక్త్యా జాఠరాగ్నిం వర్ధయిత్వా సంయమేనాహారవిహారౌ కృత్వా సదా బలం వర్ధనీయమ్. ॥౨౦॥

పదార్థము :—ఎటుల హేమంత ర్తువునందు, అయమ్ అగ్నిః = ఈ యగ్ని, దివః = ప్రకాశమునకు, పృథివ్యాః = భూమికి మధ్య. మూర్ధా = శిరస్సువలె సూర్యరూపమున నున్నదో, కకుత్పతిః = దిశల రక్షకమై, అపామ్ = ప్రాణముల, రేతాంసి = పరాక్రమములను, జిన్వతి = పూర్ణముగ తృప్తిపఱచుచున్నదో అటులనే మనుష్యులును బలవంతులు గావలయును. ॥౨౦॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోమాలంకారమున్నది. మానవులు యుక్తిచే జాఠరాగ్నిని పెంపొందజేసుకొని సంయమముతో నాహార విహారముల నొనర్చి నిత్యము బలము నభివృద్ధి పఱచుకొనవలయును. ॥౨౦॥ (౭౩౯)

---

౭౪౦ అయ మగ్ని రిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః,
పున ర్మనుష్యాః కిం కుర్యా దిత్యాహ. మానవు లేమి చేయవలెను ?

అయమగ్నిః సహస్రిణో వాజస్య శతినస్పతిః । మూర్ధా కవీ రయీణామ్ ॥

అయమ్, అగ్నిః, సహస్రిణః, వాజస్య, శతినః, పతిః, మూర్ధా, కవిః, రయీణామ్.

పదార్థః :—(అయమ్) (అగ్నిః) పావక ఇవ వర్తమానః (సహస్రిణః) ప్రశస్తాసంఖ్యపదార్థ యుక్తస్య (వాజస్య) అన్నస్య (శతినః) ప్రశస్తైః శతైః సహ శతధా వర్తమానస్య (పతిః) పాలకః (మూర్ధా) ఉత్తమాంగవద్వర్తమానః(కవిః)క్రాన్తదర్శనః(రయీణామ్)ధనానామ్. అన్వయః :— హే మనుష్యా ! యథాఽయమగ్నిః సహస్రిణః శతినో వాజస్య రయీణాం చ పతి ర్మూర్ధా కవి రస్తి తథైవ యూయం భవత. ॥౨౧॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్యాయుక్తిభ్యాం సేవితోఽగ్నిః పుష్కలాని ధనధాన్యాని ప్రయచ్ఛతి తథైవ సేవితః పురుషార్థో మను ష్యాన్ శ్రీమతః సంపాదయతి. ॥౨౧॥

పదార్థము :—మానవులారా ! ఎటుల, అయమ్ అగ్నిః = పావకునివలెవర్తమానుడగు ఈ యగ్ని, సహస్రిణః = ప్రశస్తమైన యసంఖ్యాకపదార్థములతో గూడిన, శతినః = ప్రశంసితగుణములు గలిగి యనేకప్రకారములుగ నున్న, వాజస్య = అన్నమునకును, రయీణామ్ = ధనములకును, పతిః = రక్షకమై, మూర్ధా = ఉత్తమాంగమువలె, కవిః = సర్వదర్శియైయున్నది. అటులనే మీరును గండు.

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకారము మున్నది. ఎటుల విద్యచేతను యుక్తిచేతను సేవించబడిన యగ్ని బహ్వన్న ధనములను ప్రాప్తించజేయుచున్నదో అటులనే సేవించ బడిన పురుషార్థము మానవులను ఐశ్వర్యవంతులుగ నొనర్చుచున్నది. ॥ ౧॥ (౪౦)

౪౪౧ త్వామగ్న ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునః స కీదృశః స్యా దిత్యాహ. ఆత డెటువంటివాడు ?

త్వామగ్నే పుష్కరాదధ్యథర్వా నిరమన్థత । మూర్ధ్నో విశ్వస్య వాఘతః ॥౨౨॥

త్వామ్ అగ్నే, పుష్కరాత్, అధి, అథర్వా, నిః, అమన్థత. మూర్ధ్నః, విశ్వస్య, వాఘతః. [22]

పదార్థః :—(త్వామ్)(అగ్నే)విద్వన్ (పుష్కరాత్) అన్తరిక్షాత్. పుష్కరమిత్యన్తరిక్ష నామ ... నిఘం. ౨.౩ (అధి) (అథర్వా) అహింసకః (నిః) నితరామ్(అమన్థత) మథిత్వా గృహ్ణీయాత్ (మూర్ధ్నః) శిరోవద్వర్తమానస్య (విశ్వస్య)సమగ్రస్య జగతో మధ్యే(వాఘతః) సుశిక్షితాభి ర్వాగ్భి రవిద్యా హన్యతే తేన స మేధావీ. వాఘత ఇతి మేధావి నా ... నిఘం. ౩.౧౫. అన్వయః :— హే అగ్నే! యథాఽథర్వా వాఘతో విద్వాన్ పుష్కరాదధిమూర్ధ్నో విశ్వస్య చ మధ్యేఽగ్నిం విద్యుతం నిరమన్థత తథైవ త్వాం బోధయామి. ॥౨౨॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్విద్వదనుకరణేనాకాశాత్ పృథివ్యాశ్చ విద్యుతం సంగృహ్యాశ్చర్యాణి కర్మాణి సాధనీయాని.

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా ! ఎటుల, అథర్వా = [అహింసక] రక్షకుడు, వాఘతః = సుశిక్షితవాణితో నవిద్యను నాశనమొనర్చు బుద్ధిమంతుడైన విద్వాంసుడు, పుష్కరాత్ అధి = అంతరిక్షమధ్యమున, మరియు, మూర్ధ్నః = శిరస్సువలెనున్న, విశ్వస్య = సకలజగత్తుమధ్య విద్యు దగ్నిని, నిరమంథత = నిరంతరము మంథనమొనర్చి గ్రహించునో అటులనే, త్వామ్ = నీకు నేను బోధించుచున్నాను. ॥౨౨॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. మానవులు విద్వాం సుల ననుకరణ మొనర్చి పృథివినుండియు, ఆకాశమునుండియు విద్యుత్తును గ్రహించి ఆశ్చర్యకర కార్యములను సాధించవలయును. ॥౨౨॥ (౪౪౧)

౮౪౨ భువ ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృదార్షీత్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునః స కీదృశః స్యాదిత్యాహ. మరల అత డెటువంటివాడు ?

భువో యజ్ఞస్య రజసశ్చ నేతా యత్రా నియుద్భిః సచసే శివాభిః ।
దివి మూర్ధానం దధిషే స్వర్షాం జిహ్వామగ్నే చకృషే హవ్యవాహమ్ ॥౨౩॥

భువః, యజ్ఞస్య, రజసః, చ, నేతా, యత్ర, నియుద్భిరితి నియుత్+భిః, సచసే, శివాభిః, దివి, మూర్ధానమ్, దధిషే, స్వర్షామితి స్వః+సామ్, జిహ్వామ్, అగ్నే, చకృషే, హవ్యవాహమ్. [23]

పదార్థః :—(భువః)భవతీతి తస్య (యజ్ఞస్య)సంగతస్య కార్యసాధకస్య వ్యవహారస్య(రజసః) లోకసమూహస్య (చ) (నేతా) నయనకర్తా (యత్ర) అత్ర ఋచి తు ను .. ఇతి దీర్ఘః. (నియుద్భిః) మిశ్రితామిశ్రితాభిః క్రియాభిః (సచసే) యునక్షి (శివాభిః) మంగలకారిణీభిః (దివి) ద్యోతనాత్మకే స్వస్వరూపే (మూర్ధానమ్) మూర్ధేవ వర్తమానం సూర్యమ్ (దధిషే) ధరసి (స్వర్షామ్) స్వః సుఖం సనోతి దదాతి యయా తామ్(జిహ్వామ్)వాచమ్. జిహ్వేతి వాఙ్ నా . . . నిఘం. ౧.౧౧. (అగ్నే) విద్వన్ (చకృషే) కరోతి(హవ్యవాహమ్)యో హవ్యాన్ దాతు మాదాతుం చ యోగ్యాన్ రసాన్ వహతి తమ్ ॥౨౩॥ అన్వయః :—హే అగ్నే ! యథాఽయమగ్ని ర్నియుద్భిః శివాభిః సహ వర్తమానః భువో యజ్ఞస్య రజసశ్చ నేతా సన్ సచతే. యత్ర దివి మూర్ధానం దధాతి హవ్యవాహం స్వర్షాం జిహ్వాం చకృషే తథా తత్ర త్వం దివి సచసే విద్యాం దధిషే. ॥౨౩॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథాగ్నిరీశ్వరేణ నియుక్తః సన్ సర్వస్య జగతః సుఖకారీ వర్తతే తథైవ విద్యాగ్రాహకా అధ్యాపకాః సర్వేషాం జనానాం సుఖకారిణః సన్తీతి జ్ఞేయమ్.

పదార్థము .—అగ్నే = విద్వాంసుడా ! ఎటుల నీ ప్రత్యక్షాగ్ని, నియుద్భిః = సంయోగవియోగ మొనర్చు క్రియలచే, శివాభిః = మంగళకరములగు దీప్తులచే కూడినదై, భువః యజ్ఞస్య = ప్రకటితమైన కార్యములయొక్క సాధకమును సంగతవ్యవహారమును, రజసః = లోకసమూహములను, నేతా = ఆకర్షించుచు సంబంధమును కలిగించుచున్నదో మఱియు, యత్ర దివి = ప్రకాశమైన యే స్వస్వరూపమునందు, మూర్ధానమ్ = ఉత్తమాంగమువలెనున్న సూర్యుని ధారణ మొనర్చుచున్నదో, అటులనే, హవ్యవాహమ్ = గ్రహించదగిన ఇవ్వదగిన రసములను లభింపజేయునది, స్వర్షామ్ = సుఖదాయకము నగు, జిహ్వామ్ = వాణిని, చకృషే = ప్రవృత్త మొనర్చుచున్నది. అటులనే నీవు శుభగుణములతో, సచసే = యుక్తుడవగుచు, సకలవిద్యలను, దధిషే = ధారణ మొనర్చుచున్నావు.

భావార్థము :—ఈమంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. ఈశ్వరుడు నియుక్త మొనర్చిన యగ్ని సకలజగత్తుకు సుఖకర మెటుల నగుచున్నదో, అటులనే విద్యాగ్రాహకులైన అధ్యాపకులు సకలమానవులకు సుఖకరులగుచున్నారని గ్రహించవలయును. ॥౨౩॥ (౮౪౨)

---

౮౪౩ అబోధీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, నిచృత్ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.
పునః స కీదృశో భవే దిత్యాహ. మఱల నత డెట్టివాడు ?

అబోధ్యగ్నిః సమిధా జనానాం ప్రతిధేను మివాయతీ ముషాసమ్ ।

యహ్వా ఇవ ప్ర వయా ముజ్జిహానాః ప్ర భానవః సిస్రతే నాకమచ్ఛ ॥౨౪॥

అబోధి, అగ్నిః, సమిధేతి సమ్+ఇధా, జనానామ్, ప్రతి, ధేనుమివేతి ధేనుమ్+ఇవ, ఆయతీమిత్యా+యతీమ్, ఉషాసమ్, ఉషసమిత్యుషసమ్, యహ్వా ఇవేతి యహ్వాః+ఇవ ప్ర, వయామ్, ఉజ్జిహానా ఇత్యుత్+జిహానాః. ప్ర, భానవః, సిస్రతే, నాకమ్, అచ్ఛ. [24]

పదార్థః :—(అబోధి) ప్రబుధ్యతే (అగ్నిః) (సమిధా) ప్రదీపనసాధనైః (జనానామ్) మనుష్యాణామ్ (ప్రతి) (ధేనుమివ) యథా దుగ్ధదాం గాం తథా (ఆయతీమ్) ప్రాప్నువతీమ్ (ఉపాసమ్) ఉషసం ప్రభాతమ్. అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః (యహ్వాఇవ) మహాంతో ధార్మికా జనా ఇవ (ప్ర) (వయామ్) వ్యాపికాం సుఖనీతిమ్ (ఉజ్జిహానాః) ఉత్కృష్టతయా ప్రాప్నువన్తః (ప్ర) (భానవః) కిరణాః(సిస్రతే)ప్రాపయన్తి. అత్ర సృధాతో ర్లటి శపః శ్లు ర్వ్యత్యయేనాత్మనేపద మన్తర్గతో ణ్యర్థశ్చ (నాకమ్)అవిద్యమానదుఃఖమాకాశమ్(అచ్ఛ)సమ్యక్. ॥౨౪॥ అన్వయః :—హే మనుష్యా ! యథా సమిధాయ మగ్ని రబోధ్యాయతీ ముషాసం ప్రతి జనానాం ధేను మివాస్తి యస్య యహ్వా ఇవ ప్ర వయా ముజ్జిహానాః ప్రభానవో నాకమచ్ఛ సిస్రతే తం సుఖాయ యూయం సంప్రయుంగ్ధ్వమ్. ॥౨౪॥ భావార్థః :—అత్రోపమావాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా దుగ్ధదాత్రీ ధేను ర్గోః సంసేవితా సతీ దుగ్ధాదిభిః ప్రాణినః సుఖయతి. యథాఽఽప్తా విద్వాంసో విద్యాదానే నావిద్యాం నివార్య మనుష్యానున్నయన్తి తథైవాయ మగ్ని ర్వర్తత ఇతి వేద్యమ్ ॥౨౪॥

పదార్థము :—మానవులారా ! ఎటుల, సమిధా = ప్రజ్వలితమొనర్చు సాధనములచే, అగ్నిః = ఈ యగ్ని, అబోధి = ప్రకాశితమగు చున్నదో. ఆయతీమ్ = లభించిన, ఉషాసమ్ = ప్రభాతసమయమునకు, ప్రతి = సమీపమున, జనానామ్ = మనుష్యుల, ధేనుమివ = పాడియావువలె నున్నదో, ఏ యగ్నియొక్క, యహ్వా ఇవ = మహా ధార్మికులవలె, ప్ర వయామ్ = ఉత్కృష్టమైన = వ్యాపక సుఖముయొక్క నీతిని. ఉజ్జిహానాః = చక్కగ పొందుచున్న, ప్రభానవః = ఉత్తమ కిరణములు, నాకమ్ = సుఖమును, అచ్ఛ = బాగుగ, సిస్రతే = పొందుచున్నవో, దానిని మీరు సుఖమునకై సంప్రయోగించుడు. ॥౨౪॥

భావార్థము:—ఈ మంత్రమం దుపమావాచక లుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. ఎటుల చక్కగ సేవించబడిన పాడియావు దుగ్ధాదులచే ప్రాణులను సుఖపెట్టుచున్నదో మరియు నెటుల ఆప్త విద్వాంసులు విద్యాదానముచే నవిద్యను తొలగించి మనుష్యుల నున్నతి పఱచుచున్నారో యటులనే యీ యగ్నియునని తెలుసుకొనవలయును. ॥౨౪॥ (౭౪౩)

---

౨౫ అవోచామేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః. అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునః కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నాత డెట్టివాడు ?

అవోచామ కవయే మేధ్యాయ వచో వన్దారు వృషభాయ వృష్ణే ।
గవిష్ఠిరో నమసా స్తోమమగ్నౌ దివీవ రుక్మమురువ్యంచ మశ్రేత్ ॥౨౫॥

అవోచామ, కవయే, మేధ్యాయ, వచః, వన్దారు, వృషభాయ, వృష్ణే, గవిష్ఠిరః, గవిష్ఠిర ఇతి గవి+స్థిరః, నమసా, స్తోమమ్, అగ్నౌ, దివీవేతి దివి+ఇవ, రుక్మమ్, ఉరువ్యంచమిత్యురు+వ్యంచమ్, అశ్రేత్. [25]

పదార్థః :—(అవోచామ) ఉచ్యామ (కవయే) మేధావినే (మేధ్యాయ) సర్వశుభలక్షణసంగతాయ పవిత్రాయ (వచః) వచనమ్ (వన్దారు) ప్రశంసనీయజ్ఞ (వృషభాయ) బలిష్ఠాయ (వృష్ణే) వృష్టి కర్త్రే (గవిష్ఠిరః) గోషు కిరణేషు తిష్ఠతీతి (నమసా) అన్నాదినా (స్తోమమ్) స్తుత్యం కార్యమ్ (అగ్నౌ) పావకే (దివీవ) యథా సూర్యప్రకాశే (రుక్మమ్) ఆదిత్యమ్ (ఉరువ్యఞ్చమ్) ఉరుషు బహుషు విశేషేణాంచతి తమ్ (అశ్రేత్) శ్రయేత్. అత్ర వికరణస్య లుక్. లఙ్ప్రయోగశ్చ ॥౨౫॥

అన్వయః :—వయం యథా గవిష్ఠిరో దివీవోరువ్యఞ్చం రుక్మమశ్రేత్తథా మేధ్యాయ వృషభాయ వృష్ణే కవయే వన్దారు వచోఽగ్నౌ నమసా స్తోమం చావోచామ. ॥౨౫॥ భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః విద్వద్భిః సుశీలాయ శుద్ధధియే విద్యార్థినే పరమప్రయత్నేన విద్యా దేయా యతోఽసౌ విద్యామధీత్య సూర్యప్రకాశే ఘటపటాదీన్ పశ్యన్నివ సర్వాన్ యథావజ్జ్ఞాతుం శక్నుయాత్. ॥౨౫॥

పదార్థము :—మేము, ఎటుల, గవిష్ఠిరః = కిరణములలోనుండు విద్యుత్, దివీవ = సూర్యప్రకాశమునవలె, ఉరువ్యంచమ్ = అనేకములందు విశేషించి గమనమొనర్చుచున్న రుక్మమ్ = సూర్యుని, అశ్రేత్ = ఆశ్రయించుచున్నదో, అటులనే, మేధ్యాయ = సకల శుభలక్షణయుతుడు, పవిత్రుడు, వృషభాయ = బలిష్ఠుడు, వృష్ణే = వర్షమునకు హేతువునగు, కవయే = బుద్ధిమంతునకై, వందారు వచః = ప్రశంసనీయములగు వచనములను, మఱియు, అగ్నౌ = జాఠరాగ్నియందు, నమసా = అన్నాదులతో, స్తోమమ్ = ప్రశస్తకార్యములను, అవోచామ = చెప్పెదముగాక ! ॥౨౫॥

భావార్థము :—ఉపమాలంకారమిందున్నది. విద్వాంసులు సుశీలుడు శుద్ధధీమంతుడు నగు విద్యార్థికి నతడు విద్యనభ్యసించి సూర్యప్రకాశమునందు ఘటపటాదులను చూచునటుల సమస్తమును యథావతు తెలుసుకొనుసమర్థుడు కాగలుగునటుల పరమప్రయత్నముతో విద్యగఱపవలెను. ॥౨౫॥ (౭౪౪)

---

౭౪౫ అయమిహేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మఱల నాత డెట్టివాడు ?

అయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభిర్ హోతా యజిష్ఠో అధ్వరేష్వీడ్యః ।
యమప్నవానో భృగవో విరురుచుర్వనేషు చిత్రం విభ్వం విశే విశే ॥౨౬॥

అయమ్, ఇహ, ప్రథమః, ధాయి, ధాతృభిరితి ధాతృ+భిః, హోతా, యజిష్ఠః, అధ్వరేషు, ఈడ్యః, యమ్, అప్నవానః, భృగవః, విరురుచురితి వి+రురుచుః, వనేషు, చిత్రమ్, విభ్వమితి వి + భ్వమ్, విశేవిశ ఇతి విశే+విశే. [26]

పదార్థః :— (అయమ్) (ఇహ) (ప్రథమః) విస్తీర్ణోఽగ్నిః (ధాయి) ధ్రియతే (ధాతృభిః) ధారకైః (హోతా) ఆదాతా (యజిష్ఠః) అతిశయేన యష్టా (అధ్వరేషు) అహింసనీయవ్యవహారేషు (ఈడ్యః) అన్వేషితుం యోగ్యః (యమ్) (అప్నవానః) రూపవన్తః. అప్నమితి రూప నా . . . నిఘం.

౩.౫. అత్ర ఛాన్దసో వర్ణలోప ఇతి మతో స్తలోపః(భృగవః)పరిపక్వవిజ్ఞానాః(విరురుచుః)విరోచ న్తే ప్రకాశ న్తే (వనేషు) రశ్మిషు (చిత్రమ్) అద్భుతమ్ (విభ్వమ్) వ్యాపకమ్ (విశేవిశే) ప్రజాయై ప్రజాయై. ॥౨౮॥ అన్వయః :—య ఇహాధ్వరేష్వీడ్యో యజిష్ఠో హోతా ప్రథమో౽యమగ్ని ర్ధాతృభి ర్ధాయి. యం వనేషు చిత్రం విభ్వం విశేవిశే౽ప్నవానో భృగవో విరురు చు స్తం సర్వే మనుష్యా అఙ్గీకుర్యుః. ॥౨౮॥ భావార్థః :—విద్వాంసో౽గ్నివిద్యాం ధృత్వా౽న్యేభ్యః ప్రదద్యుః. ॥౨౮॥

పదార్థము :—ఇహ = ఈ జగ త్తులో, అధ్వరేషు = రక్షయోగ్య వ్యవహారములందు, ఈడ్యః = అన్వేషించదగినది, యజిష్ఠః = అతిశయముగ యజ్ఞసాధకము. హోతా = ఘృతాదుల గ్రహణ క ర్త, ప్రథమః = సర్వత్ర వి స్తృతమునగు, అయమ్ = ఏ యీ ప్రత్యక్షాగ్ని, ధాతృభిః = ధారణశీల పురుషులచే, ధాయి = ధారణ మొనర్చబడియున్నదో, వనేషు = కిరణములందు, చిత్రమ్ = ఆశ్చర్య రూపము, విభ్వమ్ = వ్యాపకము నగు, యమ్ = ఏ యగ్నిని, విశే విశే = సకలప్రజలకై. అప్న వానః = రూపవంతులు, భృగవః = పూర్ణజ్ఞానులు, విరురుచుః = విశేషించి ప్రకాశింపజేయుచున్నారో ఆ యగ్నిని సకలమానవులు స్వీకరించవలయును. ॥౨౮॥

భావార్థము :—విద్వాంసులు అగ్ని విద్యను తా మెఱిగి ఇతరులకు నేర్పవలయును. ॥౨౮ (౨౪౫)

---

౨౪౯. జనస్యేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్ని ర్దేవతా, నిచృదార్షీ జగతీ ఛన్దః, నిషాదః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మఱల నాత డెట్టివాడు ?

జనస్య గోపా అజనిష్ట జాగృవి రగ్నిః సుదక్షః సువితాయ నవ్యసే ।
ఘృతప్రతీకో బృహతా దివిస్పృశా ద్యుమ ద్వి భాతి భరతేభ్యః శుచిః ॥౨౭॥

జనస్య, గోపాః, అజనిష్ట, జాగృవిః, అగ్నిః, సుదక్ష ఇతి సు+దక్షః, సువితాయ, నవ్యసే, ఘృతప్రతీక ఇతి ఘృత+ప్రతీకః, బృహతా, దివిస్పృశేతి దివి+స్పృశా, ద్యుమదితి ద్యు+మత్, వి, భాతి, భరతేభ్యః, శుచిః. [27]

పదార్థః :—(జనస్య) జాతస్య (గోపాః) రక్షకః (అజనిష్ట) జాతః (జాగృవిః) జాగరూకః (అగ్నిః) విద్యుత్ (సుదక్షః) సుష్ఠుబలః (సువితాయ) ఉత్పాదనీయాయైశ్వర్యాయ (నవ్యసే) అతిశయేన నవీనాయ. అత్ర ఛన్దసో వర్ణలోపో వేతి ఈలోపః (ఘృతప్రతీకః) ప్రతీతికరం జలమాజ్యం వా యస్య సః (బృహతా) మహతా(దివిస్పృశా) దివి ప్రకాశే స్పృశతి యేన తేన(ద్యుమత్)ద్యౌః ప్రకాశో స్త్యస్మిన్ తద్వత్ (వి) (భాతి) (భరతేభ్యః) ఆదిత్యేభ్యః. భరత ఆదిత్యః. నిఘ. ౮.౧౩. (శుచిః) పవిత్రః. ॥౨౭॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః ! యో జనస్య గోపా జాగృవిః సుదక్షో ఘృతప్రతీకః శుచి రగ్ని ర్నవ్యసే సువితాయా౽జనిష్ట బృహతా దివిస్పృశా భరతేభ్యో ద్యుమద్విభాతి తం యూయం విజానీత. ॥౨౭॥ భావార్థః :—మనుష్యై ర్యదైశ్వర్యప్రాప్తే రసాధారణం నిమి త్తం సృష్టిస్థానాం సూర్యాదీనాం కారణం విద్యు త్తేజ స్తద్విజ్ఞాయోపయో క్తవ్యమ్. ॥౨౭॥

పదార్థము :—మానవులారా ! జనస్య = ఉత్పన్నమైన జగత్తుయొక్క, గోపాః = రక్షకము, జాగృవిః = జాగరణస్వభావముగలది, సుదక్షః = మంచి బలమునకు హేతువు, ఘృతప్రతీకః = ఘృతముచే నభివృద్ధి గాంచునది, శుచిః = పవిత్రము నగు, అగ్నిః = ఏ విద్యు త్తు,నవ్యసే = అత్యంత

నవీనము, సువితాయ = ఉత్పాదనీయము నగు నైశ్వర్యమునకై, అజనిష్ట = ప్రకటితమైయున్నదో మఱియు, బృహతా = పెద్ద, దివిస్పృశా = ప్రకాశములోని స్పర్శముచే, భరతేభ్యః = సూర్యుల నుండి, ద్యుమత్ = ప్రకాశయుక్తమునై, విభాతి = శోభితమగుచున్నదో దానిని మీ రెఱుగుడు.॥౨౭॥

భావార్థము :—మానవులు ఐశ్వర్యప్రాప్తికి ముఖ్య కారణము. సృష్టిస్థసూర్య లందరికి నిమిత్తము నగు విద్యుద్రూప తేజస్సు ఏదియున్నదో దాని నెఱిగి యుపయోగించుకొనవలయును. ॥౨౭॥ (౯౪౮)

---

౯౪౯ త్వామగ్న ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడార్షీ జగతీ ఛందః, నిషాదః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మఱల నాత డెట్టివాడు ?

త్వామ॑గ్నే అఙ్గి॑రసో గుహా॒ హి॒తమన్వ॑విన్దఞ్ఛిశ్రియా॒ణం వనే॑వనే ।
స జా॑యసే మ॒థ్యమా॑నః సహో॑ మ॒హత్త్వామా॑హుః సహ॑సస్పు॒త్ర మ॑ఙ్గిరః॥౨౮॥

త్వామ్, అ॒గ్నే॒, అఙ్గి॑రసః, గుహా॑, హి॒తమ్ అను॑, అ॒వి॒న్ద॒న్, శి॒శ్రి॒యా॒ణమ్, వనే॑వన॒ ఇతి॒ వనే॑+వనే, సః, జా॒య॒సే॒, మ॒థ్యమా॑నః, సహః॑, మ॒హత్, త్వామ్, ఆ॒హుః॑, సహ॑సః, పు॒త్రమ్, అ॒ఙ్గి॒రః. [28]

పదార్థః :—(త్వామ్) (అగ్నే) విద్వన్ (అఙ్గిరసః) విద్వాంసః (గుహా)గుహాయాం బుద్ధౌ. అత్ర సుపాం సులుగితి ఙేర్లుక్ (హితమ్) హితకారిణమ్ (అను) (అవిన్దన్) ప్రాప్నుయుః (శిశ్రియాణామ్) శ్రియన్తమ్ (వనే వనే)రశ్మౌరశ్మౌ పదార్థే పదార్థే వా (సః) (జాయసే)(మథ్యమానః) సంఘుష్యమాణః (సహః) బలమ్ (మహత్) (త్వామ్) తమ్ (ఆహుః) కథయన్తి (సహసః) బలవతో వాయోః (పుత్రమ్) ఉత్పన్నమ్ (అఙ్గిరః) ప్రాణవత్ప్రియ ! ॥౨౮॥ హేఽఙ్గిరోఽగ్నే త్వం స మథ్యమానోఽగ్నిరివ విద్యయా జాయసే యథా మహత్సహో యుక్తం సహసస్పుత్రం వనే వనే శిశ్రియాణం గుహా హితం త్వామాహురఙ్గిరసోఽన్వవిన్దన్తథా త్వా మహం బోధయామి ॥౨౮॥

భావార్థః :—ద్వివిధోఽగ్నిర్మానసో బాహ్యశ్చాస్తి తయోరాభ్యన్తరం యుక్తాభ్యామాహారవిహారాభ్యాం బాహ్యం మన్థనాదిభ్యః సర్వే విద్వాంసః సేవన్తామ్,తథోత్తరే భజన్తు. ॥౨౮॥

పదార్థము :—అఙ్గిరః = ప్రాణవత్ప్రియుడా! అగ్నే = విద్వాంసుడా! ఎటుల, సః మథ్యమానః = అది మథించబడి ప్రకాశితమగుచున్నదో అటులనే నీవు విద్యచే, జాయసే = ప్రకటితుడ వగుచున్నావు. ఎటుల, మహత్ సహః = గొప్ప బలయుక్తము, సహసః = బలవంతము నగు వాయువునకు, పుత్రమ్ = కొడుకువంటిది, వనే వనే = ప్రతి కిరణమునందు, ప్రతిపదార్థమునందు, శిశ్రియాణమ్ = ఆశ్రితము, గుహా = బుద్ధియందు, హితమ్ = స్థితము - హితకరమునైనది, త్వామ్ = ఆయగ్నిని, ఆహుః = చెప్పుచున్నారో, అంగిరసః = విద్వాంసులు, అన్వవిందన్ = పొందుచున్నారో అటులనే నేను దాని జ్ఞానమును, త్వామ్ = నీకు కలుగజేయుచున్నాను. ॥౨౮॥

భావార్థము :—అగ్ని రెండువిధములుగ నుండును. ఒకటి మానసము. రెండవది బాహ్యము. అందు ఆభ్యంతరమును యుక్తాహారవిహారములచేతను, బాహ్యమును మంథనాదులద్వారాను విద్వాంసులు సేవించెదరు. అటులనే యితరులును సేవించవలయును. ॥౨౮॥ (౯౪౯)

---

౯౫౦ సఖా ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

మనుష్యాః కీదృశా భూత్వాగ్నిం విజానీయు రిత్యాహ. మానవు లెటువంటివారలై అగ్నిని ఎఱుగవలెను?

సఖాయః సం వః సమ్యఞ్చమిషꣳ స్తోమం చాగ్నయే ।
వర్షిష్ఠాయ క్షితీనా మూర్జో నప్త్రే సహస్వతే ॥ ॥౨౯॥

సఖాయః, సమ్, వః, సమ్యఞ్చమ్, ఇషమ్, స్తోమమ్, చ, అగ్నయే, వర్షిష్ఠాయ, క్షితీనామ్, ఊర్జః, నప్త్రే, సహస్వతే. [29]

పదార్థః :-(సఖాయః)సుహృదః(సమ్) (వః) యుష్మాకమ్ (సమ్యఞ్చమ్) యః సమీచీనమ ఞ్చతి తమ్(ఇషమ్)అన్నమ్ (స్తోమమ్) స్తుతిసమూహమ్(చ)(అగ్నయే)పావకాయ(వర్షిష్ఠాయ) అతి వృద్ధాయ (క్షితీనామ్) మనుష్యాణామ్(ఊర్జః) బలస్య (నప్త్రే) పౌత్ర ఇవ వర్తమానాయ(సహస్వతే) బహుబలయుక్తాయ. ॥౨౯॥ అన్వయః :- హేమనుష్యా! యథా విద్వాంసః సఖాయః సన్తః క్షితీనాం వో యుష్మాకి మూర్జో, నప్త్రే సహస్వతే వర్షిష్ఠాయాగ్నయే సమ్యఞ్చమిషం స్తోమం చ సమూహు స్తథా యూయమను తిష్ఠత ॥౨౯॥ భావార్థః :-అత్ర పూర్వమంత్రాదాహురిత్యనువర్తతే. శిల్పినః సుహృదో భూత్వా విద్వదుక్తానుకూలతయా పదార్థ విద్యా మను తిష్ఠేయుః. విద్యుత్ కారణా ఖ్యాద్ బలాజ్జాయతే సా పుత్రవత్ యా సూర్యాద్యే సకాశాదుత్పద్యతే సా పౌత్రవది స్తీతి వేద్యమ్.

పదార్థము :-[మానవులారా ! ఎటుల విద్వాంసులు, సఖాయః = సఖులై] క్షితీనాం వః = మన నశీలురైన మీయొక్క, ఊర్జః = బలమునకు, నప్త్రే = పౌత్రునివలెనున్నది, సహస్వతే = బహుబలా న్వితము, వర్షిష్ఠాయ = చాలా పెద్దదియునగు ; అగ్నయే = అగ్నికై, సమ్యంచమ్ = సుందర సత్కా రమునకుహేతువైన ఇషమ్ = అన్నమును, చ = మఱియు. స్తోమమ్ = స్తుతులను, సమూహుః = చక్కగా చేయుచున్నారో అటులనే మీరును దాని ననుష్ఠించుడు. ॥౨౯॥

భావార్థః :-ఇచ్చట పూర్వమంత్రమునుండి(ఆహుః)అనునది మను వృత్తియగు చున్నది. శిల్పు లందఱికి మిత్రులై విద్వాంసులు చెప్పినటుల పదార్థవిద్యను అనుష్ఠించవలయును. కారణ రూపబలము నుండి కలిగిన విద్యుత్తు పుత్రునివంటి దనియు, సూర్యాదులనుండి సంభవించునది పౌత్రుని వంటిదనియు గ్రహించవలయును. ॥౨౯॥ (౭౪౭)

---

౭౪౮ సంసమిదిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛందః, గాంధారః స్వరః.

వైశ్యేన కిం కార్య మిత్యుపదిశ్యతే. వైశ్యు డేమి చేయవలయును ?

సం సమిద్యువసే వృషన్నగ్నే విశ్వాన్యర్య ఆ ।
ఇడస్పదే సమిధ్యసే స నో వసూన్యా భర ॥ ॥౩౦॥

సꣳసమితి సమ్+సమ్, ఇత్, యువసే, వృషన్, అగ్నే, విశ్వాని, అర్యః, ఆ, ఇడః, పదే, సమ్, ఇధ్యసే, సః, నః, వసూని, ఆ, భర. [30]

పదార్థః :-(సంసమ్) సమ్యక్ (ఇత్) ఏవ (యువసే) మిశ్రయ. అత్ర వికరణాత్మనే పదవ్య త్యయః(వృషన్) బలవన్ (అగ్నే) ప్రకాశమాన(విశ్వాని) అఖిలాని(అర్యః)వైశ్యః. అర్యః స్వామి వైశ్యయో రితి వైశ్యార్థే నిపాతితః(ఆ)(ఇడః)ప్రశంసనీయస్య. ఇడ ఇతి పద నా . . . నిఘం.౫.౨.

అత్రేడధాతో ర్బాహులకాదౌణాదికః క్విప్.ఆదేర్హ్రస్వశ్చ(పదే)ప్రాపణీయ(సమ్)(ఇధ్యసే)ప్రదీప్యసే (సః)(నః)అస్మభ్యమ్(వసూని)(ఆ)(భర)ధర ॥౩౦॥ అన్వయః :—హే వృషన్నగ్నే:అర్య స్త్వం సంసమాయువసే ఇడస్పదే సమిధ్యసే స త్వము ఇగ్నినా నో విశ్వాని వసూన్యాభర. ॥౩౦॥ భావార్థః :—రాజభిః సంరక్షితా వైశ్యా అగ్న్యాది విద్యాభ్యః స్వేభ్యో రాజపురుషేష్య శ్చాఖిలాని ధనాని సంభరేయుః. ॥౩౦॥

పదార్థము :—వృషన్ = బలవంతుడా! అగ్నే = ప్రకాశమానుడా! అర్యః = వైశ్యుడవైన యే నీవు, సంసమాయువసే = చాలా బాగుగా సంబంధ మొనర్చుచున్నావో ఇడః = ప్రశంసా యోగ్య మగు,పదే = పొందదగిన అధికారమునందు, సమిధ్యసే = సుశోభితుడవగు చున్నావో,సః = ఆనీవు, ఇత్ = నిశ్చయముగ అగ్నియోగముచే, నః = మాకు, విశ్వాని వసూని = సకలైశ్వర్యములను,ఆభర = చక్కగ ధారణ మొనర్చుము. ॥౩౦॥

భావార్థము :—రాజులచే రక్షను పొందిన వైశ్యులు అగ్న్యాది విద్యలకొఱకు సంపూర్ణఐశ్వర్య మును కుదువబెట్టి యుంచవలయును. ॥౩౦॥ (౭౬౯)

౭౭౦ త్వామిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

మనుష్యై రగ్నినా కిం సాధ్యమిత్యుప దిశ్యతే. మానవు లగ్నిచే నేమి సిద్ధింప జేయవలెను ?

త్వాం చిత్రశ్రవస్తమ హవన్తే విక్షు జన్తవః ।
శోచిష్కేశం । పురుప్రియాగ్నే హవ్యాయ వోఢవే ॥ ॥౩౧॥

త్వామ్, చిత్రశ్రవస్తమేతి చిత్రశ్రవః+తమ, హవన్తే, విక్షు, జన్తవః,శోచిష్కేశమ్, శోచిఃకేశమితి శోచిః+కేశమ్,పురుప్రియేతి పురు+ప్రియ,అగ్నే,హవ్యాయ,వోఢవే.

పదార్థః :—(త్వామ్) (చిత్ర శ్రవస్తమ) చిత్రాణ్యద్భుతాని శ్రవాంస్యతిశయితా న్యన్నాని వా యస్య(హవన్తే)స్వీకుర్వన్తు(విక్షు)ప్రజాసు(జన్తవః)జనాః(శోచిష్కేశమ్) శోచిషః కేశాః సూర్యస్య రశ్మయ ఇవ తేజాంసి యస్య తమ్(పురుప్రియ)బహూన్ ప్రీణాతి బహూనాం ప్రియో వా తత్సంబుద్ధౌ (అగ్నే) విద్వన్ (హవ్యాయ) స్వీకర్తవ్య మన్నాది పదార్థమ్. అత్ర సుబ్వ్యత్యయేన ద్వితీయైక వచ నస్య చతుర్థ్యేకవచనమ్(వోఢవే)వోఢుమ్. అత్ర తుమర్థే తవేన్ ప్రత్యయః ॥౩౧॥ అన్వయః :— హే పురుప్రియః చిత్రశ్రవస్తమాగ్నే విక్షు హవ్యాయ వోఢవే యం శోచిష్కేశం త్వాం జన్తవో హ వన్తే తం వయ మపి హవామహే ॥౩౧॥ భావార్థః :—మనుష్యా యమగ్నిం జీవాః సేవన్తే తేన భార వహనా దీని కార్యాణ్యపి సాధ్నువన్తు. ॥౩౧॥

పదార్థము :—పురుప్రియ = అనేకమందిని ప్రసన్న మొనర్చువాడా! లేక అనేకులకు ప్రియుడై నవాడా! చిత్రశ్రవస్తమ = ఆశ్చర్యరూపములైన యన్నాది పదార్థములు గలిగినవాడా! అగ్నే = తే జస్వీ! విద్వాంసుడా! విక్షు = ప్రజలందు, హవ్యాయ = స్వీకరించదగిన యన్నాద్యుత్తమ పదార్థము లను, వోఢవే = పొందుటకై, శోచిష్కేశమ్ = శుష్కింపజేయు సూర్యకిరణములవలె తేజస్వియైన, త్వామ్ = ఏ నిన్ను, జంతవః = మానవులు, హవంతే = స్వీకరించుచున్నారో అతనిని మేమును స్వీక రించెదము. ॥౩౧॥

భావార్థము :—జీవములే యగ్నిని సేవించుచున్నవో మానవులా యగ్నిచే ధారణవహనాదికార్యములను గూడ సాధించవలయును ॥౩౧॥ (౭౩౦)

౭౩౧ ఏనా వ ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడ్ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నది యెట్టిది ?

ఏనా వో అగ్నిం నమసోర్జో నపాతమా హువే ।
ప్రియం చేతిష్ఠమరతిꣳ స్వధ్వరం విశ్వస్య దూతమమృతమ్ ॥౩౨॥

ఏనా, వః, అగ్నిమ్, నమసా, ఊర్జః, నపాతమ్, ఆ, హువే, ప్రియమ్, చేతిష్ఠమ్, అరతిమ్, స్వధ్వరమితి సు+అధ్వరమ్, విశ్వస్య, దూతమ్, అమృతమ్.

పదార్థః :—(ఏనా)ఏనేన పూర్వోక్తేన. అత్రాకారాదేశః(వః)యుష్మభ్యమ్(అగ్నిమ్)(నమసా) గ్రాహ్యేణాన్నేన(ఊర్జః) పరాక్రమాన్ (నపాతమ్)అపతనశీలమ్(ఆ) (హువే)ఆహ్వయే(ప్రియమ్) ప్రీత్యుత్పాదకమ్(చేతిష్ఠమ్)అతిశయేన చేతయితారం సంజ్ఞాపకమ్ (అరతిమ్) నాస్తి రతిశ్చైతన్యమస్మింస్తమ్(స్వధ్వరమ్)సుష్ఠ్వధ్వరా అహింసనీయా వ్యవహారా యస్మాత్తమ్(విశ్వస్య)సమగ్రస్య జగతః(దూతమ్)సర్వతోఽభిగన్తారం విద్యుతమ్(అమృతమ్)కారణరూపేణ నిత్యమ్.॥౩౨॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! యథాఽహం వో యుష్మభ్యమేనా నమసా నపాతం ప్రియం చేతిష్ఠం స్వధ్వరమరతిమమృతం విశ్వస్య దూతమగ్నిమూర్జశ్చాహువే తథా యూయమప్యేనం జుహుత.॥౩౨॥ భావార్థః :—హే మనుష్యాః! వయం యుష్మదర్థం యా అగ్న్యాదివిద్యాః ప్రకటయేమ తా యూయం స్వీకురుత.

పదార్థము :—మానవులారా! నేను, వః = మీకై, ఏనా నమసా = ఆ పూర్వోక్తగ్రహణయోగ్యమగు నన్నముతో, నపాతమ్ = దృఢస్వభావముగలది, ప్రియమ్ = ప్రీతికారణము, చేతిష్ఠమ్ = అత్యంత చైతన్యకరము, అరతిమ్ = చైతన్యరహితము, స్వధ్వరమ్ = మంచి రక్షణీయ వ్యవహారములతో కూడినది. అమృతమ్ = కారణరూపముతో నిత్యము, విశ్వస్య దూతమ్ = సంపూర్ణ జగత్తుకు దూతయు నగు, అగ్నిమ్ = విద్యుత్తును మఱియు. ఊర్జః = పరాక్రమములను, ఆహువే = ఎటుల స్వీకరించుచున్నానో, అటులనే మీరును నాకై గ్రహించుడు. ॥౩౨॥

భావార్థము :—మానవులారా! మేము మీకొఱకు నే యగ్న్యాది విద్యలను ప్రకటిత మొనర్చెదమో వానిని మీరును స్వీకరించుడు. ॥౩౨॥ (౭౩౧)

---

౭౩౨ విశ్వస్య దూత మిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృద్ బృహతీ ఛన్దః, మధ్యమః స్వరః.
పునః సః కీదృశః స్యాదిత్యాహ. మరల నది యెట్టిది ?

విశ్వస్య దూతమమృతం విశ్వస్య దూతమమృతమ్ ।
స యోజతే అరుషా విశ్వభోజసా స దుద్రవత్స్వాహుతః ॥ ॥౩౩॥

విశ్వస్య, దూతమ్, అమృతమ్, విశ్వస్య, దూతమ్, అమృతమ్, సః, యోజతే, అరుషా, విశ్వభోజసేతి విశ్వ+భోజసా, సః, దుద్రవత్, స్వాహుత ఇతి సు+ఆహుతః.

పదార్థః :—(విశ్వస్య)సమగ్రస్య భూగోల సమూహస్య(ధామమ్)...తాపం విద్యుదాఖ్యమగ్ని మ్(అమృతమ్)కారణ రూపేణా వినాశ స్వరూపమ్(విశ్వస్య)అఖిల పదార్థజాతస్య(ధాతమ్)...తాపేన దాహకమ్(అమృతమ్)... వ్యాప్తం ... . నిఘం. ౧.౧౨. (సః)(యోజతే)యునక్తి. ... (అరుషా) ... సమూహేన(విశ్వభోజసా) విశ్వస్య పాలకేన(సః)(దుద్రవత్)... . ... గమస్త రేణాప్యడభావః(స్వాహుతః)సుష్ఠు సమన్తాద్హుత ఆహుతః ... ॥౩౩॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! యథాఽహం విశ్వస్య ... విశ్వస్య ... యథా ... ... తథా విశ్వ భోజసాఽరుషా సర్వైః పదార్థైః సహ ... యోజతే. యః స్వాహుతః సన్ దుద్రవత్స యుష్మాభిర్వేద్యః. ॥౩౩॥ భావార్థః :—అత్ర ... ఇతి పదమనువర్తతే విశ్వస్య ధాత మమృతమితి ద్వే ... , స సర్వః కార ణరూపేణ నిత్య ఇతి వేద్యమ్. ॥౩౩॥

పదార్థము :—మానవులారా! ... విశ్వస్య ధామమ్ = ... భూగోళములను ... సూర్యరూపము, అమృతమ్ = కారణ ...తో ... స్వరూపము. విశ్వస్య ధాతమ్ = సంపూ ర్ణపదార్థములను తాపముచే జ్వలింపజేయునది. అమృతమ్ = ... వ్యాపకమై యుండు కారణరూపము నగు నగ్నిని స్వీకరించెదనో, అట్లే. విశ్వభోజసా = జగద్రక్షకము, అరుషా = రూపవంతమునై సకల పదార్థములతోపాటు ... . సః = అది, యోజతే = సంయోగ మొనర్చుచున్నది. ఏది, స్వాహుతః = ... గ్రహించబడి ... శరీరాదులందు, దుద్రవత్ = నడచు చున్నదో, సః = అది మీచే తెలియదగినదియగును. ॥౩౩॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు పూర్వమంత్రము ... (ఆహువే)అను పదము అనువృత్తి యైనది. విశ్వస్య ధాత మమృతమ్ అని ... ద్వారా ... గ్రహించబడు చున్నవి. ఆయగ్ని యంతయు కారణరూపముతో నిత్యమే యని భావించవలయును. ॥౩౩॥ (౭౫౩)

౭౫౪ స దుద్రవ ... విశ్వస్య ... ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, అనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.
పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నది యెట్టిది ?

స దుద్రవత్ స్వాహుతః స దుద్రవత్ స్వాహుతః ।
సుబ్రహ్మా యజ్ఞః సుశమీ వసూనాం దేవꣳ రాధో జనానామ్ ॥ ॥౩౪॥

సః, దుద్రవత్, స్వాహుత ఇతి సు+ఆహుతః, సః, దుద్రవత్, స్వాహుత ఇతి సు+ ఆహుతః,సుబ్రహ్మా, యజ్ఞః, సుశమీతి సు+శమీ,వసూనామ్,దేవమ్, రాధః,జనానామ్.

పదార్థః :—(సః)అగ్నిః (దుద్రవత్) ద్రవతి (స్వాహుతః)సుష్ఠు కృతాహ్వానః సఖా(సః)(దు ద్రవత్)గచ్ఛతి(స్వాహుతః)సుష్ఠు నిమన్త్రితో విద్వాన్(సుబ్రహ్మా)సుష్ఠుతయా చతుర్వేదవిత్(యజ్ఞః) సంగంతుం యోగ్యః(సుశమీ)సుష్ఠు శమయితుమర్హః(వసూనామ్)పృథివ్యాదీనామ్(దేవమ్) కమనీయమ్ (రాధః)సుఖసాధనం ధనమ్(జనానామ్) ॥౩౪॥ అన్వయః :—హే మనుష్యాః! స స్వాహుతః సఖివద్ దుద్రవత్ స స్వాహుతో విద్వానివ దుద్రవత్ సుబ్రహ్మా యజ్ఞః సుశమీవ యో వసూనాం జనా నాం చ దేవం రాధోఽస్తి తం యూయం సంప్రయుఙ్గ్ధ్వమ్ ॥౩౪॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక

లుప్తోపమాలంకారః.యో వేగవానస్యేభ్యో వేగప్రదః శాన్తికరః పృథివ్యాదీనాం ప్రకాశకోఽగ్ని ర్వర్త తే స కథం సి విజ్ఞేయః ? ॥౩౪॥

పదార్థము :—మానవులారా ! సః = ఆ యగ్ని, స్వాహుతః = మంచిగా పిలువబడిన మిత్రుని వలె, దుద్రవత్ = నడచుచున్నది. మఱియు, సః = అది, స్వాహుతః = చక్కగ నిమంత్రితుడైన విద్వాంసునివలె, దుద్రవత్ = వెళ్లుచున్నది. సుబ్రహ్మా = చక్కగా చతుర్వేదవేత్త. యజ్ఞః = సమాగమ యోగ్యుడు, సుశమీ = మంచిశాంతిశీలుడునగు పురుషునివలె నేది,వసూనామ్ = పృథివ్యాది వసువులకు, జనానామ్ = మానవులకు, దేవమ్ = అభీప్సితమైన, రాధః = ధనరూపమై యున్నదో, ఆ యగ్నిని మీరు ప్రయోగించుడు. ॥౩౪॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. వేగవంతమై యితర పదార్థములకు వేగమునిచ్చుచున్నదియు . శాంతికరమును. పృథివ్యాది పదార్థముల ప్రకాశమునగు నే యగ్నికలదో దాని నెందుకు తెలుసుకొన గూడదు ? ॥౩౪॥ (౭౫౩)

---

౭౫౪ అగ్నే వాజస్యేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఉష్ణిక్ఛందః, ఋషభః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ, ఆయగ్ని ఎటువంటిది ?

అగ్నే వాజస్య గోమత ఈశానః సహసో యహో ।
అస్మే ధేహి జాతవేదో మహి శ్రవః ॥ ॥౩౫॥

అగ్నే, వాజస్య, గోమత ఇతి గో+మతః, ఈశానః, సహసః, యహో ఇతి యహో, అస్మే ఇత్యస్మే, ధేహి, జాతవేద ఇతి జాత+వేదః. మహి, శ్రవః.

పదార్థః :—(అగ్నే)విద్వన్(వాజస్య)అన్నస్య (గోమతః) ప్రశస్తా గావః పృథివీయుక్తస్య(ఈశానః)సాధకః సమర్థః(సహసః)బలవతః(యహో)సుసంతాన(అస్మే)అస్మభ్యం (ధేహి)(జాతవేదః జాతం విజ్ఞానం యస్య సః(మహి)మహత్(శ్రవః)ధనమ్.॥౩౫॥ అన్వయః :—హే సహసో యహో జాతవేదోఽగ్నే! త్వమగ్నిరివ వాజస్య గోమత ఈశానః సన్నస్మే మహి శ్రవో ధేహి॥౩౫॥ భావార్థః :— అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. సాధురీత్యోప యుక్తోఽగ్నిః పుష్కలం ధనం ప్రయచ్ఛతీతి వేద్యమ్.

పదార్థము :—సహసః = బలవంతుని. యహో = సుసంతానమా ! జాతవేదః = విజ్ఞానముగలిగిన, అగ్నే = తేజస్వియైన విద్వాంసుడా! నీవు అగ్నివలె, గోమతః = ప్రశస్తమైన గోపృథువులతో కూడియున్న, వాజస్య = అన్నమునకు, ఈశానః = స్వామివి, సమర్థుడవునై, అస్మే = మాకై, మహి శ్రవః = గొప్పధనమును, ధేహి = ధరింపుమొసప్పుము ॥౩౫॥

భావార్థము :—ఇచ్చట వాచక లుప్తోపమాలంకార మున్నది. మంచివిధముగ నుపయుక్తమైన యగ్ని పుష్కలధనమును చేకూర్చగలదని గ్రహించవలయును. ॥౩౫॥ (౭౫౪)

---

౭౫౫ స ఇధాన ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః,ఋషభః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ ? మఱల నది యెట్టిది ?

స ఇధానో వసుష్కవి రగ్ని రీడేన్యో గిరా । రేవదస్మభ్యం పుర్వణీక దీదిహి॥౩౬॥

సః, ఇధానః, వసుః, కవిః, అగ్నిః, ఈడేన్యః, గిరా, రేవత్, అస్మభ్యమ్.

పుర్వణీక, పుర్వణీకేతి పురు + అనీక, దీదిహి. [36]

పదార్థః :—(సః) పూర్వోక్తః(ఇధానః) ప్రదీప్తః (వసుః)వాసయితా (కవిః)సమర్థః(అగ్నిః) పావకః(ఈడేన్యః)అన్వేషణీయః(గిరా)వాణ్యా(రేవత్)ప్రశస్తధనయుక్తమ్(అస్మభ్యమ్) (పుర్వణీక) పురు బహు అనీకం సైన్యం యస్య తత్సంబుద్ధౌ(దీదిహి) ప్రకాశయ. ॥౩౬॥ అన్వయః :—హే పుర్వణీక విద్వన్ ! స గిరేడేన్యో వసుః కవి రిధానః సోఽగ్నిరివాఽస్మభ్యం రేవద్దీదిహి ప్రకాశయ.

భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. విదుషాఽగ్నే గుణకర్మస్వభావ ప్రకాశనేన మనుష్యేభ్య ఐశ్వర్యమున్నేయమ్ ॥౩౬॥

పదార్థము :—పుర్వణీక = బహుసేన గలిగియున్న రాజపురుషా ! విద్వాంసుడా గిరా = వాణితో, ఈడేన్యః = అన్వేషించదగినది. వసుః = నివాసయోగ్యము. కవిః = సమర్థము,ఇధానః = ప్రదీప్తమునగు, సః అగ్నిః = ఆపూర్వోక్తాగ్నివలె, మ్ = మాకై, రేవత్ = ప్రశంసితధన యుక్త పదార్థములను, దీదిహి = ప్రకాశిత మొనర్చుము. ॥౩౬॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది.విద్వాంసుడు అగ్నిగుణ కర్మ స్వభావముల ప్రకాశముచే మానవులకై యైశ్వర్యమును వృద్ధిపరచవలయును. ॥౩౬॥ (౭౫౫)

౭౫౬ క్షపో రాజన్నిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛందః, ఋషభః స్వరః.
పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నది యెట్టిది ?

క్షపో రాజన్నుత త్మనాగ్నే వస్తో రుతోషసః । స తిగ్మజమ్భ రక్షసో దహ ప్రతి ॥

క్షపః, రాజన్, ఉత, త్మనా, అగ్నే, వస్తోః, ఉత, ఉషసః, సః, తిగ్మజమ్భేతి తిగ్మ+జమ్భ, రక్షసః, దహ, ప్రతి. [37]

పదార్థః :—(క్షపః)రాత్రీః(రాజన్) రాజమాన(ఉత)(త్మనా)ఆత్మనా. అత్ర ఛాన్దసో వర్ణలోప ఇత్యాకారలోపః(అగ్నే)విద్వన్ (వస్తోః)దినమ్(ఉత)(ఉషసః) ప్రాతః సాయం సమయాన్(సః)ఉక్తః (తిగ్మజమ్భ)తిగ్మం తీవ్రం జమ్భో గాత్రవినామనం యస్మాత్తత్సంబుద్ధౌ (రక్షసః) దుష్టాన్ (దహ) భస్మీకురు. (ప్రతి)ప్రత్యక్షే. ॥౩౭॥ అన్వయః :—హే తిగ్మజమ్భ రాజన్నగ్నే! స త్వం యథా తీక్ష్ణతేజా అగ్నిః క్షప ఉత వస్తోరుతోషసో జనయతి తథా సుశిక్షాం జనయ రక్షస స్తమ ఇవ తీవ్రత్మనా ప్రతి దహ. ॥౩౭॥భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. మనుష్యై ర్యథా ప్రభాతస్య దినస్య రాత్రేశ్చ నిమిత్త మగ్ని ర్విజ్ఞాయతే తథా రాజా న్యాయప్రకాశస్యాన్యాయ నివృత్తేశ్చ హేతు ర స్తీతి వేద్యమ్.

పదార్థము :—తిగ్మజమ్భ = తీవ్రముగ నవయవములను నడపువాడా :రాజన్ = ప్రకాశమానుడా !అగ్నే = విద్వాంసుడా ! సః = పూర్వోక్తగుణయుక్తుడవైన ఆనీవు, తీక్ష్ణతేజోయుక్తాగ్ని, క్షపః = రాత్రుళ్లను, వస్తోః = దినములను, ఉత = నిశ్చయముగ, ఉషసః = ప్రభాతసాయంకాల సమయముల నెటు లనుత్పన్న మొనర్చుచున్నదో యటులనే, త్మనా = తీక్ష్ణస్వభావయుక్తమగు స్వకీయాత్మతో, రక్షసః = దుష్టజనులను తమమునుబోలె, ప్రతిదహ = నిశ్చయముగ భస్మమొనర్చుము. ॥౩౭॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. మానవులెటుల ప్రభాత మునకు, దినమునకు, రాత్రికి నిమిత్తమగు నగ్నినెఱుగుచున్నారో యటులనే రాజునుగూడ న్యాయ ప్ర నన్యాయ నివృ హేతువని యెఱుగవలయును. ॥౩౭॥ (౭౫౬)

౨౫౭ భద్రో న ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యుపదిశ్యతే. మరల నది యెట్టిది ?

భద్రో నో అగ్నిరాహుతో భద్రా రాతిః సుభగ భద్రో అధ్వరః । భద్రా ఉత ప్రశస్తయః ॥

భద్రః, నః, అగ్నిః, ఆహుత ఇత్యా + హుతః, భద్రా, రాతిః, సుభగేతి సు + భగ, భద్రః, అధ్వరః, భద్రాః, ఉత, ప్రశస్తయ ఇతి ప్ర + శస్తయః. [38]

పదార్థః :-(భద్రః)భజనీయః(నః)అస్మభ్యమ్(అగ్నిః)పావకః(ఆహుతః)సంగృహీతో ... ఇవ (భద్రా) సేవనీయా(రాతిః)దానమ్(సుభగ)శోభనైశ్వర్య(భద్రః)... (అధ్వరః) ...నీయో వ్యవహారః(భద్రాః)కల్యాణ...(ఉత)(ప్రశస్తయః)ప్రశంసాః.॥౩౮॥ అన్వయః :- హే సుభగ విద్వన్! యథాఽఽహుతః సుభాగ్నిర్భద్రో రాతి ర్భద్రాఽధ్వరో భద్ర ఉత ప్రశస్తయో భద్రాః స్యుః తథా త్వం నో భవ. ॥౩౮॥ భావార్థః :-అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః, మనుష్యైర్యథా విద్యయా సుసేవితా జగత్స్థాః పదార్థాః సుఖకారిణో భవన్తి తథాఽఽప్తా విద్వాంసః సన్తీతి వేద్యమ్.

పదార్థము :-సుభగ = సుందరైశ్వర్య యుక్తుడవైన పురుషుడా! విద్వాంసుడా! ఆహుతః = సంగృహీత ధర్మమువలె నా హుతుడగుచున్న, అగ్నిః = అగ్ని, భద్రః = ఎటుల భజనీయమై యున్నదో, భద్రా = కల్యాణకరమైన, రాతిః = దానము భద్రః = కల్యాణకారియైన, అధ్వరః = అహింసనీయము రక్షణీయమునగు వ్యవహారము, ఉత = మరియు, భద్రాః = కల్యాణకరములైన, ప్రశస్తయః = ప్రశంసలు ఎటులున్నవో అటులనే నీవును, నః = మాకై రమ్ము ॥౩౮॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. మానవులకెటుల విద్యచే సుసేవితములైన లోకస్థపదార్థములు సుఖకరములగుచున్నవో అటులనే ఆప్తవిద్వాంసులుకూడ సుఖముచేకూర్చువారలని యెఱుగవలయును. ॥౩౮॥ (౨౫౭)

౨౫౮ భద్రా ఉతేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

పునః స విద్వాన్ కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నా విద్వాంసు డెట్టివాడు ?

భద్రా ఉత ప్రశస్తయో భద్రం మనః కృణుష్వ

వృత్రతూర్యే । యేనా సమత్సు సాసహః ॥ ॥౩౯॥

భద్రాః, ఉత, ప్రశస్తయ ఇతి ప్ర + శస్తయః, భద్రమ్, మనః, కృణుష్వ, వృత్రతూర్య ఇతి వృత్ర + తూర్యే, యేన, సమత్స్వితి సమత్ + సు, సాసహః, ససహ ఇతి ససహః. [39]

పదార్థః :-(భద్రాః)భన్దనీయాః(ఉత)అపి(ప్రశస్తయః) ప్రశంసనీయాః ప్రజాః (భద్రమ్) భన్దనీయం కల్యాణకరమ్(మనః)మననాత్మకమ్(కృణుష్వ)కురు(వృత్రతూర్యే)సంగ్రామే (యేన) అత్రిన్యేషామపీతి దీర్ఘః(సమత్సు)సంగ్రామేషు(సాసహః)అతిశయేన సోఢా. ॥౩౯॥ అన్వయః :- హే సుభగ త్వంయేన నోఽస్మాకం వృత్ర తూర్యే భద్రం మన ఉతాపి భద్రాః ప్రశస్తయో యేన చ

సమత్సు సాసహాః స్యాత్తత్కృణుష్వ. ॥౩౯॥ భావార్థః :-అత్ర (సుభగ)(నః)ఇతి పదద్వయం పూర్వమన్త్రాదను వర్తతే, విదుషా రాజ్ఞా తత్కర్మానుష్ఠేయం యేన ప్రజాః సేనాశ్చోత్తమాః స్యుః.

పదార్థము :-సుభగ = శోభన సంపత్తిగల పురుషుడా! నీవు, యేన = ఏ కర్మచే, వృత్రతూర్యే = సంగ్రామమందు, మనః = మనస్సు, భద్రమ్ = కల్యాణకరము, ఉత = మరియు, ప్రశస్తయః = ప్రశంసనీయులైన ప్రజలు, భద్రాః = కల్యాణకరులు, ఏకర్మచే, సమత్సు = యుద్ధములందు, సాసహాః = అత్యంతసహనశీలురు, వీరపురుషులు కాగల్గుదురో.అట్టికర్మను,కృణుష్వ = ఒనర్చుము

భావార్థము:-ఇచ్చట(సుభగ, నః) అను రెండుపదముల యనువృత్తి పూర్వమంత్రమునుండి జరిగినది. ప్రజలు, సేన ఉత్తములు కాగలుగు కర్మలను విద్వాంసుడైన రాజు అనుష్ఠించవలయును.

---

౪౦. యేనేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదుష్ణిక్ ఛన్దః, ఋషభః స్వరః.

పునః స కీదృశ ఇత్యాహ. మరల నాత డెట్టివాడు ?

యేనా సమత్సు సాసహోఽవ స్థిరా తనుహి భూరి శర్ధతామ్ । వనేమా తే అభిష్టిభిః ॥

యేన, సమత్స్వితి సమత్+సు, సాసహః, ససహ ఇతి ససహః, అవ, స్థిరా, తనుహి, భూరి, శర్ధతామ్, వనేమ, తే, అభిష్టిభి రిత్యభిష్టి+భిః. [40]

పదార్థః :-(యేన)అత్రసంహితాయామితి దీర్ఘః(సమత్సు) సంగ్రామేషు (సాసహః) భృశం సోఢా(అవ)(స్థిరా)స్థిరాణి సైన్యాని (తనుహి) విస్తృణు (భూరి)బహు (శర్ధతామ్) బలం కుర్వతామ్, బలవాచి శర్ధశబ్దాత్ కరోత్యర్థే క్విప్ తతః శతృ (వనేమ)సంభజేమ. అత్ర సంహితాయామితి దీర్ఘః (తే) తవ అభిష్టిభి రిచ్ఛాభిః ॥౪౦॥ అన్వయః :-హే సుభగ! యేన త్వం సమత్సు సాసహః స్యాత్స త్వం భూరి శర్ధతా మస్మాకం స్థిరావతనుహి తేఽభిష్టిభిః సహ వర్తమానా వయం తాని వనేమ. ॥౪౦॥ భావార్థః :-అత్రాపి(సుభగ)(నః)ఇతి పదద్వయం పూర్వతోఽనువర్తతే. విద్వద్భిర్బహుబల యుక్తానాం వీరాణాం నిత్యముత్సాహో వర్ధనీయః యేనోత్సాహితాః సన్తో రాజప్రజాహితాని కర్మాణి కుర్యుః.

పదార్థము :-సుభగ = సుందరలక్ష్మీయుక్తుడైన పురుషా! నీవు,యేన = ఎవని ప్రతాపముచే, సమత్సు = యుద్ధములందు,సాసహః = సుసహనము కలవాడు అగునో అట్టివానిని మరియు,భూరి = అనేకవిధముల, శర్ధతామ్ = బలపడుచున్న మాయొక్క, స్థిరా = స్థిరసైన్యముల సేనాసాధనములను, [illegible] = బాగుగ [illegible], తే = నీయొక్క, అభిష్టిభిః = కోరికలననుసరించియున్న [illegible]నిక సాధన[illegible] [illegible]నేమ = సేవించెదముగాక. ॥౪౦॥

భావార్థము :-[illegible] సుభగ[illegible] అనుపదము [illegible]వృత్తములైనవి.వీరపురుషులుత్సాహవంతులై రాజుకు ప్రజ[illegible]కరములగు కార్యములొనర్చునటుల, బహుబలయుతులగు వీరుల యుత్సాహమును విద్వాంసులు నిత్యము పెంపొందజేయవలయును. ॥౪౦॥ (౨౫౯)

---

౪౧. అగ్నిం తమిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పునః స కిం కుర్యాదిత్యాహ. మరల నాత డేమి చేయవలెను ?

అగ్నిం తం మన్యే యో వసురస్తం యం యన్తి ధేనవః ।

అస్తమర్వన్త ఆశవోఽస్తం నిత్యాసో వాజిన ఇషం స్తోతృభ్య ఆ భర ॥

అగ్నిమ్, తమ్, మన్యే, యః, వసుః, అస్తమ్, యమ్, యన్తి, ధేనవః, అస్తమ్, అర్వన్తః, ఆశవః, అస్తమ్, నిత్యాసః, వాజినః, ఇషమ్, స్తోతృభ్య ఇతి స్తోతృ+భ్యః, ఆ, భర. [41]

పదార్థః :-(అగ్నిమ్)(తమ్)పూర్వోక్తమ్(మన్యే)(యః) (వసుః)సర్వత్ర నివస్తా(అస్తమ్) గృహమ్(యమ్)(యన్తి)గచ్ఛన్తి(ధేనవః)గావః (అస్తమ్)గృహమ్(అర్వన్తః)అశ్వాః (ఆశవః) ఆశుగామినః(అస్తమ్)(నిత్యాసః)కారణరూపేణావినాశినః(వాజినః) వేగవన్తః (ఇషమ్) అన్నాదికమ్ (స్తోతృభ్యః)స్తావకేభ్యః విద్వద్భ్యః(ఆభర). ॥౪౧॥ అన్వయః :-హే విద్వన్ ! యో వసురస్తి యమగ్నిం ధేనవోఽస్తం యన్తీవ నిత్యాసో వాజిన ఆశవోఽర్వన్తో ఽస్తమివాహం తం మన్యే స్తోతృభ్య ఇషమాభరాణి తథైవ త్వం తమగ్నిముపసం మన్యస్వైషమాభర. ॥౪౧॥ భావార్థః :-అత్ర వాచకలుప్తోపమాలంకారః. అధ్యాపకాః విద్యార్థిన ప్రత్యేవముపదిశేయుః యథాఽహమాచరేయం తథా యూయమప్యాచరత యథా గవాదయః పశవః ఇతస్తతో దినే భ్రాన్త్వా సాయం స్వగృహం ప్రాప్య మోదన్తే తథైవ విద్యాగృహం ప్రాప్య యూయమపి మోదధ్వమ్. ॥౪౧॥

పదార్థము :-విద్వాంసుడా ! యః వసుః = సర్వత్ర వ్యాప్తమైన ఏ యగ్నియున్నదో, యమ్ అగ్నిమ్ = వాటివలె నున్న యేయగ్నిని, ధేనవః = గోవులు, అస్తమ్ = గృహమునకు, యంతి = వెళ్లుచున్నటుల పొందుచున్నవో, మఱియు, నిత్యాసః = కారణరూపముతో నాశరహితములు, వాజినః = వేగవంతములు, ఆశవః = శీఘ్రగాములు నగు, అర్వంతః = అశ్వములు, అస్తమ్ = గృహము[నకు వెళ్లుచున్నటుల]పొందుచున్నవో అటులనే నేను, తమ్ = ఆ పూర్వోక్తాగ్నిని, మన్యే = భావించుచున్నాను. మఱియు, స్తోతృభ్యః = స్తుతిచేయునట్టి విద్వాంసులకై, ఇషమ్ = శ్రేష్ఠములైన యన్నాది పదార్థములను ధారణ మొనర్చుచున్నాను. అటులనే నీవును ఆ యగ్నిని. ఆభర = ధారణమొనర్చుము. ॥౪౧॥

భావార్థము :-ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకార మున్నది. అధ్యాపకులు విద్యార్థులకు నిటుల బోధించవలయును. "మేమెటుల అచరించెదమో మీరు నటు లొనర్పుడు. గవాది పశువులెటుల దినమంతయు నట నట భ్రమించి సాయంకాలమున కింటికి చేరి ప్రసన్నము లగుచున్నవో యటులనే విద్యాస్థానమును పొంది మీరును ప్రసన్నులు గండు. ॥౪౧॥ (౭౬౦)

---

౭౬౧ సో అగ్నిరిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా. ఆర్షీ పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.
పునః సః కీదృశ ఇత్యుపదిశ్యతే. మరల నాతడెట్టివాడుగ నుండవలయును ?

సో అగ్నిర్యో వసుర్గృణే సం యమాయన్తి ధేనవః ।
సమర్వన్తో రఘుద్రువః సఁ సుజాతాసః సూరయ ఇషఁ స్తోతృభ్య ఆభర॥

సః, అగ్నిః. యః, వసుః, గృణే. సమ్, యమ్, ఆయన్తీత్యా+యన్తి, ధేనవః, సమ్, అర్వన్తః, రఘుద్రువ ఇతి రఘు+ద్రువః, సమ్, సుజాతాస ఇతి సు+జాతాసః, సూరయః, ఇషమ్, స్తోతృభ్య ఇతి స్తోతృ+భ్యః, ఆ, భర. [42]

పదార్థః :—(సః)(అగ్నిః(యః)(వసుః)(గృణే)స్తువే(సమ్) (యమ్) (ఆయన్తి) (ధేనవః) వాణ్యః(సమ్)(అర్వన్తః) ప్రశస్తవిజ్ఞానవన్తః (రఘుద్రువః) యే రఘు లఘు ద్రవన్తి గచ్ఛన్తి తే. అత్ర కపిలకాదిత్వాల్లత్వమ్(సమ్)(సుజాతాసః)విద్యాసు సుష్ఠు జాతాః ప్రసిద్ధాః(సూరయః)విద్వాంసః (ఇషమ్)జ్ఞానమ్(స్తోతృభ్యః)స్తావకేభ్యో విద్యార్థిభ్యః(ఆ)(భర) ॥౪౨॥ అన్వయః :—హే విద్వన్ యథాఽహం యో వసురగ్నిరస్తి తం గృణే యం ధేనవః సమాయన్తి రఘుద్రువోఽర్వన్తః సుజాతాసః సూరయః స్తోతృభ్య ఇషం సమాభరన్తి స స్తౌతి చ తథా త్వమేతాని సమాభర. ॥౪౨॥భావార్థః : అధ్యాపకా యథా ధేనవో వత్సాన్ ప్రీణయన్తి తథా విద్యార్థిన ఆనన్దయేయుః యథాఽశ్వాః శీఘ్రం గమయన్తి తథా సర్వవిద్యాపారగాన్ కుర్యుః. ॥౪౨॥

పదార్థము :—విద్యార్థీ ! విద్వాంసుడా ! యః వసుః = నివాసమునకు హేతువైన యే యగ్నియున్నదో దానిని నే నెటుల,గృణే = బాగుగా స్తుతించుచున్నానో. యమ్ = దేనిని. ధేనవః = వాణులు, సమాయంతి = చక్కగా పొందుచున్నవో. మఱియు. రఘుద్రువః = ధైర్యముగ నడచువారు,అర్వంతః = ప్రశంసితజ్ఞానులు. సుజాతాసః = విద్యలందు చక్కగ ప్రసిద్ధులగు. సూరయః = విద్వాంసులు స్తోతృభ్యః = స్తుతించు విద్యార్థులకొఱకు, ఇషమ్ = అన్నమును. సమ్ = బాగుగ ధరించుచున్నారో మఱియు, సః = ఆ యధ్యాపకుడెటుల ఈశ్వరాది పదార్థముల గుణవర్ణన మొనరించుచున్నాడో యటులనే నీవును ఈ పూర్వోక్త [విషయ] ములను జ్ఞానముతో, సమాభర = ధారణ మొనరించుము.

భావార్థము :— గోవులెటుల వత్సములను ప్రసన్నములుగ నొనర్చునో యటులనే యధ్యాపకులు విద్యార్థులను ప్రసన్న మొనర్చవలయును. అశ్వము లెటుల శీఘ్రముగ నడిపించి చేర్చుచున్నవో యటులనే శిక్షకుడు విద్యార్థులనందఱిని శీఘ్రముగ విద్యలయంపారితీర్చవలయును. ॥౪౨॥ (౭౬౧)

---

౭౬౨ ఉభే ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృత్పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః.

పునః సః కిం కుర్యాదిత్యాహ, అత దేమి చేయవలయును ?

ఉభే సుశ్చన్ద్ర సర్పిషో దర్వీ శ్రీణీష ఆసని ।

ఉతో న ఉత్పుపూర్యా ఉక్థేషు శవసస్పత ఇషꣳ స్తోతృభ్య ఆ భర ॥౪౩॥

ఉభే ఇత్యుభే, సుశ్చన్ద్ర, సుచంద్రేతి సు+చన్ద్ర, సర్పిషః, దర్వీ ఇతి దర్వీ, శ్రీణీషే, ఆసని, ఉతో ఇత్యుతో, నః, ఉత్, పుపూర్యాః, ఉక్థేషు, శవసః, పతే, ఇషమ్, స్తోతృభ్య ఇతి స్తోతృ+భ్యః, ఆ, భర. [43]

పదార్థః :—(ఉభే)ద్వే అధ్యయనాధ్యాపన క్రియే(సుశ్చన్ద్ర)శోభనశ్చాసౌ చన్ద్ర ఆహ్లాదకారకశ్చ తత్సమ్బుద్ధౌ(సర్పిషః) ఘృతస్య (దర్వీ)గ్రహణాగ్రహణ సాధనే(శ్రీణీషే) పచసి (ఆసని) ఆస్యే (ఉతో) అపి(నః)అస్మభ్యమ్(ఉత్)(పుపూర్యాః)పూర్ణం కుర్యాః(ఉక్థేషు)వక్తుం శ్రోతు మర్హేషు వేద విభాగేషు(శవసః)బలస్య(పతే)పాలక(ఇషమ్)అన్నమ్(స్తోతృభ్యః) విద్వద్భ్యః (ఆ) (భర) ॥౪౩॥ అన్వయః :—హే సుశ్చన్ద్ర! త్వం సర్పిషో దర్వీ శ్రీణీష ఇవాసన్యుభే ఆ భర. హే శవసస్పతే! త్వముక్థేషు నోఽస్మభ్యముతో అపి స్తోతృభ్య ఇషం చోత్పుపూర్యాః. ॥౪౩॥ భావార్థః :—యథర్త్విజో ఘృతం సంశోధ్య దర్వ్యాఽగ్నౌ హుత్వా వాయువృష్టిజలే రోగనాశకే కృత్వా సర్వాన్ సుఖయన్తి

తథైవాధ్యాపకా విద్యార్థినామంతి పరిషయా సంశోధ్య తటిర్ విద్యా పూత్వా ఆత్మనః పవిత్రీ కృత్య సర్వాన్ ప్రాణినః సుఖయేయుః. ॥౪౩॥

పదార్థము :- సుశ్చంద్ర = సుందరానందప్రదా! అన్యాపకా ! నీవు, సర్పిషః = నేతిని, దర్వీ = త్రిప్పుటకు గ్రహించుటకుపయోగించు రెండు గరిటెలతో, శ్రీణీషే = పండుచున్నటుల, ఆసని = ముఖమందు, ఉపే = అధ్యయనాధ్యాపన క్రియల రెంటిని, ఆభర = ధరించుము శవసః పతే = బలాధిపతీ ! బలరక్షకా : నీవు, ఉద్ధేషు = చెప్పబడిన వినబడిన వేదభాగములందు, నః = మాకొరకు, ఉతో = మరియు, స్తోతృభ్యః = విద్వాంసులకొరకు, ఇషమ్ = అన్నాదిపదార్థములను, ఉప్పపూర్యాః = ఉత్కృష్టతతో బూరింపుము. ॥౪౩॥

భావార్థము :- ఋత్విజులెటుల ఘృతమును గ్రహించి గరిటెతో నగ్నియందు హోమమొనర్చి వాయువర్షాజలములను రోగనాశకములుగ నొనర్చి యుండలిని సుఖముగ నొనర్చుచున్నారో యటులనే యధ్యాపకులు విద్యార్థుల మనస్సులను సుశిక్షచే శోధించి, విద్యాదానమొనరించి, ఆత్మలను పవిత్ర మొనరించి యందరిని సుఖులుగ నొనర్చవలయును. ॥౪౩॥ (౩౬—౨)

---

౭౬౩ అగ్నే తమద్యేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్దేవతా, అర్షీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునః సః కీదృశః స్యాదిత్యాహ. మరల నాతడెట్టివాడు ?

అగ్నే తమద్యాశ్వం న స్తోమైః క్రతుం న భద్రమ్ ।
హృదిస్పృశమ్ । ఋధ్యామా త ఓహైః ॥ ॥౪౪॥

అగ్నే, తమ్, అద్య, అశ్వమ్, న, స్తోమైః, క్రతుమ్, న, భద్రమ్, హృదిస్పృశమితి హృదిస్పృశమ్, ఋధ్యామ, తే, ఓహైః. (44)

పదార్థః :- (అగ్నే) అధ్యాపక !(తమ్) విద్యాబోధమ్ (అద్య) అస్మిన్ వర్తమానే సమయే (అశ్వమ్) సుశిక్షితం తురఙ్గమ్ (న) ఇవ (స్తోమైః) విద్యాస్తుతి విశేషైర్వేదభాగైః (క్రతుమ్) ప్రజ్ఞాతమ్ (న) ఇవ (భద్రమ్) కల్యాణకరం (హృదిస్పృశమ్) యో హృద్యాత్మని స్పృశతి తమ్ (ఋధ్యామ) వర్ధేమహి. అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః (తే) తవ సకాశాత్ (ఓహైః) విద్యా సుఖప్రాపకైః. ॥౪౪॥ అన్వయః : హే అగ్నేఽధ్యాపక! వయం తే తవ సకాశాదోహైః స్తోమైరశ్వం న భద్రం క్రతుం న తం హృదిస్పృశం ప్రాప్య సతతమృధ్యామ. ॥౪౪॥ భావార్థః :- అత్రోపమాలంకారౌ. అధ్యేతారో యథా సుశిక్షితేనాశ్వేన సద్యోఽభీష్టం స్థానం గచ్ఛన్తి; యథా విద్వాంసః సర్వశాస్త్రబోధసంపన్నయా కల్యాణకర్యా ప్రజ్ఞయా ధర్మ్యాణి కార్యాణి ప్రాప్నువన్తి తథా తేభ్యోఽధ్యాపకేభ్యో విద్యాపారం గత్వా ప్రశస్తాం ప్రజ్ఞాం ప్రాప్య స్వయం పరేభ్యస్త్వాంశ్చ వేదాధ్యాపనోపదేశాభ్యాం మేధయేయుః.

పదార్థము :- అగ్నే = అధ్యాపకా ! వయం, తే = నీనుండి, ఓహైః = విద్యాసుఖమునిచ్చు స్తోమైః = విద్యాస్తుతి విశేషములైన వేదభాగములనుండి, అద్య = నేడు, అశ్వమ్ న = గుర్రమువలె భద్రమ్ = కల్యాణకరమగు, క్రతుమ్ న = బుద్ధివలె, తమ్ హృదిస్పృశమ్ = ఆత్మను స్పర్శించునా విద్యాబోధను పొంది నిరంతరము, ఋధ్యామ = వృద్ధి పొందెదముగాక ! ॥౪౪॥

భావార్థము :- ఈ మంత్రమునందు రెండుపమాలంకారము లున్నవి, అధ్యేతలు సుశిక్షితతురంగములచే నభీష్టస్థానమునకు శీఘ్రముగ చేరుచున్నటుల, విద్వాంసులు సకల శాస్త్రసంపన్నము కల్యా

ణకరమైన బుద్ధితో ధర్మార్థకామమోక్షములను పొందునటుల. అధ్యాపకులనుండి పూర్ణవిద్యాభ్యసించి ప్రశంసితబుద్ధిని పొంది స్వయముగనున్నతి పొందవలయును. మఱియు వేదముల చదివించియు నుపదేశించియు నందఱిని ఉన్నతి పఱచవలయును. ॥౪౪॥ (౭౬౪)

౭౬౪ అథాహీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్షీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః.
పునః స కీదృశః స్యాదిత్యాహ. మఱల నాత డెట్టివాడు ?

అథా హ్యగ్నే క్రతో ర్భద్రస్య దక్షస్య సాధోః । రథీ ర్ఋతస్య బృహతో బభూథ ॥
అథ, హి, అగ్నే, క్రతోః, భద్రస్య, దక్షస్య, సాధోః, రథీః, ఋతస్య, బృహతః, బభూథ ॥ (45)

పదార్థః :—(అథ)అథ మఙ్గలే. అత్ర నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః.వర్ణవ్యత్యయేన థస్య ధశ్చ (హి)ఖలు (అగ్నే)విద్వన్(క్రతోః)ప్రజ్ఞాయాః(భద్రస్య)ఆనన్దకరస్య (దక్షస్య) శరీరాత్మబలయుక్తస్య(సాధోః) సన్మార్గే ప్రవర్తమానస్య(రథీః) ప్రశస్తా రథా రమణసాధనాని యానాని విద్యన్తే యస్య సః(ఋతస్య) ప్రాప్తసత్యస్య(బృహతః)మహావిషయస్య(బభూథ)భవేః. ॥౪౫॥ అన్వయః :—హే అగ్నే! యథా త్వం భద్రస్య దక్షస్య సాధో ర్ఋతస్య బృహతః క్రతోః సకాశాద్రథీ ర్బభూథ తథాఽథ హి వయ మపి భవేమ. ॥౪౫॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః.యథా శాస్త్ర యోగజాం ధియం ప్రాప్య విద్వాంసో వర్ధన్తే తథైవాధ్యేతృభి రపి వర్ధితవ్యమ్. ॥౪౫॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా! ఎటులనీవు, భద్రస్య = ఆనందకారకుడు, దక్షస్య = శరీరాత్మల బలములతోకూడినవాడు, సాధోః = సుమార్గమున నడచువాడు, ఋతస్య = సత్యమును పొందినవాడునగు వానియొక్క, బృహతః = గొప్పవిషయము లేక జ్ఞానరూపమునగు. క్రతోః = బుద్ధివలన, రథీః = ప్రశంసనీయములైన రమణసాధనములను-రథములను గలవాడవు. బభూథ = అగుదువో, అథ = మంగలాచరణపూర్వకముగ అటులనే, హి = నిశ్చయముగ మేమును అగుదుముగాక! ॥౪౫॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమందు వాచక లుప్తోపమాలంకారమున్నది. శాస్త్రమువలనను, యోగమువలనను కలిగిన బుద్ధిని పొంది విద్వాంసులెటుల వృద్ధిపొందుదురో అటులనే యధ్యేతలు కూడ వృద్ధి జెందవలయును. ॥౪౫॥ (౭౬౪)

౭౬౫ ఏభి ర్న ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్షీ గాయత్రీ ఛన్దః, షడ్జః స్వరః
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మఱల విషయ మయ్యదియే.

ఏభిర్నో అర్కై ర్భవా నో అర్వాఙ్ స్వర్ణజ్యోతిః। అగ్నే విశ్వేభిః సుమనా అనీకైః॥
ఏభిః, నః, అర్కైః, భవ, నః, అర్వాఙ్, స్వః, న, జ్యోతిః, అగ్నే, విశ్వేభిః, సుమనా ఇతి సు+మనాః, అనీకైః. (46)

పదార్థః :—(ఏభిః)పూర్వోక్తైః(నః)అస్మభ్యమ్(అర్కైః)పూజ్యై ర్విద్వద్భిః(భవ)ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః(నః)అస్మభ్యమ్(అర్వాఙ్)యోఽర్వాచీనానుత్కృష్టానుత్కృష్టాన్ కర్తుమంచతి జానాతి సః(స్వః)సుఖమ్(న)ఇవ(జ్యోతిః) ప్రకాశకః(అగ్నే)విద్యాప్రకాశాఢ్య (విశ్వేభిః) సమగ్రైః

(సుమనాః)సుఖకారిమనాః(అనీకైః) సైన్యైరివ. ॥౪౬॥ అన్వయః :—హే అగ్నే ! త్వం నోఽస్మభ్యం విశ్వేభి రనీకై రాజేవ సుమనా భవ. ఏభి రర్కై రస్మభ్యం జ్యోతి రర్వాఙ్ స్వ ర్న భవ. ॥౪౬॥ భావార్థః :—అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. యథా రాజా సుశిక్షితై ర్బలాఢ్యైః సైన్యైః శత్రూన్ జిత్వా సుఖీ భవతి తథైవ ప్రజ్ఞాదిభి ర్గుణై రవిద్యాక్లేశాన్ జిత్వా మనుష్యాః సుఖినః సన్తు. ॥౪౬॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్యాప్రకాశముగలవాడా!నీవు,నః = మాకొఱకు. విశ్వేభిః అనీకైః = సకలసేనాసమేతుడైన రాజువలె, సుమనాః భవ = సుఖప్రదాతయగు మనస్సు గలవాడవు గమ్ము. ఏభిః అర్కైః = పూజనీయులైన యీ పూర్వోక్తవిద్వాంసులతో సహితుడవై, నః = మాకై, జ్యోతిః = జ్ఞానప్రకాశకుడవు, అర్వాఙ్ = నీచులను ఉత్తమములుగ నొనర్చువాడవునై స్వః న = సుఖసదృశుడవు గమ్ము. ॥౪౬॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రము నందుపమావాచక లుప్తోపమాలంకారము లున్నవి. రాజెటుల సుశిక్షా యుతములు బలయుక్తములు నగు సేనలచే శత్రువులను జయించి సుఖవంతుడగుచున్నాడో యటులనే బుద్ధ్యాదిగుణములచే నవిజన్య క్లేశములను జయించి మానవులు సుఖులు కావలయును. ॥౪౬॥

౪౭. అగ్నిꣳహోతార మిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాడ్బ్రాహ్మీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నవ్విషయమే యిందు చెప్పబడెను.

అ॒గ్నిꣳహోతా॑రం మన్యే॒ దాస్వ॑న్తం॒ వసు॑ꣳ సూ॒నుꣳ సహ॑సో జా॒తవే॑దసం॒ విప్రం॒ న జా॒తవే॑దసమ్ । య ఊ॒ర్ధ్వయా॑ స్వధ్వ॒రో దే॒వో దే॒వాచ్యా॑ కృ॒పా । ఘృ॒తస్య॒ విభ్రా॑ష్టి॒మను॑ వష్టి శో॒చిషా॒ జుహ్వా॑నస్య స॒ర్పిషః॑ ॥ ॥౪౭॥

అ॒గ్నిమ్, హోతా॑రమ్, మ॒న్యే॒, దాస్వ॑న్తమ్, వసు॑మ్, సూ॒నుమ్, సహ॑సః, జా॒తవే॑ద॒స॒మితి॑ జా॒త+వే॑దసమ్, విప్రమ్, న, జా॒త+వే॑ద॒స॒మితి॑ జా॒త+వే॑దసమ్, యః, ఊ॒ర్ధ్వయా॑, స్వ॒ధ్వ॒ర ఇతి॑ సు+అ॒ధ్వ॒రః, దే॒వః దే॒వాచ్యా॑, కృ॒పా, ఘృ॒తస్య॑, వి॒భ్రా॑ష్టి॒మితి॑ వి+భ్రా॑ష్టిమ్, అను॑, వ॒ష్టి॒, శో॒చిషా॑,ఆ॒జుహ్వా॑న॒స్యేత్యా॑+జుహ్వా॑నస్య, స॒ర్పిషః॑. (47)

పదార్థః :—(అగ్నిమ్)(హోతారమ్)సుఖదాతారమ్ (మన్యే) సత్కరోమి (దాస్వన్తమ్) దాతారమ్(వసుమ్)ధనప్రదమ్(సూనుమ్)పుత్రమివ(సహసః)బలిష్ఠస్య(జాతవేదసమ్)సర్వేషు జాతేషు పదార్థేషు విద్యమానమ్ (విప్రమ్) ఆప్తం మేధావినమ్ (న) ఇవ (జాతవేదసమ్) ప్రసిద్ధప్రజ్ఞమ్ (యః) (ఊర్ధ్వయా) ఉపరిగత్యా (స్వధ్వరః) దివ్యగుణః (దేవాచ్యా) దేవానఞ్చతి తయా (కృపా) సమర్థయా క్రియయా (ఘృతస్య)ఉదకస్య(విభ్రాష్టిమ్)వివిధా భ్రాష్టయః ప్రకాశనాని యస్మిం స్తమ్(అను)(వష్టి) ప్రకాశతే(శోచిషా)దీప్త్యా(ఆజుహ్వానస్య)సమన్తాద్ధూయమానస్య(సర్పిషః)ఆజ్యస్య.॥౪౭॥అన్వయః :— హే మనుష్యాః ! య ఊర్ధ్వయా స్వధ్వరో దేవాచ్యా కృపా దేవః శోచిషా, ఽఽజుహ్వానస్య సర్పిషో ఘృతస్య విభ్రాష్టి మనువష్టి తం హోతారం జాతవేదసం సహసః సూనుమివ వసుం దాస్వన్తం జాతవేదస మగ్నిం విప్రం న యథాఽహం మన్యే తథా యూయ మపి మన్యధ్వమ్. ॥౪౭॥ భావార్థః :—

అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. యథా సుసేవితా విద్వాంసో విద్యాధర్మ సుశిక్షాః సర్వాన్ నార్యాన్ సంపాదయన్తి తథా యుక్త్యా సేవితోఽగ్నిః స్వగుణకర్మస్వభావైః సర్వానున్నయతి ॥౪౭॥

పదార్థము :—మానవులారా! యః = ఎవడు, ఊర్ధ్వయా = ఊర్ధ్వగతితో, స్వధ్వరః = శోభనమైన యహింసనీయమైనది, దేవాచ్యా = విద్వాంసుల సత్కారమునకు హేతువునగు, కృపా = సమర్థమైన క్రియతో, దేవః = దివ్యగుణవంతుడునై, శోచిషా = దీప్తితో, ఆజుహ్వానస్య = చక్కగా హవనమొనర్చబడిన, సర్పిషః = నేయినుండి, ఘృతస్య = జలమునుండి, విభ్రాష్టిమ్ = వివిధప్రకారముల జ్యోతులను, అనువష్టి = ప్రకాశితమొనర్చుచున్నాడో అట్టి, హోతారమ్ = సుఖప్రదాత, జాతవేదసమ్ = ఉత్పన్నమైన పదార్థములలోనుండువాడు, సహసః సూనుమ్ = బలవంతునికుమారునివంటివాడు, వసుమ్ = ధనదాత, దాస్వంతమ్ = దానశీలుడు, జాతవేదసమ్ = బుద్ధిమంతులలో ప్రసిద్ధుడగువానిని, అగ్నిం న = తేజోవంతమైన యగ్నివలె, విప్రమ్ = ఆప్తునిగ- జ్ఞానిగ, మన్యే = ఎటుల సత్కరించుచున్నానో యటులనే మీరును నతనిని మన్నించుడు. ॥౪౭॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమందుపమాలంకారమున్నది. చక్కగా సేవించబడిన విద్వాంసులెటుల విద్యాధర్మ సుశిక్షలచే నందఱిని ఆర్యులుగ నొనర్చుచున్నారో, అటులనే యుక్తిచే సేవించబడిన యగ్ని స్వగుణకర్మ స్వభావములచే నందఱిని నున్నతమొనర్చుచున్నది. ॥౪౭॥ (౭౬౬)

---

౭౬౭ అగ్నే త్వన్న ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, స్వరాడ్బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయమునే యిందు జెప్పెను.

అగ్నే త్వన్నో అన్తమ ఉత త్రాతా శివో భవావరూథ్యః ।
వసు రగ్ని ర్వసు శ్రవా అచ్ఛా నక్షి ద్యుమ త్తమꣳరయిన్దాః ।
తం త్వా శోచిష్ఠ దీదివః సుమ్నాయ నూనమీమహే సఖిభ్యః ॥౪౮॥

అగ్నే, త్వమ్, నః, అన్తమః, ఉత, త్రాతా, శివః భవ, వరూథ్యః, వసుః, అగ్నిః, వసుశ్రవా ఇతి వసు+శ్రవాః అచ్ఛ, నక్షి, ద్యుమత్తమమితి ద్యుమత్+తమమ్, రయిమ్, దాః, తమ్, త్వా, శోచిష్ఠ, దీదివ ఇతి దీది+వః, సుమ్నాయ, నూనమ్, ఈమహే, సఖి + భ్య ఇతి సఖి+భ్యః. (48)

పదార్థః :—(అగ్నే)విద్వన్(త్వమ్)(నః)అస్మాకమ్(అన్తమః) అతిశయేనాన్తికః. అన్తమానామిత్యన్తిక నా . . . నిఘం. ౨.౧౬(ఉత)అపి(త్రాతా)రక్షకః(శివః) మఙ్గలకారీ(భవ) ద్వ్యచోఽతస్తిఙ ఇతి దీర్ఘః (వరూథ్యః) వరః (వసుః)ధనప్రదః (అగ్నిః) ప్రాపకః (వసుశ్రవాః) వసూని ధనాని శ్రవాంస్యన్నాని చ యస్మాత్సః (అచ్ఛ) అత్ర సంహితాయా మితి దీర్ఘః (నక్షి)ప్రాప్నోమి. అత్ర ణక్ష గతా విత్యస్మాల్లటు త్తమైకవచనేఽడ్ వికరణయో రభావః (ద్యుమత్తమమ్)ప్రశస్తా దివః ప్రకాశా కామనా వా విద్యంతే యస్మిన్ సోఽతిశయిత స్తమ్ (రయిమ్) ధనమ్ (దాః)దదాతి. అత్రాడభావః (తమ్) (త్వా) త్వామ్ (శోచిష్ఠ) అతిశయేన తేజస్విన్ (దీదివః) యే దీదయన్తి తే దీదయః ప్రకాశాస్తే బహవో విద్యన్తే యస్మిన్ తత్సంబుద్ధౌ(సుమ్నాయ) సుఖాయ(నూనమ్)నిశ్చితమ్

(ఈమహే) యాచామహే (సఖిభ్యః) మిత్రేభ్యః. అన్వయః :— హే అగ్నే ! త్వం యథాఽయం వసు ర్వసుశ్రవా అగ్నీ రయిన్దా దదాతి తథా నోఽస్మాక మన్తమ స్త్రాతా వరూథ్య ఉతాపి శివో భవ. హేశోచిష్ఠ దీదివో విద్వన్ ! యథా వయం త్వా సఖిభ్యః సుమ్నాయ నూన మీమహే తథా తం త్వాం సర్వే మనుష్యా యాచన్తామ్. యథాఽహం ద్యుమత్తమం త్వామచ్ఛ నక్షి ప్రాప్నోమి తథా త్వమస్మాన్ప్రాప్నుహి. ॥౪౮॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా సుహృదో మిత్రాణీచ్ఛన్త్యున్నయన్తి తథా విద్వాన్ సర్వస్య మిత్రః సర్వాన్ సుఖినః సమ్పాదయేత్, ॥౪౮॥

పదార్థము :—విద్వాంసుడా ! త్వమ్ = నీవు ఎటుల. వసుః = ధనదాత, వసుశ్రవాః = అన్న ధనములకు హేతువునైన, అగ్నిః = ఈయగ్ని, రయిమ్ = ధనమును, దాః = ఇచ్చుచున్నదో, అటులనే, నః = మాకు, అంతమః = అత్యంత సమీపస్థుడవు, త్రాతా = రక్షకుడవు, వరూథ్యః = శ్రేష్ఠుడవు, ఉత = మఱియు, శివః = మంగళకరుడవు. భవ = కమ్ము, శోచిష్ఠ = అతితేజస్వీ ! దీదివః = బహుప్రకాశములచే కూడిన లేక కామనలుగల విద్వాంసుడా ! మేము. త్వా = నిన్ను, సఖిభ్యః = మిత్రులతో, సుమ్నాయ = సుఖమునకై, నూనమ్ = నిశ్చయముగ. ఈమహే = ఎటుల కోరుచున్నామో, అటులనే. తమ్ = ఆ నిన్ను మానవులందరు అభిలషించెదరు గాక ! నేనెటుల, ద్యుమత్తమమ్ = ప్రశంసిత ప్రకాశములతో కూడిన నిన్ను, అచ్ఛ = మంచివిధముగ, నక్షి = పొందుచున్నానో, అటులనే నీవు మమ్మును పొందెదవుగాక ! ॥౪౮॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. సుహృదులెట్లు మిత్రులను వాంఛించెదరో, వారినభివృద్ధిపఱచుచున్నారో యటులనే విద్వాంసుడందఱికి మిత్రుడై అందఱిని సుఖపఱచవలయును. ॥౪౮॥ (౭౬౭)

---

౭౬౮ యేన ఋషయ ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయమునే యిందు జెప్పెను.

యేన ఋషయ స్తపసా సత్రమాయన్నిన్ధానా అగ్నిం స్వరాభరన్తః ।
తస్మిన్నహం నిదధే నాకే అగ్నిం యమాహు ర్మనవ స్తీర్ణబర్హిషమ్ ॥౪౯॥

యేన, ఋషయః, తపసా, సత్రమ్, ఆయన్, ఇన్ధానాః, అగ్నిమ్, స్వః, ఆ+భరన్తః, తస్మిన్, అహమ్, ని, దధే, నాకే, అగ్నిమ్, యమ్, ఆహుః, మనవః, స్తీర్ణబర్హిషమితి స్తీర్ణ+బర్హిషమ్. [49]

పదార్థః :—(యేన)కర్మణా(ఋషయః)వేదార్థవేత్తారః (తపసా) ధర్మాఽనుష్ఠానేన (సత్రమ్) సతాం సత్యం విద్యతే యస్మిన్ విజ్ఞానే తత్ (ఆయన్) ప్రాప్నుయుః (ఇన్ధానాః) ప్రకాశమానాః (అగ్నిమ్) విద్యుదాదిమ (స్వః)సుఖం(ఆభరన్తః)(తస్మిన్)సమన్తాద్ధరన్తః(అహమ్)(నిదధే)(నాకే) అవిద్యమానదుఃఖే సుఖే ప్రాప్తవ్యే సతి (అగ్నిమ్)ఉక్తమ్(యమ్)(ఆహుః)వదన్తి(మనవః)మననశీలా విద్వాంసః(స్తీర్ణబర్హిషమ్) స్తీర్ణమాచ్ఛాదితం బర్హిరన్తరిక్షం యేన తమ్. ॥౪౯॥అన్వయః :— యేన తపసేన్ధానాః స్వరాభరన్త ఋషయః సత్రమగ్నిమాయం స్తస్మిన్నాకే మనవో యం స్తీర్ణబర్హిషమగ్ని మాహు స్తమహం నిదధే. ॥౪౯॥ భావార్థః :—యేన ప్రకారేణ వేదపారగాః సత్యమనుష్ఠాయ

విద్యుదాది పదార్థాన్ సమ్ప్రయుజ్య సమర్థా భవన్తి తేనైవ మనుష్యైః సమృద్ధియుక్తై ర్భవితవ్యమ్.

పదార్థము :-యేన తపసా = ఏ ధర్మానుష్ఠాన కర్మతో, ఇంధానాః = ప్రకాశమానులు. స్వః ఆభరంతః = సుఖమును, చక్కగ ధారణ మొనరించుచున్నవారు, ఋషయః = వేదార్థము నెఱుగువారు నగు ఋషులు, సత్రమ్ = సత్యవిజ్ఞానముతో కూడిన, అగ్నిమ్ = విద్యుదాద్యగ్నిని, ఆయన్ = పొందుదురో, తస్మిన్ నాకే = దుఃఖములేనిదియు సుఖమునుపొందదగినదియునగుదానియందు, మనవః = విచారశీలురైన విద్వాంసులు, యమ్ స్తీర్ణబర్హిషమ్ అగ్నిమ్ = ఆకాశము నాచ్ఛాదనమొనర్చు నేయగ్నిని, ఆహుః = విశదీకరించెదరో దానిని, అహమ్ = నేను, ని దధే = ధారణ మొనర్చుచున్నాను.

భావార్థము :-ఏ విధముగ వేదపారగులు సత్యము ననుష్ఠించి, విద్యుదాది పదార్థముల నుపయోగించి సమర్థులగు చున్నారో అదేవిధముగ మానవులు సమృద్ధియుక్తులు కావలయును. ॥౪౯॥(౯౭౭)

---

౯౭౮ తం పత్నీభి రిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.

విద్వద్భిః కథం భవితవ్య మిత్యాహ. విద్వాంసు లెటు లుండవలయును ?

తం పత్నీభి రను గచ్ఛేమ దేవాః పుత్రై ర్భ్రాతృభి రుత వా హిరణ్యైః ।
నాకం గృభ్ణానాః సుకృతస్య లోకే తృతీయే పృష్ఠే అధిరోచనే దివః ॥౫౦॥

తమ్, పత్నీభిః, అను, గచ్ఛేమ, దేవాః, పుత్రైః, భ్రాతృభిరితి భ్రాతృ+భిః, ఉత, వా, హిరణ్యైః, నాకమ్, గృభ్ణానాః, సుకృతస్యేతి సు+కృతస్య, లోకే, తృతీయే, పృష్ఠే, అధి, రోచనే, దివః. [[50

పదార్థః :-(తమ్) అగ్నిమ్ (పత్నీభిః) స్వస్వస్త్రీభిః (అను) (గచ్ఛేమ) (దేవాః) విద్వాంసః (పుత్రైః)వృద్ధావస్థాజన్య దుఃఖాత్ త్రాతృభిః భ్రాతృభిః బన్ధుభిః(ఉత)(వా)అన్యై రనురక్తైః సమ్బన్ధిభిః (హిరణ్యైః) సువర్ణాదిభిః (నాకమ్) ఆనన్దమ్ (గృభ్ణానాః) గృహ్ణన్తః (సుకృతస్య) సుష్ఠుకృతస్య వేదోక్త కర్మణః (లోకే) ద్రష్టవ్యే స్థానే (తృతీయే) విజ్ఞానజే (పృష్ఠే) జ్ఞీప్సతే (అధి) ఉపరిభాగే (రోచనే) రుచికరే (దివః)ద్యోతన కర్మణః. ॥౫౦॥ అన్వయః :-హే దేవా విద్వాంసో ! యథా యూయం తం గృభ్ణానా దివః సుకృతస్యాధి రోచనే తృతీయే పృష్ఠే లోకే వర్తమానాః పత్నీభిః పుత్రై ర్భ్రాతృభి రుత వా హిరణ్యైః సహ నాకం గచ్ఛత తథైతైః సహితా వయమను గచ్ఛేమ.

భావార్థః :-అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. యథా విద్వాంసః స్వస్త్రీపుత్ర భ్రాతృ దుహితృ మాతృపితృ భృత్య పార్శ్వ స్థాన్ విద్యాసుశిక్షాభ్యాం ధార్మికాన్ పురుషార్థినః కృత్వా సన్తుష్టా భవన్తి తథైవ సర్వై రప్యను వర్త్యమ్. ॥౫౦॥

పదార్థము :-దేవాః = విద్వాంసులారా ! ఎటుల మీరు, తమ్ = ఆపూర్వోక్తాగ్నిని, గృభ్ణానాః = గ్రహించుచున్నవారై, దివః = ప్రకాశయుక్తమగు, సుకృతస్యఅధి = సుందరవేదోక్తకర్మయందు, లేక, రోచనే = రుచికరమైన, తృతీయే = విజ్ఞానముచే కలిగిన, పృష్ఠే = తెలుసుకోదగిన, లోకే = విచారించదగిన - చూడదగిన స్థానమున నున్నవారు, పత్నీభిః = తమతమ పత్నులతోను, పుత్రైః = వృద్ధావస్థయందు కలుగు దుఃఖమునుండి రక్షించు పుత్రులతోను, భ్రాతృభిః = బంధువులతోను, ఉత వా

= ఇతరసంబంధీకులతోను, హిరణ్యైః = సువర్ణాదులతోను, నాకమ్ = ఆనందమును పొందుచున్నారో, అటులనే వీనియన్నిటితో మేమును, అను గచ్ఛేమ = క్రమాభివృద్ధిని పొందుదుము గాక ! ॥౫౦॥

భావార్థము :— ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. విద్వాంసులెటుల స్వపత్నీపుత్రి భ్రాతృ సుహృన్మాతృ పితృభృత్యాదులను విద్యాసుశిక్షలచే ధర్మాత్ములుగ పురుషార్థులుగ నొనర్చి సంతుష్టులుగ నొనర్చుచున్నారో యటులనే సకల మానవులు నొనర్చవలయును. ॥౫౦॥

౫౫౦ అవాహ ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, స్వరాడార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
ఈశ్వర వద్రాజ్ఞా కిం కార్య మిత్యాహ. ఈశ్వరునివలె రాజేమి యొనర్చ వలయును?

అవాచో మధ్య మరుహద్ భురణ్యు రయ మగ్నిః సత్పతి శ్చేకితానః ।
పృష్ఠే పృథివ్యా నిహితో దవిద్యుత దధస్పదం కృణుతాం యే పృతన్యవః ॥౫౧॥

అ, వాచః, మధ్యమ్, అరుహత్, భురణ్యుః, అయమ్, అగ్నిః, సత్పతిరితి సత్+పతిః, చేకితానః, పృష్ఠే, పృథివ్యాః, నిహిత ఇతి ని+హితః, దవిద్యుతత్, అధస్పదమ్, అధః పదమిత్యధః + పదమ్, కృణుతామ్, యే, పృతన్యవః. [51]

పదార్థః :—(అ)(వాచః)(మధ్యమ్)మధ్యే భవమ్(అరుహత్) రోహతి (భురణ్యుః) పోషకః (అయమ్)(అగ్నిః)విద్వాన్(సత్పతిః) సతాం పాలకః (చేకితానః) విజ్ఞానయుక్తః (పృష్ఠే)ఉపరిభాగే (పృథివ్యాః)భూమేః(నిహితః) నితరాం ధృతః(దవిద్యుతత్)ప్రకాశయతి(అధస్పదమ్)నీచాధికారమ్ (కృణుతామ్)కరోతు(యే)(పృతన్యవః)యుద్ధాయాత్మనః పృతనాం సేనామిచ్ఛవః॥౫౧॥ అన్వయః: హే విద్వన్ చేకితానః సత్పతి ర్భవాన్ వాచో మధ్యం ప్రాప్య యథాఽయం భురణ్యు రగ్నిః పృథివ్యాః పృష్ఠే నిహితో దవిద్యుత దారుహత్తేన యే పృతన్యవ స్తా న్నధస్పదం కృణుతామ్ ॥౫౧॥

భావార్థః :—విద్వాంసో రాజానో యథేశ్వరో బ్రహ్మాణ్డస్య మధ్యే సూర్యం నిధాయ సర్వాన్ సుఖేనోపకరోతి తథైవ రాజ్యమధ్యే విద్యాబలే ధృత్వా శత్రూన్ జిత్వా ప్రజాస్థాన్ మనుష్యా నుపకుర్యుః.

పదార్థము :—విద్వాంసుడా ! చేకితానః = విజ్ఞానయుక్తుడవు, సత్పతిః = శ్రేష్ఠుల రక్షకుడవునైన నీవు, వాచః మధ్యమ్ = వాణీ మధ్యన జరిగిన యుపదేశమునుపొంది యెటుల, అయమ్ భురణ్యుః = ఈ పుష్టికర్తయైన, అగ్నిః = విద్వాంసుడు, పృధివ్యాః పృష్ఠే = భూమిమీద, నిహితః = నిరంతరము స్థిరమొనర్చబడినవాడై, దవిద్యుతత్ = ఉపదేశముచే నందఱిని ప్రకాశిత మొనర్చుచు, ధర్మముమీద, ఆ రుహత్ = ఆరూఢుడగుచున్నాడో, అతనితో [కలిసి], యే = ఎవరు, పృతన్యవః = యుద్ధమునకై సేనను గోరుచున్నారో వారిని, అధస్పదమ్ = స్వాధికారమునుండి చ్యుతులగునటుల, కృణుతమ్ = చేయుము. ॥౫౧॥

భావార్థము :—విద్వాంసులు రాజులు పరమాత్మ యెటుల బ్రహ్మాండము మధ్య సూర్యుని నిర్మించి అందఱిని సుఖింపజేయుచున్నాడో అటులనే రాజ్యముమధ్య విద్యాబలముల ధారణమొనర్చి శత్రువులను జయించి ప్రజల కుపకారమొనర్చవలయును. ॥౫౧॥ (౫౫౦)

౫౫౧ అయమిహ్య ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదార్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
ధార్మిక జనవ దితరై ర్వర్తితవ్య మిత్యాహ. ధర్మాత్ములవలె నితరులును ప్రవర్తించవలయును.

అయమ్గ్నిర్వీరతమో వయోధాః సహస్రియో ద్యోతతామప్రయుచ్ఛన్ ।
విభ్రాజమానః సరిరస్య మధ్య ఉప ప్రయాహి దివ్యాని ధామ ॥ ॥౫౨॥

అయమ్, అగ్నిః, వీరతమ ఇతి వీర+తమః, వయోధా ఇతి వయః+ధాః, సహస్రియః, ద్యోతతామ్, అప్రయుచ్ఛన్నిత్యప్ర+యుచ్ఛన్, విభ్రాజమాన ఇతి వి + భ్రాజమానః, సరిరస్య, మధ్యే, ఉప, ప్ర, యాహి, దివ్యాని, ధామ. [52]

పదార్థః :-(అయమ్)(అగ్నిః) పావక ఇవ సేనాపతిః(వీరతమః) వేతి స్వబలేన శత్రుబలం వ్యాప్నోతి సోఽతిశయితః (వయోధాః)యః సర్వేషాం జీవనం దధాతి సః (సహస్రియః) సహస్రేణాసఙ్ఖ్యాతేన యోద్ధృసమూహేన సమ్మిత స్తుల్యః (ద్యోతతామ్) ప్రకాశతామ్ (అప్రయుచ్ఛన్) అప్రమాద్యన్ (విభ్రాజమానః) విశేషేణ విద్యాన్యాయాభ్యాం దేదీప్యమానః (సరిరస్య) అంతరిక్షస్య (మధ్యే)(ఉప)(ప్ర)(యాహి)ప్రాప్నుహి(దివ్యాని)(ధామ) జన్మ కర్మస్థానాని. ॥౫౨॥ అన్వయః :- యోఽయం వీరతమో వయోధాః సహస్రియః సరిరస్య మధ్యే విభ్రాజమానోఽప్రయుచ్ఛన్నగ్నిరివ స భవాన్ ద్యోతతామ్. దివ్యాని ధామ ధామాని త్వ ముపప్రయాహి. ॥౫౨॥ భావార్థః :- మనుష్యా ధార్మికైర్జనైః సహోషిత్వా ప్రమాదం విహాయ జితేన్ద్రియత్వేన జీవనం వర్ధయిత్వా విద్యాధర్మానుష్ఠానేన పవిత్రా భూత్వా పరోపకారిణః సన్తు. ॥౫౨॥

పదార్థము :-అయమ్ = ఏ యితడు, వీరతమః = స్వబలముచే శత్రువులందు వ్యాపించువాడు వయోధాః = సకల ప్రాణుల జీవనమును ధరించువాడు, సహస్రియః = అసంఖ్యయోధులతో తుల్యుడగు యోధుడు, సరిరస్య మధ్యే = ఆకాశము మధ్య,విభ్రాజమానః = విశేషించి విద్యాన్యాయములతో ప్రకాశితుడు, అప్రయుచ్ఛన్ = ప్రమాదరహితుడునై [యున్నాడో]అట్టి నీవు. అగ్నిః = అగ్నివంటి సేనాపతివై, ద్యోతతామ్ = ప్రకాశితుడవగుము. మఱియు, దివ్యాని ధామ = దివ్యములైన జన్మకర్మస్థానములను, ఉప ప్ర యాహి = పొందుము. ॥౫౨॥

భావార్థము :-మనుష్యులు ధార్మిక జనులతోపాటు నివసించి, ప్రమాదాలస్యములను త్యజించి, జితేంద్రియత్వముచే వయస్సును పెంచుకొని విద్యాధర్మముల యనుష్ఠానముచే పరోపకారులు కావలయును. ॥౫౨॥ (౭౭౧)

---

౭౭౨ సంప్రచ్యవధ్వ మిత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, భురిగార్షీ పంక్తి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః. కథం వివాహం కృత్వా కిం కుర్యాతా మిత్యాహ. స్త్రీ పురుషులు వివాహమాడి ఏమి యొనర్చవలెను.

సంప్రచ్యవధ్వముప సమ్ప్రయాతాగ్నే పథో దేవయానాన్ కృణుధ్వమ్ ।
పునః కృణ్వానా పితరా యువానాఽన్వాతాం̐సీత్ త్వయి తన్తుమేతమ్ ॥౫౩॥

సంప్రచ్యవధ్వమితి సమ్+ప్రచ్యవధ్వమ్, ఉప, సమ్ప్రయాతేతి సమ్+ప్రయాత, అగ్నే, పథః, దేవయానానితి దేవ+యానాన్,కృణుధ్వమ్,పునరితి పునః, కృణ్వానా. పితరా, యువానా, అన్వాతాం̐సీదిత్యను+ఆతాం̐సీత్, త్వయి, తన్తుమ్, ఏతమ్.

పదార్థః :-(సంపశ్యవధ్వమ్)సమ్యగ్గచ్ఛత(ఉప)(సంపశ్యాత్)సమ్యక్ ప్రాప్నుత(అగ్నే) విద్వన్(పథః)మార్గాన్(దేవయానాన్)దేవా ధార్మికా యాన్తి యేషు తాన్(కృణుధ్వమ్)కురుత(పునః) (కృణ్వానా)కుర్వన్తౌ(పితరా)పాలకౌ మాతాపితరౌ(యువానా)పూర్ణయువావస్థౌ. అత్ర సర్వత్ర విభక్తే ర్వాకారాదేశః(అన్వాతాంసీత్)పశ్చాత్ సమన్తాత్తనుతామ్. అత్ర వచనవ్యత్యయేన ద్వివచనస్థాన ఏకవ చనమ్ (త్వయి)పితామహే విద్యమానే సతి(తన్తుమ్)సన్తానమ్(ఏతమ్)గర్భాధానాదిరీత్యా యథోక్తమ్
అన్వయః :-హేమనుష్యా! యూయం విద్యా ఉపసంపశ్యాత దేవయానాన్ పథః సంపశ్యవధ్వం ధర్మం కృణుధ్వమ్.హే అగ్నే! త్వయి పితామహే విద్యమానే సతి పితరా బ్రహ్మచర్యం కృణ్వానా యువానా భూత్వా స్వయంవరం వివాహం కృత్వా పునరేతం తన్తు మన్వాతంసీత్ ॥౫౩॥ భావార్థః : కుమారా ధర్మ్యేణ పూర్ణా విద్యా అధీత్య స్వయం ధార్మికా భూత్వా పూర్ణయువావస్థాయాం ప్రాప్తా యాం కన్యానాం పురుషాః పురుషాణాం చ కన్యాః పరీక్షాం కృత్వాఽత్యన్తప్రీత్యాఽఽకర్షితహృద యాః స్వేచ్ఛయా వివాహం విధాయ ధర్మేణ సంతానానుత్పాద్య సేవయా మాతాపితరౌ చ సన్తోష్యా ప్తానాం విదుషాం మార్గం సతత మన్వాయయుః. యథా సరలాన్ ధర్మమార్గాన్ కుర్యుస్తథైవ భూమి జలాన్తరిక్ష మార్గానపి నిష్పాదయేరన్. ॥౫౩॥

పదార్థము :-మానవులారా ! మీరు, విద్యలను, ఉపసంపశ్యాత = బాగుగ పొందుడు. దేవ యానాన్ పథః = ధార్మికుల మార్గములందు, సంపశ్యవధ్వమ్ = చక్కగ నడువుడు. ధర్మమును, కృణుధ్వమ్ = ఆచరించుడు. అగ్నే = విద్వాంసుడైన పితామహుడా! త్వయి = నీవు ఉండగనే, పిత రా = రక్షించునట్టి మీ పుత్రాదులైన తల్లిదండ్రులు బ్రహ్మచర్యమును, కృణ్వానా = అనుష్ఠించుచు. యువానా = పూర్ణయువావస్థను పొందినవారలై స్వయంవర వివాహమొనర్చుకొని. పునః = తర్వాత ఏతమ్ తంతుమ్ = గర్భాధానాది రీతితో నీయథోక్త సంతానమును, అన్వాంతసీత్ = అనురూపముగ నుత్పన్న మొనర్చుడు. ॥౫౩॥

భావార్థము :-అవివాహిత స్త్రీపురుషులు ధర్మయుక్తముగ సేవించిన బ్రహ్మచర్యముచే పూర్ణ విద్యనభ్యసించి తాము ధార్మికులై యువావస్థను పొందిన తరువాత కన్యలను పురుషులు, పురుషులను కన్యలు పరీక్షించుకొని యత్యంతప్రీతితో చిత్తముతో పరస్పర మాకర్షించుకొని. స్వేచ్ఛతో వివాహ మొనర్చుకొని, ధర్మానుకూలముగ సంతానమును గని, సేవా శుశ్రూషలచే పితరులను సంతోషపెట్టి యాప్తవిద్వాంసుల మార్గమున నిరంతరము నడవవలయును. ధర్మమార్గముల నెటుల సరళమొన ర్చెదరో యటులనే భూమి జలాంతరిక్షముల మార్గములను కూడ నేర్పరుచవలయును. ॥౫౩॥

---

౭౭౩ ఉద్బుధ్యస్వేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, ఆర్షీ త్రిష్టుప్ ఛన్దః, ధైవతః స్వరః.
పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల నా విషయమే.

ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ప్రతి జాగృహి త్వమిష్టాపూర్తే సꣳసృజేథామయం చ ।
అస్మిన్త్సధస్థే అధ్యుత్తరస్మిన్ విశ్వే దేవా యజమానశ్చ సీదత ॥౫౪॥

ఉత్, బుధ్యస్వ, అగ్నే, ప్రతి, జాగృహి, త్వమ్, ఇష్టాపూర్తే ఇతీష్టా+పూర్తే సమ్, సృజేథామ్, అయమ్, చ, అస్మిన్, సధస్థ ఇతి సధ + స్థే, అధి, ఉత్తర స్మిన్నిత్యుత్+తరస్మిన్, విశ్వే, దేవాః, యజమానః, చ, సీదత. [54]

పదార్థః :—(ఉత్)ఉత్కృష్టరీత్యా(బుధ్యస్వ)జానీహి(అగ్నే)విద్యయా సుప్రకాశితే స్త్రి!పురుష వా(ప్రతి)(జాగృహి)అవిద్యానిద్రాం త్యక్త్వా విద్యయా చేత (త్వమ్)స్త్రీ (ఇష్టాపూర్తే) ఇష్టం సుఖం విద్వత్సత్కరణ మీశ్వరారాధనం సత్సంగతికరణం సత్యవిద్యాదిదానం చ పూర్తం పూర్ణ బలం బ్రహ్మచర్యం విద్యాలంకరణం పూర్ణం యౌవనం పూర్ణం సాధనోపసాధనం చ తే (సమ్) సమ్యక్ (సృజేథామ్)నిష్పాదయేతమ్. అత్ర వ్యత్యయేనాత్మనే పదమ్(అయమ్)పురుషః(చ) (అస్మిన్) వర్తమానే(సధస్థే)సహస్థానే(అధి)ఉపరి(ఉత్తరస్మిన్)ఆగామిని (విశ్వే)సర్వే (దేవాః)విద్వాంసః (యజమానః)పురుషః (చ) స్త్రీ(సీదత)అవస్థితా భవత ॥౫౪॥ అన్వయః :—హే అగ్నే త్వముద్బుధ్యస్వ సర్వాన్ ప్రతి జాగృహి త్వమయం చాస్మిన్సధస్థ ఉత్తరస్మింశ్చ సదేష్టాపూర్తే సంసృజేథామ్. విశ్వే దేవా యజమానశ్చైతస్మిన్నధి సీదత. ॥౫౪॥ భావార్థః :—యథాఽగ్నియజమానౌ సుఖం పూర్ణాం సామగ్రీం చ సాధ్నుత స్తథా కృతవివాహాః స్త్రీ పురుషా అస్మిన్ జగతి సమాచరన్తు.యదా వివాహాయ దృఢప్రీతీ స్త్రీపురుషౌ భవేతాం తదా విదుష ఆహూయైతేషాం సన్నిధౌ వేదోక్తాః ప్రతిజ్ఞాః కృత్వా పతిః పత్నీ చ భవేతామ్. ॥౫౪॥

పదార్థము :—అగ్నే = సువిద్యచే ప్రకాశమానుడవగు పురుషుడా ! లేక ఓ స్త్రీ : నీవు, ఉద్బుధ్యస్వ = బాగుగా జ్ఞానమును పొందుము. అందఱిపట్ల, ప్రతి జాగృహి = అవిద్యానిద్రను త్యజించి విద్యచే చైతన్యుడవు కమ్ము ! త్వం చ అయమ్ = స్త్రీవి యైన నీవు ఈ పురుషుడు మీరివురు, అస్మిన్ సధస్థే = ఇప్పటికలిసి కూర్చును నీస్థానమందును, ఉత్తరస్మిన్ = ఇకముందు సమయమునను. నిరంతరము. ఇష్టాపూర్తే = ఇష్టాపూర్తములను, సుఖము, విద్వత్సత్కారము, ఈశ్వరారాధనము, సత్సంగమొనర్చుట యివి యిష్టములు. పూర్ణబలము, బ్రహ్మచర్యము, విద్యాశోభ, పూర్ణయువావస్థ, సాధనోపసాధనము లివి పూర్తములు. ఈ రెంటిని, సంసృజేథామ్ = చక్కగా సాధించుచుండుడు. విశ్వే దేవాః = సకలవిద్వాంసులు,చ = మఱియు, యజమానః = యజ్ఞమొనరించువాడును, [చ = స్త్రీయును] ఈ స్థానమందు, అధి సీదత = ఉన్నతిపూర్వకముగ స్థిరులయ్యెదరుగాక ! ॥౫౪॥

భావార్థము :—సుగంధద్రవ్య హోమముచే నగ్ని యెటుల ఇష్టసుఖము నిచ్చునో, యజ్ఞకర్త యజ్ఞసామగ్రిని పూర్తిగ సమకూర్చునో, అటులనే ఉత్తమ వివాహమొనర్చుకొన్న స్త్రీ పురుషులీ జగత్తు నందాచరణ మొనర్చవలయును. వివాహమునకు స్త్రీ పురుషులు (దృఢప్రీతిగల) వారైనప్పుడు విద్వాంసులను పిలచి వారలయెదుట వేదోక్త ప్రతిజ్ఞల నొనర్చి పతిపత్నులు కావలయును. ॥౫౪॥

౫౫ యేన వహాసీత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.
పున స్తమేవ విషయ మాహ. మరల నా విషయమే.

యేన వహాసి సహస్రం యేనాగ్నే సర్వవేదసమ్ ।
తేనేమం యజ్ఞం నో నయ స్వర్దేవేషు గన్తవే ॥ ॥౫౫॥

యేన, వహాసి, సహస్రమ్, యేన, అగ్నే, సర్వవేదసమితి సర్వ + వేదసమ్, తేన, ఇమమ్, యజ్ఞమ్, నః, నయ, స్వః, దేవేషు, గన్తవే. [55]

పదార్థః :—(యేన) ప్రతిజ్ఞాతేన కర్మణా (వహాసి) (సహస్రమ్)అసంఖ్యం గృహాశ్రమవ్యవహారం (యేన)విజ్ఞానేన (అగ్నే)విద్వన్ విదుషి! వా(సర్వవేదసమ్)సర్వై ర్వేదై రుక్తం కర్మ(తేన)

(ఇమమ్)గృహాశ్రమమ్(యజ్ఞం) సంగంతవ్యమ్(నః)అస్మాన్(నయ)(స్వః) సుఖమ్(దేవేషు) విద్వ త్సు(గన్తవే)గన్తుం ప్రాప్తుమ్ ॥౫౫॥ అన్వయః :—హే అగ్నే! త్వం దేవేషు స్వర్గన్తవే యేన సహస్రం వహసి యేన సర్వవేదసం వహసి తేనేమం యజ్ఞం నోఽస్మాన్నయ. ॥౫౫॥ భావార్థః :—వివాహ ప్రతిజ్ఞా స్వీయమపి ప్రతిజ్ఞా కారయితవ్యా. హే స్త్రీ పురుషౌ! యువాం యథా స్వ హితాయాచరతం తథాస్మాకం మాతాపిత్రాచార్యాతిథీనాం సుఖాయాపి సతతం ప్రయేథామితి.॥౫౫॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా! లేక విదుషీమణీ! దేవేషు = విద్వాంసులలో, స్వః = సుఖమును, గన్తవే = పొందుటకై, యేన = ప్రతిజ్ఞయొనర్చిన యే కర్మచే, సహస్రమ్ = గృహాశ్రమము నందలి యసంఖ్యములైన వ్యవహారములను, వహసి = పొందుచున్నావో, ఇంకియు, యేన = ఏ విజ్ఞానముచే, సర్వవేదసమ్ = సకలవేదములందు చెప్పబడినకర్మను యథావలెగ నిర్వహించుచున్నావో, తేన = దానిచే, ఇమమ్ యజ్ఞమ్ = సంగతికి యోగ్యమైన ఈ గృహాశ్రమయజ్ఞమును, నః = మాకు, నయ = లభింపజేయుము. ॥౫౫॥

భావార్థము :— వివాహప్రతిజ్ఞలంటే ప్రతిజ్ఞయు నెసరింపజేయవలయును :—స్త్రీపురుషులారా! మీయిరువురు స్వహితమునకై యెటు లాచరించెదరో యటులనే మాతాపితరులైన మా సుఖముకొఱకు ఆచార్యాతిథుల సుఖము కొఱకును నిరంతరము ప్రవర్తింపుడు. ॥౫౫॥ (౨౭౪)

౨౭౫ అయం త ఇత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మరల నా విషయమే.

అయం తే యోనిర్ృత్వియో యతో జాతో అరోచథాః ।
తఞ్జానన్నగ్న ఆ రోహాథానో వర్ధయా రయిమ్ ॥ ॥౫౬॥

అయమ్, తే, యోనిః ఋత్వియః, యతః, జాతః, అరోచథాః, తమ్, జానన్, అగ్నే, ఆ, రోహ, అథ, నః, వర్ధయ, రయిమ్. [56]

పదార్థః :—(అయమ్)(తే) తవ (యోనిః) గృహమ్ (ఋత్వియః) ఋతుః ప్రాప్తోఽస్య సః (యతః) యస్య విద్యాధ్యయన స్యాధ్యాపనస్య చ సకాశాత్(జాతః)జాతా చ (అరోచథాః) ప్రదీప్యేథాః (తమ్)(జానన్)జానన్తీ చ (అగ్నే)విద్వన్ విదుషి చ(ఆ)(రోహ) (అథ) ఆనన్తర్యే. నిపాతస్య చేతి దీర్ఘః(నః) అస్మాకమ్ (వర్ధయ)అన్యేషామపీతి దీర్ఘః(రయిమ్) సంపత్తిమ్ ॥౫౬॥ అన్వయః: హే అగ్నే! యోఽయం తే తవ ఋత్వియో యోని రస్తి యతో జాతో జాతా త్వం చారోచథా స్తం జానన్ జానన్తీ చారోహాథ నో రయిం వర్ధయ ॥౫౬॥ భావార్థః :—వివాహే స్త్రీ పురుషా భ్యా మియమపి ద్వితీయా ప్రతిజ్ఞా కారయితవ్యా, యేన బ్రహ్మచర్యేణ యయా విద్యయా చ యువాం స్త్రీ పురుషౌ కృతకృత్యౌ భవథ స్తత్తాం చ సదైవ ప్రచారయతమ్. పురుషార్థేన ధనాదికం చ వర్ధ యిత్వైతత్ సన్మార్గే వీతమ్. ఇత్యేతత్ సర్వం హేమన్త ఋతౌ వ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్. ॥౫౬॥

పదార్థము :—అగ్నే = విద్వాంసుడా! లేక విదుషీమణీ! తే = నీయొక్క, అయమ్ = ఏయీ, ఋత్వియః = సమయము[ఋతుకాలము]ను పొందిన, యోనిః = గృహమున్నదో. యతః = ఏవిద్య నభ్యసించుట వలన, జాతః = ప్రసిద్ధుడవై లేక ప్రసిద్ధురాలవై, అరోచథాః = ప్రకాశి[తురాలవు]

తుడవగుదువో, తమ్ జానన్ = ఆ విద్యను ఎఱుగుము, ఆ రోహ = ధర్మము నందారూఢుడవు, ఆరూఢురాలవు కమ్ము. అథ = దీని తర్వాత, నః రయిం వర్ధస్వ = మా సంపత్తిని వర్ధింప జేయుము.

భావార్థము :—స్త్రీపురుషులచే వివాహమునందే రెండవ ప్రతిజ్ఞను గూడ చేయించవలయును:— ఏ బ్రహ్మచర్యముచే, ఏ విద్యచే మీదంపతు లిరువురు కృతకృత్యులగు చున్నారో, ఆ బ్రహ్మచర్యమును, ఆ విద్యను సతతము ప్రచారమొనర్చుచుండుడు. పురుషార్థముచే ధనాదులవృద్ధి జేయించి దానిని సుమార్గమునందు వినియోగించుడు.

ఇదియంతయు హేమంతర్తువు వ్యాఖ్యానము. ॥౨౬॥ (౨౭౫)

౨౭. తపశ్చేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః. ఋతవో దేవతాః. స్వరాడుత్కృతిశ్ఛన్దః. షడ్జః స్వరః.

అథ శిశిరస్య ఋతోర్వర్ణనమాహ. ఇందు శిశిరఋతువు వర్ణన చేయబడుచున్నది.

తపశ్చ తపస్యశ్చ శైశిరావృతూ అగ్నేరన్తః శ్లేషో௨సి కల్పేతాం ద్యావాపృథివీ కల్పన్తామాప ఓషధయః కల్పన్తామగ్నయః పృథఙ్మమ జ్యైష్ఠ్యాయ సవ్రతాః। యే అగ్నయః సమనసో௨న్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే శైశిరావృతూ అభికల్పమానా ఇన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు తయా దేవతయా௨ఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥

తపః, చ, తపస్యః, చ, శైశిరౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అగ్నేః, అన్తఃశ్లేష ఇత్యన్తః+శ్లేషః, అసి, కల్పేతామ్, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, కల్పన్తామ్, ఆపః, ఓషధయః, కల్పన్తామ్, అగ్నయః పృథక్, మమ, జ్యైష్ఠ్యాయ, సవ్రతా ఇతి స + వ్రతాః, యే, అగ్నయః, సమనస ఇతి స+మనసః, అన్తరా, ద్యావాపృథివీ ఇతి ద్యావాపృథివీ, ఇమే ఇతీమే, శైశిరౌ, ఋతూ ఇత్యృతూ, అభికల్పమానా ఇత్యభి+కల్పమానాః, ఇన్ద్రమివేతీన్ద్రమ్ + ఇవ, దేవాః, అభిసంవిశన్త్విత్యభిసమ్+విశన్తు, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే ఇతి ధ్రువే, సీదతమ్.

పదార్థః :—(తపః) యస్తాపహేతుః స మాఘో మాసః (చ) (తపస్యః) తపో ధర్మో విద్యతే௨స్మిన్ స ఫాల్గునో మాసః (చ) (శైశిరౌ) శిశిరర్తౌ భవౌ (ఋతూ) స్వలిఙ్గప్రాపకౌ (అగ్నేః) (అన్తఃశ్లేషః) మధ్యప్రవేశః (అసి) (కల్పేతామ్) (ద్యావాపృథివీ) (కల్పన్తామ్) (ఆపః) (ఓషధయః) (కల్పన్తామ్) (అగ్నయః) పావకాః (పృథక్) (మమ) (జ్యైష్ఠ్యాయ) (సవ్రతాః) సమాననియమాః (యే) (అగ్నయః) (సమనసః) సమానమనోనిమిత్తాః (అన్తరా) మధ్యే (ద్యావా పృథివీ) ప్రకాశభూమీ (ఇమే) (శైశిరౌ) శిశిరఋతుసంపాదకౌ (ఋతూ) (అభికల్పమానాః) సంపాదయన్తః (ఇన్ద్రమివ) ఐశ్వర్యమివ (దేవాః) విద్వాంసః (అభిసంవిశన్తు) (తయా) (దేవతయా) పూజ్యతమయా వ్యాప్తయా బ్రహ్మాఖ్యయా సహ (అఙ్గిరస్వత్) ప్రాణవత్ (ధ్రువే) దృఢే (సీదతమ్) సీదతః ॥౨౭॥ అన్వయః :—హే ఈశ్వర! మమ జ్యైష్ఠ్యాయ తపశ్చ తపస్యశ్చ శైశిరావృతూ సుఖకారకౌ భవతః త్వం యయోరగ్నేరన్తః

శ్లేషోఽసి తాభ్యాం ద్యావాపృథివీ కల్పేతా మాప ఓషధయశ్చ కల్పన్తామ్. సవ్రతా అగ్నయః పృథక్ కల్పన్తాం యే సమనసోఽగ్నయ ఇమే ద్యావాపృథివీ అన్తరా శైశిరావృతూ అభికల్పమానాః సన్తి తానిన్ద్రమివ దేవా అభిసంవిశన్తు. హే స్త్రీపురుషౌ! యువాం తయా దేవతయా సహాఙ్గిరస్వద్ వర్తమానౌ ధ్రువే ద్యావా పృథివీ ఇవ సీదతమ్. ॥౫౭॥ భావార్థః :—అత్రోపమాలంకారః. మనుష్యైః ప్రత్యృతుసుఖ మీశ్వరాదేవ యాచనీయమ్. ఈశ్వరస్య విద్యుదన్తః ప్రవిష్టత్వాత్సర్వే పదార్థాః స్వస్వ నియమేన సమర్థా భవన్తి విద్వాంసః సర్వపదార్థగత విద్యుదగ్నీనాం గుణదోషాన్ విజానన్తు స్త్రీ పురుషౌ గృహాశ్రమే స్థిరమతీ శైశిరం సుఖం భుఞ్జాతామ్. ॥౫౭॥

పదార్థము :—ఓ యీశ్వరా ! మమ జ్యైష్ఠ్యాయ = నా జ్యేష్ఠత్వము కొఱకు, తపః = తాపమును వృద్ధిజేయు మాఘమాసము, చ = మఱియు, తపస్యః = తాపముగల ఫాల్గుణమాసము, చ = ఈరెండు, శైశిరౌ = శిశిరర్తువునందు ప్రఖ్యాతములై, ఋతూ = స్వచిహ్నములను పొందునవియై సుఖదాయకములగు చున్నవి. నీవు ఏ రెంటికి, అగ్నేః = అగ్నికికూడ, అంతః శ్లేషః అసి = మధ్యమున ప్రవిష్టుడవై యున్నావో, ఆ రెంటిద్వారా, ద్యావాపృథివీ = భూమ్యాకాశములు. కల్పేతామ్ = సమర్థములగుగాక. ఆపః = జలములు, ఓషధయః = ఓషధులు, కల్పంతామ్ = సమర్థములగు గాక ! సవ్రతాః = ఒకేమాదిరి నియమమునందున్న, అగ్నయః = విద్యుదాద్యగ్నులు, పృథక్ = వేరువేరుగ, కల్పంతామ్ = సమర్థములగు గాక : యే సమనసః = ఒకేవిధమైన మనస్సుకు నిమిత్తములైన యే, అగ్నయః = అగ్నులున్నవో యావిద్యుదాద్యగ్నులు, ఇమే ద్యావాపృథివీ = ఈ భూమ్యాకాశములకు అంతరా = మధ్యన జరుగు, శైశిరౌ = శిశిరర్తుసాధకములైన, ఋతూ = మాఘఫాల్గుణమాసములను, అభికల్పమానాః = సమర్థము లొనర్చుచున్నవి, ఆ యగ్నులందు, ఇంద్రమివ = ఐశ్వర్యమువలె దేవాః = విద్వాంసులు, అభిసంవిశన్తు = జ్ఞానపూర్వకముగ ప్రవేశించెదరు గాక ! ఓ దంపతులారా ! మీరిరువురు, తయా దేవతయా = పూజనీయుడు సర్వవ్యాపకుడు జగదీశ్వరుడునగు నా దేవతతో, అఙ్గిరస్వత్ = ప్రాణమువలె నున్నవారలై, ఈ భూమ్యాకాశములవలె, ధ్రువే = దృఢులై, సీదతమ్ = స్థిరులుగుండు. ॥౫౭॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రము నందుపమాలంకారమున్నది. మానవులు సకలర్తువు లందీశ్వరుని నుండియే సుఖమును వాంఛించవలయును, ఈశ్వరుడగ్ని విద్యుత్తుల మధ్యను గూడ వ్యాపించి యున్నాడు. కనుక సకల పదార్థములు వానివాని నియమములచే కార్యమందు సమర్థములగు చున్నవి విద్వాంసులు సమస్తవస్తువులందు వ్యాప్తమైయున్న విద్యుదగ్నుల గుణదోషములనెఱుగవలయును. స్త్రీ పురుషులు గృహాశ్రమమునందు స్థిరబుద్ధిగలవారలై శిశిరర్తుసుఖములను భోగించవలయును.

---

౫౮ పరమేష్ఠీ త్వేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, విదుషీ దేవతా, భురిక్ బ్రాహ్మీ బృహతీ ఛందః, మధ్యమః స్వరః.

స్త్రియా కిం కార్య మిత్యాహ. స్త్రీ ఏమి చేయవలయును ?

పరమేష్ఠీ త్వా సాదయతు దివస్పృష్ఠే జ్యోతిష్మతీమ్ ।
విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయ విశ్వం జ్యోతి ర్యచ్ఛ ।
సూర్యస్తేఽధిపతిస్తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద ॥ ॥౫౮॥

పరమేష్ఠీ, పరమేష్ఠీతి పరమేఽస్థీ, త్వా, సాదయతు, దివః, పృష్ఠే, జ్యోతిష్మ

తిమ్, విశ్వస్మై, ప్రాణాయ, అపానాయేత్యప+అనాయ, వ్యానాయేతి వి+అనాయ, విశ్వమ్, జ్యోతిః, యచ్ఛ, సూర్య, తే, అధిపతిరిత్యధి+పతిః, తయా, దేవతయా. అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువా, సీద. [58]

పదార్థః :-(పరమేష్ఠీ)పరమ ఆకాశేఽభివ్యాప్య స్థితః(త్వా)(సాదయతు)స్థాపయతు(దివః)ప్రకాశస్య(పృష్ఠే) ఉపరి(జ్యోతిష్మతీమ్) ప్రశస్తాని జ్యోతీంషి జ్ఞానాని విద్యన్తేఽస్యాం తామ్ (విశ్వస్మై) సర్వస్మై (ప్రాణాయ) (అపానాయ) (వ్యానాయ) (విశ్వమ్) సర్వమ్ (జ్యోతిః) ప్రకాశమ్(యచ్ఛ) (సూర్యః)సూర్య ఇవ వర్తమానః (తే) తవ (అధిపతిః)స్వామీ (తయా) పత్యాఖ్యయా (దేవతయా) దివ్యగుణ యుక్తయా (అఙ్గిరస్వత్) (ధ్రువా) దృఢా (సీద) స్థిరా భవ. ॥౫౮॥ అన్వయః:— హే స్త్రి! పరమేష్ఠీ జ్యోతిష్మతీం త్వా దివస్పృష్ఠే విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయసాదయతు త్వం విశ్వం జ్యోతిః సర్వాభ్యః స్త్రీభ్యో యచ్ఛ యస్యాస్తే తవ సూర్య ఇవాధిపతిరస్తి తయా దేవతయా సహ వర్తమానాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువా సీద. ॥౫౮॥ భావార్థః :-అత్రోపమా వాచక లుప్తోపమాలంకారౌ. యేన పరమేశ్వరేణ యః శరదృతురచిత స్తస్యోపాసనాపురస్సరం తం యుక్త్యా సేవిత్వా స్త్రీ పురుషాః సుఖం సదా వర్ధయన్తు. ॥౫౮॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ ! పరమేష్ఠీ = మహాకాశమునందు వ్యాప్తుడై స్థితుడైన పరమేశ్వరుడు' జ్యోతిష్మతీమ్ = ప్రశస్తజ్ఞానయుతవైన, త్వా = నిన్ను. దివః పృష్ఠే = ప్రకాశము యొక్క యుత్తమభాగమునందు, విశ్వస్మై ప్రాణాయఅపానాయ వ్యానాయ = సమస్త ప్రాణాపాన వ్యానాదుల యదార్థ క్రియ జరుగుటకై, సాదయతు = స్థితమొనర్చును గాక; నీవందఱి స్త్రీలకై, విశ్వమ్ జ్యోతిః = జ్ఞాన ప్రకాశము నంతటిని, యచ్ఛ = ఒసగుము. తే సూర్యః అధిపతిః = ఏనీకు సూర్యునివంటి స్వామి యున్నాడో, తయా దేవతయా = అట్టి సుగుణవంతుడైన పతితోగూడి, అంగిరస్వత్ = సూర్యునివలె, ధృవా = దృఢత్వముతో, సీద = స్థిరురాలవు కమ్ము. ॥౫౮॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు ఉపమా వాచకలుప్తోప మాలంకారము లున్నవి. ఏ పరమేశ్వరుడే శరదృతువును నిర్మించెనో అతని యుపాసనా పురస్సరముగ దానిని యుక్తిచే సేవించి నరనారీమణులు సదా సుఖమును పెంపొందజేయవలయును. ॥౫౮॥ (౭౭౭)

---

౭౭౮ లోకం పృణేత్యస్య పరమేష్ఠీ ఋషిః, ఇంద్రాగ్నీ దేవతే, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ మఱల విషయ మయ్యెదియే.

లోకం పృణ ఛిద్రం పృణాథో సీద ధ్రువా త్వమ్ ।

ఇన్ద్రాగ్నీ త్వా బృహస్పతి రస్మిన్ యోనా వసీషదన్ ॥ ॥౫౯॥

లోకమ్, పృణ, ఛిద్రమ్,పృణ, అథో ఇత్యథో. సీద, ధ్రువా, త్వమ్, ఇన్ద్రాగ్నీ, ఇతీన్ద్రాగ్నీ, త్వా, బృహస్పతిః, అస్మిన్, యోనౌ, అసీషదన్నిత్యసీసదన్. [59]

పదార్థః :-(లోకమ్)ఇమం పరం చ(పృణ)సుఖయ(ఛిద్రమ్)(పృణ)పిపూర్ధి(అథో) (సీద) (ధ్రువా) నిశ్చలా (త్వమ్) (ఇన్ద్రాగ్నీ) ఇన్ద్రః పరమైశ్వర్యశ్చాగ్ని ర్విజ్ఞాతా చ తౌ (త్వా) త్వామ్

(బృహస్పతిః) అధ్యాపకః (అస్మిన్) (యోనౌ) గృహాశ్రమే (అసీషదన్) స్థాపయన్తు. ॥౫౯॥ అన్వయః :—హే స్త్రి! త్వం లోకం పృణ ఛిద్రం పృణ ధ్రువా సీదాధో ఇన్ద్రాగ్నీ బృహస్పతి శ్చాస్మిన్ యోనౌ త్వాఽసీషదన్. ॥౫౯॥ భావార్థః :—సుదక్షయా స్త్రియా గృహకృత్యసాధనాని పూర్ణాని కృత్వా కార్యాణి సాధనీయాని విదుషాం విదుషీణాం చ గృహాశ్రమకృత్యేషు ప్రీతి ర్యథా స్యాత్తథోపదేష్టవ్యమ్. ॥౫౯॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ! త్వమ్ = నీవు, లోకమ్ = ఈ లోకమును, పరలోకమును, పృణ = సుఖయుక్తముగ నొసర్చుము, ఛిద్రమ్ = స్వకీయలోపములను, పృణ = పూర్తిజేసుకొనుము. మఱియు ధ్రువా = నిశ్చలత్వముతో, సీద = గృహమునందు కూర్చొనుము. అధో = దీని యనంతరము, ఇన్ద్రాగ్నీ = ఉత్తమ ధనికుడు జ్ఞానవంతుడు. మఱియు, బృహస్పతిః = అధ్యాపకుడు, అస్మిన్ యోనౌ = ఈ గృహాశ్రమమునందు, త్వా = నిన్ను, అసీషదన్ = స్థాపించెదరుగాక! ॥౫౯॥

భావార్థము :—సుదక్షురాలైన స్త్రీ గృహకార్యముల సాధనములను పూర్తిగ సమకూర్చుకొని సకల కార్యములను సాధించవలయును. విద్వాంసులకు విదుషీమణులకు గృహాశ్రమ కర్తవ్యములందు ప్రీతి కలుగు నటుల ఉపదేశించవలయును. ॥౫౯॥ (౭౭౮)

౬౦ తా అస్యేత్యస్య ప్రియమేధా ఋషిః, ఆపో దేవః, విరాడనుష్టుప్ ఛన్దః, గాంధారః స్వరః.

అధ రాజప్రజా ధర్మ మాహ. రాజప్రజా ధర్మమును చెప్పెను.

తా అస్య సూదదోహసః సోమꣳ శ్రీణన్తి పృశ్నయః ।
జన్మన్దేవానాం విశస్త్రిష్వారోచనేదివః ॥ ॥౬౦॥

తాః, అస్య, సూదదోహస ఇతి సూద+దోహసః, సోమమ్, శ్రీణన్తి, పృశ్నయః, జన్మన్, దేవానామ్, విశః, త్రిషు, ఆ, రోచనే, దివః. [౬౦]

పదార్థః :—(తాః) (అస్య) సభాధ్యక్షస్య (సూదదోహసః) సూదాః పాకకర్తారో దోహసః ప్రపూరకాశ్చ యాసు తాః (సోమమ్) సోమవల్ల్యాద్యోషధి రసాన్వితం పాకమ్ (శ్రీణన్తి) పచన్తి (పృశ్నయః) ప్రష్ట్యః (జన్మన్) జన్మని (దేవానామ్) విదుషామ్ (విశః) యా విశన్తి (త్రిషు) వేదరీత్యా కర్మోపాసనాజ్ఞానేషు (ఆ) (రోచనే) ప్రకాశనే (దివః) ద్యోతనాత్మకస్య పరమాత్మనః ॥౬౦॥ అన్వయః యా విద్యా సుశిక్షాన్వితా దేవానాం జన్మన్ పృశ్నయః సూదదోహస త్రిషు దివో రోచనే చ ప్రవర్తమానా విశః సన్తి తా అస్య సోమ మాశ్రీణన్తి. ॥౬౦॥ భావార్థః :—ప్రజాపతిభిః సర్వాః ప్రజాః విద్యాసుశిక్షాగ్రహణే నియోజనీయాః ప్రజాశ్చ నియుఞ్జన్తు. నహ్యేతేన వినా కర్మోపాసనాజ్ఞానేశ్వరాణాం యథార్థో బోధో భవితు మర్హతి. ॥౬౦॥

పదార్థము :—విద్యా సుశిక్షాయుతులు, దేవానాం జన్మన్ = విద్వాంసుల జన్మవిషయములో, పృశ్నయః = ప్రశ్నించువారు, సూదదోహసః = పాచకులను కార్యపూరకులను గలిగియున్నవారలు, త్రిషు = వైదికములగు జ్ఞానకర్మోపాసనలందును, దివః రోచనే = సమస్త జనులకు అంతః ప్రకాశకుడగు పరమాత్మయొక్క ప్రకాశమునందు మెలగు, విశః = ఏ ప్రజలున్నారో, తాః = వారు, అస్య = ఈ సభాధ్యక్షుడగు రాజుయొక్క, సోమమ్ = సోమవల్ల్యాద్యోషధుల రసములతో కలిసియున్న

భోజ్యపదార్థములను, ఆ = అన్నివైపులనుండి, శ్రీణంతి = పాకమొనర్చు చున్నారు ॥౬౦॥

భావార్థము :- ప్రజాపాలకులు సమస్తప్రజలను విద్యా సుశిక్షాగ్రహణయుక్తులందు ప్రవర్తింపవలయును, ప్రజలును స్వయముగ నియుక్తులు గావలయును. ఇటు లొనర్చినచో జ్ఞానకర్మోపాసనలు, ఈశ్వరుని యథార్థజ్ఞానము ఎన్నటికి కలుగజాలవు. ॥౬౦॥ (౭౫౯)

---

౭౬౦ ఇంద్రం విశ్వా ఇత్యస్య మధుచ్ఛందా ఋషిః, ఇంద్రో దేవతా, నిచృదనుష్టుప్ ఛన్దః, గాన్ధారః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయమే.

ఇన్ద్రం విశ్వా అవీవృధన్ సముద్రవ్యచసం గిరః ।
రథీతమꣳ రథీనాం వాజానాꣳ సత్పతిం పతిమ్ ॥ ॥౬౧॥

ఇన్ద్రమ్, విశ్వాః, అవీవృధన్, సముద్రవ్యచసమితి సముద్ర + వ్యచసమ్, గిరః, రథీతమమ్, రథితమమితి రథి + తమమ్, రథీనామ్, రథినామితి రథి + నామ్, వాజానామ్, సత్పతిమితి సత్ + పతిమ్ పతిమ్. [61]

పదార్థః :-(ఇన్ద్రమ్) పరమైశ్వర్యయుక్తం సభేశమ్. (విశ్వాః) అఖిలాః (అవీవృధన్) వర్ధయన్తు (సముద్రవ్యచసమ్) సముద్రస్యాన్తరిక్షస్య వ్యచో వ్యాప్తిర్యస్య తమ్ (గిరః) విద్యాసుశిక్షాన్వితా వాణ్యః (రథీతమమ్) అతిశయితో రథీ. అత్ర ఈద్రథినః ౮.౨.౧౭. ఇతి వార్త్తికేన ఇకారాదేశః (రథీనామ్) శూరవీరాణామ్ మధ్యే. అత్రాన్యేషామితి దీర్ఘః (వాజానామ్) విజ్ఞానపరామ్ (సత్పతిమ్) సతాం వ్యవహారాణాం విదుషాం వా పాలకమ్ (పతిమ్) స్వామినమ్. ॥౬౧॥ అన్వయః :- విశ్వాగిరః సముద్రవ్యచసం రథీనాం వాజానాం సత్పతిం ప్రజానాం పతి మిన్ద్ర మవీవృధన్. ॥౬౧॥ భావార్థః :-రాజప్రజాజనా రాజధర్మయుక్త మీశ్వర మివ వర్తమానం న్యాయాధీశం సభాపతిం సతతం ప్రోత్సాహయన్తు. ఏవం సభాపతి రేతాంశ్చ. ॥౬౧॥

పదార్థము :-విశ్వాః గిరః = విద్యాశిక్షలతో గూడిన సమస్త వాణులు, సముద్రవ్యచసమ్ = ఆకాశమువలె వ్యాప్తిగలవాడు, రథీనామ్ = శూరవీరులందు, రథీతమమ్ = శ్రేష్ఠశూరవీరుడు, వాజానామ్ = విజ్ఞానులను, సత్పతిమ్ = సద్వ్యవహారములను-విద్వాంసులనురక్షించువాడు, పతిమ్ = ప్రజల స్వామి, ఇంద్రమ్ = పరమసంపత్తియుక్తుడు నైన సభాపతిని, అవీవృధన్ = వృద్ధిజెందించుడు.

భావార్థము :-రాజు ప్రజలు రాజధర్మయుక్తుడు, ఈశ్వరునివలె నున్నవాడు, న్యాయాధీశుడు నగు సభాపతిని సతతము ప్రోత్సహించవలయును. అటులనే సభాపతియు నీ ప్రజలను రాజపురుషులను ప్రోత్సాహపఱచవలయును. ॥౬౧॥ (౭౬౦)

---

౭౬౧ ప్రోథ దశ్వ ఇత్యస్య వశిష్ఠ ఋషిః, అగ్నిర్ దేవతా, విరాట్ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

పునస్తమేవ విషయ మాహ. మఱల నా విషయమే.

ప్రోథదశ్వో న యవసేఽవిష్యన్యదా మహః సంవరణాద్వ్యస్థాత్।
ఆదస్య వాతో అను వాతి శోచి రధ స్మ తే వ్రజనం కృష్ణ మ సి ॥౬౨॥

ప్రోథత్, అశ్వః, న, యవసే, అవిష్యన్, యదా, మహః, సంవరణాదితి సమ్+వరణాత్, వి, అస్థాత్, ఆత్, అస్య, వాతః, అను, వాతి, శోచిః, అధ, స్మ, తే. వ్రజనమ్, కృష్ణమ్, అస్తి. [62]

పదార్థః :–(ప్రోథత్) పర్యాప్నుయాత్ (అశ్వః) వాజీ (న)ఇవ(యవసే) బుసాద్యాయ (అవిష్యన్) రక్షణాదికం కుర్వన్ (యదా) (మహః) మహతః(సంవరణాత్)ఆచ్ఛాదనాత్ (వి) (అస్థాత్) తిష్ఠేత్(ఆత్)(అస్య)(వాతః)గన్తా(అను) (వాతి)గచ్ఛతి (శోచిః) ప్రకాశః(అధ)అథ(స్మ)ఏవ(తే) తవ(వ్రజమ్)గమనమ్(కృష్ణమ్) కర్షకమ్ అస్తి. ॥౬౨॥ అన్వయః :–హే రాజన్! భవాన్ యవసేఽశ్వో న ప్రజాః ప్రోథత్. యదా మహః సంవరణా దవిష్యన్ వ్యస్థాదాదస్య తే తవ ప్రజనం కృష్ణం శోచి రస్తి. అధ స్మాస్య తవ వాతోఽనువాతి. ॥౬౨॥ భావార్థః :–అత్రోపమాలంకారః. యథా పాలనాత్తురంగాః పుష్టా భూత్వా కార్యసిద్ధికరా భవన్తి తథైవ న్యాయేన సంపాలితాః ప్రజాః సన్తుష్టా భూత్వా రాజ్యం వర్ధయన్తి. ॥౬౨॥

పదార్థము :–రాజా ! నీవు, యవసే = పొట్టుకొఱకు, అశ్వః న = గుఱ్ఱమువలె ప్రజలను, ప్రోథత్ = సమర్థ మొనర్చుము. యదా = ఎప్పుడు,మహః సంవరణాత్ = పెద్ద ఆఛ్ఛాదనమునుండి, అవిష్యన్ = రక్షాదులొనర్చుచు, వ్యస్థాత్ = స్థితుడవయ్యెదవో; ఆత్ = మఱల, అస్య తే = ఈ నీ యొక్క, వ్రజనమ్ = నడచునది. కృష్ణమ్ = ఆకర్షించునదియునగు, శోచిః = ప్రకాశము, అస్తి = ఉన్నది. అధ స్మ = దీనితర్వాత నిశ్చయముగ, నీయొక్క, వాతః = కొలిబంటు, అను వాతి = వెనుక అనసరించి నడచుచున్నాడు. ॥౬౨॥

భావార్థము :–ఇందుపమాలంకార మున్నది. రక్షింపబడిచే అశ్వము లెటుల పుష్టములై కార్య సిద్ధియొనర్చుటకై సమర్థములగు చున్నవో అటులనే న్యాయముచే రక్షించబడిన ప్రజ సంతోషము జెంది రాజ్యమును పెంపొందించును. ॥౬౨॥ (౭౮౧)

---

౭౮౨ ఆయోష్ట్వేత్యస్య వశిష్ఠ ఋషిః, విదుషీ దేవతా, విరాట్ త్రిష్టుప్ ఛందః, ధైవతః స్వరః.

విదుష్యా కిం కర్తవ్య మిత్యాహ. విదుషీ స్త్రీ ఏమి చేయవలయును ?

ఆయోష్ట్వా సదనే సాదయామ్యవత శ్ఛాయాయాᳬ సముద్రస్య హృదయే ।
రశ్మీవతీం భాస్వతీమా యా ద్యాం భాస్యా పృథివీ మోర్వన్తరిక్షమ్ ॥౬౩॥

ఆయోః, త్వా, సదనే, సాదయామి, అవతః, ఛాయాయామ్, సముద్రస్య, హృదయే, రశ్మీవతీమ్, రశ్మీవతీమితి రశ్మిఽవతీమ్, భాస్వతీమ్, ఆ, యా, ద్యామ్, భాసి, ఆ, పృథివీమ్, ఆ, ఉరు, అన్తరిక్షమ్. [63]

పదార్థః :–(ఆయోః) న్యాయానుగామినో దీర్ఘజీవితస్య (త్వా) త్వామ్ (సదనే) స్థానే (సాదయామి) (అవతః) రక్షణాది కుర్వతః (ఛాయాయామ్) ఆశ్రయే (సముద్రస్య) (హృదయే) మధ్యే (రశ్మీవతీమ్) ప్రశస్త విద్యాప్రకాశయుక్తామ్. అత్రాన్యేషామపీతి దీర్ఘః (భాస్వతీమ్) దేదీప్యమానా

మ్ (ఆ) (యా)(ద్యామ్) ప్రకాశమ్(భాసి) దీపయసి(ఆ) (పృథివీమ్) భూమిమ్ (ఆ)(ఉరు.)(అన్తరిక్షమ్) ఆకాశమ్. ॥౬౩॥ అన్వయః :- హే స్త్రి ! యా త్వం ద్యాం పృథివీ మన్తరిక్ష ముర్వాభాసి తాం రశ్మివతీం భాస్వతీం త్వా త్వామా యోః సదనేఽవతశ్ఛాయాయామా సాదయామి సముద్రస్య హృదయేఽహ మాసాదయామి. ॥౬౩॥ భావార్థః :- హే స్త్రి! సమ్యక్పాలకస్య పత్యుః సదనే తదాశ్రియే సముద్రవదక్షోభాం హృద్యాం త్వాం స్థాపయామి.త్వం గృహాశ్రమధర్మం ప్రకాశ్య పత్యాదీన్ సుఖయ త్వాం చైతే సుఖయన్తు. ॥౬౩॥

పదార్థము :-ఓ స్త్రీ ! యా = ఏ నీవు, ద్యామ్ = ప్రకాశమును, పృథివీమ్ = భూమిని, అంతరిక్షమ్ = ఆకాశమును, ఉరు = గొప్పగ, ఆ భాసి = ప్రకాశితమొనర్చుచున్నావో, రశ్మివతీమ్ = శుద్ధ విద్యాప్రకాశయుతవు, భాస్వతీమ్ = శోభను పొందుదానవు నగు,త్వా = ఆ నిన్ను, ఆ యోః సదనే = న్యాయానుకూలముగ నడచు చిరంజీవియగు పురుషుని స్థానమునందును, అవతః ఛాయాయామ్ = రక్షించు లొనర్చువాని ఆశ్రయమునందును, ఆసాదయామి = చక్కగ స్థాపించుచున్నాను. మఱియు, సముద్రస్య హృదయే = సముద్రము మధ్య, ఆ = శుద్ధముగ నేను స్థితమొనర్చుచున్నాను ॥౬౩॥

భావార్థము :-ఓస్త్రీ ! బాగుగ పాలించు పతియొక్క ఆశ్రయమునందు సముద్రమువంటి, అక్షుబ్ధవు, గంభీరురాలవు,ప్రియురాలవునగు నిన్ను స్థాపించుచున్నాను. నీవు గృహాశ్రమధర్మమును ప్రకాశింపజేయుము పత్యాదులను సుఖులుగ నొనర్చుము. నిన్నును పత్యాదులు సుఖముగనుంచుదురుగాక!

---

౭౮౩ పరమేష్ఠీ త్యస్య వశిష్ఠ ఋషిః, పరమాత్మా దేవతా, అకృతి శ్ఛన్దః, పఞ్చమః స్వరః,

దమ్పతీభ్యాం కథం భవితవ్య మిత్యాహ. స్త్రీ పురుషులు పరస్పర మెటు లుండవలయును ?

పరమేష్ఠీ త్వా సాదయతు దివస్పృష్ఠే వ్యచస్వతీం ప్రథస్వతీం దివం యచ్ఛ దివం దృꣳహ దివం మా హిꣳసీః । విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయ । సూర్యస్త్వాఽభిపాతు మహ్యా స్వస్త్యా ఛర్దిషా శన్తమేన తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్ ॥ ॥౬౪॥

పరమేష్ఠీ, పరమేస్థీతి పరమే+స్థీ, త్వా, సాదయతు, దివః, పృష్ఠే, వ్యచస్వతీమ్, ప్రథస్వతీమ్, దివమ్, యచ్ఛ, దివమ్, దృꣳహ, దివమ్, మా, హిꣳసీః, విశ్వస్మై, ప్రాణాయ, అపానాయేత్యప+ఆనాయ, వ్యానాయేతి వి+ఆనాయ, ఉదానాయేత్యుత్+ఆనాయ, ప్రతిష్ఠాయై, ప్రతిస్థాయా ఇతి ప్రతి+స్థాయై, చరిత్రాయ, సూర్యః, త్వా, అభి, పాతు, మహ్యా, స్వస్త్యా, ఛర్దిషా, శన్తమేనేతి శమ్+తమేన, తయా, దేవతయా, అఙ్గిరస్వత్, ధ్రువే, సీదతమ్. [64]

పదార్థః :-(పరమేష్ఠీ) పరమాత్మా (త్వా) త్వాం సతీం స్త్రియమ్ (సాదయతు) (దివః) కమనీయస్య గృహస్థ వ్యవహారస్య(పృష్ఠే)ఆధారే (వ్యచస్వతీమ్)ప్రశస్త విద్యావ్యాపికామ్ (ప్రథస్వతీమ్) బహుః ప్రథః ప్రఖ్యాతిః ప్రశంసా విద్యతే యస్యాం తామ్ (దివమ్)న్యాయప్రకాశమ్ (యచ్ఛ) దేహి

(దివమ్)విద్యాసూర్యమ్(దృంహ) (దివమ్) ధర్మప్రకాశమ్ (మా) (హింసీః) హింస్యాః (విశ్వస్మై) సమగ్రాయ(ప్రాణాయ) జీవన సుఖాయ(అపానాయ)దుఃఖనివృత్తయే(వ్యానాయ)వివిధ విద్యావ్యాప్తయే(ఉదానాయ)ఉత్కృష్టబలాయ(ప్రతిష్ఠాయై) సర్వత్ర సత్కారాయ (చరిత్రాయ) సత్కర్మానుష్ఠానాయ(సూర్యః)చరాచరాత్మేశ్వరః(త్వా)త్వామ్(అభి)సర్వతః(పాతు)రక్షతు(మహ్యా)మహత్యా(స్వస్త్యా) సత్క్రియయా(ఛర్దిషా)సత్యాసత్యదీప్తేన(శన్తమేన)అతిశయసుఖేన(తయా)(దేవతయా)(అఙ్గిరస్వత్)(ధ్రువే)పురుషః స్త్రీ చ (సీదతమ్) ॥౬౪॥ అన్వయః :—హే స్త్రి! పరమేష్ఠీ విశ్వస్మై ప్రాణాయాపానాయ వ్యానాయోదానాయ ప్రతిష్ఠాయై చరిత్రాయ దివస్పృష్ఠే ప్రథస్వతీం వ్యచస్వతీం యాం త్వా త్వాం సాదయతు సా త్వం దివం యచ్ఛ, దివం దృంహ, దివం మా హింసీః, సూర్యో మహ్యా స్వస్త్యా శన్తమేన ఛర్దిషా త్వాఽభిపాతు సపతిస్త్వం చ తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వద్ ధ్రువే సీదతమ్. ॥౬౪॥ భావార్థః :—పరమేశ్వర ఆజ్ఞాపయతి యథా శిశిరర్తుః సుఖప్రదో భవతి తథా స్త్రీపురుషౌ పరస్పరం సంతుష్టౌ భూత్వా సర్వాణ్యుత్తమాని కర్మాణ్యనుష్ఠాయ దుష్టాని త్యక్త్వా పరమేశ్వరోపాసనయా చ సతతం ప్రమోదేతామ్. ॥౬౪॥

పదార్థము :—ఓ స్త్రీ ! పరమేష్ఠీ = పరమాత్మ, విశ్వస్మైప్రాణాయ = సమగ్రజీవన సుఖమునకై, అపానాయ = దుఃఖనివృత్తికొఱకు, వ్యానాయ = నానా విద్యల వ్యాప్తికొఱకు, ఉదానాయ = ఉత్తమ బలముకొఱకు, ప్రతిష్ఠాయై = సర్వత్ర సత్కారముకొరకు మఱియు, చరిత్రాయ = శ్రేష్ఠ కర్మల అనుష్ఠానముకొఱకు, దివఃపృష్ఠే = కమనీయమగు గృహస్థవ్యవహారపు ఆధారమునందు, ప్రథస్వతీమ్ = మిగుల ప్రసిద్ధురాలవు ప్రశంసగల దానవు, వ్యచస్వతీమ్ = ప్రశంసిత విద్యయందువ్యాప్తురాలవునగు, త్వా = ఏ నిన్ను, సాదయతు = స్థాపించునో, ఆ నీవు, దివమ్ = న్యాయప్రకాశమును, యచ్ఛ = ఇమ్ము, దివమ్ = విద్యారూప సూర్యుని, దృంహ = దృఢమొనర్చుము, దివమ్ = ధర్మపు ప్రకాశమును, మా హింసీః = నశింపజేయకుము, సూర్యః = చరాచర జగత్తుకు స్వామియైన ఈశ్వరుడు, మహ్యా = చాలబాగుగ, స్వస్త్యా = సత్కారముతోను, శంతమేన = అతిశయ సుఖముతోను, ఛర్దిషా = సత్యాసత్య ప్రకాశముతోను, త్వా = నిన్ను, అభిపాతు = అన్నివైపులనుండి రక్షించును గాక! ఆ నీపతియు నీవును మీ యిరువురు, తయా దేవతయా = ఆ పరమేశ్వరుడైన దేవతతో, అంగిరస్వత్ = ప్రాణమువలె, ధ్రువే = నిశ్చలముగ, సీదతమ్ = స్థిరులగుడు. ॥౬౪॥

భావార్థము :—పరమేశ్వరు డాజ్ఞాపించుచున్నాడు :—శిశిరర్తు వెటుల సుఖప్రదముగ నుండునో అటులనే స్త్రీపురుషులు పరస్పర సంతుష్టులై సకలోత్తమ కర్మలనొనరించి, దుష్టముల త్యజించి, పరమేశ్వరోపాసనచే సతతము ప్రమోదించవలయును. ॥౬౪॥ (౭౦౩)

---

౬౫ సహస్రస్యేత్యస్య మధుచ్ఛన్దా ఋషిః, విద్వాన్ దేవతా, విరాడనుష్టుప్ ఛందః, గాంధారః స్వరః.

పున ర్మనుష్యైః కిం కర్తవ్య మిత్యాహ. మానవు లేమి చేయవలెను.

సహస్రస్య ప్రమాసి సహస్రస్య ప్రతిమాసి సహస్రస్యోన్మాసి

సాహస్రోఽసి సహస్రాయ త్వా ॥ ॥౬౫॥

సహస్రస్య, ప్రమేతి ప్ర+మా, అసి, సహస్రస్య ప్రతిమేతి ప్రతి+మా, అసి, సహస్రస్య, ఉన్మేత్యుత్+మా అసి, సాహస్రః, అసి, సహస్రాయ, త్వా.

పదార్థః :—(సహస్రస్య)అసంఖ్య పదార్థ యుక్తస్య జగతః(ప్రమా) ప్రమాణం యథార్థవిజ్ఞానమ్(అసి)(సహస్రస్య)అసంఖ్య పదార్థవిశేషస్య(ప్రతిమా)ప్రతిమీయన్తే పరిమియన్తే సర్వే పదార్థా యయా సా(అసి)(సహస్రస్య)అసంఖ్యాతస్య స్థూలవస్తునః(ఉన్మా)ఊర్ధ్వః మినోతి యయా తులయా తద్వత్(అసి)(సాహస్రః)సహస్ర మసంఖ్యాలాః పదార్థా విద్యా వా విద్యన్తే యస్య సః (అసి)(సహస్రాయ) అసంఖ్యప్రయోజనాయ(త్వా)త్వామ్ ॥౬౫॥ అన్వయః :—హే విద్వన్! విదుషి వా యతస్త్వం సహస్రస్య ప్రమేవాసి సహస్రస్య ప్రతిమేవాసి సహస్రస్యోన్మేవాసి సాహస్రోఽసి తస్మాత్సహస్రాయ త్వా త్వాం పరమేష్ఠీ సత్యే వ్యవహారే సాదయతు ॥౬౫॥ భావార్థః :—అత్ర వాచక లుప్తోపమాలంకారః. పూర్వమన్త్రాత్పరమేష్ఠీ సాదయత్వితి పదద్వయమను వర్తతే. మనుష్యాణాం త్రిభిః సాధనైర్వ్యవహారాః సిధ్యన్తి. ఏకం ప్రమా యద్యథార్థ విజ్ఞానమ్. ద్వితీయా ప్రతిమా యాని పరిమాణసాధనాని పదార్థతోలనార్థాని తృతీయ మున్మా తులాదికం చేతి. ॥౬౫॥

పదార్థము :—విద్వాంసుడా! లేక విదుషీమణీ! నీవు, సహస్రస్య = అసంఖ్యాత పదార్థములతో కూడియున్న జగత్తునకు, ప్రమా అసి = ప్రమాణమవు,యదార్థ జ్ఞానమువంటివాడవు. సహస్రస్య = అసంఖ్యములైన విశేషపదార్థములకు, ప్రతిమాఅసి = తూచుసాధనము వంటివాడవు, సహస్రస్య = అసంఖ్యాకములైన స్థూలవస్తువులను దూచు, ఉన్మాఅసి = తరాజువంటి వాడవు, సాహస్రః అస = అసంఖ్యాత పదార్థములతో, విద్యలతో కూడినవాడవు, కావున, సహస్రాయ = అసంఖ్యాత ప్రయోజనములకొఱకు, త్వా = నిన్ను, పరమాత్మ [సత్య] వ్యవహారమునందు స్థితమొనర్చునుగాక! ॥౬౫॥

భావార్థము :—ఈ మంత్రమునందు వాచకలుప్తోపమాలంకారమున్నది. ఇట పూర్వమంత్రము నుండి ''పరమేష్ఠీ, సాదయతు'' అను రెండు పదముల యనువృత్తి యైనది. మూడు సాధనములచే మానవుల వ్యవహారములు సాధించబడుచున్నవి. ఒకటి యథార్థ విజ్ఞానము. రెండవది పదార్థములను తూచుటకు తూనికరాళ్లు, మూడవది తరాజు మొదలైనవి. శిశిరఋతువు వర్ణన పూర్తియైనది.

ఇతి శిశిరర్తో ర్వర్ణనమ్. అత్రర్తు విద్యాప్రతిపాదనా దేతదర్థస్య
పూర్వాధ్యాయార్థేన సహసంగతి రస్తీతి వేద్యమ్.

ఈ అధ్యాయములో ఋతువిద్య ప్రతిపాదించ బడుటచే
ఈ యధ్యాయోక్తార్థమునకు పూర్వాధ్యాయోక్తార్థముతో
సంగతి కలదని గ్రహించ వలయును.

శ్రీ మద్విద్వద్వర పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యాణాం పరమ విదుషాం
శ్రీయుత విరజానన్ద సరస్వతీ స్వామినాం శిష్యేణ శ్రీమత్పరమ
హంస పరివ్రాజకాచార్యేణ శ్రీయుత దయానన్ద సరస్వతీ
స్వామినా విరచితే సంస్కృతార్యభాషాభ్యాం విభూషితే
సు ప్రమాణయుక్తే యజుర్వేద భాష్యే
ప ఞ్చ ద శో ఽ ధ్యా యః
స మ్పూ ర్ణః.